
3 1761 05677746 9

M. ANTONII MURETI
OPERA OMNIA

EX MSS. AUCTA ET EMENDATA

CUM

BREVI ADNOTATIONE DAVIDIS RUHNKENII

STUDIOSE AB SE RECOGNITA EMENDATA AUCTA SELECTISQUE ALIORUM ET SUIS ADNOTATIONIBUS INSTRUCTA ACCURATE EDIDIT

CAROLUS HENRICUS FROTSCHER

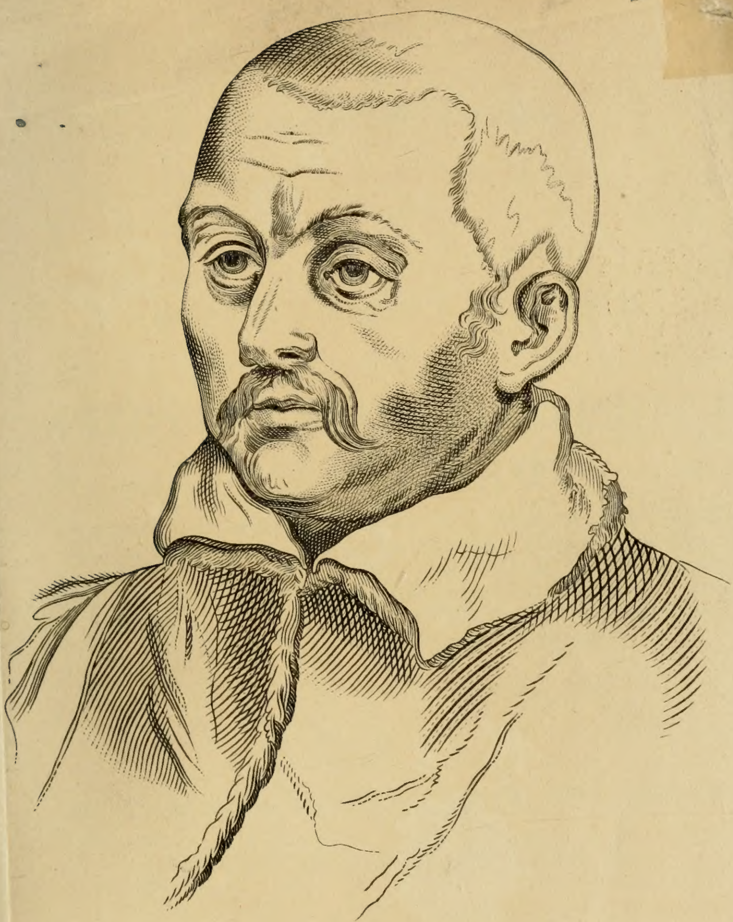
PHIL. DR. ET PROFESSOR P. E. IN UNIVERS. LITT. LIPSIENSI
GYMNASII NICOL. CONRECTOR ET BIBLIOTH. SENAT. PRAEFECTUS II.
SOCIETAT. LAT. IENENS. SOD. HONOR.

ACCEDUNT INDICES COPIOSISSIMI

Vol. I.

PRAEPOSITA EST MURETI EFFIGIES A LITHOGRAPHO EXPRESSA

LIPSIAE
SUMPTUS FECIT ET VENUMDAT SERIGIANA LIBRARIA
1834.

MARCUS ANTONIUS MURETUS.

VIRO

ILLUSTRISSIMO

ATQUE

EXCELLENTISSIMO

CHRISTIANO THEOPHILO MUELLERO

IURIS UTRIUSQ. DOCTORI. POTENTISSIMI REGIS SAX. ET CELSISS. PRINCIPIS CONSILIARIO ATQUE ADMINISTRO. RERUM ECCLESIASTICARUM ET SCHOLASTICARUM IN SAXONIA SUMMO MODERATORI SPLENDIDISSIMORUM ORDINUM EQUESTR. SAX. A VIRTUTE CIV. BORUSS. AB AQUILA RUBR. NUNCUPAT. PROPTER EXIMIAM VIRTUTEM PRAECLARIS DECORATO INSIGNIBUS

OPTIMARUM LITTERARUM ET ARTIUM

PATRONO PIE COLENDO

HUNC LIBRUM

QUA OBSERVANTIA QUOQUE STUDIO DECET

D. D. D

DEDITISSIMUS CULTOR

CAROLUS HENRICUS FROTSCHER

CAROLI HENR. FROTSCHERI

PROOEMIUM

M. ANTONII MURETI scripta quanto in pretio et honore apud omnes omnium et gentium et temporum eruditos homines quum fuerint constanter, tum etiam nunc habeantur, tam certis manifestisque documentis comprobatum est, et de summa eorum atque inenarrabili praestantia usque adeo inter omnes constat, ut, si mihi, primum iam volumen Muretinorum operum diligenter a me recognitorum emittere paranti, in eorumdem laudes excurrere propositum esset, actum agere, quod dicunt, et rem praeconio meo longe superiorem celebrandam suscipere, recte ac merito iudicarer. Itaque de me potius et de impensa Mureto opera quam de ipso Mureto pauca quaedam videntur dicenda esse.

Atque illud quidem sine ullo arrogantiae crimine pronuntiare licet, et emendatiora nunc et pleniora, quam dedit summus RUHNKENIUS, Mureti opera exhiberi. Praeterquam enim quod, quae in Ruhnke-

niana editione ab librariis peccata erant, (aliquanto autem plura et graviora deprehendi, quam ipsemet antea suspicatus fueram,) omnia studiose correxi, et ne nova talia committerentur, singulis plagulis priusquam exprimerentur ter quaterque relegendis perlustrandisque, quanta maxima fieri cura posset, vitavi:*) quascunque assequi potueram singulorum librorum editiones Ruhnkeniana priores, accurate contuli, et si quid ab ea discreparent, in adnotationibus id meis commemoravi. Quibus ex libris quum nonnulli et pleniores essent et emendatiores, quam qui Ruhnkenio contigerant, ex eorum usura non parvam libro meo commendationem parari potuisse, ut ipse summo opere laetor, ita qui eo utentur, grato, ut opinor, agnoscent animo. Sed de his accessionibus quum alius dicendi locus erit, tum in adnotationibus meis ad praefationem Ruhnkenii satis dictum esse arbitror.

Deinde quum Ruhnkenio sive non pla-

*) Sed ne sic quidem devitari illud potuit, quod legitur pag. 362. in adn. 3. vs. 2. *quae — referatur*: ubi quivis videt *qua — referatur* scribendum esse. Similiterque pag. 432. adn. 3. vs. 1. typothetae melius visum est *Cap.* quam *ap.* Levius est pag. 26. vs. 16. *plan e;* sed mihi vel hoc incommodat. Alia nunc non habeo, nec vero alios puto multa talia deprehensuros esse; utpote quum per tredecim iam annos continuos hoc etiam correctoris, qui vocatur, munere fungar, neque mea modo omnia solus vindicare ab erroribus typothetarum soleam, sed multis etiam aliis, quorum tamen quosdam postea satis in me ingratos sensi, operam meam studiumque saepissime navaverim, et plura iis maioraque praestiterim, quam quae vulgo ab correctoribus postulari solent. Eiusmodi autem si leve est officium, alia sunt levia omnia.

cuisset sive parum vacasset, eorum locorum, de quibus Muretus ageret, accuratam designationem instituere: quanto ista, in primis in commentariis sive scholiis, maior erat molestiorque defectio, quoque iustius non mihi modo, sed etiam aliis eius rei desiderium videbatur; tanto mihi diligentius in ea perficienda illoque, quod dixi, desiderio explendo esse elaborandum vidi. Quamobrem non in scholiis solum de singulis quibusque locis quaerendis accurateque consignandis sollicitus et curiosus fui, sed hanc curam transtuli etiam ad orationes et epistolas: ut, si qua ex veterum scriptorum libris sententia proferretur aut significaretur, quo tandem illa loco perscripta esset, quoad eius fieri posset, declararem. Quamquam nonnulla, omnem licet lapidem moventi, ut proverbio dicitur, mihi quidem reperire non licuit. Haec ipsa autem res quantas omnino difficultates et molestias habeat, existimare parum possunt, nisi qui ipsi iam eiusdemmodi opus versaverint. Verum iisdem satis prospere, ut mihi videor, superatis, nunc non est cur novis querelis exsequar; nisi quod hoc dixisse non fuerit contrarium, eiusmodi operam nusquam taedii pleniorem magisque iniucundam esse quam in orationibus: in quibus quum saepe liberius et prout suo conducit consilio, aliena usurpare disertissimi quique consueverint, Muretus quoque non usus modo est eadem libertate, sed, quod exemplis nonnullis a me demonstratum in adnotationibus est ac pluribus etiam, si opus videtur, doceri potest, ali-

quoties usque eo est abusus, ut in manifefestos errores delaberetur. Quos animadvertere non ita facile licuisset, nisi istam mihi, quam dixi, quaerendi necessitatem imposuissem. Quo minus me nunc poenitet in eo officio consumpti studii atque temporis.

Iac. Thomasii adnotationes utilissimas, quo nomine merito etiam ab Martyni-Laguna*) celebratae sunt, plerasque omnes repetendas decrevi. Contra fecerat Ruhnkenius, ita ut, maxime in epistolis, etiam talia omitteret, quae ad eas rectius intelligendas non parum conferrent, itemque ad quae in aliis quibusdam adnotationibus, quas ipse etiam Ruhnkenius receperat, a Thomasio provocaretur.**) Magnam idem Ruhnkenius mihi molestiam creavit, quod in repetenda longa illa et copiosa Ioann. Checcotii praefatione, quam saepe in adnotationibus suis laudat, Patavinae editionis paginas suae marginibus adscribere, quantumvis ad Patavinam istam ubique ablegatis lectoribus, plane neglexerat. Verum de talibus conquerendi nulla iam iis, qui mea editione utentur, causa relicta fuerit. Nec vero quisquam, modo verum amet, non agnoscet, in Lazeriano quoque libro eam a me curam adhibitam esse, quam ego me non infitior in Ruhnkenio saepius desideravisse.

---

*) Ille enim censor fuit Ruhnkenianae editionis in Ephemeridd. litterar. Ienens. a. 1791. n. 179. et 180. cuius censurae quum alia debeo, tum quae in adn. 1. ad pag. 252. leguntur.

**) Cf. quae dixi in adn. a) ad Vitam Mureti pag. 104.

Quoniam autem ex omnibus virtutibus, quibus Muretini ingenii fetus excellunt, nulla magis praefulget atque enitet quam divinus quidam loquendi nitor et incorrupta illa Latini sermonis quasi sanitas et integritas, ita ut, nisi res quas tractat recentiorem scriptorem proderent, ipsum Ciceronem, quod verissime praedicavit Ruhnkenius, a te legi putares; neque ex iis scriptoribus, qui nostrae magis quam veterum illorum aetati suppares sunt, quisquam reperitur, qui viris eruditis aeque ac iuvenibus, ad humanitatem et eloquentiam informandis, iustius possit et prudentius commendari, vel ad Latine scribendi artem cognoscendam imitandamque accommodatior quam Muretus sit: ego mihi Latinitatis maxime rationem habendam esse arbitratus sum, et quidquid possem (quod quantum sit, aliorum iudicium erit) pro virili parte conferendum, quo Muretum demonstrarem et optime exquisitissimeque loqui, et praeter ceteros illum quidem dignum esse, cuius assidua lectione et imitatione diligentissima non iuvenes modo et tirones, sed ipsi etiam magistri et professores, pure et emendate scribere quid esset, aliquanto melius ac familiarius noscerent. Neque enim ita multos habemus Eichstadios, Hermannos, Heinrichios, qui sciant Latine et Latine loquantur; immo si quidquam est, quod huc vere referas, nihil profecto verius quam illud potest:

πολλοὶ μὲν γὰρ θυρσοφόροι, παῦροι δέ τε Βάκχοι.

Sed quum ne Mureto quidem contigerit,

ut ubique germanus quidam Cicero esset, sed, quae tunc erant tempora et optimorum librorum conditio, ipsi quoque quaedam obrepserint minus Latina, de quibus nunc certius proferre iudicium liceat: quod parcius fecerat Ruhnkenius, ut in talibus locis quid Latinitatis ratio postularet, brevi admoneret; illud idem mihi, adhortantibus maxime amicis quibusdam, quorum apud me multum valet auctoritas, et frequentius et plenius faciendum existimavi: ne quae minus probari possent, tanquam probe dicta, (praesertim ab eo scriptore dicta, quem ab omnibus lectitari vellem, et quem propter summam auctoritatem fidentius omnes in omnibus imitaturi viderentur,) ab iuvenibus arriperentur temere, sed ut haec ipsa ab me notata docerent eos et commonefacerent, non omnia, quae optimi auctores dixissent, utique esse perfecta; immo nonnunquam vel summos labi et oneri cedere et ingeniorum suorum voluptati indulgere. In quo si qui sunt qui me nimis superbum ac severum fuisse censeant, ab his quam possum humanissime peto, me ut commeminisse velint ludimagistrum esse, et eum ludimagistrum, cuius non vulgaris industria et cura in eo versetur, ut qui adolescentes Latinis litteris operantur, id quod habent propositum via et ratione discant: qui idem in ea semper fuerit ac perseveret sententia, ut, nisi in Gymnasiis solida Latinitatis fundamenta ponantur, quibus deinde ab academicis doctoribus altiora quaedam et ampliora superstrui commode queant, ab his quidem frustra la-

borari censeat, atque illud sibi etiam atque etiam persuaserit, aut iam a pueris, qui in Gymnasiis erudiuntur, Latinae linguae rationem et optimorum usum scriptorum accurate perdiscendum esse, aut totum illud, quantumcunque est, Latine scribendi et dicendi studium prorsus abiiciendum. Quorum quidem alterum ne fiat, a solis scholarum magistris provideri potest; qui si tales sunt, quales esse debent, si accuratiore Latinitatis studio efficiunt, ut et ipsi et discipuli Latine balbutire aliquando desinant: mox reviviscet revirescetque quum in scholis tum in academiis, quae in dies magis deficere et obsolescere videtur, Latinae linguae auctoritas; mox etiam istae querelae conticescent, quae passim audiuntur de mala et perversa nostrorum hominum Latinitate; et qui nunc a multis eisque praepotentibus viris cum Latinis litteris suis haud ita bene audiunt doctores, ipsi se in libertatem vindicantes eum honorem recuperabunt, quo quum ad omnes omnino artes utiliter tractandas, tum ad antiquas litteras, his praesertim temporibus, vel maxime opus est.

Quamquam autem Latine scribendi artificium et facultas non in singulis articulis nudisque vocabulis cernitur; sed, quod nemo non fateatur necesse est, tota potius structura et totum orationis Latinae quasi corpus efficit, ut quis Latine dicere aut contra iudicetur: dubitare tamen nemo hercule quisquam potest, quin, ut in pictura aliqua ne minimas quidem corporis particulas negli-

gendas sibi putaverit artifex, qui veram voluerit perfectamque hominis effigiem exprimere; ita in his scribendi exercitationibus quae minora in vulgus creduntur, ab eo, qui sese Latinitatis magistrum profitetur, respicienda sint, quoque leviora quam plurimis videantur, eo illa maiore cum cura et diligentia tractari debeant. Haec autem ipsa si modo ea, qua convenit, ratione tradantur, neque Minellianis magistris (quales etiam nunc non pauci habentur, qui ad id, quod sese docere profitentur, aliis ipsi magistris indigeant) aut Astydamantibus quibusdam (a quibus heroibus nihil discas, nisi quo se modo gerere probus et ingenuus doctor non debeat) commissa sint, dici vix potest, quam facili opera quamque brevi tempore ab ipsis etiam puerulis percipiantur et in succum et sanguinem, ut aiunt, convertantur, ita ut neque unquam excidant et suo tempore satis laetos atque uberes fructus efferant.

Quae quum ita sint, ex severiore, quam egi, (maxime in orationibus, in quibus limà, ut ait poeta, mordacius uti solemus quam in epistolis quae ad familiares scribuntur) etiam Muretinae Latinitatis censura nullam mihi vituperationem metuo; sed potius (quidni enim, quum charta non erubescat, libere dicam quod sentio?) posse mihi videor sperare, fore ut ego quoque non ineptus Latinae eloquentiae existimator atque talis doctor habear, qui, quid verae et germanae ratio Latinitatis exigat, quum docere posse iuvenes videatur, tum vero iuxta cum aliis iudicetur

dignus esse, cuius ab iis viris, qui possunt et auctoritate pollent, studia et labores benevole iuventur et fulciantur.

Praeterea multis in adnotationibus meis reperient etiam Lexicographi et Grammatici, quae in libros suos utiliter transferant. Sed ne longum fiat, et de his et de ceteris editionis meae dotibus ego quidem alios potius, modo eam sine invidia usurpare voluerint, dicere malo quam ipse praedicare; et de quibusdam alius fortasse dicendi commodior locus erit.

Itaque nihil iam esse addendum duco, nisi quod nuper in prooemio ad Io. Frid. Gronovii Notas in Terentium professus sum, imperitos et malevolos censores, quales ego nonnullos ex discipulis atque ex ipsis adeo collegis meis expertus sum, nihil a me curari, neque eos ullum unquam ad suas calumnias, quibus apud bonos multum sibi, mihi nihil nocuerunt, responsum laturos esse,*) neque ullis machinis effecturos, ut me videant labefactarier. Namque maiorem vim habet bonae mentis conscientia et vita in optimis studiis fideliter constanterque transacta, quam ut necesse putem in aliquas cogitare solas terras, *ubi nec Pelopidarum nomen nec facta audiam.* Immo si quisquam est, cui placeat patria, mihi profecto nunc vel maxime placet; utpote in qua videam tam multos esse,

---

*) Prudentissimum est enim et verissimum, quod de talibus hominibus, aliena laude dolentibus, abhinc annos prope trecentos scripsit Ioannes Nicotius: *Huiusmodi ego homines a lacessitis ulciscendos minime esse censeo, quibus ipsis invidia, qua miserrime peruruntur, satis superque perenni supplicio est.*

qui mihi invideant et hac ipsa re probare videantur, non videri, quem petunt, vulgarem et mediocrem hominem. Quippe invidia tanquam ignis summa petit; intacta invidiâ esse solent media.*)

Proborum vero et intelligentium iudicium virorum, qui sunt ita temperatis moderatisque moribus, ut summam severitatem summa cum humanitate in omni negotio iungere soleant, quique in censura facienda quid homini, quid litteris debeatur, nusquam obliviscantur, nec nomina sua palam profiteri unquam erubescant; quemadmodum magno studiorum meorum commodo magni semper faciendum decrevi, ita eosdem quam observantissime rogo

---

*) Verissimum est, quod de multorum qui nunc sunt censorum decretis nuperrime dixit vir doctissimus: *Eine grosse Zahl derselben* (inquit ille) *muss als gewichtlos betrachtet werden, weil unter vielen Berufenen, die das literarische Richteramt sich anmassen, nur wenige Auserwählte anzutreffen sind. Sehr oft liegen in dem niedergeschriebenen Urtheil die Primitiae der Studien in dem Zweige des Wissens, dem das beurtheilte Buch angehört. Es klingt beinahe mährenhaft, aber es ist vollkommen begründet. Namentlich verdienen blosse Anzeigen, selbst wenn sie kritische zu seyn scheinen, gewiss nur sehr selten Berücksichtigung. Die Urtheile sind sehr oft mit der grössten Zuversicht hingestellt; aber es mangelt ihnen jegliche Begründung, wenn man nicht ein Raisonnement dafür halten will. — Da man heutzutage überall auf Oeffentlichkeit der Verhandlungen dringt, so wäre es gewiss billig, wenn man in dem literarischen Richteramt auch nicht länger anstände, dasselbe zu thun. Die Literatur könnte offenbar nur dabei gewinnen.* (Multi inertes et insulsi non iam auderent latrare.) *Ein Richter, der sein Urtheil zu vertreten im Stande ist, darf nicht Anstand nehmen, auch seinen Namen zu nennen. Jede kritische Zeitschrift sollte Nennung des Namens zum Gesetz machen; auf diese Weise würde literarische Kritik ihr sehr gesunkenes Ansehen wieder erkräftigen, während sie jetzt nicht selten belächelt wird.* Cf. quae scripsi in prooemio ad Doct. Hom. Commentar. in Sallust. et illa scito etiam nunc esse verissima.

atque oro, ut, qua consueverunt, humanitate et indulgentia hunc quoque librum meum excipiant, et si quid in eo minus recte tractatum viderint, memores illorum, quae in Var. Lect. VIII. 25. scripsit Muretus noster, benevole corrigere ac simul illud mihi etiam atque etiam secum recordari velint, qui haec ediderit esse hominem variis distentum officiis, tribus etiam muneribus publicis ita fungentem, ut nihil eorum soleat praetermittere, quae ab religioso et honesto homine praestari possint.

Honesto autem homini quum id quoque agendum sit, ut grato animo agnoscat aliorum de se merita: ego temperare mihi quidem non possum, quin, antequam satis longi huius prooemii finem faciam, viri summe reverendi eiusdemque doctissimi, Guil. Henr. Bardilii Uracensis, praeclaram in me planeque singularem voluntatem meritissimis laudibus celebrem. Qui quidem quum me in edendis Mureti operibus quum maxime versari didicisset, ultro ad me humanissimeque datis litteris, prudentissima consilia sua mecum communicavit, et tot tamque exquisitis me instruxit opibus, ut quas ei debeam gratias, facile videam, quas agere possim, plane non reperiam. Sed plura praedicare ipsa me vetat modestia viri optimi: cui ut quam plurimi aemulatores contingant, id vero est quod optimarum artium et litterarum causa vehementer optandum videatur.

Nec vero minores gratiae debentur viro

clarissimo atque doctissimo Georg. Aenoth. Kochio, Scholae Thomanae Collegae Adiuncto meritissimo, qui hoc dedit meis precibus, ut Indices utique necessarios conficiendos susciperet, et ab hac accessione perutili novam commendationem libro meo parari voluit.

Scrib. Lipsiae ipso brumali die A. 1833.

ERUDITO LECTORI

Tom. IV. pag. I. Ed. Ruhnk.

S. P. D.

DAVID RUHNKENIUS *)

Cum, post depulsam seculo XV. barbariam, una cum bonis literis vera eloquentia revocari coepisset, quicunque bene dicendi scribendique laudem appeterent, de Livii praecepto, quod Quintilianus X. 1. pag. 493. [§. 39.] ex eius epistola ad filium scripta commemorat: *Legendi Demosthenes atque Cicero: tum ita, ut quisque est Demostheni et Ciceroni simillimus:* unius Ciceronis imitandi studio et inter se contentione

*) De Ruhnkeniana editione Operum Mureti (Lugd. Batav. ap. Samuel. et Iohann. Luchtmans 1789. IV Voll. 8.) operae pretium est cognoscere Danielis Wyttenbachii relationem in Biblioth. Crit. Vol. III. Part. II. pag. 112. sqq. quam, quum liber ille non sit in multorum manibus, integram huc transcribendam nobis putavimus: „Quamquam facultas“ (inquit ille) „bene Latine scribendi et bonorum Auctorum lectio inter se coniunctae sunt, ut illa sine hac existere non possit; reperiemus tamen saepe, eas multis in hominibus, multis etiam aetatibus, a se invicem disiunctas fuisse. Inde a renatis literis usque ad medium fere seculum decimum septimum, simul cum lectione scriptio florebat. Nemo erat literatus quin bene scriberet: plurimi adeo aliarum disciplinarum studiosi ac scriptores eandem scribendi laudem et sequebantur et assequebantur, Theologi, Iureconsulti, Medici, Philosophi. Secuta sunt tempora Cartesiana et Wolfiana. Hi, quos diximus, aliarum disciplinarum studiosi, literas et lectionem fere negligebant: scribendi quidem voluntatem retinebant, successu eius carebant. Literati, qui illis temporibus non multi, sed magni tamen aliquot fuerunt, ita scripserunt, ut scribendi laude nullo modo cum superioris aetatis hominibus conferri possent. Nostra iam aetate literae ac lectio aliquanto magis coluntur, non item scriptio. Haec a multis ac varie negligitur. Non de iis loquor, qui Graecarum Latinarumque literarum cognitionem supervacaneam iudicant, ipsasque res e *versionibus*, quas vocant, percipi volunt. Neque etiam de iis loquor, qui earumdem linguarum

11 exarserunt. Tum altero, ut ita dicam, Latinitatis aureae seculo in Italia exorti sunt, qui primum honesto, mox ob servilem quorundam imitationem invidioso nomine, *Ciceroniani* vocarentur, Bembus, Sadoletus, Pogianus, Maioragius, Ma-

---

ad legendum cognitionem quidem necessariam iudicant, usum tamen ad scriptionem nullum esse statuunt; quippe maioris esse ad communem intelligentiam momenti patrium cuiusvis populi sermonem. Non est hic locus huius quaestionis. Loquor de ipsis Latine scribentibus, quique in vita Academica docendo versantur, atque adeo bene Latine scribere aut volunt, aut posse debent. Horum alii ipsas literas, alii alias disciplinas profitentur. Iam ab aliarum disciplinarum professoribus quis adhuc bene scribendi facultatem aut postulet, aut exspectet; quum eam ab ipsis literarum professoribus et interpretibus negligi videamus? Nam et eloquentiae, quae praecipua est pars facultatis bene scribendi, a literatis etiam hominibus negligitur: de quo neglectu operae pretium est audire virum summum, I. A. Ernestum, in Praefatione ad Opuscula Oratoria: *In quo*, inquit, *me nihil spero cogitasse, quod sit ab his temporibus alienum: quibus literatores doctissimi, et studiosissimi quique humaniorum literarum, tantum doctrinae famam petunt, eloquentiae parvam rationem ducunt: cuius facultatem illi principes literarum, qui ante haec duo secula fuerunt, ut Veteres taceam, omnium maxime expetendam, eiusque laudem ceteris docti hominis laudibus longe anteponendam iudicabant.* Atqui eloquentiam lubenter iis remitteremus, si modo genus dicendi probum et idoneum ad Veterum Auctorum interpretationem adferrent. Nunc in hac ita versantur, ut nec perspicuitatis ad intelligendum, nec suavitatis ad delectandum rationem habeant: ut saepe, quid velint, non appareat: ut ipsi multo sint difficiliores intellectu, quam Auctor, quem interpretantur. Omnino, quo quisque melior est Veterum interpres, eo erit ipse Veteribus similior: et quo est similior Veteribus, eo se altius insinuabit in eorum ingenium, mores, rationem: quamcunque interpretatur Auctoris sententiam, eam sensu intellectuque ipse suo percipiet ac suscipiet: susceptam non orationis ignorantia obscurabit, nec frigescere aut sordescere sinet, sed sinceram ac recentem in animos legentium transferet, eosque eodem sensu intellectuque replebit. Talis est facultatum scribendi et interpretandi coniunctio: talis fuit interpres M a r c u s A n t o n i u s M u r e t u s, unus post renatas literas optimis, quos interpretabatur, Veterum simillimus. Itaque recte ac vere Ruhnkenius instituendae novae editionis hanc secutus est causam, quam in praefatione prodit, pag. VII. *Multi*, inquit, *et hic — — sermone barbaro et lutulento.* Huic vero commendationi prudens addita est cautio: *Etsi*, inquit, *nemo dubitat — — fieri solebat.* Equidem saepe animadverti, homines, qui primum ad Ciceronis lectionem accedunt, magis capi ac delectari scriptis Mureti et similium: non quod horum oratio minus Latina, ideoque facilior sit: sed quod ratio materiaque nostrae aetati nostrisque ingeniis magis aptae sunt. Horum nos lectio, quasi blanda manu, ad Veteres ducit: estque veluti ἐπιβάθρα, seu gradus et aditus, ad Veteres, sed purus ille castusque, unde nil sordium ad ipsa eorum sacraria adferamus. Certe, si quid ego ad scribendi facultatem profeci: quod, pro rei magnitudine, exiguum esse, non ignoro: sed si quid profeci, hoc magnam partem debui lectioni operum Mureti: quae me adolescentem mira suavitate deliniebat, exemplis augebat, et ad Ciceronem alliciebat. Quo

nutius, Palearius, Sigonius, alii, quorum hic locus non capit
recensionem. Sed horum omnium luminibus, dici vix potest,
quantum offecerit M. Antonius Muretus, ea felicitate Tullia-
nam exprimens eloquentiam, ut, nisi res, quas tractat, recen-
tiorem scriptorem proderent, ipsum Ciceronem a te legi puta-
res. Cuius facultatis praestantia, non ab una doctrina, aut a
singulari quodam imitandi artificio, quod ceteros fefellerit, sed
ab aliis caussis, repetenda videtur. Plinius Caecilianus, ut
hoc utar, et doctrina abundavit, et lingua Latina adhuc satis
integra scripsit, et, ut ipse fatetur, nihil aliud, quam Cicero-
nem imitando effinxit. Nec tamen ulla vel in Epistolis, vel in
Panegyrico periodus, quam Cicero pro sua vellet agnoscere, re-
peritur. Aliud exemplum aetas suppeditat recentior. Paulus Ma- III
nutius nec eruditione, nec Latinitatis scientia Mureto cedebat,
Ciceronis imitandi studio fortasse vincebat, quippe tota vita id
unum egit, aut optavit, ut Ciceroni quam simillimus videre-
tur. Sed is quoque magis secutus Ciceronem, quam assecu-
tus est, et in hoc imitationis genere iacet cum Mureto com-
paratus. Quid ita? Nempe Mureto naturae beneficio idem,
quod Ciceroni, obtigerat ingenium: Plinio et Manutio diversa
ingenii forma. Ab hac indolis similitudine fluxit illa Mureti in
qualibet re exprimenda felicitas, venustas in narrando, lepos
in iocando, aurium denique sensus in oratione numerose stru-

---

maior habenda est gratia Ruhnkenio, qui in aliis multis occupationibus hanc operam Mureto navavit, ut eius libros, quorum complures iam fere evanuerant, omnes colligeret, ex optimis et antiquissimis editionibus integros sincerosque repraesentaret, iisque edendis plane criticam rationem adhiberet. Iam libros, qui in unoquoque Tomo insunt, enumeremus. — — —

Superest, ut de Ruhnkenii brevi annotatione, quam titulus huius editionis profitetur, dicamus. Est haec, sine dubio, praecipua huius libri dos. Annotatio subinde quidem materiam ac sententias attingit, saepius tamen Latinitatem animadvertit. Nam, quo similior Antiquis est Muretus, eo magis operae pretium erat cavere ne quid huic similitudini deesse videretur. Itaque subinde Ruhnkenius ipsam scripturam Mureti reprehendit et corrigit: non quidem in habitu orationis; nam hoc nil magis Latinum esse potest: sed singularibus in nominibus, verbis et formis: de quorum vi, bonitate aut pravitate, iam post ducentos annos certius statui potest; Grammatica ratione a viris doctis culta et aucta, codicibus etiam diligentius excussis, et hinc editionum exemplis emendatis. Notulae paucis verbis absolvuntur, habentque in illa brevitate mirificam suavitatem, doctrinae, elegantiae, perspicuitatis. Possumus omnino hanc Mureti Ruhnkenianam editionem omnibus veteris elegantiae studiosis commendare, ut subsidium instrumentumque, cum iudicandi, tum scribendi, plane egregium.“ Frotscher.

enda. Compar natura Muretum sponte in Ciceronis vestigia deducebat: at dispar Manutium invitum et reluctantem alio trahebat; ut non sit mirandum, nos Muretinis libris, semel in manus sumtis, ita teneri, ut eos vix deponamus; Manutianis autem, quamvis terse et polite scriptis, quod anxium imitandi
IV studium produnt, cito satiari. Quo minus dubitamus Muretum cum ingenio, tum arte scribendi, vere Ciceronianum dicere; quamvis ipse, nominis invidiam veritus, sic se appellari noluerit. Quin etiam Var. Lect. XV. 1. ut aetatis suae Ciceronianos ureret, profitetur, se interdum ab Appuleio, Cassiodoro, Sidonio Apollinari, et similibus, verba loquendique genera sumere. Quae professio non vera, sed simulata videtur Caspari Scioppio de Stil. Hist. pag. 64. 75. ut sic Muretus latebram paratam haberet, si quid sibi, cuius nullum idoneum auctorem laudare posset, excidisset. Scioppio se non sine stomacho quodam opposuit Iacobus Thomasius Praefat. ad Oration. pag. VIII. Sed Scioppianam rationem frustra oppugnari, hoc argumento intelligitur. Nimirum, si verum est, quod Muretus ait, se ne labentis quidem Latinitatis voces et locutiones refugere, eas, necesse est, in eius libris reperiri. Atqui tantum abest, ut quicquam ab istius aetatis scriptoribus mutuatus sit, ut ne a Seneca quidem, haud paulo meliore scriptore,
V quo mire eum delectatum fuisse scimus, multum traxisse videatur. Sed, age, Mureto callide loquenti, ut tempori serviret, opponamus Muretum sincere et ex animo loquentem, Praefat. ad Terent. Tom. II. pag. 653. *Alterum vitium est, quo Transalpini multi (fatendum enim est) laboramus: quod cum in Latini sermonis elegantia excellere pulchrum putemus, non tamen fere callemus, quo ad eam itinere contendere oporteat: itaque de nostris pauciores hactenus, quam vellem, extiterunt, qui se ad Ciceronis, Terentii, Caesaris imitationem componerent. Pervolutabant sine ullo discrimine omnes omnium scriptorum libros, et ex omnium commistione varium quoddam et multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingebant.* et paucis interiectis: *Semper Latini sermonis puritatem magnum quoddam et praeclarum bonum esse duxi: semper eam ex illorum, quos supra nominavi, eisque finitimorum scriptis, velut e purissimis fontibus, haurien-*
VI *dam sum ratus.* Vide quae diximus ad Var. Lect. l. c. Quod Muretus de Transalpinis hominibus dicit, etsi minus huc per-

tineat, tamen me admonet, ut, quod saepenumero miratus sum, hic expromam. Satis constat, laudem bene Latine scribendi iam inde a renatis literis penes Italos fuisse. Quo quidem in studio, ne alia praesidia commemorem, multum adiuvabantur et patriae linguae similitudine, et vivendi sub coelo Latino conditione, et inde orta cum corporis, tum ingenii temperatura. Nec eam laudem aetate nostra consenuisse, documento sunt disertissimae Orationes Iacobi Facciolati et Hieronymi Lagomarsini, quibus apud alias nationes perraro similes reperiuntur. Quo mirabilius debet videri, ipsos Italos in hac bene scribendi arte a duobus Transalpinis superatos esse. Alter est Muretus, ortu Gallus, de quo iam dudum loquimur. Alter Petrus Ioannes Perpinianus, natione Hispanus: qui, nisi in medio spatio corruisset, ipsi Mureto palmam eloquentiae dubiam fecisset. Quanquam fateor, utrique doctorum Italorum, VII
tanquam Corradi, Maffeii, Manutii, consuetudinem profuisse.

Sed, his missis, caussas, quae nos impulerint, ut Mureti Opera, in unum corpus congesta, ederemus, age, breviter explicemus. Etsi nemo dubitat, quin iuventus, ad Latinam eloquentiam informanda, in veterum scriptorum, maxime Ciceronis, lectione continenda sit, utile tamen est, unum alterumve e disertis recentioribus cognosci, ut eius exemplo via ratioque imitandi facilius intelligatur. *) Cui consilio quis potest esse accommodatior, quam Muretus? Nec tamen eundem in scholas recipi velim, et tanquam classicum scriptorem praelegi adolescentibus: ut in quibusdam Germaniae scholis, me puero, fieri solebat. Inprimis autem in Mureto iterum edendo spectavi id, quod iam dicam. Multi et hic et alibi produntur libelli e critico genere, quibus adolescentes ingeniosi Emendationes et Coniecturas in Graecos Latinosque scriptores exponant. In eorum plerisque eruditionem, acumen et solertiam VIII
admiror. Sed iidem partim tam ieiune, partim tam inquinate scripti sunt, ut fastidium et nausea legentibus oboriatur. Hos igitur Critices studiosos Mureti exemplo docere volui, posse

*) Illud non utile solum esse, sed etiam necessarium, mihi quidem vel maxime persuasum est. Cf. Wyttenbach. supra pag. XVIII. extr. Sed longum est de hoc studio, in recentiorum scriptis Latinis ponendo, hic quidem disputare. Itaque vide, quae de eodem prudentissime scripsit Zumptius in praefatt. ad librum utilissimum, quem edidit sic inscriptum: *Aufgaben zum Uebersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische* etc. Fr.

Emendationes non solum mundo exquisitoque orationis genere explicari, sed etiam, in summa tenuitate rerum, aliqua suavitate, quae lectores teneat, condiri; omninoque turpissimum esse iis, qui veterum elegantias aliis enarrent, ipsos uti sermone barbaro et lutulento. *) Non est inter recentiores, si Latinitas spectetur, Mureto scriptor emendatior. Vel sic tamen ei non sentienti quaedam minus Latina surrepserunt. Quae ne iuvenes, quibus hanc Editionem comparavi, tanquam probe dicta arripiant, feci idem, quod vir in paucis Latine doctus, Lagomarsinus in Iulii Pogiani Epistolis edendis fecit, ut in talibus locis, quid Latinitatis ratio postularet, breviter monerem. **) Etsi vero nullum consilium erat, omnia ad vivum re-
IX secare, quaedam tamen manifeste vitiosa a me praeterita esse, sero animadverti. Ita, quod legitur Tom. I. pag. 145. *caussa discussa*, pro *caussa cognita*, cadentis, vel potius iacentis Latinitatis est. Eodem Tomo I. pag. 376. bis scribitur, *po-*

---

*) Equidem hoc loco facere non possum quin referam Martyni-Lagunae (cf. supra pag. VIII.) sententiam: „Hr. Ruhnk.“ (ait ille pag. 11.) „*empfiehlt den angehenden Humanisten und Kritikern das Studium der Muretischen* Var. Lect. *um ihren eigenen Producten dieser Art nach diesem allerdings hervorstechenden Muster mehr Richtigkeit in Sprache und Ausdruck und eine gefälligere Einkleidung zu geben. Das erstere halten wir für ein so unentbehrliches Erforderniss eines guten Interpreten und Kritikers, dass wir es nicht etwa nur in kritischen Observationsbüchern, sondern in unsern sämmtlichen grossen und kleinen lateinischen Commentaren, so wie zu unserer Väter Zeiten, gewissenhaft befolgt sehen möchten, weil wir durchaus vollkommen mit Hn. R. eines Glaubens sind:* turpissimum esse iis, qui veterum elegantias aliis enarrent, ipsos uti sermone barbaro et lutulento. *In Ansehung des zweyten Punctes hingegen würden wir den bemerkten Gebrauch jener* Var. Lect. *so, wie die Sachen jetzt stehen, nur mit vieler Einschränkung zu empfehlen wagen. Denn nicht zu gedenken, dass* 1) *noch die Frage seyn könne, ob kritische Conjecturen und Emendationen auch eben eines so schönen Kleides bedürfen, und ob nicht vielmehr eine schlichte, aber doch bestimmte, Kürze ihr schickliches Gewand sey: so kömmt* 2) *in Betrachtung, dass ein solcher Nimbus von Worten das ohnehin unter seiner Last erliegende philologische Studium noch mit neuen Weitläuftigkeiten überhäufen würde, und dass vielleicht Muretus selbst in diesem Stücke zu weit gegangen sey.*“ Fr.

**) Ruhnkenii adnotationes grammaticas primum in Seebod. Miscell. Crit. Vol. I. P. I. pag. 67. sqq. tum in Ruhnkenii Opusculis (vid. infra pag. 119. adn. 4.) repetiit Friedemannus, nonnullis etiam de suo additis: ex quibus quae non disconvenirent, in librum meum receptae sunt. Itidem usus sum Kraftii et Matthiae observationibus: de quorum libris vid. infra pag. 122. adn. 3. et 4. His viris, quos honoris causa nomino, me multum debere gratus profiteor. Fr.

tuerit, ubi Grammatices ratio postulat, *poterit.* *) Tom. IV.
pag. 609. *in sententia quid reprehendam, non habeo.* Qui
error Mureto cum multis, etiam Latine doctissimis, communis
est. Nunc, post Ernesti hac de re disputationem in Praefat.
ad Ciceronem, nemini dubium esse potest, quin scribendum
sit: *in sententia quod reprehendam* etc. **) Dixi de prima
caussa Mureti formulis typographicis repetendi. Altera haec
est. Complures Mureti libelli sic evanuerant, vix iam ut com-
parerent. Quorum omnium cum, post longam investigationem,
copiam nactus essem, nihil antiquius habui, quam ut eos sem-
piternae oblivioni, in quam, verendum erat, ne caderent, hac
nova Editione eriperem. Initium eorum colligendorum factum
erat *Ingolstadii*, auctore *Marco Velsero*, praestantis doctrinae x
viro, qui Muretum Romae docentem audiverat, teste Marco
Antonio Bonciario, qui et ipse Mureti disciplina usus est,
Epist. IX. 12. Mureti autem Opuscula partim edita, partim
inedita, per hanc occasionem ad Ingolstadienses pervene-
runt. *Andreas Schottus*, vir non ille quidem exquisitissima
doctrina praeditus, sed literarum iuvandarum studio nemini
secundus, cum post Mureti mortem Romam venisset, Mure-
tina Anecdota, in his quatuor libros Variarum Lectionum,
de quibus mox dicemus, sibi vindicavit. Cuius rei notitiam
debemus Mureti discipulo, Iosepho Castalioni Observ. Decade
VI. cap. 2. Reversus in patriam Schottus, haec Anecdota
M. Velsero, cuius tum summa in literis erat auctoritas, eden-
da commendavit. Qui exquisitiorem eorum partem, Variarum
Lectionum libros IV et Observationes Iuris ipse in lucem emi-
sit *Augustae Vindelicorum* a. 1600. 8. reliquam partem xi
Ingolstadiensibus edendam concessit. Quibus ita licuit om-
nium plenissimam Orationum, Epistolarum et Hymnorum Edi-
tionem prodere ex officina Davidis Sartorii a. 1592. quamvis
homo obscurus, Ioannes Croesselius, qui huic Editioni prae-
fatus est, nec Schotti nec Velseri, per quos Editio sic locu-

---

*) Tu vero cave adsentiaris. Vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 510. sq. et inprimis Matthiae Excurs. de usu fut. exact. Latinorum, ad Cic. IV. in Catil. 6. §. 11. (in Opusculis nuper editis pag. 71. sqq.) Fr.

**) Vid. Heindorf. ad Cicer. III. de N. D. 25. §. 64. Matthiae adn. ad or. pro Rosc. Amer. §. 44. et Beier. ad II. de Off. 2. §. 7. qui et vanam Ernestii disputationem esse, et quae formularum *non habeo quod dicam, non habeo quid dicam* statuatur differentia, perspicue, ut solent, docuerunt. Fr.

pletata videtur, ullam fecerit mentionem.*) Hinc Ingolstadien-
ses curam suam ad Opuscula edenda converterunt: decennio-
que post, a. 1602. 8. duo volumina apud Adamum Sartorium
prodierunt, quorum prius, editum 24. Aprilis, complectitur
***Commentarios in Aristotelis X Libros Ethicorum*, et in Oe-
conomica, Topicorum libri septimi, et in eundem Alexandri
Aphrodisiensis commentarii interpretationem, Commentarium
in Lib. I. et II. Platonis de Repub. Notas in Cyropaediam
et Ἀνάβασιν Xenophontis:** posterius, editum Kal. Octobribus,
XII ***Commentarium in I. et II. Librum Rhetoricorum Aristotelis*,
et eiusdem interpretationem ex Graeco, Librum singularem
in primam quaestionem Tusculanam Ciceronis, Notas in III
Libros de Officiis, et in V de Finibus, in Orationem pro
Deiotaro, Commentarium in Catilinarias.** Biennio post, a.
1604. accessit tertium volumen, continens ***Commentarios in V*
libros Annalium Taciti, et Notas in Sallustium.** Singulis
voluminibus, bibliopolae nomine, praemissa est dedicatio, di-
sertam habens professionem, illa Opuscula Schotto et Velsero
accepta referenda esse. Dedicatione prima: ***Haec ipsa ele-
gantissima opuscula, quae hic typis excusa damus, perie-
rant, nisi illa*** Andreas Schottus, ***Societatis Iesu, Mureti ad-
mirator, ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mu-
reti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco con-
servasset. — Quae bono publico literario hic damus, si non
emendatissime, ut voluimus, caussa est, quod sparsa folia***
XIII ***Sibyllae fuerint, male habita, lacera, exesa, uno verbo
iamiam interitura, nisi, de quo dixi,*** Schottus, ***et nobilis
amplissimusque dominus,*** Marcus Velserus, ***Duumvir Augu-
stanus, illa ab interitu vindicassent.*** Dedicatione secunda:
Posthuma Mureti suppeditavit nobis Bibliotheca Marci Velse-
ri, ***reipublicae Augustanae Duumviri.*** Denique dedicatione
tertia: Andreas Schottus, ***Antverpianus, Societatis Iesu sa-
cerdos, qui pleraque opera Mureti, necdum in lucem edita,
post excessum auctoris, ex ipsius adversariis eruit, et, ut
conservarentur, effecit.*** Eas autem dedicationes scriptas esse
suspicor a Iacobo Gretsero, tum Professore in Academia In-
golstadiensi, qui Muretinis Opusculis inepte adiecit Notas et

*) Operae pretium erit conferre librum hunc: *Allgem. litterar. Anzeiger* A. 1797. n. CXLI. pag. 1454. sq. A. 1798. n. LXI. pag. 635. sqq. et n. CLVI. pag. 1587. sq. Fr.

Varias Lectiones in Georgium Codinum Curopalatam *de officiis Palatii Constantinopolitani*, item *Faculam* Georgio Codino Curopalatae *accensam:* quarum Notarum auctorem Gretserum esse, satis constat.

Post Ingolstadienses a. 1727. ad Mureti Opera colligenda animum adiecit *Bibliopola Veronensis*, *Io. Albertus Tumer-* XIV
manus, nescio quo adiutore usus, quem et *Vita Mureti* et *Dissertatio de eius Operibus et Editionibus* satis ostendunt fatuum ineptumque hominem fuisse. Habuit tamen a viro doctissimo, Ioanne Baptista Recanato exemplum *Aldinum* Orationum, in quo Muretus non solum Orationes, sed etiam additam Orationibus versionem libri V. Ethicorum manu sua castigarat. Quas correctiones in Editionem nostram recepimus. Idem promisit, se similes Mureti emendationes in Carmina daturum. Sed res non apparet. Omnino tota ista Editio Veronensis, quinque Tomis in forma octava constans, et sordide excusa est, et negligenter curata, et, cum titulus Mureti Opera omnia promittat, vix dimidiam Operum partem exhibuit. Ex Opusculis tribus Ingolstadiensibus, quorum summa raritas est, ei non nisi unum volumen ad manum fuit. Cumque desperasset, sibi duorum reliquorum copiam futuram, Editionem inchoatam XV
destituit, omniumque exspectationem decepit. Multo diligentius partes Operum, id est, Orationes, Epistolas, Carmina, curarunt eruditissimi viri, *Iacobus Thomasius* et *Ioannes Checcotius*, ille *Lipsiae* a. 1672. hic *Patavii* a. 1741. cuius etiam Editio commendationem habet ab ineditis quibusdam in lucem vocatis. Utriusque Praefationes, bonae frugis plenas, *) huic Editioni praemisimus.

Nunc de singulis partibus, quas Editio nostra comprehendit, proprie dicendum est. Primo loco positae sunt *Orationes*, ad Editiones *Aldinas*, et optimam illam *Ingolstadiensem* studiose a nobis exactae. Quibus, nostra demum aetate, luculenta facta est accessio. Namque Checcotius earum numerum auxit una integra, edita illa quidem, sed paucis cognita, et alterius ineditae fragmento. Utramque reperies Tom. I. pag. 363. huius Editionis. Brevi post *Petrus Lazerius* Tom. II. *Miscel-*

*) Nimis tamen verbosa est *Checcotii*, longe elegantior et magis Latina *Thomasii* praefatio. Ceterum mihi multum quaerenti non contigit, ut Checcotii librum ipsum adipiscerer. Thomasii editione usus sum illa, quae a. 1698. emissa est. Fr.

XVI *laneorum ex Mss. Libris Bibl. Collegii Romani Societatis Iesu*, alia duo Fragmenta Orationum ex MSS. protulit. Quibus, quoniam Lazerianus liber serius ad nos pervenit, locum dedimus in Auctario Operum Mureti, Tom. IV. pag. 598. *)

Epistolas locupletavimus undecim ad Lambinum scriptis, de quibus quod scire necesse est, diximus ad Tom. I. pag. 377.**) novendecim a Lazerio l. c. editis, et sex per aliorum libros sparsis, quas in Auctarium Operum Tom. IV. pag. 582. coniecimus. ***) Earum indicium nobis fecit vir eximius, et de hac Mureti Editione praeclare meritus, Iacobus Morellius, quem ex literis ad nos datis et humanitatis studiis perpolitum, et vix credibili historiae literariae scientia praeditum cognovimus; ut Bibliothecae D. Marci talem tam omnibus numeris absolutum praefectum iure gratulemur. Removimus autem ex Muretinis epistolas Pauli Sacrati, quas addiderat Thomasius, correctas
XVII illas quidem, ut suspicari licet, a Mureto, sed rerum inanes, nec magnopere dignas, quae legantur, aut requirantur.

Epistolas Tom. I. pag. 653. excipiunt *Iuvenilia* ad Editionem *Parisinam* a. 1552. †) expressa, ††) item *Poëmata varia* ex Editionibus *Aldinis*, pag. 733. quibus quatuor ineditas Elegias, in his illam prope divinam ad Io. Bapt. Amaltheum, adiecit Checcotius Tom. I. pag. 783. et iambicum carmen Lazerius Tom. IV. pag. 618. Nos quoque duo Fragmenta Elegiarum Tom. I. pag. 788. ex MS. protulimus, tum immemores, ea iam extare in Commentar. in Aristotelis Ethica Tom. III. pag. 296. 454. Thomasius habuit Carminum Editionem *Aldinam* a. 1575. [8.] plures Elegias, quam in ceteris sunt,

---

*) Lazeriani libri usura magno opere desiderabilis mihi quidem concessa non fuit; neque in Bibliotheca Regia Dresd. neque in ulla Lipsiensium exstat. Fr.

**) Additae sunt etiam quattuor Lambini ad Muretum scriptae, quibus nunc accedit quinta, pag. R. 402. extr. Fr.

***) Has epistolas pariter ac duo Fragmenta Orationum, de quibus modo dixit Ruhnkenius, ex Auctario Operum in II. ed. nostrae Vol. transtulimus. Fr.

†) 8. ex officina viduae Mauricii a Porta. Fr.

††) Ad Parisinam facta est illa *Iuvenilium* editio, quae prodiit a. 1590. 8. *Bardi Pomeraniae*, ex officina principis. Haud novisse eam videtur Ruhnkenius. Ceterum mirari subit, cur *Iuvenilia* sua Muretus, post curatam ab ipso in Gallia editionem, rursus neglexerit neque digna iudicaverit quae reciperentur in libb. II carminum postea in Italia ed. Fr.

exhibentem. In quibus cum homo tristioris naturae versus quosdam molliculos et parum pudicos reperisset, ea carmina Editione sua nimis severe exclusit, et mihi, qui nihil, quod
a Mureti manu profectum esset, praetermittere statuissem, ne- XVIII
cessitatem imposuit illius Editionis diu et frustra quaerendae. Ex qua tandem inventa Cl. Morellius Elegias, quibus Tom. IV. pag. 612. locus datus est, pro humanitate sua descripsit. *) Ceterum, si Mureti numeri non tam leniter cadunt, quam Flaminii, aut Molsae, id Latini sermonis munditie, qua plerosque recentiores Poëtas vicit, facile compensatur. In Catulliano quidem genere sic excellit, ut, Ioanne Cotta excepto, parem habeat neminem. Si quando in metri ratione lapsus reperitur, culpam sustineant pravae veterum Poëtarum Editiones, a quibus in fraudem inductus est. Eos errores cum in exemplo suo notasset Laur. Santenius, legitimum sonum digitis et aure callens, facile ab eius humanitate impetravi, ut illas Notas huic Praefationi subiici pateretur. **)

Sequitur, ut de Phidiaco opere *Variarum Lectionum* dicamus. Earum libri VIII primum prodierunt *Venetiis* 1559.
4. ***) deinde libri XV *Antverpiae* apud *Plantinum* 1586. 8. XIX
Reliqui IV quomodo, post Mureti mortem, ad Schottum, inde ad Velserum, eorum Editorem, pervenerint, cum supra dictum sit, nihil attinet repetere. Illos IV libros cum superioribus XV deinceps Ianus Gruterus intulit in Lampadem Criticam Tom. II. pag. 1154. †) Hic si Criticum agere voluissem, saepe mihi

*) Quaecunque Mureti carmina in Auctario Operum Mureti Tom. IV. pag. 612—618. legebantur, in II. meae ed. Vol. recepta sunt. Fr.

**) Ego eis locis adscripsi, ad quos pertinerent. Praeterea autem novae eius generis accedunt adnotationes Nobbii, collegae amicissimi et eruditissimi, de quo mihi eadem praedicare merito licet, quae de Santenio suo praedicavit Ruhnkenius. Fr.

***) His *Antverpiae* 1580. 8. repetitis Mureti permissu Chr. Plantinus addidit septem novos. Fr.

†) A. 1604. Sed idem omisit Mureti ac Velseri praefationes. „A Grutero autem" (inquit F. A. Wolfius, qui ipse quum Varias Lectiones et Observationum iuris librum singularem edere coepisset Halis Sax. a. 1791., hoc consilium postea abiecit, ita ut per triginta septem annos duodecim modo libri ab eo editi haberentur, donec vir eruditissimus Ioan. Huldr. Faesius derelicti operis cura suscepta *editionem novam*, *superioribus accuratiorem*, ab illo *inchoatam*, *absolvit*, *recognovit*, *animadversionibus atque indicibus instruxit*, Halis Sax. a. 1828.) „liber editus est adeo immunde et sordide, qua chartam, qua litterarum formas et atramentum, ut quantum alli-

res ipsa copiosam materiem dedisset. Sed talis disputatio non congruebat huius Editionis consilio.

Scholia in Ciceronis Catilinarias et Philippicas, Terentium, Catullum, Tibullum, Propertium, Horatium, ex *Aldinis*, quoad eius fieri potuit, Editionibus expressimus. *) Terentium antequam Muretus totum Venetiis ederet, Parisiis a. 1551. prodidit Scholia quaedam in Andriam et Eunuchum, ab ipso Tom. II. pag. 662. commemorata. Quem libellum inventu rarissimum nunquam vidimus. At vidit Morellius, V. C. quem
xx fugitivorum, ut vocantur, opusculorum nihil fugit. Libellus a

---

cit ipsius scriptoris nitor, tantum istarum rerum foeditas absterreat." Quod vero idem Wolfius ait (praefat. pag. VIII.) post Gruter. nullam Variarum Lect. editionem seorsum factam esse, id redarguens Bardilius in litteris ad me scriptis laudat editionem Parisiis emissam, cuius haec est inscriptio: *M. Ant. Mureti Variarum Lectionum Libri XV. addita Graecarum citationum latina interpretatione. Parisiis apud Michaelem Nivellium.* 1622. 8. Vid. Catalog. libror. impress. Bibl. Reg. Paris. Belles Lettres. Tom. II. pag. 91. num. 300. Praeterea quae apud Faesium praefat. Vol. II. pag. VIII. memoratur editio *Lugd. apud haeredes Guilielmi Rouillii,* eam Bardilius suspicatur (nam pro certo se dicere posse negat) eandem esse, quae in Nolten. Lex. Antibarb. Tom. II. pag. 337. ed. Berol. 1780. laudatur „*Lugd.* 1594. 12." Fr.

*) Scholiorum in *Terentium* illa censetur optima editio, quae prodiit a. 1575. 8. Venetiis ap. Ald. (cf. Ebert. Lex. Bibliogr. II. pag. 907. n. 22500.) quam nondum dicere possum num adhibuerit Ruhnkenius. Scholia vero in *Ciceronis Catilinarias* idem iuxta cum Ingolstadiensibus et Graevio ex editione Veneta a. 1557. 8. repetiit, cuius haec est inscriptio: *M. Antonii Mureti ad Leonardum Mocenicum, Patricium Venetum, Orationum Ciceronis in Catilinam Explicatio. Venetiis, Ioan. Gryphius excudebat, MDLVII.* Sed plenior est et *multis locis* a Mureto ipso *aucta et emendata*, (vid. Lazer. Diatr. de Vita et Script. Mur. pag. R. 535.) quae Parisiis a. 1581. 8. prodiit: *M. Antonii Mureti ad Leonardum Mocenicum, Patricium Venetum, Orationum Ciceronis in Catilinâ explicatio. Parisiis, Apud Robertum Coulombel, via ad D. Ioannem Lateranensem, in Aldina Bibliotheca. M. D. LXXXI.* in quo libro quaecunque a Mureto addita sunt aut emendata, suo quaeque loco reponentur. Namque eruditissimus idemque humanissimus vir Bardilius, cui nihil iucundius est quam optimas artes, quanto maximo studio et liberalitate potest, iuvare, quum harum editionum accuratam collationem instituisset, huius mihi laboris fructum ultro concedens insigni accessione editionem meam locupletavit. Sed idem quum sciret Muretum ex praeclaris libris emendasse Catilinarias, necdum ullum earum editorem varias lectiones ex utraque illius editione in usum suum et ad emendanda Ciceronis verba adhibuisse, omnes lectiones, quae ab Orellianis discreparent, quam diligentissime et religiosissime notatas ad me transmisit: quas ut Commentariis addendas et accurate typis describendas curabo, ita non dubito, quin quicunque bonas litteras amant, viri optimi in me benevolentiam meritis laudibus mecum celebrandam arbitrentur. Sed praestat silere quam parum dicere. Fr.

Mureto inscriptus est eidem Ioanni Costecando, ad quem extat carmen in Iuvenilibus Tom. I. pag. 708. ubi operarum errore legitur *Costecaudo.* *) Brevis illa dedicatio haec est:

M. ANTONIUS MURETUS
IOANNI COSTECANDO SUO
S. P. D.

Quae, cum tibi annum abhinc alterum Terentii fabulas privatim explicarem, codicis mei marginibus adscripseram, ea, quantum memoria repetere potui, rogatus in publicum emitto. Sive enim studiosis huius auctoris aliquid mea opera fieri potest, denegandum id eis non puto: sive minus, at certe facilis chartarum aliquot futura iactura est. Hoc autem, quicquid est, tibi dicatum volo, ut intelligas amicorum etiam absentium memoriam a me studiosissime coli. Vale. Lutetiae 16. Sept. 1551.

Ipsa autem Scholia, quae Muretus maturiore aetate castigavit, et in pleniorem Terentii Editionem traduxit, non tanti putabamus hic repetere, aut, in quo a posterioribus differrent, indicare. XXI

Scholia in Senecam non ex Editione ***Romana***, Mureto mortuo, per Franciscum Bencium curata, quam in ipsa Italia rariorem esse, testis est Checcotius in Praefat. pag. CII. **) sed ex ***Parisina*** a. 1607. sumsimus. Romanae si facultas nobis fuisset, non neglexissemus eiusdem Bencii Praefationem addere; quae quin scite docteque scripta sit, dubitare non sinit reliqua hominis elegantia. ***)

---

*) At quis est qui pro certo affirmare possit, utrum istic an hic potius in eo nomine exprimendo ab operis peccatum fuerit? Fr.

**) Cf. Eberti Lex. Bibliograph. Vol. II. pag. 757. n. 20850. Rarissimam esse affirmat etiam Bardilius, vir in primis litteratus, qui se neque in bibliotheca ulla neque catalogo ullum eius vestigium unquam reperisse, in litteris ad me datis professus, benevole significavit eum librum exstare in Bibl. Gotting. Illud vero iure mireris cum Bardilio, quod, quum Fabricius in Bibl. Lat. Tom. II. ed. Ern. pag. 112. dixisset „istam Senecae editionem manu Iosephi Scaligeri notatam exstare in Bibliotheca Academiae Leidensis;“ hunc errorem non correxit Ruhnkenius, qui ipse illi Bibliothecae esset praefectus et in adn. ad Tom. III. pag. 3. illum ipsum Fabriciani libri locum laudaverit. Fr.

***) Hoc vero Ruhnkenius quam vere suspicetur, iam ipsi indicare poterunt qui mea editione utentur: in qua non illa modo Bencii praefatio exhibebitur, sed alia etiam Iulii Roscii; et praeterea in

Notae in Tacitum duplicis generis sunt, aliae criticae, aliae tironibus dictatae. Criticas Acidalius descripsisse videtur ex eo exemplo, quod nunc est in Bibliotheca Collegii Romani, vel ex alio inde propagato: de quo Lazerius de Vita et Script. Mureti pag. 561. Lectiones adolescentibus comparatas Ingolstadienses ediderunt. Quae tametsi non multum eruditionis ex-
XXII quisitae continent, tamen a venustate quadam, Mureto propria, commendationem habent.

Omnium minime Mureti ingenio dignae sunt *Annotationes in Iustiniani Institutiones*, ex eius ore exceptae, quas, mendis contaminatas, nescio quis *Lugduni* 1602. vulgavit. Nos in iis repetendis emendatiorem Editionem *Ultraiectinam* secuti sumus.

Iuvenilis etiam Mureti *Commentarius in P. Ronsardi Amores*, Gallice, *Les Amours de P. de Ronsard*, *commentées par Marc Antoine de Muret*, *à Paris* 1553. 8. etsi laudatus a P. Burmanno Secundo Praefat. ad Lotich. pag. 21. sine magno lectorum damno omitti potuisset, nisi futuri essent, qui dicerent, non omnia Mureti Opera, quae titulus promittit, hac Editione contineri. *)

Haec sunt, quae sub Mureti nomine in lucem emissa reperiuntur. Ioannes Lamius in Vita Richardi Romuli Richardii Florentiae a. 1748. Epistolam et Elegiam, sine auctoris nomine in MS. repertam, protulit, tribuitque Mureto. Utramque hic ponamus, ut penes lectores sit iudicium:

Scholiis referentur omnia, in quibus rarissima illa, de qua diximus, editio ab Ruhnkeniana discrepat. Namque V. Cl. Albertus Lion, Gottingensis, ad quem de illo libro scripseram, hoc concessit meis precibus, ut ex eo quae vellem, accurate descripta mecum communicaret. Quae Viri doctissimi quo maior in me amicitia fuit, eo mihi magis faciendum puto, ut hoc ipso ei loco quam maximas agam gratias. Fr.

*) Nec vero dubitari potest, quin, quod non omisit Ruhnk., gratum fecerit veteris Gallorum linguae amatoribus. Ego autem Commentarium hunc Mureti etiam pleniorem atque emendatiorem dabo ex ed. Paris. (a. 1623. fol.) ne, ut de Ruhnk. Villoisonus, sic de me quisquam queri possit. „Muret“ (inquit Villoisonus in Wolf. Analect. litterar. II. pag. 406.) „a fourré beaucoup d'érudition dans ses notes. Malheureusement le dernier éditeur, M. Ruhnkenius, ne s'est servi que de l'édition imparfaite et défectueuse en 8vo, au lieu de celle en 2 voll. in fol. beaucoup plus ample.“ Fr.

RICCARDO RICCARDIO S. P. XXIII

Ain tu? vivit et valet Victorius noster? et magnus senex pulcherrimis literarum monumentis patriam suam illustrare pergit? O gratum mihi, o iucundum nuncium! nam superioribus mensibus, quae nolebamus, hic de illo sparsa erant. Nulla mihi cum homine familiaritas (nunquam enim inter nos vidimus) at singularis intercedit amicitia, quam ille munusculo non vulgari confirmaverat. Nam, praeter epistolam amanter et officiose scriptam, Aristotelis de R. P. libros summa cura castigatos dono Romam usque ad me misit; et parabam ego quidem, sed gravissimis negociis impeditus parem gratiam referre non potui. Te vero illius discipulum, iuvenem moribus suavissimis, et tanto praeceptore dignum, ni amem; nae ego, quem omnes homines oderint, dignus videri debeam. Quod si vita suppetat, ut huius meae erga te benevolentiae testimonia aliquando exstent, dabo operam. Interea (quando te ita velle intellexi) XXIV
carmen mitto paucis a me horis concinnatum, luctuoso et parum grato argumento, quo immaturum tuae Reginae obitum iustissimis quidem lacrimis defleo. Quid vero in eo carmine praeter novitatis gratiam laudari possit, non video; sed ego imperitiae notam subire, quam honestissimo tuo desiderio deesse, malui. Thraciam istam legationem prospere tibi evenire opto: tu fac, ut quam primum sospes salvusque ad tuos Florentiam revertare. Bene vale. Domi, IIII. Idus Maii.

IN OBITU IOANNAE ETRURIAE REGINAE ELEGIA.

Nonus adest mensis, fatalis et appetit hora;
Iam gravis Etrusca rumor in urbe sonat.
Quid sit in incerto est, at languet regia coniux,
At soror invicti Caesaris aegra gemit.
Dicite, quis propius fas est accedere Divos,
Filius, an nata est scita puella domi?
Heu male! quod sparsis incedit Flora capillis; XXV
Errat et huc illuc pallida turba metu.
Et Dux ille Ducum longe suspirat, et ora,
Ora prius lacrimis humida, pallor habet.
Ergo nurus magni Cosmae cadet? ergo sub umbras
Tot spes, tot curas, auferet una dies?

Et vos ignavi Medici cessastis, et artem
Non lapis, aut succis arguit herba potens?
Nec tu, Iuno parens, nec opem, Lucina, tulisti?
Phillyrides ubi tunc, aut ubi Phoebus erat?
Pallet, et heu totos invasit frigidus artus
Sudor, et in media lumina morte natant.
Iam iacet Etruscas nuper Regina per urbes,
Iam cinis est, et quem tantula caelet humus.
Nondum forma tamen, nec adhuc nitor ille recessit;
Spirat in augusta fronte serenus honos.
Sic matutinae violae, si decidat imber,
Molle caput riguo deposuere solo.
I modo, et ingentes populos, et Norica regna:
Castraque Germanis inclita Caesaribus;
XXVI *Et Medicûm titulos, et opes, et nomina, gentis,*
Et clarum Occiduis Regibus adde genus,
Cum suprema manu legerunt fila Sorores,
Nox manet una omnes, et Stygis atra palus;
Nec remeare licet: consurgit aheneus alte
Murus, et infernas stat Canis ante fores.
Exsilit illa tamen, vinclisque exsuta malignis
Corporis, illustri legit in arce locum.
Qualis in aëria consedit turre columba;
Igne rubet pectus, cetera labe carent.
Inde graves luctus, subspiriaque aegra, mariti
Ridet, et hic mecum serius, inquit, eris.
Adspicit et natas, et qui iam regius infans
Surgit in imperium, claraque facta, patris.
Curre, puer, magnumque animis imitare parentem,
Haereat et toto pectore Cosmus avus.
Nec tibi Caesar avus, nec avunculus excidat alter
Caesar, et Austriacae nomina tanta domus.
XXVII *Tu quoque iura dabis iam tum, cum pace solutus*
Stet pater, et longum vixerit ille senex.
Tum te magnanimi Tusci mirentur in armis;
Adgnoscat veteres Itala terra duces.
Ibit et effusis tum laetior Arnus in undis,
Et fluet Ausoniis aemulus Ister aquis.
Dixit, et a laeva micuere impensius ignes,
Et rutilam visa est spargere stella facem.

Bandinus in Vita Petri Victorii pag. LXIX. negat, hanc epistolam esse Mureti, propterea quod non singularis amicitia, ut ab auctore epistolae dicitur, sed perpetua simultas inter Muretum et Victorium intercessit.*) Cui prorsus assentimur. Accedit, ut epistola, quamvis elegans et Latina, non ea facilitate, quam in Muretinis miramur, scripta esse videatur. Elegiae vix quicquam ad summam elegantiam deest, etsi non sit a Mureti ingenio profecta. Nollem eius auctor ultimam in *ergo* corripuisset, et *spargere stella*, neglecta debili positione, du- XXVIII
rius scripsisset. Vox etiam *tantula* magis comica est, quam elegiaca, iudice Santenio nostro.

Erunt fortasse, qui Mureti *in Petronium Notas* a nobis praetermissas querantur. Certe in Catalogo Biblioth. Bodleianae pag. 475. ***Mureti Annotationes in Petronii Arbitri Satyricon*, *Helenopoli*** 1610. 8. memorantur: cuius catalogi fidem secutus videtur Lazerius in Vita Mureti Tom. IV. pag. 564. Sed eas Annotationes non extare, certum est. Errorem peperit Index interpretum, illi Editioni a Goldasto praepositus, ubi Mureti annotationes referuntur, non ut editae, sed ut aliquando edendae. Goldastus autem haud dubie respexit verba Petri Danielis Praefat. ad Petronium: ***M. A. Muretus*, *vir undecumque doctissimus*, *quem audio ex vetustissimo et integerrimo Codice Petronii editionem absolutissimam publice parare.*****)

---

*) Cf. ibid. pag. LXXXIII. adn. 3. pag. LXXXVIII. Neque tamen *perpetuam* fuisse istam simultatem, docere videntur, quae Muretus Tom. III. pag. 620. R. scripsit ad Bencium: ubi Victorium *eruditorum coryphaeum* vocat: idemque confirmat Bencius in epistola a. 1569. ad Petr. Victorium scripta, in *Cl. Italorum et Germanorum epist. ad Petr. Victorium, ex rec. Aug. Mar. Bandini,* Florent. 1758 — 60. 3 Tom. 4.) Tom. II. ep. XVI. pag. 49. ubi haec leguntur: *Ad has, quae mihi communes sunt cum aliis, tui amandi caussas, adcedit* M. Antonii Mureti C. V. *cottidiana de te praedicatio; cuius suavissimis sermonibus quum saepius fruar, video illum ita de te magnifice et sentire et loqui, ut si nihil aliud, eius viri solum testimonium me in tui amorem posset adducere.* et in epist. LXXXI. ad eundem a. 1585. data pag. 175. ubi quum alia huc pertinentia (etiam quod Muretus illum *eruditorum coryphaeum* dixerit) tum haec scripsit: *Et laudabat ille quidem te plurimum semper; sed tamen, aetate ingravescente, praestantes virtutes tuas ita suspicere coepit atque in coelum efferre, ut, mihi crede, prope abesset a lacrumis, quum te nominaret.* Huc pertinent illa quoque, quae leguntur in Muret. orat. 16. Vol. II. pag. ed. meae 403. *duo ingentia decora Italiae, Petr. Victorius et Paul. Manutius.* Fr.

**) Cf. Fabric. Bibl. Lat. Tom. II. ed. Ern. pag. 160. Fr.

Plura Mureti Anecdota Romae latent cum in Bibliotheca
XXIX Barberiniana,*) tum inprimis in illa Collegii Romani Soc. Iesu, in quam maior pars librorum Mureti migravit; de quibus vide Lazerium l. c. Unde ut a doctis Italis in lucem vocentur, bonarum literarum caussa optamus. Vale, erudite Lector, et nobis fave.

---

*) Cod. 1424. et 2157. *M. Antonii Mureti varia.* Cod. 1424. pag. 33. *Orationes, quibus Pontifex deterret Imperatorem a petenda relaxatione caelibatus sacerdotum, cum responsione Imperatoris.* Cf. etiam Gust. Haenel. Catalog. Libr. Mss. pag. 240. Fr.

PETRI LAZERI DIATRIBA *)

Tom. IV. pag. 517. Ed. Ruhnk.

DE VITA ET SCRIPTIS

M. ANTONII MURETI

1. Pervenimus ad Muretum, cuius unius gratia de aliis omnibus dictum est. Itaque accuratiores in eo esse debemus, atque etiam, in summa brevitate, quam longitudo orationis huc usque provecta efflagitat, conabimur; mirabili adiumento usi, sive novo quodam genere monumentorum, quod, nisi attentiores fuissemus, negligi a nobis fortasse et contemni facile potuisset. Est vero id, quod Muretus, veluti in adversariis quibusdam, in primis et postremis paginis librorum puris scriptitare, homo minime obliviosus nec multum copiosus solebat. Si dicam, nihil nobis ad eius vitae et rerum gestarum annos rite consignandos magis profuisse; non mentiar. Igitur A. 1526. natus est M. Antonius Muretus pridie Id. Aprilis; ita enim ipse epistolam quamdam **) subscripsit: *Romae prid. Id. April. die ipso natali meo, quem tu mihi faustum ac felicem precare:* de anno Bencius et ceteri consentiunt. Lemovicem praeterea eum fuisse constat; nec solum 518
ita eum appellant, qui laudant, atque inter testimonia operibus eius praefixa recensentur, sed et Lambinus eidem scribens: ***) *Amabo te, non tu etiam Gallus es? Quid respondebis Lemovicibus civibus tuis ex Italia te revocantibus ac vendicantibus?* Imo Lemovicem se ipse appellat in epitaphio, quod sibi vivens conscripsit. Sed utrum Lemovici, ipsa in urbe, quae est tractus Lemovicensis caput, natus sit, an in alio eius regionis oppido; de eo sane non constat. Primum asseverat Thuanus †) cum *Ratiasti Lemovicum* ortum scribit: est enim, ut in Latinarum vocum explicatione ibidem legitur, *Ratiastum* Lemovici oppidum ipsum, populari nomine *Limoges.* At in Scaligerianis alteris legitur, natum eum *Mureti,* qui est eiusdem regionis pagus: idemque in funebri oratione Bencius, addens de maioribus et generis nobilitate: *Natus est .....*

*) Hanc Diatribam sumsimus ex Lazeri Praefatione, praemissa Tomo secundo Miscellaneorum ex MSS. libris Bibliothecae Collegii Romani Societatis Iesu. D. R.

**) Lib. 2. ep. 34.

***) Epistol. clar. vir. Bruti pag. 384. (Ruhnk. ed. Tom. I. pag. 382. Fr.)

†) Lib. 82. num. 15.

in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre Iurisconsulto, genere perantiquo et nobili; quippe quod et pagum illum antiquitus possederit, unde et familiae nomen; et quadringentis abhinc annis tulerit Stephanum, Grandimontensium Ordinis auctorem. Hanc pariter Mureto patriam assignant Baillet,*) Niceronius**) et recentiorum multi,***) Bencium credo secuti. Verum illud (multo vero magis de Mureti genere et nobilitate) num certo aliquo auctore Bencius affirmaverit, an suspicione quadam et coniectura sua; uti eumdem alia nonnulla protulisse eodem modo de Mureto volunt: mihi non constat. Nam quod huiusce rei argumentum olim habebam, ut Lemovicensi urbi Mure-
519 tum assererem, a Ioannis Aurati, poetae illa aetate nobilis, natali solo, cum quo se iunctum communione sanguinis et patriae Muretus affirmat; †) video mihi esse ereptum ab iis, ††) qui de ea ipsa Aurati patria valde dubitant. Fatebor tamen, me Bencio de patria, de qua doceri a Mureto ipso potuit, non illubentem assentiri; praesertim cum id et in Scaligerianis Puteanorum legatur. †††)

2. De puerili institutione Mureti nihil memoriae proditum est, praeter illud, quod ipse de se, cum Graecas sententias fratris filio mitteret, narravit: quod ipsius verbis (non enim commodioribus possimus uti) referemus:*) *At mihi puero cum alia multa, tum praeceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum aetatis meae duodecimum nullo me ad ullam artem, neque privatim, neque publice, praeceptore usum esse. Quamquam enim Pictavii, quo me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui Ius civile profitebantur, perraro tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex eis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi indomita quadam perversitate ac pervicacia ingenii, ut nullum doctorem triduum ferre possem: cuius improbitatis valde me postea ac diu poenituit poenitetque.* Hinc ergo novimus, Pictavium ad Ius
520 civile discendum a parentibus missum fuisse. Bencius in ea, quam diximus, funebri oratione multa habet; ut scilicet imbutus est Muretus litteris, quibus informari ad humanitatem aetas puerilis solet, in patria sua Lemovici primum, deinde vero Aginni, eas docere coepisse, *cum esset adolescentulus, aut potius puer.* Verum

---

*) Num. 333.

**) Tom. 27. pag. 143.

***) Vid. Vita in Veron. edit. etc.

†) In postrema Ode ipsi inscripta sub fin. Iuvenil. [pag. 726. Ruhnk.] et carm. XI. lib. 2. Tom. 3. pag. 67. edit. Comin.

Nil daturum me auribus hic tuis
Velim arbitreris; sim licet et fide
Pridem tibi, et communitate
Sanguinis, et patriae alligatus.

††) Vid. Niceron. Tom. 26. pag. 109.

†††) Pag. 225. edit. Hagae Comit. a. 1669.

*) Tom. 3. oper. Muret. pag. 154. edit. Comin. (Tom. I. pag. 824. ed. Ruhnk. Fr.)

Bencius antiquiora Mureti narrans, fidem apud eruditiores homi-
nes non invenit; ac de eo Scaliger: *) *Bencius, vir doctus et
amoeni ingenii ..... multa per coniecturam de Mureto dixit, tam
incredibilia, quam a vero remota.* Scaligero vero subscribit etiam
Menagius. **) Nolim equidem hoc de Bencio diffiteri; amorem in
Muretum, sive pietatem potius ei quaedam extorsisse, quorum non
admodum erat probabilis coniectura; ex quibus fortasse illud est,
quod de generis nobilitate et Mureto pago, quem illius olim familia
possederit, narravit. Sed quis non animadvertat, longe esse fa-
cilius in istis peccare, in quibus, cum sint tenebris obsita et
vetustate paene obliterata, liberior est aliquanto, nemine certe
revincente, augurandi locus; quam quae de recentibus factis ali-
cuius dicuntur, quorum testes multi esse possunt; et Bencius re-
scire ex Mureto ipso potuit atque interrogando ex eo quaesivisse,
pro mirabili in eum amore, omnino existimo. Sit exemplum in eo
ipso, quod hic Bencius affirmat, Aginni litteras docuisse Mure-
tum, et Scaliger pernegat. Nam idem Scaliger verum id esse
aliquando dixit, atque in Scaligerianis alteris affirmatur. Novi
Menagium Scaligero in *confutatione fabulae Burdonianae* assen-
tire malle, fidem vero Scaligerianis his alteris denegare, quae
non Scaliger scripsit, sed Io. de Vassan a Scaligero accepit;
suspicatur etiam in excipiendis Scaligeri effatis verbum aliquod
praeteritum, et cum ille *Villanovanum Aginii* dixisset, *Aginium* 521
hunc audivisse. Verum nec multum valere debet haec viri licet
eruditi coniectura, et a Scaligerianis primis refutatur, *exceptis,*
ut in iis dicitur, *ex ore Iosephi Scaligeri per FF. PP.* id est,
fratres Puteanos; nam ibidem hoc ipsum affirmatur.

3. A. MDXLIV., si Scaligero fidem habemus, ad Auscios,
ut litteras doceret, se contulit annos octodecim natus: *M. Anto-
nius Muretus,* ait Scaliger, *annos natus XVIII Aginnum venit
Iulii salutandi caussa, unde digressus ad Auscios Novempopulaniae
sese contulit, ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem et Teren-
tium docere coepit; quo tempore eclogas in laudem Cardinalis
Armeniaci et tragoediam suam Iulium Caesarem in illa urbe edidit.*
atque addit: *Hinc profectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen
Villanova, ditissimi mercatoris de Brevant liberis praefectus, in
schola publica illius oppidi auctores Latinos interpretabatur.* Hoc
tamen de publico docendi munere ab eo suscepto puto ad sequentem
annum pertinere. Nam Muretus ipse in oratione, quam *de laudibus
litterarum* habuit Venetiis mense Octobri A. MDLIV. *novem prope
iam annos in hac dicendi ac docendi exercitatione consumpsisse*
ait: ***) sive etiam novennium illud a Burdigalensi schola, quam
circa A. MDXLVII. regebat, auspicatur. Nam de Mureto pergit
narrare Scaliger: *Anno autem aetatis suae vigesimo* (anno nimirum

*) In confutat. fabul. Burdon. pag. 404.
**) Antibaill. Tom. I. pag. 326.
***) Ruhnk. ed. pag. 17. Fr.

MDXLVI.) *cum illis pueris discipulis suis Aginnum secundo venit Iulium salutandi caussa, semel antea visum, sed satis notum litterarum commercio, eosque pueros cum Mureto, Iosephus* (Scaliger) *meminit domi vidisse se, annos natum VI. Bis aut ter postea exceptus hospitio a Iulio, idque diem unum, aut biduum tantum, ingenii sui praestantiam, cuius specimen per litteras dumtaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia illum*
522 *nosse propius contigerat, Iulius amare eum coepit, et eius dotes animi Senatoribus Burdegalensis Curiae per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine, appellaret; quam Burdegalam, relicta schola Villanovana, profectus, ut ibi in una classium gymnasii Aquitanici doceret, circiter A. Christi MDXLVII. neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Iulium postea vidit.* Quod scribit de paterna in Muretum charitate Iulii Scaligeri, aut de Mureti in eum pietate, id et Bencius tradit, et ab ipso Mureto confirmatur, qui epigrammati 1. Iuvenilium *) hunc fecit titulum: *Divo Iulio Caesari Scaligero patri meo;* et primis continuo versibus:

In tenues numeros, primi monumenta furoris,
Quo mea non simplex corda subegit amor,
Dirige siderei radiantia lumina vultus,
Caesar, et haec nati ludicra nosce tui.

In Scaligerianis Puteanorum: *Muretus me vocabat fratrem, quia Pater illum vocabat filium.*

4. Sequitur apud Scaligerum eodem in loco: *Burdegala Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi Iuris Institutiones cum exponeret exercendi caussa, ut tironibus Iuris mos est, inde abire coactus, Venetias se contulit.* Toti huic narrationi fidem haberi vult Menagius: sunt tamen nonnulla, quae eam aliquanto impediant; imo Parisiensem hanc Mureti scholam non facile est reddere anno suo. Sunt qui Parisiis fuisse Muretum atque in Collegio Cardinalis *le Moine* Classem III. rexisse putant eodem tempore, quo primae Turnebus praeerat, alteri vero Buchananus; quod se
523 quoque audivisse de P. Bourbon Menagius affirmat. Niceronius falsum id censet, quod Buchananus e Gallia excesserit A. MDXXXIV. Falsum ego quoque censeo; sed Niceronium rationes temporum suae fefellerunt. Nam hoc ipso tempore Parisiis fuisse Buchananum e Lusitania reducem, anno scilicet MDLII., ipse testis est in *vita sua,* ac Lutetiae mansisse videtur ad A. MDLIV., quo in Italiam evocatus est a Carolo Cossaeo. Atque hoc tempore nimirum, id est A. MDLIII., cum Iuvenilia sua ederet Muretus, Buchananus epigramma scripsit in eorum laudem. **) Thua-

*) Pag. 63. edit. Paris. 1553. [pag. 693. Ruhnk.] Est etiam carmen XI. lib. 2. tom. 3. pag. 67. edit. Comin.
**) Extat init. Iuven. (pag. 655. ed. Ruhnk. Fr.)

nus *) refert, Muretum primo Parisiis docuisse, deinde Burdegalae, tum apud Auscios. Menagius Scaligero fidem adhibet, ita ut e Villanovana schola Parisios se contulerit Muretus annos natus circiter XX. Erit ergo annus MDXLVI. Quod quidem si esset, labasceret ex parte Scaligeri narratio. Ita enim narrationem ille suam instituit, quasi e Villanovana schola ad Burdegalensem translatus sit Muretus; nec vero videtur rem utique insignem, Parisiis id aetatis Magistrum fuisse Muretum, tacere ullo pacto debuisse. Mihi, si quid coniectando licet affirmare, Parisiensis illa hoc tempore Mureti schola suspecta est; nec vero aliud voluisse Scaligerum credo, quam summa vitae eius capita percurrentem, ceteris omissis, Parisiensem Mureti commorationem significare, quae anno MDLII. et sequenti Tolosanam proxime antecessit. Certior multo est opera a Mureto posita in adolescentibus instituendis Limini Pictonum; idque antequam Burdegalam veniret. Nam A. MDLVI. cum Venetiis commentarios scriberet in Catilinarias, haec habet explicans vocem *mactari:* **) *Usum quemdam huius verbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos* 524
annotavi, et publice docui, cum etiam tum adolescentibus Limini, quod Pictonum oppidum est, humaniorum litterarum et iuris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinum enarrarem, tradere hoc loco institui. Atque huc, opinor, etiam spectat, cum alibi: ***) *Mihi*, inquit, *displicere nondum potest ea coniectura, quam cum adolescentulus in Gallia Plautinas fabulas explicarem, iamdudum de hoc loco feceram.* Limino autem postea venisse Burdegalam, indicare idem videtur in Elegia quadam †) Margaritae:

Nam te Pictonicae retinent felicia terrae
Oppida, qua Clanus pinguia culta secat:
Me vero, invidiae procul a te dentibus actum,
Fortia lunatae moenia Burdegalae.

3. A. MDLII. Parisiis fuisse Muretum, testis et ipsius oratio habita Nonis Februarii *de dignitate et praestantia studii Theologici*, quae est in editis prima. Hanc se habuisse orationem, Muretus cum *homo esset adolescens*, id est, natus annos XXV., idem initio ††) affirmat: itemque, ut de eo argumento diceret, demandatum sibi esse ab iis, quorum et apud se plurimum valebat et apud omnes peraeque valere debebat auctoritas. Praefectos nimirum intelligit Parisiensis Athenaei, ubi summo concursu plausuque omnium docebat. Atque huc nimirum pertinent, quae Andreas Schottus in *Vita* et in *funebri oratione* Bencius narra-

*) Histor. lib. 82. ad a. 1585.
**) Pag. 35. edit. Paris. 1581. Venetae a. 1557. pag. 37. (Tom. II. pag. 567. Ruhnk. Fr.)
***) Lib. 3. variar. lect. cap. 9.
†) Iuvenil. eleg. 6. (pag. 684. Ruhnk. Fr.)
††) Ruhnk. ed. pag. 8. Fr.

runt: *Novus*, ait Schottus, *videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis; ita docente Mureto, et quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi caussa ex tota urbe fiebant; magna ho-
525 *minum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur; ne pes quidem relinquebatur, prae maxima auditorum multitudine, ubi pedem Doctor ipse ponere posset; ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad suggestum:* quae si vera sunt, annumerari Muretus poterat et debebat iis, quos Menckenius *) magna auditorum frequentia docentes recensuit. Addit Bencius, Regem Reginamque ipsos ad Muretum audiendum venisse aliquando. Irridet hoc Scaliger: **) *quod numquam,* inquit, *in Athenaeo Regio, sed in gymnasiis docuit.* Auctor vitae Mureti in editione operum Veronensi, ut id ipse quoque reiiciat, utitur auctoritate atque argumento Hofmanni, qui de Mureto scripsit: *Parisiis in Collegio Cardinalis Monachi tertiam classem rexit, cum Buchananus secundae, Turnebus vero primae praeesset.* Rem ita esse, uti Bencius narravit, praestare non audeo; Scaligerum tamen non recte argumentari, adnotavit Menagius; quasi Rex et Regina in Collegiis docentem audire eum non potuissent. Illud vero Hofmanni argumentum cuiusmodi sit, antea vidimus: auctoritas certe eius nulla hic esse potest, primum recentioris hominis et ab his temporibus locisque remoti, deinde in eo opere, *Lexici* nimirum ut vocant *Universalis*, quo cum omnia comprehendantur, nec ad unguem exacta nec diligenter investigata esse possunt. Eodem anno MDLII. carmina quaedam sub titulo Iuvenilium dedicavit Iano Brinoni litteris datis *Lutetiae VIII. Cal. Decemb.* etsi annum sequentem editio, quam vidimus, praefert. In his litteris haec ille de se: ***) *Subsecivis horis aliquod mihi tempusculum a Philosophiae et Iuris civilis praelectionibus, quibus assidue*
526 *occupatus distineor, ad haec exscribenda et in ordinem utcumque redigenda sumpsi.* Docebat ergo Philosophiam et Ius civile. Atque has praelectiones prosecutum arbitror anno sequenti. Nam cum librum V. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum rursus ederet dedicaretque Romae auditoribus suis Cal. Martii A. XDLXV. haec habuit, quae diceret: †) *Iam duodecim anni sunt, cum huius libri interpretatio mea primum edita est.* Editam atque elaboratam iuvenibus, quos Philosophiam docebat, autumo. Non Aristotelem modo, sed et Ciceronis libros *de Divinatione* Parisiis hoc tempore explicasse videtur: ita enim Muretus ipse de Turnebo queritur: ††) *Sic* impetritum *Ciceroni et Valerio restituisse primus videri voluit: quod tamen cui acceptum ferendum sit, scient, qui legerint Scholia Pauli Manutii in libros de Divinatione, edita*

---

*) Io. Burchardi Menckenii Dissert. *de his, quibus singularis quidam ac insolitus auditorum applausus contigit.*

**) Confut. fabul. Burdon. pag. 400.

***) Ruhnk. ed. pag. 661. FR.

†) Tom. III. pag. 324. Ruhnk. FR.

††) Lib. 10. var. lect. cap. 18.

abhinc annos XX. Atque ego, quae tum Manutio indicavi, eadem publice docueram Lutetiae quinquennio ante, et cum ipso Turnebo communicaveram. Ideo hoc dicit, quod in huiusmodi Scholiis *) ea animadversio habetur, additurque: *Atque hoc eiusdem ingenio Mureti debetur.* Edita vero sunt illa Scholia ad Ciceronis Philosophiam a Paulo Manutio A. MDLX., cum Turnebus Adversariorum primum tomum, quo eadem animadversio habetur, ediderit A. MDLXIV. Sed paullo antequam ederentur et scriberentur illa Scholia, Manutio indicaverit hoc Muretus, necesse est, imo ante annum, opinor, MDLIX. quo Ferrariae, ut dicemus, in Cardinalis Estensis familia receptus, a Manutii sui congressu abstractus est. Itaque ab anno MDLVIII. computantes quinquennium, in annum incidimus MDLIII. quo Parisiis docebat.

6. A. MDLIV. Tolosae fuisse, ex eius urbis ephemeridibus 527
collegit Menagius; et ex Gabriele Lurbio in libro *de viris illustribus Aquitaniae*, Ius civile professum esse. Atque ad hoc nimirum tempus spectat, quod refert Christophorus a Capite fontium: **) *Audivi quemdam Antonium Muretum omnium liberalium disciplinarum nostra memoria peritissimum, cum ad iurisprudentiae studium se Tolosam contulisset, paucis post diebus eam facultatem, cui operam dare coeperat, publice professum esse. Magna omnium exspectatio. Sed quorsum evasit? Imperitus Magister ab omnibus scholaribus auditoribus suis irrideri coepit. Quod cum ille sensisset, ac intra paucos dies suarum virium imbecillitatem probasset, sese minus idoneum, qui iurisprudentiam, quam nondum satis didicerat, doceret, esse professus est.* Mirum videri potest, qui Ius civile docuerat Parisiis, Tolosae postea tradentem irrideri faterique se illud ignorare; nisi meminerimus, quod Scaliger antea adnotaverat, et cognitum est ex moribus nostris, tironibus ipsis exercendi sui caussa solere id concedi, ut praelegant eas facultates, quas nondum plenius intelligere potuerunt; praesertim si Doctoris titulum atque insignia sumpserunt. Atque eodem loco Scaliger *Tolosae iuris institutiones* exposuisse Muretum testatus est. Tolosa rediisse Parisios docent Verderius et Menagius: quod quidem ego mihi persuaseram ex epistola quadam Mureto scripta ab Andrea Duditio; cuius autographum nos habemus, atque in eo legitur: *Superioribus annis cum Tolosae primum, deinde Lutetiae Parisiorum, magna tua cum laude et omnium admiratione, Philosophiam ita doceres, ut non minus sententiarum gravitatem, quam verborum elegantiam dicendique artificium homines admirarentur, audio, te quiddam ad ἠθικῶν Νικομαχείων librum scripsisse.* Haec, ut dixi, in autographo; licet in editis legatur, *superioribus annis cum Lu-* 528
tetiae Parisiorum etc. omisso *Tolosae* nomine. Postea tamen sententiam mutavi, atque existimavi, Duditium illa cum scriberet, vel temporum rationem non secutum, vel etiam deceptum. Ani-

*) Pag. 90.
**) Fidei maiorum nostror. defens. pag. 165. edit. Plantin. 1575.

madverti enim, verba illa praeterita fuisse non in posterioribus modo editionibus ab his, qui epistolas Mureti recensuerunt, sed a Mureto ipso, cum primum epistolas suas aliquot ipse vulgavit: *) nec vero aliter dicere possumus, si observamus, tribui tunc Mureto *aliquid ad ἠθικῶν Νικομαχείων* librum; qui quidem alius esse non potest, quam libri V. Interpretatio, quam adornasse diximus Muretum, cum Parisiis fuit, antequam veniret Tolosam. Addas, cum certo constet Tolosae fuisse A. MDLIV. eodemque in Italia Venetiis diversatum, Parisiensi huic tertiae commorationi vix videri esse locum.

7. Anno ergo eodem MDLIV. in Italiam commigrans Venetias venit; ubi etiam orationem habuit mense Octobri, (ut in titulo eius orationis dicitur) *de laude litterarum.* **) Coepit etiam Italis hominibus fructus ingenii atque industriae suae in emendandis veteribus scriptoribus impartiri, initio facto a Catullo: itaque exiit hoc anno *Catullus et in eum Commentarius M. Antonii Mureti. Venetiis apud Paulum Manutium Aldi filium MDLIV.* Antea Venetiis cum esset, ut ex subscriptione epistolae nuncupatoriae L. Memmio Fremioto, data *Venetiis Cal. Iuliis a. 1554.*, apparet, ***) Commentarium Alexandri Aphrodisiensis in librum VII. Topicorum Aristotelis, a se Latine factum, vulgavit. Quo tempore huc appulerit, in iis, qui de Mureto scripserunt, frustra quaeras.
529 Confugimus ergo ad monumenta nostra et ad Mureti librorum anticas vacuas paginas, de quibus initio diximus. In iis haec invenimus: in Callimacho Basileae edito a. 1532. *M. Antonii Mureti. Emptus Venetiis mense Augusto MDLIV.* quod pariter adnotatum est in Terentiano Mauro et Clemente Alexandrino Graece edito a Victorio: atque in antiquis lectionibus Rhodigini: *Muretus emi Venetiis ad III. Idus Sextiles anno MDLIV.* In Antonio Augustino de Emendatione Gratiani: *Marcus Antonius Muretus emi Venetiis Nonis Iuliis MDLIV.* Ita hunc annum mensemque Iulium adscripsit Hesiodo et Apollonio Rhodio. In variis lectionibus Petri Victorii: *Mureti. Venetiis mense Iunio MDLIV.* Praetereo similium adnotationum multas, atque hoc tantummodo dicam, nullam me reperire potuisse, qua antiquius tempus memoretur mense Maio; quem quidem mensem ita adnotavit in Theocrito edito Venetiis *ex officina Farrea a. 1543. In Vinegia soldi 26. ligado al di ult. de Maggio a. 1554. Mureto.* Quamobrem hoc primum mense existimo illum advectum Venetias. Et sane convenit, quod in dedicatione Catulli Bernardino Lauredano litteris datis Venetiis Idibus Octobribus hoc eodem anno scribit; †) se haud ita pridem venisse in Italiam, et ut eam regionem aspiceret, *qua*, inquit, *qui aequo*

---

*) *M. Antonii Mureti I. C. ac civis Romani epistolae. Parisiis apud Michaelem Clopeiau* pag. 71. 2. praeter Coloniensem, 1600. pag. 119. (Ruhnk. pag. 496. Fr.)

**) Pag. 16. ed. Ruhnk. Fr.

***) Tom. III. pag. 486. Ruhnk. Fr.

†) Tom. II. pag. 711. Ruhnk. Fr.

animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non
videntur, et quo eruditos homines cognosceret, in primis vero Pau-
lum Manutium, quod in eius scriptis videbatur sibi animadvertisse
expressas quasdam excellentis doctrinae eximiaeque probitatis no-
tas; sibi vero paene divinitus contigisse, ut non pedem paene prius
Venetiis poneret, quam in amicitiam ipsius familiaritatemque inti-
mam admitteretur: ipsum vero Manutium, cum aliquot diebus post
de Mureti sermonibus collegisset, quantopere se Catulli poetae
scripta caperent, coepisse impellere, ac persuasisse tandem, ut 530
quae in eum notaverat proferret in publicum: se recepisse, primo
id quoque tempore esse facturum; nec diu fidem distulisse, sed to-
tum hoc negotium trium mensium, aliquanto etiam minore spatio,
absolvisse. Mihi haec tota narratio non multum sane maturiorem
aut seriorem Mureti adventum indicare videtur, quam qui in Maium
mensem, ut dixi, cadat. Sed quae de caussis, quibus adductus
in Italiam venerit, Muretus attulit, fidem fortasse non invenient
apud eos, qui Scaligerum, quaeque ex illo aliisque Menagius con-
gessit, aliquando legerunt. Nihil attinet hic ea refricare, nec
longa oratione Muretum defendere; quem gaudeo satis diligenter
defendisse auctorem vitae eiusdem in Veronensi editione. Non
possum tamen quin addam, non modo reliquam Mureti vitam et
cum Manutio virisque aliis probis et integris, statim ac in Italiam
venit, initam consuetudinem, ceteram denique quam postea obti-
nuit innocentiae famam, luculentum pro illo testimonium dicere;
sed criminationem eamdem ipsam Parisiis et Venetiis sive Patavii
intentatam. Cum enim ex litteris his nostris praesertim Morini et
Hippolyti Estensis falsam fuisse constet, atque a malevolorum ho-
minum odio invidiaque profectam, nonne idem de Tolosana illa par
est iudicare? de qua pro Mureto satis firmum argumentum, ut
mihi quidem videtur, peti potest ex eiusdem Mureti dedicatione
Commentariorum Alexandri Aphrodisiensis in VII. Topicorum Ari-
stotelis L. Memmio Fremioto, id est, illi, cum quo patrati ab eo
sceleris suspicio commota est. Nam ibi Muretus illum se admira-
bili quodam amore praesentem esse complexum affirmat; nunc vero,
ex quo, inquit, *flagitiosa illa nos quorundam coniuratio distraxit,*
ita eum in dies augeri sentio etc. *) Non dico probum, non pu- 531
dentem virum, sanumne liceret arbitrari esse Muretum, si veri
aliquid praeter calumniam accusatio illa habuisset, huiusce rei
mentionem iniicere, praesertim adeo suavibus et amantibus verbis?
sed ista omittamus. Venetiis Muretus cum sibi publicum docendi
munus depoposcisset, accepit: ita enim ipse in oratione, **) quam
ibidem habuit, quod etiam in altera postea rursum testatus est. ***)

---

*) Tom. 2. oper. edit. Comin. pag. 408. et oper. Ingolstad. edit. 1602. pag. 570. (Tom. III. pag. 486. Ruhnk. Fr.)

**) Orat. 4. pag. 35. edit. Comin. [pag. 33. Ruhnk.] *Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia praeirem* etc.

***) Orat. 2. pag. 15. [pag. 17. Ruhnk.] *Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus.*

Docuit autem publice in coenobio S. Francisci. Hoc, quod Ghilinus tradidit, *) subindicavit idem Muretus in oratione, quam Venetiis pariter habuit anno sequenti: *Quin etiam*, inquit, **) *ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluistis, ubi homines ita divino cultui addictos, ut cum summa integritate et sanctimonia vitae, summam rerum maximarum cognitionem scientiamque coniunxerint, quotidianos industriae meae testes habiturus essem.*

8. A. MDLV. Venetiis erat Muretus apud Paulum Manutium, ut ex litteris Achillis Statii, quas vulgamus, apparet. Atque hunc eumdem annum multi Bibliothecae Mureti libri adscriptum habent. Anthologia editionis Frobenianae: *M. Antonii Mureti. Venetiis 1555.*; Aristotelis Politici libri Graece recogniti a P. Victorio et editi Florentiae a. 1552. *M. Antonii Mureti, Venetiis*
532 *MDLV. mense Aprili.* Plautus: *Venetiis Non. Iulii 1555.* etc. Praeterea hoc anno Nonis Octobris orationem habuit, quae adiunctis aliis duabus edita est a Manutio hoc titulo: *M. Antonii Mureti orationes tres de studiis litterarum Venetiis habitae. Venetiis MDLV.* Eas Muretus Hieronymo Ferro, Patricio Veneto, Patavini gymnasii Triumviro dedicavit, literis datis Venetiis ad IX. Kal. Novembr. MDLV. ex quibus litteris sane intelligimus, non ita prospere omnia evenisse Mureto, ut non etiam ei invideretur a nonnullis et peregrinitas obiiceretur, ***) non sane novo nec insueto in viros doctos calumniae genere, a quibus indigenae, utpote doctioribus, aut laudem aut mercedem percipi et sibi eripi dolent; †) idque ipse Muretus in altera oratione significat, et diligenter sibi sive excusandum sive refutandum proponit, cum Galliae regni, ubi natus erat, prudenti elegantique commendatione. Ceterum ex tribus illis orationibus, quae, ut diximus, sunt hoc anno editae, nil propius fuit, quam una ut disperiret; nisi eam, nescio quo fato, in ceteris editionibus praeteritam Cominiana repraesentasset. Hoc item anno Horatium et Terentium a Mureto emendatos atque illustratos edidit Venetiis Manutius. Primi titulus est: *Horatius. M. Antonii Mureti in eundem annotationes. Aldi Manutii de metris Horatianis. Eiusdem annotationes in Horatium. Venetiis MDLV. apud Paulum Manutium Aldi F.*: eumque Muretus dedicavit Ioanni Avansonio, Henrici Galliae Regis ad Romanum Pontificem oratori, litteris datis Kal. Octobr. MDLV. ††) Alterius hic est titulus: *Terentius a M. Antonio Mureto locis prope*
533 *innumerabilibus emendatus. Eiusdem Mureti argumenta in singulas comoedias, et annotationes, quibus tum correctionum magna ex*

---

*) Theatr. litterat. pag. 165.

**) Orat. quae exstat Tom. 3. pag. 263. edit. Comin. (Tom. I. pag. 368. ed. Ruhnk. Fr.)

***) *Nam cum et novitati a nonnullis et peregrinitati invideretur meae, tu unus exstitisti, qui caussam meam acerrime susciperes, qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere dignissimis, studiosissime commendares* etc. (Tom. I. pag. 364. Ruhnk. Fr.)

†) Vid. quae scripsimus ad orat. XII. Perpiniani diatrib. pag. 433.

††) Tom. II. pag. 935. Ruhnk. Fr.

parte ratio redditur, tum loci obscuriores explicantur. Venetiis A. MDLV. apud Paulum Manutium Aldi F. Haec tamen argumenta et annotationes novo titulo, pagina partem aliam pura, proponuntur sic: *M. Antonii Mureti argumentorum et annotationum in Terentium liber. Ad Iacobum Surianum, Patricium Venetum. Venetiis* etc. qui quidem titulus et libri pars in Horatio, quem habemus cum inscriptione manu Mureti, *ex libris M. Antonii Mureti,* praeponitur alteri. Sed hoc leve est. Illud est animadvertendum, quod magni nostra interest, in epistola illa ad Surianum egregiam Italorum hominum atque ingeniorum inesse laudem: in qua, ubi rationem illorum damnavit, qui, omisso antiquiorum linguarum Graecae et Latinae studio, totos se ad eam, qua vulgo utimur, linguam excolendam convertunt, admonet, periculum esse, ne, si hoc malum radices agat, *quae semper*, inquit,*) *propria Italorum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uterentur,* eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Atque ibidem Transalpinorum hominum vitium notat, qui ad Latini sermonis elegantiam consequendam non rectam ineant viam; quod pauciores sane illorum se ad Ciceronis, Terentii, Caesaris imitationem componant, sed pervolutantes sine ullo discrimine omnes omnium scriptorum libros, ex omnium commixtione varium quoddam et multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingant; pulchrique sibi ac beati videantur, si eam consequantur facultatem, ut de rebus propositis verba fundere animique sui sensus qualicumque orationis genere ad alios perferre possint.

9. Proximus huic annus MDLVI. Commentarios a Mureto extulit in Ciceronis Catilinarias, quos ille inscripsit Leonardo Mo- 534
cenigo, litteris datis Venetiis a. d. VI. Id. Octobr. quae litterae nunc aliis eiusdem Mureti familiaribus additae reperiuntur:**) neque hae solae, sed prooemia praeterea omnia, quae singulas orationes IV cum explicare aggrederetur, praeposuit vir ille doctus et eloquens. Diligentiores ita fuisse, qui opera Mureti ediderunt, facile patior; sed quod ceteras aliorum operum nuncupatorias epistolas vel omiserint, vel alium in locum reiecerint,***) hoc moleste fero: fieri enim facile poterit, ut intereant tractu temporis: interire vero, quae cura ille et diligentia elaboravit, nemo, opinor, velit; itaque nonnullas earum putavimus hic iterum vulgandas; quas nimirum epistolas neque Cominiana editio aut Veronensis (uno verbo dici poterat Thomasiana) neque collectio praefationum Parisiis a. 1579. adornata repraesentat; sunt autem Hieronymo Octo-

---

*) Tom. II. pag. 652. Ruhnk. Fr.

**) Apud Ruhnk. leguntur Tom. II. pag. 523. sqq. Fr.

***) In edit. Comin. pag. 184. Tom 2. epist. Bencio nuncup. versionis Rhetoric. Arist., multas habemus a pag. 204. ad 246. alias reiectas ad pag. 408. Tom. 3. pag. 255. dedicatoriam trium orationum Ferro pag. 281. dedicator. Iuvenil. Brinoni: epistolas nuncupatorias Terentii Suriano, Horatii Io. Avansonio non reperio, quae extant pag. 65. et 71. Praefat. edit. Paris. hoc titulo: *Trium disertissimorum virorum Praefationes, ac epistolae familiares aliquot Mureti, Lambini et Regii.* Multae tamen Mureti desunt, in Catilinar. in librum de orig. iur. lib. v. Ethicorum etc.

bono nuncupatoria libri de Providentia; *) orationum trium editarum a. 1564. Alexio Paganuccio; **) purioris ac politioris Philosophiae studiosis in versionem Lambini Ethicorum Aristotelis. ***) Quo loco non praeteribo illud adnotare, epistolam Georgio Gozzio, Patricio Ragusino, habere nos praepositam versioni Aristotelis libri secundi de Arte dicendi, editae Romae 1567. [1577. cf. Lazer. infra pag. 560.]; in ea vero dici: *do dicoque tibi secundum librum Aristotelis de Arte dicendi nuper a me, ut commodis auditorum meorum consulerem, Latino sermone, ut*
535 *potui, expressum;* non ut in epistolis: †) *do dicoque tibi commentarium in libros Aristotelis de Arte dicendi.* Tunc enim solum librum illum Latinum fecit, postea a. 1585. etiam primum, ambosque excusos Bencio suo sine ullis commentariis dedicavit. ††) Commentariorum sive, ut Muretus vocat, explicationis in Catilinarias duo nos exempla in Bibliotheca Mureti reperimus; primum prioris editionis Venetae *ap. Io. Gryphium a. 1557.* in cuius titulo Muretus scripsit manu sua, *post Venetam editionem multis locis ab auctore ipso aucta et emendata:* et sunt revera emendata quaedam, plura etiam addita, quae alterum exemplum *Parisiis apud Robertum Coulombel a. 1581.* repraesentat; †††) mirorque haec non apparere in ea eiusdem explicationis editione, quae inserta est selectis commentariis in orationes Ciceronis, quos vidi cusos Coloniae a. 1621. *) Idem annus 1556. arctissimo amicitiae vinculo, ut diximus, coniunxit viros duos eruditissimos, Lambinum et Muretum, atque huius veluti societatis tabulas, id est, a Lambino scriptas litteras, nos, ut opinor, primi vulgamus. Quid deinde acciderit, et quae caussa animorum coniunctionem diremerit, superius exposui. Damus etiam Manutii epistolam Mureto, ex qua cognoscimus, prid. Cal. Septembris Patavii hunc fuisse, atque in Euripide describendo utrumque occupatum. Anno sequenti 1557. Muretus Commentarios scripsit in I. Tusculanam Ciceronis. Apographum nos habemus hoc titulo: *Marci Antonii Mureti Com-*
536 *mentationum in primam Ciceronis Tusculanam liber singularis. MDLVII.* **) Edita est haec Commentatio cum aliis Mureti Philologicis ***) Ingolstadii a. 1602. Nimirum hoc anno Muretus eum Ciceronis librum sibi explicandum sumpserat, ut docet oratione IV. †) quam tunc pariter habuit mense Octobri; in qua etiam

*) Tom. IV. pag. 597. ed. Ruhnk. in Auctar. Opp. Muret. Fr.

**) Ibid. pag. 596. Fr.

***) Ibid. pag. 593. Fr.

†) Tom. 2. pag. 409. edit. Comin. (Vid. Tom. III. pag. 734. Ruhnk. Fr.)

††) Cf. Lazer. infra pag. 560. Fr.

†††) In exemplo huius editionis adscriptum est: *Muretus ipse dono mihi discipulo suo F. Bencio librum hunc dedit III. Id. Maii a. 1582.*

*) H. t. *In omnes M. Tullii Ciceronis orationes selecta commentaria, notae, scholia et annot. doctissimorum virorum.*

**) Est etiam in prima vacua pagina manu Mureti adnotatum: *VII. Cal. Novembr. anno* 1577. *ad tertiam horam noctis tonare coepit, et quidem vehementer.*

***) Id est, Commentariis in 1. et 2. Rhet. Arist. in libros V de Finib. in oration. pro Deiotar. Offic. etc.

†) Edit. Comin. pag. 34. Tom. 1. (pag. 32. Ruhnk. Fr.)

anno superiore narrat explicasse libros de Finibus: coeperat enim
consilium, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eius-
dem philosophicos libros interpretaretur: *Itaque*, inquit in ea ora-
tione [pag. 53. R.] Muretus, *primus, ut meministis, annus in ali-
quot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est; se-
cundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris
expositas accurate persecuti sumus; tertium Catilinariae sibi ora-
tiones vindicarunt: hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingre-
dimur auspiciis ..... decrevi animos vestros ipsa sui cognitione pa-
scere* etc. Haec mense aiebat Octobri anno 1557. qui erat ex quo
Venetias adierat quartus. Quare Manutius,*) quae ad Tibullum
et Propertium ille scripserat, admiratus: *Gratulor*, inquit, *tibi
de ista facultate, et eo magis, quod si locis impertitur gloria, no-
vum decus accedet ad Italiam nostram, in qua sedem auctore atque
auspice me uno ita locasti, ut cogitare nihil prorsus de migratione
videaris: nec vero secus debes; valde enim ad litterarum elegan-
tiam planeque ad omnem humanitatem tibi profuit hoc coelum, e quo
iam per quadriennium spiritus hauris.* Lambinus vero in litteris,
quibus versionem Ethicorum ad Nicomachum Turnonio dedicat a.
d. XVII. Cal. Maii a. 1558. de Mureto scribit: *Cuius eloquen-* 537
tiam ac doctrinam quadriennium iam admirantur Venetiae.

10. Verum eo tempore non Venetiis, sed Patavii erat Mu-
retus; ut quadriennium illud nec exactum omnino sit, nec ad illud
usque tempus pertigerit. Patavio enim Muretus eum Lambini la-
borem *purioris ac politioris Philosophiae studiosis* commendat litte-
ris datis Nonis Martii. **) Patavio quoque eodem anno Nonis Maii
scholia in Tibullum sua inscribit Torquato Bembo Petri F. quibus
alia scholia in Propertium adnectuntur, quae Francisco Gonzagae
dedicavit Kal. Sextil. item Commentarius in Catullum recognitus
iterumque vulgatus. De his scholiis et Commentario Manutii epi-
stolae***) saepe loquuntur; volebatque ab ipso impetrare, ut lon-
gior aliquando esset; pervincere tamen non potuit,†) ut quar-
tum Propertii librum attingeret: quod quasi excusans Muretus haec
addidit in extremo [Tom. II. pag. 932. R.]: *Atque haec in prae-
sentia sint satis: nam ut neque ultimum librum attingerem, et in
ceteris essem restrictior, id mihi caussae fuit, quod et in hunc poe-
tam et in Tibullum, si quando aliquis mihi Deus ocium fecerit, iu-
stos commentarios paro:* quod nunquam executus est. De iisdem
scholiis Muretus ipse in libris variarum lectionum. Cum Patavii
esset Muretus, Manutius Venetiis, plurimae inter utrumque litte-
rae commearunt, quibus ex αὐτογράφῳ nostro diem omissam re-
stituimus, cum de Manutio loqueremur. Post discessum Venetiis,
incidisse in morbum et febri laborasse Muretum, Alexander Iusti-

*) Lib. 3. ep. 20.

**) In Auctar. Opp. Muret. Tom. IV. pag. 593. Ruhnk. Fr.

***) Vid. epist. Manut. lib. 3. epist. 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. et 22.

†) Epist. 10. *Totusne quartus liber ita mendosus aut obscurus est, nihil ut assequare, nihil scriptione dignum excogites? mihi non probabis* etc.

nianus litteris ad eum datis significat. Sed iam morbo levabatur,
538 et convaluisse cito videtur. Patavii ergo Muretus non, ut Venetiis, publice docebat, sed privatim nobiles aliquot adolescentes erudiebat, quibuscum vivebat. Occasio haec fuit, ut nescio quid rumoris adversus Mureti famam disseminaretur; quod Mureto Lambinus indicavit; eique respondens Muretus auctoribus valde succenset, indicatque se ea calumnia, quae Venetias etiam pervaserat, valde conturbari; itaque parum aberat, quin aut in Graeciam aut in aliquas solas terras cogitaret. Atque haec nimirum erat, aut accesserat alia caussa, cur Manutius [lib. 3. ep. 10.] scriberet, quasi cum eo deliberans: *De rebus tuis, quae mihi mehercule magnae curae sunt, consilium dies afferet; animus certe meus fluctuat; ita multa in utramque partem occurrunt; placet constantia, ita, sed si cum utilitate coniungatur: utilitatem porro non lucro magis quam dignitate metiamur: quod tu quoque videris significare in illo loco: „Vellem hic paullo ἐντιμότερον vivere liceret."* Sunt haec Mureti postrema verba, sive de fortuna, sive de occupatione sua conquerentis. Finem tamen fecit, accepta Cardinalis Hippolyti Estensis conditione, quem Muretum, in familiam suam se ut cooptaret, expetivisse, discimus ex litteris Cardinalis ipsius et Petri Morini. Consilium hoc Mureti non omnino probasse Manutium, testis est eius epistola, *) qua suadet, ut Muretus non modo tranquillitatis, sed habeat etiam rationem constantiae suae, velitque Patavinam commorationem esse quam longissimam. Interea vero propositam Mureto fuisse aliam conditionem opimam atque admodum honorificam, avide a multis et ambitiose petitam, quam, quia tuebatur officium et Cardinali Estensi promiserat, reiecerit, ex
539 eodem Manutio **) habemus; item ***) necesse fuisse Mureto veluti repentine discedere, et Ferrariam se conferre; in quo discessu iacturam fecit rei familiaris. Caussam ex litteris ipsis quas nos vulgamus perspicere possumus; quod Cardinalis Estensis vellet Muretum quam primum esse apud se, suspicatus fortasse, diem ducere morasque nectere minus necessarias. Antea vero id percupivisse Muretum, et ad facilius impetrandum, monitu amici sui Petri Morini, litteras commendatitias impetrasse a Cardinali Turnonio, litterae iam editae †) declarant. Sed in conditionibus fortasse erat quod Mureto non placeret aut expositum disertius vellet. Idem autem Muretus ††) narrat, iussum a Turnonio *praecise et sine ulla exceptione* se Estensi dedere. Nescio vero ad quem pertineat Lambini illud scribentis †††) Mureto, Turnonii familiares omnes comitesque laetari, illum tendiculis et plagis, quibus capta-

---

*) Lib. 3. ep. 24. Manut.
**) Ibid. ep. 25.
***) Ibid. ep. 26.
†) Edit. Brut. pag. 380. lib. 1. ep. 2. Mur. (pag. 380. Ruhnk. Fr.)
††) Edit. Brut. pag. 391. lib. 1. ep. 6. Muret. [pag. Ruhnk. 385.] *Quando vir clariss. Card. Turnonius praecise et sine ulla exceptione iubet, ut dedam me Hippolyto Estensi Card. Ferrariensi, geram ei morem σὺν Θεῷ.*
†††) Edit. Brut. pag. 382. (pag. 381. Ruhnk. Fr.)

batur, extricatum esse; Turnonium ipsum probasse litteras ad eum
scriptas; gaudere libertatem ei homini non commisisse, qui illum
cupide primum et honorifice accersivisset, deinde fastidiose exclu-
sisset, post mutato iterum consilio revocasset. Et bene quidem
Mureto cessit, quando Estensis sui liberalitate ac benignitate in
eius familia ac domo ocium nactus est *et plurimum et honestissi-
mum*, quod nulla alia re quam litterarum et bonarum artium tracta-
tione consumeret; ut Muretus ipse, cum libros suos variarum le-
ctionum ei dedicaret, publice professus est; addens eam praecipue
caussam Cardinalem ipsum commovisse, ut aditum sibi ad familia-
ritatem illius ultro patefaceret, quod ea studia a puero excoluerat;
atque eumdem etiam affirmasse saepe, nullum sibi a Mureto genus 540
obsequii praestari posse iucundius, quam si omne tempus poneret in
litteris, et litterarum fructum aliquem cum aliis communicaret, quod
et ei ornamento et aliis usui et sibi oblectationi esse posset. Ita
ergo cum viveret Muretus, ut se tanto beneficio gratum exhiberet,
opus hoc variarum lectionum ipsi dedicavit. Opus tamen quod
emissum tunc est continet tantum libros VIII, editum *Venetiis ex
officina Iordani Zileti a. MDLIX.* Hoc discedentem Venetiis reli-
quisse se apud Sixtum Medicem, scribit Manutio Muretus; *) id-
que ibi Manutius se reperisse dicit, mirifice illud extollens. **)
Litteris quibus opus dedicat Cardinali Estensi dies adscriptus non
est in editis; adscripsit tamen exemplo suo, quod nos habemus,
Muretus, *Kal. Maii 1559. Ferrariae:* itaque Ferrariae iam erat
apud Estensem eo die; imo ibidem iam fuisse Idib. Februarii, Ma-
nutii litterae nostrae demonstrant. His octo lectionum libris acces-
sere alii postea; nimirum a. 1580. a Plantino libri editi sunt uni-
versim XV. totidemque rursus ab eodem Plantino anno 1586. atque
eodem anno Parisiis *apud Thomam Brumennium.* Andreas Schot-
tus libros alios reliquos IV edendos curavit, editique sunt anno
1606. ***) ita ut omnes sint XIX. quot in *lampade* Gruteriana †)
repraesentantur, et nos in codd. Mureti ipsius mss. habemus, et
in Veronensi editione (ubi tamen postremi IV separatim positi in-
veniuntur) impressi sunt. Quid autem sibi curatores huius editio-
nis velint, cum aiunt eos libros expressos ad Parisiensem editionem
anni 1551. nemo, opinor, intelligit; nec dici potuisse iam Nice-
ronius ††) et Freytag †††) monuerunt. Nos hic tantummodo ani- 541
madvertimus, omissam in postremis libris interpretationem Grae-
corum locorum, et in antiquiore editione factam esse VIII libro-
rum a Nicolao Nathanaele Cretensi, praemissa lectoribus epistola
data Venetiis IX. Kal. Quinct. 1559. quae quidem epistola in reli-
quis editionibus, cum Latine redditi sunt alii loci, praetermissa est.

---

*) Lib. 2. ep. 10. (pag. 416. Ruhnk. FR.)
**) Lib. 3. ep. 27. Manut.
***) Augustae Vindelicorum.
†) Tom. 2. pag. 807.
††) Memoir. Tom. 27. pag. 168.
†††) Appar. litter. Tom. 3. pag. 673.

Atque hic ille est Nathanael, cuius Graecam epistolam ad Muretum in antiquiore editione epistolarum huius habemus, *) quae pariter, cur in reliquis praeterita sit, equidem ignoro; et digna est, quae vel ob Mureti laudes in hominem doctum effusas, vel ob Nathanaelis memoriam, vel etiam ob eiusdem elegantiam quamdam legatur.

11. Cum in Hippolyti Cardinalis familiam cooptatus esset Muretus, Romam eum assectatus est, ibique fuisse anno 1560. ex epistolarum inscriptione liquet. Extant etiam inter Mureti orationes duae ad Pium IV. Pont. Max. habitae eodem anno; prima, ut ei collatum Pontificatum gratularetur, nomine Francisci II. Galliae Regis, cum ob id etiam extra ordinem oratorem misisset Franciscus Ioannem Cabonem a Burdaesia, Episcopi Engolismensis, qui consueto oratoris munere pro eo fungebatur, fratrem; altera eadem de caussa dicta postridie Id. Decembr. nomine Antonii Regis Navarrae: sunt autem antiquioris editionis **) et Aldinae ***) IV. et V., recentioris Veronensis et Cominianae V. et VI. Primam etiam vidimus separatim editam hoc titulo: *M. Antonii Mu-*
542 *reti ad Pium IV. Pont. Max. oratio Francisci II. Galliae et Scotiae Regis nomine habita Romae postridie Kalend. Mai. anno MDLX.* †) Scripsit praeterea Muretus orationem pro Alfonso II. Ferrariae Duce; etsi, ut in titulo ipso adnotatum reperio, non est ab eo habita. ††) Atque his nimirum annis, et Ferrariensis Cardinalis sui caussa, consecutus tandem est Muretus, quod vehementissime exoptaverat, in Galliam aditus ut pateret. Fatendum est enim, et testes sunt Lambini litterae, †††) momordisse eius animum hanc curam, quam auferre Lambinus curabat, etsi aliquantum negare Muretus videtur. *) Cum ergo Pontificis Legatus in Gallias se conferret Cardinalis Estensis, eum in Gallias sectatus est Muretus. De anno mihi non convenit cum Menagio **) et Niceronio. ***) Nam hi ad annum reiiciunt 1562. Liquere autem puto, accidisse anno superiore. Et de Estensi quidem Cardinali vel conventus ille Poissiacus rem certam facit: aut enim eidem interfuit, †) aut in Galliam saltem pervenerat. ††) De Mureto vero testantur monumenta nostra. Itaque ad Ciceronis Tusculanas editas cum Turnebi commentario anno 1554. idem scripsit: *M. An-*

*) Paris. 1580. pag. 61.

**) *Venetiis apud Marcum Amadorum Bibliopolam Romanum a.* 1571.

***) *Venetiis a.* 1575. *apud Aldum.*

†) *Romae apud Antonium Bladum Impressorem Cameralem a.* 1560.

††) Est Vol. 1. XVIII. antiq. edit. recent. XI. (pag. 95. Ruhnk. Fr.)

†††) In collect. Brut. pag. 385. (pag. 383. Ruhnk. Fr.)

*) Ibid. pag. 388. in particula Graece scripta. (pag. Ruhnk. 384. Fr.)

**) Tom. I. pag. 344.

***) L. all. pag. 150.

†) Non adfuisse initio Hippolytum, narrat Spondanus ad a. 1561. n. 16. Eo intervallo, quod inter publicos et privatos aliquos conventus interfuit, pervenisse Hippolytum in Regis aulam, Daniel ad h. a. Vide Raynaldum ad a. 1561. n. 93. Pallavicinum hist. Conc. Trident. lib. 15. cap. 14. quosque hi testes producunt.

††) Vid. Tom. 3. *Delle lettere di Principi* Venet. edit. a. 1581. pag. 231.

tonius Muretus mihi emi Lutetiae mense Octobri MDLXI. Mansisse ibidem consequenti anno, eadem significant: nam in libro Taciti 543
edito a Gryphio a. 1542. legitur: *Emtus Lutetiae a. 1562. mense Ian. assibus 12.* In Asconio Pediano edito Lugduni apud Ioannem Tornesium a. 1551. *Emtus Lutetiae postridie Id. Martii anno 1562.* In Nicolai Leonici Thomaei libro de varia historia: *Muretus emi Lutetiae Idibus Maii a. 1562.* In Gallicis vero Annalibus Gildes adnotatum est: *Donnè à Marc Antoine de Muret par Gabriel Buon à Paris 1562.* Sed de hoc anno luculentum testimonium extat in Philippicis Ciceronis, quas ex vetustissimo libro emendatas ex Italia Muretus attulit in Gallias et Adriano Turnebo dedicavit litteris datis *Lutetiae Idib. Mart. anno MDLXII.* *) quas sic exorditur: *Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mihi esse redeundum viderem* etc. Atque hic fortasse locus in errorem induxit Menagium, ut ad hunc annum reiiceret Mureti reditum in Galliam; sive alius in Gulielmi Canteri epistola **) scripta *Francofurti nundinis autumnalibus anni MDLXIV.* in qua revocat Mureto in mentem consuetudinem suam et convictum cum Aurato: *Cuius ego*, inquit, *convictu, cum tu annos duos in Galliam venisses, fruebar.* Sed contra illa testimonia exigui haec momenti sunt; quae etiam facile explicantur, si, quod saepe fit in rationibus ineundis, extrema includantur aut excludantur: atque ita ab a. 1554. ad 1561. octo anni sunt; ab anno 1562. ad 1564. biennium; nisi mavis Canterum, *venisse* Muretum in Gallias, dicere totum id tempus, quo in Gallia fuit. Hoc Gallicae commorationis tempore epistolas IV ***) habemus scriptas Iacobo Canano, medico; ex quarum prima afflictum eum novimus octiduum febri tertiana duplici, et sanguinis
missione curatum; secum habuisse praeter alios, qui eum iuvarent, 544
Hieronymum Lippomanum; aliquid illi negotii fuisse in Gallia, in votis tamen habere Italiam; itaque illa scripsit: *Equidem negare non possum, quin tanto desiderio mihi sit Italia, quando fortasse nemini nostrum:* quod desiderium pariter altera epistola declarat: *O mi Canane, qui tandem finis huius tam molestae peregrinationis futurus est? Quando erit, ut ad Eridani, aut, quod malim, ad Tiberis ripam inambulantes concinere possimus illud Euripidis „Suavis est laborum praeteritorum memoria!“* Romanum domicilium tunc desiderasse et amasse, postea multis in locis significavit: atque in *Synonymia Geographica* Ortelii scripsit manu sua, Catullianos versus aemulatus:

Me grato complexa sinu tenet aurea Roma,
Roma virum et virtutum omnium amica domus.

Huius Gallicae commorationis tempore dedisse operam Bartholomaeo Ferro, ut Theologiam disceret, insequenti epistola narrat:

---

*) Extant lib. 2. ep. 28. Muret. (Tom. II. pag. 975. Ruhnk. Fr.)
**) Ibid. ep. 42. (pag. Ruhnk. 464. Fr.)
***) Ibid. 26. 27. 28. et 29. (pag. Ruhnk. ed. 441. sqq. Fr.)

Unum me male habet, ait, *Theologi absentia, quem desidero et ut discipulum magister et ut magistrum discipulus; operas enim permutare inter nos coeperamus, ut ego eum Graecas litteras, ipse me Theologiam doceret.* Multa in his epistolis de rebus gestis eorum temporum narrat, quae nil attinet hic afferre.

12. Dicemus nunc de annis 1563. 1564. 1565. et 1566. quos quidem annos ideo coniungimus, quod Romam rediens Muretus omnes eos posuit in uno eodemque munere tradendae Moralis, ut vocant, Philosophiae. Quamquam horum primi, id est 1563., partem aliquam vixisse Lutetiae, testem dabo ipsum Muretum, qui in Synesio Graece edito a Turnebo scripsit: *Emtus Lutetiae mense Ianuario a. 1563.* et in libro historiae Aethiopicae Heliodori: *Mu-
545 retus mihi emi Lutetiae anno MDLXIII.* Sed eodem anno repetivisse Romam, et coepisse publice explicare Ethicos Aristotelis libros, eiusdem libri nostri clamant. Extat enim in collegii huius Romani Bibliotheca Aristotelis *Ethica ad Nicomachum* ex recensione Petri Victorii edita Florentiae apud Iuntas a. 1560. Huic libro puris insertis foliis explicationem suam Muretus adscripsit, praemissa huiusmodi adnotatiuncula: *Incoepi explicare hos libros Romae XVI. die mensis Novembr. a. MDLXIII. Pii IV. Pontificis Maximi iussu.* Atque eodem die orationem habuisse, eam quae nunc ordine VII. *) numeratur, olim III., ex eius titulo constat, qui nunc ei praepositus est. Haec trium illarum, quas diximus Alexio Paganuccio dedicatas, **) postrema impressa est anno 1564., subiectumque habet in fine, *habita XVI. Kal. Decembr. 1563.* in fronte vero libri, ubi hae tres orationes indicantur: *Tertia, cum eiusdem Pontificis* (Pii IV.) *iussu Aristotelis libros de moribus publice interpretaturus esset:* quod ipse etiam sub extremum orationis eius profitetur; uti etiam in sequenti oratione, quam altero muneris sui anno habuit. ***) Qui de *Gymnasio Romano* non multis abhinc annis scripsit, P. Ioseph Carafa, inter Philosophiae Moralis Doctores numerans Muretum, narrat, †) eum docuisse stipendio aureorum centum. Consequentibus annis alias habuit orationes, anno 1564. VII. Id. Novembr. cum venisset ad eam partem, in qua de temperantia agitur: ††) anno 1565. postrid. Non. Mart. cum interpretaturus esset V. librum; †††) demum anno eodem XIV. Id. Nov. cum ad VI. librum pervenisset. *) Hoc pariter anno librum V. versum a se Latine dedicavit Auditoribus suis praefixa epistola data Kal. Martii. **) Liber hic, ita uti dixi, Latinus
546 ab eo factus, editus est ad calcem voluminis primi orationum in antiquioribus editionibus, id est a. 1571. et 1575. Verum scor-

---

*) Pag. 59. Ruhnk. Fr.
**) Pag. 534. (supra pag. 12.) Fr.
***) Orat. I. 8. Ruhnk. Fr.
†) Pag. 336.
††) Pag. 67. Ruhnk. Fr.
†††) Pag. 75. Ruhnk. Fr.
*) Pag. 84. Ruhnk. Fr.
**) Vid. Tom. III. pag. 323. sq. ed. Ruhnk. Fr.

sum etiam editum habeo Romae *apud Antonium Bladum Impressorem Cameralem a. MDLXV.* qui quidem liber cum manu Mureti ipsius adnotationes emendationesque aliquas contineat, non erit, credo, iniucundum, unam aliquam earum videre, ut, quantum accuratus esset in verbis Muretus, possimus aestimare. In epistola Auditoribus suis, cum legeretur de Aristotele et Cicerone: *neque quicquam tam dissitum sit, quam eorum inter se dicendi genus;* Muretus, inducto verbo *dissitum*, substituit *diversum;* in editis nunc ab anno 1571. repositum est *dissimile.* Sed brevis hic Mureti labor (iis praesertim, qui interpretationis alicuius experimentum nullum fecerunt) videri possit, si cum ceteris conferatur; iis dico, quos illustrandis explicandisque illis omnibus decem Ethicorum libris vir doctus impendit. Editi sunt postea hi commentarii Ingolstadii anno 1602. *) cum aliis quibusdam Mureti Philologicis; narratque is, qui illos edidit, perituros eos fuisse, *nisi illa Andreas Schottus Soc. Iesu, Mureti admirator, ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset thesaurique loco conservasset.* Latuere videlicet virum diligentem thesauri nostri. Nam illa (exceptis dumtaxat pauculis aliquot lacunis) Mureti manu descripta habemus omnia, et Graeco Aristoteleo textui, quem explicabat, inserta, ex quibus multa etiam correctius exhiberi possent, si cui haec iterum vulgare placeret. Atque hinc nimirum intelligimus, verum id esse, quod postrema harum orationum, quas modo appellavimus, affirmat Muretus Auditoribus suis: **) *At nos quidem scitis vix ullum praeceptum* 547
tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Graeca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus; rursumque: *Nos vero ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras eius quasi salis aspersione condimus.* Postremo horum annorum, id est 1566., nova laborum accessio facta est Mureto, cum VII. Id. Ianuar. Pontifex Romanus factus esset Pius V., scribendarum scilicet orationum nomine Principum, qui novo Pontifici legationem destinabant. Habuit autem earum unam***) pro Alfonso II. Duce Ferrariae, alteram†) pro Carolo IX. Rege Galliae, tertiam (quae tamen pertinet ad sequentem annum) pro Sigismundo Rege Poloniae: denique in adversariis Mureti invenimus nos orationem aliam, sive orationis potius fragmentum manu Mureti ipsius scriptum, nomine Pauli Foxii: eratque adscripta nota temporis 13. *Aug. hora XI.*, opinor, quo scribere eam incoeperat: pertinere autem puto ad annum, de quo diximus, 1566. De altera harum orationum haec Muretus Sa-

---

*) Apud Adamum Sartorium.

**) Pag. 94. Ruhnk. Fr.

***) Est in antiq. edit. XIX. in recent. XII. [pag. Ruhnk. 100.] Vidi et separatim editam hoc titulo: *M. Antonii Mureti ad Pium V. Pont. Max. oratio Illustrissimi et Excellentissimi Principis Alfonsi II. Ferrariae Ducis nomine habita Romae V. Cal. Quinctiles anno MDLXVI. Romae apud Iulium Bolanum de Accoltis in banchis in via Paulina a.* 1566.

†) In antiq. edit. XVI. in recent. XX. (pag. Ruhnk. 107. Fr.)

crato: *) *Habui eam nudius tertius* (scribebat vero IV. Id. Octobr. 1566.) *tanta omnium approbatione, quanta mihi nunquam contigerat.* His, quos diximus, annis Romae diversabatur Muretus: itaque falsa est inscriptio in litteris Errico Memmio**) Lutetiae *A. d. XVIII. Cal. Novembr. a. 1564.* nec tamen ita fuit Romae assiduus, ut pedem nunquam extra urbis pomoeria efferret.
548 Tibur enim subinde divertebat, ubi Ferrariensis Cardinalis magnificentissimam villam extruxerat. Itaque in Terentii Comoediis a Faërno recognitis adscripsit: *Hunc librum Vincentius Laureus M. Antonio Mureto dono dedit Tibure MDLXV. mense Sept.* Tibure etiam scribit Petro Perpiniano***) XVI. Cal. Septembr. 1564. de profectionibus duabus suis Romam intra paucos dies.

13. Anno MDLXVII. munus docendi Philosophiae genus illud fructuosissimum, quod ad mores pertinet, Muretus commutavit, tractatione suscepta Iuris civilis. Miror, inter eius Professores Romanos praeteritum eum fuisse a Cl. Carafa: etsi alibi Pandectas illum explicasse narravit. Numerant vero Muretum inter egregios Iurisconsultos facultatis huius peritissimi, laudantque eius consilium conatusque in Iurisprudentia cum politioribus artibus et antiquitatis cognitione concilianda. Unum hic eorum producam Everardum Ottonem, qui producturus Mureti opuscula quaedam iuridica post alia quaedam Henrici a Suerint, scribit: †) *Proximum locum tenent M. Antonii Mureti hilarioris nominis scripta quotquot edidit Iuridica, ut Observationum liber singularis, tum commentarius ad Pomponium de Origine iuris, nec non ad titulos Pandectarum, de legibus, de iurisdictione et de officio eius, cui mandata est iurisdictio. Muretus quidem in Philosophis, Historicis, Oratoribus et Poëtis, qua Graecis qua Latinis, enarrandis vel emendandis totus fuit, ac tum Venetiis, tum Romae iuventutem ad dicendum instituit, nec quisquam nisi hospes in litteris, quam singularis illius viri in fucatis deprehendendis et genuinis eruendis fuerit sagacitas, ignorat. Non vulgarem tamen operam simul impendit studio Iuris civilis, ac*
549 *Pandectas e superiore loco in Gymnasio Romano, magna Auditorum frequentia, per quadriennium interpretatus est. Neque enim cum ceteris e trivio Magistellis in Glossatorum sterquiliniis habitare pulchrum ducebat, sed novo prorsus atque ad eam diem ibi inaudito more, ad ipsos naturae et civilis prudentiae fontes adiit, unde omnia iuris principia ducuntur; tum quoque omnem veteris Reip. cognitionem et antiquitatis monumenta cum Latini sermonis elegantia coniunxit: satis certus, cuius civitatis quis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, eius ius civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode explicari.* Subiicit deinde in eamdem sententiam locum ex eius epi-

---

*) Lib. 4. ep. 15. (pag. 569. Ruhnk. Fr.)
**) Edit. Paris. pag. 98.
***) Lib. 2. ep. 39. (pag. 459. Ruhnk. Fr.)
†) In praefat. tomi IV. Thesauri Iuris Romani.

stola ad Odiscalcum, *) et quaedam in his ipsis iuridicis operibus notat. Cogitabat vero Muretus edere multo plura. Nam cum aestivis mensibus Tibur secederet, in eo secessu novi semper aliquid edolabat, ut idem scribit Odiscalco: coeperat vero consilium, ea quae e *superiore loco dixerat*, id est, in Gymnasio Romano explicarat, *in publicum emittere*, quoniam multos id cupere videbat, ut ipse pariter in dedicatione commentarii ad IV titulos digestorum significat Idib. Sept. a. 1580. **) Nihil vero emissum est, quod sciam, praeter ea, quae Otto numeravit, et *notas* quasdam ad libros IV Institutionum Iustiniani. ***) Cum vero hoc anno Muretus Pandectas interpretari inciperet, habuit orationem, †) qua eloquentiam ceterasque disciplinas nequaquam esse ab Iurisprudentiae studio seiungendas contendit. Habitam arbitror (nam diem appositam non invenio) sub finem anni huius; et Muretum annum sequentem 1568. totum in Pandectis explicandis exegisse. Poeni- 550
tuisse tamen hominem suscepti muneris postea videtur; voluit enim se illo abdicare. Atque ita consilium suum consiliique causam explicat initio orationis ††) habitae prid. Cal. Martii anno 1569.: *Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram ... iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiae dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque iuxta aestimassem, sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui, et ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo et eos qui nunc sunt, sed et nunc ad externos et olim ad posteros perveniret.* Addit postea, admirari se Cardinalium beneficentiam; qui, cum alii ultro publicum illud docendi munus deposcerent, conferre sibi illud voluerint, libueritque ipsis, se *alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum suum aliquem ex iis sufficere ac substituere, qui id in beneficii loco petebant.* Quinquennium, quo publice se docuisse affirmat, repetendum est a XVI. Kal. Decembris a. 1563. quo die coepit Ethicorum libros explicare. Itaque videtur muneri se abdicasse mense Novemb. a. 1568. Praeter vero eam causam, quam indicavit, celebrandarum recolendarumque earum artium, quibus a puero insueverat, aliam puto fuisse, malevolorum quorumdam atque invidorum hominum obtrectationes. Etenim in epistola illa Odiscalco haec habet: †††) *Nondum au-*

*) Lib. 2. ep. 85. (lib. I. ep. 85. Ruhnk. Fr.)
**) Tom. IV. pag. 194. Ruhnk. Fr.
***) Memorat hunc librum Augustinus Fontana P. I. Bibl. Legal. pag. 703. editum Lugduni a. 1602.
†) Antiq. edit. VIII. recent. XV. (pag. 128. Ruhnk. Fr.)
††) Antiq. edit. IX. recent. XVI. (pag. Ruhnk. 134. Fr.)
†††) Pag. 521. Ruhnk. Fr.

551 *diisse te puto, me hic Pandectas publice interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent configi oculos cornicibus et „Quae iuvenes didicere, senes perdenda fateri“:* et postea in dedicatione commentarii ad titulos digestorum, ubi restitutam Iuris civilis scientiam narravit a doctissimis eruditissimisque viris: *Quorum,* inquit, *) *ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros digestorum in hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac foedissima errata detegerem, et ingeniosorum adolescentium animos ad meliora converterem; effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua et cornicum oculos configi dolentium conquestiones obstitissent.* Ex quo quidem postremo loco habemus (quod alibi etiam idem prodit) quadriennium totum in Iure civili tradendo explicandisque Pandectis posuisse; quamobrem ab extremo anno 1567. ad extremum 1571. eo munere perfunctus est. Atque hoc intervallo a. 1569. prid. Non. Novembr. orationem habuit, cum inciperet interpretari titulum *de Pactis*, explicans rationem ac viam, qua tradenda esset Iurisprudentia: **) item anno 1571. postrid. Non. Novembr. cum ad titulum *de Iudiciis* pervenisset, de Iudicum auctoritate atque officio. ***) Cum vero celebre illud praelium commissum esset, quod nobilissima victoria de Turcarum gente ad Naupactum secuta est, pro qua solemni modo rituque gratiae Deo Romae actae sunt; illo pariter anno Idib. Decembr. dixit de hoc argumento Muretus †) in aede sacra B. Mariae Capitolina, sive, ut vulgo nuncupant, *de Ara coeli*, tanto concursu hominum, quantum ipse non facile credidisset, ut idem scribit Paulo Sacrato. ††) De editione vero eius orationis addit in eadem epistola: *Quamvis autem res*
552 *erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant, describendi sibi potestatem fieri, ut satius visum sit, semel quicquid esset librariis permittere: praesertim cum Magistratus Populi Romani iudicarent, id ad ipsius Populi dignitatem pertinere.* Eadem est Italice versa, et sic etiam typis Romanis †††) commissa. Non praeteribo hoc loco, quod ad Mureti nominis celebritatem pertinet, amicitia iunctum eum fuisse cum Martino Navarro, celeberrimo horum temporum Theologiae Iurisque Pontificii doctore. Itaque in exemplo edito eius Apologiae in Reditibus Ecclesiasticis scriptum invenio Mureti manu: *M. Antonii Mureti, dono Auctoris Romae mense Novembri a. 1571.*

---

*) Tom. IV. pag. 193. extr. ed. Ruhnk. Fr.
**) Legitur ap. Ruhnk. pag. 136. sqq. Fr.
***) Pag. 143. sqq. Ruhnk. Fr.
†) Vol. I. orat. 19. Fr.
††) Lib. 2. ep. 22. (pag. 428. Ruhnk. Fr.)
†††) Hoc titulo: *Oratione di M. Antonio Mureto dottore e cittadino Romano recitata per ordine del Popolo Romano dopo 'l ritorno in Roma de l'Illustrissimo et Excellentissimo Sig. Marc' Antonio Colonna da la felicissima vittoria di mare contra Turchi, tradotta di Latino in volgare.* versaque pagina additur: *Fu recitata nella Chiesa di S. Maria in Araceli in Campidoglio a li 13. di Decembre* 1571. Edita et separatim Latine eodem titulo Latino.

14. Anno MDLXXII. Muretum Ius civile non vulgari via, id est, barbaro impolitoque genere dicendi, quodque a Philosophis sive Poëtis sive aliis, praeter Iurisconsultos, ornamenta respueret, tradere ingressum, et *in opere institutoque pulcherrimo quartum iam annum* (ut eius verbis utar) *magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem*, Cardinales in medio cursu insistere aliudque munus suscipere coëgerunt. Ita ipse initio orationis, *) quam Nonis Novembr. habuit; qui et continuo ista subdit: *Nam cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, et afflicta valetudine, et ipsa iam aetate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam postulasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur, mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam* 553
provinciam, censuistis. Quis ille fuerit homo eruditissimus, cui nunc Muretus successerit, fateor me nescire: **) atque haec dumtaxat legi in Cl. Carafa scribente de Mureto: ***) *M. Antonius Muretus, Lemovicensis, insignis Iurisconsultus, Philosophus, Orator, Poëta, primum docuit in patria Venetiisque, mox a Card. Hippolyto Estensi Romam vocatus, docuit in scholis Urbis Philosophiam Moralem, tum Pandectas, denique anno 1576. sub Gregorio XIII. Rhetoricam hora vespertina, stipendio aureorum quingentorum, simul cum Camotio et Correa, Professoribus matutinis, et a. D. 1582. stipendio aureorum septingentorum.* Non credo, haec omnia convenire posse cum iis, quae sunt a nobis antea constituta: nec tamen dictorum poenitet. Illud de 700 scutorum atque amplius stipendio confirmat in funebri oratione Bencius. Nam ubi narravit, Muretum a Polonorum Rege Bathoreo cupidissime expetitum accersitumque amplissimis praemiis in Poloniam; retentum vero a Gregorio XIII. tum sua sponte, tum Romanorum Magistratuum admonitu: *qui Mureto*, inquit, *ipsi aliquot ante annis ultro detulerant ius Romanae civitatis;* subdit: *Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneretur homini amplissimo, quantum haud scio an unquam antea nemini.* Sed rem magis expresse, magis etiam luculenter Muretus ipse respondens Zamoscio, qui in Poloniam Regis sui nomine eum invitaverat, declarat; praeter opinionem scilicet suam accidisse, ut cum ad iter se accingeret, subito ostenderit Gregorius Pontifex, eius profectionem sibi non placere monendumque curasse, ex urbe ne discederet; sibi curae fore, ut ne in urbe deteriore conditione esset, quam quae illi in Polonia deferretur: *Quin etiam*, ait Muretus, †) *ad quingentorum aureo-* 554
rum stipendium, quod mihi iam pridem constitutum erat, statim ducentos adiici iussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore quoquo modo efficeret, ut aliunde mihi treccenti aurei nummi quotannis penderentur. De civitate Romana, quam Mureto colla-

*) Pag. ed. Ruhnk. 167. Fr.
**) Fuit Caesarius. Cf. Epist. I. 41. Fr.
***) Pag. 318.
†) Pag. 514. ed. Ruhnk. Fr.

tam aliquot ante annos Bencius dicebat, hoc unum habeo, non solum eo anno, quo cum Zamoscio de itinere suo egit (id. anno 1577.) sed anno 1572. quo orationem habuit in funere Pii V. civem Romanum in eius titulo dici; imo anno superiori 1571. cum *S. P. Q. R. mandatu* in reditu ad urbem M. Antonii Columnae dixit: quae fortasse collatae civitatis occasio fuit. *) Hoc credo dicere voluisse eos, qui in litteris, quas vulgamus, *Equitem Romanum* appellavere; nisi illud sit, quod in rationibus suis adnotavit de S. Pauli, ut dicitur, *Cavalierato* ab eo empto. **) Quod de Cardinalibus etiam aiebat Muretus, qui aliud ei munus aliamque interpretationem tradiderunt; eos nimirum significat, qui Romanae Academiae praeerant, quosque alibi ***) *summos viros* appellat, *quorum auctoritate atque imperio omnium studia diriguntur:* atque ibidem †) (annus erat 1573.) significat, eos fuisse Cardinales IV, Io. Moronum, sacri Collegii Decanum, Aloysium Cornelium Camerarium, Gulielmum Sirletum et Franciscum Alciatum; quibus eo anno Gregorius Pontifex Philippum Boncompagnum adiunxerat. Amisit vero columen praesidiumque studiorum suorum Muretus anno quem dicebamus 1572. Hippolytum Estensem. In illo variarum suarum lectionum exemplo impresso, quo utebatur, multaque addidit manu sua, post epistolam eorum librorum nuncupatoriam eidem Cardinali, haec habet: *Hippolytus Cardinalis Ferrariensis die Martis 2. mensis Decembris anno Domini MDLXXII. excessit*
555 *e vita paullo ante horam vicesimam. Requiescat in pace. Natus erat, ut saepe ex ipso audivi, die 25. mensis Augusti anno MDIX. Ego domi ipsius vixi annos quatuordecim ipsos, ab eoque semper acceptus sum lautissime et liberalissime: ἐλπίδες ἀνθρώπων ἐλαφραὶ θεαί.* Eumdem alias saepius laudaverat; atque idem fere in postremis variarum lectionum libris dixerat. ††) Cum ergo apud illum Muretus, et in Gallia, et Ferrariae, et Romae esset, hinc solemnes illae litterarum ad Muretum inscriptiones, quales Manutii, Giphanii aliorumque vulgamus: *nella Corte dell' Illustrissimo Cardinal di Ferrara. Roma.* Parentavit vero Patrono suo Muretus oratione habita in eius funere III. Non. Decembr. Tibure, ut ex

---

*) Ea sane occasio fuit. Apparet ex carmine infra descripto pag. R. 159. Fr.

**) Vid. infra pag. 566. adn. Lazer. Fr.

***) Orat. antiq. edit. 13. recent. 23. (pag. Ruhnk. 179. Fr.)

†) Pag. 188. Ruhnk. Fr.

††) Lib. 16. cap. 4. *Saepe mihi obversatur ante oculos Hippolytus Card. Ferrariensis; saepe etiam dormiens cogito; et magna caussa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulae illae tandem cumque sunt, auctor atque incoeptor fuit. Quindecim annos, et eo amplius, cum eo familiarissime vixi; cum optimus et humanissimus Princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia saepenumero communicaret; nonnunquam etiam eodem plane modo, quo magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret; a se interdum dissentientem aequo animo ferret, errantem amantissime redargueret, multarumque rerum ad vitam pertinentium pro singulari prudentia, qua praeditus erat, admoneret. Praecipue autem cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis aestivos menses transigere solebat, nullus fere abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una iucundissimis sermonibus consumeremus.* Vide et Mureti carmen inscriptum *Tibur.* (pag. Ruhnk. 770. Fr.)

ipsa oratione liquet: quae nescio qua de causa a Bencio in edi-
tione aliarum orationum praeterita, illis accessit in editione In-
golstadiensi. *)

15. Non pergam hic singulas ab eo scriptas habitasque ora-
tiones recensere: nam longum id foret, easque in editis Mureti
operibus et habendarum causam nec non tempus earumdem videre
quilibet per se facile potest. Dicam id universim: singulis ferme 556
annis binas eum aut etiam plures habuisse, vel novis in dies ad
illum delatis argumentis, vel exigente id munere praelectionum
suarum interpretandorumque veterum scriptorum; quo munere, ut
Bencius etiam adnotavit, ad annum usque 1584. perfunctus est.
Ad primum genus orationum pertinet funebris pro Pio V. quam eo
ipso anno editam vidi, **) in cuius aversa primae paginae facie,
praeter Io. Francisci epigramma in Muretum, legitur: *Habita est
in aede D. Petri in Vaticano V. Id. Mai. 1572.* et in fine orationis:
Pius V. Pont. Max. obiit Kal. Mai. 1572. Cum vero novus Ponti-
fex factus esset Gregorius XIII. ad eumdem habuit orationem pro
Rege Galliae, cum ad novum Pontificem salutandum propriam le-
gationem destinasset, misissetque Nicolaum Rambolleti, Caroli
Cardinalis fratrem, Praefectum custodiarum suarum. ***) Edita
est haec oratio una cum aliis oratorum aliorum anno 1573. †)
Alterius generis Muretus habuit multas, easque ad bonarum artium
institutiones et veteres scriptores intelligendos utilissimas. Atque
animadvertendum hoc loco esse duco, bina quotannis fuisse initia
praelectionum, Martio mense ac mense Novembri: atque has po-
stremas auspicatum post *quadrimestre tempus*, ut idem significat
oratione, qua in Sallustium praefatus est; ††) et ad III. Taciti
librum †††) *solemnem quatuor mensium vacationem* appellat. Re-
liquos ergo menses praelectionibus assignatos in partes duas dis- 557
pescere solebat, et singulis spatiis suum auctorem explicandum
assignare, ad quem praefandi aliquid institutum suum servabat.
Ita anno 1574. IV. Cal. Martii Platonis librum alterum de Rep.
explicare aggressus est, *) habita oratione: iterum vero dixit III.
Non. Novembris, cum Ciceronis libros de Officiis explanaturus
esset. **) Aliquando tamen in eiusdem scriptoris explicatione
pergebat; nec omittebat tamen in eumdem publice praefari. Ita
anno 1576. libros Rhetoricorum Aristotelis habuit in manibus pro-
posuitque auditoribus suis, atque orationes duas habuit, alteram

---

*) Anno 1600. pag. 193. reiecta vero est in vol. 2. orat. 25. recent. edit. (pag. 347. Ruhnk. Fr.)

**) Patavii apud Robertum Meietum Pauli F. a. 1572. nunc est vol. 1. XX. item in antiquior. (pag. 160. Ruhnk. Fr.)

***) Apud Ruhnk. est pag. 173. sqq. Fr.

†) Hoc. tit. *Orationes pro Regibus et Principibus obedientiam praestantibus ad Gregorium XIII. Pontificem Maximum. Romae apud haeredes Antonii Bladii* 1573.

††) Vol. 2. antiq. edit. 9. recent. 13. (pag. 275. Ruhnk. Fr.)

†††) Orat. 18. vol. 2. (pag. 311. Ruhnk. Fr.)

*) Vol. 2. orat. 2. antiq. edit. recent. 5. (pag. Ruhnk. 242. Fr.)

**) Ibid. 5. vel 6. (pag. 249. Ruhnk. Fr.)

postridie Non. Mart.; *) alteram **) Non. Novemb. atque his anno sequenti addidit tertiam, ***) cum librum II. auspicaturus esset. Quamquam, si vere loqui volumus, nescio, an haec postrema, quam dixi, orationum numero haberi debeat, et merito recensita cum illis sit in novis editionibus; item ceterae eodem modo e Mureti commentariis abscissae atque divulsae. Non enim aut id voluisse Muretus ipse videtur, cum a. 1571. orationes primum ederet suas, †) aut cum reliquas Bencius Mureto mortuo vulgaret. Sed qui Mureti opera postea ediderunt, cum plus quam ceteri fecisse videri vellent, eaque reddere copiosiora, prooemiola quaedam aut partes commentariorum magis eleganter et copiose scriptas, orationum nomine ornarunt. Ita orationem VII. vol. 2. e commen-
558 tariis Mureti ††) expresserunt; orationem X. ex iis, quae ibidem in fine eorum commentariorum habentur; †††) XI. indidem pariter hauserunt; *) XXI. et XXII. ex commentario in Ethicam Aristotelis. **) Atque hoc plan e modo quantumlibet augere orationum numerum possemus. Quaero enim: quid deest prooemio illi, quo explicans caput 6. libri III. Ethicorum de fortitudine disserit, ***) ut in orationum harum numerum veniat? quid? cum in explicatione capitis II. libri II. †) multa de ratione philosophandi ac de voluptatum illecebra eloquenter elegantissimeque interserit: nonne ex his quoque existere una aut altera oratio possit? Iam vero in variis ipsis lectionibus prooemiola ista et quasi diverticula sunt tam multa, ut tertium quoddam orationum volumen, si quis ea ex illis abscindat, repente sit extiturum. Sed non ferret aequo animo id, opinor, si viveret, qui ea distincta ab orationibus suis esse voluit et cum reliquo corpore partes licet venustiores et quasi coloratiores remanere. Itaque illa si quis orationum loco haberi velit, quod sint politissime atque elegantissime scripta, et numerosior quam in sermone quotidiano et liquidior fluat oratio: habeat per me licet; a ceteris tamen orationibus, quae ad coronam dictae sunt, seiuncta atque distincta esse patiatur. Est praeterea aliud, quod in hanc rem moneam, doctus a Mureti libris; orationes quasdam ita proponi, quasi pars earum aliqua a Mureto scripta vel etiam dicendo omissa desideretur; ut quam Muretus dixit anno 1573. cum Platonis libros de optimo Reip. statu, et libros Ciceronis de Finibus suscepit explicandos: ††) repraesentatur enim hac

---

*) Vol. 2. orat. 6. antiq. ed. recent. 8. (pag. 255. Ruhnk. Fr.)
**) Ibid. seq. (pag. 261. Ruhnk. Fr.)
***) Vol. 2. orat. 11. recent. edit. (Tom. III. pag. 752. Ruhnk. Fr.)
†) Hanc esse editionem primam colliges ex lib. 4. ep. 20. (pag. 574. Ruhnk. Fr.)
††) Comment. ad Rhet. Arist. edit. Ingolstad. pag. 252. (Tom. III. pag. 819. Ruhnk. Fr.)
†††) Tom. III. pag. 858. Ruhnk. Fr.
*) Ibid. pag. 110. (Tom. III. pag. 752. Ruhnk. Fr.)
**) Pag. 35. et 36. alt. tom. ibidem edit. (Tom. III. pag. 159. et 185. sqq. ed. Ruhnk. Fr.)
***) Tom. III. pag. 276. sq. Ruhnk. Fr.
†) Tom. III. pag. 243. sqq. Ruhnk. Fr.
††) Vol. 2. orat. 4. in antiq. edit. 1. (pag. 235. Ruhnk. Fr.)

nota in fine adiecta: *Reliqua desiderantur.* Thomasius, quem
ceteri secuti sunt, hoc de oratione illa iudicium tulit: *Desideran-* 559
*tur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui quaestionem
Platonis in his libris praecipuam esse de Rep. censent; neque ultra
dicendo progressus ipse videtur Muretus. Cetera enim, quae pro-
posuerat, reiecit in sequens prooemium.* Nolim contendere de eo
cum erudito illo viro. Hoc tamen affirmare possum, in adversariis
Mureti orationem istam ita ut edita est inveniri, atque haec sub-
iungi: *Sequitur ergo, ut vera sit. Alterum argumentum ex prin-
cipio Timaei, ubi Socrates ipse summatim* etc. *Tertium ex quinto
de Legibus, ubi de tribus πολιτείαις. Itaque illam primam quae-
stionem περὶ δικαίου esse tantum ἔμβασιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρίστης
πολιτείας. Audistis utrorumque argumenta. Nunc quid vere de
hac quaestione dici possit, cognoscite: utrique recte dicunt. Nam
σκοπὸς est* etc. Reliqua, ut in illo prooemio. Sub litura tamen
post ea verba, *Audistis utrorumque argumenta,* haec sunt: *Quid
autem hac de re statuendum sit, tradam die Sabbati: nam cras
quidem* etc. Itaque in hanc adducor opinionem, ut existimem
(quod ex collatione aliarum orationum mihi quidem planum est,)
Muretum promptissimo hominem ingenio atque eloquentia admira-
bili, ita tunc dixisse, ut ad temporis atque auditorum, qui inter-
essent, adiuncta sibi reservaret statuere, utrum longius ad ea
explicanda procederet, an tunc abrumperet orationem, et scholae
insequentis diei cetera relinqueret. Sunt eiusdem generis aliae
multae orationes; ut quam a. 1576. praemisit explicationi Aristo-
telis de arte dicendi. *) Eam enim, non quod mutila sit, sed quod
eam producere aut abrumpere ad auditorum coronam Muretus re-
servaret, habemus manu ipsius una cum commentario in eos Ari-
stotelis libros.

16. De his aliisque Commentariis, sive Philologicis Mureti 560
operibus, uberior hic campus dicendi pateret, nisi longius provecti
essemus: multa enim elucubravit his annis; nec ullum fere veterem
scriptorem induxit in scholam, quem a librariorum mendis non
liberaret, vel luculento etiam commentario non ornaret, vel non
interpretaretur Latine, si Graece loqueretur. Interpretatus autem
est, (si complecti velimus omnes superioribus etiam annis explica-
tos,) praeter librum V. Ethicorum ad Nicomachum, et septimum
Topicorum cum Alexandri Aphrodisiensis commentario, de quibus
diximus; secundum Rhetoricorum, quem anno 1577. Georgio
Gozzio dedicavit; **) post primum etiam ambosque impressos nun-
cupavit Id. Februar. a. 1585. Francisco Bencio ***) epistola,
quae inter familiares Mureti ipsius relata est: †) suscepisse vero

*) Est or. 7. Vol. II. Fr.

**) Hoc. tit. *Aristotelis de Arte dicendi liber secundus M. Antonio Mureto interprete. Romae apud haeredes Antonii Bladii Impressores Camerales. Anno MDLXXVII.* in 4. (Cf. Lazer. supr. pag. 535. Fr.)

***) *Aristotelis Rhetoricorum libri duo M. Antonio Mureto interprete. Romae apud Bartholomaeum Grassum MDLXXXV.*

†) Lib. 2. ep. 98. (Tom. III. pag. 617. Ruhnk. Fr.)

se alibi*) scribit hunc laborem *in gratiam piorum quorumdam et eruditorum hominum e Sodalitate Iesu; qui*, inquit, *pro auctoritate, qua plurimum apud me valent, egerunt mecum, ut id munus susciperem, quod interpretationem, qua in scholis suis uterentur, reperire se ullam negarent.* Quis vero in hoc aeque fastidioso ac perdifficili interpretandi opere (quod quale sit nemo, qui experiendo non didicerit, intelligere unquam potest) fuerit Muretus, si quis aveat cognoscere; peritissimum dabo harum rerum aestimatorem, Petrum Huetium, qui in libro altero *de Interpretatione*, qui est de claris Interpretibus, his annumerat Muretum, ac de eo haec,
561 postquam nominavit Lambinum: *Non minus quidem ornatus M. Antonius Muretus, sed religiosus magis, nec castitati minus quam elegantiae asservit; nec sententiam modo exprimit, sed genus ipsum dicendi, quoad licet, imitatur. Quod si plura in eo genere elaborasset, inter multos Interpretes prope singularis extitisset: sed tantum detraxit ex gloria, quantum ex eo studio decerpsit.* Editos emendatosque ab eo diximus veteres scriptores, Terentium, Catullum, Tibullum, Propertium, Horatium; idem fecit in Philippicis Ciceronis, in Tacito et Seneca. Taciti tamen librum dumtaxat secundum ab eo vivo emissum vidi hoc titulo: *C. Cornelii Taciti Annalium ab excessu D. Augusti usque ad imperium Galbae liber secundus a M. Antonio Mureto emendatus. Romae ex typographia Vincentii Accoltii 1581.* Habemus vero editi libri huius in Mureti Bibliotheca exempla duo, in quorum uno, in vacuis paginis multis huic libro assutis, adnotationes suas ille conscripsit: imo in Taciti primis libris quinque (quot in Germania eruditi homines inventos Leoni X. attulerunt, et Leo Beroaldo, *Academiae Romanae praeposito,* **) recognoscendos edendosque dedit) idem fecit Muretus, ut huius scriptoris emendationes adscriberet margini libri, et in sepositis paginis adnotata multa, quae perpetui commentarii loco esse possunt. Edidit hos, Mureto mortuo,
562 Schottus.***) Meminit commentarii huius Fabricius †) et Funccius. ††) In Senecae singulari libro *de Providentia* emendando primum laboravit Muretus, eumque emisit anno 1575. hac inscriptione: *L. Annaei Senecae de Providentia liber singularis emendatus a M. Antonio Mureto I. C. ad veteris libri fidem.* †††) Exem-

---

*) Lib. 4. ep. 73. (pag. 625. Ruhnk. Fr.)

**) Ita se ipse vocat, cum Leoni hos libros dedicat: *Philippus Beroaldus Iunior, Academiae Romanae Praepositus:* et modum, quo inventi sunt, narrat. Vide Fabric. Bibl. Lat. tom. 1. lib. 2. cap. 21. Funccium de immin. senect. L. L. pag. 593.

***) *Marci Antonii Mureti Presbyteri et Civis Romani commentarii in quinque libros Annalium Cornelii Taciti, eiusdem in Sallustium notae. Accessit Anonymi facula Georgio Codino Curopalatae accensa. Omnia nunc primum in lucem prolata. A.* 1604. *Ingolstadii ex Typographia Adami Sartorii.* In ep. ded. *Andreas Schottus Antverpianus Soc. Iesu Sac. qui pleraque opera Mureti necdum in lucem edita post excessum Auctoris ex ipsius adversariis eruit, et ut conservarentur, effecit.*

†) L. all. pag. 471. edit. Hamb. 1721.

††) L. all.

†††) *Romae apud Iosephum de Angelis* 1575. (Dedicavit eum librum Hieronymo Ottobono. Cf. Opp. Muret. Tom. IV. pag. 597. Ruhnk. Fr.)

plum ipsum habemus, quo in explicando usus est, quod praeter scholia in eum librum edita, habet adnotationes multas scriptas Mureti manu, et praelectionem quam dixit publice III. Non. Iun. 1575. (ut idem Muretus adnotavit) primae vacuae paginae adscriptam: quod item in ceteris eius libris, quibus ad explicandum utebatur, videmus. Postremis vitae suae annis ad Senecam totum emendandum et explicandum adiecit animum; cui labori est immortuus. Non omittam hoc loco, quo de emendatis restitutisque a Mureto veteribus scriptoribus agitur, nos illi debere lacunam satis grandem in Athenaeo suppletam. Locus Athenaei non integer, sed mutilus, adiecta nota λείπει reperitur in editione Aldina anni 1514. *) in Basileensi Valderi **) etc. Atque in hac postrema, in exemplo quod fuit Mureti, deleta nota illa, scripsit in margine Muretus: *Post vocem δαψιλοῦς desiderantur multo plurima, quae descripsi ex ... in chartis, quae sunt ante varias lectiones meas.* Et in exemplo quidem lectionum suarum omnia illa, quae in Athenaeo deerant, descripta habemus. Illa vero edidit in lectionibus suis Canterus; ***) itaque ibidem praefatur: *Postremo hoc libelli huius loco doctissimum pariter et amoenissimum Athenaei Dipnosophistae ἀποσπασμάτιον quoddam collocabimus, eoque lacunam insignem, quae in hoc scriptore fol. 334. editionis Germanicae* 563
(Valderi scil.) *magno cum omnium dolore hactenus inhaesit, supplebimus: istud autem fragmentum a M. Antonio Mureto, cum nuper ex Italia rediisset in Galliam, primum ad nos devenit, ut erat ab eo ex Vaticana Bibliotheca descriptum.* Haec, quae leguntur in editione prima atque altera Basileensi *novarum lectionum* Canteri, †) nescio cur sint praeterita in tertia Antverpiana, ††) ubi dumtaxat invenitur: *Istud autem fragmentum ex Italiae Bibliothecis primum ad nos delatum* etc. Hoc tamen non reticuit †††) de Anaxandride in lectionibus suis loquens Muretus: *cuius hi versus citantur apud Athenaeum in illa pulcherrima parte libri XV. quam a me Lutetiae acceptam Gulielmus Canterus publicavit:* professus idem est Canterus in epistola Mureto *) scripta anno 1564. qua et librum lectionum suarum se illi misisse significat, quod nos habemus cum inscriptione manu, ut opinor, Canteri ipsius, *doctissimo viro, Marco Antonio Mureto Gul. Canterus d. d.* In

---

*) Pag. 291.

**) Pag. 334.

***) Lib. 3. cap. 11.

†) *Per Ioannem Oporinum* pag. 127. pag. 249.

††) *Ex officina Christophori Plantini a.* 1571. pag. 201.

†††) Lib. 19. cap. 9.

*) Lib. 2. ep. 42. Mur. [pag. Ruhnk. 463. sq.] *Etsi satis audacter facere videor, vir doctissime, cum te litteris meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putavi, me non satis ex officio facturum, nisi cum eumdem ad te mitterem, tum veniam a te rerum tuarum peterem. Etenim cum id, quo libellus noster est exornatus maxime, (Athenaei fragmentum dico.) a te primum in manus nostras devenerit, postquam tu cum Aurato nostro communicaras, nemini hoc totum, quidquid est, mitti debuit, quam tibi.* Fragmentum hoc suo loco restitutum legitur in edit. Lugdunensi 1632. pag. 674. ad 696. etc. Muretus, ubi Canterus e Vaticana ait descriptum, *Vatic.* lineola.

quam rem addam, verum non videri, quod ex Vaticana Bibliotheca illud fragmentum descriptum dixit Canterus. Nam in hoc exemplo dono misso a Cantero *Vaticanae* nomen Muretus induxit, substi-
564 tuitque in margine *Cardinalis Farnesii*. Alii libri sunt, in quibus non veteres modo auctores a librariorum mendis purgavit atque integritati suae restituit, sed commentario in eos scripto explanavit. Nihil necesse est enumerare singulos, cum illos Ingolstadiensis editio repraesentet, *) (etsi dolendum videatur, nullam ex Italicis **) exhibere nobis omnes voluisse:) si quem vero omisit, eum cum ceteris Mureti operibus diligenter Niceronus recensuit. Addimus his, quae nondum lucem vidisse credo et in codicibus nostris extant, adnotationes ad I. et II. Politicorum Aristotelis, ad nonnullas epistolarum ad Atticum, ad II. Tusculanam. Has ceterasque non solum emendatissime scriptas habemus Mureti manu, sed diem etiam, quo eas elucubravit aut auditoribus legit, praesignatam. Atque ita initio commentarii in Tusculanam alteram *postridie Nonas:* orationem sive prooemium quoddam habuerat (ut in editis etiam legitur) *Non. Nov. 1572.* ***) Commentario libri III. de Officiis praefigitur dies *III. Id. April. 1573.* Initio vero commentarii in Aristotelem de Arte dicendi hunc praeposuit titulum: *ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΙΗCΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑC ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΤΗC ΘΕΟΤΟΚΟΥ coepi haec scribere Kal. Martiis MDLXXVI. Romae.* Initio commentarii in Sallustium *III. Non.*
565 *Mart. 1579. Feliciter:* orationem habuerat III. Nonas: itaque diem hic atque alibi, non quo scripserit, sed quo illa dicenda erant in schola, consignatum puto. Sic initio commentarii epistolarum ad Atticum *Non. Novemb.* praefatus publice fuerat prid. Non. Nov. 1582. Hoc etiam modo saepius ibi dies adscribitur, ubi non initium est novi commentarii, sed praelectionem, credo, suam abrumpere coactus est. Nam ad partem commentarii in librum alterum Platonis de Rep. τίς οὖν ἡ παιδεία, in edit. Ingolstadiensi pag. 717. adscripsit *XVII. die Maii 1573.* εὐτυχῶς. In commentario vero Taciti identidem *Non. Nov. IX. Ianuarii 1581. III. Id. Febr. Cal. Martii 1582. Feliciter liber IV.* Valerent haec ad cognoscendos praelectionum singularum dies. Utiliora esse arbitror adnotata alia quaedam ad libros sive codd. suos. In Platone Graece edito a Valdero et adnotationibus suis insperso scripsit: *Paulus Manutius amicorum meorum in Italia antiquissimus et opti-*

---

*) *M. Ant. Mureti Presbyteri Commentarii in Arist. X. libros Ethicorum ad Nicomachum, et in Oeconomica. Arist. Topic. libri VII. et in eosdem Alexandri Aphrodisiensis interpretatio. Comment. in I. et II. Platonis de Rep. Notae in Cyropaediam et ἀνάβασιν Xenophontis. A. 1602. Ingolstadii excudebat Adam Sartorius.* Alio tomo *Versio et Comment. in I. et II. Rhetor. Arist. in I. Quaest. Tusc. Notae in tres libros de Offic. in quinque de Finibus et in Orat. pro Deiotaro. Commentar. in Catilinar. Ciceron.* Ibid. 1602. De Tacito, Sallustio etc. superius. Alibi alia. *Annotationes in Petronium Arbitri Satyricon. Helenopoli* 1610. (De his adnotatt. in Petron. vid. Ruhnk. praefat. pag. XXVIII. Fr.)

**) Editionis Veronensis non vidi nisi tomos 5. quinto autem pauca ex his continentur.

***) Vid. pag. 167. Ruhnk. or. 21. Fr.

mus ad meliorem, ut spero, vitam a Deo vocatus est postridie Nonas Apriles 1574. Romae. In libris Aristot. de Rep. a Sepulveda versis: *Anno 1574. Cosmus Medices Magnus Dux Etruriae obiit Florentiae XI. Cal. Martii anno aetatis suae LV.* In lectionibus Canteri: *Gulielmus Canterus obiit XVIII. die mensis Mai. MDLXXV. in Aurora.* In libris Rhetoricorum Arist. Graecis editis a Victorio: *Anno 1577. VIII. die mensis Novembris visus est Romae a me et ab aliis innumerabilibus ingens Cometes, qui ferebatur a meridie in occasum; dicebatur constitutus inter Capricornum et Aquarium, elatus a terra cum maxime 15 gradibus, postea ternos gradus singulis noctibus attollebatur: oriebatur incipiente nocte, occidebat ante horam noctis secundam; coepit postea multo tardius occidere, sed magis ac magis attollebatur.* In Luciano Graece edito ab Aldo: *Nicolaus Maioranus, Episcopus Melfitanus, narravit mihi, Theodorum Gazam interrogatum, quis* 566
scriptor legendus esset Graecam linguam discere incipientibus, respondisse, Lucianum: quis, ubi mediocres in ea progressus fecissent, Lucianum: quis, ubi iam eam perfecte didicissent, Lucianum. Romae III. Cal. Febr. MDLXX. Ibidem hi sunt adscripti versus, quibus, credo, rem quae sibi contigerit narrat:

Si verbis morbi possent expelli foras,
Nemo me hodie unus viveret salubrior:
Ita in medicum loquacem atque argutum incidi;
Sed, qui ubi loquendo totum contrivit diem,
Hoc lucrifacio, quae prius dolebant, dolent,
Quae non dolebant, aures et caput dolent.
I tu, et quaere mihi medicum mutum, Phania,
Qui nutu aut scripto quid agere debeam imperet,
Non qui loquacitate me enicet sua.
Medicus loquax aegroto morbus alter est.

17. Sed si omnia quaecumque adscripsit referre hic voluero, ero infinitus. Itaque pauca tantum, quae ad Muretum ipsum pertinent, hic referre duco. Et primo cum rationes etiam dati et accepti hic aliquando consignet; videmus, si non copiosus fuit, nequaquam fuisse egentem; *) deinde Geometricis et Arithmeticis 567
delectatum, ex Schematibus colligimus et Problematibus quibusdam *dati numeri partes aliquotas invenire* etc. Id ad intelligendum Platonem retulisse videtur. Nam eodem loco: *numerus Platonicus 6. de Legibus 5040.* et inventis divisoribus dispositisque in colu-

*) Ita ab eo ante commentarium ad librum de Finibus scriptum invenio: *Fui fatto Cavaliero di S. Paolo a fin d'Ottobre del 1572: mi costo in tutto 1120 △. Ha fruttato il primo anno compresa ogni cosa 171 △½. Alli 9. di Decembre 1574. vendei il mio cavalierato di S. Paolo a Mr. Girolamo Pier Mattei de' .... per mille dugento novanta cinque d. in oro, et comperai un cubiculariato alla Dataria, che mi costo fra la prima compera e la compositione due mila et cento scudi d'oro in oro. Vendei il cubiculariato alli 12. di Dec. 1582. per il prezzo di △ 2240. d'oro in oro, e di piu dieci di moneta: et questo feci per comprar la casa dalli frati di S. Eusebio. Scudierato etc.* Hinc in ep. Melisso se *in cubiculariis Apostolicis et militibus SS. Petri et Pauli* esse significat. (Tom. IV. pag. 590. Ruhnk.)

mna quadam, adnotat: *Est autem iucundum scitu, quod hi omnes numeri, si multiplicentur assidue praecedens per subsequentem, producunt propositum numerum.... Remoto igitur primo numero postremae lineae tertii ordinis, propterea quod est idem cum eo de quo quaeritur; constat, verissimum esse quod ait Plato, hunc numerum habere 58 διανομάς. Hanc regulam docuit me eruditissimus et humanissimus P. Christophorus Clavius, Pabergensis, e Sodalitate Iesu Romae IV. Id. Mart. 1578. Πολλὴ αὐτῷ τῆσδε τῆς εὐεργεσίας χάρις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ἀνταποδιδόσθω.* Sed prae ceteris referri hic debet, quod in fine commentarii ad libros Cic. de Finibus Muretus adnotavit: V. *Cal. Iunii MDLXXVI. vovi Deo, me nunquam posthac interfuturum ulli profano spectaculo.* Atque hinc nimirum sanctioris illius vitae repetendum intervallum videtur, quam aliquot ante obitum suum annis capessivisse, Bencius docet: *Novem iam sunt anni* (ait in funebri oratione anno 1585.) *cum sacris est initiatus M. Antonius Muretus ac Sacerdos factus: ex quo tempore tam saepe, tam religiose, tam sancte fecit rem divinam, ut inter sacrificandum nec lacrymas teneret ipse et easdem etiam audientibus excuteret.* Necesse vero fuit tacere Bencio, quod ad ipsius laudem pertinebat, eum Mureto ad hoc vitae genus capessendum adiutorem impulsoremque fuisse. Itaque *patris* nomine donatur a Mureto, licet esset aetate multo inferior,
568 et sub eo annis VII *) litteris operam dedisset. In libris variarum lectionum suis editionis Plantinianae 1580. scripsit Muretus: *M. Antonius Muretus Francisco Bencio, quem patrem mihi an filium iustius vocem, constituere non possum, dono dedi.* Expressius vero in epistola, qua illi versionem suam Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. **) Nam ubi, quid a se in illum profectum sit, exposuit, id est, *quod multos abhinc annos efflorescentem* (ait) *ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes praebui, in quibus postea Dei ope et industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te iampridem et eximia dicendi vis et minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur:* addit de meritis in se Bencii: *At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quae quantaque tibi a me deberi agnoscam necesse est? Tu me primus tanto adolescentior tanto seniorem humana contemnere et pleno gradu ad divina properare docuisti; cum in ipso vernantis aetatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita, reiectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam et orbi terrarum fructuosissimam hominum cultui divino mancipatorum Sodalitatem contulisti, cum in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti, neque cessisti illorum vocibus, qui cum in Collegiis vestris educati essent et illic didicissent istud nescio quid quod iactant litterarum, a quo ipsi Ordine flagitiose desciverant, in eum ne nomen dares absterrere*

---

*) In Epicedio [pag. 56. ed. Thomas.] .... *te quando hyemes certo ordine septem Audii inexpletum discens.*

**) Tom. III. pag. 617. sqq. ed. Ruhnk. Fr.

conabantur: in quem tu semel admissus ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum caecum quemdam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini Numinis instinctum atque afflatum fuisse secutum; et ut ad ea redeam, quae ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, praeceptis, cohortationibus iuvare me et faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti: merito igitur ita te amo, et ut patrem filius, et ut filium pater; his enim nos, quae maxima sunt, caritatis
vinculis bonitas divina copulavit. Addit Ian. Nicius Erythraeus, ab 569
eo tempore relictis profanis scriptoribus consuevisse tempus omne impendere in divinarum litterarum earumque interpretum lectione. Id facere omnino vetabat publicum docendi munus, et Senecae opera ab eo postea emendata falsum docent. Id tamen interpretor de iis scriptoribus, ex quibus delectatio potius quaedam, quam ad animum bonis moribus informandum, utilitas peti solet. Itaque de se ipse prodit in postremis variarum lectionum libris,*) quos his annis scripsisse puto:**) *Repuerascere me cogit amor in meos. Itaque qui iampridem et comoedias et cetera ludicra posueram, ut graviora et huic aetati convenientiora curarem, nunc ut consulam studiis M. Antonii, qui natura fratris mei filius est, caritate et benevolentia meus, Terentium, amores olim ac delicias meas, sumo interdum in manus, eiusque fabulas cum optimae spei puerulo, magna cum animi mei voluptate percurro.*

18. Locus hic admonet, ut de Mureto hoc iuniore aliquid dicam. Nec tamen de eius anno natali solicite quaerendum mihi esse duco: fateor enim constituere me illum non posse, cum patruus ei scribens Idibus Novembr. a 1580. dicat: *Cum igitur pridie Kal. Ianuarii, qui dies tibi natalis est, congressurus sis cum Deo propitio ac benevolente in annum aetatis tuae decimum:****) quae verba annum designant 1571. diemque prid. Cal. Ian. idemque in titulo Graecarum sententiarum, quas illi scripserat eo anno, novennem puerum appellat. †) At in epitaphio: *Vixit ann. XVI.*
men. V. obiit prid. Non. Oct. 1586. ††) quae nos ad annum alium 570
superiorem mensemque alium ducunt. Cum vero adhuc puer patrem amisisset, statim post eius obitum a M. Antonio patruo vocatus est Romam, ut in sinu et complexu suo, quemadmodum ad eum postea scripsit, †††) educaretur. Ut vero moribus informaretur optimis, elucubravit a. 1578. illi librum Muretus hoc titulo: *Institutio puerilis ad M. Antonium fratris F.* quae edita deinde est,

---

*) Lib. 16. cap. 3.

**) Lib. 13. cap. 12. nuper librum Senecae de Providentia interpretatum se esse dicit: illa ergo scribebat post annum 1585. nec a. 1580. cum edita sunt, hos postremos libros confecerat.

***) Ita in edit. Romana 1581. apud Vincentium Accoltum, Ingolstadiensi a. 1600. Cominiana etc. (Tom. I. pag. 824. R. Fr.)

†) Tom. I. (pag. 823. R. Fr.)

††) Ita in editione orationum Ingolstad. 1600. Cominiana etc. (pag. 53. ed. Thomas. Fr.)

†††) Ep. ante Instit. pueril. (pag. 805. R. Fr.)

adiectis adnotationibus Antonii Constantini. *) Biennio post,
id. a. 1580., sententias quasdam Graece scriptas eidem misit, ut
quod in Latina lingua fecerat, id est, ut illa imbueretur, idem
experiretur in Graeca. Primum bene cessisse, iisdem litteris,
quibus Graecas has sententias mittit, Muretus testatur: sed du-
bium esse non potest, idem in altero evenisse, patrui eiusdem
testimonio haec scribentis: **) *Non fraudabo gloriola sua scito et
eleganti praeditum ingenio puerum, M. Antonium fratris mei fi-
lium, qui hodie iussus a me Xenophontis primum Anabaseos con-
ferre cum interpretatione Romuli, cum alia satis multa notavit ab
interprete partim omissa, partim negligentius reddita, tum, quod
animadversione mihi dignum visum est, cum et insigne sit, neque
ab optimo typographo, qui tamen in notandis Romuli erratis sa-
tis alioqui diligens fuit, animadversum* etc. Quamobrem verum
vaticinium fuit cum patrui, tum Innocentii Giscaferri in epistola
Mureto huic iuniori, cum ei sententias Graece a patruo scriptas
et a se Latine factas mitteret: *Utinam*, inquit, ***) *veniat ali-
quando tempus illud, cum ea videamus, quae patruum de indole
tua saepe vaticinantem audio . . . „nam te maioribus ire per al-*
571 *tum Auspiciis manifesta fides.“* Brevi tamen hae spes de
optimo adolescente merito conceptae exaruerunt; vix enim annum
et menses paucos patruo superstes fuit, mortuus a. 1586. *imma-
tura morte praereptus summa spe et animi et ingenii adolescens*,
ut ait de eo Bencius, †) cui eum patruus moriens commendave-
rat. ††) Decessisse in *Seminario Romano* nostro, cum ibidem
vixisset menses XVI ab obitu, opinor, M. Antonii, monu-
menta, quae mss. habemus, †††) testantur, quae etiam de eius
probitate atque innocentia testimonium dicunt. Et quoniam de
versibus fratris filio scriptis diximus, breviter hic de aliis carmi-
nibus ab eo elaboratis et poëtica Mureti facultate. Multa versu
scripsit Muretus, eaque multiplicis variique argumenti. Nam
praeter ea, quae iuvenis cum edidisset *Iuvenilia* appellavit, ae-
tate grandior librum vulgavit hymnorum sacrorum, quos in ipso
libri titulo testatur se elucubrasse iussu Ducis Mantuae: *) ad-
dit quaedam amicis scripta, amatoria etiam nonnulla. Facta est

*) Vid. edit. 1584. apud Accoltum, Ingolstadiensem 1600. etc.

**) Lib. XVII. var. lect. cap. 20.

***) Vid. Tom. I. pag. 825. R. Fr.

†) In epist. dedic. vol. 2. oratt. (pag. 213. R. Fr.)

††) In epist. dedic. Senecae.

†††) In his haec scripta invenimus: *Mori in quest' anno (1586.) li 6. Ott. M. Antonio Mureto. Questo giovane venni di Francia in Roma, e stette in casa di suo Zio, che mando il Nipote alle nostre scuole, e volle, che nel Collegio frequentasse le Congregationi. Morte il Zio, il Nipote per tenersi piu custodito olle entrare nel Seminario Romano per Convittore. Vi visse 16 mensi, e vi si porto con somma lode di pieta e di prudenza. Sorpreso da grave malattia mori avendo prima fatto testamento. Lasciava molte migliaia di scudi, accio si ponessero a censo; e i frutti in perpetuo servisseto a Zitelle povere Francesi esistenti in Roma, che volessero monacarsi nel Monastero di S. Susanna.*

*) Edit. Aldinae a. 1575.

altera carminum editio a. 1581.*) (priorem enim Aldus curavit anno 1575.) in qua carminum ordo immutatus, additi etiam hymni nonnulli, ut *commune unius Confessoris Pontificis*, *commune* 572
unius Virginis, *in festo SS. Angelorum* etc. praeterea alia quaedam carmina ad Bencium et Bencii ad Muretum, psalmi aliqui versu redditi etc. Cum in his liberiora quaedam Mureto aetate maturiori displicerent, ea sunt in exemplo nostro obelo confixa. Itaque in editione carminum Coloniensi anno 1600., ut Mureti, credo, voluntati (etsi aetatem is suam obierat) fieret satis, omissa sunt. Eodem anno cum Ingolstadii volumen alterum orationum vulgaretur novusque epistolarum liber, de vulgandis etiam novis Mureti carminibus cogitatum est, quae alteram voluminis illius partem occupant. Atque hinc nimirum in posterioribus editionibus carmina Mureti in libros tribui coepta, factusque est liber secundus, additis his, quae haec editio repraesentabat. Fatendum est tamen, si psalmos duos Latino carmine expressos excipias et carmina *de Cruce*, *ad B. Virginem templi ad Nives* et *de Ecclesia gentium*, nihil inibi inesse, quod prius lucem non viderit: cetera enim omnia ex *Iuvenilibus* deprompta sunt; nisi forte distichon in insignia Lucae Sempronii. Itaque miror, aut adeo tunc in titulo ipso commendata fuisse, aut in Cominiana editione, cum alia quaedam ex Iuvenilibus excerperentur, non esse cum his coniuncta. De ceteris editionibus, Cominiania ipsa, Veronensi, Thomasiana nihil necesse est dicere, cum priores illae Thomasianam exprimant, adeo ut Veronensis paucula quaedam in Cominiana addita,**) praeter excerpta ex Iuvenilibus neglexisse videatur. Recentiores huiusmodi editiones carminibus Mureti addunt etiam eius Tragoediam, quae Iulius Caesar inscribitur. Eamdem in Iuvenilibus olim excusam, reddidit etiam editio Ingolstadiensis. Ita- 573
que verum non est, quod Auct. dissertationis de operibus et editionibus Mureti putavit, Thomasio eam nos debere. Quod vero iidem Mureti versibus et Institutioni puerili Graecisque sententiis Publii Syri Mimos adiunxerunt, secuti sunt Ingolstadiensem editionem, quae alia aliorum solet operibus Mureti admiscere: admiscuit enim eius Philologicis alterius adnotationes in libellum Curopalatae *de Officialibus Palatii Constantinopolitani* etc. quod nemo, opinor, probabit. Ceterum Muretus plurima alia versu scripsit: atque aliqua quidem ipse indicavit, ut***) hexametros Cardinali Turnonio, quos tamen non vidi; alios nos psalmos, hymnos et varii argumenti carmina eius habemus, quae ne proferamus omnia, impedit summi viri nomen et existimatio, quam vix sustinere posse videntur. Et de Mureti quidem poëtica facultate mire inter se discrepare video iudicia hominum doctorum. Sunt, qui eam ita extollunt, ut negent quicquam fieri posse aut epigrammatis eius ele-

*) Romae ex officina Georgii Ferrarii.

**) Tom. 3. pag. 305. Thomasianum etiam ordinem alicubi commutavit. Vid. pag. 53.

***) Lib. 8. var. lect. cap. 1.

gantius et Catullianis propius, ut Scaevola Sammarthanus; *) aut elegiis in Tibullo exprimendo felicius, ut Petrus Petitus: **) denique Erythraeus de eo affirmat, *et elegos et odas et epigrammata et hymnos ad veterum poëtarum elegantiam scripsisse;* quod et de Mureto iudicium esse videtur Hadriani Bailleti. ***) Contra alii relictum eum ab ardore illo aestuque animi putant, qui est poëtarum proprius, utque Latine scriberet, angustius et magis
574 anxie, quam poëtae debent, scripsisse. †) Haec iudiciorum discrepantia, non tam ab hominum, qui de eo iudicarunt, quam a carminum ipsorum diversitate orta videtur; quae, ut ingenue loquar, vix ex eadem vena videntur manare potuisse. De Gallicis eius carminibus nihil attinet dicere: nonnihil enim in eo quoque genere laboravit, non admodum felici successu, ut Bailleto videtur. Ea Niceronius recensuit. Paene praeterieram *carmen votivum ad Beatissimam Virginem, Dei Matrem, quae religiosissime colitur in Aede Lauretana* (quod inter eiusdem carmina in editionibus omnibus ††) recensetur) a. 1572. scripsisse atque edidisse Muretum: †††) ex quo intelligimus, sacram illam peregrinationem ab eo fuisse susceptam; ait enim:

O coelo dilecta domus postesque beati,
Quos ego iampridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum veteris voti reus advena viso.

Cetera carmina si quis legat, pietatem videbit spirare omnia; ut etiam ante illud tempus, quo sanctius vivendi genus complexum eum fuisse diximus, de ipsius vita honeste atque integre transacta dubitare non possimus.

20. Cum ita ergo Muretus senectuti fieret propior, annos natus 59, anno 1584. *quod iam sibi vivere diceret velle et perpolire, quae habebat informata,* ut Bencius *) ait, *affecta valetudine et publice docendo fessus,* missionem impetravit. Do-
575 cuerat vero Romae, eodem Bencio teste, annos XXI, **) ab a. 1563. quo, Gallico itinere absoluto, cum Cardinali Estensi urbem repetiverat; universim vero annos docuisse ferme XL, idem anno 1581. ***) publice testatus est; quem numerum etsi tunc aliquanto fuisse arbitror maiorem vero, (quod *rotundo*, ut aiunt, uti mallet,) superasse tamen postea omnino videtur. Nec tamen

---

*) Elog. lib. 3.

**) Observat. epistol.

***) Iugem. tom. 4. pag. 3. num. 1333.

†) Rapin reflex. sur la Poetique num. 30. *Muret et Vide ont l'imagination trop bornée, et leur idée paroist contraints par l'attachement trop scrupuleux qu'ils ont a la Latinité.* Vid. et Petit, item Thomasium et Io. Checcotium in Praefation. ad Muret.

††) In ed. Ruhnk. pag. 756. Fr.

†††) *Romae apud haeredes Antonii Bladii Impressores Camerales a. 1572.* In fine carminis *III. Kal. Apr. MDLXXII.* Est etiam epigramma Io. Francisci Ferrarii Mureto.

*) In epist. dedic. Senecae.

**) Ibid. Muretus ipse a. 1583. orat. vol. II. 20 annos ait esse, ex quo publice Romae doceat. (pag. 327. ed. R. Fr.)

***) Vol. 2. orat. 18. (pag. 311. ed. R. Fr.)

publico illo onere solutus languori se totum aut otio dedit. Eo
ipso anno 1584. duas orationes habuit; alteram Kal. Ianuarii de
mysterio Circumcisionis; *) alteram IV. Cal. Iunii in funere
Pauli Foxii, Archiepiscopi Tolosani et Regii Gallorum apud Pon-
tificem Legati; **) cui se multum debere Muretus, quod eius in-
genio atque eloquentia plurimum delectaretur, velletque orationi-
bus ipsius interesse, saepius testatus est. ***) Anno sequenti,
qui fuit Mureti vitae postremus, dixit publice Muretus in aede S.
Petri, †) cum mortuo Gregorio XIII. Cardinales, novum Pon-
tificem creaturi, Conclave ingrederentur XI. Cal. Maii. Sed ma-
ius opus moliebatur Muretus atque habebat in manibus; ut Sene-
cam totum emendaret ex antiquis codicibus, uno praesertim multae
aetatis et fidei, Bibliothecae Vaticanae, quem ut deferret domum,
eoque commode uteretur, interprete Cardinali Sirleto, iam a Gre- 576
gorio Pontifice impetraverat: *Vix dum* tamen, ut Bencius testa-
tur, ††) *absolverat Naturales Quaestiones, cum a Deo,* inquit Ben-
cius, *ut speramus, evocatus ad divina contemplanda, humana
deseruit.* Fidem facit cum anteacta vita laudabiliter ducta, tum
mors pie obita. Idem Bencius narrat, †††) adeo non extimuisse
mortem, ut secum saepe de ea, tamquam de migratione ex uno in
alium locum, loqueretur; et cum laboraret molesto morbo ac diffi-
cili pedum, iamiam sibi esse cedendum domo, cuius iam labo-
rent fundamenta, quasi ludibundum dicere consuevisse. Addit
effodere sibi pectus memoriam illius diei, antequam obiret tertii,
quo, ait, *cum esset sacrosanctum Christi corpus Christiano more
suscepturus, omnibus qui eo convenerant praesentibus atque au-
dientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit at-
que ut sibi ignoscerent postulavit; quod eo fecit animi sensu ac do-
lore, ut ex illo numero, qui a lacrimis temperaret, invenires ne-
minem. Post quem diem toto eo tempore, quo potuit loqui, in
magnis totius corporis doloribus illas modo voces interruptis suspi-
riis*, o Iesu, o Deus, *moribundus iterabat.* Vita functus est Mu-
retus prid. Non. Iun. Altero die, id est, ipsis Nonis, elatus est,
laudatusque funebri oratione a Francisco Bencio coram Cardinali-
bus Nicolao de Pelleve, Senonensi, qui testamenti curator a
Mureto fuerat nominatus, et Carolo a Lotharingia de Vaudemont.
Idem in aede S. Trinitatis, quam vulgo nunc *de Montibus* appel-

*) Vol. 2. orat. 1. (pag. 215. R. Fr.)

**) Vol. I. orat. 26. [pag. R. 202.] Editam vidi seorsum: *M. Antonii Mureti PR. R. oratio in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani, oratoris ad Gregorium XIII. Pont. Max. et ad Sedem Apostolicam regii, habita Romae in aede S. Ludovici IV. Kal. Iunii MDLXXXIV. Romae ap. Franciscum Zanettum* 1584.

***) Vol. 2. orat. 18. et 19. (pag. R. 317. et 326. Fr.)

†) Habeo huius orationis [quae ap. Ruhnk. est Vol. II. 19.] exempla duo diversorum typorum; primum *M. Antonii oratio habita ad Illustrissimos et Reverendissimos S. R. E. Cardinales ipso die Paschae, cum subrogandi Pontificis caussa Conclave ingressuri essent anno* 1585. *Romae apud Franciscum Zanettum* 1585. alterum eodem titulo *Patavii apud Meiettum* 1585.

††) In epist. dedic. Senec.

†††) In orat. funeb.

lamus, ad aram maximam est sepultus, posita inscriptione, quam sibi vivens scripserat, *quae*, ut ait Erythraeus, *nihil veterum superstitionum, ut fit plerumque, oleat, sed quae pium et Christianum eius animum in primis ostendat.* *) Effigies etiam oris
577 eius afficta atque aeri incisa, unde chartis exprimeretur. Unam habeo, ubi praeter distichon, quod vulgo effigies eius habent, est etiam epigramma, quod alii Bencio, alii Roscio tribuunt. **) Verum, ut ibi dicitur, verior imago est eius, quam scripti libri operaque viri docti nobis exhibuerunt; ***) in quibus nemo non elegantiam, non sponte fluentem orationem blandeque et sine fuco accinentem auribus admiratur. Quod quidem eo est etiam mirandum magis, quod, ut Bencius, qui septem eum annos audiit et familiarissime cum illo vixit, testatur, *nihil unquam bis scribebat Muretus, cum tam multa scribebat, vix adeo bis legebat id ipsum quod scripserat; raro interpolabat; non saepe mutabat aliquid aut emendabat, rarius demebat, delebat: ita cum uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum et accommodatum ad manum mentemque veniebat.* Faciunt huiusce rei fidem codices nostri. Cum enim pleraque eius contineant, orationes, praelectiones, in Latinos Graecosque auctores commentarios; ea ferme nullas lituras habent; etsi adversariis scripta et dispersa huc illuc et in librorum editorum primis puris paginis adnotata, ut appareat,
578 tunc primum de iis scribendis cogitasse. Verum optimorum auctorum diligenti lectione et tractatione assidua fotum ingenium erat, ut non pervestigare tunc cum scriberet atque unde unde extrudere res ac sententias deberet. Non ergo mirandum, tam multa aut tam varia scribere potuisse. Senecae opera ex schedis eius Bencius edidit dedicavitque Cardinali Matthaeo Contarello, ex mortui voluntate. Favebat enim Contarellus cum maxime Mureto; eique vicissim addictissimus erat Muretus, positis etiam *domi suae*, ait idem Bencius, *quam emerat honestissimam, geminis* Cardinalis illius *insignibus.*

21. Distulimus ad hunc locum de epistolis dicere, vel quas Muretus scripsit, vel quae ad eum ab aliis missae sunt, quod in his recensendis praecipua pars operis huius nostri versaretur. Epistolas Mureti aliquas, Lambino nimirum scriptas, ediderat in-

*) *M. Antonius Muretus, Lemovix, ad Dei misericordiam obtinendam. piorum precibus adiuvari cupiens, corpus suum post mortem hoc loco sepeliri iussit. adtributis mille scutatis huius Monasterii sodalibus, impositoque onere perpetui anniversarii. Nicolaus de Pelleve, Card. Senonen. Testam. execut. poni mand. Vixit ann. LIX. mens. II. obiit prid. Non. Iun. CIↃIↃLXXXV.* Postremam hanc notationem temporis adiectam postea, nemo non intelligit. Subiungitur ibidem epitaphium fratris filio: *M. A. Mureto, magni huius Mureti fratris filio, aetate quidem et nominis celebrit. minori, spe autem et expectatione prope pari, immatura morte praerepto. Ludovicus Ruddus. Lemovix, et M. Ant. Lanfrancus, Veron. eius testamento ad pias caussas facto scripti executores poss. Vixit ann. XVI. men. V. obiit prid. Oct. Non. CIↃIↃLXXXVI.*

**) Cf. Vit. Muret. infra pag. CXII. ed. Ruhnk. Fr.

***) *Vera quidem haec; scriptis sed quam tamen exprimit ipse,*
Multo ea Mureti verior effigies. Fr.

ter epistolas clarorum virorum Io. Michael Brutus a. 1561: *) Deinde has ipsas cum Lambini et Regii epistolis editas vidimus Parisiis a. 1579. additis epistolis nuncupatoriis sive praefationibus Mureti in Iuvenilia, in primum volumen orationum, in varias lectiones, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum, Propertium, Philippicas Ciceronis. Anno insequenti 1580. ibidem editae sunt seorsum Mureti epistolae hoc titulo: *M. Antonii Mureti, I. C. ac civis Romani, epistolae. Parisiis apud Michaelem Clopeiau a. 1580.* Sunt autem illae, quae in recentioribus editionibus operum Mureti (Veronensem dico et Patavinam Cominii) coniectae sunt in librum II. A. 1600. Coloniae Agrippinae cum Mureti hymnis sunt quoque eiusdem epistolae editae primumque distributae in libros duos, quorum primus ferme continet easdem, quas Parisiensis editio, adiectis tantummodo quatuor: alter praefationes sive nuncupatorias epistolas iam simul collectas in Parisiensi editione com- 579
plectitur: itaque illudere voluisse videntur lectoribus, sive allicere bonos emptores, cum libri fronte posuerunt: *editio ultima ab auctore emendata et integro epistolarum praefationumque libro iam recens adaucta.* Fatendum tamen est, nonnullas accessisse epistolas, quae in Parisiensi non erant, et praefationes in V. Ethicorum Aristotelis, in Catilinarias omnes et in titulos primos Pandectarum: licet contra omissae sint praefationes in Terentium et Horatium. Eodem anno 1600. Ingolstadii apud Adamum Sartorium editum est orationum volumen alterum, adiecto, ut in fronte libri dicitur, *novo epistolarum libro*, M. Velsero magnam partem eas suppeditante. Sunt autem epistolae illae, quae deinde in edit. Veronensi et Cominiana librum IV. composuerunt. Solum in his additur ultima Gozzio, quae est nuncupatoria libri alterius Aristotelis de Rhetorica. Sunt tamen in recentioribus his editionibus libri huius quarti atque in libro Ingolstadiensi epistolae numero XCII. nam in Ingolstadiensi turpiter erratum est bis posita epistola eadem Bencio num. 90. et 91. Hos libros epistolarum tres complexus est Thomasius in editione sua, omissa tamen ultima Plantino, quod ea iam erat num. 79. posita, additisque duabus Fremioto et Gozzio, quae erant nuncupatoriae quorumdam librorum, atque alia insuper appendice ex litteris Sacrati. Atque hactenus belle ordo procedere videbatur; cum prima etiam omnium esset epistola Nicotio atque huius responsio, quibus epistolis de ipsis Mureti litteris agebatur. In Veronensi et Comin. editione, ut auctior haec epistolarum collectio prodiret, visum est ex Bruti collectione excerpere, quae ultro citroque missitaverant inter se Muretus et Lambinus; non profecto incommode, nisi ordinem conturbassent. Nam cum has ceteris praemiserint, quasi commendare 580
operam suam nova hac adiectione vellent sive temporum rationem habentes, et librum ex his primum effecerint; incogitanter postea, quasi vetus ordo retentus librorum esset, sic epistolas, sicubi opus

*) Cf. adn. Tom. I. pag. 377. R. FR.

erat, nominarunt. Sic ad ep. 10. libri III. epistola 8. libri 1. allegatur, quae est II., ad ep. 98. libri II. citatur epistola 73. libri II. quae est IV., ad epist. 45. libri II. epistola 5. libri II. quae est III. etc. uti etiam tomo I. ad orationem pro Carolo IX. Rege Galliae liber III. epistolarum ponitur, qui nominandus erat IV. Nos hic Mureti aliquas, quas lucem plerasque primo videre arbitramur, edituri sumus, multas vero, ut diximus, ad Muretum eorum, qui vel Mureti ipsius praeconio vel nominis sui celebritate commendati sunt. Extulimus vero ex Mureti Bibliotheca, quam toties diximus ad nos pervenisse. Ne integra tamen pervenerit, multum vereor. Instructissimam enim habuisse constat, quam laudatam a viris eruditissimis invenimus, atque *in indice ante Gratiani Decretum in Iure Canonico* Romae Gregorio XIII. Pontifice emendato. Ceterum harum epistolarum quae unius auctoris sunt, eas coniungimus, ut cum de iisdem rebus ferme agant, facilius intelligi possint; in aliis temporis, quo scriptae sunt, rationem habendam et ordinem retinendum nobis esse arbitramur. Nihil attinet de earum pretio et elegantia disseramus proferamusque de illis hominum eruditissimorum iudicia. Temperare tamen mihi non possum, quin externi hominis atque alieni prorsus a nobis, id est, Danielis Georgii Morhofii de his verba recitem. *) Is ubi de Manutii et Bunelli epistolis dixit, subiungit: *Mureti epistolae plus vigoris et spiritus habere videntur: ne-*
581 *que enim sollicita adeo imitatione scriptae apparent; ut Manutianae, quae deiicere quodammodo et supprimere animum videntur. Cum enim in formulas et phrases intenti sumus (in his scilicet mire foecundus Manutius est, atque ex earum variatione continua, prima, ut ipse fatetur, eloquentiae fundamenta iecit) minor cura est, unde efflorescere sua sponte nativa quaedam et argumento magis conveniens facundia solet. Multa in Mureti epistolis occurrunt ad rem litterariam pertinentia. De Mureto Erythraeus, ut ipse peritissimus artifex, vere iudicat: ,,Quis nostra aetate sermonis genere usus est adeo gravitatis, doctrinae prudentiaeque referto, et in quo praeterea omnes verborum, omnes sententiarum illigentur lepores, praeter hunc? Quis magis Latine, pure, dilucide suaviterque locutus est unquam; et, quod refert, qui oris pressu et suavitate appellandarum litterarum se magis huius civem urbis, non peregrinum significaret?" Scaliger in excerptis laudat, ut numeri ac periodorum singularem artificem.* Haec Morhofius; quem ideo etiam afferre placuit, quod inter testes eloquentiae Mureti, qui ante eius opera producti sunt, locum non invenit. Iisdem vero addi possunt Beyerlink in Chron. Capacius in Elog. etc. et ex recens editis Pogianus vol. 2. epist. pag. 188.

*) In Polyhist. lib. 1. cap. 23.

IACOBI THOMASII

Tom. I. pag. I. Ed. Ruhnk.

PRAEFATIO

Quae hic denuo, in usum praecipue Scholarum, prodeunt Mureti disertissimi Orationes, Epistolae, Poëmata, Lector Benevole, toties ea iam typographorum operas fatigaverunt, ut nesciam, paremne ullum ea in re Auctor hic e sui similibus habeat; superiorem certe, quod resciscere licuerit mihi, nactus est neminem. Neque iis tantum in locis cupidos expertus est librarios, quae cum ipso eandem profiterentur religionem, ut Coloniae, ut Moguntiae, ut Ingolstadii: sed in his etiam regionibus nostris, qui per Dei gratiam a B. Luthero meliora docti puriorem Euangelii vocem complectimur. Nempe didicimus etiam eam, quae in hoste conspicua est, virtutem venerari: neque unquam nobis barbarus ille et ab omni humanitate alienissimus placuit mos Iesuitarum, qui, si quid est a nostris hominibus profectum, quod ipsi nec improbare queant, et, si animi sententiam eloqui iubeantur, vel eximia laude dignum censeant: tamen aut plane aditum illi ad suas officinas intercludunt, aut non nisi dissimulato auctoris nomine vulgari II apud se patiuntur. Nobis vero mitiora pectora Deus inspiravit. Non modo libenter utimur, si quid etiam ab inimico utilitatis capere liceat: sed grati etiam nomen eius, per quem profecerimus, enunciamus. Imo si contingat veris falsa, probis heterodoxa misceri, ne conqueri quisquam de fide nostra queat, tanquam truncata (quod illi solent hostes nostri) pro integris, lacera pro solidis daremus: qualia e cuiusque calamo effluxerunt, talia novis typis excudi curamus, satis habentes, si aperte testati fuerimus, eloquentiam nos aut alias dotes probare, sectam detestari. Id quod in prima statim, quae hac in urbe, seculi currentis anno decimo nono, lucem aspexit, huius operis editione a *Ioanne Fridericho*, Linguarum et Historiarum Professore publico etiam post mortem celeberrimo, praestitum, par est hic a nobis repeti et iterum inculcari. Sic autem ille: [a]) *Cum scriptis illis per Autorem Pontificium admixta reperiantur quaedam manifestis Romanensis Ecclesiae erroribus imbuta: admonendum putavimus statim in hoc vestibulo Lectorem Christianum, operis huius editione non religionis quaeri veritatem,*

a) Praefat. ad Lector.

quam aliunde hauriendam sincerae pietatis studiosi norunt; sed puritatem et elegantiam orationis Latinae, quam etiam in rebus factisque minime probandis, quoties de iis aut dicendi aut scribendi vel occasio vel necessitas se offert, negligi non oportet. Quicquid igitur in hoc volumine a sinceriori Euangelica et historica veritate alienum reperitur, eo neque pius Lector offendatur, neque exultet temere Pontificius, quasi eius videamur opinioni per hanc editionem ullo modo suffragari. Ergo quae veritati Religionis nostrae ad-
III versa loquuntur vel Muretus vel alii, quorum intercurrunt scripta, ea non magis comprobamus, quam quoties Ciceronem aut Virgilium formulis novis describimus, gentiles ipsorum idolomanias. Neque tamen penitus exterenda sumus arbitrati. Tam invictum fidei nostrae robur est, tam sibi secura firmitas, ut nihil periculi iuventuti nostrae metuamus, sive Ciceronem legenti, ab ethnica, sive Muretum, a pontificia lue. Tantum tenorae aetati, Oratorem hunc nostrum tractanti, eruditus adsit magister, qui quoties ille Divos invocat, quoties purgatorii flammas loquitur, quoties Veiovem suum Romanum divinis honoribus mactat, quoties in alienam a sua fide professionem detonat, toties hominis inimici voces illas et a vero aberrantis esse admoneat: tantum, inquam, cautio isthaec scholis inferioribus necessaria interveniat; nulla nobis formido est, ne, ut in aures verba, sic in cor opinio scribentis descendat. Metuant Papicolae scripta nostrorum; nobis illorum non perinde sunt formidolosa. Nempe tenebrarum est, lucem extimescere; luci quidem tenebras inspicere grave non est. Itaque causam isti habent, cur Scholis suis et ethnicorum permittant libros et nostrorum hominum interdicant. Nam ipsorum religio et ethnicae comparata, quoniam Christiana est, radiis micat; et nostrae, quoniam foedissimos errores, et in his ipsorum gentilium simillimos, miscet, caliginis ingenium habet. Quamquam quod illi adeo aversantur nostra, non a metu est solo, sed ab odio etiam: quo plus quam Vatiniano persequi nos illa maxime Societas solet, quae sanctissimo Iesu nomine ad conciliandam suis flagitiis autoritatem nefarie abutitur. Cui ordini cum et Muretus nomen dedisset, mirandum non est, si his etiam in libris alicubi prodat in alienae religionis homines acerbitatem animi: ut cum Nathanem Chytraeum,
IV a quo blandissimis compellatus litteris b) fuerat, indignum tamen habet solius religionis nomine, cui responderet. c) Sed ea quidem atrocitas odii nos, qui etiam inimicos diligere iussi sumus, offendere nequaquam debet. Itaque ignoscimus illi, neque patimur, nos in eum simili furore accendi, aut istius vitii contempla-

---

b) Quae leguntur lib. I. (quem ipse Muretus edidit) Ep. 50. pag. 499. (473. ed. Ruhnk. Fr.)

c) Vid. lib. eod. Epist. 91. pag. 555. [527. Ruhnk.] Sed cur non et indignum habuit, cuius epistolam ipse primus vulgaret? Nempe quia laudabat Muretum. Verum hoc transeat. Acerbitatis indicia similia capere licebit e lib. I. Epist. 14. pag. 442. [420. Ruhnk.] ubi de Petro agitur, ut interpretamur, Carneseca; et lib. III. Epist. 77. pag. 729. (71. pag. 632. Ruhnk. Fr.)

tione obliterari veras hominis virtutes, quae hactenus ipsum nobis
commendavere. Neque tamen illa durities penitus hoc loco dissi-
mulanda fuit, ne insultent nobis adversarii, quasi vel iustitiam
tantae iracundiae tacite agnoscentibus, vel sentiendi facultate omni
destitutis. Sed fuerit in nos Muretus, qualem formaverint illi
(scilicet) mansuetudinis Christianae magistri: in arte profecto di-
cendi, cuius maxime gratia carus ipse nobis est, eximium confite-
mur; non quod hic plane nihil habuerit naevi, (non enim ubique
abstinet ab ethnicis iurandi formulis, ac nescio an non in Oratio-
nibus quandoque periodos plus aequo prolixiores accusare liceat,)
sed quod non reperias temere, quem illi, si virtutes eloquen-
tiae congregatas spectes, quae sane sunt multae, anteponas. Per-
spicuus ipsi sermo fluit et purus, et concinnis verborum suavibus-
que numeris aptatus. Porro quam elegans ubique dictio est! quae
venustas in tropis! quae in figuris deliciae! quod robur in senten-
tiis! Neque rerum ubertatem desideres, quoties ea, quod in ora-
tionibus postulatur maxime, opus foret. Iam in carmine pangendo
quanta felicitas! Sive enim Elegiam scriberet, sive Epos, sive V
Oden, sive Epigramma, sive scenae aliquid accommodum: optimi
cuiusque in quolibet genere magistri [d]) nativam indolem agno-
scas. Accuratior tamen exprimendo Comicorum socco fuit habitus,
quam Tragicorum cothurno. Itaque cum *versiculos* aliquos, ab se
conscriptos, *Trabeae affinxisset* Comico veteri: tam gemellus ille
supposititius partus apparuit vero, ut acerrimo etiam talium censori
Iosepho Scaligero fraus illa fuerit persuasa. [e]) Sed vicissim evi-
tare non potuit, quin ipsum, cum *Iulium Caesarem* efformaret
Tragoediam, docti viri [f]) pedem in socco habuisse et ad comi-
cam dictionem subsedisse censerent: quamquam hoc aetati, qua
Tragoediam illam iuvenis admodum scripsit, [g]) merito ignoscas.
Sit hoc interim positum, non ab uno eum scriptore, cuius vesti-
gia sequeretur, pependisse. Nempe ut multorum in se virtutes
ipse unus colligeret, quicunque prisci Latinae facundiae laude flo-
rerent, in his, quod haberet pretiosissimum quisque, id sibi pu-
tavit pro viribus imitandum. Nec enim uni Ciceroni, (ut de Ora-
tionis soluto genere loqui pergam,) mancipare se, (quamquam huic
quidem praecipue similis esse laboravit,) sed ex aliorum quoque
lectione proficere voluit, qui post Ciceronem ora in se atque studia
hominum convertissent. Sane servile illorum ridiculeque super-
stitiosum scribendi genus, qui cane peius et angue fugiunt non
omne modo vocabulum, sed omnem quoque loquendi formulam, VI
cuius autorem laudare Tullium aut illi forte quendam aequalem
non possint, Mureto, cum sapere coepisset, neutiquam se appro-

d) Multum operae se iam inde ab adolescentia posuisse in Tibulli ac Propertii virtutibus imitandis, fatetur ipse lib. II. Epist. 12. pag. 592. (Tom. II. pag. 904. ed. Ruhnk. Fr.)

e) Vide lib. I. Poëm. n. 60. pag. 49. 50. (775. Ruhnk. Fr.)

f) Heinsius de Const. Tragoed. pag. 235. quem et vide pag. 206. Voss. lib. II. Inst. Poët. cap. 14. pag. 72.

g) Vide locum Scaligeri, quem dabimus infra lit. at).

bavit. Cuius rei non luculentior nobis testis esse, quam ipse, potest. Sic autem scribit in Variis: [h]) *Diu et ipse in eo errore versatus sum, ut, nisi qui aut Ciceronis aetate, aut paulo ante vixissent, aut certe illi aetati suppares fuissent, non satis dignos esse arbitrarer, quorum exemplo, qui Latine aut scribere aut loqui vellent, niterentur. Sed postea, re tota mecum accuratius considerata, visus ipse mihi sum nimio plus mihi sumere, qui de Seneca, Livio, Valerio, Celso, Quintiliano, Columella, utroque Plinio, Tacito, Suetonio, Velleio, Q. Curtio, Lactantio aliisque eiusmodi scriptoribus, quos et ab iis ipsis temporibus, quibus Latina lingua floruisse diceretur, propius abfuisse, et suo quemque seculo disertissimos habitos esse constaret, temere pronunciare auderem. Certe enim neque quisquam unquam veterum eos male Latine locutos esse dixit, neque nos, tam longo intervallo, valde boni eius rei existimatores sumus. At multa simplicia vocabula, multa etiam loquendi genera in eorum libris leguntur, quae apud Ciceronem et eius aequales nusquam reperias.* Quid autem vetat, quo minus lepidam quoque rem, quam paulo post [i]) narrat Muretus, ex eodem hic cognoscamus? *Ut magis*, inquit, *intelligas, totum hoc e stulta quadam opinione pendere; scito multos ex istis inepte fastidiosis, quibus, qui quid dicunt, quod Ciceronis non sit, meros lapides loqui videntur; quibus, ut olim athletis in arenam descendentibus, circumdandae essent amphotides, quoties in publicum prodeunt, ne delicatae ipsorum aures vocum non Ciceronianarum*
VII *ictibus contunderentur, saepe esse a me magna cum voluptate delusos. Nam cum voces quasdam observassem, Ciceronis quidem illas, sed minus contritas, neque a Nizolio in illum praeclarum Indicem, qui ipsorum obrussa est, relatas: admiscebam eas de industria orationi meae, cum ad me audiendum amici quidam hoc, de quo loquor, morbo laborantes venissent. Illi ut earum quamque audierant, cervicem contorquere, humeros attollere, frontem contrahere, alius alii in aurem insusurrare, excuti sibi cerebrum, perire aures, cum talibus vocibus verberarentur. Quin etiam, coetu dimisso, cum me, ut fit, officii causa domum reducerent, male se a me habitos atque acceptos esse conquerebantur. Ego aliquamdiu eos ambiguo sermone frustratus, tandem sponsione lacessebam, ni illae ipsae voces, quibus auditis caput sibi condoluisse dicerent, ipsius Ciceronis essent. Quid quaeris? cum id ita esse pervicissem, iam voces illae omnem duritiam atque asperitatem deposuerant; iam lenes, suaves, iucundae factae erant, et, ut lupini aqua macerati, omnem amaritiem exuerant, simulatque eas Ciceronis esse constiterat.* Contra hoc hominum genus ubi plura Noster declamavisset, haec porro subnectit: [k]) *Quid tu igitur? inquies. Ex omnibus antiquis scriptoribus nullo discrimine verba, quibus utare,*

---

h) Lib. XV. cap. 1. pag. 390. (342. Ruhnk. Fr.)
i) Pag. 391. 392. (343. sq. ed. Ruhnk. Fr.)
k) Pag. 394. (346. Ruhnk. Fr.)

depromes? Imo vero, adhibebo iudicium, habebo delectum: et, cum ex iis potissimum, qui antiquitatis quoque ipsi principes visi sunt, Cicerone, Caesare, Terentio, aliis quam plurima sumpsero; cum orationis meae genus ad eorum exemplar, quam maxime potuero, conformaro: ex aliis quoque bellissimum quodque carpam, et, quo quisque maxime excelluisse videbitur, id imitari atque exprimere conabor; neque in iis modo, quos paulo ante nominavi, sed in Tertulliano, Arnobio, Hieronymo, Augustino, Ambrosio, et, quod magis mireris, Appuleio, Cassiodoro, Martiano etiam VIII
et Sidonio Apollinari, multa reperiam, quibus suo loco positis, oratio uberior et ornatior fiat. Tibi quoque, Dari, (cum Dario enim Bernardo quod intercesserat sibi colloquium narrat,) *auctor sum, ut idem facias, inprimisque ut ne eorum stultitiam imiteris, qui usque eo antiquitatis studiosi sunt, ut voces quoque Christianae religionis proprias refugiant, et in earum loco alias substituant, quarum nonnullae etiam impietatem olent; qui non* fidem, *sed* persuasionem; *non* sacramentum corporis Dominici, *sed* sanctificum crustulum; *non* excommunicare, *sed* diris devovere; *non* Angelos, *sed* Genios; *non* baptizare, *sed* abluere *dicunt, aliaque eodem modo depravant; qui, ut opinor, nisi sibi metuerent, etiam pro* *C h r i s t o* Iovem Optimum maximum *dicerent: est enim magis Ciceronianum.* Satis haec nobis de stilo sententiam declarant Mureti. Et persuadere tamen Caspar Scioppius [l]) audet nobis, *nihil minus de imitatione statuisse Muretum, quam quod verbis prae se ferre fuit solitus,* puta cum [m]) *stultitiae, temeritatis et arrogantiae minime ferendae eos condemnat, quibus verba loquendique genera ab istius* (cuius Fabius fuit Quintilianus) *aetatis auctoribus usurpata, quoniam apud Ciceronem et aequales eius non exstent, ei qui diligenter Latine loqui velit aut scribere, imitanda non videntur.* Sed unde fidem, obsecro, Scioppius nobis facit, aliud ista scribenti Mureto in mente fuisse, quam quod profiteretur calamo? *Manifestum enim est,* inquit, *omnibus, qui libros eius legunt, nihil eum magis cavisse, quam ne a Ciceronis et aequalium eius imitatione, non modo quoad contextum verborum sive* IX
compositionem, sed etiam, quod ad ipsa verba loquendique genera attinet, vel tantillum discederet. Fatentur etiam omnes, tam feliciter et ex sententia suum ei studium illud processisse, ut non modo posteriorum, sed ne illorum quidem ullus, qui Ciceronis aetati suppares ac finitimi fuerunt, puritate et elegantia eum vicerit. Sed verebatur scilicet, ne quid aliquando sibi excideret, quod Tulliana puritate minus dignum foret, ipseque nonnullam ex eo existimationis apud Italos iacturam faceret. Cumque caussam tale quid metuendi non unam fuisse Mureto, Transalpino videlicet homini, magna cum verborum profusione docere conatus fuisset

---

l) Iudic. de stilo historico pag. 64.

m) quod paulo ante praecedit apud Scioppium, et vix aliunde depromptum videtur, quam ex illo Mureti, e quo hactenus descripsimus, capite Variarum, licet ipse Scioppius nullum certum designet Mureti locum.

Sciopplus, sic denique sententiam suam concludit: [n]) *Cum igitur haud fugeret Muretum, si quid excidisset sibi, quod in Tullio caeterisque primae classis Auctoribus non exstaret, aut saltem limatissimo hominum Italorum iudicio ab Auctorum illorum puritate desciscere videretur, magno se fore* (in) *periculo partam eloquentiae laudem amittendi: hoc modo prudenter sibi cavere visus est, si quorum sententiam opera ipsa probabat, ab iis saltem verbo dissentiret: sic enim paratam sibi semper excusationem fore, se verbis, quae minus locupletes Auctores habere videantur, non errore, sed iudicio ac scientem uti. Grammaticus enim, ut ait Seneca, non erubescit, soloecismum si sciens faciat; erubescit, si nesciens.* Hoc vero non est rem, quam vocare velis in dubium, firmo aliquo argumento probare, sed somnium aliquod suum narrare. Cui facile sit nobis, si somniando confici res debeat, simile, sed quod a vero fortasse propius absit, somnium opponere. Dicemus enim, doluisse Scioppio, cum videret, illam Tullianam servitutem, quam ipse tantopere exoscularetur omnibusque pro facundiae Latinae apice persuasam cuperet, adeo contemptim ha-
x beri a Mureto, maximae viro in eloquentia celebritatis; ergo ut in suas ipsum partes vel invitum raperet, conatum esse, et simulatorem fecisse sententiae non suae: sive quod ipse Scioppius hoc ita esse, mutata priore sententia, crederet, (quae enim grata sunt nobis, haud difficulter ea nobis persuademus,) sive quod hoc saltem ab aliis credi, (ut fuit homo callidus,) opinioni suae conducere arbitraretur. Valeant somnia: rem ipsam videamus. Suspicabimur ergo, veritum esse Muretum, ne qua sibi vox imprudenti excideret non Ciceroniana? qui Ciceronem sic trivisset, ut in numerato haberet non observata modo, sed et praeterita Nizolio vocabula; qui non modo quae vox frustra in libris Tullii quaereretur exploratum haberet, sed et, cuius ergo eadem foret, autorem citare non unum posset. *Nam de illo* caelitus, inquit, [o]) *me quoque olim reprehensum memini a quodam, qui nisi quod Ciceronis esset, nihil Latine dici putabat. Itaque irridebat me, non modo cum citarem Servium, qui versum illum e primo Georgicon:*

Si te digna manet divini gloria ruris —

ita exponit: si tibi id concessum est *caelitus*, ut gloriam ruris habeas: *sed etiam, cum multo meliorem istis omnibus Ciceronis imitatorem Lactantium, cuius haec sunt e libro V. Institutionum:* „Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui *caelitus* mittitur, „tam scientia sit rerum omnium quam virtute perfectus.“ Cui ergo tam exquisita constitit talium quoque minutiarum ratio, cum nos ita meticulosum fuisse existimabimus? Age vero, demus Mureto (nihil enim humani ab se alienum putare debuit) metum

n) Pag. 75. 76.
o) Loco supra citato XV. Var. Lect. 1. pag. 389. (342. Ruhnk. Fn.)

illum, ne quid loquendo peccaret, quod auctoritate Tulliana defendere non posset: quaenam sic peccanti crux fuit proposita? Si Scioppium audimus, illa, ne Ciceroniani hominis existimationem perderet apud Italos. Quasi vero aut unquam laboraverit Muretus XI
numerari inter illa Ciceronis mancipia, aut horum, sive Itali essent sive Hispani, de se iudicium fecerit magni: quos palam potius *inepte fastidiosos* appellantem, suaviter *deludentem*, *stultitiae* arguentem, paulo ante audivimus. Verum et hoc largiamur Scioppio, voluisse omnino Muretum et illis accenseri simiolis Tullianis, et apud hos hanc ipsam sibi laudem conservare: quid hanc ad rem excogitari potest ineptius, quam contraria omnia non voce tantum, sed exemplo profiteri, et factum hoc adversus obloquentes defendere, idque non lusus gratia, (nullum enim in illa tota narratione ioci vestigium est,) sed ut rem maxime seriam. Solent tamen, inquit Scioppius, Grammatici a soloecismo, si scientes faciant, non metuere laudis, quam affectant, imminutionem: quare Muretum quoque credibile est, si qua sibi contaminata vox elapsa esset forte, id egisse, ut saltem, quod imprudens fecit, putaretur sciens fecisse, ne cogeretur erubescere. Inscita comparatio! Grammaticus, si hallucinatus est, ut existimationem suam tueatur, fatetur soloecismum, non defendit serio; ioco se ait fecisse aut studio explorandi, num satis subactas aures attulerint Auditores. Nihil horum Muretus. Quoties ea locutus esset, quibus, quod ex Tullio hausta non forent, alii tanquam lapidibus auriculas sibi contundi quererentur: non agnovit, se lapides pluisse, neque ludendi consilio tentandive animo factum excusavit, sed morbum reprehendentium se arguit, quibus lapides censerentur, qui flosculi essent, quibus prae Ciceronis insano amore Tacitus, Curtius, Lactantius velut barbari sorderent. Necesse est ergo fateamur, aut vere sensisse Muretum, quod prae se tulit, aut simiae Tullianae gloriam absurdissima ratione custoditum ivisse. Quam ri- XII
dendi stuporis notam si recuset Muretus, concludemus, eam Scioppio, cui tanta ista defensionis absurditas prudens cautio est, iure meritissimo deberi. Nos vero somnium hominis omittamus tandem, et ad vigilias nostras veniamus.

Cum ad novam Orationum, Epistolarum, Poëmatum Mureti editionem conferre aliquid rogaremur, unde prioribus eam et emendatiorem esse et auctiorem vere liceret pronunciare: ante omnia prospeximus nobis de *Ingolstadiensi* editione. Hanc enim et Lipsiensis olim nostra, semel iam iterumque repetita, expressit, et caeteris, quas quidem videre nobis contigit, emaculatiorem esse, visi sumus ipsi, dum inter se multas conferimus, non rarissime deprehendere. Sane *M. Ioannes Croeselius*, *Vilseccensis*, cuius ad Lectorem anno 1592. scripta Ingolstadii praefatio legitur, p) *studio ac diligentia non parva emendatum ab se et locuple-*

p) Praefixa Tomo I. Orationum etc. Mureti, quae postea et in edit. Ingolst. anni 1599. conservata fuit.

tatum utrumque Mureti Tomum profitetur. Nec alibi prius, quod pervidere licuerit nobis, quam Ingolstadii, *Adamo Sartorio* excudente, Orationum, Epistolarum, Poëmatum Mureti ea prodiit copia, quae hactenus censeri meruit locupletissima: ut hac in re matrem editionum sequentium plerarumque appellare possis Ingolstadianam. Eiusdem officina *Sartorii* anno huius seculi secundo, mensibus vero, si tempus dedicatoriis adscriptum epistolis sequimur, partim Aprili, partim Octobri varios dedit in Aristotelem, Platonem, Xenophontem, Ciceronem, cum quibusdam e Graeco interpretationibus, *Commentarios Mureti.* Apparet autem e dedicatoriis, tum duabus, quas modo diximus, tum illa, quam utraque
XIII priorem Sartorius idem q) secundo Orationum, Epistolarum, Poëmatum volumini praefixit, in his Mureti scriptis universis tum conquirendis diligentiam, tum communicandis benignitatem singularem *Marci Velseri*, Reip. Augustanae Duumviri, alicubi et *Andreae Schotti*, enituisse. Atque ut hi viri ne per nos priventur debita suis virtutibus laude, verba ipsa in hanc rem Sartorii adscribemus. E dedicatoria voluminis II. ad ipsum Velserum: *Abundant his* (orationis luminibus et ornamentis) *Mureti, quae posteritati reliquit, volumina. E quibus alterum Orationum iam* (A. 1600.) *in lucem se tertium effert cum praeclaro variorum opusculorum, prius aut nunquam aut in Germania certe quidem non visorum, comitatu. Quorum editio, et qui inde in amoeniorum studiosos litterarum manabit fructus tibi*, Marce Velsere, *Duumvir Amplissime, debet magnam partem in acceptis referri: quippe qui tanti viri reliquias partim a te studiose collectas, partim ab amicis acceptas, magnaque cura conservatas non tuas esse solius voluisti, sed, quae vis bonitatis est atque naturae, communes omnium, qui earum desiderio tenerentur et amore devincti. — Debentur tibi et Publii Syri Mimi emendati, recogniti, aucti et locupletati post omnium editiones ut quam maxime et diligentissime ope Codicis Frisingensis calamo exarati, qui beneficio tuo ad nos pervenit. Reddimus igitur, quod debemus.* E dedicatoria r) Commentariorum in Aristotelis Nicomachea et quae annectuntur:
XIV *Haec ipsa elegantissima opuscula, quae hic typis excusa damus, perierant, nisi illa* Andreas Schottus *Societatis Iesu, Mureti admirator, ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset thesaurique loco conservasset. — Quae bono publico literario hic damus si non emendatissime, ut voluimus, causa est, quod sparsa folia Sibyllae fuerint, male habita, lacera, exesa, uno verbo, iamiam interitura, nisi, de quo dixi,* Schottus *et nobilis amplissimusque Dominus* Marcus Velserus, *Duumvir Augustanus, illa ab interitu vindicassent.*

---

q) Soli quidem dedicationi Commentariorum Mureti in Aristotelis Nicomachea etc. diserte subscriptum est Sartorii nomen: sed quin idem et caeteras duas, quarum altera Commentariis Mureti in Rhetoricos Aristotelis libros etc. altera Orationum etc. volumini II. est praefixa, curaverit, nulla dubitandi est causa.

r) Ad Matthiam Fuggerum Baronem in Kirchberg.

Quibus tanto maiores gratias habemus, quanto maiore amore omnes docti omnia Mureti amplectuntur, maxime ea, quae lucem nusquam unquam viderunt: inter quae propediem etiam quae supersunt, — dabo: ut sunt Commentarii in primum et secundum Rhetoricorum Aristotelis, in Ciceronis libros quinque de Finibus, in primum Tusculanarum, in Orationem pro Deiotaro, in Officia Ciceronis. Atque haec in ipsorum dedicatione s) vocat *posthuma Mureti, quae suppeditaverit Bibliotheca* Velseri. *Quorum pars*, inquit ibi porro, *nunc primum lucem aspicit, a mortis limine revocata; pars in Germania, nisi fallor, nunc primum in luminis oras exit.* Atque ex his ipsis Mureti Commentariis licuit nobis Orationum quidem secundum volumen, t) Epistolarum vero librum tertium u) in hac nova editione nostra locupletare. Accesserunt enim inde, praeter duarum Orationum appendiculas, Orationes quinque, Epistolae autem duae. Hic mirari veniebat in mentem, cur non idem ante nos iam olim tentaverit *Sartorius*, cui hoc certe ex propria, ut ita loquar, penu facere, saltem per eruditum aliquem curare, integrum fuit: cum in manu sit nobis etiam anno 1603. officinam XV
eius egressa secundi voluminis editio, quam ita necesse est Commentariis, a quibus adiuti nos sumus, esse posteriorem anno scilicet ante x) vulgatis. Sed constitit illi fortasse ratio sui facti. Nobis causa non fuit, cur non adderemus, quicquid Epistolarum Mureti, quicquid Orationum, caeteris, quae iam erant vulgatae, similium aut cum iis iusta ratione cohaerentium, daret se nobis in manum, praesertim cum isti Commentarii iam dudum librarias tabernas deseruerint. Interea satis, opinor, sic declaratum est, cur editionem novam molientibus nobis carus esse debuerit Ingolstadiensis codex. Cum vero in eadem illa urbe iam seorsim Epistolae Mureti, iam Orationes, iam credo et Poëmata, iam horum omnium quasi corpus integrum, idque repetitis aliquoties vicibus, prela sit expertum: nos eam, quam chalcographis utendam exhibere commode possemus, nacti editionem sumus, quae anno 1599. eius, quod diximus, corporis volumen primum, sequente alterum publicae luci exposuit: sic satis probam et illam quidem, talem tamen, ut subinde et oculos ea posceret nostros, qui alios, quorum esset copia, codices consulerent, et manus, quae alibi mendas extergerent, alibi bis excusa y) semel delerent, alicubi et omissa z) accerserent aliunde. Quodsi praestitam a me in emendando haud perfunctorie diligentiam non ubivis accurate satis imitatae sint operae, et mihi excusationem ab aequo Lectore promitto, XVI
et his veniam exoratam (spero enim intra modum peccavisse)

---

s) Ad Berchtoldum Liberum Baronem a Wolckenstein.
t) Quaere infra lit. bu).
u) Perge quaerere lit. da).
x) Regredere ad ea, quae paulo post literam p) dicta sunt: *Eiusdem officina.*
y) Non ea tantum in Poëmatis, de quibus paulo post, sed et in Epistolis lib. II. duas Epistolas 79. et 90. quae ibi redeunt num. 91. et 92.
z) Ultima Poemata voluminis primi.

cupio. Caeterum dum varias, quas hinc inde conquirere datum fuit, editiones inter se comparo, quidque desiderari possit in singulis, observo, saepe, fateor, optavi universis aliqua prodiisset curatior. Nam ut de solis Ingolstadiensibus [aa]) dicam, quae caeteris videntur hoc in genere minus negligenter habitae, negari utique (alia nunc mitto) haud potest, *Psalmi quinquagesimi primi* paraphrasin lyricam, Carmen item heroicum, quod ad filium fratris a Mureto scriptum *puerilem institutionem* complectitur, bis in illis inveniri, semel Poëmatum volumine primo, iterum secundo. [ab]) Quod futurum non erat, si iusta fuisset adhibita circumspectio. Proserpsit haec labes in Lipsienses quoque nostras, et a prima est propagata in caeteras, haud dubium quin ex opinione, sed ea falsa, quam de se excitaverant Ingolstadienses iam aliquoties recusae, tanquam talium naevorum suspectas illas habere nefas foret. Factum enim inde reor, ut illa rem omnem examinandi cura nemini imponeretur: ne quis forte accusandum hic putet laudatissimae, dum viveret, industriae virum, *Ioannem Friderichum,* cuius ad Lectorem compellatio in Lipsiensibus primis exhibetur. Nec enim aliud illi, quod sciam, datum negotium fuit, quam testandi, dum Pontificius Scriptor in his etiam regionibus excuditur, non simul eius in religione approbari errores. Ergo curationem eorum, quae hactenus vitium fecissent, passi sumus imponi nobis. De universo autem opere affirmare hoc valemus, nihil eorum, quae in prima Lipsiensi comparent, (neque
XVII sequentes addiderunt quicquam,) fuisse a nobis praetermissum, si compellationem, de qua modo dictum, Friderichi, [ac]) si item Ingolstadiensis Typographi [ad]) praefationem excipias; addita vero, quae id mereri sunt visa; ordinem denique nonnullibi iustis ex causis fuisse immutatum. Sed haec magis intelligentur ex iis, quae iam ad singula dicentur.

Oculiferium toti operi non videbatur nobilius proponi posse, quam ipsius *Autoris effigies.* Eam sumus et nunc, uti haud ita pridem [ae]) in Manutianis Epistolis factum, e Museo Historico Ioannis Imperialis [af]) mutuati. Qui et distichon ministravit, [ag]) imagini subscribendum, incerti quidem illud Autoris, sed breve et commodum.

Quod ab hac praefatione nostra proximum legeretur, esse non immerito debuit *Vita Mureti.* Minus bene reiecta haec alias erat in voluminis demum secundi principium. [ah]) Retinuimus au-

---

aa) Etiam ea, quam prima Lipsiensis secuta est.
ab) Clarius haec intelligentur e dicendis lit. de).
ac) Hanc etiam ante nos omisit editio Lipsiensis anni 1660. Nobis id magis licuit, qui summam eius iam supra dederimus lit. a).
ad) Adami Sartorii, praefixam Volum. II. Respice ad lit. q).
ae) A. 1669.
af) Pag. 110.
ag) Pag. 112. (Vid. supra pag. 38. ***). Fr.)
ah) Puta in Ingolstadiensibus et Lipsiensibus. Nam Moguntina anni 1615. Orationum Volumini primo recte praemittit.

tem, qualem ex Oratione funebri *Francisci Bencii* collegit *Andreas Schottus.* Nam hoc satius videbatur, quam totam, quod Coloniensis Orationum editio [ai]) facit et alia item Lugdunensis, [ak]) Orationem Bencianam [al]) transcribere. Iam et alii occurrebant quidem, a quibus vita Mureti relata esset in litteras, ut *Ioannes* XVIII
Imperialis, [am]) quem paulo ante nominavi, et *Ianus Nicius Erythraeus.* [an]) Sed ab his Bencianam narrationem sede moveri, cui sua ipsi bonam partem deberent, aequum non putavi. Laudibus tamen, quibus hi Muretum affecissent, inter elogia reliqui locum. Poterant, fateor, vel ex Epistolis Mureti congeri plura, quae ad eius vitam pertinerent: sed nec ea magnopere necessaria erant, et, si qui minutias hoc in genere amant, his non erit difficillimum desiderio suo, ubi alias perlustrabunt eas epistolas, vel aliud agendo mederi. Id vero nequaquam reticendum hic nobis, non studio labefactandi aliena, sed amore verum eruendi compulsis, Benciana quaedam refelli in fabulae Burdonianae confutatione a Iosepho Scaligero. [ao]) Occasio haec fuit: Caspar Scioppius, ut Iosephum Scaligerum, Patri suo, cum Aginnum venisset, neminem fuisse, quocum sermonem de literis sereret, perhibentem falsi convinceret, ad Bencium provocaverat, qui Muretum ibi habuisse, misisset in literas. [ap]) Hanc a se criminationem sic amolitur Iosephus, [aq]) (libet enim locum integrum describere:) *Quam vera autem de Mureto dixerit, idque Bencii testimonio confirmare conetur, eum tunc Aginni degisse, argumento fuerit annus is, quo Oratio* (Iulii Caesaris Scaligeri Patris) *in*
Erasmum, una cum ea Epistola, (qua queritur, in illa litterarum XIX
vastitate neminem habere se, quicum caput conferat,) *edita fuit. Qui quum esset Christi MDXXXI. Muretus tunc erat tantum annorum quinque, et in Lemovicibus agebat. Bencius autem, vir doctus et amoeni ingenii, qui si viveret, neque Amphitheatro* (Scioppii) *Tartareo, neque eius structoribus sociis suis favisset, multa per coniecturam de Mureto dixit, tam incredibilia, quam a vero remota. Cuiusmodi illud,* Muretum adolescentulum Aginni docuisse. [ar]) *Res ita habet. M. Antonius Muretus, annos natus XVIII, Aginnum venit Iulii salutandi caussa: unde digressus, ad Auscios Novempopulaniae sese contulit: ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem et Terentium docere coepit, quo tempore* Eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci [as]) *et* Tragoediam suam

---

ai) Anni 1601. in 8. Volum. II. pag. 165.
ak) Anni 1613. in 12. pag. 564.
al) Initium eius: *Triste sane atque acerbum.*
am) D. I. pag. 211.
an) Part. I. Pinacoth. pag. 11.
ao) Hic enim confutationis illius, cui alios nominis alieni *I. R. Batavi, Iuris Studiosi,* (videlicet ut *Ianus Rutgersius* intelligeretur,) notas praefixerat, verus autor est: quem se ipse Iosephus confitetur tum alibi, tum clarissime Epist. 433. quae Grutero inscripta est pag. 793.
ap) Quaere in Vita Mureti lit. d).
aq) Cónfut. Fab. Burdon. pag. 450. sqq. ed. Lugd. 4. 1617. cum aliis.
ar) Iterum in Vit. Muret. lit. c).
as) De his infra lit. dr).

Iulium Caesarem [at]) *in illa urbe edidit. Hinc profectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi mercatoris de Brevant liberis praefectus, in schola publica illius oppidi auctores Latinos interpretabatur. Anno autem aetatis suae XX. cum illis pueris, discipulis suis, Aginnum secundo venit, Iulium salutandi caussa, semel antea visum, sed satis notum literario commercio: eosque pueros cum Mureto Iosephus* [au]) *meminit domi vidisse se annos natum sex. Bis aut ter postea exceptus hospitio a Iulio, idque diem unum aut biduum tantum, ingenii sui praestantiam, cuius specimen per literas duntaxat dederat, colloquio familiari*
XX *comprobavit. Ex illo, quia eum nosse propius contigerat, Iulius amare eum coepit, et eius dotes animi Senatoribus Burdegalensis curiae per literas commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine appellaret; quam Burdegalam, relicta schola Villanovana, profectus, ibi in una classium Gymnasii Aquitanici doceret circiter annum Christi MDXLVII. Neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Iulium postea vidit. Quomodo igitur Aginni, aut quando docere potuit, qui in tribus profectionibus vix sex septem dies ibi substitit? Burdegala Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi iuris institutiones quum exponeret exercendi causa, ut tironibus iuris mos est, inde abire coactus* [ax]) *Venetias se contulit. Quare quae Bencius de eo retulit, quia ex coniectura collegit, ea non solum falsa, sed etiam interdum ridicula sunt: ut, quod ait,* Regem Henricum et Catharinam Muretum publice docentem audire voluisse. [ay]) *Nunquam enim in Athenaeo regio, sed in gymnasiis docuit. Neque causa erat, cur diceret,* eum Tolosae iuris civilis docendi primum facultatem, deinde etiam potestatem accepisse. [az]) *Quod quid sit, non capio. Hoc scio, si ille, ut putat Bencius, facultatem et potestatem iuris publice interpretandi Tolosae accepisset, non opus illi fuisse eam Asculo petere, ut ius Romae publice profiteretur. Quo tempore enim Ludovicus Rupipozeus Romae sub Gregorio XIII. Christianissimi Regis Legatus agebat, Muretum Asculum clam petiisse, et lauream iuris consecutum fuisse, tam multis notum, quam mirum est, Bencium ignorasse, qui eo tempore Romae erat. Reliqua, quae finxit non pauca, libens omitto.* Haec Iosephus Scaliger.

XXI A vita et quod illi proximum est *epitaphio* Mureti non putavimus avelli oportere *funebria duo Carmina, Francisci Bencii* unum, *Philippi Poelarii* alterum. Itaque hunc in locum ea retraximus e volumine Poëmatum primo, cuius ea finem alioquin obsidebant. [ba])

---

at) De qua supra lit. g).

au) Loquitur de se Iosephus Scaliger in tertia persona, tanquam de alio, quia noluit haberi Autor illius scripti. Recurre ad lit. ao).

ax) Hac de re aliquid Ian. Nic. Erythraeus I. Pinacoth. pag. 13. non satis aperte tamen. Verum eadem et per nos lateat. Pertinent autem huc et ea, quae ad lib. I. Poem. pag. 50. [ed. Ruhnk. pag. 775.] notavimus.

ay) Quaere in vita Mureti lit. e).

az) Ibid. lit. f).

ba) Pag. 527. et 535. edit. Lips. A. 1629.

His adiungi ultro se deposcebant alia, quae *in Mureti laudem* scripta essent *Carmina:* Toscani duo, (perperam alias divulsa, cum altero [bb]) in fronte primi voluminis reposito, alterum [bc]) inter Poëmata Mureti voluminis eiusdem [bd]) esset reiectum,) Thevenini tria, Blanci unum, Incerti unum. Atque ut in hoc ultimo codex Moguntinus anni 1615. [be]) in Blanci Museum Ioannis Imperialis, [bf]) sic in Theveninianis unice profuit nobis Ingolstadiensis editio anni 1585. despicabilis ea quidem, si cum aliis contendatur, (nihil enim Mureti praeter quatuor Orationes [bg]) complectitur,) sed quae tamen et neglectum aliis omnibus, quarum copia nobis fuit, Pantaleonis Thevenini nomen conservaverit, et duo eius disticha, quae sola in caeteris comparebant, auxerit tertio.

Sequentibus *Elogiis*, soluta scriptis oratione, nomen dedimus *Testium Eloquentiae Mureti.* Nam et hic, perinde ut in Manutio nuper, non alias Autori nostro laudes quaesivimus, quam oris diserti. Qua in re cum alter alteri palmam reddat ambiguam, non XXII
mirabitur Lector, ubi totidem prope verbis ab hoc Muretum, ab illo Manutium videbit alicubi commendari. Neque nos adeo peccabimus, si illustre quoddam *Manutii* encomium, quod post emissas demum [bh]) eius viri e Museo nostro epistolas lucem vidit, [bi]) vel hic tandem, ceu commune utrique, conspici iubeamus. Sic enim vulgata ante biennium prima Scaligerana: [bk]) *Paulus Manutius, vir Romane scribens, si quis alius, hoc nostro seculo, Longolio omnino contrarius. Cum enim hic Ciceronis verbis et phrasi adeo alligatus fuerit, ut Ciceronis sensu, non suo, cogeretur scribere: ille contra suo sensu scribit, Ciceronis, Terentii et eiusmodi excellentium virorum verbis et stylo utens,* [bl]) *quem suo instituto optime accommodare novit.* A testimoniis eorum, quorum in hoc opere ipsae integrae ad Muretum exhibentur epistolae, ut Nicotii, [bm]) ut Cardaneti, [bn]) similibusque abstinuimus de industria. Quorsum enim attinebat, eadem bis legi eodem in libro? In iis autem, quae dedimus, non pauca referimus accepta amicissimo *Christiano Daumio*, qui congeriem suam pro amicitia, quam annos bene multos constanter colimus, ultro nobis obtulit, viro de bonis literis iam diu meritissimo.

Quae ad Scipionem Gonzagam ipsius *Mureti Dedicatoria*

---

bb) Cuius initium: *Rhetora te tantum.*
bc) Quod incipit: *Certamen, Murete, novum.*
bd) P. m. 520.
be) Post Dedicatorias Voluminis II. Orationum. Neque alibi carmen illud oblatum est nobis.
bf) Pag. 112.
bg) Eae hic apud nos sunt Voluminis I. prima, penultima, ultima, et Voluminis II. antepenultima. (apud Ruhnk. Vol. I. 1. 25. 26. et Vol. II. 19. Fr.)
bh) A. 1669.
bi) A. 1670.
bk) Pag. 77.
bl) Haec et in Muretum quadrare, intelliges ex ipso. Quaere supra lit. h).
bm) Lib. I. Epist. 2.
bn) Ibid. Epist. 30.

passim epistola praemittitur, non totius est operis, neque totius primi voluminis, ut ad Epistolas quoque et Poëmata referri debeat,
XXIII sed solarum, quae in primo volumine legi hactenus solebant, Orationum. Nos quemadmodum utrumque Orationum volumen nullo Epistolarum Poëmatumve interventu connectendum putavimus, sic exemplo Coloniensis cuiusdam editionis [bo]) Dedicatoriae huic Mureti iungere voluimus *Dedicatoriam* similem *Francisci Bencii*, qua Scipioni eidem, mortui iam Mureti tanquam adhuc vivi personam induens, alterum Orationum volumen inscripsit. Repetenda vero ea nobis fuit ex editionibus, quibus poteramus. [bp]) Nam *Sartorius* Ingolstadiensis ipsam nescio cur omiserat, illi *suam ad Velserum*, cui eiusdem voluminis Epistolas quoque et Poëmata, Mimos item Publii nuncupat, substituens. Hanc nos vicissim, licet Lipsiensibus hactenus retentam, sustulimus; non ut vicem Sartorio pro exclusa Benciana rependeremus, (abest enim a nobis inimicus ille affectus, praesertim qui Sartorianae officinae multa debeamus,) sed quia non necesse videbatur addere, quicquid alienarum praefationum uspiam compareret. Alioqui repetere potuissemus et Iacobi Rosetti Venetam, [bq]) Ingolstadiensem Ioannis Croeselii, [br]) Io. Friderichi Lipsiensem. [bs])

XXIV A cortice venio ad nucleum. Quem caeterae Lipsienses Sartorianam editionem secutae sic repraesentabant, ut toto corpore in *duo volumina* distributo Orationes, Epistolae, Poëmata voluminis primi seiungerentur ab Orationibus, Epistolis, Poëmatibus secundi: nobis, ne sororia, ut ita loquar, vincula trium istorum scribendi generum convellerentur, placuit universa *tribus* potius *titulis* distinguere, *Orationum* uno, quas et in aliis editionibus quibusdam [bt]) copulatas videbamus, *Epistolarum* altero, tertio *Poëmatum*. Ut autem nihilo secius conferri haec editio nostra cum iis, quas alias imitata est, commode posset, Orationum volumina duo, libros Epistolarum tres, (duo enim olim erant in primo volumine, unus in secundo,) Poëmatum duos numeravimus; ad haec Epistolarum ordinem religiosissime conservavimus: quod in Orationum quoque volumine primo praestitum; in secundo et Poëmatibus non perinde. Sed huius rei causa iam reddetur suis locis.

Enimvero ad *Orationes* quod attinet, nefas quidem non erat, quo iam ante vulgatis numeri pristini praecise conservarentur, no-

---

bo) A. 1661. in 12. quae tamen utrique Dedicatoriae vitam interponit Mureti.

bp) Eae sunt duae Colonienses A. 1601. 8. et A. 1661. 12. una Lugdunensis A. 1613. 12. una Moguntina A. 1615. 8.

bq) Ad M. Antonium Romitum Vincentinum, quae perinde ut Benciana, cui et statim subnectit editio Moguntina, pertinet ad Orationum Volumen secundum. Dabit eandem, sed in fine Orationum illarum, et Lugdunensis, item Coloniensis Anni 1601. Rosetto interim locum aliquem inter testes Eloquentiae Mureti assignavimus.

br) Ad Lectorem Voluminis I. in edit. Ingolstad. A. 1599. Vide supra lit. p).

bs) Ad Lectorem totius operis. Respice ad lit. a) et ac).

bt) Ut in Coloniensibus duabus, Lugdunensi item et Moguntina.

vas omnes[bu]) in extremum locum secundi voluminis coniicere. Verum cum nulla ipsarum esset, cui non cum certa istius voluminis arctior quaedam cognatio intercederet: dandum esse aliquid huic necessitudini sumus arbitrati, et ex ea singularum ordinem constituendum; simul tamen pristinis, quae novarum interiectu seriem mutavissent, duos appingendos numeros, veterem et novum, ut labor hanc nostram editionem cum aliis volentium comparare mi- XXV
nueretur. Ergo *sextam* Orationem,[bx]) quam habuit Muretus libros Officiorum Ciceronis explanare ingressurus, ex novis ea statim excipit,[by]) quae ad tertium Officiorum, (ad secundum nec Orationem Mureti, nec notas uspiam vidimus,) fuit recitata. Quam sequens cum olim esset *septima*, facta sic est *octava*, et a nobis utriusque numeri praescriptione donata.[bz]) Secundum haec nullum erit negotium, rem de caeteris intelligere: nisi quod mirari quispiam possit, cur *nonae* et *undecimae* nostrae,[ca]) quarum utraque pro argumento habet Aristotelis Rhetorica, *decimam* interposuerimus[cb]) eam, quae Ciceronis Orationi pro Rege Deiotaro exponendae fuit praemissa. Sed ubi primam huius paginam quis legerit, exspirabit confestim admiratio. Cum enim primo secundoque Aristotelis Rhetoricorum libro Ciceronis illam Orationem ipse Muretus interiecerit, exemplum eius hic imitari et nos aequum iudicavimus. Porro quae nunc primum *appendiculae* Orationibus *quartae* et *octavae* accesserunt,[cc]) eas nec omittere voluimus, quod omnino continuarent ea, quae Muretus in praefationibus illis reliqua fecisset, nec numerum tamen peculiarem illis dare, quod qualiumcunque lineamentorum potius quam Orationis figuram haberent ac modum. Utique conveniebat eas distingui a Continua-
tionum illo genere, quod iusti sermonis pondus impleret, qualis XXVI
est Oratio nostrae editionis XVII.[cd]) pristinarum XIV. Postulabat vero etiam fortasse appendicem eiusmodi Oratio nostri numeri *decima quarta*, quam habuit Muretus, cum Aeneida Virgilii esset explanaturus. Ac certum est quidem, quae in ea dicturum se promisit,[ce]) horum vix ultra dimidiam partem quicquam apparere, ut merito sub finem eius, *desiderari caetera*, et olim annotatum fuerit, et a nobis repetitum:[cf]) sed dubium nobis, num ipse Autor, quod non insolens illi fuisse loci quidam[cg]) demon-

---

bu) Quas una cum duabus appendiculis postea memorandis non aliunde, quam e Commentariis Mureti a Sartorio excusis, petere licebat. Respice ad lit. t).

bx) Pag. 273. (249. Ruhnk. Fr.)

by) Pag. 280. (Tom. III. pag. 819. Ruhnk. Fr.)

bz) Pag. 282. (255. Ruhnk. Fr.)

ca) Pag. 290. et 303. (261. et Tom. III. pag. 752. Ruhnk. Fr.)

cb) Pag. 299. (Tom. III. pag. 858. Ruhnk. Fr.)

cc) Pag. 262. et 287. (Tom. III. pag. 517. et 735. Ruhnk. Fr.) ubi, quod *Prooemia* vocavi, factum inde, quod hac facie comparerent in Commentariis pag. 615. et 179. unde descripsi.

cd) Pag. 344. (301. Ruhnk. Fr.)

ce) Pag. 315. in med. (284. Ruhnk. Fr.) *Dicam enim.*

cf) Pag. 332. (290. Ruhnk. Fr.)

cg) Orat. XIII. pag. 323. (283. Ruhnk. Fr.) *Cetera, de quibus dicere in-*

strant, distulerit ea in diem alium, an vero non distulerit.
Utrumcunque sit, perierunt nobis sive paginae praefationis illius
residuae, sive Oratio altera, quae priorem continuaret, sive deni-
que, si quid e Commentariis Mureti in Virgilium, (nam et hos
iniuria temporum a nobis prohibuit,) agglutinari pro appendice po-
tuisset. Itaque non voluntas hic nobis, sed fortuna defuit. Ce-
terum de hoc toto *Praefationum* genere, quod ad studiosos adole-
scentes sub initia certarum enarrationum habuit Muretus, monen-
dum illud venit, distingui eas oportere ab Orationibus, quas co-
ram Pontifice, Cardinalibus, aut in Auditorio utcunque magis il-
lustri recitavit. Quanquam enim praefanti Mureto nonnunquam
una cum discentibus honoris ergo aures praebuit celebrium virorum
iam unus aliquis, iam copia quaedam, quibus et ipse peculiares
XXVII agere gratias sub finem Orationis est solitus: [ch]) tamen, quod ita
velut extra ordinem contigit, nequaquam sustulisse discrimen,
quod illa sermonum duo genera separat, censeri debet. Itaque
in Praefationibus istis, si non semper, certe nec raro, magis Pro-
fessorem agnoscas Muretum, qui doceat, quam Oratorem, qui
moveat. Meminerat quippe, ad quos et cuius rei gratia diceret;
addo etiam, quo tempore. Fiebat enim interdum, ut eadem hora
simul Praefationem suam finiret, simul Autoris ipsius interpreta-
tionem auspicaretur. [ci]) Nec pauca reperies in Praefationibus
illis, quae si a solennibus Rhetorum formulis separes, a Commen-
tariis non distinguas. Qualia sunt quartae Orationis inchoata, ea-
que per integras tres paginas decurrentia, [ck]) plane gemina Com-
mentariis. Nescio quoque, annon Muretum in scribendarum prae-
fationum negotio versantem, inter extrema tempus aliquando de-
stituerit, ut aut absolvere, quae decrevisset initio, non posset
universa, [cl]) aut ea non nisi minutis quibusdam, ut ita loquar,
XXVIII punctis memoriae saltem gratia designare in charta necesse ha-
beret, [cm]) dilatanda fortasse extemporaneo sermone, ubi ventum

---

stitueram, — in crastinum differentur. et Orat. XVI. pag. 343. (300. Ruhnk. Fr.) *Quare quae superant, in crastinum differam.* atque hoc praestat Oratione sequenti XVII. pag. 344. (301. Ruhnk. Fr.)

ch) Ut Orat. XIII. pag. 324. (283. Ruhnk. Fr.) *Non dubito, L. C. V. P. quin, quicunque te huc honoris mei causa venisse vident* etc. Orat. XIX. pag. 372. (326. Ruhnk. Fr.) *Cuperem, Paule Foxi, — novo quodam et minime vulgari modo tibi — gratias agere.* Orat. IX. pag. 298. (268. Ruhnk. Fr.) *Ac vobis quidem, Adolescentes, utcunque satisfecisse me — confido. His autem magnis ac praestantibus viris — quam tandem referendae gratiae rationem inibimus?*

ci) Clarum id ex ultimis verbis Orat. XV. pag. 336. (294. Ruhnk. Fr.) *Sed satis iam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum huius Satyrae, deinde ipsius Poëtae verba recitabo* etc. Adde et extrema Orationis VII. pag. 281. (Tom. III. pag. 820. sq. ed. Ruhnk. Fr.)

ck) A pag. 259. (239. Ruhnk. Fr.) *Quare de ipso quidem.*

cl) Hoc ipsi dixerim accidisse in Oratione XIII. ubi (pag. 283. Ruhnk. Fr.) reiicit quaedam in alterum diem, ut supra lit. cg) patuit.

cm) Vix dubium, quin hoc illi evenerit fingenti Orationem X. (Tom. III. pag. 858. sqq. Ruhnk. Fr.) ad quam vide, quae noto pag. 302. (860. R.) Quae cum ab initio satis habeat manifestam Rhetoricae dictionis speciem, (quo merito ipsam, utut aliis praetervisam, his ordinibus inseruimus.) paulatim in procursu festinantis et nihil praeterquam extremas lineas ducentis calami apertissima praebet indicia.

esset in cathedram, et epilogo, qui plane abest, claudenda. Fuit et, cum redimendum sibi tempus inusitata praefationis, qualem hic *septimam*[cn]) damus, brevitate existimaret Autor. E dictis responderi speramus posse iis, si qui forte negabunt, recte nos Orationibus addidisse sive duas Appendiculas illas, sive Orationes quinque novas. Fuit enim omnino pretium operae, quae ab se relicta Muretus alibi exegisset, in eundem conspectum reponere, maxime in gratiam illorum, qui hoc in opere non verba tantum, sed res venantur. Neque ulla est a nobis addita Oratio, in qua, si quid tanquam ab oratorio stilo alienum accusetur, id tueri se non queat vel exemplo simili iam ante vulgatarum, vel sermonis minime convellenda serie.[co]) Ac praestabat quidem forsitan Orationum duo volumina sic dissepire, ut in altero caeterae Orationes, in altero solae Praefationes extarent, quod et in Maioragianis meminimus factum. Sed ea res dissimiliorem caeteris editionibus reddidisset hanc nostram, quam conducere alia de causa iudicabamus. Et alias facile poterit Lector non penitus indoctus classem suam cuilibet Orationi vel a solo titulo praesagire.

Venio ad *Epistolas*. His universis ordinem pristinum ex- XXIX
actissime conservavi. Tametsi enim optimum est, seriem cuique suam ex tempore, quo nata est, invenire: tamen, id a me ne hic fieret, duae prohibebant causae. Primum erant, quibus nullus, aliae quibus non suus, quod non inepta prodebat coniectura, esset adscriptus sive dies sive annus: quae tempora ideo mutanda alicubi sumpsi.[cp]) Neque hic a librariis tantum peccatum, ut cum alius alium annum nominat,[cq]) sed et ab ipsis scriptoribus. Itaque visus est sibi Muretus[cr]) accipere Manutianas sex aut septem diebus ante, quam scriptae forent. Deinde non plane displicere mihi debuit, quod ipsi placuit Mureto primum librum edenti, qui nullo se ordine aut personarum aut temporum eas in unum volumen scribit[cs]) congerendas curavisse. Interim quod potui, in iis Epistolis, quas plurimas ad eundem, ut Manutium, ut Sacratum, scripsit Muretus, effeci appositis notulis, ut quae cui responderet, liquido sciretur. Personarum autem ordinem alphabeticum dabit Index. Quodsi in Epistolarum illis demonstrandis catenis aberrasse nonnunquam deprehendar, facile feram admoneri. Fuit enim, ubi nec ipse mihi fatisfacerem, quod et coniecturae scinderentur in partes, nec ubique legeremus epistolas, quales fuissent primum scriptae, sinceras satis et integras. Detexi hoc ulcus in

---

cn) Pag. 280. (Tom. III. pag. 819. sq. ed. Ruhnk. Fr.)

co) Ut cum pag. 383. Orationi XXI. (Tom. III. pag. 159. Ruhnk. Fr.) miscetur ipsa verborum Aristotelis, ad Commentarios alioqui pertinens, interpretatio.

cp) Diem, ut in Epist. 7. lib. II. pag. 579. (547. Ruhnk. Fr.) annum, ut Epist. 16. et 35. lib. III. pag. 652. et 577. (571. et epist. 31. pag. 585. Ruhnk. Fr.) Conf. quae noto pag. 568. (537. Ruhnk. Fr.)

cq) Exemplum pete e lib. III. Ep. 3. pag. 571. (539. Ruhnk. Fr.)

cr) Lib. III. Epist. 2. pag. 634. (555. Ruhnk. Fr.)

cs) Lib. I. Epist. 1. pag. 427. (407. Ruhnk. Fr.)

praefatione ad Manutianas: [ct]) et confirmavit me in sententia re-
XXX censio huius operis. [cu]) Quod autem hic bene multas *aliorum*
quoque legimus *ad Muretum*, ab ipso Mureto est, qui cum primo suarum libro, (hunc enim solum ab ipso procuratum fuisse apparet,) tales miscuisset, hoc exemplo secundi quoque tertiique editores provocavit. An Mureto volente accesserint etiam, quae leguntur *aliorum ad alios*, quae quidem non perinde multae sunt, incertum habeo. Quanquam enim tales quaedam et in primo leguntur libro; [cx]) de iis tamen ipsi Mureto, cum caeteras curante se accessisse non inficietur, altum est silentium in eius libri dedicatoria: [cy]) ut suspicer aliorum opera demum adiectas repetitis eius libri editionibus, quas constat [cz]) prima Mureti copiosiores prodiisse. Ego nullam reieci, quae iam semel in illos editionum Lipsiensium tres libros migravisset; libro tertio duas etiam ipsius Mureti, repertas in commentariis officinam Sartorianam egressis,
XXXI apposui, ultimasque [da]) esse, ne caeterarum turbarent ordines,
iussi. Poteram ex Ingolstadiensi anni 1584. etiam addere *Roberti Turneri* epistolas octo et viginti. Sed illius Angli stilus nimium recedit a Gallica Mureti venustate, nec in illa tota sartagine ulla est ad Muretum. *Appendicem* ergo dedi potius e Sacrato, scriptore satis eleganti, ut cum eius ad Muretum in his tribus libris iam diu lectae essent non paucae, nunc ad eundem caeterae omnes, quas habere potuissem, [db]) hic comparerent; nec dubito, quin ea re multis ipsius Mureti maior lux accesserit. De Manutianis idem eram facturus, nisi harum iam in Bibliopoliis parata esset copia. Clarorum Virorum Epistolae, quas alicubi [dc]) citavi, Coloniae anno 1582. prodierunt. Annotatiunculas ipsas meas, quas parcas esse volui, spero Lectori non ingratas fore, cumprimis eas, quibus obscura sum conatus illustrare. Cui nec illud, auguror, displicebit, quod in Epistolis philologicis [dd]) singulas notas numeris

---

ct) b. 1. 2. (pag. XII. sqq. ed. Kraus. Fr.)

cu) Vide quae noto ad lib. III. Epist. 1. pag. 631. (552. Ruhnk. Fr.) Ep. 11. pag. 643. (563. R. Fr.) Ep. 13. pag. 648. (567. R. Fr.) et Ep. 52. pag. 699. (ep. 46. pag. 601. R. Fr.)

cx) Quarum prima est Hippolyti Cardinal. ad A. Sorbinum n. 86. pag. 550. (522. R. Fr.)

cy) Lib. I. Ep. 1. pag. 427. (407. R. Fr.) *Cum eis* (Epistolis meis) *nonnullas ad me a viris doctrina et auctoritate praestantibus scriptas in unum volumen congerendas curavi.*

cz) Tum ex eo, quia Coloniensis editio anni 1580. ultra Epistolam Gilberti Mallocii ad Muretum, quae nobis est 96. (pag. 531. R. Fr.) non procedit, nec Ingolstadiensis anni 1584. ultra 97. (pag. 532. R. Fr.) quae est Mureti ab Sinibaldum Antoninum, cum hodie legantur centum: tum quia ipsa haec centesima (XCIX. ap. Ruhnk. Fr.) adscriptum habet annum 1584. cum tamen Dedicatoria Mureti exarata sit a. 1579. Hoc addo, in Coloniensi, quam dixi, proxime ante Epistolam Lipsii, quae nobis est 57. (pag. 484. R. Fr.) legi Graecam ad Muretum Nicolai Nathanaelis, quam nec alibi vidimus, et hic paulo serius vidimus.

da) 91. et 92. (pag. 527. sq. ed. Ruhnk. Fr.) Qua ratione simul factum, ne nostra editio vinci videretur ab Ingolstadiensi anni 1599. quae et ipsa totidem Epistolas numerat, sed male duas bis repetit. Respice ad lit. y).

db) Ex editione Epistolarum Sacrati Coloniensi anni 1583.

dc) Ut pag. 444. 446. 631. (421. 423. 552. Ruhnk. Fr.)

dd) Qualis est, ut alias omittam, primi libri vigesima quinta, ubi vide pag. 457. seqq. (434. sqq ed. Ruhnk. Fr.)

marginalibus distinxi; quod universas, quae non essent Mureti, alio typorum genere describendas curavi; quod item, quoties ad eundem plures essent ordine non interrupto scriptae, toties cognomen eius, ad quem spectarent, repetendum censui. Mihi quidem certe solitarium illud EIDEM, cui intelligendo saepe plusculas replicare paginas oporteret, insigni taedio fuit. Quae molestia ne aliis oboriretur, cavere sic volui.

Sequitur, ut de *Poematibus* dicam. Quae haud paulo quidem pauciores, fateor, paginas hic implent, quam in editionibus nostram antegressis: adeo tamen nullo cum dispendio, ut neque de- XXXII
sit hic quicquam, quod istae habeant, adsit vero insuper, quo careant. Nempe quia et bis per incuriam repetita semel expunxi, [de]) et quaecunque carmina non essent Mureti, sed aliorum, solo excepto Bencii lyrico, quo ille ad simile carmen Mureti respondet, [df]) locum commodiorem prospexi inter ea, quae vitam Nostri proxime sequuntur. [dg]) Sic ergo necesse fuit ipsis Poëmatum libris non exiguum decrescere numerum paginarum. Neque vero eum restituerunt illi versus, qui e Mureti Poëmatum editione Lutetiana [dh]) translati nunc primum et hic leguntur. [di]) Octo lineolae sunt. Nec plura eo ex libello transtuli, non quin possem, sed quia nolebam vitam prorogare ἀφροδισίοις illis, [dk]) quae et ipse postea damnasset Muretus, [dl]) et removenda suasisset Manutius. [dm]) Una cum illis deserui et elegiam ad Duarenum [dn]) haud dubie iuvenilem et ipsam, qua et impotentiam suae libidinis pro- XXXIII
pudiose confitetur Muretus, et miscet quaedam, unde superstitionem discas citius, quam pios et honestos mores. Quae culpa et Galliambum illum, quem nescio an alibi quaerendum Commentarius eius in Catullum [do]) suggerebat, invisum reddidit mihi. Sapit ethnicismum; tinnit res amatorias: ut videri queat studio compositus, qui, si res ferret, gentilium alicui Poëtae, quod non insolens Mureto, [dp]) supponeretur. Fragmentum vero illud ex ode

---

d e) Institutionem puerilem: *Dum tener es* — editiones pristinae, Ingolstadienses iuxta cum Lipsiensibus, bis exhibent, semel Vol. I. pag. 517. (ed. Lips. A. 1629.) iterum, et quidem distichis quibusdam auctiorem et Ant. Constantini notis illustratam Vol. II. pag. 435. Nos priori expunctam libro soli posteriori reliquimus pag. 124. seqq. Sic Psalmi LI. paraphrasis non nisi semel apud nos legitur lib. I. pag. 4. illic bis, Vol. I. pag. 569. et II. 259.

d f) Lib. I. Poëm. 39. (pag. 766. Ruhnk. Fr.) Atque hoc alias frustra quaeres in ipsius Bencii carminibus A. 1595. editis Ingolstadii.

d g) Regredere ad lit. b a).

d h) Anni 1576. in 12. Titulus est: *M. Ant. Mureti hymnorum sacrorum liber. Eiusdem alia quaedam Poëmatia.*

d i) Lib. I. pag. 50. n. 61. (pag. 774. sq. ed. Ruhnk. Fr.)

d k) Quae leguntur ibi pag. 20. 23. 24. (Cf. Ruhnk. Praefat. pag. XVII. Fr.)

d l) Vitam eius vide circa lit. h).

d m) Epist. ad Muret. quam hic habes lib. III. pag. 644. (563. Ruhnk. Fr.)

d n) Quam illic dare poterat pag. 21. *Qui te Romani.* (Tom. IV. pag. 612. Ruhnk. Fr.)

d o) Pag. 153. edit. Lugdun. A. 1559. (Tom. II. pag. 808. sq. ed. Ruhnk. Fr.) *Hedera comam revinctus.* Carpunt alias in eo Galliambo viri docti, quod utramque priorem in *tēmētum* syllabas ab Horatio productas corripuerit (pag. 154.) Taubmannum vide dissert. de Lat. ling. pag. 93. edit. Witeb. A. 1602. et Lexicon Buchneri voce *Temetum.*

d p) Quaere supra circa lit. e).

quadam ad Anastasium Iusbertum, quod olim in Variis Mureti [dq]) notaveramus, tanti non erat, ut, qui tota caremus oda, non etiam tribus cum dimidio versibus carere videremur posse. Nam et Eclogis in laudem Cardinalis Armeniaci scriptis [dr]) aequo animo carendum est nobis. De caetero singulis utriusque libri Carminibus numeros apposui, qui antea nulli comparebant. Simul autem permisi mihi ordinem ipsorum paulisper mutare, in primo praecipue libro. *Hymnis* enim Mureti, piis quidem illis, (et e quibus decem dignos habuerit clarissimus in nostris Theologus, *Caspar Finckius*, quos Oratorio Christianorum, [ds]) dissimulato licet Autoris nomine,
XXXIV insereret,) non tamen nullibi Romanensi fermento aspersis, anteponi se iure quodam flagitabant *paraphrases* quorundam Davidis *psalmorum*. Ab his igitur librum primum sumus auspicati. Qui simul hac ratione concinnius quadrabit secundo, ut quem ab aliis psalmis iam ante nos veteres etiam editiones inchoaverint. Sunt et plura quaedam a nobis, quod nec difficile erit animadvertere et aequum defendere, traiecta in libro primo. Sed in secundo nihil, nisi ultima tria poëmata, quae sunt, *γνῶμαι Graecae*, *Institutio puerilis Latina* et *Monodia in obitum Tuani*. Quibus hic seriem dedi, si cum pristinis Codicibus compares, plane retrogradam: [dt]) eo consilio, ut et gnomica Mureti, tum Latina, tum Graeca, proxime iungerentur similis argumenti Mimis Publianis, et Antonii Constantini notae in duo distincta Poëmata, Monodiam et Institutionem puerilem, ne divellerentur.

Sic ergo denique et ad *Mimos Publianos* processit oratio, ultimam totius operis nostri partem. Quos ab Ingolstadiensi editione, non quod ad Muretum proprie spectarent, sed quod eidem, cui bona pars secundi Voluminis, deberentur Marco Velsero, [du]) semel admissos, ita retinuerunt Lipsienses quoque nostrae. Quibus hanc renovatam pauperiorem esse noluimus, praesertim cum prodesse scholis hi Mimi non minus queant, quam quae scripsit Muretus. Omnino tamen existimo pretium operae facturum, si quis eos separatis emittat chartis, quaeque in iis sic, ut hactenus factum est, recusa morari docendi pariter ac discendi celeritatem
XXXV possunt, aut alias corrigi merebuntur, ea in feliciorem induat faciem. Nam nos quidem hic nihil praestitimus, nisi quod e di-

---

dq) Lib. V. cap. 16.

dr) Recurre supra ad lit. as).

ds) Frommer Christen Reis- und Betbüchlein, Frankf. 1621. in 12. ubi invenies L. 11. seqq. Horum vero decem hymnorum numeri apud nos, libro Poematum primo, sunt 9. 14. 15. 18. 19. 20. 23. 24. 25. 28. (pag. Ruhnk. 741. *O nox* etc. 743. *Circumciso* etc. 744. *Quae vos* etc. 745. *Aequaera* etc. 746. *Regem* etc. *Ponatur* etc. 748. *Victae* etc. *Lustra* etc. 749. *O nullis* etc. 750. *Quam crebro* etc. Fr.)

dt) Praecedit enim apud nos *Monodia* n. 58. pag. 104. sequitur *Institutio puerilis* n. 59. pag. 124. agmen claudunt *gnomae Graecae* n. 60. pag. 145.

du) Respice ad ea, quae supra paulo ante lit. r) e Dedicatoria ad Velserum descripsimus.

versorum codicum collatione mendas pro virium facultate sustulimus, et in notis, quod bis positum esset, semel tantum legi iussimus;[dx]) quod luxatum, suae sedi restituimus,[dy]) nonnullibi et uno alterove verbulo sensui lucem intulimus. Quibus autem modis putemus meliorem istum libellum de postero fieri posse, haec sunt fere. Primum iuvabit perficere, ut textui notae, saltem in eadem pagina, per partes copulentur; deinde ut emendationes luculentae recipiantur in textum; tum, ut vitium numerorum, quod a versu 406. (qui perperam inde usque a prima Ingolstadiensi 405. numeratur,) ad finem usque proserpit, tollatur, idque non in textu tantum, sed etiam in notis: quod iam nos fecissemus, nisi festinandum fuisset. Imo vero per totum libellum alia numerandi ratio ineunda fuerit, si velis eliminare sententias, quae metro carent, iam diu nota † signatas, vixque dubium quin intrusas ab hominibus ineptis. Verum hic et illud cavendum, ne simul eiicias qui veri sunt versus, ut illum 224. cruce quidem hic signatum, sed nullo suo merito. Est enim trochaicus, et rectissime, ut putamus, ita legetur:

Ex saeva animadversione nulla *regi gloria est.*

Ac fortasse crux illa sequenti sententiae pedibus solutae destinata in hunc per errorem incurrit: quae tamen ipsa in qualemcunque migrabit iambum, si ita constituas:

Ex spe praemí laboris fit solatium. XXXVI

Vicissim providendum, ne versus idem sub diversis literis, cum in alteram ex vitiata lectione hactenus irrepserit, bis legatur. Quales habeo duos illos sub literis **H.** et **I.**

vs. 308.

Honesta turpitudo est pro bona caussa mori.

et vs. 318.

Ictum tacentem crimen facias acrius.

Iam enim ante hi legebantur, et quidem emendati sub **E.** et **F.**

vs. 200.

Est honesta turpitudo pro bona caussa mori.

et vs. 233.

Factum tacendo crimen facias acrius.

Neque deerit eruditis, quod hinc inde porro emendent aut illustrent. Salmasius [dz]) certe versum 265. ita rescribit:

Frugalitas incerta *est rumoris boni.*

ut sensus sit, laudari eam ab his, ab illis culpari, cum alias pro

---

dx) Ut locum Senecae, sic satis prolixum, qui legebatur ad versum non modo 165. sed et 558.

dy) Ut quae ad vs. 616. cum aliis coniungenda legebantur in calce totius libri.

dz) F. 1122. [ed. Paris.] ad Solin. (789. ed. Traiect. Fr.)

incerta legeretur *inserta* aut *miseria.* Nos quoque versum 309. sic tentabamus:

Honeste parcas improbo, ut parcas *probo.*

Illud utique *non careas* pro *parcas* versum vitiat. Congruit autem sensus cum vs. 436.

Malo etiam parcas, si una est periturus bonus.

Habebam de hoc genere plura. Sed hoc iam non ago. Et iam diu praefationis abunde est. Quare pausa tandem hic esto. Nam quod in *Indice* praestitimus, qui extremas pagellas occupat, nec adeo multum est, et quicquid est, ultro docebit collatio cum caeterarum editionum curta supellectile. Tu, Lector Benevole, da veniam improvisae prolixitati et vale. Scrib. d. 12. Sept. A. 1672.

IOANNIS CHECCOTII

PRAEFATIO

Habes, Lector, duas annis paucis paene conterraneas Editiones
Operum M. Antonii Mureti Rhetoricorum: Veronensem unam;
quae vero nunc prodit, alteram. Sit haec editionum continuo si-
bimet instantium successio, et alterius alteri quasi lampada traden-
tium, decidua in posteros portio nonnulla eius *φιλοξενίας*, *hospi-
talitatis*, qua maiores nostros venientem ad se olim Virum effuse
prosequutos accepimus. Huic enim contigit, (prout humani sese
habent casus,) fluctu quodam caeco, undeunde conflato, patriae
telluris finibus eiici; aliasque adeo cogi terras, aliena hospitia
quaerere, quinimmo personam inducere sibi nihil ab illa diversam,
quam ab Oedipo Sophocleo mutuatum aliquando Graeci ferunt
Aristippum philosophum. Qui cum ad Syracusanorum littora nau-
fragio esset illatus, ab iis qui Gymnasium celebrabant Graecae
urbis illius, his e Tragoedia versibus suppetias petebat: *) *Τίς
τὸν πλανήτην Οἰδίπουν καθ' ἡμέραν Τὴν νῦν σπανιστοῖς δέξεται
δωρήμασι; O quis! quis errabundum luce hac Oedipum Desiderato
prosequetur munere?* Neque enim profecto Muretus aliter ap- XXXVIII
pulsus e Gallia, nostris in terris asylum suae fugae quaesivit. Italia
vero mater, quae notam *κακοξενίας*, *inhospitalem*, multo semper
esset perosa magis, quam vetustis Lucaniae populis inimicum id
vitium et legibus coërceri solitum, scriptor suavis narret Aelianus;
quae non antea multo dispulsas et exsules Graecia Musas, Boeo-
tiorumque sedibus avitis, aperto sinu excepisset; atque illis insti-
tutionis antiquae *δίδακτρα*, *minerval*, promto animo persolvisset;
eademque opera suam in rem Graeciae damna sapienter convertisset:
Italia, inquam, sui moris non est erga Muretum oblita; quem et
recepit, et suum comiter Civem fecit, et in amoribus ac deliciis
habuit, et in arce summa splendoris et gloriae suis ipsa manibus
collocavit. Denique fecit ipsa haec Italia, uti Mureti liceret ce-
lebrem Themistoclis vocem ad se transferre, qui cum exsularet
Athenis, et apud Persas habitus honestissime viveret, tum vero
periturum sese fuisse dixit, nisi porro periisset. Verum utri ces-
serit in hac re palma bene merendi, scilicet Italiaene de Mureto,
an potius Mureto de Italia, profecto vertitur in ambiguo. Siqui-

*) Sophocl. Oed. Col. pr. Vid. Galen. Tom. I. pag. 8. ed. Kuehn. Fr.

dem invenit apud nos enimviro Muretus, ut paroemia Graecorum habet, *μυρμηκίαν ἀγαθῶν, bonorum cumulum*; at vicissim Italia, cuius illa tunc doctrinarum clarissima lumina, Victorii, Manutii, Sigonii, Amasaei, occasum spectare coeperant, huius Gallici Camilli virtute, leporis prisci veterem gloriam stitit aliquantisper, donec tandem Attica et nativa Musa cycneam una cum ipso Mureto, per illa tempora, supremam vocem emitteret. Qua tempestate licuit animadverti, circuitus esse adeo quosdam ac reditus, Dei summi providentia dispositos, rerum humanarum. Cum enim sic acceperimus, primum eloquentiam Romae qui Latine docuerit,
XXXIX fuisse L. Plotium hominem Gallum; ecquisnam existimasset umquam, postremis etiam temporibus, altrinsecus initio respondentibus, adfuturum ex eadem nobili Gallia, qui pro Italiae Palladio, nempe Latinae copiae castitate, magna cum gloria, in arce Romuli propugnaret? Ita non solum dictum, sicuti proverbium aiebat vetus, at praeterea factum in rebus humanis est nihil, quod factum idem non fuerit prius. Sed haec eo pertinent, ut et maiorum caussa nobis carissimus debeat esse Muretus, veluti comitatis illorum praerogativa fidei nostrae commissus ac de manu traditus in manum; et suaemet virtutis ergo sit Apollinari laurea donandus Italiae, ac demum utilitatis quoque gratia saepe habendus in manibus. Profecto enim ingenio fuit natus hic Vir *ἐξαιρέτως*, *praeter solitum*, eleganti atque ad Gratias prono. Id cum ex omnibus plane constat quaecumque scripsit, tum ego vel inde argumentarer, quod Euripidem alicubi appellatum ab ipso memini delicias suas. Nam qui Tragico illo Philosopho ac dulcissimae gravitatis parente Venerisque intaminatae Poëta capi tantopere se profiteatur, sane illius mentem oportet ad quamdam Atticismi normam effictam esse. Nemini ergo non, audito Mureti nomine, sponte quaedam iucunda species oboritur leporis Romani (quam illi merito laudem attributum ivit Barnabas Brissonius) iudiciique simul Attici et mundarum elegantiarum. Quippe dicas non iniuria, consedisse in labris ingenioque Mureti, quin et radices egisse celebratam illam ab Dionysio Halicarnassensi *Ἀττικὴν μοῦσαν καὶ ἀρχαίαν καὶ αὐτόχθονα, Atticam et antiquam Musam et genuinam*: aut etiam orationem eiusmodi, quam dicere possimus cum Pacuvio, *blandam hortatricem*. Ac eadem prope dicendi forma videtur fuisse Mureti,
XL et quam Graeci ad eloquentiam depingendam aiunt sese Praesidi eius formam affinxisse Mercurio, venusta specie, oculis nigricantibus, obtutu suavi, simul aliquantulum acri, procul ascititia pulchritudine. Habet enim eius orationis character tales ingenii linguaeque mores, quibus insit vere *σύγκρατον αἰδοῖ κράτος, pudori mixtum decus*, videlicet una cum dulcedine *ἀκμή*, *vigor*; cum sublimitate *καθαρότης*, *castitas*, cum ubertate admirabilis *εὐκρίνεια*, *nitor distinctionis*; cum pulchritudine *ἀφέλεια*, *simplicitas*. Morata est oratio admodum et modesta, versatilis praeterea quocumque vult ac plena dexteritatis; aliquando torrens, mediocriter aliquando procurrens, *ut rivus* (namque utar Varronis verbis e

Satyra Menippea) *qui deorsum rapitur, atque offensus aliquo a
scopulo lapidoso albicatur,* teres etiam et cohibita, quandocumque
opus est, quam perpetuo comitetur ingenuitas non fucata Latinae
dictionis et numquam fere praclinita. Quodsi Galli hominis elo-
quentiam Ausonii, Galli Poëtae, versibus exponi libeat, de Gallo
item Oratore Tiberio Victore Minervio, quem itidem Romae flo-
rentissime docuisse Hieronymus tradit, haud minus convenient in
Muretum hi de illo scripti versus duo: *Dicendi torrens tibi copia:
quae tamen aurum, Non etiam luteam volveret illuviem.* Denique
is est auctor, uno verbo, unde utrumque sumatur eorum quae duo
censet elegantissime Lucianus ab veterum lectione quaerenda, *λέ-
γειν τε δύνασθαι καὶ πράττειν τὰ δέοντα, et dicere posse ac fa-
cere simul quae maxime decent.* Erat vero animus, cum haec
Sparta nobis *οὐκ ἀθεόλογος, a Theologo non aliena,* praeter spem
obtigisset, morari te, Lector, paullisper, ac de toto Mureti ge-
nere fusius disserere; cum praesertim quaedam ad manus essent,
ut Dionysius ille loquitur, non adeo fortasse *καθημαξευμένα, per-
trita,* quibus haec editio, si non commendatior, saltem uberior
utique prodiret. Verum saepius est ut cui sit opus quod licet XLI
velle, quam id ut licere queat, quisque quod vult. Quapropter
e medio isthaec oportuit auferri, et in alium diem, si forte, com-
perendinari, nunc vero agi quod instat. Id ergo fac animum ad-
vertas, quid sibi haec Editio velit, et quid egregie praeter cete-
ras adportet novi. Iam primum omnium bonum factum visum est,
uti repraesentaretur fere tibi Lipsiensis editio, quam diligenter
accuratam habebamus a Iacobo Thomasio. Scitum enim, ut ve-
tus, arbitramur quod proverbio dicitur, nequaquam licere *κινεῖν
τὰ καλῶς τεθέντα, movere loco pulchre quae posita sunt.* Prae-
terea opus qui praestandum sibi redemerit, atque id effectum bona
fide praebuerit, eum deturbare facto ac merito suo velle, nonne
debet incivile admodum existimari? Quapropter cum Thomasius
recte atque ordine provinciam susceptam administraverit, isque
cum Orationes et Epistolas Mureti, una cum eiusdem Carminibus,
prudenter bonum in ordinem redegerit, constituerit; etiam aliunde
nonnulla quae dispersa vagabantur, diligenter advocaverit, accer-
siverit: ob hasce res aequum videtur, iis qui redemturis huius-
modi librorum edendorum inspiciundis censuram agunt, opus pro-
bari darique operam, ne quomodo ei dolo malo queat offici. Nec
tamen hac de re cum ita censeamus, non erit, Lector, quod huic
etiam Editioni potissimum debeas, vel ei potius a quo habet sui
ut aliqua parte recens appareat, scilicet Cl. Antonio Friderico
Seghetio. Huius enim liberalitate quaedam ex ipso Auctoris au-
tographo, quod apud eum asservabatur, nunc primum lucem
aspiciunt; quaedam olim edita, sed mox occultata, modo revi-
viscunt, et insperatas adhuc luminis auras percipiunt. Hoc au-
tem beneficium tanti profecto aestimandum est, quantum sum-
morum ingeniorum interire nihil, pertinet ad publicam rem ele- XLII
gantiarum bonarumque litterarum. Nam sicut olim ineptiis adiudi-

catum fuit, exstitisse quempiam qui honoris Epicteti philosophi caussa lychnidium illius emtum a se voluerit denariis trecentis; sic Attalum Regem, conditiobus, ut Poëta inquit, Attalicis, quaslibet Aristotelis undecumque vel semesas membranulas conquisisse, valde sit ineptus qui non argumentum putet magni animi ac Rege magno dignissimi. Nec parvae cessit gratiae doctissimis viris, Andreae Scoto Marcoque Velsero, quod minutim, vel, ut Plautus ait, *assulatim*, colligendis Mureti monumentis bene de posteritate promeriti sunt. Quorum praeclarorum hominum et in litteris *primorum signiferumque* diligentiam Seghetius, qua pote, nunc imitatur. Sed priorem locum haec inter additamenta Oratio tenet iamdiu, sane fatis iniquis, edita; quippe statim ab ortu consepulta Cimmeriis quibusdam tenebris. De qua multum habeo quod primum querar, adeo latuisse nos, neque caput exseruisse tamdiu tantae facundiae tantaeque venustatis Orationem. Quid enim? Profecto mirum, Lector, neque facile creditu, nisi periculum facias, hanc Orationem quae vis elegantiae possideat; quae item illius δεξιότητος, *dexteritatis*, quam virtutem Manutius, in Epistolis, Mureto peculiariter attestabatur. Et ea quidem adhaesit illi perpetuo virtus. Sed hic effudere sese prorsus illae copiae τῆς ἐξεργασίας, *ornamentorum*, et Musarum Isocraticarum. Neque non ex ipsa re fit isthuc vero simile. Siquidem est Oratio Venetiis habita secunda de Studiis Humanitatis, non multo post quam Orator in Italiam e Gallia fuisset advectus. Porro natura fert ut quo recentior uspiam est quisque, eo sibi studiosius ab arte sua
XLIII commendationem quaerat omnibus nervis; praecipue autem Oratores idonei. Sicut Athenienses philosophi, Carneades, Diogenes et Critolaus Romam legati cum venissent, memoriae traditum est consuesse illos ostentandi gratia saepe dissertare, quod Graecis παρεπιδείκνυσθαι semetipsum dicitur. Atqui sic se Orationis argumentum habet: Mureto, statim ac Venetias appulit suamque virtutem explicare in aperto coepit, obstitere malevoli, ut verbo Catoniano dicam, vitilitigatores. Ii viro, quasi Spartam venisset, quo peregrinos adire non licebat, ita ξενηλασίαν, *peregrinitatis delationem*, quandam intentarunt; sive hoc vere sibi vellent, sive accusationem huiusmodi suspicionibus occultis obtenderent. Sic ergo caussabantur: nihil opus esse Venetiis docere hominem peregrinum; et, ni fallor, aliquid etiam aliunde fuliginis interspergebant. Atque hoc idem periculum Romae Christophoro quoque Longolio Belgae paucis ante Muretum annis conflatum fuisse scimus. Profecto erant in Italia per illa tempora aegre qui viderentur ferre, semotos Alpibus homines in certamen eloquentiae cum nostris velle descendere. Itaque plus aequo, si verum amamus, passim eos vulgus despuebat. Hinc ergo illae lacrymae! atque indidem querelae frequentes Erasmi ac Budaei, graviter indignantium, audere ullam gentem litteras mancipio sibi privatim asserere, quae omnibus usu gentibus communiter datae sint lege naturae, ac locum eumdem Noster quoque studio perstrinxit in quadam ad

Paullum Sacratum Epistola, *οὐκ ἄνευ δριμύτητος*, *non absque acritudine quadam*, cuius ab Hermogene traditur idea. Sed Venetiis Muretus gradum tenuit, fautoribus bonis usus; simulque nactus occasionem tuendi sese; artificio summo summisque auctoribus commendato, privatam caussam deflexit ad communem ex intima philosophia locum, quo de sapiente agitur, quem fas non sinat uspiam ad peregrinitatem redigi, cum sit natura civis orbis ter- XLIV
rarum universi. Hic vero Muretus exsultat pro doctrina sua, mentesque auditorum atque aures undique collecto quodam antiquitatis liquore permulcet ac sibi conciliat. Cum enim tempora minus faverent, neque uti liceret Anacharsidis illa *ἑτοιμότητι*, *confidentia*, qui Scytha cum esset venissetque Athenas Atticas, ipso Solone sese magis Atheniensem, animi magnitudine quadam, ausus est affirmare; sed cum hoc non liceret, qua iucunditate! qua dexteritate! qua scientia! quibus Gratiis! ut Graeci loquuntur, *οἰκονομεῖ τὴν ὑπόθεσιν*? nempe *argumentum suam in rem flectit* aptissimo et dexterrimo quodam gubernaculo. Scribit ad Atticum Cicero, cum dixisset pro Domo sua: *Acta res est accurate a nobis, et si unquam in dicendo fuimus aliquid, aut etiam si unquam alias fuimus, tum profecto doloris magnitudo vim quamdam nobis dicendi dedit.* Et caussa et huius Orationis praestantia ita sunt eaedem, ut in eam convenire verba Tullii mihi videantur. Semper amoenitatis plenum est ingenium Mureti; semper ex abdito petit quo suspendat animos, quo alliciat, quo flectat; praeterea Venetae istae Orationes comtulae magis etiam aliis apparent aliquanto. Verum hic omnia miscentur, doctrina, prudentia, gravitas, urbanitas, *πάθος*, *affectus*, quo concitet, *ἦθος*, *mos*, quo mitiget; ita sese demittit, nunquam ut vilescat, ita rursus erigitur, ut arrogantiam vitet. Quibus rebus fit, ut Mureto illam Orationem dictasse mihi videatur aliqua *Πειθώ*, *persuadendi dea*. Cum loquitur de se, *συγκαταβάσει*, *modestia*, quadam utitur affectu suavissimo temperata. *Non enim ego*, inquit, *auditores*, *ex aliqua barbaria sum editus. Quodsi essem* — et quae sequuntur incredibili referta dulcedine. Deinde non cessat, acumine quo pollebat ingenii, Gallorum antiquitates abstrusas evolvere, unde argumento suo et florem vetustatis carperet et conquireret vires. XLV
Nam ex eo quod Galli, ut Caius Caesar ait, *deum maxime Mercurium colerent*, sicuti etiam de Germanis Tacitus affirmat, qui Mercurius deus esse fingitur eloquentiae, ex eo, inquam, eleganter colligit, numquam Gallos a melioribus litteris abhorruisse; sicque cum patriam tellurem laudat, tum seipsum ex eadem fidelia commendat. Etsi negat Lucianus, Gallos veteres, qui Mercurium, teste Caesare, *omnium artium inventorem* ferrent, eumdem quoque, more Graecorum, praesidem eloquentiae fecisse. At non est exigenda talis ab Oratore subtilitas. Laudandum vero ingenium hominis, quidquid ad rem faceret, acutissime perspicientis. Mox affert ex aliis loculis, Herculem, origine quidem, ut credo, Tyrium, ceterum quem Lucianus idem pulchro libello descripsit,

quomodo eum effingebant Galli. Videlicet simulacrum circumfusam plebem lingua moderabatur, catenulis aureis omnes aptos ex auribus. Hoc eloquentiae demonstrandae figmentum ingeniose Lucianus interpretatur. Atque hunc libellum suum inscripsit *προσλαλίαν*, quasi *alloquutionem* dicas; quod nescio cur in editione Marci Hopperi (posteriores non vidi) *praefatio* conversum sit, cum Lucianus hunc titulum ideo fecerit, quod vires *alloquutionis* in concione quantae forent, illo Hercule ostenderetur. Nam *προσλαλεῖν* est *δημηγορεῖν* Glossis Philoxeni. Appellabatur autem, ut inquit is, *Ὄγμιος, Ogmius*, Gallorum lingua vernacula. Id nomen quoniam ei dabatur qui turbam populorum regeret, (hoc ut interponam) leviter puto detortum prius a fonte Phoeniciae linguae fuisse. Nam si diceres ה־עמים *ah — hagmim*, esset *populosus*, quod facile lapsu defluxerit in *Ogmium*, *populosum* autem (vel, ad verbum, *eum qui vir populorum est*, nam secundi casus linguis Orien-
XLVI tis indicant qualitatem) intellige, *populorum caterva stipatum*, sive *in concionem populos aggregantem*, qualis dicitur Graecis *ἀγύρτης*, vel *ὀχλαγωγός*, quod exponitur utrumque ab Hesychio *ὁ ἀγείρων ὄχλον*, *populum congregans*, in coetum scilicet concionemque, vel, Homerice si loquendum, *ἀγορήνδε*. Ita foret *Ὄγμιος, Ogmius*, *ἀγύρτης*, *concionator*: vel *προσλαλῶν*, *alloquens*, ex quo item *alloquutio* bene a Luciano fuerit inscripta simulacri eius expositio; subiicientis oculis flexanimam orationis in populos vim, plane quomodo Virgilius obsequentes oratori descripsit his versibus: *Silent arrectisque auribus adstant: Ille regit dictis animos et pectora mulcet.* Talis orator populi est rector, nempe *Ogmius*. Alioqui fert hoc linguarum consuetudo, ille ut dicatur *esse in populo*, qui comitia habet. Sic de Moyse dicitur in Actis cap. 7. *ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*, *is qui fuit in ecclesia*, vel *congregatione*, totius populi scilicet, cum illum in eremo ad se, divino praecepto, congregaret. Haec mihi magis arrident, ac propiora cum nomini tum rei videntur, quam ut Samuelis Bocharti amplectar coniecturam, qui existimavit, *Ogmion* עגמי, *agemion* esse, quod barbaros et peregrinos Arabes ita nominent; fuerit autem Hercules barbarus, id est, Phoenix. Nam ab eloquentia demonstranda, quod maxime voluerunt Galli, nimium haec etymologia *barbari* quantum distat. Phoenix vero alioqui certe fuit Hercules; quapropter similem fecit Lucianus *γέροντι θαλαττουργῷ*, *seni cuipiam negotiatori maritimo*, quae maxime germana est nota Phoenicum. Sed et ipsum Graecum Herculis nomen *Ἡρακλῆς*, *Heracles*, ego Phoenicium interpretor, ut sit, ה־רעה־אל *Ha-roghe-el*, videlicet *magnus pastor Dei*. Quippe veteribus pastores dicti sunt Reges ac populorum Duces; et *Dei* appellabatur Hebraeis, quodcumque magnum esset ac nobile, uti diligenter Kimkius nota-
XLVII vit ad trigesimum sextum Psalmum. Sic *cedri Dei*, robustae cedri; sic *montes Dei*, montes excelsi. Porro vocalium diversitas parum in ista comparatione attendenda est, cum illae passim inter haec linguarum commercia vel negligantur vel commutentur. Quod-

si iungatur utrumque nomen, ita ut simul dicatur *Hercules Ogmius*, nisi ego fallor, exsistet utrimque titulus insignis, quo donavit Homerus Agamemnonem, cum fere illum appellet *ποιμένα λαῶν*, *pastorem populorum*, ceu Regem ac Ducem; idque iuxta veterum morem. Nec denique videatur insolitum quod, si mea interpretatio stet, ita uti nomen *Ogmius* ex Phoenicia lingua dicatur significare *populorum*, esseque adeo appositum ei simulacro nomen; casus tantummodo secundus, hoc est, generandi, efferatur, una cum articulo, absque autem casu recto, unde pendeat. Dicendum enim fuisse *pastor populorum*, aut *rector populorum*, potius quam sic abrupte, *populorum*. At, inquam, id nihil officit; postquam animadvertit docte Bochartus hanc ellipsin Orientis linguis frequentissimam in locorum compositis nominibus; prior ut pars compendii caussa reticeatur, ac solum generandi casus retineatur. Quod cur non idem in virorum compositis fieri possit, nulla est sane ratio; cum praesertim adsit articulus, magni apud Hebraeos roboris ad praestandum casum rectum. Ceterum hunc Ogmium, qui me diutius tenet, Muretus perquam enimvero scite atque industrie suis opportunitatibus accommodavit, sibique iure communi patriae originis advocavit. Sed cum haec ita se habeant, cumque videatur haec Oratio tanti bonis arbitratoribus aestimanda, qui nos ergo factum dicamus, ut ipse auctor, cum caeteras ederet, nullam tamen eius omnino rationem habuerit? praetermisit enim ac numero movit. abominatus estne is prolem suam? partumne recusavit, ceu monstrosum aliquid aut prodigiosum, tollere? Quan- XLVIII
tum comminisci queo, causas huius consilii suspicor duas: quarum hanc unam accipe. Iam aemulorum omnes tumultus, plumbeo, ut dici solet, gladio Muretus, cum volumen primum Orationum emitteret, consopiverat; eo iam gloriae conscenderat, ut albis equis triumphans et in Capitolium receptus, paene Dictator eloquentiae constituendae, suffragiis Italiae, dictus videretur. atque adeo nedum aliorum iudicia reformidaret, ius ei acquisitum fuerat *ἀπαρακαλύπτως*, *aperta facie*, de cuiusvis re sententiam pronunciandi. Quod quidem, si verum amamus, et aliquando, sit verbo venia, *τραχύτερον*, *asperius*, facit. Velut, exempli caussa, (digredior enim hic paullum) cum Agellium, qui Senecae non omnino favisset, propterea, duro convitio, vocat *somnium hominis, quod sese voluerit attollere ac nescio quid de Seneca loqui; nulla re autem magis quam contemtu ac silentio refutandum.* *) Quid potuit asperius? praesertim contra eum a quo non pauca fueris imitatus? Atqui ego libentius Augustinum sequar, prudentissimum in his quoque litteris virum, cui honeste dicitur Agellius *vir elegantissimi eloquii et multae ac facundae scientiae;* magisque Lipsii lenitatem in eadem Senecae caussa defendenda probem. Sic alibi Vopiscum, ferreum quantumvis scriptorem, sed scriptorem tamen veritatis amantem, *simium* appellat *Suetonii*, *verum ab eo longe distan-*

*) Tom. I. pag. 316. ed. Ruhnk. FR.

tem. *) Sed neque Suetonium ipsum, auctorem ut historiae, sic linguae Latinae clarum, urbane satis habet, cui et corrumpere testimonium ab Hieronymo tributum nititur, quod *scripserit Caesarum vitas eadem libertate, qua illi vixerunt.* **) cum sibi Hieronymus non aliud his verbis voluerit, quam id quod historiarum scriptori praecipitur a Luciano: *μάλιστα δὲ καὶ πρὸ τῶν πάντων*
XLIX *ἐλεύθερος ἔστω τὴν γνώμην*, *in primis autem et maxime sit animo liber*. et paullo post, iisdem prope cum Hieronymo verbis, *unusquisque*, inquit, *τοιοῦτος οἷος ἦν δειχθήσεται*, *talis plane, qualis vixit, ostendetur.* At Muretus accusari Suetonii libertatem Hieronymo vult: idque facit efferendi Taciti caussa. Propter quem etiam Alciatum illum, illum, inquam, iurisprudentiae vindicem, quod senticeta sibi scripsisset videri Taciti scripta, sic irridet, uti *calicem mulsi afferri iubeat, ut flere pupus hic desinat.* Aequior fuit Alciato Budaeus, ex eadem Gallia; licet ab eo, sibi ut videbatur, lacessitus. Nec adversus hominem invehitur *κερτομίοις ἐπέεσσιν, verbis mordacibus.* Immo vero modeste queritur, ac simul Alciati laudes accumulat, egregiam Epistolam ad Longolium scribens et prudentiae merito perlegendam. Sed enim ingenium erat Mureti vehemens et plenum ardoris. De quo notae sunt Petri Victorii conquestiones, doctissimi atque sapientissimi senis, decoris Italiae numquam sine laude commemorandi. Haec autem praefiscini tacta sint a me iuventutis caussa, ne scilicet eximias inter Mureti virtutes, praecipue hac ardentioris acuminis illecebra fortasse capiatur; qua fere solent homines affici. Verum est enim dictum Achillis Homerici: *Contentionem quae ex humano pectore, instar fumi, assurgit, dulcius melle stillare.* Ac Mureto quidem non mediocrem auctoritatem etiam gloria dabat pulchre factis et dictis parta, ut absque ambagibus loqueretur, et illud ab omnibus cuneis *euge* frequentissimum. Ergo cum hac auctoritate frueretur, (ut redeamus ad rem) cum plausus mirandos auferret undique, sine ulla, ut Cicero ait, fistula pastoricia; maluit, credo, velitationes antiquas consepeliri penitus et obscurari, ideoque non
L tulit moleste, secundam hanc Orationem suam, memorem illarum, conticescere, ne videlicet huius praeteritae contentiunculae quasi aliquo supercilio, ceterarum tranquillitas inumbraretur. Sunt enim quos parum delectet coactos fuisse pro sese caussam dicere; quod tamen Marco Catoni seni quadragies quater accidisse traditur: obaudiuntque plerique omnes prudentius Isocrati praecipienti, omnem vel tenuem suspicionis nubeculam caveri, quippe difficillime quae ac vix umquam diffletur. Hoc ergo prudentiae fuerit. Sed et alterum obversari Mureto potuit; quod exsequar deinceps. Nemo est hominum qui multa variaque lectione sit, cui non in promendis, inter scribendum, ex antiqua lectione rebus aut verbis, error surrepat aliquando, aliudque alterius loco ponat. At vero tenuis

---

*) Tom. I. pag. 305. ed. Ruhnk. Fr.
**) Ibid. pag. 304. Fr.

hic error et facillime praetermittendus; cuius neque immunes fuisse doctissimos antiquitatis viros iamdiu ab eruditis est cum observatur. Quid ergo, si nonnihil huiusmodi *ἀβλεψίας*, *incuriae*, in hac etiam Oratione de qua loquimur, Auctori, semel cum edidisset, occurrerit? et ob hanc rem acrius indignatus ei fuerit? volueritque intermori lente, quam aliis recoctam addere? sicut aliquis *nimium durus pater, praeterque aequum et bonum*. Id a vero ne multum abesse credam, sic ego meum animum induco. Cum exponere vellet, antiquis Gallis quantum eloquentiae studium fuerit, qui certe Galli, ut in secundo Originum aiebat Cato, *argute loqui industriosissime persequuti sunt;* utitur argumento, quod M. ipse Tullius, eloquentia magis illud quam hominis nomen, Gallo magistro, Plotio sit usus. *) Atqui hoc unde hauserit, equidem ignoro. Quippe enim ipse reclamare videtur Cicero, cum sic ad M. Titinnium scripserit in Epistola, cuius affertur fragmentum a Tranquillo *de claris Rhetoribus*. **) Illius haec verba, quorum et prima translata sunt ab Hieronymo in Eusebianum Chronicum suum: *Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere coepisse Lucium Plotium quemdam: ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam, mihi idem non licere: continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant, Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse.* ***) Quodsi apud Plotium exerceri Tullio non licuit, utique illo non est usus magistro. Auctoritatem vero, qua se ait impeditum fuisse id ne faceret, virorum doctissimorum, ego auctoritatem intelligo L. Crassi, quem Cicero fecit ex omnibus plurimum; cuius edicto, cum Censor esset una cum Cn. Domitio Aenobarbo, anno post Urbem conditam sexcentesimo sexagesimo secundo, vel uno minus, ut quidam putant, Latini Rhetores qui dicebantur, cludere ludum iussi sunt. Exstat edictum antiqui nitoris et disciplinae, in Agellii libro quinto decimo, itidemque apud Suetonium. Ac sane puer tunc erat Cicero, quattuordecim annorum circiter; natus quippe, ut ipse de se ait in Bruto, †) *C. Attilio Serrano, Q. Servilio Caepione Consulibus, quibus legem Serviliam suasit Crassus*, aetate Ciceronis maior quattuor fere annis ac triginta. Sed Crassi auctoritatem, Oratoris *in primis Romani nominis*, ut Plinii verbis dicam, quanti fecisset in pueritia Cicero, suis ipse verbis ostendat. At enim in libro secundo de Oratore ††) Quintum fratrem suum compellans: *Cumque nos cum consobrinis nostris Aculeonis filiis et ea disceremus quae Crasso placerent, et ab iis doctoribus quibus ille uteretur, erudiremur.* His ergo verbis, ea quae sunt apud Suetonium ex Epistola ad Titinnium illa, satis explicari dubium haudquaquam vide- LI

*) Tom. I. pag. 367. ed. Ruhnk. Fr.
**) cap. 2. Fr.
***) Cicer. Opp. ab Orell. ed. Vol. IV. P. II. pag. 461. sq. Fr.
†) cap. 43. §. 161. Fr.
††) cap. 1. §. 2. Fr.

tur. Oderat Latinos Declamatores Crassus; queriturque apud Ciceronem in tertio de Oratore, *) quod *eo biennio Latini, si Diis
LII *placet*, inquit, *magistri dicendi exstitissent, quos ipse Censor edicto sustulerat.* Neque igitur Cicero itare in ludum instituisset, de quo Crassus ostenderet edicti sollemnibus verbis sententiam suam, *sibi non placere;* quoque soleret in omni sermone dicere, *ingenia obtundi, corroborari impudentiam:* cum praesertim Cicero quasi iuniorem aliquem Crassum existimari sese vellet, sic eius ingenii fida vestigia legens passim subostendatur. Non secus ac (exempli caussa) in Republica Maior Cato Q. Maximum data opera potissimum imitatus, attentis observatoribus potest animadverti. Atque inde inter se fere simillimi et Cicero et Crassus (quantum quidem hunc ab antiquis novimus) cum cetero ingenii ductu, *praesente* maxime illo *semper*, ut de Crasso Plinius, *et faceto lepore sollerti*, tum et ratione studiorum et in magistrorum delectu ambo *φιλέλληνες*, *amantes Graeciae.* Denique hinc scite dictum a Quintiliano: Ciceronem personam L. Crassi quibusdam sententiis, in disputationibus quae sunt de Oratore, assignando, *iudicium suum cum illius auctoritate coniunxisse.* **) Quodsi aliquem e Gallia magistrum Latinum auditum et Ciceroni volumus, fuerit is non alius quam M. Antonius Gnipho, natione Gallus, atque, Suetonio teste, *magni vir ingenii, memoriae singularis, nec minus Graece quam Latine doctus;* etiam Atteii Philologi praeceptor, Grammatici non incelebris. Hic Romae cum Grammaticam doceret, *etiam Rhetoricam* (ait ille) *docuit, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret vero non nisi nundinis.* Eumdem hunc Cicero audiit, sicut est ab Suetonio et Macrobio traditum; nec tamen audiit adolescens, neque tiro studiorum eloquentiae, adeoque illius praeceptorum indigens. Verum tum demum audiit, postquam, peragrata Graecia Graecisque magistris
LIII usus, quos in Bruto ipse prosequitur, et Graecorum sive doctrinis sive spoliis onustus Romam sese recepisset; multum deplorante Apollonio, summo doctore, ut scribit Plutarchus, ***) ereptam ab homine Romano suae genti laudem eloquentiae, sedes patrias deseruisse. Sicut Aristotelis artem Rhetoricam potuit quidem legere Demosthenes; at non ante quam in omnis memoriae summum Oratorem evasisset. Quippe artem illam Demosthene iam florente, vulgatam Graeci probant. Unde neque Demosthenem illius Philosophi discipulum iure dici posse contendunt. Tum ergo etiam Tullius audivit Antonium Gniphonem. Eius enim scholam frequentasse Ciceronem ait, undecumque sumserit hoc, Macrobius, *post fori laborem;* hoc est, ut quisque videt, quo tempore *in principibus*, ut ait ipse de se, *patronis numerabatur, et iam videbatur illud in se quidquid esset, esse perfectum, et habere maturita-*

---

*) cap. 24. §. 93. Fr.
**) Inst. Orat. X. 3. pr. Fr.
***) Vit. Cic. cap. 4. Fr.

tem quamdam suam. Suetonius autem paullo aliter, frequentatam a Cicerone scholam Antonii scribit, *etiam cum Praetura fungeretur*, scilicet nullam ei moram faciente splendore ac maiestate Praeturae. Sic enim id confirmabatur quod ante Suetonius ponit, *scholam eius frequentasse claros quoque viros.* Nam ut etiam ante Praeturam dicamus id factum, profecto non sinit ipse idem auctor, qui Ciceroni ante hunc honorem Latinas Declamationes atque Latinas adeo scholas abiudicat, his e prologio de claris Rhetoribus verbis: *Cicero ad Praeturam usque Graece declamavit: Latine vero senior quoque.* Quibus tamen Suetonii verbis cautio nonnulla videtur adhibenda, ut intelligamus, Graece quidem potissimum ante Praeturam, ceterum aliquando tunc etiam Latine, licet frequenter minus, Tullium declamasse. ne videlicet illa verba his adversentur e Bruto, quae de adolescente se Cicero scripsit, qualis temporibus Marianis fuerat, cum ageret annum aetatis vigesimum et fere quartum: *Commentabar declami-* LIV *tans saepe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie: idque faciebam multum etiam Latine, sed Graece saepius.* *) Ergo neque ante Praeturam non Latine declamavit, neque vero post eam non Graece. Siquidem et hoc Epistola testatur quarta libri ad Atticum noni, scripta sex omnino ante obitum annis, qua exponit amico *theses* (declamantium hoc verbum) circa quas exerceretur, *cum Graece*, ait, *tum Latine.* Sed annis prioribus totum sese Graecis, non Latinis, Rhetoribus formandum tradiderat. Sibique Suetonius hoc vult, scribens, *Graece Ciceronem ad Praeturam usque declamasse.* Quodsi aliter fuisset, atque sub aliquo magistro Latino Cicero iunior profecisset, cedo, cur non, ut Pisonis ac Pompeii meminit in Bruto, quibuscum declamitaret, sic et huius Antonii (exempli caussa) Gniphonis mentionem fecit, in cuius erudiretur ludo? cum praesertim officiosissimum semper in magistros praebeat se ille vir omnium praestantissimus Romanorum. Cur nullum ullius, vel Gniphonis, vel Plotii, vel profecto Latini Rhetoris nomen apparet inter illos e Graecia Ciceronis magistros, Molonas, Demetrios Syros, Menippos, Dionysios, Aeschylos, Xenocleas, commemoratos ab eodem et alibi, et in Bruto maxime, ubi, quidam ut veterum eleganter ait, *sua initia* Cicero, *suos gradus, suae eloquentiae quamdam educationem refert?* Cur si L. istum Plotium magistrum umquam habuisset, cum scribat ad Titinnium, *se puero primum coepisse illum docere Latine*, nec sibi tamen eius doctrina tunc uti licuisse, cur, inquam, non adderet, a se autem auditum postea? Denique cur et Seneca Pater, libro Controversiarum secundo, iisdem paene Ciceronis verbis hoc tantum ait: *Primus omnium Latinus Rhetor Romae fuit, puero Cicerone, Plotius.* neque ullum praeterea ver- LV bum. an qui tantulam rem annotavit, qua nempe Ciceronis aetate Plotius docuerit, is, quod maximum erat, praetermiserit, huic illum fuisse discipulum? Nugae! Cicero, si vera dicenda sunt,

*) cap. 90. §. 310. Fr.

Latinis Rhetoribus nihil debet; quantusque est, fluxit e Graecorum litteris et disciplina; nisi si adiutus est aliquantulum etiam Romanorum Oratorum scriptis: quomodo se studiosissimum Catonis prodit, cui deesse queritur amatores; quomodo sibi *a pueritia quasi magistram fuisse*, scribit, *illam in legem Caepionis Orationem Crassi.* Cum istam Orationem sibi magistram dicit a pueritia, et quidem semper, hoc intelligit, credo, Latinam Orationem sese pro Latinis magistris habuisse, nulloque usum eorum, praeter Crassum suum, cui locum apud Romanos e regione dat Graeci Demosthenis, a quoque, plane divinitus, velut in aliqua eloquentiae *λαμπαδηδρομίᾳ*, *decursu lampadifero*, facem accepisse visus est. Nam quo anno Crassus occubuit, eodem sumpta virili toga, venit in forum Cicero, eloquentiae Dictaturam in se ab illius morte recipiens, in quo Romanae facundiae vera maturitas sese primum ostendisset. *Crassus*, inquit, *est mortuus; nos in forum venimus.* Quod ego dictum non absque allusione quadam puto. At Plotius haud equidem scio satis, admodumne praeterea fuerit Ciceroni magister optandus; utpote quem videam, apud Suetonium, a M. Caelio dictum *ordearium Rhetorem*, hoc est, ut idem interpretatur, *inflatum ac levem et sordidum.* Cicero autem adeo noluit inflatus esse, ut ad hoc praecipue Molônis opem advocaverit: *Is*, inquit, *dedit operam, ut nimis redundantes nos et superfluentes iuvenili quadam dicendi impunitate ac licentia, reprimeret.* *) Atque illud quidem Caelii dicterium tribui sane posset a nobis oratoriae cuidam acrimoniae, nisi confirmari videretur mihi loco, e
LVI *Manio* Varronis, urbanissimo, isque inde vicissim locus explicari. Affert vero hunc Nonius in verbo *Bubulcitare* : *Vicinus meus, quod apud Plotium Rhetorem bubulcitaret, alteri in dolore non defuit.* Equidem ex eo quod Plotio *Rhetoris ordearii* vocabulum sit datum, interpretor quod item a Varrone illius discipulus apud eum dicitur *bubulcitasse*. est enim hoc unum et idem plane cum illo. *Ordearius Rhetor* quidem, rusticus rhetor; *bubulcitare* autem, esse rustice facundum. vel quod a Crasso, in tertio de Oratore, tribuitur communiter Latinis dicendi magistris: *nihil potuisse docere discipulos nisi ut auderent*. quod est vere *bubulci;* unde a Varrone verbum *bubulcitandi* scholis illis affricatum. Atque his porro verbis, ut puto, Varro depingebat odiosum et ineptum Declamatorem, qui caneret in funere, ut dicitur, et suam eloquentiam, alieno tempore, in alterius alloquutione vellet ostentare. Quin, ut dicam quod sentio, vel integram illam Satyram quae *Manius* inscribebatur, quantum e fragmentis paucis potest fieri, suspicor institutam adversus fucum artis oratoriae fuisse, ac respondisse quodammodo Gorgiae Platonis; et, quoniam illos exagitabat qui tenebras veritati facerent, ideo ab auctore suo, quo nemo vel doctior vel elegantior vel urbanior homo umquam vixit, inscriptam adverso tenebris titulo *Manii*. quippe quod a *mane* sit factum, et exordio

*) Brut. cap. 91. §. 316. Fr.

novae lucis. ait Festus: *Manius praenomen dictum est ab eo, quod mane quis inito natus sit.* Igitur (hoc enim omittamus) quemadmodum eum, cuius memini supra, Demosthenem, cum olim illustris quidam e Peripatetica doctrina vir prae se tulisset, Aristotelis usum libris vel *artibus*, ut Graeci loquuntur, summum omnium locum adeptum esse; inventus est Dionysius Halicarnassensis qui nequaquam potuisse id fieri, neque congruere subductis rationibus temporum, doctissime ad Ammaeum scribens ostenderit: LVII
sic apparet, paullulum rationem fugisse Muretum, virum eximium, quod Plotium Ciceroni magistrum, aliquo calami errore, scribendo fecit. Neque, nos quidem scire quantum possumus, ullum e Latinis Rhetoribus alium auditum assidue ipsi Tullio, nisi quo tempore magis intererat cuiusque doctoris audiri a tanto viro, quam ut is maiorem aliquem fructum ab cuiusquam disciplina sibi capiundum existimaret. De studio autem Ciceronis vel in senectute declamandi, legenda est Epistola decima octava libri noni, ad Papirium Paetum. Ex qua locus elegantissimus, at, quod equidem viderim, corruptus adhuc et obscurus, nolo abeat mihi, quin iuvare illum adnitar quantum potero. Sunt ergo sub Epistolae finem haec, uti nunc leguntur in emendatissimis libris impressis: *Veni igitur, et disce iam προλεγομένας, quas quaeris: etsi Sus Minervam. Sed quando, ut video, aestimationes tuas vendere non potes, neque ollam denariorum implere, Romam tibi remigrandum est.* Optimus ac doctissimus Victorius depravatam huius loci partem priorem censuit; quapropter et scripturam proposuit lectoribus quam invenerat in veteri Codice Mediceo. Est autem haec: *Disceam προλεγομένας quas quaeris, et si Sus Minervam, sed quomodo videro, si aestimationes tuas.* Ex his mihi videtur primum illud *disceam* facile, addita litterula, corrigi *disce a me;* sunt enim verba Tullii Paetum invitantis in ludum suum. προλεγομένας autem intelligo *caussas* quas primo loco discipuli declamarent, in quorum comparationem alii deinde sese demitterent. De his loquitur Suetonius in Albutio Silo: *Receptusque in Planci Oratoris contubernium: cui declamaturo mos erat,* prius aliquem qui ante diceret, *excitare.* Sint ergo προλεγόμεναι quasi *ante dictae,* id est caussae; *caussas* enim ait Seneca Ciceronem appellasse quas Declamatores LVIII
ipso priores dixere *theses.* His positis, reliqua, transposita modo interpunctione, iuvanda sunt, hoc modo: *Veni igitur, et disce a me προλεγομένας. quas, quaeris? Etsi Sus Minervam. Sed quomodo, videro.* Sensus autem: Veni meum in ludum, et disce a me caussas. Quaeris, quas? nempe cum iudicia sublata sint et forum desertum. Respondet Cicero: Sus quidem, ut dicitur, Minervam, si te docere velim, nihilominus videro quomodo, quasque caussas inveniam aptas tempori. Quae sequuntur, *si aestimationes,* ad alium sensum pertinent. Haec de obscurissimo loco mihi videbantur. Praeter hoc autem de Plotio, est etiam in eadem Oratione qua de agimus, aliud eiusdem generis. Nimirum affertur paullo post quidam locus aliquot Graecis verbis, quasi

Platonis illa forent. Atqui nomen quidem initio illorum invenitur Platonis, et ex eo brevis adducta sententia. Neque tamen Platonis verba sunt; verumtamen, si aves auctorem cognoscere, Claudii Galeni. Quae invenias licet, quandocumque libuerit, Protreptici, operis doctissimi et eloquentissimi, capite septimo. *) Iisque verbis Galenus sententiae Platonis aliam ex Homero sumtam opponit. Ac de hoc sufficiat lectorem admonuisse. Quid ergo de istiusmodi erroribus dicamus? nos vero idem plane quod Gellius, cum simile horum apud Ciceronem erratum adnotasset. ibi tum haec ait: *In libro M. Tullii, qui est secundus de Gloria, manifestus error est, non magnae rei.* Vere nauci est aliquem doctum virum sic errasse, nugatorque dicendus, illis quicumque offenditur. Commonefiat modo Lector, ne incurratur in id quod apud Gellium eodem loco sequitur: *Non tam id mirabamur, errasse in ea re Marcum Tullium, quam non esse animadversum hoc postea.* Quodsi ob hosce naevos, haud enim sane maculas,
LIX Orationem adeo suavem et doctam, ego uti coniiciebam, absterruit Muretus grege ceterarum; enimvero morosior aequo fuit erga se. Debuit enim meminisse, verissime scriptum ab eleganti magistro Dionysio Longino, praestare, cum aura eloquentiae feraris, ut Poëta dixit, *in altos nubium tractus*, securitate gaudentem offendere quandoque, quam tenuiter culpam diligenterque caventem, interim frigere. Nos quidem gaudemus, rem alienatam iamdiu, nunc demum, *ἀγαθῇ τύχῃ*, *bona forte*, postliminio redire, vel ob hoc, quod hospitia poscentem nostra Muretum Oratio exhibere videatur, vittasque *ξενίου*, *hospitalis numinis*, illius quasi praeferentem. Post hanc, de qua nimis fortasse multa, sequitur non iam Oratio, sed Fragmentum Orationis, editum antea numquam, verum ex auctoris autographo depromtum. Principio dubitabatur hoc frustum quonam potissimum pertineret. Sed animadvertas velim in laude versari totum familiae Zenae, apud Venetos nobilissimae. tum deinde missum, ab adolescente recitandum ex eadem familia, quod edisceretur. Siquidem utrimque confit hanc esse partem Epitaphii quod in publica sollemni parentatione Iohannis Baptistae Zeni Cardinalis ab uno ex illius gentilibus habendum esset. Contigit ergo Mureto, quod non semel et veteris Graeciae magistris, merces ut suas per institorem exponeret. Porro is animus fuit huic Iohanni Baptistae Zeno Cardinali, ut iusta funebria suo sibi testamento caveret Venetiis quotannis procurari. atque id per amplissimum eius Reipublicae Senatum. Quae cautio non dissimile quid ab eo spectasse mihi videtur, quod apud illas humanitatis parentes Athenas observabatur: scilicet, ut quotannis Epitaphium diceretur fortibus, qui pro patria viri cecidissent, eamque celebritatem in Graecia obtinuit appellari *κοινὸν*
LX *πρὸς πόλιν ἅπασαν καὶ δῆμον ἐπιτάφιον λόγον*, *in publica urbis et populi concione dictum Epitaphium.* Quodsi etiam Zenus Car-

---

*) Tom. I. pag. 12. ed. Kuehn. Fr.

dinalis id Epitaphii voluit ab aliquo suorum dici, profecto non longe abierit ab antiquo Romanorum instituto. Apud hos enim erat mos, ut loquitur Varro, *perquam laudari* viros illustres in funere, pro Rostris, a propinquis suis. Eumque morem Polybius, ut plenum humanitatis, prudentissime dilaudat. Quidquid sit, apparet hoc idem usu venisse, cum istud Epitaphium scribendum Oratori nostro fuit. Et Zenus quidem haec, Muretus vero nactus argumentum antiqui saporis nostrisque moribus rarum, quantum ex hisce lineamentis videmus, antiqua item arte ducere opus instituit. Nam profecto videre licet, eum uti maxime voluisse praeceptis quae Graeciae magistri huic generi statuerunt. Cumque doctrina summa esset, ingenio autem acerrimo et quid maxime quamque rem deceret celerrime perspiciente; (nam haec propria Mureto virtus iure dici potest) ex omni antiquitate, quam habebat in numerato, etiam exemplar elegit operi suo longe omnium accommodatissimum. Hoc enim Orationis initium ita conformatum est, ut appareat, Muretum incredibili facilitate fundentem eam potius, quam lucrubantem, toto animo intentum fuisse Platonis Epitaphio, quo, velut in Eloquentiae campo contermino Philosophiae, Thucydidis Epitaphium alterum Plato creditur provocasse. Nec ulla profecto melior erat norma quam imitaretur, vel argumenti nonnulla similitudine vel politica, ut Graeci loquuntur, nobilitate sententiarum. Quae tamen a me non ita dicuntur, quasi admodum emineat in his parvis initiis ea de qua nunc loquor imitatio. Posita quippe tantummodo fundamenta sunt, et iacta semina. Sed ego ex fundamentis, opus quo tendat, et ex seminibus, qualis exitura esset arbor, mihi videor longe prospicere. LXI
Profecto Mureti magnum ingenium ubique cernitur, iudicium politissimum, eligendi facultas, quae Critice dicitur, examussim optima. Itaque nullum non eius fragmentum dignum quod Palatino, ut Horatius loquitur, Apollini recipiatur: praesertim si quod pertineat ad funebre genus. est enim hoc eximiae nobilitatis, et Graecorum exacto politoque illo iudicio refertur ad ea quae agunt περί τε τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς, *de honesto atque virtute*. Si autem hoc Orationis truncum caput, quo minus absolutum est suoque fini membrisque redditum, eo minoris aestimandum videatur; cogita, etiam Apellem Veneris caput et summa pectoris arte politissima perfecisse, reliquam vero partem corporis inchoatam reliquisse; nec tamen ideo Cois tabulam abiectam, quod perfecta non esset, immo thesauri loco asservatam, cui ad praescripta lineamenta perficiendae qui succederet inventus est nemo. Idemque de Fragmento quod nunc editur, esto iudicium. Mihi vero, ut fatear, accidit periucundum, laudationem Zeni Cardinalis, inchoatam saltem, si non perfectam, a Mureto fuisse. Laetabar enim, Oratorem cum paucis nobilissimum applicuisse facundiam suam ad virtutes ornandas viri, quem Ecclesia Vicentina, Mater haec nostra, inter Patres et Episcopos numeraret; meritum de se praeterea non mediocriter. Liceat enim hoc officio pie-

tatis ac testimonio ex occasione defungi. Statim a duabus Orationibus, quarum unam haec editio tenebris diuturnis liberavit, alterius Fragmento lumina vitae primum ex autographo cernenti obstetricata est: post ergo duas Orationes, Epistolae tres consequuntur. Ex iis aberat ordinibus una diu nimium, sic uti in aliam militiam dedisse nomen paene videri posset; non enim edi cum
LXII Epistolis Mureti solita est; verum in Sylloge quadam Carminum inveniebatur, a Scipione de Montibus procurata. Nunc autem agnita, neque desertoris, at emansoris, habita loco, iterum ad signa recipitur. Reliquas autographum de integro suppeditavit. De quibus Epistolis hoc ego, sine fuco et fallaciis, uno verbo dixerim, elegantissimas vero esse, quin immo dictione aureas; ut non leve operae pretium existimem eas gemmulas in conspectum hominum vindicari. Scriptae sunt haud multo postquam auctor hospitem Italiae sese professus fuerat, vel incolam potius. Neque inanem istam esse temporis notationem accipe sic. Muretus enim, qua fuit ubertate καὶ φιλοκαλίᾳ, *studioque pulchritudinis*, cupiit in hoc etiam epistolico pulvere sese ostendere, in quo illustrior quisque cum veterum, tum recentiorum dedit operam, etsi non omnes eodem aeque successu. Sane pars haec eloquentiae iucundissima quidem illa est; nam Epistola coagulum habet aliquod societatis et sermonis, ad quae homines natura fecit; et mores exigit paullo minus quam Comoedia vel Dialogus aut Satyra; et abdita promit animi; unde appellatur a Demetrio *mentis imago quae mittitur alteri;* nitoris est insuper ac simplicitatis apprime amans, itemque varietatis. At nescio an ob easdem hasce caussas non etiam sit eloquentiae pars fortasse difficillima: qua scilicet neque Demosthenes, *optimus longe Post homines natos Orator qui fuit olim*, creditur numeris prioribus respondisse. Ac de Epistolarum quidem utilitate simulque difficultate non vulgariter disputavit Muretus, iucunda παρεκβάσει, *digressione*, explicaturus ad Atticum Epistolas Tullii. Sed cum omne genus Epistolas decet varietas, tum inter plures huius auctoris, quaedam invenitur etiam ab aetate differitas. Res enim sic habet. Quas prioribus annis dedit,
LXIII statim ac venerat in Italiam, ita sunt ad Terentii filum ductae, nihil ut possit magis. Spirat in iis illa, quam Graeci dicunt μεσότητα, Varro *mediocritatem* vertit, cum eius formae Terentium exemplar faceret; nec male diceretur eadem *sobrietas* atque *modestia*. Stillant fluxu liquidissimo, quale dixeris nectar Gratiarum favis expressum. Hisque convenit plane quod Plinius de cuiusdam scribit Epistolis, eas cum legeret, existimasse Plautum se vel Terentium legere solutos metro. Nam ceterae, quas maior aetate fecit, non ita sunt ad eamdem indolem emussitatae vel coaequatae, ut recusent etiam aliorum, optimorum certe scriptorum, habere rationem. Hoc ergo videtur interesse priores inter ac posteriores Epistolas viri. Sic ut interdum usu veniat mihi, nondum insperta temporis nota, rationem tamen inire mecum quandonam sint potissimum scriptae. Evenit autem hoc idem et Orationibus,

quaecumque ad ultimam eius aetatem vergunt, ut proinde ac ab
cuiusque auctoris magni lectione recens esset, ita, felicitate qua-
dam ingenii flexibilis, maxime servent illius impressa vestigia:
Senecae, verbi gratia, vel Taciti, atque etiam Agellii; Grae-
corumve ac Latinorum etiam posteriorum; nostrum ut quandoque
Cyprianum, inter alios, possis agnoscere. Eius ergo quod aie-
bam prioris Terentiani generis duae sunt Epistolae, quae nunc
eduntur, innocentiae Latinae miro lepore spectandae; ac, verbo,
eiusdem limae cuius illa Catullo quae anteit, digna sane Catullo,
ad Bernardinum Lauretanum Epistola; cuius et ipse ad Catul-
lum Commentarius, dulcedine refertus; cuius, quae ad Te-
rentii Fabulas argumenta Terentianae dedit castitatis. Cete-
rum Epistolae Mureti omnes communiter cultae, omnes affectu
suavi; inaffectatae, leni lapsu candidae, aliquando pro re na-
ta, magis flexiloquae; ita simplices et comes, ut non oblivi- LXIV
scantur Tullianae gravitatis, ita extra forum rumoresque nego-
tiorum positae, ut in litterario tamen secessu quaerant unde-
cumque gratiam varietatis. Omni enim varietate studuit asper-
gere suas Epistolas, praesertim argumento, sed et stylo nonnihil;
in quas etiam frequenter aquulam a Philosophia capit, occultis du-
ctibus, nec erat difficile homini antiquarum disciplinarum peritis-
simo. Exempli gratia, negotiosi aliquid generis habent Episto-
lae primi libri. admodum eaedem tersae. naturae multum inest et
suavitatis. Sunt aliae argumenti docti et litterati et critici, cuius-
modi veteres inscribebant *Epistolicas quaestiones* aut *confusas Epi-
stolas*; qualesque fuere plurimae, quas ex antiquitatis naufragio
equidem redemtas vellem quovis pretio, M. Varronis: quales item
priscorum Iurisconsultorum, Pomponii, Fabii Sabini, Iavoleni.
Atque istius, ut aiebam, argumenti ad Giphanium habentur non-
nullae: tertia quoque supra trigesimam secundi libri,*) agens *de
veterum ἀνακολούθοις, non cohaerentibus in re grammatica*. cui
tamen et addi quid posset, et de quibusdam ibi dictis eligam adhuc
ego parumper *ἐπέχειν, ambigere*. Hae omnes nudae quidem et
rectae, adductae, subtiles. Nam quae ad Zoppium habetur quin-
quagesima **) libri tertii de Tragoedia, nobilis profecto inter pau-
cas Epistola. Foeta nimirum ingenii notis in Graeca elegantiarum
schola detriti. Conferta est rebus; excellens prudentia; histori-
cis *ἐπιτηρήσεσι, observationibus*, scitissime interlita: dictione
tereti et cohibita et simplici; ordine perquam prudenti. Ad Ri-
parium paucae libri secundi, ut ad puerum, leniusculae, nitidae,
pressae, suaves; certe multum animadvertendae; sunt enim artis
magnae plenaeque philosophici cuiusdam lactis. de quibus illud
succurrit: *Os tenerum pueri balbumque poëta figurat;* Orator mo- LXV
do substituatur pro poëta. Pulcherrima sexagesima et septima***)

*) Apud Ruhnk. libri primi. Fr.
**) Apud Ruhnk. est XLIV. Fr.
***) Libri I. R. Fr.

Cuiacio missa. Tullianam ad artem omnino *συνεστραμμένη*, *convoluta;* insurgit cursu decentiore, gravissima simul atque dulcissima. Ad Sacratum enim eiusdem libri secunda et vicesima Plinii Iunioris habet aliquid: cui quidem Plinio non dissimiles expolitione sunt nobis Epistolae Gregorii Nazianzeni. Festivo autem generi ascribendae sunt quarta supra octogesimam, omnium urbanissima; et quae, de multis ad Paullum Manutium, initio libri quarti*) reperiuntur sitae. In his enim videntur Mureti quam pro more, festiviores ioci. Sunt istae, ut Caesar aiebat, *sedatis vocibus* facetiaque liberali. Porro moratarum ordinem tenent secundi libri **) tertia ultra vicesimam, deinde quinta et quinquagesima; ubi de mortis aeque ac vitae contemtu loquitur graviter. Centesima Christianae modestiae plenissima. ***) Septima vero a septuagesima, est ad Giphanium. Capior, ita me Deus amet, animum viri perspiciens a concertationibus adversus aemuli sycophantias abhorrentis. Nimirum infert graviter, et verissime: *Ulciscentur hominem mores sui.* Sed et insertae ipsius Giphanii perplacent litterae, Germanice candidae, doctae, iudicii plurimi, aequabiles. Sicuti Lipsii niveae; honestae Cornelii Valerii; amabiles et ingenuae Sacrati; Antonii Constantini iucundae; apertae Brissonii, non absque verbis antiqui Iuris. Sexagesima vero libri quarti †) ad Pinceum sapiens et vere senilis, de colloquiis virorum gravium, de senectute bonis occupanda studiis. Ne dicam de septima post decimam libri tertii, qua locus tractatur intimae philosophiae; de fortuna et casibus egregiorum civium; ††) quae Tacito dicta sunt *incerta reipublicae.* In quo graviter et enucleate ac iucunde utitur historia veteri Graecorum
LXVI et Romanorum. Omnes hae rebus et verbis nobiles, honestae, aptae, hilariter graves. Atque, ut de Mureti Epistolis absolvam paucis, duplex est genus earum quo alliciar maxime. Unum, quod occupatur circa, ut loquitur Demetrius, *φιλικὰς φιλοφρονήσεις, dulcitudines amicitiae*. his vero excellit; his omnes et mitioris affectus et moris humani et orationis castae illiquefacit voluptates, quibus facile praecordia circum admittatur. Quamlibet earum sume. si vis, libri secundi †††) quartam ad Manutium. Quis non in illa videt Epistola, duorum ex omni antiquitate Latina dulcissimorum eius virtutis auctorum, Terentii atque Catulli germanam faciem? Etsi quod huius quidem est laudis, nempe conscribendi amanter Epistolas, ea nemo est hominum quem concedere non oporteat maioribus nostris, veteris Ecclesiae scriptoribus. Cuiuslibet mihi, fac, videas. Paulli maxime; sed et Augustini et ceterorum. Dices alios fingere vel

*) Libri III. R. Fr.
**) Libri I. R. Fr.
***) Apud Ruhnk. est XCIX. Fr.
†) Lib. III. ep. 54. R. Fr.
††) Tom. II. pag. 635. ed. Ruhnk. Fr.
†††) Lib. I. ap. Ruhnk. Fr.

frigere, hos ex animo amare, vivoque, ut ait Virgilius, amore. Nec mirum; est enim scribendi recte sapere initium et fons. Verum hoc alias. Alterum genus Epistolarum apud Muretum maxime mihi probatarum est, ut quaeque minus ab labore curaque proficiscitur, magis autem ab aura labitur quadam facili praesentique mentis incitatione. Utebatur enim divite naturae vena, qua viguit olim tantopere Chrysostomus, larga studiorum conluge locupletata; quae laetius a semet ipsa funderet, quam ut imperiosiori curae subesse vellet. Itaque ut plus in Manutio artis agnoscitur, ita naturae plus est Mureto. Si quae vero paucae maiori apparatu sunt scriptae, videntur, ut verbo Luciani dicam, plus nimio *σφυρήλατοι, elaboratae malleo,* vel, ut Seneca Latine dixit idem perquam eleganter, *circumtunsae;* et, si dicere fas, *ὀγκωδέστεραι, distentiores.* Sed ab Epistolis veniamus ad Carmina, quorum foetu feraciorem habes Editionem; idque propter has caussas. LXVII
Editus in Gallia iam fuerat, ab iuvene tum quidem adhuc Mureto, libellus Carminum. Iis Carminibus auctor ipse *Iuvenilia* titulum fecit. Sed cum idem, post annos aliquot, in Italia suos versus in lucem efferret, ibi vero isthaec Iuvenilia, ceu ingenio essent illiberali, praetermissa, neglecta, exposita sunt. Ac deinde factum, duos ut inter fratres, nempe libellos Carminum editos eodem parente, perpetuo fuerit, prout veteres Iurisconsulti loquuntur, *erctum citum.* Neque in aliis deinceps editionibus eorum apparet vestigium aut vola. Nullaque invicem postea communio illis intercessit: nisi quod prior ille *Iuvenilium* libellus quandoque subiit typos, at seorsus; ideoque repertu rarior evasit. Sed huic Editori fuit nunc animus ignoscentior. Itaque hanc prolem expositítiam voluit in unam et eamdem Editionem reconciliare domum: id est, seligendis quibusdam *Iuvenilium*, Lectori gustum praebere Mureti studiorum, sic ut dicam, pubescentium. Nec tamen id adeo, quasi perfecta viderentur quae Auctor in senectute dicitur improbasse. Verumtamen haudquaquam iniucundum est, ut stirpes in arboribus, ita magnorum virorum ingenia cognoscere *κατὰ τὴν ἀρτιφυῆ βλάστησιν, in germinibus primis.* Nam et opera Virgilii nemo non admiratur quae composuit senex; at Culicem, nescio quomodo, iucundius etiam legimus, quadam exspectatione laeti venientis ac velut herbescentis poëtae. Itaque Petrus Bembus eum Virgilii lusum adeo carum habuit, ut illustratum a se voluerit elegantissimo sane libello, in quo etiam eum, qui colloquens inducitur, Pomponium Laetum, singulos Culicis versus memoria tenentem facit. Haec autem Carmina Mureti, si quod est dicere volumus, licet fateri nomini profecto suo respondere, ac iure dici posse *Iuvenilia*; sed eius tamen iuvenis qui cresceret in virum LXVIII
summum. Sunt ingenii plena; sunt acuta, plus etiam fortasse quam satis; vivida nitent hilaritate; Latinae linguae peritiam praeferunt non mediocrem, spiritus ingentes, excelsum animum. Habebis interim, eadem opera, quam Auctor praestruxerat *Iuvenilibus*, non pro iuvenis aetate, Praefationem: scilicet earum ele-

gantiarum et copiae, ut vel ob hanc non perditum libellum, at omni ope servatum oportuerit. Quaerit enim acute atque iucunde ornateque de Poëtica, illa mentium altrice non vulgarium; atque in eo disputat, curnam poëtarum bonorum ad usque sua tempora tanta fuerit in Gallia paucitas? non secus ac sibi proposuerat, in prooemio primi de Oratore libri, quaerendum Cicero, quid ita, cum tot in omnibus praeclaris artibus exstitissent illustres viri, non adeo multi floruisse reperirentur oratores boni? Ac de *Iuvenilibus* quidem haec. Nam alii sequuntur versus nova nunc editi foetura, non tamen eiusdem cum *Iuvenilibus* classis, neque porro centuriae. Itaque de iis alia prorsus est ratio; multo quippe altius tollunt caput. Sunt omnino tres Elegiae, quae repertae sunt eadem ipsa scriptae Mureti manu: ad quas, credo, licebit pauca *παρατεχνολογεῖν*, *interponere.* Enimvero futurusne Mureto locus fuerit eximios inter poëtas, (quem ipse tamen semper modeste recusavit) ubi res ageretur considentibus veteribus Criticis *ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ*, *verendo in concilio*, et suffragia *τῇ ἀρίστῃ*, *ex aequo*, ferentibus, vel Romae *iudice Tarpa* Horatiano illo, vel in Graecia, in iis, uti loqui solebant, *τῶν πέντε κριτῶν γόνασι*, *quinque iudicum genibus*, quae veteres poëtae ceu quaedam *Διὸς γούνατα*, *Iovis genua*, reverebantur; exspectandane igitur in tali censura esset illi sedes cum primis; an potius res ita putanda sit: Mu-
LXIX reto, cum in pangendis versibus affuerit doctrina singularis, perfecta utriusque linguae peritia, penus antiquitatis uberrimum, aerarium philosophiae, plurimum iudicii simul et ingenii, omnia haec abundanter: eidem nihilominus haud aeque illam aspirasse, quae Platoni dicitur in Phaedro *ἡ τῶν Μουσῶν μανία*, *Musarum dementia*, qua sine Poëticae fores nemini pulsandas edixit ille Philosophus: hac de re, quoniam dicendae sententiae mihi ius non est, haud equidem censuerim. Id satis constat, hunc virum diligentissime Poëticen coluisse multiplici ac vario genere Carminum, et Graecorum et Latinorum, ad senectutem. Atque hoc ipsum per se non exiguae ducendum est laudi, cum videamus, habitum fuisse magni, apud Graecos in Solone, apud nostros in Gregorio Nazianzeno. Quorum uterque, vel inter publicas res, admodum est poëtice delectatus. Hic autem posterior ad omnem suorum casuum varietatem semper dulcissimos versus adhibuit. Est enim, est Poëticae studium viris gravibus nonnulla Philosophiae pars; atque magnum iudicium excelsi animi, quem indoles quaedam virtutis laetior afflaverit et exemerit vulgo. At praeterea, etiamsi fortasse Muretus a poëticis laboribus insignem capiti suo coronam petere sive noluerit sive non potuerit; certe hoc tamen contubernio atque subsidio Musarum adiutus mirum in modum fuit ad eloquentiae palmam percipiendam: sicuti sententiam accepimus Theophrasti perquam commendantis Poëticen oratori. Quapropter mihi videntur eius Carmina cum a semet ipsis non parvum, tum vel maius ab Orationibus pretium ducere. atque has vicissim arbitror posse nonnihil etiam de Carminibus aestimari. Sit enim profecto rusti-

cus, qui non sentiat in Orationibus Mureti frequenter clangere grandiorem tubam; utique ab assidua lectione poëtarum utriusque linguae, atque ab ingenio pangendis Carminibus multum exercito. LXX
Plane ut in ipso Cicerone vestigia licet odorari subinde poëtarum quidem cuiusque generis, maxime Tragicorum, sed et mentis imbutae huiuscemodi velut infecturis. Sed et poëtas vicissim ex oratoribus profecisse cognoscimus; ut Virgilium: hunc enim Platonis maxime trivisse libros, ex amplitudinis et decoris facie consimili coniicio. Hinc ergo praecipue hausit Muretus Orationis maiestatem et amplitudinem, quae dicitur Graecis *τὸ κάλλος*, *nobile* vel *pulchrum*. Hinc quam illi *γλυκύτητα*, nos *dulcedinem* appellamus. Hinc *εὐκρίνειαν*, *distinctionem*, et *λαμπρότητα*, *splendorem;* quorum illa ordine lucido constat; haec facundia et nobilitate dicendi. Hinc miram absque ullo nisu iucunditatem. Hinc habet quod tolli novit lente ac pedetentim, et secum intentum auditorem in sublime rapere; tum deinde obsequentem dictis pro libito *vel Thebis*, ut ille ait, *ponere vel Athenis.* Hinc est quod saepe fallit avolans a scopo, quae res est in oratione vel difficillima iudicio Tullii, mox facili ad metam flexu, celerrime sese recipit in viam. Hinc etiam nonnumquam descendit in illiusmodi concinnitates orationis et cincinnos, quos appellare consueverat Augustus in Maecenate, *μυροβρεχεῖς*, *unguentis perfusos*. Hinc denique habet inveniendi copiam; numerorum concentum hinc et varietatem et similiter cadentes plausus, dictos eleganter a Lucilio *filios Isocratis*, modo, ita uti videtur mihi, Lucilii versus hic e quinto Satyrarum, apud Agellium, corrigendus: *Hoc Nolueris; et Debueris te Si minu' delectat, quod ἄτεχνον, Isocration est.* Emendavit Scaliger, *τεχνίον*, *Isocration;* quasi *artificiolum* Isocrateum dicenda sint ista cadentia similiter, *Nolueris, Debueris.* At mihi sic magis placet: *τέκνον*, *Isocration est*. ut perurbane *Isocratis filios* dixerit eas figuras, quibus esset Isocrates frequen- LXXI
ter delectatus. Nam et Varro Marcipore, apud Nonium, appellavit non aliter, *Filium Antipatri Stoici Dilemma*, si cum Victorio legas; si autem cum Mureto, *Lemma unum*, quod fuisset familiare Stoicis id genus: *Cui celer Dilemmatos* vel *Di-henos Lemmatos logos, Antipatri Stoici filius, rutro caput displanat.* Verum isti, de quibus aiebam, flosculi non magis Isocratis filii, quam poëticorum studiorum sunt. Quorum studiorum celsitudinem Muretus in Orationes, ut eloquentiam inde carperet, concurvavit. Si autem ille umquam a poëtica valuit, ut certe multum valuit, hoc audeo dicere: cum Elegos modo qui eduntur, maxime conderet, auctorem et aetatis et studiorum flore, circa summam poëticae facultatis *ἀκμήν*, *viriditatem*, constitisse. adeo sunt politi, copiosi, vigentes. Nec eo dico, quo pretium Editioni conciliem; ecquaenam mihi sit enim assentandi caussa? Verum ubi primum eos vidi versus, profecto ita se rem habere animum induxi meum. Leges; ac de meo iudicio sententiam ex tuo feres arbitratu: nullius enim hac de re arbitrium defugerim; modo sit aequus, ac praeterea ne sit, ut festiviter ait Aristophanes, *ἄπειρος τῶνδε λόγων καὶ τὴν*

γνώμην μὴ καθαρεύων, harum inexpertus rerum et illota sententia. Quin vel ipsum argumentum suadeat, omnes poëticae facundiae nervos intendi ab auctore oportuisse istis in Carminibus. Quidni autem? cum ex iis unum scribatur ad Paullum Manutium *τὸν πάνυ, celebrem illum*: et scribatur eo tempore quo Muretus, Venetiis advena, se suaque omnia Manutio contulerat in sinum: cum illo paene magistro gloriabatur: cum tantum flagraret eos inter amicitiarum, neutri ut ad explicandos amores verba suppeterent. Quantum ergo talem amicum in amici laudes connisum arbi-
LXXII tremur? Erat Mureto Manutius, quod Ciceroni Atticus: *Cui res audacter magnas parvasque iocumque Eloqueretur.* Atque id quotidianae illae ad Manutium Epistolae ἡμερόλεγδον scriptae, ut loquitur Cicero, satis innuunt, verbisne dicam magis, an colore quodam suo genioque peculiari? Nam cum alioqui Ciceronis Epistolarum varia genera sibi duxisset exprimenda, imitationem earum quae sunt ad Atticum, data opera, mihi videtur in has ad Manutium Epistolas reservasse. Itaque hic, quantum potest, aemulatur illam Ciceronis familiaritatem iucundissimam; concisionem illam Atticam plane atque omni melle dulciorem; item illam quam significantius est Graece dicere διάθεσιν, id est, animum benevolentia intime affectum. Cumque ad Atticum Epistolas dixerit Cornelius Nepos historiam illorum temporum continere, dedit operam, ut neque his litteris aliqua species deesset historiae, licet multo levioris, rerum scilicet ad litteras pertinentium sive litterariae *περιστάσεως, rei.* Interspersit etiam Graeca frequentius emblemata, quibus, ex omnibus Ciceronis Epistolis, istae maxime ad Atticum scriptae, quasi tessellis insititiis, ubique vermiculantur. Et quoniam hic saepe scribebat ad Atticum, ut ipse ait, *ἐν αἰνιγμοῖς, per aenigmata,* eo quoque genere lusit adversus Manutium haud inscite Muretus. Sic *interpretem Athenaei* cum dicit, *Natalem de Comitibus* intelligit; sic *Polyphemus* Franciscum Robortellum ei significat. *) Argute; vel enim, ut interpretor, quod esset grandiori mole corporis et quasi Polyphemea; nam corpulentiorem videmus imaginem eius, crasso quodam capite; insuper fuit asper omnibus, qualis Virgilii Polyphemus: *Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.* vel etiam respexerit compositi nominis Graecum etymon, quod a *multa fama* est. Quippe Robortellus irridebatur, quod editis brevibus et crebris libellis, ambitiosule
LXXIII sibi famam corradere vellet. Dicitur etiam Achillem Statium designasse, sumpto ex initio Iliadis hemistichio. Quod si est, altius profecto descendit illud acumen. Non aliter ad Atticum Cicero C. Antonium collegam suum in consulatu *Teucridem* nominat, sive *Troianam*, vel *e Teucris mulierem;* nihil, ut puto, aliud hac voce perstringens, quam eius prae se antiquam a genere gloriam, quo Romanas origines ac Teucros contingeret; cum tamen, ut nobis illum antiqui describunt et ipsa res loquitur, animo esset im-

*) Epist. I. 13. R. Fr.

belli parumque constanti. Quemadmodum irridet in Appio Claudio alibi, quam vocat *Appietatem*. Atque etiam Plutarchus narrat, huius Antonii fratrem M. Antonium, ob splendorem generis, delectari solitum veteri fabula, qua ferebantur Antonii ab Antone progeniti, Herculis filio. Viri autem docti, qui putant, his verbis a Cicerone tantummodo parum virilem tangi animum Antonii, dicunt, ut mihi quidem videtur, aliquid, sed non id quod erat, ni fallor, praecipue animadvertendum. Similiter de Pompeio, cum ab rebus Orientis veniens, primos in Republica cieret motus, ait urbanissime, Epistola primi ad Atticum libri decima septima, ut quidem nunc a viris doctis emendatur: *Turbat Sampsiceramus.* quasi tumultum ab Oriente nuntiaret, et ab eius aliquo Rege barbaro Sampsiceramo, non Pompeii motus. Hic loci est aculeus. Nam *tumultus nunciari* et *gentes turbare* dicebant Latini, statim ac illae prima belli semina meditarentur. Etsi cum dicatur fuisse scriptum omnibus in libris antiquis, *Turbatur Sampsiceramus,* ut sit vereor haec antiqua lectio retinenda. neque, ut fit, corrigendum *Turbat,* quasi fuerit illud prius passiva significatione verbum inculcatum a librariis nescientibus, eleganter a Latinis dici *Turbare* pro *turbas commovere.* Placet, ut aiebam, potius antiqua lectio: modo non ita explicetur, uti factum a Corrado et Manutio est; LXXIV quasi dixerit Cicero, Pompeium ipsum perturbatum fuisse. Hoc enim Dionysio Lambino dedit mutandi ansam. Magis arridet, ut Cicero Graecarum elegantiarum amator maximus *Turbatur* scripsisse videatur imitatione Graecorum, qui voce passiva efferunt saepe *θορυβοῦμαι*, *turbor*, pro eo quod est *motus excitare.* Cuius consuetudinis plura sunt exempla, neque nunc iteranda. Sic ergo solet ad Atticum Tullius; et sic Tullium imitatus Muretus ad Manutium. Ad quem vel Epistola secundi libri *) octava supra decimam adeo est huius normae tota, ut ipsum eius initium a Cicerone sit sumtum. Hoc itaque Muretus faciens, et Atticum in Manutium, pro viribus, transferens, ingenium simul prae se ferebat argutum et multiplex, ac simul quo sibi amicus haberetur loco patefaciebat. ex animi sententia datum a se illi confirmans pulcherrimum titulum in quadam Epistola, **) ubi salutem dicit his iucundissimis verbis: *vale, ἄνερ εὐδοκιμώτατε καὶ τῷ ὄντι φιλόφιλε ἐν τοῖς μάλιστα, vir honestissime, iureque ac merito, ut qui maxime, amans amicorum.* Quapropter nihil oportet mirari, si versus cum meditaretur ad suum Manutium, quos primum legendos habebis nunc, sic de consilio isto, in alia Epistola ***) eundem alloquitur: *Ad te scribere aliquid te dignum, mihi hoc crede, gestit animus: et est ὑπόθεσις praeclara, aut innumerabiles potius ὑποθέσεις. Sed ita pridem versus facere destiti, ut valde metuam, ne nihil succedat. Tentabo tamen.* Modeste hoc ille quidem magis quam vere. En ergo habemus aliquando tandem versus tam

---

*) I. lib. ed. Ruhnk. Fr.
**) Lib. III. ep. 9. R. Fr.
***) Lib. I. ep. 14. R. Fr.

cupienter a suo poëta factos; non partus modo existimandos, ut Varro aiebat, poëticos, verum et habendos ut specimen bonae inter bonos amicitiae. Alterum Carmen itidem Elegiacum est poëtae
LXXV ad maximum poëtam; videlicet ad Ioannem Baptistam Amaltheum, quo poëta nihil eloquentius in versu, candidius nihil Solis haec publica lux videt. Quare apud se reputet unusquisque atque argumentetur, qua cura Mureto fuerit incumbendum, ne tantum ad poëtam scribens, virtutes ac laudes eius diceretur ingenii culpa detrivisse. Tertii porro Carminis regium est, ut si quod umquam esse potest, argumentum: nimirum laudes Urbis ac Reipublicae Venetorum. Videturque illud scribens in animo habuisse quoddam *εὐχαριστικόν*, *carmen gratiarum actionis*, persolvere, hospitii ergo comiter praebiti exhibitaeque publicae humanitatis. Olet autem praecipue lucernam Catulli, vel, si malumus, amaracinum. Ecquisnam vero non fateatur, interfuisse gloriae tantae Reipublicae, hanc demum Elegiam tenebris diuturnis absolvi, eripi, liberari, in publicum elici, qua et Urbis Venetorum maiestas et amplitudo Reipublicae et Venetorum in hospites doctos bene promerita commendantur cultissimis et eloquentissimis versibus memoriae hominum sempiternae? commendantur autem ab alumno Gratiarum unico, qui e Galliis esset in isthaec littora, ut novus quidam Arion, cum lyra et omni Musarum instrumento pervectus. Id esse quanti debeat, duae nos docent urbes Graeciae, quae duobus oppositis invicem factis rem eamdem iudicaverunt. Nam Athenae, quod essent uno Pindari versu cum laude commemoratae, poëtam praemiis ingentibus mactaverunt. Ex adverso Thebani, non id sibi potius datum laudis indignati, propterea suum civem, eumdem Pindarum, graviter multaverunt. *) Sic utraque urbs ex antiquitus insita Graeciae humanitate, de uno unius poëtae versu, quasi de corona certabat. Quarum altera, liberalitate; altera, multae severitate, albo atrove calculo, poëticae quae vis esset in gloria comparanda
LXXVI Principibus et Rebuspublicis ostenderunt. Ac de Mureti quidem rebus hactenus. Sed quoniam huic Editioni Rerum Index accessit novus, restat de hoc, mi Lector, paucis te ut adhuc velim, petamque, rem ut ab initio totam pernoscas. Indicem quomodo facere potissimum instituas, interest. nec enim antiquis viris una ratio fuit ordine annotandi certo res in libris observandas, indeque in usus excerpendas, quod nostris moribus dicitur, *Indicem componere*. Iam, quantum scio, duplex inita huius rei veteribus via. Et prima quidem semina credo iecisse Platonicos, omnium elegantissimos philosophorum et observationi maxime deditos; aut saltem ab aliis inventa, si forte, hos coluisse *κριτικωτέρως*, *magis critice*. Sed eorum Index huiusmodi: notari si quid vellent, non, quod facimus nos, in syllogen colligebant, libris vel anteponendam vel postponendam. quinimmo librorum oris appingebant pro verbis, ut dicam sic, vocales quasdam notas, apposite rem indicantes. et fuit, inquam, haec Indicis prima ratio. Eas notas expositas a

*) Vid. Muret. Var. Lect. IV. 1. Fr.

Laërtio videas in Platone, ac plures etiam ab Isidoro. Notarum erat officium non adeo demonstrare quamque rem, prout suum cuique pretium ad latus ponere, virorumque doctorum iudicium de singulis designare. Vides iam, talem Indicis methodum Grammaticae artis metas egressam, potius ad Criticen accedere. Inter has enim disciplinas duas praeclare distinxisse Cratetem Philosophum, ait Sextus Empiricus, *Κρατήτειον λόγον*, *Cratetis rationem*, appellans. Itaque nil mirum, doctrinam fuisse istarum notarum, ubi primum prodiere, quasi thesaurum ingentem, pretio magno solitam addisci, quod apud Laërtium docet Antigonus Carystius. Nec mirum item, a codicibus Platonis et Homeri, quorum primo fuerunt, in omne cito studiorum genus notas penetrasse. Nam et LXXVII
maiores nostri, non innocentissimae solum animae, sed etiam elegantissimae, Criticum istum apparatum, pro suis usibus, ad Prophetarum libros transtulerunt. Quod apud Epiphanium est videre, initio libri de *Ponderibus et Mensuris*. Denique tanti fiebant, ut Suetonii Tranquilli ferretur olim singularis liber, a Suida memoratus, *περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημείων*, *de librorum signis*. Siquidem hae notae, *signa*, *σημεῖα* Graecis dicebantur; quod verbum Hieronymus in Prologo Iobi videtur voluisse vertere *distinctiones*. Quodsi quaeratur a me, unde potissimum existimem, veteres usos esse nomine *σημείων*, *signorum*, pro notis indicibus, orae librorum appingi solitis, dicam brevi. Licet haec *σημείον*, *signi*, vox, sua quidem vi, cuilibet notarum, aut rerum demonstrantium generi significando sit apta; in hoc tamen usu arbitror veteres eam significationem respexisse maxime, qua *σημεῖα, signa*, Graecis dicta sunt pro illis lapidibus qui viarum marginibus, ad mensuram itineris, in longum apponi solent. Atque ad hanc rem pulcher est in Demetrii *de elocutione* libello, his verbis locus: *ἡγεμόσι γὰρ τὰ σημεῖα ἔοικε*, *sunt quippe signa vel lapides viarum idem quod itineris duces*. cum antea his lapidibus signisve itineris ducibus comparavisset in oratione distinctiones et pausas; ut rerum cohaerentiam videas. mox addit: *ἡ δὲ ἀσημείωτος καὶ μονοειδὴς, κἂν μικρὰ ᾖ, ἄδηλος δοκεῖ*. *quae autem via caret signis, adeoque uniformis est, ea quantumvis brevis, tamen incerta videtur*. Ut ergo addita sunt *σημεῖα*, *signa*, secundum vias, iter agentium caussa, ut commodius pergerent, sic in oratione appellata *σημεῖα, signa*, quasi lectionis quidam lapides, illae quibus ea regeretur criticae notae, ceu dispositis in seriem, ut Demetrius ait, *ἡγεμόσι, ducibus*. ne fieret lectori pergenti via vel *ἀσημείωτος, absque si-* LXXVIII
gnis indicantibus, vel *μονοειδής*, *semper unius indistinctae formae*, vel *ἄδηλος*, *certae nullius requietis vel indicii*. His enim praecipue tribus cavendis universum Indicis boni librorum officium absolvitur. Atque inde, summa cum elegantia, *σημείων*, *signorum*, nomen invectum in notas indices puto. Quae tamen aliquando notae a marginibus in contextum advocatae sunt, praesertim ab Origene, cum earum quibusdam in suis Hexaplis daret locum. Etsi revereor fastidium Lectoris, et me quoque scribendi iam satias te-

net, haud tamen parcam, ut in re non inutili, e medio aliquid carpendo ad meum propositum contendere. Nec tamen id faciam quod
alicubi Muretus facete dixit, velle se *Τουρνηβίζειν*, *Turnebizare*,
hoc est, more Turnebi per saturam plura congerere. Quin erit
curae, ne rota feratur extra semitam argumenti, Indicis videlicet
illustrandi. Ac dicam primum, videri mihi adhuc exstare nonnullum vestigium antiqui nominis *τῶν σημείων*, *signorum*, prout id
nomen quasdam olim, ut aiebam, appositas lectioni notas indicabat: exstare autem, ego ni fallor, in libris Ecclesiasticis, id est,
in Lectionibus annuis Passionis Domini; quae quidem solae servaverunt nobis imaginem longinquam, sed maxime simplicem, interlitarum orationis contextui notarum. Ibi ergo triplex nota cernitur, e quarum duabus una creditur esse tertia Latinorum littera,
id est C; figuram enim habet apertam eius litterae. Altera non
est dubitandum quin sit Latinum S. Quaeritur, quid sibi velit
utraque: sed ambigitur admodum, nec invenitur quod satisfaciendo
esse possit. Equidem arbitror, esse utramque unam et eamdem
litteram S; hoc tamen inter se discrepantes, quod alterius figura
Graeca sit, alterius vero Latina. Solebant porro, sicut notum
LXXIX est, Graeci suum *sigma*, S, duplici forma pingere. altera earum
haec est Σ, altera sic ducta, ut C Latinum figura sua, sit plane
Sigma, S, Graecorum. Quae cum ita se habeant, utrobique
credo indicari litteram priorem vocis *σημεῖον*, *signum*, nihilque
sane praeter hanc vocem iis litteris duabus significari. Latina una,
altera Graeca. veluti *signum* ibi, hoc est nota distinctionis collocanda praescribatur, ubi S prima eius vocis littera iacet. distinctionis autem, vel inter colloquentes in historia sacra, vel inter
lectores illius in conventu sacro. At hoc factum eleganter, quod
cum eadem vox *σημεῖον*, *signum*, distinctionis index, esset saepe
necessario repetenda, vel innuenda potius, per vocis eamdem litteram primam S; eam litteram placuit e duplici alphabeto variari.
Nam alioqui nulla futura erat ab indistincta distinctionis nota distinctio. Atque hinc alterum videmus Graecum, alterum Latinum
S. etsi fortasse non alienum a vero, solitum initio quidem unicum
Graecorum Sigma bifariam, distinguendi caussa, interponi, scilicet
C et Σ: at cum tempore, posteriorem hanc figuram, amissa inferiori lineola venisse in Latinum S. Verbum addo etiam de tertia
illa nota ☩, quae apponitur sermonibus Christi. Huius origo potest esse, ab antiquitate, duplex. Solebant enim, ut Epiphanius
docet, maiores nostri signare in libris Prophetarum hac ratione
τὰ περὶ Χριστοῦ, *quae ad Christum pertinerent*. Verum et nota
eadem, inclinatior paullo, *χ*, Criticis antiquis *χρηστομαθείαν*,
rem animadvertendam, designabat. Enimvero talia maxime sunt
quae ad Christum referuntur eiusque dicta praecipue. Sed, ut alio
pergam; dicebantur ergo notae, *σημεῖα*, *signa*; itemque *σημειώσεις*, *designationes*; nam Epiphanius *ὀβελοῦ σημείωσιν*, *obeli designationem*, appellat. Itaque ab hac notarum brevium similitudine
LXXX repetendum est, quod vox eadem *σημείωσις*, *designatio*, signifi-

caret Graecis eas quas in memoriae subsidium quisque sibi annotationes conderet. Quippe non alio sensu auctorem Graecum Vitae Thucydidis vocem adhibuisse, Budaeus observavit. Et cum Graeci Poetarum Interpretes, annotationibus suis, antiquas Criticas notas iudicio vetustiorum appositas vel imitati sint vel explicaverint latius; velim animadvertas, indidem esse quod frequenter inculcant, immo annotationum saepe initio ponunt hoc verbum *σημείωσαι*, *signa* vel *nota*. Nec solum Graeci; quandoquidem etiam ad Latinos hoc verbum video sua cum illa significatione manasse. Horatius enim, qui, Musis faventibus, omnes Graecorum Veneres mutavit in Latium, non est aliter loquutus, neque aliter explicandus initio quartae Satyrae libri secundi: *Unde et quo Catius? non est mihi tempus aventi Ponere signa novis praeceptis. Signa*, inquit, id est *σημειώσεις*, Graeco plane loquendi more. Quo loco etiam *ponendi* verbo scite admodum utitur; cum *τίθεσθαι*, *ponere*, sit Gracis non semel, quod *certi principii loco aliquid sumere*. Torrentius vidit, *signa ponere*, apud Horatium, non aliter intelligi posse, quam ut valeat: *quocumque tandem modo mandare memoriae*. Nec tamen Graecum fontem aperuit. Acutior et in Graeco pulvere tritior Heinsius. Ergo autumat, Poetam Graecorum phrasim prae oculis hic habuisse, qua dicerentur philosophi *ἀποσημειοῦν τὰς κυρίας δόξας*, *designare certa principia*, *cum opiniones suas secum ipsi conciperent et in commentarios referrent*. Verum ut nil vetet id verbi de quocumque adhiberi suas etiam, non alienas modo, cogitationes mandante commentariis; cum tamen apud Horatium agatur de homine, qui non a se cogitata, sed ab alio accepta referre in commentarios meditaretur; si omnino velimus, poëtam hoc loco verbum Graecorum *ἀποσημειοῦν*, *de-* LXXXI
signare, imitatum esse, opus est verbum a nobis eo sensu potius accipi quo Ammonius Aristotelis interpres ait; Philosophos veteres consuevisse, cum antiquiorum libris incumberent, ex iis *ἀποσημειοῦσθαι δόξας*, *principia designare*, hoc est, annotatiunculis excerpta comprehendere, quasi *notis*. Atque hunc ipsum verbi sensum Quintilianus Latine reddere voluit libro secundo, cum dixit: *Regerere in commentarios quae aliis declamantibus laudata sunt*. Qui locus Ammonii nescio an obversatus Heinsio non sit illa scribenti, paullo tamen alieniore sensu. Ceterum vides, Horatium dixisse *signa*, quod *σημεῖα* Graeci, vel *σημειώσεις*, atque idem esse *ponere signa*, quod *annotatiunculas* colligere breves et *notarum* similes, quae nova praecepta continerent. Hic a te petam, Lector, ut qua es humanitate, patiaris, me adhuc elicere aliquid ex iis quae hactenus dicta sunt. Nec longa erit mora, et redibunt ad Indicem omnia, cuius caussa instituta isthaec oratio est. Hinc igitur, non aliunde profecto, caussa viris doctis quaerenda fuit, cur Origenes, cum suos in Sacras Litteras labores inscriptione triplici distingueret, eorum duas quidem partes Tomorum inscripserit atque Homiliarum: tertiae vero parti *σημειώσεων*, *signorum* vel *notarum*, titulum fecerit. Continebantur enim hac

operum parte breviores in Divinos Libros annotationes. Hic vero
adversatur plane doctissimus et eloqentissimus Huetius. Quippe
contendit in suis Origenianis, illud nomen tertium non adeo Scho-
liis et brevibus notis datum peculiariter ab Origene, quin pertineat
etiam ad alia eius grandiora volumina, quae dici aeque secundum
Huetium possint *σημειώσεις, notae*. Sed, ut verum dicam, ego
illi parum in hac re credulus. Quid enim? Hieronymum sequi
LXXXII malo, qui, loco nequaquam eidem Huetio praeterviso, habet haec
de libris istis Origenis: *Et σημειώσεις, quae nos excerpta possu-
mus dicere*. Ac primum hic vide mihi doctrinam Hieronymi! ap-
pellavit enim *excerpta* breves notas Origenis aptissimo nomine.
Quibus enim locis respondebant in libris veterum illae de quibus
loquor notae vel signa, dici *excerpta* consuevisse, didici ex Ca-
saubono ad Laërtium. Pulcherrime igitur *σημειώσεις, signa*, Hie-
ronymus transtulit *excerpta*. Ego autem ex illa Casauboniana ob-
servatione Senecam intelligo, Epistola trigesima tertia scribentem:
*Non est ergo quod exigas excerpta, et repetita: continuum est
apud nostros quod apud alios excerpitur*. Quo loco *repetita* (de
huius enim verbi sensu dubitat Lipsius) intelligenda esse credo
lumina orationis et sententias ex intervallo redeuntes, novumque
iterum et insperatum lectori splendorem referentes, quomodo apud
Graecos *ἀνακαλέσαι*, *revocare*, *repetere*, significat *resarcire*. Ce-
terum sunt in eadem Epistola Senecae plura census eiusdem verba.
Nam quae dicta sunt *excerpta*, rursus appellat aliter: *ea quae an-
notantur; quae sunt notabilia; quae in fronte suspensa sunt; id
quod excerpitur; ea quae adscribuntur; singulares sententias,
plane a turba separatas*; et si quae alia sunt huiusmodi. Sed quod
Huetium Hieronymo accedere prohibet, hoc est, librum habemus
inscriptum *Origenis Philocalia*. Is liber excerpta continet ex Ori-
genis multis voluminibus, cura duorum Theologorum insignium, Ba-
silii Magni et Gregorii Nazianzeni. Cum igitur ibi satis longum
excerptum afferatur, sumtumque dicatur ex Tomis in Exodum, at-
que id excerptum ipsa prolixitate sua clamet, se ab Scholiorum,
quae brevia solent esse, longe diversum consuetudine; quinimmo
praecedat aliud excerptum eiusdem plane mensurae; nihilominus
hanc epigraphen in *Philocalia* praefixam habet: *Item ex alio Tomo,*
LXXXIII *ἐν ταῖς αὐταῖς εἰς τὸν ἔξοδον σημειώσεσι*. quae postrema verba
sic verterat Iohannes Tarinus: *in iisdem ad Exodum commenta-
riis*. Ego autem ad verbum prorsus malim: *in eisdem ad Exodum
signis* vel *notis*. ratio paullo post apparebit. Sed viden', inquit
Huetius, in illa epigraphe *Tomos* et *σημειώσεις*, *notas*, confundi?
Quippe dicitur locus idem simul decerptus e *notis*, quae *σημειώσεις*
erant, et simul e *Tomis*. Nil ergo vetat quin istud *σημειώσεων*
nomen ad *Tomos* etiam et alia maioris molis volumina diffundatur.
Non igitur Scholiorum tantummodo proprium fuit. Ecce tibi pro-
pugnaculum Huetii. At bene, inquam, isthuc quidem, si nomine
σημειώσεων, *notarum*, *signorum*, nihil daretur umquam intelligi
praeter Origenis libros ab eo sic inscriptos. ideoque inventum ubi-

cumque, de illis esset necessario semper intelligendum. Sed cum aliter sit, idemque nomen fuerit antiquorum criticorum signorum quae solebant addi libris; videndum ne ludat nos homonymia, atque in illa epigraphe Philocaliae nomen *σημειώσεων*, *notarum*, sensu prorsus alio sit accipiendum. Ego enim ita rationem ineo: Antiqui loca scriptorum nobiliora vel in usum commendatiora signabant notis, atque ita *excerpere* se illa dicebant; locaque ipsa vocabantur *excerpta*. Notae vero etiam ad Sacros Libros adscribendos et signandos traductae sunt, ut ex Epiphanio patet. Cum ergo loca notis responderent, et locis notae, facili fiebat metalepsi, ut dicere *in iisdem notis* prorsus esset idem ac si diceretur, *in iisdem locis* vel *ad eadem loca*. Quippe enim ea loca, ut verbis utar Senecae, *suspensa erant notis*, vel potius ipsae notae suspensae locis. At Seneca Graeca consuetudine locutus est eleganter. prorsus ut Graeci *περικεῖσθαι* verbo uti solent. Sic ergo epigraphen intelligo in Origeniana Philocalia: *Item ex alio Tomo*, *ἐν ταῖς εἰς τὸν ἔξοδον σημειώσεσι*, et sic, ut aiebam, verto: *Item* LXXXIV *ex alio Tomo, in iisdem ad Exodum notis.* hoc est, in iisdem locis nota signatis Exodi; non, ut male Tarinus, *in iisdem ad Exodum commentariis.* Nam quaenam esset alioqui, quamque inelegans *ταυτολογία*, *repetitio*, unum atque idem opus Origenis duobus continuo nominibus, *Tomi* ac *σημειώσεων*, *notarum*, appellari sic: *In eodem Tomo, in iisdem ad Exodum annotationibus?* cum praesertim veteres, accuratius modo qui locuti sunt, Origenis Tomos nunquam non ab annotationibus discreverint. Contra quorum perpetuam diligentiam et assertionem Hieronymi, una profecto epigraphe Philocaliae utcumque intellecta, parum habet virium. Contra sic, ut aiebam, vertas, ecce tibi plena lucis omnia veteremque Criticen amabiliter olentia. Non aliter, ubi Suidas refert, Philoxenum scripsisse librum hoc titulo: *Περὶ σημείων τῶν ἐν Ἰλιάδι*, *de notis* aut *signis in Iliade*, puto intelligendum, Philoxenum illum applicuisse animum explicandis insignibus in Iliade locis, nempe iis quibus antiqua Critice notationem apposuisset. atque ita hunc dici agere *de notis in Iliade*, cum annotata loca Iliadis illustraret: quemadmodum Origenes cum ad quaedam certa loca Exodi commentaretur, versari dictus est *in iisdem ad Exodum notationibus.* Atqui iam evanescit, ni fallor, argumentum Huetii. Nam quod etiam significatione adiuvari se nominis credit, vereor ne sit haec fallacia ex illis quae dicuntur ab Aristotele *παρὰ τὴν λέξιν*, *ex nomine.* Ait enim Huetius: *σημειοῦσθαι est, scriptum aliquod ad aliud adiicere; σημείωσις, quidquid ad aliud scribendo adiicitur, cuiusmodi sunt Scholia et Commentarii, qui ad oram librorum adiici solent.* Unde infert, ex nominis ergo vi etiam commentariis maioribus, utpote qui adderentur auctoribus, eamdem LXXXV appellationem convenire. Ego vero non pernego, *σημειώσεις*, *signa* vel *designationes* (Gellius vertit *annotamenta*) haud minus dici posse *additiones* vel *appositiones.* Sit, inquam, hoc, non enim aversor; immo quadamtenus probo, ac non multo ante probavi.

modo stet, eo verbo non significari *additiones* proprie, exque nominis vi atque etymo. Nam vi sua nihil ostendit aliud *σημείωσις* praeter *signum* et *designationem;* sicut *σημειοῦσθαι* nihil quam *signare* vel *designare.* Sed quoniam signa rebus designandis apponuntur, inde *κατὰ συμβεβηκός*, *ex accidenti*, signa eadem *additiones* quoque dici possunt. Non ergo *σημεῖα*, *signa*, proprie dici possunt omnes res quaecumque apponuntur: at illa signa quae sic apponuntur vel adiiciuntur, ut ipsa tantummodo appositione sui aliquid compendio signent, hinc *appositiones* vel *additiones* etiam dicantur licet. Brevi, non signa sunt eo quod apponuntur, at ideo apponuntur quia signa sunt. quemadmodum ii viarum lapides de quibus initio dicebam. Hoc officio signandi fungebantur antiquorum criticae notae libris appositae, inde *σημειώσεις*, *designationes*, dictae. ad has efformatae sunt primae in auctores veterum Criticorum annotatiunculae notis item appositae. unde non aliud obtinuere nomen quam *designationum.* At fusiores commentarii, qui deinde a notis nacti occasionem sunt, ampliores erant quam ut *signorum* vel *designationum* ferre nomen possent ex eo tantum quod scriptoribus adiiciebantur. Nec probabilius id quod firmandae sententiae suae deinceps addit: hinc illustrari locum Eusebii, ex libri quinti capite vigesimo, ubi de Irenaei libris agens, et adnotatiunculam adducens ab eodem Irenaeo libris additam suis, in fine, *praeterque contextum*, ait Huetius; eam appellat *χαριεστάτην*
LXXXVI *σημείωσιν*, *elegantissimam adnotationem.* Valesius maluit *utilissimam.* Quasi non usurus fuisset Eusebius nomine *σημειώσεως*, *notationis*, *designationis*, nisi *praeter contextum*, adeoque additionis loco sita reperiretur. Unde conficere vult, *σημειώσεις* esse additiones quascumque. Verumtamen Eusebio consuetudinem sequi licebat Graecorum scriptorum, quibus illud nomen *annotatiunculas* designat quascumque, sine ullo discrimine, sive stent scribanturque separatim, sive illae scriptoribus aliis apponantur. Nec longe petendum exemplum est. Quandoquidem auctor, ut paullo ante dixi, Graecus Vitae Thucydidis appellavit *σημειώσεις*, *designationes* vel *annotationes*, quas ipse Thucydides, dum exsularet, de rebus Graecorum in chartam coniecerat, iuvandae memoriae suae caussa. at illae cuinam, quaeso, apponebantur contextui? Erant solitariae, nec aliunde pendebant. Et Horatius, ut vidimus, cum *signa*, id est, *σημειώσεις*, *ponere* dixit; an intellexit ea *signa*, novis praeceptis constantia, textui cuipiam auctoris addenda fore? nihil minus. Quare neque arctandus utique fuit Eusebii sermo, quasi admonitiunculam Irenaei non aliter *σημείωσιν, designationem*, *annotationem*, appellaturus fuerit, quam si, praeter textum, fini librorum adiecta esset ab auctore. Nihil ergo hinc roboris maioris accedit Huetio. Nam principio *σημειώσεις*, *signa*, *designationes*, erant potissimum illae notae criticae quae appositae libris veterum, brevissimo compendio aliquid in iis indicabant, sicut exempli gratia Cicero in Pisonem ait, *Aristarchum apponere solitum notam ad malos versus.* at deinde obtinuisse con-

suetudinem apparet, sicut observabam antea, ut quaecumque scriptiones brevitate sua rem potius innuerent, quam explicarent, ab illa similitudine celeriter indicandi, *σημειώσεις* pariter appellarentur, potius quam ab ulla ad ullos auctores appositione. At me si quis interroget, in istius etiam interpretatione dicti Eusebiani, LXXXVII
multo equidem lubentius Hieronymo adhaeream. Qui *σημείωσιν*, ibi loci, non pro annotatione intellexit apposita libris suis ab Irenaeo, verum interpretatus est *subscriptionem.* Ait enim, Irenaeum illis verbis *subscripsisse.* Sicut porro et Rufinus. is enim quoque eadem Eusebii verba, *χαριεστάτην σημείωσιν*, sic vertit: *elegantissimam subscriptionem.* Optime, quantum ego video. Tamen Henrico Valesio, viro doctissimo, utraque displicuit, nempe Hieronymi ac Rufini conversio; quod nulla esse subscriptio possit absque nomine viri subscribentis; at in verbis allatis ab Eusebio nullum appareat nomen Irenaei; unde neque subscriptio dicenda sint. Verum operae pretium est animadvertere, Hieronymum loci sententiam altius profecto ac felicius rimatum esse. Dixit enim *subscriptionem* quasi *subsignationem* quae signo imprimitur vel sigillo. Nam *σημεῖον* Graecis est etiam *sigillum*, ut *signum* Latinis. atque inde *σημείωσις, consignatio*, esse potest. Solebant vero veteres aliquando exemplaribus librorum suorum, quibus auctoritatem esse indubiam studerent, sigillum addere. Sic Vespasianus libris Historiarum Iosephi, unde apographa vellet edi, cavit sigillo suo, *χαράξας ἑαυτοῦ χειρί, signans propria manu*, ait ipse Iosephus in Vita. Cum autem verba Irenaei quae prae manibus erant Eusebio, gravissimam obtestationem contineant, ne quid quis exemplar a se profectum attentaret, eaque verba *σημείωσιν* appellet Eusebius, ideo Hieronymus vocem acute vertit *subscriptionem*, quasi scriptione ista, ceu sigillo quodam, suum librum auctor consignasset. unde ab Eusebio apposite dicta videatur, *elegantissima subscriptio*, ut Rufinus transtulit, id est, elegans ratio modusque subscribendi. Nec interest quod nomen desit subscribentis. non LXXXVIII
enim erat nominis, at ipsius libri subscriptio et consignatio, elegantis et iucundae novitatis. Quae si sunt huiusmodi, iam non admodum facit Eusebii locus ad rem Huetii; at neque, credo, alter deinceps allatus ex ipsius Eusebii decimo et sexto capite libri sexti. Quem locum, cum summae difficultatis esset Valesio iudicatus, existimavit Huetius ex iisdem principiis posse clarescere. Agit Eusebius ibi de Origenis Hexaplis. Hexaplis vero, ut notissimum est, distribuerat Origenes aliquot Sacrorum Librorum versiones in columellas totidem sic, ut e regione sibi invicem essent appositae; *διελών τε*, inquit Eusebius, *κατὰ κῶλον, etiam accurans ut membrum membro inter series illas responderet;* sic enim puto vertendum. Columellas vero istas Epiphanius dixit *σελίδας*. eleganter et commode. Nam Suida teste *σελίς*, *pagina* Rufino, est Graecis interstitium linearum vel *interordinium*, ut verbo utar Columellae, hoc est, spatium ordinibus interpositum. A qua similitudine dispositionis Hexaplorum, *σελίδα,* seu *interor-*

dinium, dixit Epiphanius. idque simillima voce, vel potius eadem, Hieronymus extulit, cum vicinam seriem in Hexaplis appellavit *vicinum tramitem*. Et Latina vox *pagina* eidem significationi aptissima est. Festus ait: *Paginae dictae, quod in libris suam quaeque obtineat regionem, ut pagi.* Videas ergo quam bene regiunculae versionum in Hexaplis dicerentur paginae. Atque haec, non animadversa fortasse Valesio, fecerunt ut is parum probaret Epiphanii phrasim, eo quod plures columellae una pagina continerentur, unde minus proprie vocentur paginae. Melius quod Huetius verbo monuit, *σελίδα* posse columnam quoque significare. Sed hoc misso; narrat Eusebius, Hexapla concinnata fuisse *μετὰ καὶ*
LXXXIX *αὐτῆς τῆς Ἑβραϊκῆς σημειώσεως, una cum ipsa Hebraica designatione.* ad quae Valesius: *Hic locus*, inquit, *non parvam habet difficultatem.* At Huetius ex eo explicat, quod cum priores Hexaplorum a dextris columellae duae repraesentarent Sacras Litteras, Hebraice quidem scriptas earum una, Hebraicis vero vocibus, at Graecis litteris altera, iure nuncuparentur, *quasi dicas*, inquit, *adiunctiones, adiectiones*, adeoque *σημειώσεις*. hunc enim vocis putat sensum isto loco. Mihi videtur Eusebius aliud potius ab hoc ea scribens habuisse prae oculis; nimirum voluisse dicere, prioribus ordinibus binis attributas fuisse puras ac meras, absque enarratione, litteras, vel notas Hebraicas; adeoque nomine *σημειώσεως* usum, prout elementum litterarium aut notas litterarias depictas indicat, non autem prout appositionem. Idemque aliis dixisse verbis quod Epiphanius *de Ponderibus et Mensuris* ait, additam *καὶ τὴν Ἑβραϊκὴν γραφὴν, Ἑβραϊκοῖς στοιχείοις, etiam Hebraicam Scripturam Hebraicis ipsis elementis.* Et enucleatius Haeresi 64. *μετὰ παραθέσεως ἑκάστης λέξεως Ἑβραϊκῆς καὶ αὐτῶν ὁμοῦ τῶν στοιχείων, cum additione singularum vocum Hebraicarum, puris putis elementis.* Quod *scripturam Hebraicam Hebraicis elementis*, quod *singulas Hebraicas voces ipsis elementis* Epiphanius dixit, idem, ut puto, dicitur, nihilque aliud Eusebio *designatio*, id est signorum ipsorum et elementorum propositio. quae quidem Graecis Lectoribus, rerum Hebraicarum fere nesciis, evadebant mutae quaedam aspectuque solo usurpandae notae. Petavius ad Epiphanii locum *de Ponderibus* verterat *σημείωσιν*, pro *significatione.* Illa vero mirum in modum Valesio displicuit interpretatio. Si Petavius per *significationem* intellexerit, ipsorum signorum et litterarum diligentem deformationem, quasique *signorum effictionem;* quod sane
XC potuit; non erat cur Valesius eum carperet, nihil fecisse discriminis inter *σημασίαν, significationem*, et *σημείωσιν, designationem.* Quod vero *textum* reddit ipse Valesius, latioris est, credo, sensus quam esset ipsa vox reddenda. Iam discedo ab his, admonens tantum, Origenem propterea quod Scripturam exaratam Hebraice redegisset in Hexapla, dictum ab Eusebio libros prototypos Divinae Scripturae, scriptos Hebraicis litteris, *κτῆμα ἴδιον ποιήσασθαι*, id est, *usum iis libris pro suis.* vel *in editos a se libros, eos etiam redegisse;* id est, in Hexapla; sic enim ex eleganti

Graecae linguae usu locum intelligo; non, ut fit: Origenem *illos comparasse sibi.* Confit ex his, nisi ego plurimum fallor, observationes Huetii de hac voce σημείωσις, *designatio,* quibus adstruere conatus est, in libris Origenis non brevium tantummodo notarum eam fuisse titulum, sed et magnae molis commentariorum, contra quam Hieronymus ostenderat sibi placere; confit, inquam, illas observationes esse magis, dicere si liceat de viro doctissimo, acutas et elegantes, quam profecto veras. Quibus de rebus commodum incidit mihi sermo exponenti antiquissimum omnium Indicem, constantem σημειώσεσι, *signis et notis.* nam ea *signa* Hieronymus affirmat, *et in Graecorum Latinorumque poëmatibus inveniri* solita. quemadmodum et Seneca Epistola 33. *Eiusmodi vocibus* (nempe signo annotandis) *referta sunt carmina, refertae historiae.* At pertinebat, sicut est initio dictum, illiusmodi Index ad Criticen. idque illustrius quo fieret, eo denique rem deduxi, ut ostenderem, ortas inde fuisse primas annotationes Criticas, veluti quasdam explanatrices notarum ac signorum; quae postea sicut in aliquam coloniam longe gentium, ita in diversum a notis commentariorum genus tandem aliquando deductae sunt. Huic certe methodo, ad quam respicere non nihil Indice meo sum annisus, ut XCI
postea dicam, huic certe conveniebat Indicis nomen. Indicat enim vere, is qui certum cuique rei pretium persolvit. Huic apposita maxime, inter cetera Indicis Graeca nomina, fuit vox ἐλέγχου, sive *speciminis* dicas, vel *argumenti*, ex quo argumentum capere liceret, sententiamque de auctoris cuiusque ferre facultate. Credo antiquis intellectum praeterea fuisse nomine Φιλοκαλίας, *Philocaliae;* hunc enim vidimus Basilium et Gregorium excerptis ex Origene suis titulum apposuisse. Sed est et alterum genus Indicis, natura grammaticum, de quo nunc perquam pauca. Huius indolem si respexeris, melius κατάλογον, *recensionem*, dicas, vel etiam πίνακα, *tabulam.* Putant quidam, tali de Indice Tullium intelligendum, cum ad Atticum libri quarti Epistola quarta, cupere se ait librorum suorum bibliothecae fieri *Indices*, *quos*, inquit, *vos Graeci συλλάβους appellatis.* Nisi quod emendabat Graevius, σιλλύβους, qui explicantur ab Hesychio pro membranulis inscriptis auctoris nomine, librorum tergo prostantibus. Mihi vero non placeat ibi mutari quicquam. Credo enim, Tullii sensum exigere ut intelligantur *Indices* illi, vel σύλλαβοι, fuisse tabulae, per singula quaeque bibliothecae pegmata, vel figendae vel suspendendae, designandis quotquot continerentur thecis item singulis libri. κανόνας aliquando dixere Graeci. Ceterum Indicis exemplum omnino simplicioris nihilque habentis commune cum arte Critica est cuius in Praefatione Historiae Naturalis meminit Plinius: Valerium Soranum suis quibusdam libris addidisse quamdam enumerationem omnium quae libris inessent singulis, quibus de agerent ii libri; auctorum etiam unde sumsisset, nomina. Qui labor cuiusnam esset modi, licet perspicere in primo eiusdem Plinii libro; nam eo se profitetur Soranum imitari. Libri vero istiusce Sorani ἐπο- XCII

πτίδες inscribebantur. De quorum ambigitur quidem argumento;
cum Gaza Graecam vocem *spectacula* verterit, (credo ad verbum
futurum fuisse magis *inspectrices* dicere,) ac Turnebus ad Gram-
maticen pertinuisse Sorani libros existimet. Quid autem si cui
veniret in mentem, *epoptidas* ab auctore fuisse dictum Indicem
ipsum, aliquot libris, ad omnia sua volumina concinnatum? quasi
tabulas appellasset *inspectrices*. eleganti metaphora; per quas
nempe librorum mysteria licuerit inspicere parvo labore. Post
Plinium videmus aliquot ex antiquis hanc Indicis viam tenuisse,
praecipue de nostris. Certe Hieronymus inde imitatur, quod ini-
tio Commentariorum suorum in Sacros Libros exponit auctorum,
quibus usus est, nomina. Posteriores vero Indicis pomoeria mi-
rum quantum protulere. Neque enim titulis capitum exponendis
auctorumque nominibus continuerunt industriam suam; quinimmo
per Indices accuratissimos comparavere lectoribus id quod Plinius
optandum, his e Praefatione ad Traianum verbis, pulchre conclu-
dit: *ne perlegant; sed ut quisque desideraverit aliquid, in tantum
quaerat, et sciat quo loco inveniat.* His dictis ad Indicem venio,
quo nunc recenti donatus editur Cominianis praelis in lucem hic
noster Muretus. De quo haec habe. Qualisnam tibi esset exspe-
ctandus Index, quidque in eo componendo maxime quaesitum foret,
ut in antecessum cognosceres opera tuamet, aliud agens interim
rebusque, ut puto, non inutilibus immorans, propterea, Lector,
de veterum Indicibus adhuc verba tecum, longiore fortasse circuitu,
feci. Ego enim arbitror, Indicem qui maioris modo frugis aliquid
spondeat, ex utroque isto a me supra exposito genere nonnulla de-
XCIII bere decerpere, ac cinnum amborum conficere. Ne sit ille vero
servilis quaedam res, neu, sine corde ac mente, assiduitatis opus
laboriosae. Quin audeat assumere spiritus antiquos, recordetur
elegantiae Criticae, quam nulla non veterum litterula spirat; de-
nique mereatur, non auctoris modo causa cui obsequitur, verum
et propter semet ipsum, inspici: praesertim si quando ad scri-
ptores instituitur quosdam, ut dicam sic, Attici vel Polycletei Ca-
nonis; de quo numero ne sit Muretus, nemo, nisi qui sit inficetus,
tergiversabitur. Nisi ergo vires proposito defuerint, quod nimis
quam fieri potuit, hoc mihi volebam Indice componendo; videbis
non tam enumerata diligenter quaecunque cuiuscumque tandem ge-
neris habeat auctor, quam excitata de medio quae velut in concio-
nem produci et animadverti praeter cetera, studiosis elegantiarum
existimabam oportere. Itaque adumbratam curavi tibi, et purpurae
modo erexi suspiciendam primum indolem Viri; sententias eius;
iudicii regulam; instituta morum; rationem studiorum; casus vel
prosperos vel adversos; diversa diversis aetatis annis studia; dicta
etiam vel effata ex imo prudentis animi deprompta, quae *φάσεις* di-
cuntur a Graecis, et animadverti maxime decet in viris claris; nam
etiam *ἀναποδείκτοις*, *absque demonstratione prolatis*, inesse pon-
dus quavis demonstratione praestantius Aristoteles affirmavit. Etiam
amicitias duxi attendendas quae illi fuissent; continet enim haec

res maxime vitam et mores, pertinetque ad verae virtutis suavitatem. Earumque amicitiarum indicare studui quaedam, ut medici loquntur, συμβεβηκότα, *motus et actiones varias*, ut dicam Latine. Iucundum putabamus hoc animis bene natis fore. Neque neglecta eius, quo vixit ille, temporis attributa historica; immo, quod ab
iis prudentiae pars non exigua pendeat, annotata diligenter: ob XCIV
eamque caussam ratio habita nominum propriorum; sunt enim haec rerum ac temporum velut annales clavi. Quemadmodum autem istis, quibus prudentia constat et sapientia, unde scribendi recte dicendique fons manat, Index incubuit, ita non minus dicendi virtutibus et ornamentis intentum digitum habuit. Exempli gratia, saepe sunt apud Auctores eloquentiae, seu prosae seu versae, praecipue autem in versibus, quaedam ingenio ita circumducta, ut caput abscondant et scopum suum; quae nisi tamen evolvantur, artem et industriam artificis necesse est ignorari et sollertiam convolvendi. Graeci dicunt ἐσχηματισμένα. quod verbum doctissime convertitur ab Hieronymo, *obliqua et lubrica, dum,* inquit, *aliud auctor loquitur, aliud agit.* ac de his figuris detegendis duos habemus perelegantes libros Halicarnassensis Dionysii. Cumque plurima huiusmodi reperire sit in Mureti Carminibus, omnium tibi caput ipsum dabit noster Index in manus. Uno verbo Carminum habes omnium argumenta; aut selectum potius ex ornamentorum acervo, quem eorum cuique scopum dicere debeas. Saepe dictis egregie plausum dedimus, et more veterum, quasi apposuimus *asteriscum*, addi solitum laudatis locis. Hancque nobis licentiam plaudendi cum alibi sumsimus, tum in Graeca Institutione Mureti, quae oppido est elegans. nam insigniores quasdam sententias quin versu plaudentes et iucunde redderemus continere sane haudquaquam potuimus nos. Consensum cum Nostro alicuius auctoris aliquando etiam placuit addere, saepius facturi ubi per angustias temporis licuisset. συμφωνίας antiqui dicebant. Denique *obelo* etiam, etsi raro, huc aspirare permisimus, nonnunquam tamen, cunctabunde aliquid indicantes nostrae dubitationis. Ne plura. En additum habes lateri,
hac in lectione capessenda, non adeo nomenclatorem attentum, ut XCV
sedulum admonitorem, qui tacite legendi prudentiam adminiculetur, non praecipiendo, verum, ubi sit opus, parumper modo consistendo. Atque hoc erat praeter propter veterum notarum institutum. Refert autem iuventutis, inter legendum aliquo uti monstratoris ductu. Ecquis enim lectionis multae fructus, nisi animus quaedam identidem sibi capiat diversoria? hoc est, eligat quibus immorari velit, atque in alienorum operum lectione, probando et iudicium adhibendo, noverit aliquid sui reperire. Hoc ita fit ab unoquoque, non proinde ut est ille quem legit liber, sed ut varia cuique diversaque indoles ingenii iudiciique attributa est. Praeclare enim dixit Augustinus, ad Caium scribens: *Nemo enim quod legit, in codice ipso cernit verum esse, aut in eo qui scripserit, sed in se ipso potius; si menti eius quoddam non vulgariter candidum, sed a faece corporis remotissimum lumen veritatis impressum est.* Ut e con-

verso Virgilius mihi videtur sapienter in Aenea voluisse hoc ipsum facere indicium praestantis animi, quod inter plura visendi, ut legendi, oblectationem, fingit eligentem monumenta veterum virorum, quibus, naturae suae ductu quodam, pro ceteris caperetur. *Aeneas capiturque locis et singula laetus Miraturque auditque virum monumenta priorum.* Non ergo animum advertas quot res in hunc Indicem collocatae sint, at quaenam; sicque usum eius et scopum habes uno verbo, quod quidem attineat priorem illam Indicis curam criticam, iudicio inserviendi magis quam memoriae; quod autem ad posteriorem, Grammaticae propriam et diligentiae, neque huic non diligenter obsequutum est. At profecto vellem licuisset mihi per angustias temporum esse in allegandis nominibus et locis om-
XCVI nium auctorum accuratiori, e quibus Muretus doctrinam in sua monumenta derivavit. Scilicet Orationes huius plurimis et reconditis ex omni antiqua doctrina copiis refertae sunt atque interstinctae. Dicique iure de illis potest, quod Graeci proverbium usurpant, Cecropiam esse aliquam *Εἰρεσιώνην*, *Eiresionem*, omnium bonorum *παγκαρπίαν*, *cumulum*, prae se ferentes. Adeo confertim ex Philosophia plurima, tum e Poësi, ex Oratoribus, ex Historia omnis aevi plenissimo cornu funduntur. Cum autem sit oratoris, eloquentiae quidem suae comparare undique maiestatem, nec tamen inepte laudare fontes illa unde creverit; fit ut Mureti divitiae magis lateant, quam et gloriae ipsius et lectorum eruditioni sit utile. Avebam igitur, ut dicam sic, detegere fontium capita ex quibus humectae niterent harum Orationum areolae; promere in apertum loca veterum Noster unde sumsisset. Atqui cum iam satis processisset huius compages aedificii, adstructis locis difficilioribus ac maioris momenti, iamque solummodo parietes restarent secundis curis repetendi, non tamen solido de die demere tantum licuit, quantum oportuisset demi, ne adfectum adhuc opus et rude praeberetur. Verumtamen ex eo quod huius effectum est, poteris admirari doctrinam Oratoris nostri reconditam, simulque perspicere, non e summis labris veram eloquentiam, sed ex abdita sapientia pectoris fundi. Neque doctrinam videre licebit solam, at insuper in administranda illa doctrina elegantiam inpromiscuam. Si enim, ut detur exemplum, Tragoediam quae inscribitur *Iulius Caesar*, comparare volueris cum excerptis ex illa in Indicem nostrum, stupebis cogitans, omnia quae ab omnibus aut Graecis aut Latinis Historiarum scriptoribus de illa re, non dicam exposita, sed indicata,
XCVII non tantum in rei gestae narratione, sed etiam in politionibus Historicis reperiuntur, tam eleganti doctrina in poësin esse compacta, nullus ut ex ea versus, aut potius verbum, non ex aliqua pendens eruditione veteris doctrinae reperiatur. Ut succurrat illa Lucilii elegans admiratio: *Ut iactare opus est tu cognitu' cui sis!* et quantum infra cothurnos tragicos et Graeca exemplaria istud opus vere subsidit, tantumdem elegantissimae doctrinae palma sese vindicet. A me quidem, utut a iuvene Mureto tentatum potius, quam perfectum, non parvam sane fert laudem eruditionis et ingenii per-

quam expergiti. Adeo si vel maxime poëtica perfectione cadat, doctrinae nihilominus gratia stet. Nam quod aliqui censent, hanc Tragoediam nimis in sermonem comicum et socci declinare, atque huic potissimum esse affinem vitio; contra equidem statuo, vitii si quid habeat, inde illud, quidquid est, oriri, quod, ut Horatius ait, nimis fortia sectetur, ideoque nervis deficiatur animisque. Comici quidem sermonis nihil habet omnino, quippe quae unius ad Senecae lucernam sese prodat elucubratam. At Seneca plus etiam aequo distat a comico sermone. Muretum quidem ab dictione tragica in sermonem comicum declinasse, absum a credendo longissime. Nam potius, etiam ubi cuperet is contento studio veteres Comoediarum poëtas imitari, non videtur omnino tamen desilire ab sonitu quodam ornatuque tragico potuisse. In hanc vero sententiam ducor, quando notissimos illos versus lego quibus exhibuisse fucum viro summo Iosepho Scaligero, gloriatus est. Accepit enim Scaliger, nihil suspicans mali, pro vetustis versibus quos ingenio suo Muretus ex uno apud Plutarchum et Stobaeum Philemonis loco, primum tragice, tum, ut quidem voluit, comice conformatos, Romanis poëtis imposuerat Attio Trabeaeque. Iam utrosque ver- XCVIII
sus illos quisque dixerit politos, elegantes, antiquos, vel Attio quos affinxit vel quos Trabeae. Sed hoc distare crediderim, quod priores possint existimari quidam Attii; nam tragicum spirant satis, audentque feliciter, ac bene poëtam referunt cui nomen *alti*, ut Horatius ait, et iure, velut ex fragmentis apparet, ab antiquis est datum. At posteriores quanto amplitudini tragicae *καὶ τῇ σεμνότητι, et grandiloquentiae*, magis appropinquant, longius tanto mihi videntur a comico stilo Trabeaque discedere. Vel hos initio versus vide duos: *Here, si querelis, eiulatu, fletibus, Medicina fieret miseriis mortalium.* Nonne sunt elati? nonne magnifici? Nonne prior eorum, cum tot asyndetis, *querelis, eiulatu, fletibus*, illi simillimus est ex Attii, prout auguror, *Philoctete*, apud Ciceronem in quarto de Finibus [II. 29.] *Quod eiulatu, questu, gemitu, fremitibus.* Alter vero, sonore ipso nonne alti ciet aliquid et sublimis? Compara nunc, sis, Philemonis eumdem locum ab Andrea Naugerio conversum, inter eius opera qui legitur. Hunc videbis comicae tranquillitatis multo compotem magis. *Si quid remedii lacrimae afferrent malis, Minorque semper fieret lugenti dolor.* Sed locus integer cum integro Mureti componi meretur, ut appareat, ad comicum uter propius accesserit. Nam palma, nisi fallor, Naugerium sequetur. Etsi neque is, quantum ego video, Philemonis exactam illam absolutionem est omnino consequutus. cuius poëtae fuere, bene ut L. Apuleius dixit, *ioca non infra soccum, seria non usque ad cothurnum.* Ipsius vero Trabeae dictio quantum ab hac Mureti proclivior esset in pedestrem, si libet, ex iis vide iambis quos habet huius poëtae Cicero quarta Tusculanarum: *) *Lena delinita argento nutum observabit meum;* cum reliquis ibi quae se-

*) cap. 31. §. 67. Fr.

quuntur. Non pergo nunc omnes istos versus Mureti perpendere.
XCIX Verum est, etiam in Plauto *σεμνοτέρον*, *grandioris*, quid inveniri nonnumquam. Sed videtur hoc eius peculiare fuisse quodammodo, ab Epicharmi, sicut arbitror, imitatione ductum. Nam existimavi semper, Horatium ubi de Plauto ait, *Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi*, voluisse hoc inter cetera, Plautum ad imitationem Epicharmi *properantem*, scilicet *σπεύδοντα*, ut Hesiodus ante Horatium dixit, hoc est, incumbentem acriter, etiam sublimitatem philosophicam sententiarum eius aemulatum esse; quae in illo poëta Siculo quanta fuerit, cognoscere licet ex dictis ab Alcimo apud Laërtium in Platone. Sed alicui succurrat fortasse comminisci, Muretum altiore stilo sectatum esse Comoedias Romanorum praecipue *Togatas*. Has enim, Epistola octava, Seneca dixit *habere aliquid severitatis, mediasque inter Comoedias et Tragoedias esse*. Certe hoc apparet undique, hunc virum, in poëticis rebus, aptiorem Tragoediae quam Comoediae fuisse. Nec tamen cum haec de Mureti accuratione doctissima dicta sint vera, nihil illi, ut fit aliquando, diffusa per omnes libros lectio ac torrens eloquentiae impetus, in afferendis veterum locis, illusit offecitque. Exempli causa, Mitylenaeos ait, Oratione secunda, quos populos bello devicerant, nullam eis aliam poenam irrogasse, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. Non dubito, quin hoc dicens illud habuerit in animo quod ab Aeliano relatum est in librum septimum Variarum Historiarum, capite quinto decimo. Nec tamen Aelianus id poenae dicit a Mitylenaeis irrogatum universe populis iis quos bello devicerant; quae nimia profecto fuisset barbaries: verum tantummodo *τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων*, *sociis quicumque descivissent*. atqui multo est hoc magis humanum. Sic
C Oratione illa (non succurrit numerus nunc) qua viam eloquentissime ac prudentissime docet disciplinarum tradendarum, postquam plura dixerat, spondet, eam viam quicumque pergere instituerit, *antequam annorum illum numerum expleat quem Lycurgus adamasse dicitur, quique solus, post senarium, intra centum perfectus est*, in suo genere absolutum fore.*) Videtur mihi quidem annum intelligere voluisse tricesimum, illum intra quem hanc discipulo promittit absolutionem. sic enim ratio quaedam rotundi numeri poscit. De Lycurgo autem respexisse Plutarchum in eius Vita [cap. 5.]: ex qua tamen apparet, non tricesimum, at vicesimum octavum numerum Lycurgo fuisse illum adamatum in Republica Lacedaemoniorum ordinanda; eo quod, ait Plutarchus, is numerus *τοῖς αὑτοῦ μέρεσι ἴσος ὤν, μετὰ τὴν ἑξάδα τέλειός ἐστι. aequalis partibus inter se suis, post senarium perfectus est*. Ac posse fieri, addit ipse Plutarchus, ut hanc numeri perfecti rationem sequutus Lycurgus, viginti octo Spartae constituerit principio senatores, ut Sphaerus tradiderat, auctor antiquus, potius quam triginta; quae sententia fuerat Aristotelis. Vicesimus ergo erat et octavus numerus, ut coniectatur

*) Pag. 339. Ruhnk. Fr.

Plutarchus, adamatus Lycurgo fortasse, propter physicas quasdam et arithmeticas caussas. Nec de alio, quod sciam, numero constat, qui Spartano isti viro fuerit in deliciis. Vereor autem, ne triginta senatorum, quot fuere deinde, numerus Mureto scribenti sit obversatus, pro illo numero quem Plutarchus adamatum in senatoribus legendis Lycurgo suspicatur. Atqui duo isti numeri non idem profecto sunt numerus; binario enim inter se distant. Haec a me tacta sint magis illustrationis duorum locorum, quam ulla reprehensionis caussa scriptorum ab eloquentissimo atque doctissimo
viro. De quo te, Lector, alloqui desinam, si monuero prius, In- CI
dicem in tres illum quidem esse omnem partes divisum, singulis addendum voluminibus: verum augendi tertii voluminis caussa, ne prioribus nimium evaderet dispar, huic de sociis potissimum tres Indices fuisse commissos. At at! paene fugerat admonere, antepositam huic Editioni Auctoris etiam ipsius Effigiem. sed talem quam omnium quotquot feruntur, verissimam existimari sit par, si modo volumus notum satis fuisse Francisco Bencio Mureti vultum; Bencio, inquam, cum eo fere qui vixit, illius disciplinae alumno fidissimo praecipuoque amicorum. Ab hoc ergo habes Bencio Mureti faciem. Nam is Romae cum edi curaret Senecam, prolem posthumam sui magistri, statim ab patris obitu, bene merenti dedit, amice faciens, honorem imaginis. non quidem illius imaginis quae, ut in Hortensio Cicero loquebatur, *plumbo inhaereret*; sed quae pervagaretur in fronte libri quocunque vellet; illarum similis, de cuiusmodi, ut ipse ait, *benignissimo invento* laudat Varronem Plinius libri supra trigesimum quincti secundo capite; quod *insertis voluminum suorum fecunditati, non nominibus tantum septingentorum illustrium, sed et aliquo modo imaginibus, non passus intercidere figuras . . . . . immortalitatem non solum dedit, verumtamen in omnes terras misit, ut praesentes esse ubique et claudi possent.* Quae tamen verba postrema (nihil enim prohibet hoc addere) quibusdam in exemplaribus antiquis mutata sic reperiuntur: *ut praesentes esse ubique credi possent.* Sed hoc ego modo puto melius iri lectum: *ut praesentes esse ubique et coli possent.* Etenim statim ante dixerat de Varrone: *inventione muneris etiam diis invidiosus.* qui nempe dii diffusis imaginibus colebantur quocumque terrarum. Ceterum *au* cum *o*
facillime confunduntur, ob similitudinem pronuntiandi, ut *claudi* CII
fiat ex *coli*, transposita *l* et adiecta *d* ab nesciente scriba quid rei esset id quod invenerat, *cauli*. Sed haec; nisi fortasse melius hoc de loco in editionibus recentibus consultum fuerit, quae nunc ad manus non sunt; ac praeterea obiter. Igitur ex illa Romana Bencii, quae iam rarior, expressa in hanc editionem Imago est. Quae cum ego scriberem, simul collaudans ipse mecum officium eiusdem Bencii, simul et Laërtium recordatus frequenter afferre Graecos versus, Philosophorum subscriptos imaginibus ab antiquis, aliquando etiam a se compositos, facile patiebar hic excidere calamo currenti distichon, veluti quod Imagini subscriberetur:

Μουρήτου σοφίῃ νοερὰν Μοῦσαι εἰκόνα θῆκαν;
Εἰκόνα δ' αὖ γραπτὴν πιστὸς ἔθηκε φίλος.

quod et Latine, si vis, en habe utcumque conversum:

Mureto Effigiem posuerunt mente Camoenae:
Impressam Effigiem ponit amica fides.

Licebit ergo qui volet, non ingenio solum viri summi, sed etiam adspectu perfruatur. Est praeterea res cuius a te, Lector, sit venia petenda. Haud mihi quidem, (etsi mihi etiam oppido tua venia est opus,) at nunc res Typographi agitur. Itaque adesdum. Typographia Cominiana qua diligentia, quo cultu, qua emendatione libros emittere soleat, neminem profecto latere puto, litteras qui modo inspexerit. Hoc enim promerita de litteris videtur, has ut quicunque norit, ambas, ut dicitur, noverit. Verum eiusdem est diligentiae, rem sedulo gerere, atque, illa sicubi non pro votis
CIII omnino successerit, fateri candide. Neque enim Hippocratis accuratio minus apparet, cum se in quodam aegroto falsum confitetur, quam ubi plurima, vel potius innumerabilia, suae artis edit benefacta. Ne multa; cum Typographus maxime cuperet, Mureti hanc Editionem prodire quam emendatissimam, dolet, perficere sese non potuisse quominus errores committerentur, non dicam enimvero multi, sed enim omnino plures quam ipse voluisset accurationeque sua meritus esset. Nam haud esse multos, collige hinc saltem, quod ipse de se indicio est neque illos reformidat. Praeterea cogitat, esse inter Syri Mimos editos a se nunc sententiam, quae paucis detractis atque transpositis, iambus ita fieri possit: *Est proxima innocentiae confessio.* Aliquot ergo reperies in Latinis errata; in Graecis aliquanto plura fortasse. At fidem appello tuam, Lector! Quaenam illa fuit usquam gentium adeo felix Typographia, cui omnes conatus aeque processerint? Henrico Stephano, in Graecis excudendis, puto, non similem facies quempiam. Atque is tamen est ubi eamdem huic nostrae querimoniam canat, scilicet, non sibi successisse; aegro ferre animo; confidere tamen offensum lectorem paucis non iri naevis, ubi plura multo niterent. Quod magis nunc te facere par est, Lector, aequus ut huic Editioni sis; quam quidem audebimus omnium adhuc optimam et emendatissimam dicere; tuaque comitate illis crescendi facias copiam qui bonorum auctorum utiliter ac iucunde tractandi, magnis impensis, tibi saepe faciunt copiam. Ceterum huic incommodo, tuorum studio commodorum, remedium est inventum huiusmodi. Nempe continuo subiicietur huic praefationi Erratorum Index. Eo fiet, errorem uti
CIV cavere prius possis, quam sentias erratum; neu tibi contingat in legendo, quod in vita stultum esse creditur, *dicere Non putabam.* Id etiam alias vidi factum, prima inter Typographicae artis initia. Est enim apud me Graeca Zenobii cuiusdam Epitome Paroemiarum, haud inelegans; edita Philippi Iuntae typis Florentinis, anno saeculi decimi quincti nonagesimo; ab cuius libri Prologo statim Erratorum index occurrit. Factum probavimus, et libuit imitari.

Atque hic esto Praefationis, quae sub manibus longe crevit ultra
propositum, finis. Sed iste finis cur animo infixus meo, ceu durus
aculeus, haerere in perpetuum debeat, equidem habeo. Quippe
cum eum circa satagerem, ac legendis velis incumberem, excussa
repente de manibus pensa sunt ictu taeterrimo: videlicet morte
Patrui, sed melius dixerim Patris dulcissimi, Matthaei Checcotii;
Iuris quidem plurimum et eximie, at Iustitiae multo magis, om-
nium iudicio, Consulti. Cuius tam cari capitis desiderio ne sit
ullus apud me pudor aut modus, paucis licet intra nonagenarium
annis, maxima aetate defuncti, faciunt egregiae perdiuque cognitae
virtutes eius: in Deum summa et incredibilis pietas; aequitas,
prudentia, gravitas, comitas adversus omnes; infinita erga me me-
osque merita. Erat plane integer vitae scelerisque purus; cuius
effigiem animi si velim paucis exhibere, non habeam quomodo
aptius, quam illis Philemonis versibus, de viro bono: *ἄδολον γνη-
σίαν τ' ἔχων φύσιν, Εἶναι δίκαιος κ' οὐ δοκεῖν εἶναι θέλειν.
Dolo vacantem nactus et bonam indolem, Iustus videri non vult,
esse vult iustus.* Itaque doleo, maceror *tristitia atque animi into-
leranda anxitudine. Lacrumo, quae posthac futura est vita,
quum in mentem venit, Solitudoque.* Sed est τοῦ παρακαλοῦντος
Θεοῦ, *alloquutoris Dei*, vulneribus hominum adhibere medicinam;
quam sibi veteres a praeceptis institutisque philosophiae frustra pol-
licebantur. Quapropter, quod et non semel antea fecimus, huic CV
nosmet ipsos opitulatori mentium eiusque Litteris confovendos ex
animo committamus. A te autem peto, Lector, ut brevem excur-
sum pietati condones. Ac simul hortor, quoniam in rebus et curis
hominum plurimum est inane, uti has etiam splendidas et pulcher-
rimas quidem eloquentiae artes, *πρηνεῖς ἐν δαπέδῳ Χριστοῦ
προπάροιθεν, pronas in terram ante Christi pedes,* sternere velis.
referas, inquam, ad Deum, et in bonum Ecclesiae Christi con-
vertas. Hoc enim, ipsis allatis a me verbis, ait sibi consultum
fuisse Orator veteribus par, Gregorius Nazianzenus, cum quidem
prius dicat, se Athenas et Alexandriam perrexisse, ac flosculos
doctrinarum et eloquentiae undique decerpsisse. Sic te Dominus
Iesus partem habere secum faciat. Vale.

Subscribebam Vicentiae Non. April. Die quarta, olim ut aie-
bant, in Albis Paschae.

VITA

M. ANTONII MURETI I. C.

PRESBYTERI ET CIVIS ROM.

EX SCRIPTIS EIUS ET FUNEBRI ORATIONE FRANC. BENCII[a]) SOCIET. IESU SACERDOTIS AB ANDREA SCHOTTO EIUSDEM SOCIETATIS IESU SACERDOTE COLLECTA

Natus est M. Antonius Muretus anno post Christum natum MDXXVI. mense Aprili[b]) in Gallia Aquitanica in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre Iurisconsulto, genere perantiquo et nobili: quippe quod et pagum illum antiquitus possederit, (unde etiam familiae nomen,) et quadringentis abhinc annis tulerit Stephanum Grandimontensium ordinis antistitem, virum sanctissimum atque hominem in corporis afflictatione singularem: cuius dies festus in Idus Februarias incurrit. Ab ipsa vero pueritia Muretus admirabili fuit ingenii magnitudine, vix ut ullam desideraverit disciplinam, et paene puer discipulos prius habere coeperit, quam magistros. Nam ut primum imbutus est literis, quibus informari ad humanitatem aetas puerilis solet, Lemovici in patria sua, deinde vero Aginni, (quae urbs in Aquitania est paene princeps) ea docere incepit[c]) cum esset adolescentulus aut paene puer, quae nunc quidem, communi more atque usitato, ea aetate si quis disceret, in summa laude poneremus.
CVII Quippe ut ingenio doctrinam, sic etiam usu praecurrebat aetatem. Aginni vero eodem tempore usus est summo duce et adiutore studiorum Iulio Caesare Scaligero,[d]) viro in omni eruditionis atque humanitatis genere perfecto ac perpolito. Hunc ille ut parentem colebat, a quo etiam ut filius diligebatur. Admirabatur enim vir omnino admirabilis excellentissimum ingenium adolescentis, eique volens ac lubens rectam ac brevem, quae ad rerum scientiam

a) Numeratur ea in Orationibus Bencii XVII. pag. 219. ed. Ingolstad. A. 1595. Thomasius. — In ed. Venet. A. 1591. habetur pag. 265. sqq. Eandem repetiit Kayserus in libro A. 1809. edito: *M. Antonii Mureti Scripta Selecta* — pag. XIX. sqq. Caeterum Thomasii adnotationes ad hanc vitam omiserat Ruhnkenius. Ego vel propterea addendas putavi, quod Thomasius in praefat. sua aliquoties ad eas nos demittit. Fr.

b) pridie Idus April. ut habes lib. I. epist. 34. (pag. 455. pr. ed. Ruhnk.) Thomas.

c) De hoc videnda censura Ios. Scaligeri, quam in praefat. nostra dedimus lit. a r). Thomas.

d) Vid. ibid. lit. a p). Thomas.

ferret, viam monstrabat, quo sua eum natura ducebat. In qua
tamen bonitate naturae atque ingenii abundantia, tanta utebatur
contentione animi atque industria, quanta utendum est homini, qui
quo minus ingenio potest, subsidio sibi comparat diligentiam: ut
et ingeniosos diligentia vinceret, et ingenio diligentes, et totum
illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid
aut disceret. Cum igitur aliquamdiu Aginni fuisset, eiusque do-
ctrina atque ingenium omnium fama atque oratione celebraretur,
ad doctrinarum domicilium et orbis terrae Museum Lutetiam pro-
fectus est: ubi cum itidem explicaret divitias ingenii, nec latere
posset in tanto orbis splendore tam illustre lumen, non magno
negotio ad se omnium studia atque ora convertit. Novus videbatur
exortus Demosthenes Christianis Athenis: ita docente Mureto, et
quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi causa ex tota
urbe fiebant; magna hominum frequentia Gymnasium celebraba-
tur; loci ipsi in Gymnasio occupabantur; aditus complebantur;
ne pes quidem relinquebatur prae maxima audientium multitudine,
ubi pedem doctor ipse ponere posset: ita per illorum humeros,
quasi per undas, gradiebatur ad suggestum. Nihil ferme aliud
erat Lutetiae magis eo tempore in hominum sermonibus quam
Muretus: quem ipse etiam Rex aliquando et Regina, (ut quod
fama et auditione acceperant, re ipsa experirentur,) audire vo- CVIII
luerunt. [e]) Pictavienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani,
(hic enim Iuris civilis docendi primum quidem facultatem, deinde
etiam potestatem [f]) accepit) iuvenem tam excellentem omnique
laude cumulatum videntes, eius voce ac doctrina fruebantur, et
traiectis literis, Mercurii filium alii, alii Mercurium audire se
putabant. Consequens illud erat, ut posteaquam omnem prope
Galliam illuminarat, suam quoque lucem diffunderet in Italiam.
Itaque Venetias, cum annum ageret duodetrigesimum, venit. *)
Statim praeclara eius eloquentia, ut Phidiae statua, simul et per-
specta et probata est. Hic apud Lauredanos, Bembos, Contare-
nos, Sorianos, Manutios caeterosque clarissimos viros tanto in
honore et pretio fuit, ut dulcis quaedam inter eos contentio nasce-
retur, qui maxime amarent Muretum aut admirarentur. Paulo
post concessit Patavium, ut in optimam et vetustissimam in Italia
ingenuarum artium et disciplinarum officinam. Neque hic diu ver-
satus est: anno enim aetatis circiter quarto et tricesimo, hone-
stissimis conditionibus invitatus, ad summum illum doctorum Mae-
cenatem, Hippolytum Cardinalem Estensem se contulit: **) in
cuius comitatu cum in Galliam rediisset, mox etiam legatione obita
in Italiam revertit. Romae tandem anno MDLXIII. ipsius Car-
dinalis suasu atque eorum rogatu, quorum consilio res ibi literaria
regebatur, Aristotelis Ethicen docere publice coepit, tanta homi-

---

e) et f) Etiam in his duobus recurre ad censuram Scaligerianam supra in praefat. lit. a y) et a z). THOMAS.

*) A. 1554.

**) A. 1560.

num frequentia, ut Aristoteles quidem ipse Romae docere, sed
Romano ore, et lux quaedam urbi Romae reddita veteris eloquen-
tiae videretur. Unum vero et viginti annos Romae docuit. Quid
docuerit, breviter perstringam. Docuit annos quatuor libros Ari-
stotelis de moribus; totidem ius civile, nec vulgari sane via, spi-
CIX nosas illas Iurisconsultorum concertationes cum sermonis nitore
coniungens. Ad annum vero aetatis undesexagesimum, *) Gre-
gorii XIII. auctoritate ac liberalitate permotus, in eorum librorum,
qui non solum acuere sed alere etiam ingenium solent, ut Plato-
nis, Senecae, Horatii, Taciti, Ciceronis explicatione annos reli-
quos consumpsit. Quo tempore a Stephano Bathorio, Polonorum
Rege, in Poloniam amplissimis praemiis arcessitus est: moremque
gessisset optimi Principis voluntati, nisi egisset idem Gregorius ne
discederet, cum sua sponte, tum magistratuum admonitu, qui
Mureto ipsi aliquot ante annis ultro Romanae civitatis ius detulis-
sent. Quo factum est, ut tantum ei stipendium decerneretur,
quantum haud scio an unquam antea nemini. Rem ut gesta est,
ex ipsius ad Ioan. Zamoscium, regni Poloniae Procancellarium,
epistola g) discite: *Praeter spem et opinionem meam accidit, ut
cum me ad iter accingerem, atque istic animo cogitationeque totus
essem, subito ostenderet Greg. Pont. Max. profectionem meam sibi
non placere, meque per viros summa auctoritate praeditos monen-
dum curaret, ne ex urbe discederem: sibi curae fore, ut ne in
urbe deteriori conditione essem, quam quae mihi in Polonia defer-
retur. Quin etiam ad quingentorum aureorum annuorum stipen-
dium, quod mihi iampridem constitutum erat, statim ducentos
adiici iussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore
quoquo modo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotan-
nis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere con-
silium quod ceperam; a quo, ne vivam, si me alia ulla res, quam
summi Pontificis voluntas atque auctoritas abducere potuisset.*
Hactenus ille. Nunc de iis quae scripsit dicamus. In quibus
eius spirat imago atque ingenium, suntque in manibus quaedam,
ut variae lectiones, (ut inde potissimum incipiam,) quibus nil
CX uberius, nil elegantius fingi potest. Sunt et orationes plurimae
Venetiis et Romae in consessu purpuratorum habitae. Poëmata
item, quae Romae cum esset composuit: nam quae adolescenti
annorum circiter viginti exciderunt, et iuvenili quodam calore at-
que impetu in Gallia profudit, atque convenienti nomine Iuvenilia
appellavit, ea saepe Francisco Bencio caeterisque familiaribus
dicebat sibi adeo non placere, ut ne pro suis quidem agnosceret,
tantum abest ut probaret. h) At seniles Mureti versus pii sunt,
eruditi et iucundi, lusitque Graecis et Latinis versibus primae
aetatis Institutionem in gratiam M. A. Mureti fratris filii. Hymnos
quoque sacros Ducis Mantuae rogatu edidit: et Ferrariae eruditas

*) A. 1584.
g) Lib. I. epist. 81. pag. 541. [514. Ruhnk.] Thomas.
h) Conf. quae diximus in praefat. circa lit. d k). Thomas.

de iure civili disputationes in quatuor libri primi Pandectarum titulos: *de origine iuris; de legibus et Senatusconsultis; de Constitutionibus principum; de officio eius, cui mandata est Iurisdictio:* Epistolarum item volumen ad familiares: neque enim alias, quas nimis officiosi amici cum nominis aliqua contumelia ediderant, pro suis agnovit. Commentarii item varii sunt et scholia in veteres Poëtas, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum et Propertium. In M. Tullii item Catilinarias commentarius extat peregregius; castigationes item in Philippicas. Nihil unquam (mirum dictu) bis scribebat, vix adeo bis legebat id ipsum, quod scripserat, raro interpolabat, non saepe mutabat aliquid aut emendabat, rarius demebat delebatve: ita cum uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum et accommodatum ad manum mentemque veniebat, ut multo meliora fortuito illi exciderent, quam alii, qui eandem assidue incudem tundunt, excudant labore. *) Ad summum singulis noctibus sommo quinas horas, quaternas plerumque aut etiam ternas tribuebat. Restat, ut in aspectum proferantur in Aristotelis Ethicen, Politicen, Rhetoricen et Platonis de Repub. ac de Legi- CXI
bus libros notata, quaeque in Iuris civilis Institutiones commentabatur.

Duae de multis in illo virtutes enituere, Benignitas atque Religio. Illa enim gratus atque acceptus summis, mediis atque infimis vixit: cuius aedes portus quidam, oraculum ac perfugium omnium erant: exteri etiam ab extremis oris eius visendi discendique gratia Romam confluebant, qui et ipsi profitebantur, maiora se omnia re ipsa, quam fama comperisse. Docebat quae poterat, id est, quae discere velles omnia. Religione vero ac pietate in Deum singulari fuit: catholicam enim fidem non solum servavit, sed et pro virili defendit, cum tamen non deessent in Gallia homines seditiosi, qui omnibus artibus ad suas eum partes traducere conarentur. Novem ipsos annos sacerdos vixit, quo tempore tam sancte sacris operatus est, ut inter sacrificandum et lacrymas effunderet frequenter, et easdem aliis excuteret. Sacras quoque quotidianas precationes diligenter obibat. Saepe de morte senex, tanquam de migratione, cum familiaribus disserebat, ut ex pedibus aeger iamiam sibi esse migrandum domo, cuius fundamenta labarent, praedicaret. Mortuus est **) ornatus omni instrumento, et viatico quod Christiana religio tribuere homini atque impertiri solet, quem parat ad mortem. A Xysto etiam quinto Pontifice Max. privatim veniam peccato impetravit, et ad eorum expiationem eiusdem etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui rite uteretur, ei non liberationem solum culpae sed remissionem etiam poenae Christi Vicarius benignissime concedebat. Triduo ante mortem sacrosanctum Christi corpus suscepturus omnibus qui eo convenerant praesentibus atque audientibus supplex veniam a familiaribus petiit, lacrymantibus omnibus qui aderant. Dum vox aderat, mix- CXII

*) Cf. Lazer. Diatr. de Vita et Scr. Muret. pag. 577. R. Fr.
**) A. 1585. prid. Non. Iun.

tis suspiriis identidem iterabat, *o Iesu*, *o Deus*, ut aliud nihil in mente habuisse constet. Elatus honorifice Nonis Iuniis, anno huius seculi quinto et octogesimo, laudatusque est pro funere a Francisco Bencio, Societatis Iesu presbytero, in aede sacra sanctae Trinitatis, quae est in colle hortulorum sodalium Minimorum, (ubi ad aram maximam sepulcrum eius spectatur,) laudatus, inquam, coram Cardinalibus ampliss. Nicolao de Pelue Senonensi et Carolo a Lotharingia de Vaudemont, a grato sane discipulo erga optime de se meritum praeceptorem. Qui et ipse discipulo Bencio multum se debere testatum reliquit, quod humana contemnere et ad divina pleno gradu properare se docuisset, facesque ac stimulos animo suo ad pietatem subdere nunquam destitisset. *Merito igitur te amo*, inquit, i) *et ut patrem filius, et ut filium pater; his enim nos quae maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina colligavit.* Poëtae in eius laudem epicedia varia conscripserunt: unum de multis Iulii Roscii, k) hominis perfamiliaris, adscribere placuit:

Hic Marci caros cineres Roma inclyta servat,
Quos Patria optasset Gallia habere sinu.
Stat colle Hortorum tumulus: stat proximus astris,
Quae propius puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrimans asperge, Viator,
Et dic: Heu linguae hic fulmina fracta iacent.

---

i) Lib. I. epist. 98. [Tom. III. pag. 619. ed. Ruhnk.] Thomas.
k) Eidem, cui Orationem Funebrem, h. e. Bencio, tribuunt Oratt. Mureti editiones duae, una Coloniensis A. 1601. Vol. II. pag. 181. altera Lugdunensis A. 1613. pag. 582. Thomas.

M. ANTONII MURETI

ORATIONES

VOLUMEN PRIMUM*)

*) Quum duo tantum numerentur harum orationum volumina, erunt fortasse qui comparativum requirant et me, quod *primum* intactum reliquerim, socordiae ac negligentiae reum agant. Sed his oppono Ciceronem pro Sextio §. 44. et Aug. Matthiam de eo loco disputantem. Fr.

M. ANTONIUS MURETUS

Tom. I. pag. 3. Ed. Ruhnk.

S. D.

SCIPIONI GONZAGAE

MARCHIONI ET S. R. I. PRINCIPI

Offero tibi munus, Scipio Gonzaga, si aut ex sua aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex viribus meis, mediocre; si ex animo, magnum. Orationes quaedam sunt, variis a me temporibus habitae: quas cum partim dispersae atque errantes vagarentur, partim apud me in adversariis neglectae iacerent, nunc in unum corpus collectas ut edi ac divulgari paterer, amici quidam, multo mei, hac quidem in parte, quam par est et quam ego ipse vellem, studiosiores, impulerunt. Satis superque fuerat, earum partim in scholastico pulvere atque in illis eruditorum hominum 4 *umbraculis non tantum recto, ut dicitur, stetisse talo,*) sed plausum etiam et ἐπισημασίας tulisse: partim in illo consessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, et silentio auditas et principum virorum testimonio commendatas fuisse. Superarat fortuna spes meas: quam saepius sine caussa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium quam audientium iudicia: saepeque accidere, ut, quae audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi iam latere, amici obstiterunt: quibus parendum fuit: ne, si in negando pertinax essem, superbiae denique id potius quam modestiae adscriberetur. Cum igitur inibi esset,**) ut ederentur, libenter arripui occasionem diu optatam inscribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromptum ex studiis meis, eademque opera testificandi et iudicii de te et mirifici cuiusdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam, Scipio: cum omnes qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo sit, qui se studio atque observantia tui cedere cuiquam putet; ego tamen mihi videor diuturna et ac-*

---

*) Horat. Epist. II. 1. 176.
Securus, cadat an recto stet fabula talo.
ubi cf. interpp. Fr.

**) Cicero quoque (quod fuerunt qui perperam negarent) hac usus formula est Phil. XIV. 2. §. 5. *Quod sperare nos quidem debemus, P. C., aut inibi esse, aut iam esse confectum.* ubi vid. Ferrar. Cf. Gronov. Not. in Terent. pag. 83. sq. ed. meae. Fr.

curata notatione et observatione earum rerum, quae te usque eo omnibus amabilem reddunt, singulare quiddam praeter ceteros πεπονθέναι. Quid est enim, quod ad conciliandas ac devinciendas hominum voluntates valeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur? Nihil hic de summa atque antiquissima gentis vestrae aut nobilitate aut potentia dicam: nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum est, ut et aliorum sit. Alios et ista amatores habent. Ego in te nihil amo, nisi te ipsum. Itaque ut iste Rex potentissimus ex amicis suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα, alium φιλαλέξανδρον: *) *ita tu, alios esse, qui et alia in te ament, me plane et ex animo φιλοσκιπίωνα esse, tibi persuadeas licet. Ac te ipsum cum dico, ne illam quidem dico et oris et totius cor-*
5 *poris dignitatem, quae tibi omnium elegantiorum hominum animos primo statim adspectu conciliat, constituens, quoad eius fieri potest, ante eorum oculos et ingenium et mores tuos. Quamvis enim vere dixit* **) *nescio quis Poëtarum, gratiorem in pulcro corpore esse virtutem: ea tamen est in te veriorum ac solidiorum bonorum copia, quae te his secundae, ut ita dixerim, notae bonis censeri non sinat. Ingenium excellens et in quo, tanquam in pingui ac feraci solo, omnes te dignae artes ita facile comprehendant, ut eas non ab aliis accipere, sed ex te ipse* ***) *parere ac proferre videaris. Quo tu usus ita ut decuit, a Graecae Latinaeque linguae intelligentia, a Poëtarum, Historicorum, Rhetorum cognitione ad Philosophiam et ad eam, quam tibi ab ineunte aetate proposueras, quaeque tibi nunc in amoribus ac deliciis est, Theologiam ea celeritate properasti, ut, quae honoris ac dignitatis praemia confecto studiorum curriculo tribui ac decerni solent, ea tu tunc meritissimo consecutus sis, cum adhuc* †) *maturum videri poterat, de animo ad illas graviores disciplinas adiiciendo cogitare. Atque ut istius generis ingenium nunquam ita esse otiosum potest, ut omnino nihil agat, quod tibi dabatur a severioribus studiis excepti ac subsecivi temporis, eo tu, quasi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adolescentes exerceri olim Athenis solebant, ita omnes didicisti, itaque te in eis exercuisti, ut in earum qualibet cum summis artificibus comparari facile possis. Quid nunc ego mores illos tuos plane, ut Poëtae loquuntur, aureos laudem? Potuitne quisquam unquam bonus tecum biduum vivere tuaeque suavitatis partem aliquam gustare, quin, ut sibi totam aetatem tecum exigere liceret, optaverit? Ita tu, quod rarissimi exempli est, summam integritatem vitae cum summa comitate ac facilitate copulasti. Sed*

---

*) Vid. Plutarch. Tom. VI. pag. 690. ed. Reisk. Fr.

**) *Quamvis* coniunctivum potius quam indicativum requirebat. Vid. Tursellin. pag. 657. ed. 5. Indicativus qua ratione excusari possit, ostenderit Zumpt. Gramm. Lat. §. 574. ed. VI. Fr.

***) Si Grammaticos audias, *ipso* dices hic scribendum fuisse. Cf. Kritz. ad Sallust. Catil. cap. 20. §. 6. Fr.

†) Non satis apte positum *adhuc*; aut scribendum erat *etiamtum* (de quo vid. Kritz. ad Sallust. Catil. cap. 2. §. 1.) aut omitti etiam particula h. l. facile poterat. Fr.

*nolo nunc plura de te, ne ipsi tibi molestus sim. Equidem cum
de scriptis meis non magnopere laborare soleam, tamen hunc librum
praecipue cupio et celebrari nunc, et ad posteros pervenire: ut* 6
*exstet aliquod testimonium iudicii de singularibus tuis virtutibus
mei. In quo ne forte quis eorum, qui te non norunt, (nam de
iis, quibus tu notus es, nihil tale metuo,) assentationi et consue-
tudini datum esse aliquid suspicetur, Deum immortalem testor, ni-
hil unquam a me verius magisque ex animi mei sententia scriptum
esse quam ea, quae de tuis laudibus scripsi. A te peto, ut me
ames, quo me ipsi mihi efficies cariorem. Vale. Romae. Kal.
Maii 1571.*

7

M. ANTONII MURETI

O R A T I O I.*)

DE DIGNITATE AC PRAESTANTIA STUDII THEOLOGICI

HABITA LUTETIAE PARISIORUM NON. FEBR. M D L I I.

Cum omnes mihi singulari quadam ac praecipua laude digni videntur, qui in assequenda honestarum artium scientia operam et industriam suam collocant, tum ii praecipue, qui veluti maiore quodam numinis afflatu perculsi, **) ceteris omnibus posthabitis, ad divinarum rerum intelligentiam omnes cogitationes suas atque omnia studia contulerunt. Nam si eorum omnium, quae in hac immensa
8 rerum universitate cernuntur, unumquodque naturali perficiendi sui desiderio tenetur, et animus noster ad similitudinem divinitatis effictus tanto perfectior est, quanto propius ad illud, ex quo ductus et propagatus est, exemplar accedit: dubitari profecto non potest, quin ea sit omnium praestantissima facultas, quae, quoad eius fieri potest, cum humanis divina copulando, mortalitatem nostram, quantum illius imbecillitas patitur, divinae naturae arctissima colligatione devincit. De illius mihi facultatis laudibus hodierno die ***) demandatum est ab iis, quorum et apud me plurimum valet et apud omnes peraeque valere debet auctoritas, †) non ut eas quidem singillatim percensere omnes ac flore orationis convestire conarer, (quod et imperare iniquum esset et suscipere temerarium,) sed ut ex earum innumerabili copia pauca quaedam seligerem, de quibus ex hoc amplissimo loco vobis audientibus explicarem. Qua de re

*) Haec oratio non est inter eas, quas ipse Muretus edidit Venetiis apud Aldum 1576. sed cum nonnullis aliis ex Editione Ingolstadiensi (de qua vide Iac. Thomasium in Praefat.) accessit. Sensit, puto, Muretus, quid orationi, quam iuvenis scripserat, ad maturitatem deesset.

**) Imo *percussi*. Sed quid discriminis sit inter *percutio* et *percello*, Mureti aetas non satis cognitum habebat. Primus id ostendit R. Bentleius ad Horat. Epod. XI. 2. D. R. — Cf. Drakenborch. ad Sil. Ital. V. 587. Brem. ad Sueton. Tib. cap. 11. ad Nepot. Dion. cap. 5. Ruhnk. ad Terent. Andr. I. 1. 98. Kritz. ad Sallust. Catil. cap. 6. §. 4. Fr.

***) Manifestum est, verbum *dicere* a praecedenti *die* esse absorptum.

†) Praefectos Parisiensis Athenaei intelligit. Cf. Lazeri Diatr. de Vit. et Script. Muret. pag. 524. R. Fr.

cum mecum initio ageretur, refugiebam equidem tanti oneris magnitudinem, veritus, ne idem mihi contingeret, quod nobili olim Sophistae*) apud Annibalem de rebus bellicis longa accurataque oratione disputanti contigisse dicitur: si homo adolescens et cum a ceteris rebus satis tenuiter instructus, tum in hoc genere penitus rudis, inter tot eruditissimos viros ad dicendum de rebus divinis aggrederer. Illud etiam me commovebat, quod praeclare a Platone scriptum noveram, orationi et iis rebus, quae oratione tractantur, quandam inter se cognationem intercedere oportere, ex quo facile intelligebam consequi, ut ad res divinas pro dignitate tractandas divinum quoddam requireretur orationis genus. At ista quidem, re adhuc**) integra, fortassis maiore quadam cautione providenda fuerint: nunc quidem iam semel altum ingressis, quae nos cumque tempestas exceptura est, vela nimirum facienda sunt. Illud modo, antequam ulterius provehar, a vobis summopere contendo, ut, quando omne mihi perfugium in vestra bonitate ac clementia situm est, tenuitatem meam vestro favore et silentio sublevetis, quo mea oratio his veluti secundis subvecta ventis, quem sibi proposuit, portum facilius consequatur. Atque ut hinc exordiamur, si nihil diceremus aliud, nisi eam, quae antiquissimo vocabulo Theologia dicitur, scientiam esse quandam, quae divinae 9
sapientiae thesauros hominibus recluderet, tamen illud, ut opinor, liquido constaret, quanto aeterna nativis, immortalia caducis, divina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem ceteris omnibus anteponendam. Sed quemadmodum qui praeclari alicuius aedificii pulcritudinem pervidere ac penitus cognoscere cupiunt, non satis sibi esse ducunt***) illud uno totum aspectu contemplari, sed singulas etiam sibi partes accurate perlustrandas ac seorsum considerandas putant: ita nos, si huius praestantissimae facultatis partes paulisper excutere voluerimus, tum demum, quanta illius pulcritudo sit, intelligemus. Theologia igitur, viri eruditissimi, ut a maioribus nostris accepimus, duabus praecipuis †) partibus continetur, quarum una in lege posita est, altera in Euangelio. Est vero ea lex, de qua loquimur, non ab humano profecta consilio neque similis earum, quae hominum libidine statuuntur, in quibus multa inepte ac ridicule, nonnulla etiam impie ac nefarie sancita reperias; sed primum quidem ab illo huius universitatis parente ac ††) opifice Deo in omnium hominum impressa atque insignita animis,

---

*) Phormioni Peripatetico. Vid. Cic. II. de Orat. cap. 18. Fr.

**) Ne hic quidem satis placuerit *adhuc*, quod apud eos certe scriptores, quorum nobis maxime probatur dicendi genus, praesentis potius quam praeteriti temporis significationem adiunctam habere solet. Cf. supra pag. 5. R. Fr.

***) Dictio haec *esse duco* (i. e. esse puto) adeo quibusdam (in his Ernestio, Goerenzio, Reisigio) displicuit, ut Latinam esse negarent. Sed ea vel maxime Ciceroniana est. Vid. Orell. ad. Cic. Brut. §. 298. pag. 339. ed. min. et ad Caelianam §. 78. pag. 72. ed. min. Fr.

†) Malim *praecipue*. Et sic a Mureto scriptum puto. D. R. — Mihi haec correctio non ita necessaria videtur. Fr.

††) *Ac* nunquam ponitur ante vocalem. D. R. — Vid. adn. m. ad Quinctilian. X. 7. §. 24. et Excurs. V. pag. 257. sqq. Cf. Ochsner. ad Cic. Eclog. pag. 344. sq. ed. 3. Fr.

post etiam eiusdem Dei digito in tabulis insculpta lapideis, ne improbis ulla praetendendae facinoribus suis ignorantiae occasio relinqueretur. Cumque eam in duo summa capita tribuere liceat, eorum prius, quae ad cultum numinis, posterius, quae ad tuendam hominum inter se societatem pertinent, omnia summa brevitate complectitur. Atque hinc vel inprimis naturae nostrae imbecillitatem licet agnoscere, quod cum pauca admodum eaque suapte natura facillima praecepta sint, semper tamen deficiamus alicubi, neque unquam stabilem inoffensumque cursum perpetuo retineamus. Tremefactus itaque comparatione sui cum divinis praeceptis animus Christo se indigere cognoscit, in cuius sinum confugiat, cuius se viribus provehat, sub cuius bonitate, tanquam sub firmissimo aliquo clypeo, tutus ab iis, quae lege proposita sunt, suppliciis delitescat, ut rectissime Paulus *) legem paedagōgum, qui nos veluti manu apprehensos ad Christum deduceret, nominasse videatur. Eat nunc Lucianus aliquis: perfricet frontem, et dicat ullam esse le-
10 gem, quae cum hac lege ulla ex parte comparari queat. Quid enim? Quae, Deum immortalem, portenta in omnibus omnino legibus, si ab hac discesseris, reperiuntur! quarum aliae furta, aliae adulteria, aliae etiam quaedam multo turpiora permittunt, ut nihil paene tam turpe sit, quod non legislator aliquis licere voluerit. Hanc vero sapientissimus ille Moses, non a Iove quodam commentitio, ut Minos; non ab Apolline, ut Lycurgus; non ab Aegeria, ut Numa; sed ab eo, qui solus veri Dei nomine censendus est, sibi per manus traditam accepit, ita numeris omnibus absolutam, ut nihil neque immutari neque adiici neque detrahi possit. Sed ea tamen, uti antea dixi, morbum quidem nostrum commonstrare ac detegere nobis potest: depellere eundem ac sanare non potest. Morbi autem cognitio magnam ea quidem vim maximumque momentum ad vires recuperandas habet, neque tamen tantum, ut in ea posita sint omnia. Quare Euangelio nobis Christus aperitur, qui, modo firmā in ipsum fide nitamur, non vanā illa quidem et otiosā, quam multi stulte et inaniter iactant, sed solidā et bonarum actionum perpetuo foecundā, nos, velut humeris suis impositos, tollit in coelum. O rem omni praedicatione maiorem! o nuncium vere iucundum et laetabilem! cum humana natura primi parentis depressa lapsu pessum tota ferretur, tantam fuisse in filio Dei clementiam, ut delapsus e coelo, humanam formam induere voluerit, ut corporatus ac carne tectus **) infinitis sese laboribus, cruciatibus, aerumnis, morti denique deterrimae ***) atque acerbissimae exposuerit, quo sudore ac sanguine suo ab animis nostris durissimum iugum aeternae depelleret servitutis. Tene, Christe optime, ut

*) Ep. ad Galat. III. 24. Fr.

**) Lactant. Institutt. Divin. IV. 26. §. 26. de Christo: *Is igitur corporatus est et veste carnis indutus.* Fr.

***) Imo *teterrimae.* Si Muretus quod vulgatur scripsit, vitiosae veterum Scriptorum Editiones, in quibus hae voces saepe confunduntur, ei fraudi fuerunt. Vide Drakenborchium ad Liv. IV. 3. D. J. R. — Cf. infra adn. ad pag. 142 ed. Ruhnk. Fr.

nos liberali causa assereres manu, *) omnium dominus cum esses, servi formam assumpsisse? tene nobis quietem tuis laboribus, libertatem tua servitute, vitam denique tua morte peperisse? Admirantur historiae veteres Pythagoreum quendam, qui se pro amico in caussa capitis vadem dare veritus non est: **) at hoc quanto admirabilius est, Dei filium Deumque ipsum, ut nos merito nostro inimicos sibi aeternis eriperet suppliciis, tot, tam dira ac vel dictu
vel cogitatu aspera et horribilia sustinere voluisse? Et quisquam 11
est, qui alias omnes, si in unum conferantur, scientias ***) cum hac, qua ista tam pulcra, tam admirabilia, tam divina traduntur, ullo modo comparandas putet? Haec vero una est omni cura, studio, contentione dignissima. Haec una est non tam liberalis vocanda, quam liberatrix. Haec aurea illa catena est, quam olim per quietem sanctissimus Patriarcha vidit, cuius gradibus in coelum scandere liceat atque illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem semet ipsum ex augustissimo illo maiestatis suae fastigio seseque accommodantem ad humanae conditionis humilitatem: rursusque eundem defunctum nobili illa servandorum mortalium provincia spoliatisque inferis (o rem omni humana cogitatione sublimiorem!) in coelum sublimem raptum vallatumque ac stipatum infinita tum geniorum concinentium, tum hominum de caliginosissimis illis Satanae ergastulis erutorum multitudine, iusto ac pleno triumpho coelum ingredientem, neque disiecta muri parte, sed valvis suo sanguine reclusis iter eodem nobis omnibus aperientem. Atque haec quidem quamvis eiusmodi sunt, †) ut ad excitandum inflammandumque quemlibet torpentem animum sufficere posse videantur: tamen ex tam ubere campo alia quaedam, nisi molestum est, proferamus. Vere enim illud affirmare posse videor, eruditissimi viri, quemadmodum Platonici elementorum in corporibus coelestibus quendam veluti florem, in hisce inferioribus quandam veluti faecem esse dicebant: ita rerum omnium cognitione dignarum in Theologia florem, in aliis scientiis faecem contineri. Namque ut hinc nostra se primum efferat oratio, quis nescit, quantopere se in perscrutandis rerum principiis veteres Philosophi torserint, quamque nihil, si res ad verum exigatur, effecerint? Dum alius mundum hunc et quicquid in eo vel aspectabile vel tractabile continetur, putat ex temeraria quadam minutissimorum corporum concursione coaluisse; qui si vel unam earum, quas somniabat, atomum cerebri habuisset,

---

*) De hac formula, comicorum poetarum propria, vid. Gronovii Lect. Plaut. pag. 88. sq. Fr.

**) Cf. Beier. ad Cic. III. de Off. 10. §. 45. pr. Fr.

***) Immo *artes*, *doctrinas*, *disciplinas*. Nam *scientia* nisi de litterarum peritia et percepta cognitione non dicitur. Itaque si qui condunt *scientiarum* academiam vel societatem, eos hoc ipso nomine redargui, quod appellationis barbariem affectent, bene ait Eichstadius Deprecat. Latin. Acad. pag. 9. Neque illi tueri rationem suam possunt Ciceronis loco de Senect. cap. 21. §. 78. ubi quod nonnulli legebant *tot artes*, *tot scientiae*, plerique omnes recte iudicaverunt abiiciendum esse. In vulgata autem scriptura *tot artes tantae scientiae* duo ultima verba pro genitivo sing. habenda sunt. Fr.

†) Cf. adn. ad pag. 5. R. Fr.

nunquam ista tam stulte incogitanterque*) scripsisset: alius aeter-
12 num esse eum neque desiturum unquam neque exordium ducentem
ab ullo temporis principatu; non animadvertens hac ratione illam,
a qua ipse tantopere abhorrebat, infinitatem induci: qui vero optime
sensisse creduntur, tamen Deo veluti comitem quandam materiam
adiungunt, quasi ut artifex, ita Deus sine materia nihil possit effi-
cere. Quid Theologi? huius universitatis auctorem esse ac **) effe-
ctorem Deum, qui cum innumerabilibus seculis antecessisset, quo
temporis puncto ipsi placuit, mundum hunc et quae illius ambitu
continentur, sine ullis vectibus, sine ullis ferramentis, sine ulla
materia, verbo tantum ac nutu suo ex nihilo architectatus est; eun-
demque assidue sua bonitate ac prudentia continet, moderatur, fo-
vet, omnes in eo rerum ac temporum varietates, vicissitudines effi-
cit: quod statos orbium coelestium cursus, quod certas siderum
traiectiones, quod constitutis vicibus insignes ac notabiles rerum
commutationes intuemur, haec et cetera omnia ad eum modum non
fortunae temeritate aut vi ulla materiae dirigi, sed divina provi-
dentia temperari. Contemplemur et alia. ***) Quid de animo hu-
mano Philosophi? Alius eum cor ipsum esse dicit, alius cere-
brum, alius cordi suffusum sanguinem, alius spiritum innatantem
sanguini, alius harmoniam quandam, alius eum ex numeris conficit,
alius ex atomis, ut mihi quidem ista consideranti certamen aliquod
insaniae suscepisse videantur. Ita ex hoc tam confuso, tam vario,
tam multiplici teterrimarum opinionum veluti cinno nihil fere col-
ligere possumus, nisi semper copiosissimam messem hominum
varie insanientium fuisse. Nam nonnulli quidem ea dicunt, ut eos
in re tam seria risum captare atque aucupari putes, ut apud Dicae-
archum Pherecrates, qui animum nihil omnino esse contendit, ve-
ritus, credo, ne quid posset tam absurde aut fatue dici, ut id nemo
dixisset Philosophorum. Illa vero multo etiam apud eos perturba-
tior atque implicatior quaestio est, permaneatne animus corporeis †)
solutus vinculis, an qui corporum, idem sit interitus animorum.
Epicurus interire eos putat, nefas ratus, cum tam multa sibi cum
suibus convenirent, se hoc uno ab eis interesse. Stoici longam
eis vitam, ut cornicibus, sed non perpetuam tribuunt. Pytha-
goras vero iucundus est, qui remanere illos quidem docet, sed ex
corporibus in alia corpora migrare, ut idem sit forte ††) hodie
13 gallus gallinaceus, qui tempore belli Troiani fuerat Agamemnon.

---

*) *Incogitans* Terentius dixit (Phorm. I. 3. 3. Fr.) Sed *incogitanter* (pro quo dicendum *inconsulte*, *inconsiderate*. Fr.) aeque insolens est ac *cogitanter* pro *cogitate*.

**) Vid. adn. ad pag. 9. R. Fr.

***) Mirum vero etiamnunc reperiri, qui *et* pro *etiam* Ciceroni insolens esse asseverent, provocantes illi ad Goerenzium, cuius tamen ratio (ad Cic. Acad. I. 7. 26. proposita) magnis saepe exposita mihi quidem videtur esse difficultatibus. Tu cf. ea, quae scripsi ad Cic. Brut. §. 67. Fr.

†) Vid. adn. ad pag. 21. R. Fr.

††) Immo *fortasse*. Nam *forte* est nostrum *zufällig*, quod vide num h. l. satis aptum sit. Alia res est, si dicas *si (nisi, num, ne,) forte*. Fr.

Quid Plato? quid Aristoteles? De hoc quidem illud Homericum dici potest:

> *Τυδείδην δ' οὐκ ἂν γνοίης ποτέροισι μετείη,*
> *Ἠὲ μετὰ Τρώεσσιν ὁμιλέοι ἢ μετ' Ἀχαιοῖς.* *)

Obscuritate enim se involvens sua, in neutram partem satis aperte
propendet, ut paene in legem Solonis incurrere videatur. Ille au-
tem proxime quidem omnium accedit ad veritatem, sed ei tam multa
mendacia admiscet, ut non absurde dicant, qui eum dicunt poëtice
philosophari. Quid porro de iisdem rebus Theologi? Animum ho-
minis simplicem quandam et individuam esse naturam, ad exemplar
divinitatis expressam, licet ortūs participem, tamen interitūs ex-
pertem, quae corpore solută, si se pure ac pie gesserit, in coelum
evolet, aeternam illic Dei beneficio adeptura felicitatem; sin se
malis iisque inexpiabilibus cupiditatibus corrumpendam dederit, ad
inferos nunquam desituris damnanda suppliciis deprimatur. Quod
si quae de Deo a balbutientibus Philosophis dicta sunt, cum so-
lida Theologorum doctrina **) comparare collibuerit, reperiemus
hos quidem certa omnia et explorata et salutaria tradere; illos vero
neque satis quid dicant intelligere, et credula ingenia pernicio-
sissimarum opinionum laqueis implicare. Itaque quod Homerus de
Tiresia, Cato de Scipione dixit, ***) idem de Theologia dici po-
test, eam videlicet sapere solam, reliquas disciplinas velut um-
bras per inane volitantes vagari. Quod si quis eam, quae ex le-
vioribus studiis percipitur, amoenitatem requirit, ne eam quidem
in feracissimis Theologiae campis frustra †) desideraverit. Nam
sive poëticis modulationibus aures demulcere meditamur, quis un-
quam ita in hoc genere excelluit, ut cum Davide comparatus non
sordeat? nisi forte Orpheum, Homerum, Pindarum de levissimis
plerumque nugis verba fundentes audire praestat, quam illum Deo
acceptissimum regem nunc Dei laudes plena hilăritatis oratione re-
ferentem, nunc eiusdem auxilium in summis suis difficultatibus im- 14
plorantem, nunc insectantem improbos, nunc commendantem pro-
bos, nunc ea, quae multis postea seculis contigĕrunt, ita subii-
cientem oculis, ut nullus ea melius Apelles in tabula expingere
potuisset: sive historiae cognitione ducimur, unde veriores, unde

---

*) Iliad. V. 85. sq. Fr.

**) *Solida doctrina* ἄκυρον est, nec Latinis usitatum: ut mirer, elegantissimum librum, quo Philosophiae elementa traduntur, ab Ernesto inscriptum esse *Initia solidioris doctrinae*. D. R. — Neque tamen ipse Ruhnk. hac loquutione abstinuit, e. g. in oratione de Graecia art. et doctrin. inventr. et in orat. de doctore umbratico. Sed utraque or. habita est ante quam Mureti opera ederet. *Subtilem* doctrinam dixeris cum Fr. Aug. Wolfio. „Si Latinis inusitatum est (inquit Matthiae pag. 117. libri pag. 122. cit.) eodem tamen modo translatum est, quo *solida gloria*, *solida utilitas* et similia i. e. non inanis. (Cf. Ruhnk. ad Terent. Andr. IV. 1. 23. Fr.) *Solidam* tamen *doctrinam* minus Latine dici Eichstadius etiam indicat, sed locus non succurrit." Fr.

***) Vid. Plutarch. Tom. VI. pag. 753. sq. ed. Reisk. Fr.

†) Elegantius *frustra* abesset. D. R. — Eadem ratio est verbi *requirere*; cf. Cic. or. p. lege Manil. §. 6. ubi vid. A. Matth. et epp. ad Famil. XII. 50. Friedemann. in libro Brunswigae 1828. edito: *Dav. Ruhnkenii orationes, dissertatt. et epistolae* etc. Vol. II. pag. 521. Fr.

scitu digniores historias, quam ex sacris literis, repetere poterimus? An vero suavius est cognoscere, quid Croeso in Medos, quid Pyrrho in Romanos expeditionem paranti oblique Apollo, quam quid Mosi ad Pharaonem, quid Samueli in Palaestinos proficiscenti, aperte ac perspicue Deus ipse responderit? quomodo Regulus a Carthaginensibus, *) quam quomodo Servator et Σωτὴρ humani generis Christus a Iudaeis omni crudelissimorum suppliciorum genere divexatus fuerit? Iucundiusne aut fructuosius arbitramur intelligere, quibus artibus Assyrii, Persae, Romani ceteras nationes devicerint, quam quibus augustissimi illi religionis nostrae principes aliique deinceps innumerabiles eorum vestigia secuti Christianae ditionis **) terminos ampliaverint? O hebetes et stupidos aut, ut verius dicam, miseros et perditos, si qui harum rerum suavitatem fructumque non sentiunt: contra vero, o ter et quater beatos illos, quorum ita est affectus animus, ut nusquam suavius quam in his studiis conquiescat: non eos aut inanium dignitatum aut fluxarum opum adurit sitis: non eos voluptatum illecebrae molliunt: liberi et pravis omnibus cupiditatibus soluti, ex illo perenni puteo aquam aeternae vitae effectricem hauriunt: ex illis perpetuo virentibus campis flores suavissimos colligunt, ex quibus qui odores afflantur, eorum nunquam est intermoritura suavitas: Deo serviunt, Deo adhaerent, eius tantum gloriae velificantur, eo fruuntur, quaeque olim plene percepturi sunt gaudia, ea iam nunc mente ac cogitatione praecipiunt. Ergo sive domi sive foris versentur, cum Deo assidue colloquuntur, sive prosperis rerum utantur ***) successibus, eidem ut prosperitatis suae auctori gratias agunt: sive quid eis adversi accidit (quanquam quid eiusmodi viris accidere adversi queat?) sed tamen si quid eis accidit earum rerum, quas vulgus adversas vocat, neque indignantur, neque concidunt animis, sed verbo divino sese solantes, quidquid a Deo immittitur, summi beneficii loco habendum esse ducunt. †) Pro Deum immortalem! quid est, si hoc non est, feliciter vivere et in terris vitam coelestium imitari? O vitae Theologia dux! o virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix! quid sine te non modo nos, sed omnino vita hominum esse potuisset? ††) Tu depravatas impurissimis opinionibus hominum mentes velut de in-

---

*) Altera scriptura *Carthaginiensis* magis probatur a doctis hominibus. Vid. Nolten. Lex. L. L. Antibarb. pag. 35. ed. 2. Fr.

**) *Ditio* apud veteres nihil est, nisi potestas, imperium. (Vid. Noltenii Lex. L. L. Antibarb. pag. 508. Fr.) Sed ut *imperium* pro regno vel republica dicitur, sic etiam *ditio*, cadente Latinitate, pro regione vel regno dici coepit. Claudianus de II. Cons. Stilich. 160. *nec terminus unquam Romanae ditionis erit.* Vide Vossium de Vitiis Sermon. VI. pag. 322. et Cellar. Cur. Poster. pag. 387. Hoc igitur Mureto ex inferioris aetatis lectione surrepsit.

***) Nulla h. l. causa erat cur coniunctivos poneret; et statim dicitur *sive accidit*, quae sollemnis in talibus structura est. Fr.

†) Vid. adn. ad pag. 9. R. Fr.

††) Notissimus est, quem imitatur Muretus, Ciceronis locus Tusc. Disp. V. 2. §. 5. *O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum!* etc. ubi tamen *liberatrix* (quo Mur. saepe utitur, velut pag. 11. et 56. ubi et adn.) non legitur, pro quo parum usitato dici poterat *servatrix* Fr.

tegro interpolasti: *) tu distractos dissipatosque variis idolorum cultibus homines in unius verae religionis societatem convocasti: tu magistra morum ac disciplinae fuisti: ac veluti sol exoriens nubium caliginem dissipat, veluti sidus, quod Castoris et Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat tempestatesque dispellit; ita tu divinitus exorta et tenebras ignorantiae dissipasti, et illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti: tu nobis velut Helice aut Cynosura quaepiam es, ad quam universus navigationis, id est, vitae nostrae cursus dirigatur: tu ignis ille coelestis es, quem verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest: tu et vitae tranquillitatem largita nobis es, et mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur, qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt; beatos, qui se tibi a teneris unguiculis penitus totosque tradunt: miseros contra, qui, ut proci Homerici, ancillarum amoribus irretiti, te, quae omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum plena cognitio aeternam beatitatem, ignoratio aeternum exitium hominibus pollicetur. **) At vos, viri optimi, quos partim huius praestantissimae disciplinae verticem consecutos, partim illius sacris imbutos atque initiatos videmus,
macti, inquam, macti animis, neque vos aut labor deterreat aut 16
voluptates avocent, quo minus in sacratissima illius adyta penetretis. Vobis enim vigiliarum sudorumque vestrorum et magna hic inter homines praemia et infinitis partibus maiora sunt in coelo divinitus constituta. DIXI.

DE LAUDIBUS LITERARUM.

O R A T I O II.

HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO M D L I V.

Quae singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, patres amplissimi vosque ceteri cives ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obiiciunt universa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus: sive audientium dignitas, magnâ lectissimorum hominum adstante fre-

*) Dura et abhorrens translatio, praesertim cum *interpolare* semper fraudis significationem adiunctam habeat.

**) Hoc verbum ad *exitium* quoque retulit, quum ad *beatitatem* solam proprie posset referri: *pollicemur* bona, *denunciamus* mala. Sed talia etiam apud optimos scriptores reperiuntur. Cf. Cic. pro Mil. cap. 1. §. 3. Fr.

quentiâ dicimus: sive ipsa orationis materia dicendique conditio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria ornamentisque omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. *) Venetiis dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum earundemque toto orbe**) notissimarum rerum ignoratione versari. ***) Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae civitatis fama pervaserit? quis populus, quae gens, quae hominum natio vel tam immanis atque barbara vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentissima Venetorum Respublica non gloria modo et splendore nominis sui, verum etiam admiratione compleverit? Haec vero firmamenta Reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec virtutum omnium laudandarumque †) artium praeclarissima lumina
17 intuentem, non commoveri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, sed vix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius Principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, et apud vos dico, Senatores amplissimi, ad quos cum oculorum converto aciem, totidem mihi consessum Principum videor intueri? Ac ceteri quidem saepe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscii essent, tamen vel necessitate vel officio impulsos, vel amicorum sive precibus sive tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetivisse quam detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura conditioque praecludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus: ut, si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem quam imbecillitatem sublevandam putent. Equidem cum et ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium††) studia coluerim, et ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo

---

*) Haud dissimile est exordium Ciceronis pro reg. Deiot. ubi itidem exponit, cur in illa maxime causa initio dicendi perturbetur vehementius. Fr.

**) *Orbem* de *orbe terrarum* vel *terrae* simpliciter et per excellentiam dicebant poetae et qui Augusto imperante florebant solutae orationis scriptores. Ciceronis est non omittere genitivum. Fr.

***) Cic. N. D. I. 1. *Quae* (quaestio) *nisi diiudicetur, in summo errore necesse est homines atque in maximarum rerum ignoratione versari.* Kraft. in libro 1826. edito: *Selectae M. Antonii Mureti epistolae, praefatt. et orationes — ad emendatissima exempla exactae et annotatione instructae.* Fr.

†) Respexisse videtur ad locum Cicer. de orat. I. 3. in. ubi Pearcius (quem sequuntur Schuetz. et Orell. Fr.) ed. *artium laudatarum.* Matthiae in libro, cuius nuper emissa est secunda editio: *Eloquentiae Latinae Exempla, e M. Ant. Mureti — scriptis sumta* etc. Cf. infra pag. 426. R. Fr.

††) Plin. Ep. III. 3. *honestis artibus imbutus.* Dicuntur Ciceroni: optimae artes, optima studia; praestantissimae, ingenuae, liberales, elegantes artes;

ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope iam annos in hac dicendi et docendi exercitatione consumpserim; tamen superiora illa considerans ita commovebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes et magna quaedam approbandae vobis si minus eruditionis, at certe voluntatis meae cupiditas impulisset. *) Ac mihi quidem et cuius rei caussa in hunc locum adscenderim, et ad quos verba facturus sim, cogitanti, prorsus ita videtur: nullo in argumento meam commodius orationem posse versari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, verum etiam praesidii bene temperatis civitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis atque ex veteribus seculis repetita memoriâ exponam: minime id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus a natura ingeniis praeditos, eruditos a 18
studiis liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos; sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemque vestrum vehementer affici constat, earum animos vestros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant, mihique ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas satis magnam audientiam factura videatur: tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium iudicem, petam a vobis, ut mihi, res pulcerrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem **) ne denegetis. Magna omnino vis magnumque momentum positum est in litteris, viri amplissimi, ad conservandas bonisque cumulandas omnibus civitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum civium felicitate constet; singulorum autem felicitas in excolenda exercendaque virtute praecipue sita sit; et ad perfectam virtutem consequendam, necessariam quandam praecursionem adhibeant ***) literae: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua literarum cultura vigeat, florere absolute civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos omnes aetatis humanae partes; omnem publicorum temporum varietatem; omnes instituendae vitae rationes et vias animo et cogitatione percurrite: †) nullam omnino reperietis, quae non ita literarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustulerit, solem ipsum

---

bona, liberalia studia; studia humanitatis et literarum; rectissima studia atque optimae artes. (Cf. Muret. or. 13. pag. 182. R.) Recte damnare solebat Fr. Aug. Wolfius vulgatum illud, *humaniores literae*; cf. *Museum d. Alterthumsw.* I. pag. 12. Kraft.

*) Erunt fortasse qui propter plusquamperf. *impulisset* supra quoque dicendum fuisse opinentur, *potuissem abstinere*. At *potuerim* eadem ratione positum, qua apud Quinctilian. X. 1. 98. *potuerit* est in his: *Ovidi Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir praestare* potuerit, *si ingenio suo operari quam indulgere* maluisset. ubi haec dicuntur: multum ille praestare potuit (poterat,) si — maluisset. Cf. quae istic adnotavi ad §. 62. Fr.

**) Vid. adn. pag. 320. R. Fr.

***) Ante oculos habuit Ciceronem Top. 15. *Alia autem praecursionem quandam adhibent* (i. e. praeparant) *ad efficiendum, et quaedam afferunt per se adiuvantia.* Kraft.

†) Comparat Kraftius Cic. de orat. I. 50. §. 218. II. 32. §. 140. Horat. Carm. I. 28. 6. Fr.

de mundo sustulisse videatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere atque articulatius loqui coepimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimae voluptatis alliciunt, allectos praeceptis saluberrimis complent: non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias: excitant in animis nostris igniculos gloriae: quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quae qui semel bene penitus*) imbiberint, ii nunquam non postea et vitii turpitudinem omni studio refugient, et officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquae vitae exspectatio ab educatione pueritiae pendet. Ut vero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adolescentiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum
19 studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos iniicere, praeter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cum somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiădis tropaeo, quiescere volentem, excitari: **) quanto eos acrius incendi atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute praestantium tropaea non e marmore constituta ad exigui praedicationem temporis, sed ad omnem aeternitatem commendata litteris intuentur? Neque vero pertimescendum est, ne aut labore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui aetatis suae florem litterarum studiis dedicandum esse statuerunt. Tanta siquidem***) est oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut, eâ qui fruuntur, ab iis neque laboris taedium neque avocantium voluptatum blanditiae sentiantur. Itaque sapienter poëtae, cum ceteros omnes Deos Veneris imperio subdidissent, in Minervam modo et in studiorum praesides Musas nihil ei, nihil Cupidini iuris esse voluerunt. Quin etiam illud ab iisdem memoriae proditum est, Iasonem olim ceterosque Argonautas, cum eam insulam, quae ab amoenitate florumque copiâ nomen invenerat, praeternavigarent, periculumque esset, ne molli ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuisse: †) qui cum assedisset in puppi, simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate complevit, ut iam Sirenum vocibus nemo navigantium mo-

---

*) Cic. in Verr. II. 70. pr. *qui — bene penitus in istius familiaritatem sese dedit.* ubi *bene* perperam delevit Schuetz. Fr.

**) Cic. Tusc. IV. 19. *Nocte ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari.* Kraft.

***) Haud ita Cicero *siquidem, etenim, nam, namque* particulas postponere solet, ut fit apud Tacitum, Quinctilianum et aequales. Cf. adn. m. ad Quinctil. X. 2. 7. Fr.

†) Cf. Apollon. Rhod. IV. 891. sqq. Orph. Argon. 1261. sqq. Heyn. ad Apollodor. pag. 15. 47. 85. Kraft.

veretur. Hoc figmento*) quid tandem aliud doctissimi homines nisi id, quod nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa insula iuventus est. Eam qui quasi praetervehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti et a recto itinere abducti, in vada et scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cuius suavitatem qui percipiunt, ii et Acheloidum cantus pro nihilo putant, et tandem institutum illud iter emensi, vellus aureum, id est, virtutem cum 20 immortali coniunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio maioris extinguit. Quanto autem voluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior sincerior que sit, vel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse ac taedium confitentur; huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius atque avidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus,**) qui saepe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tanquam extra se positum cibi potionisque caperet oblivio. Prodeat sollertissimus ille caelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae eâ, quam capiebat e studiis, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium seculorum admiratione dignissimam! Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine, obvios contrucidabant; undique gladiorum fulgor praestringuebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectōrum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus privata publicaque omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota et convulsa sedibus suis suorum civium in caede ac sanguine natabat; ***) cum unius hominis mens in media civitate, civitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetque assidentes amicos de re quapiam summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius; sibi,

---

*) Vox *figmentum* non habet idoneum auctorem. Vide Scioppium Infam. Fam. pag. 111. et de Stil. Hist. pag. 167. D. R. — Legitur hoc voc. apud Gellium et Appuleium; aurea et argentea aetate nemo id posuit. Melius dicitur *commentum, fabula commenticia.* Cf. Nolten. pag. 955. Cellar. Cur. post. pag. 142. Kraft.

**) Memoriae lapsu *Chrysippum* pro *Carneade* nominat. Quem errorem notavit Bailius Lex. Hist. et Crit. v. *Carneade.*

***) Virg. Aen. III. 625. *Limina natant aspersa sanie.* Cic. Phil. II. 41. *Pavimenta natabant vino.* Kraft. — Sed ab his differt, quod dicit Muretus: cui similem locum haud novi. Quid sit, *urbs in sanguine natabat,* video; quid, *urbs in caede natabat*, nescio. Fr.

si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum e vita iucundiorem fore. O discendi cupiditas! quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti! Tenebatur homo sapientissimus gravissima vi morbi defixus in lecto: vicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille ani-
21 mus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis vinculis exsilire cupiebat:*) cum quidquid supererat virium, eo contulit, ut deficiente lingua vocibusque interruptis ac morientibus suum doctrinae cognitionisque desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse; qui ne mori quidem nisi discendo**) voluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium Respub. quam diu tam praeclari viri tenuit disciplinam. // Sed ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paullisper abduxit: dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi: vos enim, vos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis et ornamento et auxilio futura sint, cum vos et generis vestri nobilitas et vestra virtus ad Reipub. gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates praecipue conservantur, pietate, iustitia, fortitudine, inprimisque prudentia, earum sunt omnium artium quasi semina litterarum prodita monumentis. Neque vero haec a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris eruditum, civem patriae utilem esse neminem posse; sed hoc dico: nisi litteris exculti sint ii, qui velut in Reipub. puppi sedentes clavum tenent, ***) multis eos muneris sui iisque praecipuis partibus necessario defuturos. Nam cum duo publicorum temporum genera sint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum semper optabile est, alterum nunquam optabile, nonnunquam necessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, civibus iura describere, quantum cuique tribuendum sit, intelligere, civium inter se dissidia componere, verba publice †) facere, lega-

---

*) Similis locus est apud Cic. Somn. Scip. 3. *Imo vero ii vivunt, qui ex corporis vinculis, tanquam e carcere evolaverunt.* Cic. Amic. 4. *Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tanquam e custodia vinculisque corporis.* Kraft. — Ipsum adiectivum *corporeus*, quo utitur h. l. Muretus, parum placuerit; siquidem apud probatissimos scriptores de iis usurpatur, quae habent corpus. Quare non laudatur, si quis v. c. corporis voluptates, corporis mala, *corporeas voluptates*, *corporea mala* dicat. Fr.

**) *Discendo mori* nescio quid sit. Fortasse scripsit *nisi in discendo.* Matthiae. — Recte. Nam *discendo mori* esset, mori eo ipso, quod discis, ita ut τὸ *discere* causa mortis esset; quae Mureti mens esse nequit. Voluit enim dicere, qui mori voluerit ita, ut vel inter moriendum disceret. Miror Muretum, Francogallum, ita scribere potuisse, quum gallicae linguae leges hic *en apprenant* dici iubeant, non *apprenant*. Sed tempore, quo Muretus vixit, praecepta linguae gallicae minus erant stabilita. Kirchhof. in libro: *M. Anton. Mureti oratt. et epistolae — emendatae brevique annotat. Dav. Ruhnk. aliorumq. auctae.* Hanoverae 1825. Fr.

***) Eadem imagine utitur Cic. ad Fam. IX. 15. *Sedebamus in puppi et clavum tenebamus.* Kraft.

†) Imo *in publico*: nam locus Cicer. Brut. 62. recte explicatus est a Schuetzio et Ellendt. Matthiae. — Quod desiderat vir doctissimus, quamvis praestet simplici *publice*, non concedo tamen peccavisse Muretum. Praeterquam enim quod eodem plane sensu dixit Gellius (cuius in hac quidem re non

tiones cum laude gerere, praeterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit, videre et ex aliis alia colligere poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimaverit? Nisi vero eorum recipienda*) sententia est, qui fieri putant posse, ut qui Reipub. praeest, quamvis litterarum sit expers, tamen ad eas res, quas modo enumeravimus, alienâ operâ non incommode utatur. An vero T. Manlium Torquatum **) memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse valetudinem oculorum, et summum imperium detrectâsse; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis óculis omnia gerere cogeretur:—qui 22
alieno ingenio alienâque linguâ ad omnia uti necesse habebunt, ii satis ad gubernandos ceteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere optimeque consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium***) legimus: cuius vero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisque temporibus et honestam inprimis et utilem esse fateantur: iidem tamen, cum occupata béllo aliquo civitas est, latere eas, quasi perterritas metu, et inter tubarum lituorumque clangorem, nullum sui amplius †) praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, et quantum vel in medio bellorum tumultu litterae valeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum mihi et maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, et eas virtutes bonâ ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri confirmarique concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troia

---

prorsus damno iudicium) NN. AA. XVII. 21. *Sophista ille ἀπαίδευτος, qui publice nuper disserens, Carneadem cum superiore Africano rixisse dixit* — nihil omnino impedire arbitror, quominus illa potius significatione intelligatur hoc adverbium, quae eius maxime propria atque usitata est. Cf. Cic. in Verr. lib. III. cap. 34. §. 80. *Itaque quum Philinus Herbitensis, homo disertus et prudens et domi nobilis, de calamitate aratorum et de fuga et de reliquorum paucitate publice diceret: animadvertistis, iudices, gemitum populi Romani, cuius frequentia huic causae nunquam defuit.* Fr.

*) *Recipere alicuius sententiam* pro *probare* qui dixerit, non inveni. Matthiae. — Praestabat sane *accipienda*; sed ne alterum quidem damnandum puto. Similiter *conditiones*, ut hoc utar, *accipi* dicuntur ac *recipi*. Fr.

**) Vid. Liv. histor. XXVI. 22. Fr.

***) Appius Claudius Crassus, qui luminibus captus *Caeci* cognomen habuit (cf. Liv. IX. 29.) sed in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuit. Vid. Cic. Tusc. V. 38. 112. Cat. mai. 6. §. 16. 11. §. 37. Fr.

†) Miro modo nostri homines hoc adverbio delectantur in eiusmodi sententiis, qualis h. l. proponitur; veteres non item: quibus quidem longe usitatius erat, *non iam, nullum iam* etc. ubi negaretur rei agendae continuatio. Quod nostrates dicunt *non amplius ille adest*, id vero illi dicebant, *non iam ille adest.* Atque hanc rationem quominus sequeretur h. l. Muretus, nihil sane obstabat. Nam quod apud Cic. legitur de Orat. I. 17. *non luctabor tecum amplius* — altero illo minus usitatum est. Cf. BCrus. Clav. Suet. pag. 138. Fr.

facilius potiretur, non Achillis aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? *) Neque temporis nobis ad vivendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemque possit; itaque qui unum alterumve spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. Quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam rationemque cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At haec omnia, qui versantur in litteris, aliaque plurima ac pulcerrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint**) eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemiis, quae
23 post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint: quae tantam vim habent, ut neque qui ea ignorent, verae laudis habere gustum, neque qui tractant, verae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantivis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum civitas, cuius exercitus Tyrtaei poëtae versibus inflammatus, pulcerrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos imperatores, qui eruditionis et doctrinae gloriâ excellueruut, enumerare instituam. Nam et Archytam ***) Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, et Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, et ter stipendia fecisse Socratem, et Platonem et Xenophontem egregiam in bello civibus suis operam praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani imperii columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos aliosque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studiis fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem quis nescit, utrà laude praestaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse videntur Mitylenaei, praecipuam esse in Repub. vim litterarum, qui, quos populos bello deviceerant, †) nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos

---

*) Iliad. B. 372. Cf. Cic. de Sen. 10. §. 31. Fr.

**) *Multa scriptis expressa sunt de virtute* et pro *tradita*, *proposita*, dubito an dicatur. Matthiae.

***) Haec exempla sumta sunt ex Aeliano V. H. VII. 14.

†) Aelianus V. H. VII. 25. unde haec ducta sunt, non hostibus devictis

suos litteras edocerent. Sciebant videlicet, eas tantum civitates
florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei
cur tandem aliunde exempla repetamus? An vero, Cives, quod
viget hodie vestra Respub., quod floret, quod beata est, quod
cum ceterae orbis*) universi partes gravissimis bellorum tempe- 24
statibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac
perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri
creditis, quam quod ei et praesunt homines cum ceteris omnibus
tum hac eruditionis et sapientiae laude clarissimi, et semper eorum
simillimi praefuerunt? O divine Plato, tua sunt omnia et dicta et
cogitata praeclare. Tu dicere solebas,**) tunc demum Respub.
beatas fore, cum eas aut Philosophi coepissent regere, aut qui
regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum per-
petuâ iam mille amplius annorum felicitate Venetorum Respub.
comprobavit. Equidem quo longius in altum invehor,***) Patres
amplissimi, eo mihi amplior et patentior †) orationis quasi cursus
ostenditur. Sed et temporis me ratio et vestra singularis sapientia,
ut vela contraham, portumque tandem aliquando respiciam, monet.
Neque enim credibile est, posse aut me aut quemquam de littera-
rum praestantia fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur,
vobiscum melius aut copiosius quam unumquemque vestrum secum
loqui; et mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam ve-
stra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si vos prius
etiam atque etiam rogavero, ut, si forte minus a me ornate ac
copiose dictum est, quam et huius loci amplitudo et summa audien-
tium dignitas postulabat, meum tamen iccirco placendi vobis stu-
dium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a vobis, qui
saepius audiar, iudicer, erit quod mihi magnopere gratuler; sin
forte :—sed reprimam me, neque committam, ut meis ipse votis
videar male ominari; qui tamen a tot, tam praeclaris viris, tanta
benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris,
sed totius anteactae vitae fructum hodierno die vestro singulari
beneficio videor consecutus. DIXI.

---

hanc poenam constitutam dicit, sed τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων. Mureti errorem notavit Io. Checcotius in Praef. Mureti Operum ex Edit. Patavina pag. 69. (pag. Ruhnk. XCIX. Fr.)

*) Vid. supra adn. ad pag. R. 16. Fr.

**) De Republ. V. pag. 473. C. D. ed. HSteph. de quo dicto cf. Ruhnk. ad Rutil. Lup. pag. 21. (97. sq. ed. meae.) Idem repetiit Muretus infra pag. 66. 513. R. Fr.

***) Ingolstadienses bene correxerunt, *evehor*. Sic enim veteres loquebantur. Exempla sunt apud Drakenborch. ad Liv. XXXVII. 23.

†) Pro *patentior cursus* exspectasses *patentior campus*. Sed quoniam metaphora ab itinere maritimo ducta est, *cursus* pro *campus* dicere maluit, imitatus Ciceronem pro Planc. 7. *Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus hoc nostro equestri loco.* cuius tamen loci dispar ratio est.

25 # DE UTILITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM HUMANIORUM ADVERSUS QUOSDAM EARUM VITUPERATORES.

ORATIO III.

HABITA VENETIIS POSTRID. NON. OCTOB. ANNO M D L V. 6. Oct. 1555

Permultos esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores *) vocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse ac nugatorium **) existiment: neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas iuventuti tradant, aut eorum magnopere fructuosam esse Reipub. industriam: in eis denique non exquisitam ullam ac reconditam, sed circumforaneam quandam haustamque de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum munus esse contendam; neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in Repub. pariant fructus; doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri aut varietatem arbitrer: — constitui hodierno die, Patres amplissimi vosque ceteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, et nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu atque ab intolerabili eruditorum ***) hominum insolentia vindicare. Et vero quid aut huic tempori aut omnino meo muneri facere convenientius possum, quam ut, quae mihi studia celebritatis †) aliquid cum aliis in locis, tum hac ipsa in civitate pepererunt; a quorum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcunque profluxi hominum famam; ††) iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? praesertim cum, qui
26 hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin

---

*) *Litt. humaniores* non dicunt Latini, sed *litt.* vel potius *artes humanitatis, artes quae ad humanitatem pertinent.* MATTHIAE. — Cf. adn. pag. 17. R. FR.

**) Ante oculos habuisse videtur Cic. Fam. XI. 2. extr. *Illud valde leve est et nugatorium.* KRAFT.

***) Sic Aldina, cui ipse Muretus praefuit. Ingolstadiensis et reliquae, *ineruditorum*, contra Mureti mentem, qui Philosophos, non homines ineruditos, refellit.

†) *Celebritas* apud Ciceronem de splendida fama hominis non dicitur nisi addito alio, quo id magis declaretur, vocabulo. Sic de Off. II. 13. 44 *causam celebritatis et nominis.* Apud eundem adiectivum *celeber* rebus tribuitur, non hominibus, et loca maxime dicuntur *celebria.* Cf. de Divin. I. 19. 37. *oraculum tam celebre* (vielbesucht) *et tam clarum.* Vid. Ruhnk. ad Vell. Pat. II. 12. 2. FR.

††) Cic. pro Cael. cap. 3. §. 6. *Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam.* FR.

de vestra, Patres amplissimi, singulari spectataque in omnibus rebus ac paene divina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam levis est, quam isti eam videri volunt: quae vos tandem caussa commovit, ut proximo superiore *) anno, propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenii doctrinaeque contentionem excitaretis; utque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestissimum postea praemium ex aerario decerneretis? Quae certe una res ad coërcendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: ut si hebetiores eos natura stolidioresque finxisset, quam ut pervidere harum rerum praestantiam possent; quod tamen vestro, talium virorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid ac praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non moventur, rationibus agendum est: adeste animis, **) mihique breviter ostendenti, quam varia quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum navitate atque industria Respub. percipiat fructus, non aures modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paullisper adhibete. Atque adeo, ut haec tota controversia melius diiudicetur, operae pretium est, initio, quaenam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi vident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus gravioribus sententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, praeter poëticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas et aliquot levia comendae ac poliendae orationis praecepta, nihil omnino teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis ***) commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Ulixis aut Aeneae erroribus, molli et ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemque velut e quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot navibus Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, †) an Helenae simulacrum, ut Euripides ††) prodidit?
quod emolumentum ex istorum omnium scientia, quod detrimentum 27
ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Sive enim Dialecticos spectes; ab iis certa quaedam veri falsique

*) Cic. Orat. cap. 64. §. 216. *non loquor de uno pede extremo: adiungo (quod minimum sit) proximum superiorem* etc. Vid. Heindorf. ad Cic. de N. D. II. 20. 53. Fr.

**) Cic. pro Sulla cap. 11. §. 33. *adestote omnes animis, qui adestis corporibus — erigite mentes auresque vestras, et me de invidiosis rebus — dicentem attendite.* Fr.

***) Vid. adn. ad pag. 19. R. Fr.

†) Iliad. III. 443. Fr.

††) Electr. vs. 1283. Fr.

in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ii se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quae sit dividendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, et tenere et alios docere prae se ferunt. Quid Physici? qui rerum principia caussasque tractant; qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum tempestatumque caussas; qui corporum caelestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones; *) qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras; qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis caelo, mari, terra, ut poëtae loquuntur, praetermissa sit: haec cum tractant, mediocriterne Reipub. prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt Philosophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque disseritur; ii vero sunt, quorum industriae nulla unquam poterunt praemia satis ampla reperiri. Quibus enim quamque praeclaris in rebus eorum disputationes consumi videmus? Qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat: quot sint virtutum quotque vitiorum genera; quibusque modis illas assequi, ab his declinare possimus; quo modo, exsultanti iactantique se et detrectanti rationis imperium, frenos iniicere oporteat cupiditati: tum quo modo quisque se in re familiari gubernanda gerere debeat; postremo, quo nihil pulcrius, nihil praeclarius, nihil denique divinius ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandae sint civitates: quibus illae modis fundari **) atque institui; quibus augeri atque amplificari, quibus denique copiosissimae, locupletissimae, uno verbo, ***) beatissimae effici possint. O res praeclaras et ardentissimo studio summàque corporis atque animi contentione dignissimas! O vitae Philosophia gubernatrix, o virtutum omnium parens, vitiorum
28 omnium expultrix! †) Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere: ††) tuum est omnem inanitatem et errorem amputare ac circumcidere: tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina exstinguere. Merito divinus Plato †††) nihil te praestan-

---

*) Vid. Ernest. Clav. Cic. in v. *Institio*. Cic. de N. D. II. 20. §. 51. et 40. §. 103. Diodor. Sic. I. 81. *τὰς τῶν πλανήτων ἀστέρων κινήσεις καὶ περιόδους καὶ στηριγμούς.* Fr.

**) *Fundare* est in firmo quasi fundamento exstruere, modo simpliciter condere. Matthiae.

***) Magis Comicorum esse videtur. Vid. Ter. Eun. I. 2. 98. (Sed is locus aliam requirit explicationem. Fr.) Alibi plerumque dicitur *verbo*, quamquam et Cic. Phil. II. 22. habet, ubi tamen cum vi quadam positum est. Kraft. — Cf. Ferrar. ad eum loc. Cic. Fr.

†) Cic. Tusc. V. 2. 5. Cf. supra pag. 15. R. Fr.

††) Sic scripsit, mendosas Ciceronis Editiones secutus, de Finib. I. 13. *omnium falsarum opinionum temeritate direpta.* Sed optime Davisius e MSS. revocavit veram lectionem, *temeritate dempta.* D. R. — Leg. *derepta.* Vid. Goerenz. ad Cic. l. l. quem sequitur Orell. Fr.

†††) Vid. infra pag. 65. R. Fr.

tius hominum generi a Diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant nunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, si quam habent, et se ulla ex parte cum Philosophiae doctoribus conferendos esse praedicent. Qui si aliquod forte paullo abstrusius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita pervulgatam, aut quampiam paullo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant; nonnunquam etiam de eiusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris et focis certamen suscepisse videantur. Haec fere est, Patres amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio: qui quod Philosophiam laudant, libentibus id nobis atque approbantibus faciunt; nunquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet plurisve faciat: quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum eâ esse commercium; in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quae dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis quam poëticas fabulas et exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam et ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio quam ad puerorum animos vanâ quâdam oblectatione demulcendos referri. Etenim poëtarum fabulae, quas isti tantopere exagitant et insectantur, non levia quaedam et frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt: immo vero sub eis, velut involucris atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continetur. Eratosthenem*) quendam fuisse aiunt, qui poëticen ita contemneret, ut Homerum ineptae 29
loquacitatis magistrum nominaret. At certe Plato, at Aristoteles, quorum non paullo maior est quam nescio cuius Eratosthenis auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se Philosophos videri cupiunt, et quidem eiusmodi Philosophos, ut, tanquam Atlante caelum, ita Philosophiam supercilio suo niti putent,**) ita despicatui ducunt poëtas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. Qui quidem cuiusmodi Philosophi sint, ipsi viderint, cum eos contemnant, quos Philosophorum coryphaeus Plato ***) modo sapientiae patres ac duces, modo Deorum interpretes, modo Deorum filios vocat. Aristoteles

---

*) Nullo modo credibile est, Eratosthenem, excellentis doctrinae virum, et eundem, quod inprimis ad rem pertinet, poëtam talem, ut Longinus π. ὕψ. §. 33. eius Erigonem ποιημάτιον διὰ πάντων ἀμώμητον appellet, aut poësin aut Homerum contemsisse. Ego vix dubitem, quin haec Mureti criminatio fluxerit ex male intellecto loco Strabonis I. pag. 32. 35. 45. seqq. ubi Eratosthenes Homerum reprehendit, non loquacitatis nomine, sed quod, omnia ad legentium voluptatem referens, non pauca finxerit Geographiae et Historiae repugnantia.

**) Cic. orat. pro Sextio cap. 8. §. 19. *Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio resp. tanquam Atlante caelum niti videretur.* ad quem locum vid. Matthiae not. crit. pag. 379. et Orell. in ed. min. Fr.

***) Lys. pag. 233. ed. Bip. Fr.

autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poëtarum testimoniis utitur, verum etiam libro primo de sapientia Philosophum omnem fabularum amatorem esse confirmat. Quod igitur Aristoteleos esse se aiunt; fortasse verius, sine dubio quidem verisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse Philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poëtarum praecipue scripta contemneret. Quod quidem se, negligendis poëtis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt; in eo, meo quidem iudicio, faciunt et impudenter et imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poëtarum laude dicam: quod si esset, facile ostenderem, omnia praecepta vitae, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius quam a Philosophis ipsis doceri. Non igitur, cum poëtarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos ducimus; sed sementem quandam virtutis atque doctrinae facimus: non in levibus minimeque frugiferis rebus operam sumimus; sed praecepta sapientiae, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. Quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quae semper principem locum in omni bene instituta civitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam a gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari?*) Haec enim est illa virtus, quae quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos, eosque pulcritudinis suae splendore obstupefactos, quibusdam velut**) habenis numerosae orationis regit. Haec illa est, quae consolatur moerentes, afflictos excitat, iacentes erigit; quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinae furores et nefarie in patriam inita consilia dissipavit: hac togatus superavit armatos: ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur.***) Hac instructi qui sunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. Si quidem tyranni possunt illi quidem corpora constringere, animis nullam adhibere vim possunt; hi vero dominantur in animis, quaeque ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam velle cogunt: illi invitis imperant; hi volentibus: illi et oderunt omnes, et odiosi sunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos perpetua omnium benevolentia comitatur. Neque vero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius praestantiam intelligunt;

---

*) Cic. de orat. II. 44. 187. *Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poëta dicta est* flexanima atque omnium regina rerum, *oratio.* Fr.

**) Sic boni scriptores mitigare solent metaphoram. Sed Ciceroni, apud quem in talibus sexcenties legas *tanquam, quasi,* (cf. Beier. ad Off. I. pag. 67.) non placuit *velut* particula. Fr.

***) Plin. H. N. VII. 30. *Salve* (M. Tulli) *primus omnium Parens Patriae appellate, primus in toga triumphum linguaeque lauream merite — atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, omnium triumphorum lauream adepte maiorem.* Fr.

sed quod assequi non queunt, invidiose vituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum virium confiteri. Orationis igitur meae summa eo redit denique: etiam si nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poëtarum fabulas, et iuventuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire posset, indicaremus: tamen neque mediocriter Reipub. prodesse nos, neque parvis in rebus contemnendisque versari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis, ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaque hoc inter nos et alios interest, quod alii eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. Non enim fere in libris Dialecticorum Physicorumve, aut in iis, quibus medicinae iurisve civilis scientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt, *) 31
artibus repetere possis: at nobis ii quotidie sunt explicandi libri, qui cum scripti sint a viris omni scientia excultis, ipsi quoque innumerabiles locos ex omni disciplinarum genere depromptos habent. Itaque ceteri, etiamsi eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium sint omnino rudes, tamen sufficere posse suo muneri existimantur; neque unquam aut medico turpe habitum est nescire leges, aut iurisperito vel medicinam vel astrorum scientiam non tenere. Nos uni sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen et delibanda necessario est. Non longe abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus. Quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris civilis ignoratio fefellerat? Libros eiusdem de finibus nunc ipsum interpretandos suscipimus. Quam multa nobis ex omnibus Philosophiae partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari necesse est? Quid astrorum ratio? quid terrarum situs? nisi qui haec utraque utcumque teneat, satisne se quisquam idoneum poëtarum interpretem profiteri potest? Et tamen usque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos ac iocari, et nihil in docendo aliud quam puerilem voluptatem aucupari putent? Nam illud quoque minime praetermittendum est, quod a graviorum artium doctoribus neque ornata neque elegans neque, multis quidem in locis, Latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, et impure, **) improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur. At nobis dicentibus sunt qui quosdam quasi laqueos tendant; ut, si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant violatae Latinita-

*) Cf. Cic. de or. II. 14. 61. *Deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis.* Kraft.

**) Rectius erat *inquinate*; opp. *pure et emendate.* Nam *impure dicere* est obscoene dicere, obscoenis verbis uti. Kraft. — Cf. adn. ad pag. 42. R. Fr.

tis: *) quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in iis etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint et verborum et sententiarum lepōres. Quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? Desinant igitur, desinant isti alienae industriae contemptores, gloriae ob-
32 trectatores: comprimant vocem stultitiae atque invidentiae indicem. **) Vos vero, Patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate vestra labores nostros fovere: ut haec florentissima et bonarum artium studiis deditissima iuventus, exercitationibus hisce nostris ad virtutem praeparata atque praeculta, vestram olim in hac felicissima Repub. gubernanda sapientiam facilius imitari queat. DIXI.

DE PHILOSOPHIAE ET ELOQUENTIAE CONIUNCTIONE.

O R A T I O IV.

HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO M D L V I I.

Si quis forte vestrum est, Auditores, ***) cui admirabile videatur, quod cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius aut poëmatis explicatione versari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumque rerum ex uberrimis illis hausta Philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem caussa vix esse attingendos putent; ego contra et altero abhinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicaverim, et hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim: is, si mei consilii atque instituti caussam rationemque cognoverit, simul et id, quod facio, probabit, et me, si aliter fecissem, iustam doctorum et intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, Auditores, semper in ea fui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumque rerum scientiam, quam Philosophi et tenere se et aliis tradere profiterentur, ita esse cum

*) Haud scio an dicendum fuerit *propter violatam Lat.* quamquam quo modo excusari Muretus de genitivo possit, non ignoro. Fr.

**) Cic. pro Rabir. perd. 6. *quin continetis vocem, indicem stultitiae vestrae, testem paucitatis.* Matthiae.

***) Imitatur exordium Divin. in Caecil. Matthiae.

facultate ornate copioseque dicendi coniunctam atque copulatam; 33
ut eas qui distrahere ac divellere conarentur, et vel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae*) orationis instrumento consectari se dicerent, vel verborum flosculis contenti ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosque tum suis tum alienis studiis consulere, et exitiale quasi corporis et animi dissidium**) inducere arbitrarer. Igitur***) et ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparavi, ut exornandae orationis curam cum rerum investigatione coniungerem; et postea omnibus, qui se in disciplinam mihi dederunt, auctor fui, ut eandem illam viam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam vestigiis viderent, ipsi quoque toto pectore omnique animi contentione sequerentur. Animadverteram enim, et eos, quorum omnis in concinnitate vocum et in verbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab iis, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leves futilesque contemni; et eos, qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautae orationis supellectile non laborassent, †) quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia praeirem, quibus exculti reipub. aliquando usum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad Philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. Secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. Tertium Catilinariae sibi orationes vindicarunt. Hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, Auditores, quam exquisitas quamque praeclaras avidarum doctrinae mentium epulas apparavi! Decrevi enim animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque vim ab omnibus rebus externis avocatam, totam in se ipsam colligere, et ad naturae suae contemplationem
traducere, vos denique ipsos vobis ostendere, et illam divinae 34
aurae particulam, ††) quae in nobis omnibus latet, considerandam cognoscendamque proponere. Excutiendae nobis erunt omnes veterum Philosophorum bibliothecae: perlustranda omnis antiquitas:

*) Cic. I. de orat. 14. extr. *ignarusque si sit faciendae ac poliendae orationis.* Cf. Ellendt. ad Brut. §. 30. Fr.

**) Potius, *discidium.* Sed hoc discrimen ignorabatur ante Gronovium ad Liv. XXV. 18. D. R. — Nam *dissidium* est dissensus animorum, *discidium* disiunctio, quae fit corpore, loco, domo. Sed hoc iam observaverat Giphanius, aequalis Mureti. Matthiae. — Cf. Ernest. Clav. Cic. in v. *Discidium.* Ruhnk. ad Terent. Andr. IV. 2. 14. Opusc. Ruhnk. Vol. II. pag. 523. ed. Friedemann. Fr.

***) Hanc particulam ne Cicero quidem recusavit primo etiam loco interdum ponere. Perperam id etiamnunc nonnulli negant. Vid. Phil. II. §. 41. etc. Fr.

†) Imo *laborarent.* Matthiae.

††) Cf. Horat. Sat. II. 2. 79. et Heindorf. adn. Fr.

replicanda omnium veterum historiarum monumentorumque memoria: ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus et argumentis adducti divinos esse eos et interitus expertes, cum sibi tum aliis persuaserint: exagitanda et coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus adversus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim adventantem despicatui habuerint ac pro nihilo putaverint, partim etiam cunctantem cupide accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis *) vinculis exuti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a scelerum contagione animos post obitum versari acceperant, evolarent. O praeclaram disputationem et vestro omnium concursu, studio, attentione **) dignissimam! Etenim si vere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcunque praestantium rerum et remotarum a captu vulgi cognitionem et intelligentiam, quam communium et pervagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est, qui non videat, quantulamcunque cognitionem animi, quo nihil est divinae naturae propius aut similius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo vel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius quantoque suavius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingeniis animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod cum vitam nihil magis conturbet quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis haec meis laboribus, sudoribus, vigiliis fient; sed mihi cum rerum ipsarum pulcritudo, tum flagrantissima cupiditas studia vestra modis omnibus adiuvandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, verum etiam dulcem iucundumque reddit. Alios vulgaria atque obsoleta delectent: vos mecum, Auditores, ad haec recondita et abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia; illos proclivia, nos ardua; illos in promptu posita, nos a vulgarium oculis remota delectent; illos deterreat et exanimet difficultas, nos exacuat et exstimulet; illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor; illi nihil sibi proponant, quod non quilibet unus e multis consequi possit, nos quidquid ignavi vel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui, quod vel erroris caligine occaecati, haec Philosophiae cum eloquentia coniunctio quam sit fructuosa, non vident; vel invidiae veneno suffusi, ad quae aspirare ipsi non queunt, ea praestare alios indignantur; vel denique quod, si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se

*) Cf. adn. ad pag. 21. R. Fr.

**) Vid. adn. ad pag. 320. R. Fr.

demum sibi aliquam iudicii famam confecturos*) esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non verentur: clamantque regendos esse professionum fines, suisque quamque limitibus ac terminis coërcendam: neque patiendum, ut aut Philosophi quae sunt eloquentium usurpent, aut diserti philosophica**) attingant; eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum validas illas quidem, sed quae tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse videantur: statui hodierno die, Auditores, vobis disceptatoribus atque arbitris, adversus eos disserere, et quidem ea lege disserere, ut, nisi eos, non dicam ego, sed ipsa Philosophia eloquentiae armis instructa fregerit atque abiecerit, caussam nullam dicam, quin illi praeclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos vaticinari atque insanire; illi studiis adolescentum optime consulere, nos iisdem vehementissime officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alii levem et ineruditam loquacitatem, alii inornatam et indisertam Philosophiam colunt. Adversus quos utrosque dum dissero, peto a vobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque vobis maximopere cordi esse novi, ut studium meum attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis istis et mollibus, quos perinde ac parvos puerulos severa et torva quodam modo Philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere
non audeant. Efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac 36
fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicumque vocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tanquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare et ex verbis; rerum autem copiam et ubertatem non aliunde quam a Philosophis peti posse; iccircoque esse Philosophiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut lusciniis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis caussa natura concessit; nec tantum munus suum tamque praeclarum ad aures modo demulcendas voluit adhiberi: sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum Diis immortalibus intercedere voluisset,***) aptosque eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam; instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere easque alii cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere, et ex ipsis Philosophorum libris caussae nostrae firmamenta desumere, atque istis Philosophiae contemptoribus earum rerum, quas contemnunt,

---

*) Cic. Brut. cap. 74. §. 259. *Catulus erat ille quidem minime indoctus — sed tamen suavitas vocis — bene loquendi famam confecerat.* Fr.

**) Vid. adn. pag. 60. R. Fr.

***) Imo *vellet.* Matthiae.

specimen aliquod exhibere. Interiectum quodam modo et intermedium est hominum genus inter animantes consilii expertes et inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque*) sit, his autem inferius minusque perfectum. Nam illae quidem sensibus tantum degentes, **) nulla prorsus ratione ad intelligentiam et cognitionem progredi queunt; hae vero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quaecunque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam provehi, eoque sunt mutis animantibus superiores: sed quoniam immortalis ipsorum et simplex et caelestis animus mortalis et concreti et terrestris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem et scientiam sine sensuum ministerio pervenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios quasique satellites sensus nominavit, eosdemque duces ad
37 veritatem esse dixit. Eius autem auditor Aristoteles pronunciavit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam stravisset ad illud intelligendum. Idemque alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegaverit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tanquam itineribus ad scientiam pervenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos quasique parimus, alia vero***) ab aliis accipimus; quorum illam inventionem, hanc disciplinam vocant: necesse erat, ad earum utramque sensum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum praestantissimarum indagationem, aurium vero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. Instrumentum autem communicandarum participandarumque†) animi notionum eadem natura orationem esse voluit: cumque ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus voluptatem, dolorem, desideria naturae, affectus denique indicarent; distinctam hominibus articulatamque tribuit vocem, unde eos Homerus *μέροπας* nominavit: quam cum ipsi arbitratu suo flexissent atque variassent, quasique compacto statuissent, quam cuique voci vim esse vellent, tum eo instrumento ad ea, quae animo concepissent, patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione

---

*) Hunc comparativum pariter ac superlativum nonnulli recte dici male negaverunt. Quam saepe apud ipsum Ciceronem uterque modus legatur, apparebit ex adnot. Ruhnk. ad Rutil. Lup. pag. 227. ed. m. et Orell. ad Cic. de opt. gen. or. §. 6. pag. 443. ed. min. Fr.

**) Dubito an nusquam ita dicatur pro *sensibus omnia metientes* etc. Matthiae.

***) Dubitari non potest, quin haec rarior sit dicendi ratio. Nam in talibus ut ipsum geminatum *alius* diversitatem satis indicat, ita adversativa particula plerumque omittitur. Cf. tamen quae adnotavi ad Quinctilian. lib. X. pag. 19. sq. Fr.

†) Non adeo frequens huius verbi haec ratio est. Liv. III. 12. *suas laudes participare cum Kaesone.* De formula *participare alicui aliquid* cf. Buenemann. ad Lactant. lib. V. cap. 6. pr. Fr.

existunt in animis rerum universarum notiones: ad eas vero evolvendas et in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius usus cum ad eos tantum qui eodem tempore iisdemque in locis viverent pertineret, hoc amplius machinata est hominum solertia litteras, quae, ut voces notionum, sic hae vocum ipsarum essent notae, efficerentque, ut et absentes cum absentibus, et ii, qui multis ante saeculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium caussa nobis esse a natura tributam; sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipsi nisi loqui didicerint; aut quidquam egregium discere, nisi qui Philosophorum monumenta contriverint? *) Etenim qui sunt tandem scriptores illi, 38
qui distincte ordinateque**) dicendi praecepta tradunt? Philosophi. Qui rerum admirabilium, quae in terris mundoque fiunt, caussas aperiunt? Philosophi. Qui herbarum, qui stirpium, qui animantium ortus, progressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur? ***) Philosophi. Qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendae vitae, qui de moderandis affectibus disputant? Philosophi. A Philosophis omnis doctrina liberalis, a Philosophis omnis historia, a Philosophis omnis artium varietas sumi potest: ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerum publicarum rectores exstiterunt: neque quisquam unquam aut in dicendo aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in Philosophorum officina politus ac limatus fuisset. Ac mihi quidem saepenumero permirum videri solet, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut oratoris munus ab homine Philosophiae ignaro sustineri posse credant. Nam cum illi ipsi fateantur, tria esse, quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat iis, qui audiunt; ut eos suavitate perfundat; et ut eorum animos aptis et accommodatis ad obtinendum id quod vult affectibus concitet: nullum est horum, quod mihi sine Philosophiae auxilio perfici posse videatur. An vero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a Philosophis propositos fontes animo et memoria contineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emānat? Ratiocinationes autem contexere, et id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea, quae ab adversariis allata sint, subtiliter dissolvere, quorum tandem est nisi Philosophorum? Neque vero video, quo modo delectare, nisi forte pueros aut homi-

---

*) Cic. ad Fam. IX. ep. 25. pr. *Παιδείαν Κύρου, quam contriveram legendo, totam in hoc imperio explicari.* Fr.

**) Hoc habet ab Auctore ad Herenn. IV. 56. ubi tamen alii libri praebent *ornate.* Cicero dixisset, *ordine.* D. R. — Ipsum *ordine*, quod commendat Ruhnkenius, legitur in Erfurt. Cod; sed vulgatam lect. servavit Orellius. Fr.

***) Muretus in margine Aldinae, teste Editore Veronensi, bene correxit, *persequuntur*. D. R. — Cf. adn. pag. 67. R. Fr.

nes puerorum simillimos, queat inanis et nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id, quod movetur, ad statum naturae ipsius accommodatum et congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt aut redundant,
89 tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione et eiectione superfluentium*) rerum laetantur; et in animis idem usu venire**) credendum est. Quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitique teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione devinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est,***) tum distinctus et illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, novarum usque et admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ii demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere et uno in obtutu defixos haerere cogunt. †) Illud vero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus, et quocumque collibuit flectere, quis unquam nisi Philosophia munitus consequetur? An vero vel accendere vel restinguere iracundiam, vel incutere vel excutere timorem, vel conflare invidiam vel levare, vel ad misericordiam adducere vel a misericordia abducere audientes, et eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum omnium affectuum caussas rationesque pernoverit? Sed increbuit††) sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem Philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis Rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quaeso, commovit veteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam tantumque studium in audiendis Philosophis et in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi Deam sessitavisse dictum est,†††) quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam Comici veteres tradiderunt;*) quid igitur

---

*) Hoc verbo usus est Cicero quoque in Brut. cap. 91. §. 316. Vid. adn. m. ad Quinctilian. X. 7. 13. Fr.

**) Sic recte Mur. Nam quod non raro legas *usu evenire*, ne Latinum quidem puto. Cf. Gernhard. ad Cic. Cat. mai. 3. Fr.

***) Cf. Cic. de Or. I. 34. *Lepos quo tanquam sale oratio perspergitur.* Att. I. 13. *Literae sparsae sale humanitatis.* Kraft.

†) Virg. Aen. I. 499. *Dum stupet obtutuque haeret defixus in uno.* Fr.

††) Scribe, *increbruit.* Vide Oudendorp. ad Sueton. Caes. 79. D. R. — Vid. BCrus. Clav. Sueton. pag. 420. At mihi altera forma magis semper probata fuit. Idem sentit Orell. ad Cic. Orat. §. 24. in ed. min. Fr.

†††) Cf. Cic. Brut. 15. §. 59. Quinctilian. X. 1. §. 82. Fr.

*) Vid. adn. pag. 244. R. Fr.

illum impulit, ut Anaxagorae se Physico erudiendum daret, eumque assectaretur, *) si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiae laudem nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? Quid Demosthenem; quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse **) censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium aliosque permultos nobiles Philosophos studiose ac diligenter audisset? Qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari et corrogare potius, quam domo et a suis petere maluissent. At queruntur, asperam quodam modo et salebrosam esse Philosophiam, inamoenumque ***) illius studium, quodque nulla dulcitudine †) aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac voluptarios homines! Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? et quo vobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi viam videatis tum mollissimam et planissimam, tum rosis et violis constratam, quamque viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? ††) At etiam si perpetuo per Athonis et Caucasi nives, si per ferventes Libyae arenas gradiendum foret, tamen, si viri essetis, omnem laborem omnemque difficultatem contemneretis. Sed non patiar vos diutius in errore versari. Scitote enim, hoc studium, quod vos asperum et inamoenum putatis, ita esse dulce itaque iucundum, ut nihil suavius aut iucundius, ne votis quidem conceptis, expeti possit. Cui rei vel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ii postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum †††) voluptatum blandimentis ab eo evocari *) queunt. Possem hoc loco evagari latius, et id, quod dixi, tum repetitis e vetere memoria tum vivis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio brevem esse admoneret. **) Nunc igitur, quam poterimus

*) Minus apte de Pericle, qui Anaxagora multo superior esset auctoritate, dignitate, gratia. Nam *assectari* indicat officium tenuiorum et non occupatorum civium erga potentiores; inprimis ponitur de candidatis favorem ac suffragia potentium captantibus; cf. Heindorf. ad Hor. Sat. I. 9. 6. Kraft. — Recte. Sed Muretus eo verbo h. l. de Pericle usus est, ut maius quoddam studium, quo se illi erudiendum dedit, significaret. Fr.

**) Muretus in margine Aldinae correxit. *copiam futuram fuisse.*

***) Magis Latine dici possit. *iniucundum studium*; nam voc. *inamoenus* poëtis potius relinquendum est. Kraft. — Mihi *inamoenum* h. l. aptissimum videtur vel propter praecedd. Fr.

†) *Dulcitudo* bis legitur apud Cic.; usitatior tamen forma et ea praeferenda est *dulcedo.* Kraft.

††) Poëticum loquendi genus in oratione soluta et pedestri non imitandum. Kraft. — Sed hic consulto poëtica ratio videtur admissa. Fr.

†††) *Corporeae voluptates* an Latine dici possit, valde dubito; nam Ciceroni *voluptates corporis* (Fin. I. 18.) non *corporeae voluptates* dicuntur. Apud Sen. Ep. 78. rectius nominantur *corporales voluptates.* Voluptates enim non ex corpore constant, quales essent *corporeae. Corporea* omnino dicuntur, quae et ipsa corpore constant et corporis sensibus, inprimis visu et tactu percipiuntur. Similiter dici non potest *vita corporalis*. *corporea*, sed potius, *vita, quae corpore et spiritu continetur*, Cic. Marc. 9. cf. Iani Lex. pag. 450. et Bergm. ad vit. Ruhnk. pag. 373. Kraft. — Cf. supra adn. pag. 21. II. Fr.

*) Aptius erat *avocari* vel *devocari* vel *sevocari.* Fr.

**) Immo *iuberet* vel *ut brevis essem adm.* Neque enim perinde est, utrum *admonendi* verbum sequatur infinitivus an *ut* particula. Fr.

brevissime, eorum refutemus errorem, qui se ita Philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnium orationis cultum penitus negligant. Quorum non unum genus est. Quidam enim nihil aliud dicunt, nisi verborum elegantiam Philosopho minime necessariam esse. Quidam etiam indecoram esse contendunt. Sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant *) posse, ut
41 unus idemque in utroque excellat; et tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoque nolle se in sequendo eo, quod assequi nunquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotii est. Nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse Philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum planeque misera vita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate et ornatu dirigantur. Casis contectis stramine et angustis tuguriis ac gurgustiis, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, doliis caeli defendere iniurias possumus: idque ad necessitatem satis est. Num iccirco aedificandi artem repudiemus? In vestitu cultuque corporis si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut nives, ut ventos, ut solem, ut frigus arceamus; satis fuerit vel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior civilem ea in re consuetudinem negligit? Sic et in hoc genere studiorum non in iis modo, quibus nullo modo carere, verum etiam in iis, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum: neque tantum necessitas, verum etiam dignitas et pulcritudo spectanda est: praecipue cum **) omnibus propemodum in rebus decorem et elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus vitae partibus ornatūs rationem habendam esse ducunt, in studiis quoque eam omittendam non esse ***) fateantur. Isti nobis acrius insectandi sunt vehementiusque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, et non aliter se Philosophos visum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, et, ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui paedore ac squalore hor-

---

*) Imo. *negent*. D. R. — Indicativum merito reprehendit Ruhnkenius. Nam Graecam structuram, quam Latini poetae non raro imitantur (vid. Horat. Od. I. 1. 4. et 21. I. 7. 6. Sat. II. 1. 1. II. 4. 47. et apud Plautum aliosque poetas) Latinitas solutae orationis respuit, ac rectius ponitur coniunctivus; vid. Heindorf. ad Hor. Sat. I. 4. 24. et ad Cic. N. D. II. 32. pag. 194. Kraft. — Tu vide Kritz. ad Sallust. Cat. 19. pag. 93. sq. verissime de utroque modo disputantem. Fr.

**) Usitatum est *quum praesertim* vel *praesertim quum*, ubi ad causam aliquam vel memoratam vel cogitatam (cf. Beier. ad Off. II. pag. 109.) alia quaedam cum vi adiungitur. Quod tamen h. l. ponitur *praecipue*, non est damnandum, quamvis aliam quam *praesertim* sententiam pariat. Cic. in Verr. IV. 37. extr. *Est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille amplam — reddidit; praecipue quod in his artibus pro mea parte versor, quarum ille princeps fuit.* Fr.

***) In Ingolstad. eamque secutis Editionibus hic locus sic interpolatus est: *omittendam non esse, facto refellendi fateantur.*

ridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis Philosophorum nomen in vulgus assequebantur. *) Non valde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, Philosophiae professoribus convenire aiunt. 42
Atque illi tamen eo tolerabiliores, quod corporis colendi curam multi, ornandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter Philosophos loco haberetur, neglexit. Nisi forte quis Epicurum et eos, qui ab eo sunt, obiiciat: quos ego vix in hominum, in Philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quo modo hanc suam tam praeposteram tamque absurdam opinionem confirment. Gravis alicuius et severae matronae Philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat; quae nativa pulcritudine contenta, augere eam pigmentis et lenociniis non laboret: ut incultos et horrentes solitariosque lucos plus habere maiestatis ac venerationis quam nitidas et viridicatas**) et digestis in quincuncem arboribus consitas sylvas; sic squalentem et, ut ita dixerim, impexam nescio quo modo augustiorem et maiestatis pleniorem videri quam comptam et quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum volumus: non si calamistro intortus capillus et buccae minio ac cerussa fluentes et vulsa supercilia et quaesitus arte dentium candor matronam dedecent, continuo illuviem et situm ac sordes decere. Est et suus non modo matrifamilias, verum etiam viro cultus. Et, ut reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, ***) et facie feminibusque laevatis†) in publicum prodeat; sic si quis Patroclem illum imitari velit, quem cavillans Aristophanes nunquam in vita lavisse dicit, ††) ita ut nunquam os, nunquam manus abluat, nunquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspectum et tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque vero nos a Philosopho exigimus, ut verborum paritatem †††)

---

*) Rectius *assequerentur.* MATTHIAE.

**) Uno firmatur Ciceronis loco Epp. ad Quint. fr. III. 1. §. 3. MATTHIAE. — Istic Orell. pro *silva viridicata* legendum proponit *silva ridicata*, cuius singulae arbores suis ridicis fultae sunt. FR.

***) Plin. H. N. VII. 59. FR.

†) Qualia sint *femina laevata*, vix intelligo; nec quo pacto *facies* laevata apte componi possit cum *feminibus*, recte video; nisi forte cogitare velis de femoralibus (*Beinkleidern*) adstrictis, formam feminum exprimentibus, quod illo tempore non satis decorum habebatur. Nam hos artus magis velabant adeoque pallium gestare solebant. Nec cadebat in virum gravem, plane laevi, i. e. rasa facie, prodire in publicum. KRAFT.

††) Plut. 84. sq. MATTHIAE.

†††) *Aequalitatem* rectius dixeris; (*similitudinem aequalitatemque verborum* habes apud Cic. part. or. §. 21. FR.) nec *rotundare periodos* usquam legere me memini, nec *impuritatem orationis.* MATTHIAE. — Neque *impuritas*, neque *puritas*, vix Latine de oratione dici potest. Apud Cic. significat *impuritas* turpe, foedum factum, flagitium. *Puritas* est voc. saec. aenei. cf. Cellar. Antib. pag. 131. Cur. Post. pag. 154. Nolten. pag. 1131. Recentiores scriptores habent: *probitas*, *castitas*; cf. Guentheri Latinit. rest. pag. 446. Defendit voc. *puritas* ex vulgari loquendi consuetudine Bergm. ad vit. Ruhnk. pag. 362. coll. Add. pag. 507. (Frustra, ut mihi quidem persua-

ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur: neque, si agrestem esse illius et inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam et canticorum similem volumus: neque tam ut rerum praestantiam verborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi, cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea verborum portenta evomas,*) ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: et tamen ea fatuitate atque impudentia
43 sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, et istud, quod tu facis, voces philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam et quasi religionem inesse vis: vide ne potius impium sit, ut vasa Deo dicata impuris manibus, ita Philosophiam impuro sermone tractare. Enimvero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: removeatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis removeantur. Sin hoc vel cogitari nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa praescribit, neque opes usquam melius quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius quam in excolenda exornandaque Philosophia collocari. Superest, ut iis satisfaciamus, qui negant Philosophiam cum eloquentia posse coniungi: necessarioque qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenii imbecillitate loquerentur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur,**) et, quod se praestare posse diffidunt, id universe ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. Usque eo ne rerum veterum et eius ipsius, quam profitemini, Philosophiae imperiti estis, ut summam in Philosophis veteribus extitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis unquam Platonem aut Philosophiae scientia aut dicendi facultate superavit? de quo Cicero, bonus inprimis aestimator***) eloquentiae, ita magnifice sentiebat, Iovem ut ipsum, si Graece loqui vellet, non alio quam Platonis sermone usurum

---

sum est. Cf. *Ergänzungsbl. z. allg. Literatur-Zeit.* 1825. N. 48. pag. 381. sq. Fr.) Magis Latine dici potest: *oratio non pura, non casta, inquinata*, et: *oratio pura, casta, emendata; s. pura et incorrupta dicendi consuetudo; purum dicendi genus; incorrupta integritas sermonis*, cf. Cic. Brut. 75. Kraft. — Cf. supra pag. 31. R. Fr.

*) Similiter fere Cicero Phil. V. 7. *In me absentem orationem impurissimo ore evomuit.* Verum talia non imitanda sunt iuvenibus humanitatis studiosis. Kraft.

**) Vulgo construitur *metiri* sine praepositione; tamen Plancus in Cic. Epp. ad Fam. X. 4. scripsit: *Fidelitas, quam ego ex mea conscientia metior.* Kraft.

***) Rectius *existimator* scripsisset. Sed nondum Gronovius ad Liv. XXXIV. 2. et ad Gell. I. 3. horum verborum discrimen constituerat. *Existimator* est iudex: *aestimator*, qui pretium constituit, res inter se componit, ut, quid praeferendum, quid posthabendum sit, intelligat. D. R. — Cf. Tom. II. pag. 389 R. Gronov. Not. in Terent. pag. 82. sq. ed. Oxon. et quae adscripsi. Cort. ad Sallust. Cat. II. §. 8. Fr. — Cavendum est Germanis ne in recto verbi *aestimare* usu errent. Nam saepenumero latinitatis imperiti *aestimare* pro *magni aestimare* [vel *diligere*] usu vernaculae linguae decepti dicunt. Kritz. — Locus Ciceronis de Platone est in Brut. 31. de Aristotele Acad. II. 38. *flumen orationis aureum fundens Aristoteles.* de Carneade orat. II. 38. 161. Matthiae.

esse diceret. Quid Aristoteles? non et ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, et ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluvium nominarit? non Xenophontis, summi Philosophi, ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi divinitate nomen invenit?*) non posterioribus saeculis eam in Carneade vim fuisse proditum est, nullam ut unquam rem confirmandam susceperit, quam non probaverit; nullam 44
impugnandam, quam non everterit? Sed quid vetera et externa exempla conquirimus, cum recentium et domesticorum copia suppetat? Haec civitas quam multos et olim protulit et quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt? Quorum vos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta civitas, quae semper toto orbe terrarum habita est fecundissima virorum omni virtutis et doctrinae laude praestantium parens, per vestram ignaviam atque desidiam ista tam praeclara laude spolietur. An vero vos, illis orti maioribus, qui nihil unquam sibi dulce praeter virtutem et eruditionem putarunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? At exterae nationes non alio potius quam Venetorum hominum exemplo ad eas colendas excitari atque inflammari solent. Hic sedem virtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium virorum esse, omnes uno consensu gentes exterae confitentur. Hanc vos tam praeclaram tamque magnificam laudem, quae ad hunc usque diem semper et crevit et floruit, vestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? Non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos ceterosque heroas,**) consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui nunquam in caelum hominum praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu vixere, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, Philosophiae cum eloquentia coniunctionem, posthabita omni alia cogitatione, coluissent. Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesque cogitate, et ad eam vestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac civitate publice constitutos homines eruditissimos, qui vobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet valde ipsis omnibus imparem, quando ipsa Respublica vocavit, et eo me collocavit in gradu, unde possem in ipsius civitatis oculis voluntatis erga vos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori, abiectisque aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia vestra omni genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

*) Cf. Cic. orat. cap. 19. Quinctilian. X. 1. §. 83. Fr.
**) Cf. adn. pag. 313. R. Fr.

45 # PRO FRANCISCO II. GALLIARUM REGE AD PIUM IV. PONT. MAX.

ORATIO V.*)

HABITA ROMAE POSTRIDIE KAL. MAI. ANNO MDLX.

Omnes quidem Christianos Principes, Pie Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis virtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia perfusos esse: nec eorum fuisse quenquam, quin, sublatis in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus verbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragiis collocarent. Sed quanto nostri Reges observantiâ erga Romanam Ecclesiam et insigni atque assiduo defendendae ornandaeque illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt; tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro virili parte**) gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo viro, Episcopo Engolismensi, oratore apud te suo, cuius fidem et integritatem tibi plane perspectam esse novit, animum suum erga te et erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam et optime et libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam et expressiorem significationem voluntatis suae omnibus hominibus daret, iudicavit sibi faciendum esse, ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo et dignitas inesset ea, quae ad tantum munus obeundum requiritur, et aliae praeterea caussae, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore confideret. Misit igitur clarissimum et nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Bur-
46 daesia, eius quem modo nominavi Episcopi fratrem, arcanorum regni et regiorum omnium consiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis virtutem et fidem exploratam habet, quique praeterea pietate et observantia erga hanc Sedem neque fratri ne-

---

*) Hanc orationem separatim editam vidit Lazerius. Cf. eius Diatr. de Vita et Script. Muret. pag. R. 541. extr. et sq. Postea eam cum duabus aliis, quae iam numerantur huius Vol. VI. et VII., dedicavit Alexio Pagamuccio. Vid. Lazer. l. l. pag. 534. et Auctar. Opp. Muret. pag. 596. R. Fr.

**) Hoc non est, quod multi etiamnunc opinantur eorum qui Latine scribunt, *pro viribus*; sed sic intelligendum, ut explicavit Ernest. Clav. Cic. in v. VIRILIS. Nec vero probari potest simplex *pro virili*, quod saepe usurpant, quum *partis* vocab. in hac formula ab veteribus non omitti soleat. Fr.

que cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiae voluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi, Beatissime Pater, quam universae Christianae Reipub. quae pristinum illum splendorem suum, qui, magno bonorum omnium moerore, apud plerasque gentes pravis opinionibus corruptas magis ac magis in singulos dies obsolescebat, brevi se tuo ductu atque auspiciis recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia ac prope divina in eo requiruntur, qui clavum in Ecclesiae navi teneat: cuius a nutu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abiiciant: cuius arbitrio pandatur coelum: qui denique supra omne humanae dignitatis fastigium evectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si divinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus ut in omni eius vita reprehensioni pateat locus; neque gravitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno verbo, virtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius vita ceteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege, vox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora et divinitati propiora censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapienter institutum est a maioribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur, interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes et privatim et publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo praeficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam et tranquillitatem aut constituendam aut conservandam aptissimum, quem denique, quantum humana conditio fert, sui simillimum iudicaret. Quod si eiusmodi Pontificem ulla unquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is status est, ut nunquam magis ex istius Sedis auctoritate universi orbis salus pependisse videatur. Non
enim Petri navis, ut solebat, placido mari, secundis conspiran- 47
tium ventorum flatibus impulsa fertur. Horribiles eam procellae et turbinum vis, vel exercitatissimis metuenda rectoribus, agitat: ut, quanquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam saeva tempestas multos mortales, novarum opinionum fluctibus involutos, in ea brevia praecipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi nec evadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes divinae bonitati maiores agere gratias convenit, quae, depositis prope iam rebus, certe quidem in summum discrimen adductis et extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem et ad haec omnia in melius convertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam quorumdam e nostris

licentiori et dissolutiori vivendi genere offensae, absciderunt se ipsas *) a corpore Ecclesiae et adversus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio ad sanitatem redeant, et erroris sui veniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum et cum omnibus, tum iis praecipue, de quibus agetur, optabilem! Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in servitutem abducere, sed a teterrima servitute in veram libertatem asserere; non perdere, sed servare vis; non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis Iesu Christi frustra pro eis fusus sit, efficere; non retortis post tergum manibus, collo catenis gravato, ante currum ducere, sed iis ipsis vinculis, quibus impediti tenentur, exsolvere meditaris. Quibus igitur ipsis nisi in eo ut vincantur nulla spes salutis est, credimus usque eo praefractos ac pervicaces fore, ut ad extremum perire per obstinationem animi malint quam cedendo et obsequendo servari? Immo vero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium veritati. Quantam ille dies non terris modo, sed caelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus ali-
48 quis, qui a recto vivendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones Angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: **) quid tandem facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, et unde Satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur, optime maxime Pontifex: praeripe posteris tuis hanc gloriam: et quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis provincias pervaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur votorum suorum per te omnes verae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a Deo quam concordiam et harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus: ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi velit, cum Pontificem dicat, qui affectis et aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit, ut etiam ea, quae desperata videbantur, integra et incolumia conservarit. O nos beatos, cum illa, ut speramus, evenerint! O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum! Quae futura est tam barbara aut tam longinqua natio, quo non tam divini beneficii, a te in totum hominum genus collati, fama perveniat? quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? quae tam surda posteritas, quae clamores nostros, admiratione virtutis ac felicitatis tuae excitatos, non exaudiat?

---

*) Aptius erat *ipsae*. Cf. adn. ad pag. 5. R. Fr.
**) Vid. Euangel. Luc. XV. 10. Fr.

Magnam vero tam praeclarae rei et suscipiendae occasionem et ex
animi sententia conficiendae spem tibi offerre tempus ipsum vide-
tur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi
potentissimique Reges gravi et diuturno bello inter se contende-
rent; ceterorum autem Principum non fere quisquam esset, qui
non ad alterutram partem aut suapte voluntate inclinaret, aut aliqua
officii ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur; cum
undique armorum fulgor, strepitus, terror, omnium oculos, au-
res, animos praestringueret, obtunderet, consternaret; cum qui-
busdam locis pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris per-
ciperent, quam qui agros ipsos aut sua aut aliena caede quotidie 49
cruentando pinguiores efficerent: eveniebat, ut in illa rerum
omnium perturbatione et improbi ac conscelerati homines opinio-
num suarum venena per omnes populos fidentius atque impunius
spargerent, et principes, aliis cogitationibus occupati, ad coër-
cendam illorum audaciam animum convertere non satis commode
possent. Habet in se bellum cum alia mala plurima, tum illud
inprimis, quod et male animatis hominibus affert peccandi facul-
tatem et plerumque principibus connivendi necessitatem. At nunc,
cum divino numine atroces illi bellorum impetus resederint; cum
illa tam diu exoptata pax caelo demissa eorum animos, qui odiis,
ut videbantur,*) implacabilibus dissidebant, aeterno, ut spera-
mus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes,
aliis curis soluti, ad purgandas provincias suas et ad omnes im-
piorum dogmatum**) fibras elidendas, omnes radices evellendas
atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Fran-
ciscus, rex Christianissimus, et iam nunc diligentissime facit, et
diligentius atque animosius in dies facturum se esse profitetur.
Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni
nostrae inimicas exstirparent, ut Christiani nominis fines quam
longissime propagarent, ut Apostolicae Sedis auctoritatem sanctam
atque inviolatam praestarent, nullam sibi unquam difficultatem
pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimica-
tionem refugiendam putarunt. An ille, cum vetera illa Christianae
pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carloman-
nos aliosque innumerabiles heroas,***) haeresium exstinctores,
verae fidei assertores, Pontificiae dignitatis vindices ac propugna-

---

*) In talibus *videri* plerumque absolute ponitur, neque ad subiectum refertur. Recte tamen et bene se habet, quod h. l. scripsit Muretus. Cic. XVI. ad Fam. ep. 4. *Non inhumanus est teque, ut mihi visus est, diligit.* Sallust. Cat. cap. 43. pr. *Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis, constituerant* etc. Cf. Xenoph. Anab. I. 10. extr. ἦσαν δ' αὗται, ὡς ἐλέγοντο, τετρακόσιαι ἅμαξαι. Fr.

**) Cf. adn. ad pag. 72. R. Fr.

***) Cf. adn. ad pag. 313. R. Quod sequitur voc. *haeresis* quid Ciceroni fuerit, non est obscurum (cf. Ern. Clav. Cic.); apud Christianos theologos *pravae opiniones et verae Christianorum doctrinae repugnantes (Ketzerei)* ea voce significantur: qua ratione positam h. l. si quis vituperet, is videat mihi ne ipse vituperetur, quod nimis superbus et fastidiosus sit in iudicio et delectu vocabulorum. Idem de *vera fide*, de *religione Christiana*, de *Ecclesia* et simil. (cf. pag. 60. R.) dictum esto. Fr.

tores memoria repetat; eorumque se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum orbis nobilitatus est; *) et, ut vetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamque insignia exstiterunt in Eccle-
50 siam promerita: maximo animo maiorum suorum vestigia non persequatur? Ille vero faciet; nec adaequare modo eorum gloriam, verum etiam, si fieri possit, superare conabitur; quique se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum praestet, omni studio elaborabit. Tu modo, Pater beatissime, pro tua singulari et eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus et ad statum Ecclesiae componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas saepe et perniciosissimas in Ecclesia dissensiones rite convocato ex omnibus Christianae ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque aegrotis exulceratisque rebus subveniendum esse videatur: nihil est, quod regi gratius aut optatius possit accidere: neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eo collaturus sit, ut quaecunque ab eiusmodi Concilio decreta fuerint, pie inviolateque serventur. Omnino autem, beatissime Pater, quaecunque obedientia ab optimo et obsequentissimo filio praestari potest, eam tibi rex summa fide summaque constantia praestiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarissimos et ornatissimos viros, oratores suos, sanctissime pollicetur. Tu vicissim perge, ut facis, et regem ipsum et universum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae sunt caussae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere voluit, ratio: deinde ardentissimum illud studium, quod semper usque a Clodovaeo viguit in regibus nostris, adiuvandi Romanam Ecclesiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, se regnumque suum in apertum discrimen obiicere maluerint quam Ecclesiae laboranti deesse. Qua ex re illud assecuti sunt, ut et ipsis et eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisque coniunctio, quae inter te et lectissimam omnique laude ac praedicatione dignissimam feminam, Catharinam, regis matrem, intercedit. Nam cum ei neque quidquam unquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem videret; neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optaverat, consecutam: aequum est, tanto illius erga
51 te studio parem a te voluntatem referri. Possemus et alia eodem

*) Locus aliquis, ante obscurus, victoria nobilitatur, ut apud Cicer. Partit. 10. *loci obscuri, an rerum gestarum vestigiis nobilitati.* Sed quis ferat, *victoriis orbis terrarum nobilitatus?* D. R. — Cf. tamen Tac. H. I. 2. [*nobilitatus cladibus mutuis Dacus.*] Friedemann. — Taciti locus nihil valet ad excusandam *hyperbolen*, quam in his notat Ruhnk. Fr.

pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae inter te et regem voluntatis testimonia utrinque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin et ipse tibi dicto audiens futurus sit et tu eum paternā benevolentia prosecuturus.

Haec habuimus, beatissime Pater, quae tibi Francisci II. Christianissimi regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius et opes et copias deferunt, seque omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos omnemque tibi, quae a filiis debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quaecunque de Galliae regno diximus, eădem ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus. DIXI.

PRO ANTONIO REGE NAVARRAE AD PIUM IV. PONT. MAX.

O R A T I O VI.

HABITA ROMAE POSTRIDIE ID. DECEMB. ANNO M D L X.

QUO TEMPORE IOANNA MISSIS AD SUMMUM PONTIFICEM LITTERIS SUA MANU SUBSCRIPTIS SE ET CATHOLICAM ESSE PROFITEBATUR ET SE*) NUNQUAM A S. R. E. OBEDIENTIA DESCITURAM POLLICEBATUR.

Si quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio regi Navarrae et Ioannae ipsius uxori attulit, beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam nullā interiectā morā tibi significandam tempora tribuissent: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut 52
ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem, huic amplissimo Cardinalium collegio summam prudentiae ac iudicii laudem, universae Christianae reipub. magnam et prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi et ad sedandas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate ac fide positum fuit; quam vacuum tempus et ad legationem eius rei caussā subito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis parerent et quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea caussa testificationem voluntatis suae aut sibi honorificam aut tibi iucundam atque acceptam

---

*) Muretus in margine Aldinae hoc *se* expungit.

fore. Et vero, beatissime Pater, si apud te et apud hoc sanctissimum augustissimumque concilium non ex vulgi opinionibus, sed ex veritate unaquaeque res penditur: gratulatio paulo serius*) facta non tam propter tarditatem aliquid de illa novitatis suavitate ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis ac fidei acquirere videtur.**) Etenim qui tibi, cum primum ad istum caelo proximum in terris locum divino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantum gaudii sui caussam afferre poterant, quod certo sperarent fore, ut qui te per totam vitam omnibus maximis honoribus dignissimum praebuisses, cum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari virtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis et illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea quae futura creduntur et ea quae iam sunt; quanto experta iam et explorata, quam sperata et exspectata, maiorem laetitiam in animis hominum commóvent; quanto certius et verius homines praeterita et praesentia commendare quam de futuris affirmate***) pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede universum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusque in
53 dies†) experiuntur, talem futurum esse prospicerent quasique augurarentur. Neque vero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius rex et Ioanna regina Navarrae, ut quemadmodum nulli Christianorum principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset; ita nemini, quantum per locorum intervalla licuisset, concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur: si quam solutae ipsis et liberae voluntates, tam soluta etiam et nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere, ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuavem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione††) susceptam. Nunc autem miserunt ad te clarissimum et spectatissimum virum, Petrum

---

*) Cic. I. de Rep. 13. §. 20. *possumus audire aliquid, an serius venimus?* Ph. *Nihil est adhuc disputatum; et quoniam est integrum, libenter tibi, ut de eo disseras, equidem concessero.* Fr.

**) Et *sera gratulatio* (inquit Cic. ad Fam. II. 7.) *reprehendi non solet, praesertim si nulla negligentia praetermissa est.* Fr.

***) Utitur hoc adverb. Cic. quoque, de Off. III. 29. §. 104. *Quod autem affirmate, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est.* Sed qui nunc Latine scribunt, Gellianum *affirmanter* magis probare videntur. Nam apud Cic. l. l. *affirmanter* aut adeo *affirmative* legendum esse, credat qui volet; ego certe non sequar. Fr.

†) Cic. ad Att. VI. 2. §. 10. *Pompeius — quem mehercule plus plusque in dies diligo.* Fr.

††) Haec vox Mureto haesit ex corruptis libris Ciceronis ad Att. I. 17. [§. 7.] Nunc recte editum est *incommoditate.*

Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter advolutus, tibi, vero Iesu Christi in terris vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiae Christianae pastori ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret atque exhiberet: tibique atque huic sacrosancto collegio confirmaret, Antonium regem et Ioannam reginam Navarrae, uti veros Ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam evenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae et Apostolicae Sedis observantia et ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione divellat. Hic ego, beatissime Pater, si orationis vela pandere et quasi aperto invectus mari per eorum principum laudes, quorum nomine apud te verba facio, decurrere instituam, vereor, ne, cum dicendi principium vel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere virtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcunque se quis animo et cogitatione converterit, ea demum excellere ac praestare videantur? Sed quoniam et ipsi nos hoc tempore suae modo voluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse voluerunt, et eorum virtus ex- 54
celso atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod verissime ac copiosissime facere possem, supersedebo: tantum ex veteribus historiis nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, et ab iis illos ortos esse maioribus, et in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisque suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis ac domandis nostrae religionis hostibus defendendaque Apostolicae Sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita veteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historiis peregrinus atque hospes, qui non Divi Ludovici Gallorum regis optimi ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognoverit, at auditione certe aliqua acceperit? Cuius viri per omnem vitam domi forisque spectata virtus et vivum maxima laude cumulavit, et confecto huius vitae curriculo in caelestium concilio collocatum ad Divorum religionem et sanctimoniam consecravit. Ab eo igitur et Antonius rex et Ioanna regina Navarrae, duobus quasi rivis ex eodem capite manantibus, originem ducunt: ut non sine divino consilio sancti regis soboles in plures familias sparsa atque diducta, post trecentos propemodum annos matrimonii foedere copulata, in unam eandemque domum denuo coaluisse videatur. Etenim et tanti heröis progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis ac seminis quam plurimis populorum rectoribus integra illa et incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur; *) et aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se

*) Cic. de leg. agrar. II. cap. 35. §. 95. *Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis quam ex iis rebus, quae* etc. Fr.

coniungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Divo Ludovico generis sui auctore ac principe gloriari. Quod si mihi fas est, beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu res divinas attingere, et de Divorum sensibus ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem, Divum Ludovicum pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes et fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum e caelo in suos intuentem, horum de quibus loquimur principum coniunctione laetari, et assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua vestigia gradiantur, utque in vero Dei cultu non
55 tantum ipsi se populosque suos contineant, verum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut et Galliarum reges eius gloriae, quae conservandâ et propugnanda *) religione paritur, principatum sibi praeter ceteros**) appetant: et qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Navarrae rex et regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludovicum, Philippi et re et cognomine Animosi, Galliarum regis filium, D. Ludovici nepotem, Eburovicum comitem, regem Navarrae, a quo per multos gradus nunquam interrupto successionis ordine, hereditas regni ad Ioannam reginam pervenit, cum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, verum etiam patritae atque avitae***) virtutis heres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum et diuturnum bellum summa et fortitudine et prudentia administravit. Theobaldi vero Campaniae comitis, qui et ipse Navarris regio imperio praefuit, virtutem quis se unquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis Christi adversariis consumpsisset, eiusque rei caussa usque in Africam invictum exercitum duxisset, multa praelia commisisset, multas victorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod D. Ludovicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos evolavit. Fuit, fuit illa semper, et adhuc est in Navarrorum regibus virtus, ut religionis defensioni alia omnia posthaberent: pro eâ, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, verum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum

---

*) *Propugnare aliquid* usitatum est argenteae aetatis scriptoribus, Cicero et aequales aut absolute dicunt *propugnare* aut *propugnare pro aliqua re.* Fr.

**) Sic recte Muretus, et sic Latinorum optimi quique. Nam quod nunc tanquam synonymum frequentant *prae ceteris*, ut optimis scriptoribus inusitatum fuit, ita nihil est nisi quod nos dicimus, *in Vergleichung mit den Uebrigen.* Itaque si dicas, hic est *prae ceteris dignus*, hoc dicis: hic dignus est, ceteri non item; contra *praeter ceteros dignus* is erit, qui inter ceteros, qui etiam ipsi digni sunt, dignitate emineat. Recte apud Cic. Lael. cap. 1. §. 4. nunc est editum: *qui — in ipsa senectute praeter ceteros floruisset.* Fr.

***) Cic. Tusc. Disp. I. 19. §. 45. *Haec enim pulchritudo etiam in terris* patriam (*patritam* ex Nonio 3. 703. Manut. Lamb. Wolf.) *illam et avitam, ut ait Theophrastus, philosophiam excitavit.* ubi cf. Orell. Fr.

offerrent.*) Neque vero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognoverit, nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum virtutis et laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeque memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum regibus, duce atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Unde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem iniicerent, brevique se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse confiderent: Sanctium Navarrorum regem, collecto forti magis 56
quam numeroso exercitu, adversus eos profectum esse, cum prius pulcerrimum clarissimumque iusiurandum iurasset,**) nunquam se ex eo bello nisi parta victoria reversurum. Excogitaverant barbari cum alia multa ad prohibendas nostrorum incursiones aptissima, tum catenas quasdam ferreas, quibus ita vias omnes occluserant, ut equitatui, quo plurimum valebant nostri, omnis adempta spes faciendae in hostem irruptionis videretur. Sed nihil virium habent adversus prudentiam subdola et astuta consilia; debiles sunt omnes adversus constantiam machinae; imbecilla et inutilis adversus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios hostes sibi et suis viam ferro faciens Sanctius non prius destitit, quam barbaros fusos, fugatos, castris exsutos docuit, victoriam non in munitionibus operibusque bellicis, sed in caussae bonitate positam esse; qui pro Christi nomine dimicarent, eorum impetum non posse ne collatis quidem in unum aliorum omnium viribus sustineri. Superatis igitur et in potestatem redactis hostibus, omnium nostrorum et imperatorum et militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est: alius amplexari eum, alius ad genua accidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, victoriae confectricem,***) exosculari; qui propter multitudinem propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quascunque poterant, animi sui significationes dabant; una omnes voce et bellatorem fortissimum et imperatorem invictissimum consalutabant. Inde cum de dividendâ praedâ agi coeptum esset: quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum regum collatae unum in locum opes coacervare potuerant: nemo erat in universo exercitu, qui non ita sentiret itaque praedicaret, quantamcunque sibi partem ex ea vel deposceret vel etiam suo iure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum perventurum esse, ut non multo plus ipsius virtuti praeclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti infectique permagna vis;

---

*) Cic. pro Sext. 28. §. 61. *obtulit in discrimen vitam suam.* Fr.

**) Cic. ad Fam. V. 2. §. 7. *magna voce iurari verissimum pulcherrimumque ius iurandum; quod populus item magna voce me vere iurasse iuravit.* Fr.

***) Legitur hoc voc. apud Lactant. Institutt. VII. 11. §. 5. *vel ipsa confectrice rerum omnium vetustate.* ubi vid. Buenemann. Infra pag. 61. B. dicitur *effectrix*, quo Cicero quoque utitur de Fin. II. 17. §. 55. extr. De praeced. *liberatrix* cf. supra pag. 15. B. Non legitur, quod sciam, nisi in nummo vetere apud Eckhel. Doctr. Num. Vet. Tom. VI. pag. 288. Fr.

gemmarum maximi pretii admirabilis multitudo; multum tapetium, multum conchyliatae vestis, multum peristromatum, ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum et exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus:
57 equi praestantes permulti: phalerarum, ephippiorum ceterorumque ornamentorum equestrium incredibilis copia: captivi longe plurimi: ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum vellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri vultu, cum gratam sibi esse illam exercitus voluntatem significasset: *Non me*, inquit, *barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obiicerem, induxit. Christianae mihi pietatis ardor et huius pulcerrimae regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu vindicandae studium, faces ad eam rem et stimulos subdiderunt. Nunc cum id, quod volui, divino beneficio et vestra, milites, virtute consecutus sum: non committam, ut maiori animo videar armatorum et stantium copias quam inermium et iacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primum immortalis Dei nostri Divorumque templis ac delūbris: ut partim in sacrariis reposita, partim e thŏlis pendentia, propāgent in omne tempus memoriam nostri, posterosque nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostrae defensionem exsuscitent. Ditent cetera egenos et exhaustos, pro suis quemque meritis, milites: ut, cum iuventutis suae firmitatem in periculis et laboribus consumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas spectantibus adiuvantibusque vobis perfregi atque perrupi, et praeter illam gemmam, illam, quam meis manibus deiectam, illic iacentem videtis* (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum et in sanguine suo involutum*) exanimem Smaragdum,) *nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium aut postulo aut appeto.* Ergo ad conservandam tam nobilis victoriae memoriam simulque ad incitandos successorum suorum animos, et ipse postea catenas pro insignibus gestavit, et instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se reges uterentur. Ac quoniam eo in praelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncaverat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Quin etiam propter hanc aliasque similes
58 victorias regibus Navarrae honoris ergo tributum est, ut inunguntur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani et principes et populi sine ullis discordiis, sine ulla opinionum varietate ac discrepantia, summo consensu, omnes vires

---

*) Satius erat dixisse *volutum* vel *volutatum*. Nam *involutum* quo defendam non habeo; nisi forte sanguine tectum et foedatum intelligi Smaragdum voluit. Sed tum abesse debebat praepositio. *Sanguinem* autem pro cruore posuit; quae vocabula quam proprie significationem habeant, satis constat:

Sanguis *inest venis*; cruor *est de corpore fusus*. Fr.

suas ad proferendos Christianae ditionis*) terminos conferebant. Nostra aetas et Christianos principes alios aliorum viribus collisos attritosque vidit, et in populis, ne quid abesset miseriis nostris, gravissimas pestilentissimasque seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impositum iri, Pie, Pontifex optime et sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si haec spes fefellerit, omnia, quae possunt evenire, miserrima maximeque detestanda vereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, universali**) Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresium peste sublata, sacrosanctum Iesu Christi nomen eodem animo, eadem voce, iisdem ritibus ab omnibus invocetur. Agedum, beatissime Pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quam diutissime et quam felicissime Ecclesiae suae praeesse velit, urge constanter, ut facis, illud propositum: omnemque diligentiam adhibe ad prohibendum, ne tam tetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem et pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo viam nobis in caelum panderet, non recusavit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam videmur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, pravae opiniones aboleantur, concordia, ne unquam postea dissolvi possit, severis legibus vinciatur. Multa perdidit ecclesiasticus ordo et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae: quae nisi per te recipiat, a nemine***) sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros principes Christianos tibi affuturos esse credimus; tum Antonius rex et Ioanna regina Navarrae se regnumque suum, et Bearniam et quascunque denique summo cum imperio obtinent provincias, in tua potestate semper fore, seque, ut 59
par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, auctoritati tuae nunquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur. DIXI.

---

*) Cf. adn. pag. 14. R. Fr.

**) Hoc adiectivum non reperitur apud Ciceronem et aequales, qui pro eo ponebant *universus*. Usus eo est Quinctilianus II. 13. §. 14. *praecepta, quae καθολικὰ vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus)* universalia *vel* perpetualia. et Plin. X. epist. 71. *quia nihil inveniebam aut proprium aut universale.* Idem exhibet Cod. unus Oxon. et Lambin. lib. II. ad Herenn. 24. Fr.

***) Qui Ciceronis consuetudinem in dicendo sollicite custodiendam putant, ab hoc ablativo pariter atque ab genitivo *neminis* abstinentes, *nullo*, *nullius* ponunt; quae sane vocabula in talibus tanquam substantiva usurpantur. Verumtamen non damnaverim genitivum in his Cicer. ad Att. XIV. 1. *in sermonem se post Idus Mart. praeterquam Lepidi venisse neminis.* ubi cf. Orell. Fr.

DE MORALIS PHILOSOPHIAE LAUDIBUS

CUM EAM DOCERE INCIPERET.

O R A T I O VII.*)

HABITA ROMAE XVI. KAL. DECEMB. ANNO M D L X I I I.

16. Nov 1563

Veteri consuetudine receptum est,**) ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo virium conferant, ut in ea cum utilitatis et emolumenti, tum dignitatis et amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem videtur: quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem et ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur, fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas, et ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda et exaggeranda esset. Ergo ut qui comoedias aut tragoedias
60 spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse; sed futurum, ut aeque illis induceretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis et exquisitis exornatam laudibus vident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc quam in illam convenire, futurumque, ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset.***) Quae cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam Philosophiae partem, quae ad confirmandos †)

---

*) Cf. Lazer. Diatr. de Vita et Scr. Muret. pag. 545. R. Fr.

**) Simile est exordium orationis sec. de leg. agrar. Matthiae.

***) Imo *induatur* — *sustineat* — *dicantur* — *voluerit*. Matthiae.

†) Muretus in margine Aldinae bene correxit *conformandos*.

mores instituendaeque vitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae vires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer; verentem, ne cum suis eam modo ac propriis laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidissent, assidua et diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat*) ad bene beateque vivendum, fore, ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius multoque perfectius quam aut ex mea aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa Philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime convenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi vestibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter et modice de moralis Philosophiae laudibus deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur; sed philosophico**) magis quam oratorio more, non ut ei quidquam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi Philosophia, ut est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica Pallas,***) manum iniiciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse ait Euripides,†) ea, quae ad rem facere videbuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, 61
sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine,††) ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cuiusque finis praestantior ac divinior est, tanto ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis unquam reperietur tanta vi praeditus ingenii, tanta

---

*) Anne potius erat *haberet?* Vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 514. Fr.

**) Hic quidem facile poterat vitari adiectivum *philosophicus*, quod pariter ac *philologicus* prolapsa demum Latinitate usurpari coeptum est. Nam quod apud Cic. Tusc. Disp. V. extr. edebatur *philosophicas scriptiones*, pro eo iam ex optimis libris scriptum legitur *philosophas script.* quamquam est cur mihi quidem istic magis probetur Nonii lectio *philosophiae script.* licet non ignorem Pacuvium (apud Gell. NN. AA. XIII. 8.) sic dixisse: *Ego odi homines ignava opera, philosopha sententia.* Cf. F. A. Wolf. schol. ad Cic. Tusc. pag. 437. sq. ed. Orell. Haec quomodo ab me disputentur, vel ex illis apparebit, quae dixi supra adn. 3. ad pag. 49. R. Fr.

***) Iliad. XXI. 286. Fr.

†) Eurip. Phoen. 472. Barn. [479. Pors.] ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ. Matthiae. — Ammian. Marcellin. XIV. 10. *Veritatis enim absolutus sermo ac semper est simplex.* Fr.

††) *Finis* vocabulum apud Cicer. certe non respondere videtur nostro *Zweck;* nam de Off. I. 39. [§. 138.] *domus finis est usus* est e Graecis τῆς κτήσεως μέτρον ἡ χρῆσις. Matthiae. — Cicer. de Invent. I. 5. §. 6. *Ut medici officium dicimus esse, curare ad sanandum apposite; finem, sanare curatione: item oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intelligemus, quum id, quod facere debet, officium esse dicemus; illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus.* Vid. Heusinger. Observatt. Antibarb. pag. 406. sq. Fr.

eloquentiae copia instructus, qui se de Philosophia pro ipsius dignitate verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quae et saepe possessoribus suis exitio sunt et tam multis casibus eripi possunt; non honores et imperia, quae quod concupiverint, multi, quod aspernatus sit, nemo unquam vituperatus est; non quidquam denique proponit eiusmodi, quo et carere sine probro et abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expetunt; ad quam omnes suas actiones omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto Philosophia ceteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud quam lucrum et rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec studio digna est, qua parantur verae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt; quaeque certam rectamque viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere levationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conservatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam et praestantior corpore animus est, et huius quam illius multo plures morbi multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, avaritia, libido integras funditus everterit civitates. His autem et similibus morbis medetur Philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebrae, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura et contempta paupertas, non honorum sitis, non igno-
62 miniae metus, non vitae cupiditas, non mortis terror convellere ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen poëtae semper quietum esse aiunt; propterea quod altius sit, quam ut eo vis ventorum tempestatumque perveniat: sic Philosophorum animus sublimior et excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium et de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita et altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem, infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit Philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo quas consectentur, sed quas respiciant viri; partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quovis dolore lacerari, quam venenata ac pestifera earum suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates, easdemque sincerissimas nullâque ne minimâ quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa virtute et ex honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucun-

dissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est*) alios fructus mites iam et ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc et in primum se florem induentes: **) sic in eorum, qui vere ac serio philosophantur, animis toto vitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt et absolutae, aliae in eo sunt***) ut absolvantur, aliae inchoantur adhuc et informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione et prospicientia †) sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa et inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam incertum est copia an inopia magis incendat, radices agere in animo Philosophiae praeceptis consito et exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id vel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes et terminatas esse et facile parabiles; eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum; non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse; 63
nihil magni faciendum, quod aeque pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut

*) Hic Graecismus poëtis proprius est, non orationis prosae scriptoribus. D. R. — Etiam, quod paulo ante dictum est, *voluptates carpere* pro *capere*, poëtarum potius est, quam oratorum. Matthiae. — De formula *cernere est* vide quae dixi in Observatt. Crit. in quosd. loc. Quinctiliani pag. 30. et Gernhard. ad Quinctilian. X. 1. §. 23. Fr.

**) Sic Virgil. I. Georg. 187. *cum nux se plurima silvis Induet in florem.* Fr.

***) Sic sane loquutus etiam Servius est ad Virg. Aen. III. 286. *cumque in eo essent, ut iam civitatis potirentur.* et ICtus in Digest. lib. XLII. tit. VIII. 24. pag. 882. ed. Spangenb. *cum in eo essent, ut bona debitoris mei venirent.* (ubi tamen probabilior est Hal. lectio. *cum in eo esset* etc.) Hygin. fab. 261. *Quum ab Ulixe per nuptiarum simulationem adducta Iphigenia in eo esset, ut immolaretur, numinis miseratione sublata est.* Digest. lib. II. tit. XIV. 44. pag. 44. *cum in eo esset pupillus, ut ab hereditate patris abstineretur.* (ubi fortasse sic distinguendum erat: *esset, pupillus ut* etc.) Sed forsitan rectius fuerit a talibus abstinere, utpote quum mihi certe Latini scriptores non tam dixisse videantur *in eo sum ut hoc faciam* quam *in eo est ut hoc faciam:* idque quum simili formula *prope erat ut* (Liv. II. 23. *Iam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum.* ibid. cap. 30. *ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur.* et cap. 65. *Iam prope erat, ut in summum clivi iugum evaderent, quum terga hostes dedere.*) tum his locis probari videtur posse: Liv. VIII. 27. *iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint.* XXVIII. 22. *Si rem inclinatam viderent, atque in eo iam esse, ut urbs caperetur.* (XXX. 19. *Non in eo esse Karthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.*) XXXIV. 41. *quum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret.* Varr. de R. R. III. 1. pr. *In eo nunc denique est, ut dici possit: Septingenti sunt* etc. Neque quidquam obstare video, quominus eadem ratione existimes de his: Cornel. Nep. Milt. cap. 7. §. 3. *Quum iam in eo esset, ut oppido potiretur.* (ubi quod supplent *puncto, momento temporis*, ferri non potest. quum nemo facile dixerit: *ille fuit in eo puncto* vel *momento temporis, ut hoc faceret, er war auf dem Punkte, dass* — certe aliquanto melius erat intelligere *loco*, ita ut haec esset sententia: in eo iam erat loco, eo iam pervenerat, ut etc. Fuit etiam qui *in eo esset* satis inepte explicaret *in eo esset occupatus.*) Pausan. cap. 5. pr. *quum iam in eo esset, ut comprehenderetur, e vultu cuiusdam ephori, qui eum admonere cupiebat, insidias sibi fieri intellexit.* Liv. II. 17. *quum, vineis refectis aliaque mole belli, iam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta.* Digest. lib. XXIX. tit. II. 30. §. 2. pag. 527. *quoniam in eo est, ut rumpatur testamentum.* Tu si quid novisti rectius istis, candidus imperti; si non, his utere mecum. Fr.

†) De hoc voc. cf. Muretus ad Cic. Philipp. VII. 7. (Tom. II. pag. 1000. ed. Ruhnk.) Fr.

aurum in mare abiecisse aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur: *) haec enim aut ignavorum hominum videntur aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ii, de quibus illa narrantur, Philosophi: sed rudior illa quaedam et simplicior Philosophia tum fuit: politior nostra haec et ad usum civilem accommodatior: quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit aut industria sua quaesierit, aut aliâ quapiam honesta ratione ad eas pervenerit, non aspernandas aut reiiciendas esse, sed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriae administras. Nam illud mihi quidem permirum videri solet, quid ita veteres illi iudicarint, non posse se simul et rem habere et in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto summam divitiarum contemptionem significare ac prae se ferre voluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent; neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim neque fortem habendum duxerim, qui adversarium a se quam longissime amoveat, ne cum eo manus conserat; sed eum potius, qui et congrediatur et vincat. Neque vero video, qui minus impedimento sit egestas studiis quam divitiae. Necesse est enim, qui unde vivat non habet, eum sibi vitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studiis detrahit. Melius igitur Philosophia, cui qui se regendos permittunt, ii opes, si non habent, non requirunt; si habent, utuntur ut decet: neque unquam torquentur aut augendi cupiditate aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiusque ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum quos semel occupavit animis, neque unquam consenescere, gravissimus auctor ait Thucydides, **) verba faciam? Numquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius Philosophiae prae-
64 cepta irrigaverint? ***) Imo vero etiam si antea subiecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum instillata Philosophia restinguet. Ea enim magistra ac praeceptrice cognoscimus, verum decus veramque gloriam in sola virtute positam esse: eam qui consecutus sit, quid alii de se iudicent, non admodum laborare oportere: praecipue vero despiciendam levis et imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco saepius et inconsiderato impetu quam certo et explorato iudicio fertur. Praeclare

---

*) Illud de Aristippo, hoc de Democrito narratur. MATTHIAE.

**) II. 44. *τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγήρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὥσπερ τινές φασι, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι.* cf. infra pag. 493. R. FR.

***) Nimius est Muretus in usu verborum *irrigare pectus praeceptis* et simil. nescio quam auctoritatem secutus. MATTHIAE.

et sapienter Cato malle se dicebat, quaerere homines, cur sibi posita non esset statua, quam si quaererent, cur posita fuisset. *) Eodem animo sunt veri omnes Philosophi: esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus, **) quam videri optimos malunt; honores autem et magistratus aut non petunt, aut alienae, non suae utilitatis caussa petunt; neque si adepti sint, exsultant; neque, si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placate id et moderate ferunt; aut si quando dolent, reipub. dolent vicem, non suam. Caesarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die aut pontificem habituram filium aut exulem. ***) Iam tum praesagire ac praecognoscere †) licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque, quid postea effecerit, videmus. At Cato, in petitione praeturae etiam Vatinio posthabitus, aequissimo ac moderatissimo animo tulit. ††) Ita sunt Philosophi. †††) Maximam voluptatem in praetermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda *) gloria ponunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit; satis magnum regem, qui se ipsum regere; satis potentem imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit: qui vero eis plane domitis ac subactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem unquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphosque superatos. Quod si libidinem, avaritiam, ambitionem pestes quasdam ac furias esse novimus, quae funditus humanam vitam conturbent: quantus honos habendus est Philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius quam verius pollicetur? Videre vos opinor, quam se latus orationi meae campus
ostendat, si, quaecunque hoc loco se offerunt, persequi, et 65
in singulis insistere atque immorari velim. Nam cum virtus nulla sit, de qua non splendide et ornate dicere; nullum vitium, in quod non graviter et copiose invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad Philosophiam laudandam accommodari potest: quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem

---

*) *Μᾶλλον, ἔφη, βούλομαι πυνθάνεσθαί τινας, διὰ τί μου ἀνδριὰς οὐ κεῖται ἢ διὰ τί κεῖται.* Plutarch. Tom. IX. pag. 263. Rsk. Fr.

**) Sept. adv. Theb. 594.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Cf. Beier. ad Cic. de Off. II. 12. 43. Fr.

***) *Ὦ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν ἢ φυγάδα ὄψει.* Plutarch. Caes. cap. 7. Fr.

†) Hoc verbo utitur Sueton. in Aug. cap. 97. Fr.

††) Cf. Plutarch. Cat. min. cap. 42. Fr.

†††) Loquutio sermonis familiaris et comicorum propria. Terent. Andr. V. 4. 16. *Sic est hic.* ubi cf. Westerhov. et Ruhnk. Adelph. I. 2. 93. *Nam ita est homo.* IV. 7. 21. *Ita vita est hominum.* Phorm. I. 3. 20. *Ita plerique ingenio sumus omnes.* Similiter tamen loquutus est etiam Cicero pro Rosc. com. cap. 10. §. 29. *Sic est vulgus.* et pro Rosc. Am. cap. 30. §. 84. *Sic vita hominum est.* Fr.

*) Usitatius est *petere gloriam.* Nam accurate si scribas, illi potius *ambiuntur*, apud quos gloriam, a quibus honores, magistratus petas. Fr.

Latinorum omnium eloquentissimus vere ac merito nominavit. *) Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initio pepigi: potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quae fusius explicare licuisset, compresserim ac coartaverim, quam quod in ulla re dilatandà evectus sim longius iusto, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in vita, nisi quis Philosophiam vitae ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non Philosopho opes ac copias; da honores atque imperia; da firmam valetudinem; da gladiatorium totius corporis robur; da multarum magnarumque rerum cognitionem ac scientiam; da flexanimam illam, ut poëtae vocant, et omnium rerum reginam eloquentiam; **) da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quo eiusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis et in suam et in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam; imperiis ad alienam libertatem opprimendam; firmitate et robore ad obeunda facinora; scientiam copiamque dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam rempub., ad omnia denique tum sacra tum profana permiscenda et evertenda convertet. Da haec eadem vero minimeque fucato Philosopho: Deum quendam ad bene faciendum humano generi e caelo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato sive Xenophon disputat, ea quae suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod optimum est, quam eandem et Philosophiam esse statuo, ad perniciem, non ad salutem valere. O praeclaram laudem Philosophiae, cuius ope ne mala quidem nocere; quà detractà, ne bona quidem prodesse possunt. Merito dixit Plato, ***) nullum a Diis datum esse hominibus eà maius aut praeclarius donum: merito Cicero, †) unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum. Neque
66 vero non illud ad eius, de qua proprie sermo nobis institutus est, Philosophiae laudem ac commendationem facit, quod omnia propemodum, quae a veteribus de Philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quae in vitae ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam vocem tanquam ex oraculo edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent Philosophi, aut reges philosopharentur, ††) intellexit, tum id

---

*) Tusc. Disp. V. 2. §. 5. Fr.

**) Ennius (*Pacuvius* Fr.) apud Quintil. I. 12. 18. Matthiae. — Vid. supra adn. pag. 30. R. et Porson. ad Eurip. Hecub. vs. 804. Fr.

***) Tim. pag. 47. B. HSt. *ἐξ ὧν ἐπορισάμεθα φιλοσοφίας γένος, οὗ μεῖζον ἀγαθὸν οὔτ' ἦλθεν οὔθ' ἥξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν. Quibus ex rebus* (ut ait Cicero in Timaeo pag. 513. ed. Orell.) *philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum praestantius neque datum est mortalium generi Deorum concessu atque munere neque dabitur.* Cf. supra pag. 28. R. Fr.

†) Tusc. Disp. V. 2. §. 5. Fr.

††) Cf. supra pag. 24. R. Fr.

eventurum, cum reges aut in disserendi subtilitate aut in pervestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quae quanquam praeclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint: sed cum virtutis pulcritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis adversus Philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem veteris comoediae licentia effutiit, id omne, si diligentius excutiatur, ad Dialecticos potius et ad Physicos quam ad Politicos pertinere videbitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi Politicen florere suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id, Romae potissimum fieri debet: cui urbi a primo ipsius ortu divino permissu datum est, ut aliis imperaret; unde leges, unde iura, unde religionem ceterae nationes et olim petierunt et nunc petunt; unde quondam exstiterunt tam multi clari viri, qui haec praecepta, quae nos traditi sumus, exemplo suo comprobarent. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios ceterosque praestantes viros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de Philosophia neque disputarunt fere neque scripserunt, eo minus Philosophos fuisse. Vitâ illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus philosophabantur: quod pulcerrimum ac verissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem et colebant ipsi et alios colere iubebant. Eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem pervenerunt, ut pleraeque gentes, quod ipsae olim a talibus viris subactae ac superatae sint, quam quod ipsae 67
alias devicerint, praeclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse vincentium, cum victi tot post saeculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam: neque ullum ex Aristotele praeceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando*) Pius, optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum**) exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me virtutis et officii praecepta vobis proponi atque explicari voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido et inculto et molestis implicato quaestionibus orationis genere prosequar:***) sed, quantum

*) Non damnandum est *quando* pro *quoniam* positum; sed observandum tamen videtur, merito dubitari, num Cicero hanc huius particulae significationem admiserit. Vid. Wunder. in Var. Lect. praefat. pag. 76. et Orell. ad Cic. Brut. §. 201. Top. §. 26. pag. 292. et 387. ed. min. coll. eiusd. adn. ad V. de Fin. §. 67. Saepe usurpat Muret. Fr.

**) Cf. adn. pag. 36. R. Fr.

***) Imo *persequar*. D. R. — Cf. adn. pag. 38. R. et Tzschuck. ad Pomp. Mel. prooem. I. not. crit. pag. 4. sq. Fr.

id quidem in me erit, florido et ubere et quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a vobis, ut, si et in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, et me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestra adiuvetis. DIXI.

DE MORALIS PHILOSOPHIAE NECESSITATE

CUM IN EA DOCENDA PROGREDERETUR.

O R A T I O VIII.

HABITA ROMAE VII. ID. NOVEMB. ANNO M D L X I V.

Superiori anno, cum iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiae, cohorta-
68 tusque vos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem vitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique et vestram et publicam caram haberetis, ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a teterrima vitiorum servitute in iustam plenamque libertatem assertos, ad verum decus, quod in virtute positum est, traduceret, quae denique et singulos privatim et publice totas civitates conservaret, eius in studium toto pectore, alia omni cogitatione posthabitâ incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praetervectam esse aures vestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse,*) vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco Philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis: facere tamen pro meo erga vos amore non possum, quin vos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam et obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini; qui nondum, ut id vobis primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim vitae pars, nulla vivendi ratio carere fructu, qui ex eorum, quae nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasque nosse; siderum ceterorumque corporum caelestium situs, magnitudines, intervalla scientiâ comprehensa tenere, prae-

---

*) Cic. pro Balbo cap. 1. extr. *Etenim ei succedo orationi, quae non praetervecta sit aures vestras, sed in animis omnium penitus insederit.* Fr.

clarum; illa vero etiam quam in haec inferiora vim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse praedicere, prope divinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negaverint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, et fructuosior cognitio est et perniciosior ignoratio. Itaque ut nos iis, qui abdita illa et retrusa tractant, et ingenii acumine et doctrinae magnitudine et rerum admirabilitate non inviti cedimus: ita ipsi nobis, nisi valde iniqui sint, ea, quae disputantur a nobis, et magis necessaria esse, et uberiores hominum generi fructus afferre fateantur necesse est. Nullus enim unquam, quod illa aut non teneret aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus aut minus utilis patriae civis existimatus est: haec aut ignorata aut neglecta non singulos modo perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt et everterunt civitates. Nos, quae adolescentum, quae constantis aetatis, quae
senum officia sint, quaerimus; nos quid domi, quid militiae, quid 69
a privatis, quid ab iis, qui cum imperio sunt, praestari debeat, disputamus; ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; dives, quo modo uti divitiis debeat; a nobis quid inter patrem et liberos, quid inter virum et uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, cives, quid denique inter omnes homines observari par sit, explicatur; nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae ceterarumque virtutum vim atque naturam disputationibus nostris patefacere atque illustrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione muta conticescet eloquentia; manca et mutila erit iuris legumque cognitio; illa ipsa domina et regina artium Theologia animos requirit diligenti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita sint, quamcunque quis vitae viam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum Philosophiae partium cognitionem sibi et utilem et honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam perverso homines ingenio, qui caussas, propter quas et ipsi a pulcerrimo studio abstineant et ab eodem ceteros avocent, comminiscuntur. Partim enim communia et contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit; partim non habere eam vim, ut ad virtutis studium excitent. Cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles et olim fuerunt, et hodie sunt, qui cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen et flagitiosissime vivunt. Quibus utrisque breviter respondere institui, et efficere, si possum, ut ii, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum, eamque se nihil dicere videant,*) sententiam mutent; sin minus (nihil est enim difficilius quam vincere pertinaces) certe quidem, ut ne alii stultitiae et malevolentiae plenâ eorum oratione moveantur. Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas et faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui

*) Haud scio an praestet *viderint*. Fr.

tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia invitari atque
allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio averti absterrerique di-
cant. Certe enim, cum ea, quae docentur, utilia et praeclara
sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu
facilia sint; eo maiores concursus ad eos, qui illa docent, fieri
constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda
70 ceterorum studia plurimum valere consuevit, eà se ipsi tardari ac
retrahi aiunt? Ego vero, etiam si praecepta virtutis quamlibet
multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen et sudan-
dum et nunquam, nisi eis cognitis ac comprehensis, conquiescen-
dum putarem: nedum ea, quia, ut isti volunt, a quolibet non
tardissimo neque inertissimo percipi possunt, omittenda aut mino-
ris facienda censeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus
inter homines eruditissimos summâ contentione disputabitur, in
eisque, quia involutae et prope inenodabiles sunt, opera praeclare
collocari videbitur: haec quae vitam omnem continent, ut nimis
obvia et in medio posita, negligentur? Quanquam quid diutius
ita disputamus, quasi eis concedamus, quod volunt, nihil hic
doceri, quod non aut etiam vulgo notum sit, aut quivis sine do-
ctoris opera facile consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc
erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus, Socrates,
qui nullà unquam aliâ de re quam de virtutibus et vitiis disputavit,
vulgaribus et satis per se notis in rebus spatium aetatis omne con-
sumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid
ceteri suae quisque aetatis principes viri? Quid erat caussae, cur
tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil
egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae
quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant?
Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem
omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima qui-
dem faece vulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse
confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis
sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est: interestque
nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, et eos, qui
ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis vere
iudicare didicerunt. Plena est exemplorum vita communis, ex
quibus facile intelligi licet,*) quam saepe vulgus hominum in iudi-
candis virtutibus vitiisque fallatur. Quod qui ita est, cedo caus-
sam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima
largiuntur, et suo et multorum iudicio sint liberales; cur multi
restricti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum
ex ore exculi, quam numum unum ex arcâ moveri, parcimoniae
71 ac frugalitatis nomen ferant; cur tam multi ad audendum proiecti
et temerarii commendentur pro fortibus, tam multi timidi et ignavi
pro cautis et consideratis praedicentur. Quid? iurisconsultorum

*) Haud ita raro *licet* cum passivi infinitivo copulatur. Vid. Wopkens.
Lect. Tull. pag. 154. ed. meae. Fr.

vigiliae in quo consumuntur; quid spectant eorum labores; qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut videre ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustumve sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quae virtutum omnium vim naturamque pertractat, cum in una virtute cognoscenda videamus tam diu, tanta diligentia ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informavit quidem natura et impressit in animis nostris adumbratas quasdam virtutum et vitiorum omnium notiones: sed illae tantam vim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, *) se sine disciplina vere de rebus expetendis fugiendisque iudicaturum. Quod si nos nihil aliud nisi haec tam utilia tamque salutaria quamlibet nudo et inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset nisi alienae nimis iniquus aestimator**) industriae, ut in rebus nimium pervulgatis et facilibus occupatos. Nunc cum et ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus, et res suapte sponte pulcerrimas tum praestantissimorum omnis aevi scriptorum testimoniis fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus: tamen ne invenientur, qui elevare labores nostros audeant, quaeque praestantur a nobis iis sudoribus ac vigiliis, quarum ipsi nobis conscii sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet virium sit munus hoc ita, ut nos facimus, sustinere et exequi, fortassis, ***) experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de aliis maledice contumelioseque loquerentur. Sed omittamus istos. Nescio enim quo modo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura quam volueram dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coëgit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad virtutem incitari: idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit, ut qui optime loquuntur pessime vivant. Nos vero si diceremus eam in disputationibus philosophicis inesse vim, ut ex audientium 72
animis vitia radicitus evellere virtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut vani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, †) ferrent Philosophi, si, quemadmodum Circe herbis et cantibus suis homines statim convertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad virtutem a vitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate revocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse Philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem, ab infami vita moribusque

*) Praestabat *possit* vel *ut cuiquam — confidere liceat.* Fr.

**) Cf. adn. ad pag. 43. R. Fr.

***) Longe usitatius optimis scriptoribus est *fortasse.* Ciceronis certe, ut multis videtur, non est *fortassis.* Cf. tamen Hand. Tursell. II. pag. 728. sq. Fr.

†) Vs. 429. sqq. ed. Gaisf. Fr.

perditissimis ad bonam frugem et ad severitatem unicâ Xenocratis disputatione revocatum.*) Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura, ita non in omnibus animis Philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas, doceat, quae ab illis avertat, ad hanc incitet; aut eum honorem Philosophiae potissimum esse tribuendum. Quod autem obiiciunt, plerosque Philosophorum factis dogmata**) sua evertere, neque ignem aquae magis contrarium esse quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut vitio; ita vivere, ut virtuti bellum indixisse videantur: utinam tale esset, ut id nobis infitiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare velle dementiae est: non negabimus verum esse, quod obiicitur; tantum deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipsa in invidiam vocetur, neve, quorum facta merito aversamur, eorundem sermonem immerito repudiemus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, vita laudatur: sic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canona, id est, Regulam inscripsit: quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda observari conveniret, quae singularum partium, minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime et accuratissime persecutus est. Eodem autem tempore statuam a se factam publice***) proposuit, in qua ea omnia diligentissime observata erant: ne quid praecipere aliis videretur, quod non ipse praestaret: quam statuam ipsam quoque Canona nominavit.†) Vellem
73 eandem rationem Philosophi teneremus: neque tantum traderemus aliis praecepta, ad quae vitam suam dirigerent, verum etiam vitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione††) praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed quando†††) id optandum potius quam sperandum videtur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus vescimur, facimus, ut resectis et amputatis iis, quae inutilia

---

*) Vid. Valer. Max. VI. 9. extern. 1. et Heindorf. ad Horat. Serm. II. 3. 254. De loquutione *ad bonam frugem revocari* cf. Cic. pro Cael. §. 28. *se ad bonam frugem, ut dicitur, recepisse.* Fr.

**) Rectius *praecepta* vel *decreta.* Matthiae. — Vulgo etiam *placita* vocant cum Plin. H. N. XIV. 22. et XV. 15. Sed melius est ea voce abstinere, quamvis verbum ipsum *placere* haud raro de philosophorum decretis usurpetur. De *dogmatis* vocabulo ego quidem Muretum nolim accusari. Recte Orell. apud Cic. Acad. prior. lib. II. 43. §. 133. bis edidit *dogma* (cf. de Fin. II. 32. §. 105.) quamquam ibid. cap. 9. §. 27. par erat scribi, ut scriptum legitur: *quae philosophi vocant δόγματα.*

***) Immo *in publico.* Cf. supra pag. 21. R. Fr.

†) Vid. Galen. Tom. V. pag 449. ed. Kuehn. Fr.

††) I. e. haud dubie, ut Cic. or. pro Balb. XIII. 31. epist. ad Att. XVI. 16. Alias est non dubitanter, ut Catil. IV. 3. 5. *ut sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur*, i. e. ut vos eos damnare *non dubitasse videamini.* Matthiae.

†††) Cf. adn. pag. 67. R. Fr.

sunt, iis, quae prodesse possunt, utamur; idem in hoc genere Philosophorum faciendum est, ut, reiecta eorum turpi flagitiosâque vitâ, gravem severamque doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se et potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus qui sapiunt minus parent: sed, illi quidem quid agant, non laborant, artis autem ipsius placitis*) et decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores et praecepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraque vituperanda: cum discrepant et dissident, caussa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reiiciendum. Horum a dictis facta ita distare constat, ut non caelum a terra longius distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones, quibus ea ipsa facta damnantur ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atque ut medici, quo maiorem auctoritatem arti suae concilient, solent interdum enumerare quosdam e praecipuis auctoribus disciplinae suae, qui, quod ita se compararunt, ut praecepta sua non ostentationem scientiae, sed legem vitae putarent, diutissime saluberrimeque vixerunt: ita nos nihil, si volumus, impedit, quamlibet multos Philosophos nominare,**) qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges aliis proponebant, ipsi servaverint, merito sunt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimum quartum aetate provectus est; alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo unquam morbo tentatus esset: et victor, cum ad extremam senectutem sine ullo morbo pervenisset, scalarum lapsu exanimatus est;***) tertius cum imbecilliori valetudine usus esset adolescens, ita eam arte
correxit, ut ad septuagesimum annum pervenerit. Nos e Philo- 74
sophiae castris, ad repellendos ipsius vituperatores, primum quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique virtutis specimen et exemplar, Socratem: qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes quae postea consecutae sunt Philosophorum disciplinae fluxerint; ita vixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis et innocentiae nomen putetur. †) Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo, Xenophon et Plato: quorum uterque summam in dissimili genere eloquentiae laudem pari vitae gravitate cumulavit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquen-

*) Cf. adn. ad pag. praeced. Fr.

**) Hanc verbi *impedit* structuram non esse solis poetis usitatam, ostendit Cicero de Orat. I. 35. 163. de Off. II. 2. 8. Fr.

***) Narrat Plin. H. N. VII. 37. Fr.

†) Similiter loquitur M. Fabius Inst. Orat. X. 1. §. 112. *ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur.* Cf. Isocr. Panegyr. cap. 13. *καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι.* Fr.

tia dicit*) Polemo; de continentia Phryne; de frugalitate et contemptione pecuniae Alexander; de fide et iustitia universus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi caussa accedentem, una voce revocavit ac iurare vetuit: parum sibi decōrum ratus, tam spectatae fidei viro nisi iurato non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, **) unoque verbo tota vetus Academia, et Lyceum, et illa non tam Myconis et Polygnoti picturis quam Zenonis et Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi virtutis et doctrinae officinis innumerabiles viri, incertum doctiores an meliores, prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius ceterique illi aetati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut iis, quibus cum vivebant, ad omnia recta et laudabilia non voce magis quam exemplo praeirent. His copiis facile speramus fore, ut eorum, qui Philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari velint, et in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam veteres Cadmeam ***) nominabant: illa enim et victori luctuosa erat et victo; haec et victoribus erit laetitiae et victis saluti: sin, cum se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem pravitate atque obstinatione animi, et, ut ignavi canes, Philosophiam, ad quam propius

75 accedere non audent, eminus allatrabunt: vos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores serviunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum, neque patimini vos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua et ingenium ad omnia percipienda docilius et corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consuevit. Videte, ut eam iis in studiis collocetis, quae vobis olim maximo et usui et ornamento futura esse cognoscitis. Atque, ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiae, †) connitimini, quantum potestis, ut virtutis et officii praecepta, quae ex me quotidie audictis, non tantum excipiatis animo, verum etiam vita et moribus exprimatis. DIXI.

*) Muretus in marg. Aldinae scripsit *dicet*. D. R. — De *Polemone* cf. supra pag. 72. R. de Xenocratis virtutibus, quae h. l. praedicantur, vid. Valer. Max. IV. 3. extern. 3. II. 10. extern. 2. et eius interpp. Fr.

**) Vid. Plutarch. Alex. cap. 55. Fr.

***) Vid. Erasm. Adag. pag. 958. Fr.

†) Cic. pro Caecina cap. 6. extr. *Iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat*. pro Sext. cap. 10. *Denique etiam sermonis ansas dabat, quibus reconditos eius sensus tenere possemus*. pro Planc. cap. 34. *Si locus habet reprehensionis ansam aliquam, nescio cur severiorem Nicaeam putes quam Rhodum*. Sic igitur Cicero; sed cavendum est tamen, ne temere et sine ulla figura *ansae* vocabulo pro quavis occasione abutamur, et praestat in talibus sic loqui, ut est apud Ciceronem in his (Lael. cap. 16. §. 59.): *Quin etiam necesse erit cupere et optare, ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum*. Ceterum quam h. l. Muretus *maledicentiam* dixit cum Gellio, Cicero pro Cael. cap. 3. §. 6. *maledictionem* vocavit. Fr.

DE IUSTITIAE LAUDIBUS.

ORATIO IX.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. MART. ANNO

M D L X V.

[*Cum quintum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.*]

Quod principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem et intelligentiam cum ad omnes vitae partes utilissimam, tum iis, qui in iure civili excellere locumque aliquem non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter veros et graves et veterum illorum simillimos iurisconsultos obtinere meditarentur, necessariam esse: id et aliqua iam ex parte, quam verum sit, iudicare potuistis, et ex iis praecipue, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis est duce et quasi mystagōgo Aristotele in augustissimum et religiosissimum iustitiae templum; lustranda oculis omnia illius adyta; contemplanda inprimis ipsius deae forma; et tum 76
quae quantaque vis illius potestasque*) sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina et regina virtutum: a qua in omne hominum genus leges et iura manarunt; quae benefactis honores et praemia, malefactis ignòminias et supplicia proponens, studia bonorum excitat, malorum improbitatem coërcet; qua sublatà, non domus ulla, non civitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique universitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc veniam, ut, paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae priscis temporibus summa sapientia praediti homines de iustitia tradiderunt. Iustitiae originem a caelo esse dicebant; illic eam et vigere et ex omni aeternitate viguisse; certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia, ideoque aeterna atque immortalia esse. In iis autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam et omni ex parte perfectam iustitiam materiae vitio cerni non posse: esse tamen aliquam caelestis illius imaginem, alibi expressiorem, alibi minus

---

*) Quid differant *potestas* et *potentia*, et utrum h. l. praestet, explicabit Kritz. ad Sallust. Catil. 38. pag. 177. Fr.

expressam: futurum enim alioqui,*) ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura et certiora illius vestigia retineret, ita esse eam perfectiorem,**) stabiliorem, immortalitati viciniorem: ut pauciora minusque certa, ita minus perfectam minusque constantem pluribusque casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant, eaque dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est; et quatenus ad compositionem quasique coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas et migrare conentur; si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemque naturam depascat et absumat; si aqua non contenta iis terminis, quos pepigit Deus, terram operiat et obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, et talem quandam confusionem, qualem poëtae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum
77 copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda et constituenda oportet: nonne iustitià quàdam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cuiusque pro ratà portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripertità tempestatum varietate, qua distinctus est annus, idem observari posse dicebant. Quae cum ita eunt, ut quàdam ipsius naturae quasi lege sancitum est, hoc est, cum et tellus conceptis seminibus hiberno frigore adstringitur, et vernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cum et fruges fructusque arborum aestivo calore probe percoquuntur, et eodem sub autumnum remittente se paullatim ac frangente mitescunt: tum et saluberrimus annus est et maxima rerum ad victum necessariarum ubertate ac copia insignis. Cum contra fit, tum et caritas exsistit annonae, et variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. // Cumque unusquisque nostrum duabus ex partibus coniunctus concretusque sit, corpore et animo: earum partium ex utraque, quae iustitiae iniustitiaeque vis esset, liquido perspici posse adseverabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem et corporibus et animis ex iniustitia evenire: iustitià salutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quatuor sint, quae quatuor elementis proportione respondeant, igni flava bilis, animae sanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quam diu haec cum aequabilitate quadam inter se permista sunt, valemus ac vigemus; cum eorum aliquod aut potentius aut infirmius, aut plus aut minus iusto est,

*) Vitandum hoc vocab. iis est, qui Ciceronem sequuntur. Vid. Hand. Tursell. I. pag. 235. sq. et Orell. ad Cic. orat. §. 49. pag. 40. ed. min. Fr.

**) Sic locutus est Columella de re rust. VI. 27. *ut quaeque est praestantior, ita ubere campo pascitur.* Cicero et eius aequales semper superlativum ponunt. Simile tamen est quod legitur Lael. V. 19. *mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quaedam; maior autem, ut quisque propius* (*proxime* Orell. Fr.) *accederet.* Matthiae in Eloquent. Lat. Exempl. pag. 166. et 39.

aut se a communione ceterorum segregavit: conflictamur variis
morbis tandemque interimus. Qua de re principis medicorum
Hippocratis in libello de natura hominis*) haec verba sunt:
*Corpus hominis habet in se sanguinem et pituitam et bilem duorum
generum, flavam et nigram: ex iis omnibus ipsius corporis natura
est: eis fit, ut et doleat et bene valeat. Bene igitur valet, cum
ea moderate inter se affecta sunt et temperatione et potestate et
copia, maximeque si permista sint; dolet autem, cum eorum ali-
quod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum neque cum
ceteris omnibus temperatum.* Haec Hippocratis verba ipsa ex-
pressi: ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix
iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne
ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae 78
potest. Nisi enim vis aliqua sit, quae et siccum et humidum ali-
mentum, ubi iam coctum atque confectum et in succum ac sangui-
nem conversum est, aequabiliter distribuat ac dispertiat, atque
id quod cuique parti aptum et accommodatum est, et quantum opus
est, tribuat, neque alias partes, tumidas et redundantes, alias
exhaustas et enectas esse patiatur: facile intelligimus, haec tam
admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformitatem habitura
et quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in
animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniusti-
tia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus,
qua ratiocinamur, qua proxime**) divinam naturam accedimus;
altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed
obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri ius est, id fit,
hoc est, cum pars illa superior imperat, et tanquam habenas te-
nens, currum regit; paret altera, et quo illa cumque ducet se-
quitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officii ac vir-
tutis splendor elucet. At cum excusso ac depulso rationis iugo,
cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus civis, fasces
arripit, in arcem invadit, mentem de sua sede contra ius fasque
deturbat: tum, ut navis discordibus acta ventis, sic hominis vita
contrariis et inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus
agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps
ruit. Ipsis igitur et animorum et corporum nostrorum inter se
partibus, ut utrisque bene ac beate sit, iustitiam quandam inter-
cedere necesse est. Sed idem in societatibus convictuque homi-
num multo evidentius multoque illustrius cernitur. Quomodo enim
patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum servis, quae primae
coniunctiones sunt, convenire poterit; quae eis omnibus vita erit,
nisi et ille iuste imperet, et hi iuste pareant? Si vir in uxorem
iniurius ac contumeliosus esse velit, neque eam pro comite indivi-

*) Tom. I. pag. 352. sq. ed. Kuehn. Fr.

**) Deest *ad* in Aldina. Quam constructionem defendere licet exemplis apud Drakenborch. ad Liv. IX. 40. Sed magis Ciceronianum est *accedere* cum praepositione, quod Ingolstadienses ediderunt. D. R. — Cf. pag. 321. et adn. Tom. II. pag. 525. R. Fr.

dua vitae, pro divinorum humanorumque omnium socia, sed pro
scorto aut pro ancilla habere; si uxor sua domestica curatione
non contenta, implicare se aliis rebus et viri partes praeripere
79 conetur, neque se ei morigeram praebeat; si uterque liberos in servorum, servos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos quam ius est, imperio premat; si liberi parentum, servi dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non videt, nullam in domo ita instituta concordiam, nullam benevolentiam, nullam animorum voluntatumque consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querelarum, contentionum fore? ut in qualibet solitudine, in quamlibet vastis ac desertis et ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suavior vita quam in ea domo, unde iustitia exsulet, esse videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem,*) omnem amabilitatem vitae, vitam denique ipsam tollit e vita, qui iustitiam tollit. Egrediamur, si videtur, domo, et in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum iudicet, quin eum, quasi maleficum aliquod et noxium animal, refugiat, aversetur, odio habeat? quin eius concursum**) dirum sibi ac tetrum atque ominosum putet? Quamvis enim omnia vitia bonis viris odiosa atque invisa sunt:***) tamen iniustitia praecipue alienat ab iis, in quibus est, aliorum animos, omniumque sibi odia conflat, conciliat, colligit. Ceteris vitiis affectos aliquo modo ferimus; quibusdam ignoscimus; quibusdam non nimis offendimur; quibusdam in hac vitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant; avaros tolerant; multos aliena intemperantia non offendit; qui voluptates nimis refugiunt, etiam severitatis ac castimoniae laudem ferunt; audacium in bello interdum aliquis usus est; timidis et nimis cupidis vitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat;†) suis, alienis, civibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus invisus, exosus,††) intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua vitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere et occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi et praedicari velint: facilius tamen reperias, qui se avarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum esse fateatur.

---

*) Cf. adn. pag. 40. R. Fr.

**) Muretus *occursum* scripserat. D. R. — Idem vult Wyttenb. in Catharsio, quod abest a Leidensi opusculorum collectione; sed habet ed. Brunsv. Tom. I. pag. 334. Friedemann.

***) Cf. adn. ad pag. 5. R. Fr.

†) Usitatior ea ratio est, qua *odio flagrare* dicitur, qui ipse odit alterum: quamquam quod scripsit h. l. Muretus, similibus loquutionibus defendi posse concedo. Fr.

††) Haec vox apud meliores Latinorum scriptores nisi activa significatione non dicitur. Cf. Nolten. Lex. Antib. pag. 943. et Tzschuck. ad Eutrop. VII. 23. pag. 528. Fr.

Quin etiam ceteris vitiis suis hanc aut defensionem aut excusationem praetendere ac praetexere consueverunt, se in neminem iniurios esse. Avarus sum, fateor: sed ita, ut mea conservem, 80
suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo voluptati, hilare vivo: quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium*) homo impurissimus,

Leno, inquit, *sum, fateor: pernicies communis adolescentium:*
Periurus, pestis: tamen tibi a me nulla est orta iniuria.

Videte, quam odiosa quamque abhorrens a natura sit iniustitia; quam turpe atque invidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt, aliis se vitiis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Civitates vero et regna et imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, aut postea tam multa saecula conservare ac propagare potuisset? Nam et convenerunt homines et vitam una colere decreverunt, cum se aequo iure usuros et quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis quam legibus a vi atque ab iniuria tutos fore confiderent: et quam diu id observatur, tam diu amice inter se ac concorditer vivunt; simul atque ab aequitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones et bella civilia exsistunt. Praeclare, ut omnia, Euripides:**)

Custodia legum civitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum plerisque civitatibus exitiosum esse. Iustitia civitates a parvis et humilibus profectae principiis brevi tempore ad magnam potentiam pervenerunt: iniustitia florentissimae et opulentissimae breviori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis vinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat,***) vi atque metu, sed iustitia et aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad virtutem magistros dabant, tum unum inprimis, a quo iustitiam doceretur. Paedalios etiam, Indicam gentem, litteris proditum est in sacris publicis nihil aliud a diis quam iustitiam petere solitos esse: †) quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim et perpetuas illius, ut poëtae loquuntur, sive comites sive sorores, ve- 81

*) Adelph. II. 1. 34. Fr.
**) Fortasse respexit Eurip. Suppl. 312.
(τὸ γάρ τοι συνέχον ἀνθρώπων πόλεις
τοῦτ' ἔσθ', ὅταν τις τοὺς νόμους σώζῃ καλῶς. Fr.) Matthiae.
***) Vid. Plutarch. Dion. cap. 10. Fr.
†) Vide Stobaeum de Iustitia serm. IX. pag. 105. ed. Aurel. Allobrog. a. 1609. Fr.

ritatem et fidem, pax et amicitia et bonarum artium cultus et omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam tubae, nunquam litui audirentur; arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur; belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane et ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset virtus praestantior, iustitiane an fortitudo: haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem valet; at illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est. *)

Tutus hos etenim rura perambulat;
Nutrit rura Ceres almaque Faustitas;
Pacatum volitant per mare navitae;
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris;
Mos et lex maculosum edomuit nefas;
Laudantur simili prole puerperae;
Culpam poena premit comes.

quemadmodum suavissime cecinit Horatius.**) Ubicunque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non venefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur:***) ea denique propemodum eveniunt, quae aureae aetatis hominibus evenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob caussam

Ver erat aeternum placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores,
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis:

quam quoniam homines

Sponte sua sine lege fidem rectumque colebant. †)

Neque enim debemus illa poëtarum figmenta tanquam inania modo quaedam aurium oblectamenta accipere, sed ex eis discere, Deum
82 ipsum favere hominibus iustis; eorum ††) labores fortunare; eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu neque cogitatu fas est, eum, qui summe iustus est aut ipsa potius iustitia, non esse amicum, benevolum, propitium iis, qui ad iustitiam omne suum studium conferunt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus †††) quoque, non tantum aureus et

*) Plutarch. Ages. cap. 23. et Apophth. Tom. VI. pag. 722. Rsk. Fr.
**) Carm. IV. 5. 17. sqq. Fr.
***) Cf. Cic. II. in Catil. §. 7. Fr.
†) Ovid. Metamorph. I. 107. et 90. Fr.
††) Usitatius erat *iis labores fortunare.* Fr.
†††) Opp. et dd. vs. 225. Fr.

ad verbum ediscendus poëta, *) verum etiam Philosophus inprimis bonus, multis versibus persequitur ac percenset ea bona, quae a Deo tribuuntur cultoribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia civitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes laetas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis eiusmodi pestibus conflictari: hos et fame et peste **) et bello et aliis innumerabilibus malis iniustitiae suae poenas dare. Recitarem versus ipsos, nisi Graeca quidem huic sermoni admiscere nollem; Latine autem me inaffectatam quandam illorum iucunditatem pari gravitate coniunctam assequi posse diffiderem. Quodsi haec non essent, sique iniusti quidem abundarent omnibus copiis, in summa opum atque honorum affluentia viverent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent; iustos autem odium, contemptus, egestas, exilia, orbitates, damna omnia sequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone divinitus et religioni nostrae convenienter traditum ac disputatum est, iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant, semper beatos; iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisque rebus infelicissimos esse. Dixi de iustitia, non quaecunque poteram: neque enim id tempus tulisset, neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant: sed ex infinita copia eorum, quae dici possunt, quantum satis esse hodiernae disputationi iudicavi: quotidie autem, ut spero, plura et meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animadverti, ut cum ad clausulam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breviter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant: id ego quoque facere cupio; sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificii eam rem indigere aiunt, quod mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboque vobis verba quaedam Poli Lucani ***) nobilis Philosophi, unius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, 83
quae magna Graecia vocabatur: quibus verbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. *Iustitia*, inquit, *ceterarum omnium virtutum parens et altrix vocanda mihi videtur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit, aut fortis, aut prudens. Est enim harmonia quaedam et pax totius animi cum apto et composito motu. Illius autem quanta sit vis, magis e ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent: huius ad omnia, quae composita sunt, et ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem providentia vocatur et harmonia et iudicium et mens Deorum, qui ita statuerunt. In civitate autem pax et bona legum*

---

*) Cic. Acad. II. 44. 135. *Est enim non magnus, verum aureolus et — ad verbum ediscendus libellus.* Perperam statuunt nonnulli idem esse *verbotenus*, quod quomodo usurpetur, docent Lexica et Nolten. Antibarb. pag. 764. Fr.

**) In hoc quidem membro quum de morbo contagioso, ut vocatur, sermo sit, *pestilentia* potius quam *peste* dicendum erat. Vid. Nolten. Lex. Antib. pag. 1096. sq. Verum talia non ubique accurate servantur. Fr.

***) Apud Stobaeum Serm. IX. pag. 105.

constitutio merito dicitur. In privata domo, viri quidem et uxoris mutua concordia, servorum autem in dominos bonus animus, et vicissim in dominis amica et benevola servorum procuratio. In corpore autem et animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, vita et bona valetudo et integritas virium: iam autem sapientia omnisque scientia. Quae igitur una et totum et partes ita regit et servat, efficiens omnia inter se concordia et amica, quidni communis omnium parens et altrix omnium suffragiis praedicetur? Haec ille. Ego autem ad huius virtutis tractationem et cognitionem et ad has pulcerrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est: qui de ea scripsit, Philosophus praestantissimus. Utinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos vestros excitandos. Sed, quo minus doctrina et ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid et navare possit. *) Multum a me operae iampridem in hoc libro positum est; multae noctes vigilatae, ut ad illius intelligentiam pervenirem: praecipue olim, cum in iuris civilis studia incumberem, ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto me usque adhuc valde fefellisse vestram de me opinionem, neque saepe id, quod pollicitus sim, non praestitisse. Mihi credite: si quantum ego ad docendum, tantum vos ad discendum diligentiae afferetis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiatis. DIXI.

---

84 DE SUI COGNITIONE DEQUE OMNIBUS HUMANI ANIMI FACULTATIBUS.

O R A T I O X.

HABITA ROMAE IV. ID. NOVEMB. ANNO M D L X V.

[*Cum sextum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.*]

Croesum olim Lydorum regem opulentissimum, petendi oraculi caussa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex Deo, non leve quiddam et nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aheno testudinem simul et agnum coquens experiri voluerat, num-

*) Cic. ad Fam. VI. ep. 1. extr. *nemo est tam afflictus, quin, si nihil aliud studeat nisi id quod agit, possit navare aliquid et efficere.* Fr.

quid eorum quae agerent homines Deum lateret;*) neque quid se
facere oporteret, ut ex se procrearet liberos; neque ecquid adver-
sus Persas bellum suscipere deberet; neque denique quidquam si-
mile eorum, quae prius quaesiverat: sed rem omnium multo maxi-
mam multoque dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omni-
bus operae ac studii collocetur: quomodo felicitatem consequi et
quid agens id quod supererat aetatis beatissime transigere posset.
Sapienter hoc quidem et non pro eã, qua plerisque in aliis rebus
usus est, inconsiderantia**) et temeritate: quod de via, quae
ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse,***) ne-
que cuiusquam hominis fidendum consilio, sed Deum consulendum
iudicavit. Responsum autem ei redditum est plane praeclarum et
illa, quae tum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum:
non si maximos auri argentique acervos exstrueret, non si multos
exercitus aleret, non si terminos imperii sui longe lateque pro-
ferret; sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore.†)
Iam etsi apud nos, qui vera religione imbuti sumus, nihil Apolli-
nis valere debet auctoritas: tamen eiusmodi oracula, quae prae-
ceptum aliquod utile ad instituendam vitam continent, amare et 85
magni facere debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud quam
insignes quasdam et eximias sapientissimorum hominum sententias,
quae quoniam divinitus immissae in eorum animos videbantur, ad
Deum referebantur auctorem. Quoties igitur audīmus, Apollinem
respondisse Croeso, beatum eum fore, si se cognosceret; quoties
praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legi-
mus: toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum esse
cognitionem sui: cum inter omnes omnium aetatum sapientes viros
convenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis; neque ulla
re unumquemque nostrum in plura aut graviora mala quam sui
ipsius ignoratione prolabi. Quod cum ita se habeat, omnibus vi-
ribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum
in ea momenti ac ponderis ad beatam vitam situm est, consequa-
mur. Sed in hac re illud primum videndum est, quid sit nosse
se: ne, eo secus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur.
Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod iube-
mur, nisi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non
alius melius nos quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Al-
cibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non

---

*) Non imitanda est haec dicendi ratio, qua mirum quantum delectantur qui nunc Latine scribunt: *hoc me (mihi) latet*. Nam qui in hanc rem laudatur locus Ciceronis I. Catil. 6. §. 15. nihil probat. Vid. Orell. et Zumpt. Gramm. Lat. §. 390. item Nolten. Lex. Antibarb. pag. 1548. Heusinger. Observatt. Antibarb. pag. 473. Fr.

**) Utitur hoc voc. Suetonius in Claud. cap. 39. *Inter cetera in eo mirati sunt homines et oblivionem et inconsiderantiam, vel, ut Graece dicam, μετεωρίαν et ἀβλεψίαν.* Idem est apud Cic. III. ad Q. fratr. ep. 9. §. 2. ubi vid. Orell. Fr.

***) Rectius *ipsi* et mox *se ipsum cognosc.* Cf. adn. pag. 5. R. Fr.

†) Xenoph. Cyrop. VII. 2. 20.

Σαυτὸν γιγνώσκων, εὐδαίμων Κροῖσε περάσεις. Fr.

corpus ostendat; semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud *) esse; uti autem homines et partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, et toto corpore; ex quo effici, ut, quantum inter artificem et instrumentum interest, tantum inter hominem et corpus intersit. Quam sententiam et Aristoteles libro decimo Ethicorum **) comprobavit, et apud Ciceronem libro sexto de Repub. ***) his verbis Africanus expressit: *Mens cuiusque is est quisque: non ea figura, quae digito demonstrari potest.* Quod si homo non corpus est, sed animus, qui iubet, †) ut nos ipsos noscamus, illud videlicet iubet, ut noscamus animum nostrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tusculanarum disputationum: ††) *Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non*
86 *enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aliquod animi aut receptaculum.* †††) Duo sunt, quae hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, et nosse se nihil esse aliud quam nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eandemque rem non uno eodemque modo a diversis artificibus considerari. Angulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum librorum, *) alia ratione considerat Geometres, alia faber. Sic et hominem aliter medicus, aliter pictor; et animum hominis aliter Physicus considerat, aliter Politicus. Physici, quae sit animorum natura, quaerunt: simplex, an composita atque concreta; corporea, an expers corporis; mortalis et caduca, an immortalis et aeterna; sitne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas suam in corpore sedem quasique domicilium habeat a ceteris secretum ac separatum. Nos quaecunque de iis et talibus ab eis, duntaxat religioni nostrae consentanea, traduntur, tanquam vera et indubitata ponentes, animum ea tantum ratione consideramus, qua vel depravari et corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici et ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perduci potest. Quare cum hodie nobis illud propositum sit, ut

*) Immo *diversum.* Nam quod in Cic. epist. 2. ad Fam. lib. III. legebatur, *Nos ab initio spectasse otium nec quidquam aliud a libertate communi quaesisse* — ex Med. Cod. correctum est, *Nos — aliud libertate* etc. Cf. Hand. Tursellin. I. pag. 42. et Schmid. ad Horat. Epist. I. 16. vs. 20. Fr.

**) cap. 7. extr. Fr.

***) cap. 24. Fr.

†) Rarior, nec imitanda, constructio, *iubeo, ut.* Vide Dukerum ad Liv. XXIII. 21. D. R. — Cic. IV. in Verr. 12. §. 28. *Hic tibi in mentem non venit iubere, ut haec quoque referret.* Cf. BCrus. ad Sueton. Vespas. cap. 23. Zumpt. Gramm. Lat. §. 617. pag. 484. ed. 6. Fr.

††) cap. 22. §. 52. Fr.

†††) Orell. *quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum.* Fr.

*) cap. 7. Fr.

ex Aristotelis, in iis libris, qui ad moralem Philosophiam pertinent, sententia, de animi humani partibus deque uniuscuiusque illarum perfectione verba faciamus, (hoc enim potissimum modo praeparandos esse vos duxi ad cognitionem et intelligentiam eorum, quae in huius sexti libri explicatione tradentur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostrae, eamque suis regionibus ac terminis circumscribemus: ut ab iis, quae Physicorum sunt, abstinentes, ea tantum, quae ad munus nostrum proprie pertinent, explicemus. Hoc loco prope supervacaneum esse iudico, petere a vobis, ut me attente audiatis. Certe enim ea vobis caussa huc veniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, si, quos lavandi caussa in balneas ingressos videt, ab eis multis precibus petat, ut lavent: ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi huc convenistis, id si ut faciatis vos rogem. Oratorum iste mos est,
qui, etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri, 87
tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, adversus artis suae praecepta fecisse se putant. Meum est conari, ut*) auditu digna adferam; vestrum, ne ea praetervolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos vestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, praestandum imparatus venirem, provisum est: vos quoque ad me qua soletis benignitate et attentione audiendum satis vestrapte sponte paratos esse confido.

Animi nostri sive partium sive facultatum bipertita divisio est. Partim enim ipsarum**) ratione praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas vocamus, quae ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quae etiam in bestiis atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri et ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decrevimus) duplicem ipsae quoque habent varietatem. Aliae enim sunt, quae vitam continent; aliae, quae animal constituunt. Quae vitam continent, tres sunt: quas illa et in rebus inveniendis acutissima et in eisdem appellandis disertissima Graecorum natio vocat *τὸ θρεπτικόν, τὸ αὐξητικόν, τὸ γεννητικόν.* Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus haec exprimamus, non habemus; iis autem, quae postea cusa sunt, uti propter quandam, ut verum fatear, stultam et ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusque *vim nutriendi*, *vim augendi* et *vim procreandi.* Hae omnes non in animalibus modo sunt, verum etiam in stirpibus. Quae autem constituunt animal, duorum ipsae quoque generum sunt. Partim enim cognitione quadam et apprehensione, partim appetitione et declinatione cernuntur. Illas *γνωστικὰς* Graeci, has *ὀρεκτικὰς* vocant. *Γνωστικαὶ* in animalibus sunt

*) Inusitata Latinis structura est *conor ut hoc faciam* pro simpl. infin. Quamquam h. l. facile potest perspici, cur ea dicendi ratione Muretus uti maluerit. Fr.

**) Cf. Cic. de Off. II. 21. 72. et adn. Beier. Fr.

duae, sensus et phantasia: utendum enim est hoc, quando Latino
caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum, non etiam
universa, nisi quatenus sunt in singulis. Non enim lapidem aut
lignum proprie ac per se videmus, sed hunc lapidem et hoc lignum:
aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, sed huius lapidis
aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, ut Ci-
88 ceronem locutum esse aiunt, *) sive, ut posteriores locuti sunt,
substantiam: sed ea tantum, quae ei adiuncta sunt: neque rosam
aut videmus aut olfacimus, sed rosae odorem olfacimus, colorem
videmus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero quinque:
quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum **) alii in aliis
desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam
et, ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea
iudicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores iudicare non
possunt: ut hoc flavum esse dulce, et hunc, qui accedit, esse
Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est,
nunquam fallitur: dum et intervallum moderatum sit et instrumen-
tum et id, quod interiicitur, probe affectum. At phantasia saepe
fallitur: ut cum in picturis eminere videntur quae plana sunt; ut
cum remus in aqua inflexus videtur; ut cum cani Aesopeo imago
carnis in aqua caro videbatur. Hanc inesse in bestiis vel ex eo
cognoscimus, quod earum pleraeque et meminerunt et somniant,
ut equi, ut canes; quorum neutrum sine ea, de qua loquimur,
facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quas in perse-
quendo fugiendoque cerni et Graece ὀρεκτικὰς vocari diximus.
Nam cum omnem sensum voluptas aut molestia comitetur; quarum
altera naturae consentanea et amica est, altera adversa et inimica:
fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis et appetitio
eorum, quae iucunda, et fuga eorum, quae molesta esse videan-
tur. Ὀρεκτικὰς δυνάμεις Aristotelis interpretes, Hammonius,
Eustratius et alii vulgo duas tantum faciunt, *ἐπιθυμίαν καὶ θυμόν.*
Sed intelligendum est, in omnibus animalibus existere et ex bono
praesenti laetitiam et ex eo, quod nondum adepta sunt, cupidi-
tatem; et aegritudinem ex praesenti malo et metum ac declinatio-
nem, si mali quid imminere videatur. Haec Stoici, ut me tertio
abhinc anno ***) ex hoc ipso loco dicere memini, propria homi-
nis, non ei cum ceteris animalibus communia esse voluerunt.
Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere,
sed quasi cupere: eodemque modo neque vera ipsas laetitia neque
89 vera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quandam ac si-
militudinem habere. Quam opinionem, ut stultam et deliram,
exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius aliique. Sed Stoici,

*) Vid. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 932. sq. Muret. V. L. XV. 20. Fr.

**) Muretus in marg. Aldinae bene correxit *ceterorum.*

***) Immo *abhinc annos tres* vel *abhinc tribus annis.* Neque enim quisquam veterum Latinorum *abhinc* (quod, ut hoc addam, annorum vel dierum nominibus ubique praeponitur) cum ordinalibus copulavit, quod saepe faciunt qui nunc Latine scribere sibi videntur. Fr.

si dogmatum suorum constantiam ac convenientiam retinere ac conservare vellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis, molestiam; ex opinione boni imminentis, cupiditatem; ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed verius est, haec omnia convenire etiam in bestias: neque ex opinione tantum consistere, sed etiam ex sensu aut phantasia boni malive aut praesentis aut imminentis. Omnes igitur illae facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eae, quae Graecorum lingua *ὀρεκτικαὶ* nominantur, etsi ratione praeditae non sunt, rationem tamen audire et eius obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quivis facile intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: at saepenumero laetitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi adversari videmus. Rursus, esse iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Aristotelis *) sententia dicitur, *τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι· τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν· τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν.* Haec Latine ita expedite et, ut ita dixerim, rotunde explicari non possunt. Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc et omne militabitur

bellum, in vestrae *spem gratiae.* **) Conabor, si qua ratione possim, haec ita Latine eloqui, ut intelligantur: *Earum animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio. Tales autem sunt quinque, vis alendi, vis augendi, vis generandi, sensus et phantasia. Nam* 90
hae omnes et communes nobis sunt cum mutis animantibus, et ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera vis est concupiscendi bonum propositum eiusque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens et eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae. Nam et concupiscunt et laetantur et metuunt et dolent. Deinde quod saepenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit.

*) Eth. Nicom. I. cap. 13. Fr.
**) Horat. Epod. I. 23. Fr.

Qualis est Ovidii Medēa, quae se ait videre quidem et probare meliora, deteriora autem sequi. *) Nullo autem modo fieri potest, ut eădem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam **) a ratione esse cupiditatem. Unde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodam modo participes? Quoniam eas rationis audire imperium eique parere interdum videmus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam **) esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles divinam illam et nunquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε, θεά, ἔπος εἰρύσσασθαι,
Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον· ὣς γὰρ ἄμεινον. ***)

Homini, quantumlibet †) irato, rationem tamen audiendam eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: vereque dictum est ab antiquo poëta, morbis hominum rationem mederi. ††) Sic qui gaudent dolentve quibus non oportet, aut plus minusve quam oportet, eodemque modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere et conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo
91 horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere; sed tamen quodam modo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae virtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam et recepto vocabulo Morales nominantur. Sequitur nunc, ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita et hominum propria est: cuius etiam ipsius vires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt. Appetitionis duas, voluntatem et *προαίρεσιν*, quam vulgo electionem vocant: quarum voluntas semper tendit ad bonum; *προαίρεσις* variat et modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re et diximus multa, cum librum tertium explicaremus, et in librum septimum, ubi de continentia incon-

---

*) Metamorph. VII. 20. Fr.

**) Cf. adn. ad pag. 85. R. Fr.

***) Iliad. I. 216. sq. Fr.

†) Rarum hoc est vocabulum ac multo etiam minus imitandum quam, quod apud Muretum saepissime legas, *quamlibet* (cf. pag. 79. 71. 70. 68. 112. R.) Nam quod apud Sueton. in Vespas. cap. 5. edebatur *quantumlibet magnum*, pro eo ex optimis libris dudum repositum est *quamlibet magnum*. Vid. Oudendorp. Fr.

††) Cf. Cic. Tusc. Disp. III. 31. §. 76. (nam alius locus mihi nunc quidem non est in promptu):

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existumo,
Mederi posse rationem iracundiae. Fr.

tinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt.*) Tres cognitionis, *δόξαν*, id est, opinionem, *διάνοιαν*, quam mentis agitationem Cicerone, nisi fallor, auctore vocare institui, et *νοῦν*, quem aut mentem aut intelligentiam vocemus licet. Mentis cum sensu ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde et saepe Aristoteles oculum mentis vocat; et dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore; et, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Ut enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum, quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum, quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus; apprehenduntur mentes illae ab omni contagione materiae separatae; apprehenduntur mundi et eorum, quae illius ambitu continentur, primordia, ceteraque eiusmodi, quae multis magnisque obscuritatibus involuta et in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita et retrusa, iis demum perfecte patent, qui puro et ab omnibus libero cupiditatibus animo caelestem quandam in terris vitam agunt. Ad illud mentis lumen cum se applicuit et admovit *διάνοια*, in qua inest vis ratiocinandi et ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exsistit et exoritur illa omnium virtutum suprema, quam magnificentissimo vocabulo *σοφίαν* Graeci, Latini sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest: recteque iudicavit sive Thales Milesius sive quis alius**) (non enim inter omnes convenit) solum Deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus qui de Deo rebusque divinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum caussis disserebant, ea- 92
rumque rerum cognitione ceteris excellere videbantur, eos sapientes vocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem divinarum humanarumque rerum et caussarum, quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non sophon se, id est, sapientem, sed Philosophum, id est, sapientiae amantem esse professus est;***) ab eoque deinceps qui se iisdem quibus ille studiis dediderunt, Philosophorum appellationem retinuerunt. At mente in rebus tam sublimibus tamque arduis uti, paucissimis hominibus datum est. Pleraque pars in foedissimo eodemque tenacissimo corporearum†) cupiditatum coeno haerentes et quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad divina et caelestia ne adspirare quidem possumus. Quod cum ita sit, in omnibus tamen hominibus lucent quasi scintillae quaedam illius luminis; quibus fit, ut principia disciplinarum et communes illas sententias, quas *ἀξιώματα* aut *κοινὰς ἐννοίας* vocant, ita videamus quasi ea, quae cernuntur oculis, eisque sine caussa firmius etiam ac certius, quam iis, quorum caussam tenemus, assentiamur. Ad quas cum se admovit *ἡ διάνοια*, et ex aliis alia quaedam necessario collegit,

*) Cf. Tom. III. pag. 445. sq. R. Fr.
**) Pythagoras, ut est apud Diog. Laërt. prooem. §. 12. Fr.
***) Cf. Cic. Tusc. Disp. V. 3. Fr.
†) Cf. adn. pag. 40. R. Recte positum est supra pag. 86. R. Fr.

efficitur ἐπιστήμη, id est, scientia, quam esse aiunt cognitionem rei per primam, propriam et necessariam caussam. Quid mens proprie quidque διάνοια sit, diximus, simulque paucis cum sapientiae, tum scientiae originem ostendimus. Quarum utraque ad eam vim mentis pertinet, quam Graeci, ducto a contemplatione vocabulo, νοῦν θεωρητικὸν vocant. Est enim et altera, quae ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine et aptiori ad omnia complectenda, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἑκάστῳ, quasi tu dicas mentem, quae non simplicem, ut illa, veritatem sibi propositam habeat in eaque acquiescat, sed referatur praeterea alio, ut ad actionem aut ad operis alicuius molitionem et effectionem. Hac aut videmus duce natura aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis et malis, expetendis et fugiendis: eiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem; colendam esse iustitiam; ab iniuria abstinendum; vim vi repellere ius fasque esse: itemque alias, quae quasi principia sunt ac semina artium ad vitam necessariarum. Ad haec principia cum accessit primum διάνοια, quae, ut dixi, alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens
93 progreditur ac provehitur paullatim longius; deinde diuturnus usus et experientia cum accurata et diligenti animadversione ac notatione eorum, quae eveniunt in vita: exsistit illa magistra vitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium virtutum dux gubernatrixque prudentia; eademque illâ vi excogitatae, auctae et ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, varium et multiforme*) monstrum, quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. Quamquam enim in rebus incertis et fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet; sed indomita quadam et effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia venditans, homines nimium fidentes sibi in gravissimos ac perniciosissimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta et instabilis est, nullius virtutis origo tribuitur: nisi quod bona opinio de iis, quae sciri possunt, praeparatio quaedam est ad scientiam; bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo vero ut in disciplinis quaedam ponuntur, quibus sine ulla dubitatione credendum est: ita ait Aristoteles**) opinionibus ac sententiis senum et eorum, quos longa et multiplex rerum experientia cautos ac providos effecit, in consilio capiendo et in instituenda vita maximam fidem habendam esse: eas enim eandem vim ad prudentiam, quam illa principia ad scientiam, obtinere. Dixi breviter, ut proposueram, de omnibus humani animi

*) Cic. Acad. poster. I. 7. §. 26. *Earum igitur qualitatum sunt aliae principes, aliae ex his ortae. Principes sunt uniusmodi et simplices; ex his autem ortae, variae sunt et quasi multiformes.* Fr.

**) Eth. Nicomach. VI. 12. Fr.

facultatibus; et quamquam hanc totam disputationem quotidianis verbis et inornato dicendi genere contexui, tamen confido, eam vobis non minus gratam fuisse, quam si omnes undique flosculos colligens, omnes dicendi lepōres ac festivitates aucupans, concinno quodam ac modulato verborum sono aures vestras demulcere studuissem. Potestis autem facile perspicere ex iis, quae dicta sunt, quibus de rebus in hoc sexto libro explicando disputaturi simus. Nam cum in superioribus libris earum virtutum, quae sunt in illa parte animi, quam per se ratione carere, sed rationi tamen parere posse diximus, natura pertractata sit: in hoc de virtutibus illius superioris ac divinioris partis, hoc est, de intelligen- 94
tia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia disseremus. Quid igitur? finemne statim faciam, (id enim a me iam expectari video) an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis vos cohortabor? Ego vero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad persequendam pulcerrimam et fructuosissimam studiorum viam, ullo aut loco aut tempore mea vobis cohortatio defuisse videatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis vobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eiicienda sit? Ubi, quaeso, istam egregiam indolem, quam in plerisque vestrum videmus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae virtutisque semina omnium aptissimam, aut honestius aut suavius aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari, quo ad discendum invitari atque allici possit, cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum et remotarum a cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarum actionum evolvendis, in patefacienda sapientiae scientiaeque natura necessario tractanda erunt. Est, quem non tam ardua et sublimia quam in quotidiano usu posita et ad instituendam vitam accommodata delectent? Utilissimis ad vitam praeceptis aures eorum qui me audient quotidie personabunt. Est, cui antiquitatis cognitio et veteris historiae commemoratio iucunda sit? At nos quidem scitis vix ullum praeceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Graeca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus. Poëtarum alius amoenitate ducitur? Nos vero ex optimis utriusque linguae poëtis pulcerrima quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras eius quasi salis adspersione condimus. Graecam linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie Graece loquentem audiet: qui eà linguà dictus est aureum orationis flumen fundere. *) Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Graecis non pessima Latina faciamus; neu quis a nobis au-

*) Cf. adn. pag. 43. R. Fr.

diendis, tanquam in Latine loquendo non satis diligentibus, abs-
95 terreatur. Omninoque quicunque tantam huc animorum alacritatem tantamque discendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum varietatem et quantum perspicue docendi studium adferam, faxo, nunquam eis veniat in mentem, quod docenti mihi assiduam operam dederint, poenitere. DIXI.

PRO ALFONSO II. DUCE FERRARIAE ETC. AD PIUM IV. PONT. MAX.

(1559-65)

O R A T I O XI.

NON EST HABITA.

Si quis est, qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariae Dux, posteaquam te in summum istum et caelo proximum dignitatis atque amplitudinis gradum communi patrum omnium voluntate ac iudicio sublatum esse cognovit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quasque ille gaudendi caussas habuit, earum unaquaeque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere voluerit, simul et id, quod cupit, intelliget, et mihi, si forte illius gaudii magnitudinem verbis exaequare non potuero, ignoscendum potius quam succensendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo verborum genere satis exprimi possunt, acris et intelligentis aestimatoris*) est, non dicentis imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id, quod agitur, singulare quiddam et eximium esse iudicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis vehemens atque illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus ut insignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod sapientiae
96 tuae summa totius Ecclesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis caussis adductus est, quae ceteros quoque principes Christianos admirabili ob eam rem voluptate cumularunt, **) tum aliis etiam quibusdam ad se proprie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio gaudium ipsius maius et insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse, qui per omne anteactae vitae spatium talem se praestitisset, ut tanquam perfectum et absolutum antiquae illius innocentiae et integritatis exemplum omnium praedicatione commendaretur. Quis enim per illum, cuius tu locum in

---

*) Cf. adn. pag. 43. R. Fr.

**) Cic. IX. ad Fam. ep. 14. pr. *Etsi contentus eram, mi Dolabella, tua gloria satisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam: tamen non possum non confiteri, cumulari me maximo gaudio, quod* etc. Cf. pag. 100. R. Fr.

terris obtines, rerum omnium praepotentem Deum, multos iam annos ad istam sanctissimam sedem provectus est, te uno iis omnibus virtutibus, quas bonum et omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici et ad illud, ex quo ductus est, divinitatis exemplar proxime accedere, cognitione primum et intelligentia earum rerum, quae dignae sunt, in quibus studium collocetur; deinde procurandis hominum commodis iisque actionibus suscipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perveniret: iam inde a principio ita vitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos, quos dixi, fines omnia retulisse, neque unquam ullum temporis punctum mentis aciem ab eis deflexisse videaris. Itaque totum illud adolescentiae tempus, cui et communi hominum consuetudine et quadam prope ipsius naturae tacita lege maior quaedam licentia*) tribui ac permitti solet, a te non in remissionibus animi neque in eis voluptatibus, quibus aetas illa plerumque etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua praestantium doctrina virorum consuetudine diligentissimâque cum omnium honestarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus necessariae sunt, pervestigatione consumptum est. Neque vero te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo aut deterrere postea laboris asperitas aut avocare voluptatum blandimenta potuerunt. Qui semel ad solidam et immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibisses, **) omnia tibi, dum eo, quo institueras, pervenires, contemnenda et pro nihilo putanda esse duxisti. Nimirum illam tu virtutis pulcritudinem, quam Plato, 97
si cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam esse dicebat, non corporeis, ***) sub quos illa non cadit, sed iis qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicatius et acutius cernunt, animi oculis videras: †) eiusque desiderio incensus, nisi adeptâ eà, vitam ipsam tibi acerbam atque insuavem fore statuebas. Igitur cum Patavii primum, deinde Bononiae, defixus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, iisque adolescens egregie navatae in studiis operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis civitatibus tribui solent: iudicasti tibi iam esse ex domestico illo et umbratili vitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis et doctrinae sitim explere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, et in pulverem prodeundum; tempus esse, ut praeclara illa semina, (quae diligenter subacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foveras, alueras, auxeras,)

*) Quod *licentiam* pro libertate dixit, non sine exemplo dixit, quamquam plerumque in deteriorem partem hoc voc. accipi solet. Fr.

**) I. e. in animum induxisses, omnino decrevisses. Cicer. pro Quint. cap. 6. §. 27. *Quod si facere nolit, atque imbiberit eiusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere* etc. ubi vid. Manut. Fr.

***) Vid. adn. pag. 40. R. Fr.

†) Cic. orat. cap. 28. §. 101. *eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre possumus.* Cf. pag. 108. R. Fr.

efferrent tandem ipsa se, et fructus exspectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo et inchoatam esse; *) qui se ita studiis abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, **) eos nunquam magnopere commendatos, saepe etiam reprehensos ac vituperatos fuisse. Quapropter in patriam reversus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio et sinu suo exceperat, eadem quoque ***) primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controversias, inter principes civitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, verum etiam sedatis gravibus illis inter Franciscum Sfortiam, Mediolani Ducem, et Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordiis, pacem, pacem, inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, civibus tuis insperantibus reddidisti. O felix et auspicatum principium! O praeclare positum rudimentum! Quid non bonorum ab eo sperare poterant cives, qui primum virtutis suae specimen pace et privatim et publice componenda dedisset? Sed videlicet illa tanta virtus maiorem aliquem campum, in quo excurreret, †) maius theatrum, in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps
98 iam tunc ad se vocabat, et sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis virtutem tanto ante gustare ac cognoscere cupiebat. Romam igitur venisti, ubi virtutis tuae tam multa tamque luculenta testimonia et pace et bello dedisti, ut Paulus III. P. M. (quem et omnes confitentur et res ipsa loquitur cum in ceteris rebus rara quadam et exquisita prudentia, tum miro in pernoscendis hominum ingeniis acumine et acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse,) cum in plurimis maximi momenti negotiis prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset; primum quidem te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestaverit, deinde vero absentem reipublicae caussa in augustissimum et sanctissimum Cardinalium Collegium adsciverit. Hic ego, si, quod poëtae solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestoreum mihi aliquod aut Ulixeum eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper virtus accrevit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum quasi per gradus attolleretur et se ipsa grandior ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris inusitatisque rebus dicentem usitato et quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meae una me cogitatio sublevat, quod apud eos me dicere in-

*) Cicer. I. de Off. 43. §. 153. *Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodammodo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur.* Fr.

**) Cic. pro Arch. poet. cap. 6. *Ceteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum lucemque proferre.* ubi vid. Matth. Ceterum h. l. pro plusquamperf. *protulissent* ponendum erat *proferrent.* Fr.

***) Haec vox elegantius abesset. Fr.

†) Cic. pro Mur. cap. 8. extr. *Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus cognoscique posset.* Fr.

telligo, qui rerum a te divinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam et exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi et illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo et subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclavi aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt, eodem die apertissimum iudicium de perspecta sibi et explorata tua omnis generis praestanti et eximia virtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonsus II. Ferrariae Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem a maioribus suis quasi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque meā neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas laetitiae caussas, quae communes ipsi sunt cum ceteris omnibus Christianis principibus, non parvi quoque ponderis aliae*) accedunt. Primum quod, Ecclesiae cliens cum sit, omnes opes ac facultates suas huius sacrosanctae Sedis auctoritate nixas et fundatas esse**) non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere 99
videatur. Deinde, qui et patrem habuerit amplitudinis tuae studiosissimum, et ipse non paterni magis imperii quam illius in te observantiae hereditatem creverit, sciatque praeterea e suis omnibus neminem esse cuiusque***) ordinis, qui non eodem plane animo sit semperque fuerit, quique honori tuo ex animo atque ex illa summa voluntate non faverit: cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit voluptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem cum illustrissimo Principe Cosmo Florentinorum et Senensium Duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate devinxerit; cur non immortaliter gaudeat,†) qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem, qui universam Ecclesiam cum summo imperio regeret, exstitisse? Ille vero statim accepto nuncio sese in viam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset, quin praesens tibi gratularetur, pedibusque tuis suppliciter advolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis et afflictis necopinata patris sui, optimi ac praestantissimi principis, morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim inevitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, a te, beatissime Pater, aequo animo acceptum iri confidit: quodque multo antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus,

---

*) Immo *aliae quoque non parvi ponderis.* Nisi forte *quoque* idem esse voluit quod *quidem*; quod ne ipsum quidem commendabile est. Fr.

**) Cic. ad Att. I. 16. §. 6. *Rei publicae statum — qui bonorum omnium coniunctione et auctoritate consulatus mei fixus et fundatus videbatur.* Fr.

***) Melius erat *cuiusquam.* Neque enim satis commode eiusmodi explicatio adhiberi h. l. potest, qualem informaverat Spaldingius in Quinctil. X. 2. §. 6. *qui nullum cuiusquam rei habuerunt magistrum.* ubi vid. quae adnotavi. Fr

†) Cic. ad Q. fratr. III. 1. §. 9. *Quod scribis te a Caesare cottidie plus diligi, immortaliter gaudeo.* Fr.

te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia in fidem et clientelam tradit, et ut una cum sententia verborum quoque formulam apud maiores hac in re usitatam retineamus, debitam tibi obedientiam praestat; seque semper non ad fortunas modo suas, verum ad sanguinem quoque et vitam pro huius sanctissimae Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseveratione confirmat. DIXI.

---

100 PRO ALFONSO II. DUCE FERRARIAE AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XII.

HABITA ROMAE V. KALEND. QUINCTIL. ANNO M D L X V I.

In communi omnium Christianorum principum gaudio, quo nos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum Patrum suffragiis delati fama cumulavit,*) Pie V. Pontifex maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonsi secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixero, vereor, ne quis id magis ex veteri et quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut et eos qui audiunt verisimile sit ea modo sibi videri audire, quae cuilibet alii eundem adepto honorem dicerentur, et ii qui dicunt non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex vetere aliquo libro sollemnem et certis conceptam verbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare videantur. Neque vero dubitari potest, quin aequissimum atque honestissimum sit, quemcunque hic amplissimus ordo ad Ecclesiae gubernacula admoverit, quando totum illud negotium non humanis consiliis, sed divini spiritus instinctu atque afflatu administrari certissimum est, eius ut ceteri quoque principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges observent, se suaque omnia eius potestati tradant ac permittant, eum denique, qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen et longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum, quicun-
101 que sibi rector divinitus datus est, libenter accipiunt; alia, cum, quem semper ipsi eo munere dignissimum iudicarant, quemque

---

*) Cf. adn. pag. 96. R. Fr.

semper toto pectore optaverant, cum divino quoque iudicio proba-
tum vident: et quanquam omnium publice interest, qualis sit Pon-
tifex; non est tamen obscurum, esse quosdam populos quosdamque
principes, quorum id privatim multis de caussis maxime intersit.
Ex quibus ut unum esse Alfonsum secundum, Ferrariae Ducem,
omnes homines intelligant; neque vulgarem illam aut mediocrem
laetitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus
est, idque eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod verissimum
sit: constitui, si per te liceat, beatissime Pater, primum quidem
breviter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus
votis istum honorem mandari et optaverint et optare debuerint;
deinde vero quas privatim caussas Alfonsus habuerit, propter quas
eximiam quandam ex eo perceperit voluptatem. Sed quoniam prior
orationis meae pars explicari aliter non potest, quin*) de tuis
laudibus nonnulla dicantur, idque cum aliqua tua molestia fieri ne-
cesse est: propterea quod, ut quisque laude dignissimus est, ita
minime libenter laudes suas audire consuevit: supplex a te etiam
atque etiam peto hanc veniam, Pater optime ac sanctissime, ut
quae de virtutibus tuis toto orbe iam pridem sparsa ac disseminata
sunt, ea me strictim ac modice attingere ac delibare patiaris.
Vos autem, Patres amplissimi, oro atque obtestor, ut, si me
sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornate**) tractan-
tem, et ex innumerabilibus, quae ad dicendum suppetunt, plurima
praetermittentem, pauca proponentem verius quam exponentem au-
dietis, cogitetis cum animis vestris, neque posse quemquam in
tam ubere materia omnia persequi, neque ea, quae satis per se
splendida et magnifica sunt, ornatu verborum indigere, et mihi
eam inprimis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eius-
demque modestissimi principis patrisque nostri aures, quanquam
verissimis et omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen et
longe multumque supra exempla vulgaria***) positis laudibus suis
offenderentur. Atque equidem, beatissime Pater, ut mea tibi,
quantum in me situm est, minime molesta sit oratio, abducam et
avocabo eam a persona tua, et de te reticens rem tantum ipsam
excutiendam considerandamque proponam. Si quis igitur reperire- 102
tur, qui ab ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum
labore ad virtutem directum iter ingressus, hoc robore animi atque
hac indole continentiae esset, ut omnia blandimenta voluptatum re-
spuens et aspernans, nihil in vita expetendum aut magni facien-
dum putaret, nisi quod esset cum laude et cum dignitate coniun-

---

*) Cicero dixisset *nisi*, qui idem in talibus plerumque omittere solet *aliter*. (Vid. Hand. Tursell. I. pag. 270. sq. n. 6. et 7.) Fortasse Muretus sic scripsit deceptus prava distinctione loci Cicer. pro Mil. cap. 24. §. 65. *neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est resp., quin etiam audiendus sit popa Licinius.* ubi nunc rectius scriptum est in hunc modum: *neque — res publica. Quin etiam fuerit audiendus* etc. Fr.

**) Utitur hoc adverb. auctor lib. ad Herenn. IV. 31. extr. Quod praecedit *humiliter*, plerumque in vitio ponitur, ut sit idem fere quod *abiecte*. Fr.

***) Cf. Ruhnk. ad Vell. Pat. I. 5. pr. Fr.

ctum,*) seque iam tum a corpore quam maxime abstrahens ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque raperetur: quis non facile auguraretur, ex illa herbescentis adhuc seque paullatim exserentis ingenii teneritate magnas aliquando virtutis ac sapientiae fruges exstituras? Quod si idem, cum se paullum iam corroborasset, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretque se a commercio vulgi, et solitariam vitam amplexus nomen daret in eam sodalitatem, quae ex quo primum instituta est, perpetuum quoddam inexhaustae fecunditatis seminarium hominum et doctrina et virtute praestantium fuit: quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis ac magis confirmaretur? Iam vero, si multos annos in eodem ordine ita vixisset, ut non aequalibus modo suis aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiae et integritatis esset, nullam unquam ullius turpitudinis aut flagitii ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset, et tamen aliis omnibus facilius ignosceret quam sibi; pium ac iustum bellum indixisset cum omnibus vitiis, tum praecipue pravis et verae ac Catholicae religioni contrariis opinionibus, multos mortales aut errore lapsos aut ab aliis in fraudem inductos revocasset in viam; obstinatos et pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis et omnes vires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusque rei caussa nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem sibi unquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inveniretur, qui non tantum illud virtutis et constantiae lumen in excelso aliquo et illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium et auctoritas acris alicuius ac severi Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti virtute commotus eum virum, de quo loquimur, nihil tale ambientem**) ac ne cogitantem quidem, in sacrosan-
103 ctum Cardinalium collegium adsciseeret, isque se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in aliis vitae partibus praestitisset: quis non ei bonus Pontificatum maximum spe et votis omnibus destinaret? quis non omnes Christiani nominis et animi provincias gaudio triumphaturas, florentesque ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si haec in extremis Galliae aut Hispaniae aut etiam remotioris alicuius provinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem, cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quincte, eum esse, quem mea iam dudum notaret ac designaret oratio. Nam quae tandem vitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu et tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam ceteri divitias ferunt. Nunquam tu honores secutus es: sed recto sem-

*) Imitatur Ciceronem pro Cael. cap. 17. §. 39. Fr.
**) Cf. adn. pag. 64. R. Fr.

per itinere gradientem et de sola virtute sollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus*) dignitas immutavit, nisi quod ut tua virtus a pluribus cognosceretur effecit: eandem quam privatus comitatem atque affabilitatem, eundem cultum, eandem vitae ac disciplinae severitatem retinuisti. Una erat omnium vox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur,**) qui quae vera rectaque erant constantius aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in vultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur et tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominumne iudicio an divino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini unquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis sublata esse videatur. Non enim fumosae maiorum imagines,***) non invidiosa divitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes viam tibi ad Pontificatum munierunt. Eadem illa virtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino et votis nostris et meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae solio suis ipsamet†) manibus collocavit. At haec quidem omnia omnibus Christianis et principibus et populis ingentem laetitiam attulerunt. // Quas autem caussas habuerit Alfonsus II. cur ex eo prae- 104
cipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae reipub.††) intersit, quam optimos Pontifices creari. Sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos, qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos, qui procul positi etiamsi in iis, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus aliisve principibus gubernantur: itidemque inter principes magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae, quam ad eos, quibus nulla talis intercedit cum hac sancta et apostolica Sede coniunctio. Cum igitur antiquissima et nobilissima principum Estensium familia et antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, et ab eisdem ducali nomine atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis quam multorum aliorum principum interesse. Deinde cum ex aliis multis et praecipue ex illustrissimo Cardinali Ferra-

---

*) Vox haec notabilis est et facta ad similitudinem *pontificatus*, *episcopatus*, *diaconatus*, *presbyteratus* etc. Fr.

**) Retulit hanc loquutionem et assentatorum esse ait Nolten. in Lex. Antibarb. pag. 1505. nullis tamen laudatis auctoribus, quos fateor a me desiderari. Graeci sane dixerunt πρὸς χάριν ποιεῖσθαι λόγον. Ciceronis est *ad voluntatem loqui*: Paradox. V. 2. §. 39. pro Quint. 30. §. 93. Lael. 25. §. 91. Vid. Ochsner. ad Cicer. Eclog. pag. 244. ed. 3. Fr.

***) Cic. in Pis. cap. 1. *Obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem.* Fr.

†) Cf. adn. ad pag. 221. R. Fr.

††) Vid. adn. infra pag. 117. R. Fr.

riensi, patruo suo, Alfonsus II. de tua praestanti virtute cognosset; neque nescius esset, quanto opere et is et frater suus illustrissimus Cardinalis Estensis dignitati tuae vere atque ex animo faverent: fieri nullo modo poterat, ut non et ipse idem evenire cuperet, quod et patruum, quem semper meritissimo plurimi fecit, et fratrem, quem aeque amat ac se ipsum, tanto studio procurare intelligebat. Postremo cum ita natura comparatum sit, ut eos quisque ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quorum caussa plurimum laboravit in plurimaque se ac maxima pericula exposuit:*) necesse est insigniter caram esse Alfonso Ferrariae Duci huius sanctae Sedis dignitatem, pro qua maiores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt, toties de vita fortunisque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi caussa loquar, Pater beatissime, sed id tantum optima fide testabor, quod, si opus sit, certissimis ac locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si ea minutatim persequi velim, quae a principibus Estensibus pro apostolicae Sedis auctoritate ac totius Italiae salute fortiter facta sunt, non dies modo me, sed vox ipsa viresque deficient.**) Sed, ut omittam ea, quae nimis antiqua videri possunt, (si quidem mille iam anni et eo amplius
105 sunt, cum haec nobilissima familia floret***) aliosque assidue ex aliis principes perpetua quadam serie propagat,) illud certe praetermitti non potest, quod cum Fridericus Ahenobarbus a Gregorio nono damnatus atque hostis iudicatus, ob idque implacabili adversus Ecclesiam Romanam odio flagrans, per Italiam immanissimi latronis more baccharetur, vastaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac sanguine compleret omnia, administrumque ac satellitem crudelitatis suae haberet Eccelinum, quem non tam inter sceleratos tyrannos quam inter tetras et immanes belluas numerare merito possumus: utriusque copias non tam numeroso quam valido exercitu fudit ac fugavit Azo nonus Marchio Estensis. Quin etiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini sororem in matrimonio habebat, eique in omni scelere geminus erat, Ferrariam vi et armis occupatam et oppressam teneret, miserorumque civium cervicibus praedo crudelissimus incubaret, eiusdem Azonis virtute et armis Ferraria ab illius tyrannide vindicata est. Cuius rei caussa primum quidem universus populus Ferrariensis Azonem ipsum dominum ac principem suum consalutavit; deinde vero Pon-

---

*) Immo *intulit* (cf. Cic. pro Balbo 10. §. 25.): nam neque *exponere se periculis* probata loquutio est neque *exponere se in pericula.* Vid. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 1451. Cf. adn. ad pag. 105. R. Fr.

**) Recte se haberet futurum, si absolute, nulla conditione adiecta dixisset, ut est apud Cic. de Fin. II. 19. §. 62. At quum dixisset *si — persequi velim*, ponendus iam coniunctivus erat, *deficiant.* Vid. Orell. ad Cicer. pro Cael. §. 29. pag. 28. ed. min. Fr.

***) Similis structura est in his Cicer. ad Fam. XV. 14. pr. *Multi enim anni sunt, quum ille in aere meo est et a me diligitur.* (cf. pag. 109. R.) nec dissimile illud est, quod legitur apud Quinctilian. X. 3. 14. ubi vid. adn. m. Fr.

tifices, habita ratione et sumptuum, quos ipse in liberanda Ferraria fecerat, et beneficii, quod ab eo apostolica Sedes acceperat, eandem illam urbem ei posterisque eius habendam ac regendam concesserunt. Neque unquam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt principes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaque omnia prompto animo in discrimen opponere.*) Quae omnia aliaque eiusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita et testata sunt. His virtutibus domus**) Estensis ad tantam gloriam iam pridem pervenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges aliique potentissimi Principes pulcram sibi ac decoram illius affinitatem iudicarint. Hae caussae sunt, beatissime Pater, cur Alfonsus II. qui neque pietate in Deum neque observantia erga Sedem apostolicam neque ulla denique virtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fe- 106
cisset, quam ut ad te primo quoque tempore veniret, et sanctissimis pedibus tuis advolutus, quantopere tibi et huic sanctae Sedi devotus addictusque sit,***) modis omnibus declararet ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita evenisset, ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: iudicavit te pro tua singulari clementia non iniquo animo laturum, si prius coepta nuptiarum sollemnia celebraret, ac cum uxore unum aut alterum mensem commoraretur, deinde ad debitum officium tibi praestandum veniret. Nunc autem aliud interea multo gravius obiectum est impedimentum. Nam cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assidue per vestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori, uxoris suae fratri, sponte se in belli ac discriminis societatem obtulit, eique pollicitus est, simul atque accersitus esset, se ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copiis esse venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus vere generosis efficis! Non dulcedine patriae, quam abitu suo moestam et paventem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo

---

*) Optimi scriptores dicunt *discrimini (periculis) se opponere (obiicere.)* cf. Cic. pro Balbo cap. 10. extr. ubi utrumque verbum eo, quo dixi, modo ponitur. Iisdem usitatum est *se in discrimen offerre.* cf. Cic. pro Sext. cap. 1. pr. et supra pag. 55. R. Verum tamen hic locus Mureti videtur rectissime componi posse cum Cicer. pro Arch. poet. cap. 6. §. 14. *nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cottidianos impetus obiecissem.* Cf. Cic. pro Mur. 40. §. 87. extr. Fr.

**) Non ita rarum est, quod *domum* de gente vel familia dixit. Simile Graecorum *οἰκία.* Vid. Schaefer. ad Plin. epist. I. 14. 6. et BCrus. Clav. Suet. pag. 313. Fr.

***) Potius erat *addict. esset*, usu Latinorum sic postulante. Quamquam *sit* defendi potest. Paullo post mallem scripsisset *incideret.* Fr.

discedente a visceribus suis distrahi ac divelli videtur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus princeps potest. *Valeant*, inquit, *valeant alia omnia, ubi Christianae reipublicae defensio agitur; indignus sim maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem.* Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat fore,*) ut haec excusatio sua a te quoque, beatissime Pater, non modo acciperetur, verum etiam commendaretur. Sed quod ipse, si licuisset, praesens facturus erat, idem nunc per hunc illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo**) deligere neminem poterat, in quo plus inesset vel fidei vel auctoritatis. Per eum igitur, beatissime Pater, Alfonsus II. Ferrariae Dux eam quam debet tibi et sanctae Sedi apo-
107 stolicae obedientiam praestat, se suaque omnia tibi tradit ac consecrat, semperque se in tua atque huius sanctae Sedis potestate fore, sanctissime pollicetur. Tu eum vicissim, beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna benevolentia complectere: et quemadmodum ipse semper omnes vires suas ad defendendam tuam et apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conferet: ita tu eum totamque una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicae florem, non tuendam modo tibi ac conservandam, sed amplificandam etiam in dies ac cohonestandam iudicato. DIXI.

---

*) Notissima omnibus haec structura est, sed sunt tamen etiamnunc qui parum meminisse videantur, Ciceroni alteram rationem *(non dubito quin hoc verum sit)* unice placuisse: quippe in cuius scriptis nullus locus supersit, ex quo infinitivum cum accus. (qua quidem structura Cornelius Nepos semper utitur) ab ipso esse positum, effici cogique possit. Nam quae ad Att. VII. 1. §. 3. scripta leguntur: *Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter. Nam Pompeius non dubitat (vere enim iudicat) ea, quae de re publica nunc sentiat, mihi valde probari:* non dubito quin sic distinguenda sint: *numerat suum; nisi forte simulat alter: nam Pompeius non dubitat: vere enim iudicat, ea* etc. (Cf. Brem. ad Corn. Nep. prooem. pr. et Zumpt. Gramm. Lat. §. 541.) In loco Tusc. Disp. I. 17. 40. qui huc referri possit et quem sic exhibuit Orellius: *Num igitur dubitamus, [an,] sicut pleraque, [sic et hoc?] (quamquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici:) terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant* etc. sive omittas *an*, sive Reiskium sequi malis (*Non igitur dubitamus. An, sicut pleraque, sic et hoc?* scil. dubitamus.) mihi quidem certum atque exploratum est, neque verba *sic et hoc* deleri posse et sublata parenthesis nota sic esse concipiendam sententiam, ut qui sequuntur infinitivi cum accus. ex *persuadent* verbo apti iudicentur. Ceterum Cicero filius ut in epist. ad Tironem (ad Fam. XVI. 21. §. 2.) scripsit: *Gratos tibi optatosque esse, qui de me rumores afferuntur, non dubito:* ita mox §. 7. *Sed noli dubitare, mi Tiro, quin te sublevaturus sim.* Similiterque ceteri scriptores modo *quin* ponunt modo infinitivum cum accusativo. Fr.

**) Constructio ad sensum, non ad grammaticam rationem, relata. D. R. — Quamquam fuerunt qui h. l. *quod* scribendum putarent. Fr.

PRO CAROLO IX. REGE CHRISTIANISSIMO AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XIII.

HABITA ROMAE ANNO MDLXVI.*)

Si, eorum, quae oratione tractantur, magnitudo et praestantia non aliunde quam ex eius, qui de eis disserit, ingenio et dicendi copia penderetur: magnopere mihi verendum esset, beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo et ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcerrimarumque rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenii mei tenuitate et orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi viri Oratoris ad te regii iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut veteri atque usitato eorum, qui ante me idem munus obierunt, instituto de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri multis abhinc saeculis**) prae ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breviter disseram: et non omnia quidem, quod infinitum esset,***) sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae Sedis defensione †) pie fortiterque gesserunt, commemorem; ostendam 108
deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum vestigia gradiatur, quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat. Quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat Ecclesiae status: qui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat, quantopere te tali viro his turbulentissimis temporibus divinitus Pontifice creato, sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulcritudo respondeat: cum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut

---

*) De hac orat. cf. Epist. III. 15. pag. 569. R. et adn. Thomas. Fr.

**) Vid. supra adn. ad pag. 88. R. et de formula *prae ceteris* pag. 55. R. Fr.

***) In eiusmodi formulis usitatior sane indicativus praesentis est quam imperfecti coniunctivus; sed cave tamen hunc coniunctivum suspectum habeas. Vid. adn. m. ad Quinctilian. X. 4. §. 118. pag. 102. b. Fr.

†) Fateor me dubitare, num satis recte et ex usu Latinorum veterum hoc vocab. addatur. Quippe ipsum *pro hac sancta Sede* defensionis notionem continet. Aliud erat, si dixisset *pro huius sanctae Sedis gloria, commodis.* Fr.

facultate sua fretus nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut errore ductus rerum pondera et momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res perculsum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, beatissime Pater, qui et ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex iis, quae de ea dicuntur, ponderes; et ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi vero memoria vetera repetenti et mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile videtur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem velit, maiora confingere; neque, vera consectans, omnia tam brevi temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa aut ipsum a tempore deseri necesse sit. Nam quae tandem gens in toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam Iesu Christi salvatoris*) nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque servaverit? quae plures atrocioresve illius hostes aut exstinxerit, aut bellica virtute domitos errorem suum deponere seque ad Ecclesiae societatem recipere coëgerit? quae apostolicae Sedi laboranti tam saepe subvenerit,
109 eamque tyrannorum iniquitate et iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit, tam firmis praesidiis muniverit? Omnia, quae ab aliis regibus aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum iis, quae nostri gesserunt, comparentur, et numero eorum et magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt et aliquanto amplius, cum Hlodoveus, qui postea Hludovicus vocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus**) nomen in Christi militiam dedit.***) Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianae defensores, eos commisso in Pictonibus praelio vicit, regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie†) Campus Arianus vocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator honoris caussa tunicam ei purpuream sive, ut tum loquebantur, blatteam

---

*) Muretus in marg. Aldinae reposuit vocem magis Latinam, *servatoris*. D. R. — Vocem *salvator* defendere studuit Nolten. pag. 1157. sqq. Friedem. — Cf. Forcellin. in Lex. ex quo transcribere placuit haec verba: „Merito igitur docti viri permulti eos reprehendunt, qui cum de Iesu Christo agitur, *servatorem* potius quam *salvatorem*, vano metu, ne in Latinam linguam peccent, appellare maluerint.“ Fr.

**) Loquutionem hanc adde eis, quas enumerat Nolten. Lex. Antibarb. pag. 434. in v. Baptizare. Fr.

***) Cic. II. de Off. 21. *Nondum centum et decem anni sunt, quum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est, nullo antea quum fuisset.* Cf. supra adn. pag. 105. R. Fr.

†) Nostri Cicerones *hodienum* dicunt, Quinctilianus et alii boni scriptores *hodieque*, M. Tullius *hodie quoque* vel simpliciter *hodie*. Fr.

misit, simulque coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretii gemmis unionibusque collucentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperii, sed generis humani patrem vocavit: felicem praedicans, cuius potissimum manu divina providentia illos urbis Romae eversores, provinciarum vastatores, Dei hominumque hostes cadere voluisset. Ille, ut principem vere magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiavit: sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam et magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conveniret: dignam rem sacrario, dignam, quae non humano usui, sed divino cultui addiceretur: itaque eam summa cum veneratione, in templum Lateranense missam, divo Petro, apostolorum principi, consecravit. Nimirum ut belli principia ex solo divini cultus studio exstiterant; ita victoriae insignia non alibi quam in celeberrimo aliquo templo collocari par fuit; ut omnibus saeculis in illo nobili munere non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo quam Hlodovei regis pietas religioque fulgeret. Neque se tanto patre parum dignum praestitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam sanciendi foederis caussa sororem Hlotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perstare ideoque in uxorem, quam abducere a catholica religione non poterat, 110
iniurium ac contumeliosum esse cognosset, bello eum persequi non prius destitit, quam et tyrannum ipsum obtruncavit, et populos, qui ei paruerant, ab Arianae opinionis pravitate revocavit. O sancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem aut avaritiam explendam, sed ad veram et catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur! O felices victorias, quae et victoribus immortalem gloriam et victis aeternam salutem afferebant! Sed ita magna et memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut, cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem: ita multa rursus, ut, cum universa contemplor, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non possum: qui et edicto proposito omnes, qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem aut Galliae finibus excedere aut capitis supplicio*) affici iussit, et in reliquis vitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in divos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreverit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam et Christiano nomini inimicissimam gentem profligavit: quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim praelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum**) deorum cultui deditos et a Christiana religione abhor-

---

*) *Supplicium* quum sit capitalis poena, non addi solet *capitis* vocabulum. Addidit tamen Suetonius quoque in Galb. cap. 12. Fr.

**) Lactant. Div. Institutt. I. 16. 3. *Nostrum est hoc officium, qui et ve-*

rentes, repudiata superstitione Christo initiari coëgit. Ille Visigothos et Saracenos, coniunctis copiis bellum renovare et Narbonensem provinciam occupare ausos, aggressus, agros eorum cadaveribus stravit, fluvios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius, Pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, beatissime Pater, ille, inquam, Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu vindicata, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus, rex Longobardorum, universam
111 Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamque Ravennam et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus Pontifex, cum prius opem ab Imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium cepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum et ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset, et iis viribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus et illum excepit iis omnibus honoribus, qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obviam profectus tria millia passuum pedibus confecerit, manu frenum equi quo ille vehebatur tenens; et cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur: ubi tam diu obsessus est, dum se omnia, quae abstulerat, restituturum, neque unquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateque omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset: Pipinus, qui tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reversus, virtute et armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem conditiones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia movit, quam praefectura Ravennatium, finibus longe maximis, utpote quibus et Flaminia et Aemilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa et perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur: PIPINUS. PIUS. PRIMUS. AMPLIFICANDAE. ECCLESIAE. VIAM. APERUIT. ET. EXARCHATUM. RAVENNAE. CUM. AMPLISSIMIS. Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum aut hominum iniuria confracta est. At aenea quidem et marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla unquam

---

rum Deum adserimus et falsos refutamus. Cic. de N. D. II. 28. 70. *Videtisne igitur, ut a physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commenticios et fictos deos?* Fr.

delebit vetustas, nulla inobscurabit oblivio. *) Sentio tantas res
multo brevius multoque exilius a me tractari, quam dignitati atque
amplitudini ipsarum conveniret. Sed quis modus futurus erat, si
quae sic quoque vix a me percursa sunt, iis in singulis immorari
atque insistere voluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni lau-
dibus disserere vellem, quantus se mihi campus aperiret? Dice- 112
rem Aquitaniam, qua haereses denuo efferre se et subcrescere coe-
perant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam
Saxonum gentem, semper victam, semper rebellantem, cum inter
se constantia Caroli et illorum pervicacia certarent, vix tandem
continuo triginta trium annorum bello perdomitam et abiecto idolo-
rum **) cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem Italiam
vincendo peragratam, ***) dignitatem Hadriani Pontificis vindi-
catam: Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem quae ille
moliretur, oppressum; additam ditioni Pontificiae Corsicam; addi-
tos ducatus Spoletanum et Beneventanum, additum quidquid Lucam
et Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, et
Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis et
obtritis hostium Ecclesiae viribus, restitutum. Illa vero quanto
pleniore ore laudarem: relicto amplissimo et florentissimo regno,
susceptum iter impeditissimum et difficultatis ac periculi plenum,
et ducto per tam varias gentes validissimo exercitu, terram illam,
quae vagitus Iesu Christi nascentis excepit, quae eum concionan-
tem audiit, admirandis operibus certissima divinitatis suae signa
dantem obstupuit, †) spectavit sublatum in crucem et suo sanguine
peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam et recu-
peratam. ††) Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen ne-
cessario praeterirem, summa omnia et illo nobili Magni cogno-
mine maiora. Quodsi vellem ulterius progredi, et tum quae pri-
scis temporibus Hludovicus Pius, Philippus primus, Hludovicus
Crassus, Philippus Augustus, Divus Hludovicus, alii reges, tum
recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Fran-
ciscus secundus religionis et Sedis apostolicae caussa fecerunt,
exponere: commemorarem, quam multi ex eis ad eam defenden-

---

*) Obversatus Mureti animo videtur locus Ciceronis ex Philipp. IX. cap. 5. *nulla eius legationem posteritatis inobscurabit oblivio.* ubi ipse tamen ex Vaticano suo ediderat *obscurabit*, quod optimi quique editores sequuti sunt. (Et sic pro Marcello cap. 9. extr. *esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio.* Cf. Plin. Paneg. cap. 55. §. 9.) Insolens verbum parum prospere defendit Ernestius. Fr.

**) *Idola,* de signis et simulacris inanium ac falsorum Deorum vel de ipsis Diis fictis et commenticiis, *ecclesiasticorum* scriptorum esse satis constat. Fr.

***) Liv. XXXV. 12. *peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis.* Vid. Ruhnken. ad Vell. Pat. II. 89. 6. Fr.

†) Huius structurae nullum aliud exemplum habeo, nisi quod ex Cassiodor. Variar. II. 39. protulit Forcellinus: *infert et alia, quae multo grandius obstupescas.* Simplex *stupere* apud poetas non raro accusativum adsciscere, nemini ignotum est. Fr.

††) Expeditionem Caroli M. in Terram Sanctam commenticiam et fabulosam esse, nunc satis constat. D. R. — Cf. Eichhorn. *Allgem. Gesch. der Cultur u. Litteratur des neueren Europa* Vol. 1. pag. 42. sqq. 81. sq. et ibid. *Erläuterungen u. Beweise* pag. 38. sqq. Fr.

dam in Italiam cum exercitu venerint; quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint; quam multi Concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebraverint: multorum dierum multorumque voluminum, non unius horae et unius orationis negotium esset. Ob quae omnia semper summi Pontifices et quoscunque potuerunt honores habuerunt regibus nostris, et ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerunt. Exstat epistola D. Gregorii ad
113 Childebertum regem, cuius hoc principium est: *Quanto ceteros homines regia dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium regna regni vestri culmen excellit.* Innocentius tertius Reges Gallorum prae ceteris totius orbis regibus ait semper apostolicae Sedi, ut ipsius verba ponam, *obsequiosos et devotos extitisse;* Honorius tertius eosdem *opposuisse se tanquam murum inexpugnabilem pro populo Christiano.* Gregorius nonus *regnum Galliae* ait *esse quasi pharetram, quam Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, ipsas, ut sibi gentes et regna subiiciat, in arcu,* ita enim loquitur, *brachii potentis emittit.* Regem Galliae Gregorius primus *Regem Catholicum et praecellentissimum filium suum;* Gregorius IX. *Christianissimum inter omnes Christianos;* Innocentius IV. *Catholicum Principem et Christianissimum Regem;* Urbanus quartus *Principem inclyta devotione praeclarum, Principem Christianissimum praecellentium meritorum, athletam Christi strenuum et sollicitum fidei Christianae defensorem* vocat. Quae omnia honoris et dignitatis plenissima nomina et illum, quem tot saeculis obtinuerunt atque obtinent, inter omnes reges principem locum, Reges nostri non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt; sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab iis igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet,*) nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus evadere, et quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem divinus adolescens et ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, et assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae ac praestantissimae mulieris vocibus incitatur. Itaque in iis acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcerrimo spectaculo, matris omnia recta et salutaria suadentis, et filii omnibus maternis consiliis libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc**) puerulo auditae sunt voces, erumpente foras seque iam tum patefaciente natura, quae et excellens acumen ingenii et indolem virtutis omnia mox egregia exempla edituræ indicarent? Quarum ego si nonnullas proferre instituam,

---

*) Terent. Adelph. III. 3. 28. *Utrum studione id sibi habet an laudi putat Fore, si perdiderit gnatum?* Fr.

**) Cf. adn. pag. 8. R. Fr.

facile convincam, neque Cyri illius veteris neque Alexandri Magni 114
dicta quaedam in pueritia,*) quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo videntur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate, multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam et exsecrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione et ab huius sanctae Sedis obedientia**) abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum (quod impiorum potius capiti sit!)***) venisse exitium videretur. Videre erat†) eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, viros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem capitali odio dissidentes. Neque se privatis parietibus continuit mali vis. Inita occulta primum, mox etiam aperta adversus Deum, adversus Regem et Reginam, adversus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos novi euangelii doctores, sequebatur, convocatos suos nocturnis concionibus ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda oppida, ad caedem et sanguinem, ad rapinas et ad praedas incitabant. Horum vocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma; occupatae improviso opulentissimae ac munitissimae urbes; interceptae regiae pecuniae; direptae bonorum fortunae; ipsi aut expulsi aut occisi; antiquissima et religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta et solo aequata; quae deiecta non sunt, in iis ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum vel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam! cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat; cum prostratae religioni victrix insultabat impietas; cum tremefactis omnibus bonis et optimo quoque pessima omnia metuente, volitantium huc illuc et in publicis ruinis bacchantium improborum voces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus Rex plura se et difficiliora, propugnandae††)

---

*) Noltenius in Lex. Antib. pag. 1503. etsi non damnabat *in adolescentia, in pueritia didicit hoc*; elegantius tamen putabat *adolescens, admodum puer hoc didicit.* Vid. Vorst. de Lat. falso susp. cap. 21. pr. a quo prolatis locis adde Sueton. Claud. 41. *in adolescentia*, vit. Pers. *in pueritia.* Fr.

**) Similiter Plinius H. N. VIII. 1. dixit *imperiorum obedientiam; corporis obsequium et indulgentiam* de obsequio et indulgentia in corpus Cicero de Legg. I. 23. §. 60. Fr.

***) Caelius ap. Cicer. VIII. ad Fam. ep. 1. §. 4. *Te subrostrani (quod illorum capiti sit!) dissiparant perisse.* Cf. Westerhov. ad Terent. Phorm. III. 2. 6. Fr.

†) Cf. adn. pag. 62. R. Fr.

††) Cf. adn. pag. 55. R. Fr.

115 religionis caussa, fecisse ac praestitisse quam quenquam alium ex omni memoria principem, vere ac merito gloriari potest. Omnes enim alii in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alii et a suis et ab alienis adiuvabantur; hunc et sui et alieni oppugnarunt. Aliis, si vincerent, proposita erat praeter gloriam, imperii ac potentiae suae amplificatio; sin vincerentur, erat quo se reciperent. Huic, sive vinceret, spectanda magna strages suorum, cum insigni virium suarum imminutione; sive casu aliquo vinceretur, regno fortassis carendum fuit. Et haec tamen omnia eum non deterruerunt, quo minus urbes suas obsideret, earum moenia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, praelia, in quibus multi fortissimi imperatores militesque ceciderunt, committeret: omnia denique in solo suo faceret, quae in hostili fieri solent. Neque, ut opinor, aliud bellum aetate nostra gestum est, in quo, quidquid ex utraque parte periret, uni periret. Quanquam autem messes se suas, ut dicitur, urere*) intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conservari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Reginae autem in illis tumultibus quod studium, quae sollicitudo, quae concursationes fuerunt? Quid non illa tentavit, quid non molita est, ut omnia quam minimo damno componerentur: ut et conservaretur Catholica religio, quod semper ei praecipuum fuit, et quam minimum sanguinis funderetur? In quo fecit rem gentis suae nomini mirifice congruentem. Medicata**) enim est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; et eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam verius mater Regis quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue et aliorum regni sui procerum consiliis, et virtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alii occubuerunt, alii adhuc superstites sunt, Carolus Rex Galliam ex atrocissima tempestate servavit, et in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo vellemus, plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum iis, qui tam graviter aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt
116 pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus vitiosos humores paullatim educere: ne, si semel universos exhaurire voluerint, quos sanare conantur, occidant. Non est verendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Hludovici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludovicus, cum ad regnum vocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocavit. Tum

*) Tibull. I. eleg. 2. extr.

At mihi parce, Venus; semper tibi dedita servit
Mens mea: quid messes uris acerba tuas? Fr.

**) Puerilis lusus in nomine gentis Mediceae. D. R. — Similia notantur infra pag. 153. 298. 545. 588. R. Fr.

Blanca, Regis mater, et filium sanctissime educabat, et propter teneram illius aetatem ipsa Galliam administrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigensibus multo tetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe victi neque quiescere neque ad sanitatem redire vellent, exstincti tandem deletique sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos et ad multorum animos eis liberandos D. Dominici conciones et vitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te, beatissime Pater, qui et in D. Dominici familia educatus es et illum moribus refers, et singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus Rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Novit enim eximiam integritatem vitae tuae; novit perpetuum purgandae Ecclesiae studium; novit labores in exstirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos; novit animum nihil nisi de Deo et de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos et ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem et iam fecisti et quotidie facis. Refrenatas libidines, repressam et cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublatam penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos et iussu et exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius*) urbis faciem, nos vidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus Rex incredibile gaudium cepit: et ut quod facis quam diutissime facere possis, a Deo optimo maximo votis 117
omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legavit huc clarissimum et nobilissimum virum, Iustum Turnonium, comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonii, cuius memoriam et tibi, beatissime Pater, et vobis omnibus, Patres amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno verbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam virtutem et saepe alias et proxime in illo memorabili adversus haereticos praelio spectatam, Rex ipse amplis et honorificis praemiis prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui et quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus Rex, beatissime Pater, sibi et toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur; te verum Iesu Christi vicarium, verum Petri successorem non dubitanter agnoscit; tibi et huic sanctae Sedi vere atque ex animo quam debet obedientiam praestat

---

*) Fuit qui hanc dicendi rationem damnaret. At sic Tibull. III. 4. 95.

Haec Deus in melius crudelia somnia vertat.

Quinctilian. I. 1. 5. *Nam bona facile mutantur in peius: numquando in bonum verteris vitia?* Plin. IX. ep. 39, pr. *reficienda est mihi aedes Cereris in praediis in melius et in maius.* Sueton. Vespas. 17. *civitates afflictas restituit in melius.* Cf. Cic. pro Rosc. Am. §. 103. Fr.

ac defert; et ut certo sperat, se in omnibus, quae a te praestari poterunt, a te adiutum atque ornatum iri: ita se omnes vires suas ad Ecclesiae et Sedis apostolicae defensionem semper promptissimo animo collaturum neque hac in re cuiquam mortalium concessurum pollicetur. DIXI.

PRO SIGISMUNDO AUGUSTO REGE POLONIAE AD PIUM V. PONT. MAX.

O R A T I O XIV.

HABITA ROMAE XIIX. KALEND. FEBR. ANNO M D L X V I I.

Quanto opere gavisus sit universus orbis Christianus,*) posteaquam auditum est, summum honorem, iam pridem summis virtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi divinitus delatum esse, Pie Quinte, Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudii vis non vicinarum se regionum ac
118 provinciarum finibus continuit, sed solis instar,**) omnia simul ut exortus est sua luce complentis, ad remotissimas gentes et posita in ipsis Christianae ditionis finibus regna admirabili celeritate penetravit. Neque vero ei contigit, quod ventis solet, qui cum, unde oriuntur, ibi vehementissimi sint, ad longinqua fracti fere debilitatique perveniunt; sed quod ingentibus vastisque fluminibus: quae cum ab ortu ipso magna sint, perpetuo tamen aucta et tumefacta progressu, eo maiores undas volvunt, eo amplioribus ac capacioribus feruntur alveis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum aliis permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito et ad illos, qui eum tibi decreverunt, immortalis gloria et ad omnes bonos, qui eum tibi

---

*) Huc referri possunt, quae Heusingerus Observatt. Antibarb. pag. 477. de *orbe litterato* dixit. „*Orbis litteratus*" inquit „in rerum natura nullus est. Unum tantum orbem terrarum novimus, litterarum rudibus cum eruditis communem. Itaque *quantum est hominum eruditorum* potius dices, quoties universam eorum multitudinem intelligi voles." At contra defendi potest *Christiana resp.* (uti dicitur pag. 104. 119. R.) licet idem Heusingerus pag. 484. verissime scripserit haec: „*Respublica litteraria* nulla Latinis nota: nostrae aetatis novum hoc commentum est. Quae vero respublica esse potest, in qua nullum est imperium, nulla parendi necessitas? in qua a cive discerni non facile potest peregrinus?" Ipsa autem *resp. Christianorum* quomodo differat a Christianorum *civitate*, non est cur demonstrem. Fr.

**) Pro simplice *instar* apud nostros Appuleios saepe legas *ad instar*, quod prorsus vitandum est. Fr.

delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem viciniores principes ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te gratulandi caussa suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pii omnes exsultaverint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora et prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama pervenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim idemque religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus, Rex Poloniae, quam iucundus et exoptatus sibi suisque populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de caussa legavit huc illustrem virum, Petrum Barzium, senatorem regni, ex quo haec omnia non minus certò cognosceres, quam si Regis ipsius non os modo intueri et sermonem audire, verum etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cum mihi mandaverit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisque plenissimo coetu, et de regni antiquitate atque amplitudine, et de rebus, quas multis abhinc saeculis*) Polonorum reges ad Christiani imperii fines tum tuendos, tum propagandos sine ulla propemodum intermissione gesserunt, et de ipsius Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine,**) fortitudine ac constantia, deque quotidianis pro Christiana republica 119
laboribus ac periculis dicerem: quaeso obtestorque te, beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec summatim persequor, orationis meae cursus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuvetur. Maximas res memoratuque ac cognitu dignissimas afferam, et quanquam notas atque illustres tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae sublimitatem, quae magnorum et potentum regum actiones obscuras esse non patitur; tamen eo minus pervulgatas, quod Polonorum gens semper in praeclaris rebus gerendis quam in iis quae gessisset memoriae prodendis occupatior fuit, semperque maiorum suorum virtutem imitari quam celebrare gloriosius duxit.***) Atque ut, unde proposui, exordiar et Poloniae Rex quam longe lateque dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluvios Guttalum, quem hodie Oderam vocant, et Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia dividebat, et Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, et a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum mil-

---

*) Cf. adn. pag. 88. R. Fr.

**) Nostri *magnanimitatem* dicunt: quae tamen vox quum apud Ciceronem non legatur nisi semel (de Off. I. 43. §. 152. ubi mox dicitur *magnitudo animi* §. 157.) in eam magis etiam quadrare videtur, quod de *attentionis* atque *accurationis* vocab. dixit Ruhnkenius infra pag. 320., propterea quod alia nonnulla habentur, quae commode substituere liceat. Eodem tamen verbo usus est Plinius quoque in Panegyr. cap. 56. §. 6. Fr.

***) Similia de Romanis praedicat Sallust. Cat. 8. extr. Fr.

lia*) interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa et plana, multis magnisque fluminibus et ad fertilitatem et ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad vitam necessariis usque ad abundantiam**) dives: habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare et in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura fortes et animosi, quique non facile aut voluptatibus molliantur aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam immortalitatis instar; vitam per dedecus retentam quavis morte peiorem putant. Ignominiam ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus et partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis et capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tanquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam et propulsandam barbarorum immanitatem et ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias divino consilio constituti ac collocati esse videantur: quo essent ceteri Polonorum virtute tecti, Polonorum
120 laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi videor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breviter exposuero,***) quemadmodum illos Deus ante sexcentos abhinc annos,†) discussis errorum, quibus involuti erant, tenebris, ad euangelii lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicunque corporibus adestis,††) et in re maximi momenti divinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae et memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno aut pluribus illustribus ac notabilibus signis divinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosque impia superstitione purgatos caelesti doctrina imbuere statuerat: adventantis iam et instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, princeps (quatenus haec convenire in hominem non Christianum queunt) et iustitiae et clementiae et beneficentiae et aliarum virtutum laude cumulatus, et in quo nihil praeter Christi cognitionem desiderares. Huic, cum multos annos sine liberis

---

*) Quod non dixit *milliaria*, placet; sed *Italica* adiectivum sic appositum mihi quidem parum placet. Vitari poterat, si hoc fere modo scripsisset: *ut Itali metiuntur.*

**) In talibus *usque* ab optimis scriptoribus saepius omitti solet quam addi. Cf. Hand. Tursellin. I. pag. 87. Fr.

***) Non dubito quin *exponam* potius scribendum fuerit, aut sic: *Neque mihi videbor quidquam — fecisse alienum, si breviter exposuero.* aut etiam hoc modo: *Neque quidquam, ut mihi videtur, a susc. mun. alienum fecero, si breviter exposuero.* Fr.

†) Sic nemo loquutus est veterum. Dicendum fuit *ante hos sexcentos annos* aut *abhinc annos sexcentos.* Fr.

††) Cf. supra pag. 26. R. Fr.

esset, graviterque ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: *) ita ut non facile diiudicari posset, maioremne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filii caecitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum pervenerat puer, eique patrio quodam ritu primam comam tonderi nomenque imponi oportebat: cum praeter omnium spem subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia perfusus pater convocatos ad se hariolos consulit, quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniae portenderetur? Respondent, eo imperante Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum, qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam quam bello et armis cogitabant. Iam adoleverat Miecislaus; iam ad virilem aetatem pervenerat; iam mortuo patre rerum potiebatur; et ceteris quidem virtutibus patri non absimilis, nihil ceteroqui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia et se credulitatis et vanitatis vatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam, quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus ductis 121
barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se ac spargente quotidie latius Christiana religione, pervenerant et in Poloniam sancti quidam viri: qui aut solitariae vitae, ut quietioris et ad res divinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis et remotis sylvarum recessibus delitescentes, Christo, ut poterant, serviebant. Horum quibusdam in animum immittit **) Deus, ut ad principem adeant, eique polliceantur et liberos et alia multo maiora, si repudiato falsorum numinum cultu, Christum verum Deum agnoscere et traditam ab eo doctrinam suscipere vellet. Ipse quoque divini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se ac facilem salutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa ac celebritate publice baptizatus, brevi tempore totam Poloniam ad Christianam pietatem et exemplo suo incitavit, et cohortationibus ac praemiis allexit, et minis ac suppliciis adversus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos caecus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonae gentis caecitatem: quod, omnibus humanis auxiliis frustra tentatis, tandem divino beneficio lucem aspexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope

*) Si verum est, ut nonnulli existimant, *captum oculis*, *auribus*, proprie eum dici, qui aliquando viderit, audiverit, sed vi morbi vel alio casu hos sensus amiserit: hoc loco dicendum erat *caecus*. Fr.

**) Huius loquutionis nullum auctorem habeo, et fortasse praestabat *in animum infundit:* quamquam quod volebat Muretus, cum Cicerone pro Mil. 31. §. 84. (33. pr.) dicere commodius poterat, *quibusdam mentem iniicit (dat)*. Cf. Vechner. Hellenolex. pag. 560. ed. Heusing. Gellianum est *induere aliquid in mentes hominum*. Fr.

sanabilis divinitus depelleretur. Neque vana fuit hariolorum praedictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore divini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi et impii homines, Deo permittente, vera vaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi et suis gloriam peperit, non quidem ferreo aut ulla ex alia materia confecto; sed gladio illo utrinque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, *) est verbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quae ceterarum omnium mater ac magistra est, Christiane vivendi leges acciperent, et ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum et incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertium decimum, per quos et eum ut communem totius Ecclesiae pastorem venerarentur, et ab eo sibi peterent Episcopos
122 mitti, **) a quibus regi, et quae sibi credenda quaeque facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatae probitatis et eruditionis idoneum numerum: qui primi novellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas ***) plantas copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae, Ungarorum principi, nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Ungaria Christi sacramento adigeretur. Neque vero eius filius Boleslaus primus, Poloniae Rex, aut maioribus suis laude bellica aut patri propagandae religionis studio cessit. Qui suscepto adversus Saxonas bello et ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperavit, et cum universam illam oram ad Albim et Salam fluvios et Chersonesum Cimbricam, quae hodie Dania vocatur, sub imperium suum subiunxisset, †) ut ostenderet, eam se victoriam Christo quaesiisse, non sibi, nihil in victos acerbe aut crudeliter statuit; sed cum eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae caussa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Imo vero declaravit, nunquam desidem atque ignavam esse virtutem; nullas ei esse a praeclaris actionibus ferias; fortes et constantes viros honestorum laborum ac munerum perfunctione non ad quietem invitari, sed ad alia ex aliis assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis divum Adalbertum interfecissent, eiusque corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum; sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus advenisse tempus illud, cum

---

*) Ep. ad Ephes. VI. 17. *δέξασθε — τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα θεοῦ.* Fr.

**) Insolens haec est constructio nec magis imitanda quam quae supra legitur pag. 143. vs. extr. Fr.

***) *Consitus* non tam de plantis dicitur quam de locis, in quibus sunt plantae. Fr.

†) Cf. supra pag. 111. R. Cic. Verr. lib. I. 21. §. 55. Fr.

et punienda eorum audacia et armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio victor non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi, beatissime Pater, venit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exilium pulsus cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos: *Perieramus*, inquit, *nisi periissemus.* *) Ita enim et qui ab illo principe vincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo victi essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad 123
Christum, a quo defecerant, revocati sint, persequar? Rerum me copia, beatissime Pater, inopem consilii reddit. Quod si in me ulla dicendi vis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari: ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis, iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum vultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta in augustum unius brevissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa, quae si pandi explicarique possent quasique spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo et attingere, multa etiam significare potius quam ostendere necesse est. Ideoque ne de bello quidem, quod Boleslaus quintus, cognomento Pudicus, adversus Iazygas, qui hodie partim Valachi, partim Ungari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens **) admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam devicisset, illos omnes, quorum virtuti, ut ait vetus poëta, ***) fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrasse, neque aliud eis quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim, Sigismundi Augusti proavum, festinat animus, cuius admirabili inusitataeque virtuti utinam par a me adferri posset orationis genus! Sed ita prorsus existimo: omnes, qui ubique sunt, eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo virium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non gravabuntur, facile cognituros esse confido. Lituania, beatissime Pater, amplissima et fortium virorum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in

---

*) Ἀπωλόμεθ᾽ ἄν, εἰ μὴ ἀπολώλειμεν. Plutarch. Apophth. Tom. VI. Rsk. pag. 705. Imperator ille fuit Themistocles. Fr.

**) Sic Cicero Div. in Caecil. cap. 15. extr. pro vulgari nunc *obiter*, de quo vid. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 1068. Cf. infra pag. 139. R. Fr.

***) Ennius apud Cicer. I. de Off. cap. 12.

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est. Fr.

veteri superstitione perstabat. Colebant autem eius provinciae homines ignem pro Deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque oppidis perpetuum asservabant. Fulmini quoque divinitatem quandam inesse credebant,
124 idque sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed et lucos et selectas quasdam in sylvis eximiae proceritatis arbores venerabantur ut Deos. Viperis quoque et aliis serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum violasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabile erat, talem tantamque provinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate versari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa et ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus lacessens, nunquam quiescere patiebatur. Ei genti annos abhinc*) amplius ducentos viginti imperabat Iagello, idemque praeterea et Samogitiam et magnam Russiae partem obtinebat, fortis et strenuus princeps, et quanquam religionis nostrae mysteriis nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Hludovico, Ungariae et Poloniae rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis velle Christianum fieri, petere, ut sibi Heduigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae provincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut nunquam divellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad caelum et gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formae pulcritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere voluit: totamque rem ad illius voluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Ungariam, quo se mortuo viro contulerat: quibus illa responsum dedit pietatis et prudentiae plenum. Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire vellet, quod et ad amplificandum regnum Poloniae et ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni et in commune consulerent, reque mature deliberata id facerent, quod et Deo acceptissimum et regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracoviam magno septus comitatu venit Iagello: et quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad ado-
125 randum Christum recens natum non sine muneribus venisse, ne ipse quidem immunis ad Christum venire voluit, eique pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari voluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes uno verbo, quos in potestate habebat, po

*) Immo *abhinc annos.* Cf. adn. pag. 88. R. Fr.

pulos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, sed
Angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum vir fortissimus ad
sacros fontes incredibili alacritate properaret; cum se in vas ad
eam rem praeparatum cupidissime immergeret; cum magna et
clara voce Deum et homines testaretur, ut in se aqua illa sparge-
retur, ita se pro Christo sanguinem suum, ubi res ferret, spar-
surum esse! Baptizatus igitur et novo nomine Vuladislaus Iagello
dictus, postridie Idus Februarias, eodem die reginam in matri-
monium duxit, neque multo post consecratus et inunctus ac coro-
natus Rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consum-
psit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil lon-
gius videretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum
aggregatos videret,*) comitatus uxore et multis principibus viris,
multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus,
quam multis, quam certis, quam inusitatis documentis pietatis
suae magnitudinem testatus est! Nam cum populum aegre ab in-
veterata superstitione avelli videret, ipse omnibus inspectantibus
manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magna vi secures
impingens easque ab radicibus deturbans, tum ingentem vim aquae
profundens in illos tam diu adoratos ignes: *Non est*, clamabat,
*non est Deus, quod exscindi ac deiici, non quod exstingui potest.
O mirificos Deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter al-
terum absumit! In venenatis autem et mortiferis animalibus quae
potest esse divinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri
errorem vestrum et resipiscite et tandem aliquando mentis oculos
ad Deum omnium rerum effectorem convertite: ne, dum aeternum
(ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem vere aeternum
incidatis.* Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut
poterat, edisserebat: ut eodem tempore et vetus ille ignis pro
Deo habitus exstingueretur, et novus ignis divini amoris in eorum
pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes, quos secum
adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani ullam aliam in- 126
telligerent, ipsemet**) eos summam fidei nostrae ab apostolis
traditam, quam symbolum vocamus, ipse formulam precandi a
Christo Iesu institutam, ipse cetera, quae dicere solent ii, quos
Catechumenos vocamus, in Lituanicum sermonem convertens neque
ullum in ea re laborem subterfugiens edocebat. O regem rari et
singularis exempli! o ardorem animi commemorabilem! o pie-
tatem omnibus saeculis praedicandam! Ita igitur inflammavit Li-
tuanorum animos, ut ad danda Christo nomina et ad sacrosanctam
illam aquae aspersionem simul omnes facto agmine concurrerent,
seque longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoque solis
nobilibus singulatim baptizatis, cetera multitudo idem sacramen-

*) Cic. in Verr. lib. IV. cap. 18. §. 39. *Nihil ei longius videbatur, quam dum illud videret argentum.* Cf. Tusc. Disp. IV. 21. extr. ad Fam. XI. ep. 27. pr. *nihil sibi longius fuisse, quam ut me videret.* pro Rabir. Post. cap. 12. extr. *Nec mihi longius quidquam est, iudices, quam videre hominum vultus.* Fr.

**) Cf. adn. pag. 221. R. Fr.

tum catervatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum aedium multitudinem, quid divitiarum ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores et obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud vero minime praetereundum est, quod ne regnandi quidem suavitas, maxima illecebra peccandi, quae saepenumero multos adversus alia omnia satis firmos abstulit, ullam vim habuit ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis paullo ante Ioannes Hus et Hieronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum virus afflaverant, mortuo Vencislao rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferebant multisque precibus obsecrabant, ut id aut ipse aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet: maximo uterque animo eorum preces repudiavit, addita illa nobili et nunquam satis celebrata voce: religionem sibi esse haereticis imperare. Non patitur temporis brevitas, ut aut plura de hoc dicam aut de eius filio Vuladislao tertio, Poloniae et Ungariae Rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu vexaverat multisque praeliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato adversus pactas cum eis inducias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademque me caussa cogit, tum alios aliquot reges silentio involvere,*) tum in Sigismundo primo, Sigismundi Augusti patre, laudando esse breviorem. Cuius pie-
127 tatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata et refecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, et perpetuum prohibendarum a regno suo novarum opinionum studium; bellicam vero fortitudinem tam multae tamque memorabiles de Moschis, de Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriae, et, ut cetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem praelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos vixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utrisque venerandus, satur vitae, satur gloriae, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quam virtutum suarum heredem reliquit. Hic si praesens adesset, beatissime Pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus hac ad te oratione uteretur: Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cum te ad Ecclesiae gubernacula admotum et in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognovi. Qualem enim iam dudum certa et constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore navim Ecclesiae**) in his turbu-

*) *Silentio involvere* si quisquam veterum dixit, non est, quod h. l. requiritur, *silentio transire (praetermittere, praeterire sil.)* sed silentio suo aliquid obtegere, dissimulare et occultare, vel quod est apud Sueton. Tiber. 22. et Ner. 40. *silentio oblitterare.* Vereor autem, ne haec loquutio eiusdem pretii sit atque illud, quod exagitat Nolten. Lex. Antibarb. pag. 1745. sq. *silentii peplo aliquid involvere.* Fr.

**) *Reip. navem* habes apud Cic. pro Sext. cap. 20. ubi vid. Manut. Ceterum in optimis Ciceronis Codd. fere semper exstare formam *nave* et *navem*, ibid. adnotavit Orellius. Fr.

lentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana respub. deducta sit, etsi dubitandum non est quin tu ex ista edita ac praecelsa specula optime videas: nos tamen qui ab hostibus undique circumsessi sumus, certe propius intuemur.*) Et ab hoste immanissimo ac potentissimo invadimur, et domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, graviori et implacabiliori odio Christianos a Christianis quam Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniuncti ac conspirantes terrori essemus, divisi ac dissentientes ludibrio et despectui sumus. Iamque mali vis, invitissimis et nequidquam renitentibus nobis, non obscure per partes usque adhuc**) integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium moerore senserunt; et nos, quanquam omnia prohibendi caussa facimus, pervincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris vicinitate ac contagione noceatur. Hem, nunquamne his tot, tam gravibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu, beatissime Pater, cuius et apud Deum preces, propter sanctitatem, et apud homines iussa, propter auctoritatem, plurimum valent, per illam, qua genus humanum complecteris, caritatem, per illam curam, quam Christianis omnibus et debes et praestas, per illum ipsum, cuius in terris vice fungeris, Iesum
Christum, succurre ac subveni communibus malis, et omnes cogi- 128
tationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos et purgandos ab erroribus et firma ac stabili concordia inter se devinciendos. Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum distantiam***) non potest, id per hunc clarissimum virum oratorem ad te suum facit: per eum tibi gratulatur: per eum ad te omnes vires ac copias suas defert: per eum tibi et huic sanctae Sedi obedientiam praestat: quamque laudem a maioribus suis hereditariam accepit excubandi assidue pro Christianis, et quicunque hostes Christi atque Ecclesiae fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eam se diligentissime, ut semper fecit, conservaturum, neque unquam ab eorum virtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem, beatissime Pater, cum omnia fausta et prospera precatur, tum quo facilius ea, quae a te exspectantur, perficere possis, illud a Deo votis omnibus petit, ut publico Ecclesiae bono non minus diu Pontifex vivas, quam te Pontificatu dignum vixisse, omnes, qui vere et incorrupte iudicant, confitentur. DIXI.

---

*) Similiter Horat. I. epist. 1. vs. 67.

Ut propius spectes lacrimosa poëmata Pupi.

Cicero de Senect. 14. §. 48. *adolescentia voluptates propter* [al. *prope*] *intuens magis fortasse laetatur, sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quod sat est.* Cf. Quinctilian. X. 1. §. 91. *propius audire.* Fr.

**) Sic Cicero quoque de Rep. I. 20. §. 36. *ad hunc morem*, inquit, *qui usque adhuc est retentus.* Fr.

***) Meliores scriptores potius dicunt *intervallum.* D. R. — Itaque Cicero ad Fam. I. 7. pr. *quoniam*, inquit, *intervallo locorum et temporum diiuncti sumus.* Sed per translationem de differentia et dissimilitudine dicitur apud eund. de Amic. 20. §. 74. *morum studiorumque distantia.* Fr.

DE TOTO STUDIORUM SUORUM CURSU DEQUE ELOQUENTIA AC CETERIS DISCIPLINIS CUM IURISPRUDENTIA CONIUNGENDIS.

ORATIO XV.

HABITA ROMAE ANNO

MDLXVII.

Non eram nescius, cum hanc Pandectarum interpretandarum provinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem: quibus mirum ac novum videretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere
129 ita consumpsissem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam aut ad Philosophiam pertinerent, mutata subito voluntate, ad tractationem iuris civilis tam longo intervallo redire: a quo me plerique iam pridem animum omnino avocasse, et ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum scopulos, adhaesisse, aut quasi loti cuiusdam Homericae, *) ita illorum dulcedine ac suavitate captum, huius iam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus ut satisfaciam simulque vobis omnibus huius consilii atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breviter commemorare constitui. Quae si audire ac cognoscere grave non erit, spero fore, ut gravissimi quidem et eruditissimi homines, quos hic adesse video, factum meum non improbent: vos autem, optimi et studiosissimi adolescentes, etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardaverit meque decurso iam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, revocaverit, **) cognoscetis: forsitan, ***) exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primum puer Grammaticorum et Rhetorum praeceptis visus sum utcumque

---

*) Odyss. IX. 94. Fr.

**) Cic. de Senect. 23. §. 83. *Nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari.* Quod sequitur apud Muret. *cognoscetis*, pro eo mallem posuisset *cognoveritis.* Neque enim duae actiones h. l. sic ponuntur, ut altera alteram quasi pari passu comitetur; sed duae res futurae ita inter se referuntur, ut alteram finitam altera subsequatur. Fr.

***) Raro sane haec particula cum indicativo copulatur apud Ciceronem et scriptores eius similes; sed saepius tamen hanc illi rationem admittebant, quam vulgo arbitrantur, et in iis quidem, quae vera magis quam dubia viderentur. Vid. Hand. Tursell. II. pag. 715. sqq. Fr.

imbutus esse, leviter gustatis Dialecticae principiis, ceteris autem Philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis: *) nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius civile appuli, et iis doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando satis acutus et in respondendo non incautus et quacunque de re ageretur, abunde loquax essem: et, quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos versus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, et peristylia et intercolumnia nullo negotio numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulcrum ac beatum putabam, *tum uno ore omnes*, ut ait Comicus, **) *omnia bona dicere et laudare fortunas meas*, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae; ut res ipsa docuit, stultitiae et inanium opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro 130
et cancellis et subselliis destinabant: magnamque in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum; praesertim cum et natura essem firmis lateribus et voce magna, et, quod caput est, illi me quos dixi magistri si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumque clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi iam erat, ***) ut illud vitae genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit; neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei et Alciati et aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quae cum evolvere coepissem, passimque in eis multa reperirem, quae de magistris meis nunquam audissem; multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, gravissimis argumentis convulsas ac labefactatas; multa ex Graecis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae essent: nolite quaerere, quid mihi animi fuĕrit. Visus mihi sum de caelo decidisse, aut in alium quendam orbem delatus esse: neque aliter affectus sum, quam egeni et inopes homines interdum solent, qui cum totam noctem somniarunt se divites repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suae obtenta telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus et ferox, cum mihi derepente vultus, animus, verba cecidissent, iamque suffusus pudore verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnifice senserant: subduxi me

*) Seneca ep. 49. med. *Nec ego nego prospicienda ista, sed prospicienda tantum et a limine salutanda.* Fr.

**) Terentius Andr. I. 1. 69. sq. Fr.

***) Cf. adn. pag. 4. R. Fr.

clanculum*) ex illis, in quibus diu merueram, castris, et in Graeciam navigavi, id est, ad Graecarum litterarum et disciplinarum magistros me contuli; eademque opera perlustravi etiam vetus illud Latium, id est, omnes ad unum veteres linguae Latinae scriptores diligenter et accurate pervolutavi, sedulo undecumque omnia colligens, quibus mihi iurisprudentia instructior et ornatior fieri posse videretur. Atque in hac peregrinatione tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae spatiis saepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis**) hortos invisos praeterii, quanquam venenorum quam salubrium herbarum feraciores; neque disiectas veteris illius Poeciles, non
131 tam Polygnoti manu quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta***) aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt: ita iuvit me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris civilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio navigarent. Interea, ut paterfamilias, qui mercaturae caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit, saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam aut scite tornatum anulum aut monile bacatum aut segmentatam vestem aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit, studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reversus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus vagantem nunquam ea cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad iurisprudentiam reverterer, ad eam expoliendam et exornandam accommodatum esset. Sciebam enim, quam turpe haberetur, et diu manere et inanem redire. Quod autem Homerus †) ait, Ulixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam versus: itidem ego ad iurisprudentiam identidem reflectebam oculos, et ab ea tam diu abesse me, vix satis aequo animo ferebam. Quin etiam, ne me amoeniores illae disciplinae ††) usu quodammodo suum facerent, multa saepenumero faciebam usucapionis interrumpendae gratia:

---

*) *Clanculum* vulgaris sermonis est et comicorum, pro quo *clam* usurpant boni scriptores. Significatio non differt nisi colore, (ut ait Hand. Tursellin. II. pag. 93.) quo secretum designatur subtilius. Quod modo praecessit *derepente*, superest etiam apud Cicer. pro Ligar. cap. 5. §. 14. *Si, quum hoc domi faceremus — tu derepente irrupisses.* (ubi aliquot libri praebent simplex *repente*, neque absurde dixeris sic legendum esse, *tute repente irrupisses*, aut etiam, *tu te rep. irr.*) Cf. de Divin. I. 31. §. 66. Sueton. Tib. 23. Vesp. 23. Livium hoc vocabulo usum esse negat Drakenborch. ad XXI. 41. §. 6. Ceterum recte Donatus ad Terent. Hecyr. IV. 1. 3. *derepente* unam partem orationis esse ait, ut *defessus*. „nam si separaveris, non est Latinum, *de repente*.“ Contra *desubito* rectius *de subito* scribitur apud Cic. de Rep. VI. 2. Fr.

**) Epicuri. Fr.

***) I. e. *verbi causa.* Vid. Heindorf. ad Horat. II. Serm. 5. vs. 32. Fr.

†) Od. IX. 28. sqq. Fr.

††) *Amoeniores* litteras dixit Gellius NN. A. XVIII. 5. Cf. adn. supra pag. 40. B. Fr.

quod et mea qualiacunque scripta declarant, crebris iurisconsul-
torum adspersa sententiis, et quotidianae disputationes, quibus,
quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur,
non obscure indicabant. Nunc, cum mihi videar non ea quidem
omnia, quae animo conceperam, perfecisse, sed usque eo*) ta-
men progressus esse, ut iis, qui iuris civilis cognitionem ex ipsis
fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putavi tem-
pus iam ipsum postulare, ut prodirem, et navatae in hoc genere
studiorum operae specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas
potissimum extra ordinem interpretari voluerim, caussa haec fuit.
Videbam eruditissimos in hac schola viros, quibus docendi iuris
munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui pos-
set iurisprudentia, non certius aut copiosius aut maiori cum digni- 132
tate videatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie expli-
cantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte aut co-
gitari prudenter aut disputari acute aut certo definiri ac statui
possunt. Itaque cum in omnibus habeam, quod admirer, in nullo
habeo, quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae ei-
que, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit,
intelligentes, perpetuo in gravium et arduarum quaestionum tra-
ctatione versantur; exquisitam singularum vocum explicationem,
ut humile quiddam neque satis dignum, in quo tempus conterant,
aut praetermittunt aut modice attingunt. Planeque si ad eos au-
diendos ii tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius
in Grammaticorum, Rhetorum, Philosophorum scholis diu mul-
tumque exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumu-
latissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio
fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis
accederem, in eo vereor ne etiam hodie a plerisque peccetur.
Cogitavi igitur, si pro mea virili parte**) huic incommodo me-
deri studerem, neque invidiosum id mihi neque inutile aliis fore.
Nam neque invidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum iaceat,
id sumere: et in exercitu non tantum imperatorum et tribunorum
ac centurionum, sed et gregariorum militum et calonum quo-
que***) ac lixarum aliquis usus est. Neque, si gubernatorum
in navi regenda praecipuum et munus, non ii quoque utiles sunt,
quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quan-
quam, si id quod res est fateri, si recta et vera speciosis ac
fucatis anteponere, si, quanti res quaeque sit, non quanti vulgo
fiat, spectare volumus: multo plus est in hac pura et simplici
verborum explicatione momenti, quam plerique fortasse suspica-

*) Sic Cicero. Apud posteriores scriptores frequentissimum est *eo usque*: quod ab Ciceronis consuetudine abhorrere dicit Moser. ad II. de Rep. 20. pag. 264. Cf. tamen in Verr. lib. I. cap. 61. §. 158. *Eo enim usque progreditur, ut* etc. Fr.

**) Cf. adn. pag. 45. R. Fr.

***) Non insolens haec est *et* — *quoque* particularum coniunctio. Vid. adn. m. ad Quinctil. X. 1. §. 125. Hand. Tursellin. II. pag. 521. sq. Fr.

rentur. *) Nam cum verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quae animo concepimus, notae: fieri nullo modo potest, ut, qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quae illis verbis expressa est, assequatur. Itaque et idem Aristoteles alibi ait, eos, qui quid quoque verbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus iudicandis saepenumero falli: et apud Platonem**) Cratylus ex verborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum avorumque nostrorum me-
183 moria, cum perversa quaedam ac pestifera opinio invaluisset, nihil cultum orationis, nihil historiae veteris notitiam ad eos, qui graves ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Graecas vero litteras etiam impedimento esse, quanta et quam densa caligo universum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque verborum neglectum***) rerum ignoratio consecuta sit? Sed quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres iurisconsulti, in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam, quaeso, viam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi tamque assidui sunt, ut magnam industriae suae partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis †) ipsorum locis probarem, si quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem iurisconsultum nobilissimum cum alicubi valde commendasset Gellius, ad postremum addit: ††) *Latinarum vocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipue scientia ad enodandos iuris laqueos utebatur.* Hos me sequentem duces nemo, ut opinor, merito culpaverit. Quam igitur interpretandi viam nobis Ulpianus, Paullus, Gaius, Marcellus ceterique iuris antistites praeiverunt, eam sequemur, et eorum vestigiis, quantum vires nostrae ferent, insistentes, summa ope conabimur efficere, ut neque praetermittamus necessaria neque inutilia consectemur, et quotidie tamen aliquid minime vulgare minimeque contritum adferamus. Quod ut iam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de iustitia et iure interpretandum accedo, quaeso, diligenter attendite. DIXI.

---

*) In his non offendit, quod coniunctivum posuit, (quem cum *fortasse* copulari posse non est cur neges;) sed mallem scripsisset *suspicentur*, quod h. l. longe est aptius. Fr.

**) Cratyl. pag. 337. Bip. Fr.

***) Hoc substantivum non exstat, quod sciam, apud Ciceronem, qui pro eo dixit *neglectionem* vel *negligentiam:* pro Muren. 4. §. 9. *amicorum neglectio improbitatem coarguit.* de Orat. II. 24. §. 100. *quarum rerum negligentia plerasque causas videmus amitti.* Fr.

†) *Producere* vel *adducere locum*, *rationem* etc. non dicunt Latini. D. R. — Sed *producere testes* dicunt; quorum testium vim quum locis, quae afferre possit, tribuat, illo etiam verbo utitur Muretus. Matthiae. — Cf. Ruhnk. Tom. II. pag. 62. et quae dixi ad Quinctilian. X. 1. 70. Quamquam Seneca de ira II. 16. *Errat*, inquit, *qui ea in exemplum hominis adducit.* Fr.

††) NN. A. XIII. 10. De vv. *ad postremum* cf. adn. pag. 149. R. Fr.

CUR AD MUNUS DOCENDI QUO SE SPONTE ABDICAVERAT REVOCATUS SIT. 134

O R A T I O XVI.

HABITA ROMAE PRID. KALEND. MART. ANNO

M D L X I X.

Quod antiquitus a sapientissimis viris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid facturus aut non facturus sit, certo pronunciare; quod in vita multa eveniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreveris, tum ea ut facias, quae nunquam facere constitueris: id ego et saepe antehac*) in aliis, et in me ipso nuper verissimum esse cognovi. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium**) iam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram: idque eo animo, ut, quod ex me saepe auditum est, nunquam me postea eandem provinciam suscepturum, nunquam eosdem labores denuo subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere quam deficere: me, sive placuissem, satis iam spectatum esse; sive displicuissem, plus satis: satius esse cum desiderio quam cum satietate discedere: utcunque esset, tradendam quasi cursu aliis lampada, qui et laboris patientiores et doctrinae copia instructiores, institutam hic et inchoatam a nobis, maiore animo quam viribus, iurisprudentiae cum eloquentia et cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde videbatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse et praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri vellent, exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiae dederem: qui semper ignavorum vitam mortemque iuxta aestimassem:***) sed ad eas artes mecum recolen- 135
das ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui,†) et ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus effi-

*) Utitur hac voce Cicero quoque I. ad Fam. 7. §. 8. et XII. 23. §. 3. Fr.

**) Vid. Lazer. Diatr. de Vit. et Script. Murei. pag. 550. R. Fr.

***) Sallust. Catil. 2. §. 8. *Eorum ego vitam mortemque iuxta aestimo.* Fr.

†) Vid. Lazer. l. l. pag. 550. sq. R. Ceterum similis hic locus est Ciceronis I. de Orat. §. 3. *ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas.* Fr.

cerem, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo et eos qui nunc sunt, sed et nunc ad exteros et olim ad posteros perveniret. In hac me cogitatione defixum et tanquam in portu, complicatis velis ceterisque armamentis omnibus compositis, quiescentem, vestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo et subductam iam navim, mutato consilio, deducere et vela ventis pandere coëgit. Quae mihi res eo mirabilior visa est, quod non deerant homines et ingeniosi et eruditi et exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso vere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque ut in historiis est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet *) mirari solitos, quod se tali viro populus Romanus praetulisset; sic fateor mihi mirum visum esse, quid ita vobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum meum aliquem ex iis sufficere ac substituere, qui id in beneficii loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro ut mihi tribuam, ac non vestrae potius humanitati quam ulli merito meo acceptum feram: **) et tamen non debeo esse aut adversus dignitatem meam aut adversus vestra iudicia improbe curiosus. Nam sive aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudicastis, potius eniti ac contendere debeo, ut vestram de me opinionem rebus confirmem, quam ut verbis refellam; sive, quod magis credo, vestra tantum in eo humanitas et quaedam erga me voluntatis propensio valuit, non minus optabile aut honorificum duco, a vobis amari, quam magna aliqua sive eruditione sive eloquentia praeditum iudicari. Illud quidem neque reticere neque dissimulare possum, recentem istam vestrae erga me voluntatis significationem magnum mihi onus imposuisse, magnam curam et sollicitudinem, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes industriae meae
136 nervos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantum elaborandum est, ut, si quam mihi existimationem superiorum annorum labores vigiliaeque pepererunt, eam conservem ac tuear; sed multo magis, ut vestra de me iudicia sustineam et aliqua saltem ex parte respondeam illi exspectationi, quam de me, ut verisimile est, in multorum animis pondus auctoritatis vestrae concitavit. Quod quidem me studiosissime constantissimeque facturum vobis omni adseveratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfusi estis, studiosorum adolescentium multitudo, si nulla alia re, at certe industria et adsiduitate vix alium quemquam a vobis ad rationes suas accommodatiorem huic muneri

*) Cf. adn. pag. 221. R. Fr.

**) Latina sane est haec dicendi ratio, sed longe tamen usitatior altera, *acceptum referre*. Fr.

praefici potuisse fateatur. Sed iam tempus esse videtur, ut specimen vobis aliquod exhibeam eius rationis ac viae, quam et usque adhuc*) in docendo tenui et, nisi vos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decrevi. Quod dum facio, date mihi, obsecro, hanc veniam, ut avertam a vobis orationem atque ita disseram, quasi ii tantum adessent, quorum caussa me, rude iam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuo revocandum censuistis. DIXI.

DE DOCTORIS OFFICIO DEQUE MODO IURISPRUDENTIAM DOCENDI.

ORATIO XVII.

HABITA ROMAE PRID. NON. NOVEMB. ANNO

M D L X I X.

Maiorem in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo exornandi iuris civilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam et ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse vel virium vel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodque omnibus votis expeto, plane perfi- 137
ciendum requireretur: iuvat tamen tanti ac tam praeclari operis qualiacunque fundamenta iacere, experiri, si forte alios rebus omnibus instructiores commovere et ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim; efficere denique, ut quicunque olim de hoc meo conatu vere iudicare et poterunt et volent, quidvis mihi potius quam aut in deligenda recte docendi ratione ac via iudicium, aut in eadem aliis commonstranda voluntatem defuisse fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcunque artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas ut praestarem, et alias semper et praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus et multum operae posuisse me dico et multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditantur: exponam ea, ut potero, breviter, vobisque potestatem faciam, ex iis, quae hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi, quid a me in posterum non exspectare tantum, sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus verbis comprehendi posse munus eius qui docet: videndum

---

*) Cf. adn. pag. 127. R. Fr.

enim ei esse, quid doceat et quomodo. Prius illud eam vim habet: curandum esse ei, primum ut vera doceat; tum ut propria eius artis, in qua versatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta et cohaerentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine et genere sermonis ad res enodandas et enucleandas accommodato. Haec omnia qui praestet, ut in docendo et vera tradat et pertinentia ad eam artem, quam docet, et ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, et verbis propriis, significantibus, *) ab eorum, qui pure ac nitide loquuntur, consuetudine non abhorrentibus efferat atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo: qui autem, cum ea plene quidem et absolute praestare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet virium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus et industriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioque comitetur. In his omnibus varie peccatum esse video a
138 multis eorum, qui quadringentos fere abhinc **) annos ius civile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis humeris caelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. ***) Nam et multa saepe pro veris falsa docuerunt; et referserunt libros suos alienissimis quaestionibus; et sine ullo ordine omnia tradiderunt; et cum Latine loqui nescirent, novum quoddam et monstrosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut, si veteres illi Paulli et Ulpiani et Papiniani et ceteri iuris antistites reviviscant, multis interpretibus eis opus futurum sit ad eos, qui scripta sua interpretati sunt, intelligendos. Ac cur falsa quidem pro veris tradiderint, non negaverim alias quoque fuisse caussas: duas tamen praecipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis et perversum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota reipub. atque imperii Romani facies ita versa atque immutata esset, ut nullum retineret veteris formae vestigium, aliae consuetudines essent, aliae leges, alia religio, alii magistratus, alia iudicia; exstincto autem lumine Latinarum et Graecarum litterarum, omnia densissimis ignorantiae tenebris sepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges et iura tractabant, tanquam in illuni nocte sine lumine errantes, saepe offenderent, saepe laberentur, saepe quovis potius quam quo instituerant pervenirent. Ad quod incommodum cum aliud accessisset ex prava quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent cuiquam adsentiri, ac tum demum sibi pulcri ac beati viderentur, si superiorum placita labefactare ac sub-

---

*) Cf. adn. m. ad Quinctilian. X. 1. §. 49. Fr.

**) Cf. adn. pag. 88. R. Fr.

***) Cf. pag. 29. R. De seqq. vv. *si — reviviscant* etc. cf. Zumpt. Gramm. Lat. §. 524. extr. Equidem imperfecti coniunctivos posuissem. Fr.

vertere, ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent: quasi clavum clavo, sic opinionem opinione trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus iudicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, saepenumero, quae in plures*) probata sit, in tanta discrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem est, quod ait Plato, semper inter se consentire eos, qui aliquid sciunt. Nam neque sciri potest nisi quod verum est: neque in quaque re**) verum esse amplius uno potest. Iam quod secundo loco posui, multas saepe ab eis inculcatas quaestiones, neque iuris civilis proprias neque ad id,
quod in manibus erat, ullo modo pertinentes, id quin verum sit, 139
dubium nemini unquam futurum est, qui eorum scripta vel per transennam, ut dici solet, adspexerit.***) Nisi forte quaerere, quae sit potestas†) ablativi, ut loquuntur, absoluti, aut gerundii, aut relativi *Qui*, *Quae*, *Quod*, et similia, quae vel referre piget, Grammaticorum non est potius quam Iurisconsultorum; aut quae sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem et notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non Dialectici potius quam Iuris civilis professores docere debent; aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus passim occurrunt,††) non melius et verius ab iis artificibus, quorum propria sunt, explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus Philosophis, ut summum ac supremum huius universitatis parentem atque opificem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas et permistas inter se rudis materiae partes discrevisset certoque ordine suis quamque in sedibus collocasset.†††) Impia opinio, fateor. Omnia enim non tantum digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreavit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest,

*) Dictum hoc est ad similitudinem formulae *in vulgus*. Cicer. Paradox. prooem. §. 2. *Cato et ea sentit, quae non sane probantur in vulgus, et in ea est haeresi* etc. Fr.

**) Hoc quidem loco facilius explicari potest, quomodo *neque in quaque re* dixerit Muretus pro vulgato *neque in ulla re*, quam supra pag. 99. R. *cuiusque ordinis*, de quo cf. adn. Fr.

***) Cic. I. de Orat. 35. §. 162. *similiter nunc petes a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transennam, praetereuntes strictim adspeximus, in lucem proferat.* quem locum quamquam incorruptum puto, non tamen placet istorum ratio, qui loquutionem hanc, *per transennam adspicere*, tamquam aureolam quandam usurpare studiose solent. Fr.

†) *Potestas* de vi et significatione verborum a recentioribus saepe dicitur, ab optimis scriptoribus non item. Fr.

††) *Verbum, sententia, locus occurrit apud scriptorem*, pro *invenitur, legitur*, non dicunt Latini. (Idemque valet de verb. *obvenire, obvium esse.* Fr.) Nam quod apud Cic. est orat. cap. 31. *Haec tenenda sunt oratori; saepe enim occurrunt:* significat, saepe per occasionem offeruntur, ut iis utendum sit. Matthiae. — Cf. adn. m. ad Quinctil. X 1. 7. Fr.

†††) Equidem rectius puto *nihil aliud praestitisse, nisi ut — discerneret — collocaret.* Matthiae. — Certe scribendum erat *quam quod discreverit — collocaverit.* Fr.

quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamque vim in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas esse*) dicebant, cum tamen ipsi quoque cum ceteris verissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum vocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico,**) nihil esse aut pulcrius aut ad usum commodius quam ordinem; nihil contra aut adspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticen aut non didicissent, aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaeso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum farraginem reliquerunt? ut si quis rusticus hordeum, triticum, viciam, legumina in unum acervum conferat, non illius acervum horum commentariis existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ovidiana illa de Chao in mentem veniunt:

140 *Quaque erat et tellus, illic et pontus et aër.****)*

Non aliter enim apud hos, ubi, verbi caussa, de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis; ubi de emptione et venditione disseritur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inseretur: nihil est denique, quod certam sedem ac domicilium habeat; nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, nunquam nisi admonitus divinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias vestem non in vestiario, sed in arca panaria conderet, panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo Physicorum †) recensetur opinio veterum quorundam, in quibus fuit et Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Empedoclis, *πᾶν ἐν παντὶ μέμικται.* Hoc an ††) in Physicis vere dicatur, viderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentariis verissime dici potest. Atque hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem ac difficiliorem cognitu redderent, et ad ceteros

*) Cic. Acad. pr. II. 37. §. 118. *Anaxagoras materiam infinitam: sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina.* Id. de Univers. cap. 3. *quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit* (Deus) — *idque ex inordinato in ordinem adduxit.* Fr.

**) VIII. §. 3. *Ἔστι δ' οὐδὲν οὕτως οὔτ' εὔχρηστον οὔτε καλὸν ἀνθρώποις ὡς ἡ τάξις.* Fr.

***) Metamorph. I. 15. Fr.

†) I. 4. Vol. I. pag. 187. Bekk. Fr.

††) Immo *num*, ex usu Ciceronis et optimi cuiusque scriptoris. Vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 353. Hand. Tursell. I. pag. 358. Fr.

labores illum quoque adderent, quo excarnificarent*) discentium
ingenia, pervolutandi saepe illas ingentes librorum moles et omnia
alieno loco potius quaerendi quam suo. Quod si verum est, (nam
ego quidem aliam potius fuisse caussam suspicor, neque ita de eis
male sentio, ut, cum melius possent, noluisse credam) sed ta-
men si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque
honesto proposito gratiam debeamus. Ultimus locus erat de ge-
nere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, uti debere nitido,
perspicuo, usitato, tali denique, ut sine ullis salebris, sine ulla
asperitate influat in aures animosque discentium, eisque se non
adscita fucisque ac pigmentis quaesita, sed naturali pulcritudine
ac suavitate commendet. A quo ii quos dico quam longe omnes
abfuerint, quis non videt? Et sunt tamen qui eos defendant: ut
nulla est tam mala caussa, quae patronos non inveniat: dicuntque
eloquentiam in eo, qui ius docet, non requiri: satis esse, si ar-
tem suam teneat; eius praecepta dum tradat, quibus ea verbis 141
pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem verba quae-
dam Ciceronis, quibus ait se in Philosopho eloquentiam, si ad-
ferat, non aspernari; si careat, non admodum requirere.**)
Nimium delicatos esse, qui in tanta praeclarissimarum rerum copia
etiam verborum concinnitatem requirant: et perinde facere ac si
optimos et saluberrimos cibos fastidirent, nisi in auro aut in gem-
mis apponerentur. Tum praeterea***) facilius intelligi ac per-
cipi, quae qualibuscunque verbis sine delectu efferuntur, quam si
quis in eisdem pura ac Latina oratione exprimendis elaboraret.
Postremo, usu hoc iam et experientia compertum esse, quibus
verborum cura est, eos exsuccos fere et aridos et exsangues, †) et
Grammaticos potius aut ludimagistros quam veros et solidos Iu-
risconsultos evadere: cum contra, qui magno et forti animo con-
tempserunt sermonis delicias, et illud horridum, incomptum,
agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ii demum iuris ac
legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris,
in subselliis regnent, in omnium maioris momenti controversiarum
disceptatione ac diiudicatione ††) dominentur. Quibus ut respon-
deam, primum dico, non existimare me, eloquentiam neque ad
ius neque ad ullam omnino artem tractandam necessario requiri,
ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos
enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen

---

*) Terent. Heaut. IV. 6, 8. *Huiusmodi res semper comminiscere, Ubi me excarnifices.* Cicero X, ad Att. ep. 18. extr. *Non loquor plura, ne te quoque excruciem.* Fr.

**) Cic. I. de Fin. 5. §. 15. *et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner, si non habeat, non admodum flagitem.* Fr.

***) Sic Terent. Adelph. III. 2. 47. *Primum indotata est: tum praeterea, quae secunda ei dos erat, Periit.* Heaut. V. 3. 20. Phorm. III. 2. 33. Cic. in Verr. Act. I. cap. 18. extr. Act. II. lib. I. 24. §. 63. Fr.

†) Cf. Quinctilian. XII. 10. 14. Fr.

††) Utitur hoc substantivo etiam Cicero I. de Legg. 21. *quo de genere exspecto tuam disputationem; nam ista quidem magna diiudicatio est.* Fr.

aliis ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo unquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus et in familiari colloquio ab omnibus ingenuis et paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. Fictilibus aequo animo coenare possum: praesertim si epulae sint, ut ais, exquisitae. Sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam*) potius quam vomitum concitent. An tu convivatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vasis coeno ac luto conspurcatis**) apponat? Nam quod aiunt, facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem, hoc inter ipsos verum esse.
142 Balbi enim balbos, ut est in proverbio, melius intelligunt.***) Ingenui quidem adolescentes in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentii et similium libris exercitati et Latinae linguae intelligentes, novos sibi de verborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras†) cantiones. Neque enim una saltem††) lingua est, qua loquuntur, sed teterrimus†††) quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluvione, olens, ut servus ille Plautinus ait,*) allium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor, qui ex Averno afflabatur, supervolantes aves necare solitus dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos novi optimo adolescentes et acutissimo ingenio praeditos, qui cum in aliis disciplinis exercitati ad artem se iuris accingerent,**) talium magistrorum incondita voce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem,

---

*) Legitur hoc voc. apud Ciceronem quoque IV. Disp. Tusc. 7. §. 15. Fr.

**) Mallem abstinuisset hoc verbo raro et parum verecundo, quod quos auctores habeat, vide apud Forcellin. in Lex. ubi prolatis locis adde Sueton. Ner. cap. 35. Fr.

***) *Balbus melius balbi verba cognoscit.* Hieronymus ep. ad Domnion. 50. 4. Fr.

†) *Μιξοβάρβαρος*, mixtus barbaris, i. q. *semibarbarus*, qua voce utitur Sueton. in Iul. cap. 76. Fr.

††) *Saltem* pro *tantum* posuit: quamquam hic quoque locus talis est, ut *saltem* primaria sua et propria ratione accipi possit. Cf. Forcellin. in Lex. et Spalding. ad Quinctil. I. 1. 24. Fr.

†††) Matthiae in Eloq. Lat. Exempl. pag. 54. (nescio qua auctoritate; cf. etiam supra pag. 12. R.) dedit *deterrimus*, hac adscripta admonitione: „Iniuria „hoc vocabulum reprehendit Ruhnk. ad Muret. or. pag. 10. Octo locos, qui„bus illud apud Ciceronem legitur, adscripsit Gesner. in Thes. T. II. pag. 124. „et ipse Drakenborch. ad Liv. IV. 3. 17., quem l. c. testem advocat Ruhnk., „apud Cicer. epp. fam. IV. 12. pro *teterrimo* hodie melius *deterrimo* excusum „extare fatetur.“ Quid sit *teterrimus* non opus est dicere; quid *deterrimus*, docet Doederlin. Synonym. Lat. I. pag. 47. sqq. Fr.

*) Mostellar. I. 1. 40. Fr.

**) *Accingere se (accingi) operi, ad opus, ad artem.* Cicero nusquam dixit; qui dixerint, docent Lexica. Cf. Ruhnk. ad Terent. Eunuch. V. 8. 30. Fr.

Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit. *)

Quod autem quasi firmamentum defensionis suae ponunt, non posse quemquam magnum Iurisconsultum evadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura sit: pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito saeculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquamne ex illo suo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod institueram, redeo. Dixi quatuor esse, quae, qui ius docent, praestare debeant: ut vera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non praestarent, culpavi. **) Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praestaturum esse profiteris? Non ausim ***) tantum de me aut mihi aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque plane imparatum esse me ab iis, quae ad id efficiendum necessaria sunt, et ut aliquid olim praestitisse dicar, summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Die crastino conabor viam vobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam, cur de pactis agatur hoc loco; 143
tum quid sit pactum, quae pactorum divisiones; qui quibus pacisci possint, quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea Iurisconsultorum veterum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda veniemus. DIXI.

---

*) Virg. Aen. II. 379. Fr.

**) Hoc verbum non memini me legisse apud Ciceronem. Habetur apud Pseudo-Ciceronem in Sallust. cap. 3. pr. cap. 4. §. 12. et apud alios. Fr.

***) Quamvis esse sciam, qui hanc formam vitavisse Ciceronem dicant, eam tamen servare non dubito in Brut. cap. 5. §. 18. *Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausim.* ubi nonnulli editores scripserunt *ausus sim.* Cf. adn. infra pag. 169. R. Fr.

DE AUCTORITATE ET OFFICIO IUDICUM.

O R A T I O XVIII.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. NOVEMB. ANNO M D L X X I.

Constitueram hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur,*) praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere: idque et vobis utilius et mihi convenientius fore arbitrabar: nisi me amici quidam, quorum et iudicio et auctoritati plurimum tribuo, de fixa iam statutaque sententia deductum, sibi potius quam mihi hac in re morem gerere coëgissent. Neque tamen eis plane adsensus sum; sed, ut Homericus Iuppiter,**) partem eius quod petebant concessi, partem negavi. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea, quae huius artis propria sunt, ingrederer, sed hoc anniversarii laboris quasi vestibulum populari aliqua et magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non gravate ipsorum voluntati acquievi: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecunque argumentum sumerem, quamlibet remotum et alienum ab eo quod ageretur, populare modo et plausibile et in quo ostentare vim ac copiam dicendi liceret, id ut ipsos a me obtinere sinerem, ipse a me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cum et omnes vias perveniendi ad aliquam eloquentiae famam studiose conquirerem, et iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non
144 ferri modo, sed et requiri solent. Hac vero aetate et hac qualicunque hominum opinione de me, et hoc suscepto munere, quod ab omni vanitate longissime abesse debet, si puerorum aut sophistarum in morem de comenda ac pingenda oratione sollicitus sim, et sine ulla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere posse videar: ineptis fortasse gratum faciam, quos semper fucata et inania omnia magis quam vera et solida delectant; gravium certe ac cordatorum***)

---

*) Digest. I. 2. 1. *Si in foro causas dicentibus nefas videtur esse, nulla praefatione facta, iudici rem exponere.* Fr.

**) Iliad. XVI. 250.

τῷ δ᾽ ἕτερον μὲν ἔδωκε πατήρ, ἕτερον δ᾽ ἀνένευσεν. Fr.

***) I. e. sapientium, prudentium. Et sic ab Ennio apud Cic. de Orat. I. 45. propter iuris civilis scientiam, ut ait Cic., *egregie cordatus homo* appella-

hominum non effugiam iustam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni;*) sed ita, ut ne obliviscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem Digestorum, in qua de iudiciis disseritur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis et momenti ad totius reipub. felicitatem; tum, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte et pro dignitate praefuturus sit; quae in iudicando servanda, quaeque fugienda videantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa et indubitata**) ponuntur: a Philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more, sed hoc nostro scholastico et umbratili et sedato, non ad permovendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius et attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res confecturum esse confido, ut et amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat, et hoc quamvis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere videatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni civitate eorum, qui iudiciis praesunt, auctoritas, ut ex eis potissimum reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim vere dixerunt veteres, legem esse animam civitatis, et perinde felicem aut infelicem evadere unamquamque civitatem, ut bonis malisve legibus temperata est. ***) Utor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem quam ad veritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus; legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint 145
qui eas exsequantur ac custodiant; et legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas †) Plato vocat; magistratuum porro praecipua vis in exercendis iudiciis cernitur: constare opinor, qualia in civitate iudicia sint, talem esse totius civitatis statum. Imo vero ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum civitatum: ut essent, qui vim coërcerent, tenuiores a potentiorum iniuriis defenderent, suum cuique tribuerent, iuris aequabilitatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod vetustissimum in terris imperii nomen est, Herodotus et ab eo mutuatus Cicero ††) tradunt.

---

tus est Aelius Sextus. cf. Tusc. Disp. I. 9. §. 18. et Heindorf. ad Horat. II. Serm. 3. 213. Perperam nunc de hominibus bonis simplicisque veritatis amicis intelligunt. Cf. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 488. Fr.

*) *Petitio* pro precibus non reperitur apud idoneos scriptores.

**) *Indubitatus*, *indubius* argenteae sunt aetatis vocabula; Cicero et aequales *certa*, *explorata* dicunt, de quibus nemo dubitet. Fr.

***) Kirchhofius in praefat. ad Muret. oratt. pag. IX. ait praestare *sit* coniunctivum, pariter atque infra pag. R. 146. med. Vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 547. sq. Fr.

†) Cf. Cic. de Legg. III. 20. et Oeconom. ex Xenoph. §. 12. (Vol. IV. P. 2. pag. 475. ed. Orell.) Fr.

††) II. de Off. cap. 12. pr. ubi vid. Beier. Fr.

Itaque reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cuius singularis iustitia iudicem eum, veterum opinione, etiam apud inferos fecit; ut Tenes, cultus apud Tenedios pro Deo,*) quem cum securi insulam ex se dictam obambulare**) solitum tradunt eaque percutere, quos, caussa discussa,***) iniuriam fecisse cognosset; †) ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium negaverat: cum illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiendis ac diiudicandis caussis vacare nollet. ††) Et perdiu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant, non reges, sed iudices vocabantur: ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare. Sive enim privata iudicia inspiciamus, vere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant: sive publica, omnium civium non fortunae modo, sed dignitas, existimatio, salus, eorum, qui iudicia publica exercent, fidei religionique commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus rempub. contineri dicebat, poena et praemio: earum autem rerum utraque in eorum manu est, qui munus sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis: eorumque et singularis quaedam prudentia et spectata probitas esse debet: ne si, aut errore ducti aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quam decet utantur, ipsa civitatis fundamenta subvertant. Ac veteres quidem illi paucissimis verbis iudicis officium concludebant, cum ita dicerent: legem esse mutum iudicem,
146 iudicem autem legem loquentem. †††) A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, iudicaret: atque ita legem et iudicem inter se conspirare, ut sit lex quasi anima iudicis, iudex quasi vox legis. Et quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati,*) mente tantum ac ratione in disceptandis controversiis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim verum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile**) reperiri hominem *τετράγωνον ἄνευ ψόγου.****) Huic incommodo sapientissimi quique veterum

---

*) Cf. Cic. in Verr. lib. I. cap. 19. §. 49. Fr.

**) Structura haec est poetarum propria, *aliquem locum obambulare*: neque dubito quin de loco Sueton. Tiber. 11. vere iudicaverit Doederlin. in Synon. Lat. III. pag. 50. ex cuius disputatione apparuerit, h. l. certe *perambulare* dicendum fuisse. Fr.

***) Vid. Ruhnken. Praefat. pag. IX. ed. Lugd. Fr.

†) Vid. Schuetz. Lex. Ciceron. in v. Securis. Fr.

††) Plutarch. Apophth. ed. Rsk. Vol. VI. pag. 682. Fr.

†††) Cic. Legg. III. 1. §. 2. Locus Aristotelis, cuius mox mentio fit, est Polit. lib. III. cap. 16. *ἄνευ ὀρέξεως νοῦς ὁ νόμος ἐστίν.* Fr.

*) *Cupiditate spoliatus* pro cupiditatis expers, vereor, ut recte dicatur. D. R. — Idem dicere poterat *omni cupiditate carens*, cum Cic. Phil. III. §. 25. vel etiam *cupiditate privatus*, de quo cf. Cic. I. de Fin. cap. 11. Fr.

**) Cic. Acad. prior. II. 15. §. 47. dixit *perdifficiliter*. Fr.

***) Vid. Gaisf. Poet. min. Graec. Vol. III. pag. 193. ed. Lips. Fr.

quaecunque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles*) censuit, in bene instituta civitate omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda; quam paucissima autem in potestate atque arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graves caussae adferuntur. Una, quod multo maior numerus necessarius est**) iudicum quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes viros reperire quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis quam de certo aliquo negotio ac controversia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus pervidendi veri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges et in futurum prospiciunt, et universe ac generatim feruntur, ut neque gratiae neque odio locus esse possit. At iudicia et de praesentibus negotiis et de certis personis exercentur: ut et gratia et odio et invidia et miseratione et ratione proprii alicuius commodi aut incommodi facillime abduci a vero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud praecipue observandum est, ut boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris viri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. Et Horatius narrat patrem suum, cum sibi virtutis et officii praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. *Sic me*, inquit,***)

Formabat puerum dictis: et sive iubebat, 147
Ut facerem quid: Habes auctorem, quo facias hoc:
Unum ex iudicibus selectis obiiciebat.

Et alibi cum viri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit: †)

Quo multae magnaeque secantur iudice lites.

Ac videte, quantopere veteres illi Romani eos qui res iudicabant, ab omni improbitatis suspicione puros esse voluerint. Notationi atque animadversioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque si quis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quin imo††) quosdam a censoribus e senatu eiectos, ipsos postea censores fuisse legimus.†††) Sed tamen, ut omnis etiam levissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repetundarum, qui senatu moti

---

*) Rhetor. I. 1. Fr.

**) Vid. adn. pag. 144. R. Fr.

***) Satir. I. 4. 120. sqq. Fr.

†) Epist. I. 16. 42. Fr.

††) Sic Plinius uterque, Suetonius atque alii loquuntur. In loco Cicer. I. ad Att. ep. 13. §. 2. extr. nunc legitur: *Quin nunc leviter inter se dissident.* Fr.

†††) Cic. pro Cluent. 42. §. 119. *ponam illud unum: C. Getam, quum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem ipsum postea esse factum.* Fr.

essent, iudices non poterant dari. Aetas etiam in iudicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. Cuius rei tres fere caussae adferri solent. Una, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. *Mutantur* enim, ut ait Horatius, *in horas*. Et improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, vel unus dies sufficit, ut ait Theognis:*) at diu vixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuvenibus magnae et vehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. *Οὐ νέον*, ait Plato libro tertio de Repub.**) *ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι.* Neque vero quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit: ita aetas necessario prudentiam adfert. Sed is demum, cui anteactae vitae cursus et integritatis et prudentiae opinionem comparavit. Observabatur et illud antiquitus, ne egeni et exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant et paupertatem omni ratione fugiendam putent:***) verendum videbatur, ne saepe tales iudices non tam rationem mu-
148 neris sui quam magnitudinem munerum alienorum considerarent; neve libentius in numorum quam in argumentorum quae utrimque adferrentur ponderibus expendendis occuparentur, et utrius gravior esset manus, eius caussam quoque meliorem videri pronunciarent. Atque ob eam caussam iudices non tantum ex moribus et ex aetate, sed etiam ex censu legebantur: quod Romanis alicubi obiicit Tertullianus. Cumque iurisiurandi religio maximum et sanctissimum fidei vinculum merito apud omnes existimetur: iudicaturi prius iurabant, se ex legum praescripto iudicaturos: cuius rei frequens apud Demosthenem et alios mentio est. Ne vero legum verbis callide et subdole interpretandis ab earum sententia et voluntate discederent, addebant, *τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ*, ut apud Demosthenem,†) aut quod idem valet, *τῇ ἀρίστῃ*, ut apud Aristotelem in Rhetoricis††) et apud Iulium Pollucem libro octavo†††) relatum est: quo significabant, se ita leges interpretaturos, ut rationi et aequitati maxime consentaneum videretur. Quin etiam, ut maiore divini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco sacro. Quamvis enim Deus omnibus locis praesens est, eiusque, ut ait Aratus,*) omnia plena sunt: in consecratis tamen locis magis omnes nescio quo modo illius praesentia commovemur. At-

*) Immo Sophocles Oed. T. 614. Locus Horatii est ad Pison. 160. Fr.
**) Steph. pag. 409. B. Fr.
***) vs. 533. sq. ed. Welcker. Fr.
†) Aristocrat. §. 96. pag. Rsk. 652. Boeot. §. 40. pag. Rsk. 1006. Fr.
††) I. 15. Fr.
†††) cap. 10. segm. 122. Fr.
*) Phaenom. vs. 2. sqq.

que hanc consuetudinem antiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos et senes fuisse ait et in sedilibus lapideis sacro in loco consedisse: οἱ δὲ γέροντες, inquit, *)

Εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις, ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.

Summa autem in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulcra ei videri, quae pulcra non sunt, **) idem absolute de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisque affectus est, ita res eis ***) alias atque alias videri. Arquatis, ait Varro, †) et veternosis omnia lutea videntur; febricitantibus amara, quae dulcia: aliter omnibus de rebus ebrii, aliter sobrii iudicant. Idem putandum est evenire iis omnibus, quorum animus aut amore aut odio aut ira aut invidentia aut denique aliquo πάθει occupatus est. 149
Docent Philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis vere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητήριον vocant, ἄποιον, id est, omni qualitate, earum saltem de quibus iudicandum est, vacuum esse. Sic et iudicis animum in sola veritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. *Male verum examinat omnis Corruptus iudex:* ait Horatius. ††) Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum atque ingeneratum omnibus sui amorem potest; ideo veteres neminem rei suae idoneum iudicem esse voluerunt: quod et apud iuris nostri auctores saepe legitur, et ante eos ab Aristotele et in Ethicis et in Politicis dictum erat. Ne de filii quidem negotio idoneus iudex est pater. Amat enim eum ut partem sui. Et quamvis reperiuntur patres quidam, qui de filiis severissime iudicarunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alii: †††) usitatius tamen est, patres in filiorum peccatis connivere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur iudices etiam donis: et ea caussa fuit, cur iis legibus, quae de pecuniis repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, *) Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easque sine manibus: quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere; eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu iudices interdum a recto abduci

*) Iliad. XVIII. 504. Fr.

**) Kirchhofius in praefat. ad Muret. oratt. pag. IX. requirit coniunct. *sint.* Cf. pag. 144. R. Locus Theocriti est Idyll. VI. 19. Fr.

***) Nescio, quare Muretus in margine Aldinae *ei* scribat. Centies enim *quisque* cum plurali construitur. Vide Drakenborch. ad Liv. II. 22. D. R. — Cf. Kritz. ad Sallust. Cat. 7. pr. Videtur autem Muret. *ei* maluisse, quod alterum non reprehendendum quidem erat, sed minus Ciceronianum. Fr.

†) Vid. Non. Marcell. pag. 35. ed. Lips. (Hahn.) Fr.

††) Serm. II. 2. 8. Fr.

†††) Cf. Valer. Max. V. 5. ext. 3. et V. 8.

*) Tom. VII. Rsk. pag. 398. sq. Fr.

arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem*) gloriatur, M'. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum moestum ac sordidatum produxisset, tunicamque eius a pectore discidisset, et cicatrices adversorum vulnerum, quae ille pro repub. acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem absentem forte damnassent, eum, adspectu ipsius commoti, liberarunt. **) Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus,***) cum Phryne, meretrix pulcerrima, rei capitalis argueretur atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset, cum multa pro ea dixisset, ad postremum†) statuit eam in conspectu iudicum, et pectus eius papillasque nudavit: qui adspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententiis damnatum iri opinio erat, omnium suffragiis ab-
150 soluta discesserit. Ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu iudicarent: cuius rei praeter ceteros auctor est Lucianus.††) Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri solita, quidam tradiderunt, ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis iudicaretur. Multum etiam in iudiciis pervertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur veteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo caussa inferior, dicendo superior fieri posset.†††) Cui enim nota non sunt verba Ciceronis in caussa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis?*) Ideoque rectum erat illud eorundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores praeconis voce nihil verborum extra rem facere et neque prooemiis uti neque epilogis iubebantur. **) Sapienter quoque Anastasius***) et alii posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali†) iussu Principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemque necessario in patria sua multis

---

*) II. de Orat. 47. §. 195. cf. in Verr. lib. V. 1. §. 3. Fr.

**) Cf. Quinctilian. II. 15. 7. Fr.

***) Deipnosoph. XIII. pag. 590. cf. Quinctilian. II. 15. 9. De nomine *Hyperides* cf. quae adnotavi ad Ruhnk. histor. crit. orat. Graec. pag. 35. quibus ex Phot. Bibl. Cod. 266. pag. 495. Bekk. adde hos versus:

εἴπερ ἴσην γνώμῃ ῥώμην Ὑπερείδης εἶχεν,
οὔ ποτ᾽ ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών. Fr.

†) Sic Livius aliique scriptores boni haud raro loquuntur, quibus itidem usitatum est *ad ultimum* et quo solo utitur Cicero, *ad extremum*. Fr.

††) Hermotim. 64. Vol. IV. pag. 84. sq. ed. Bipont. Fr.

†††) Cic. Brut. 8. §. 30. Graeci: *τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν*. Cf. Spald. ad Quinctil. II. 16. 3. Fr.

*) Hunc locum neque alii potuerunt invenire neque ego. Vid. Spalding. ad Quinctil. II. 17. 21. Fr.

**) Vid. Meurs. Areopag. cap. 7. in Gronov. Thesaur. Vol. V. pag. 2093. sq. Fr.

***) Immo *Anastasius quoque*. Fr.

†) Melius erat *singulari*. Nam *specialis* adiectivum certe non est Ciceronis: apud quem quod (in Verr. lib. III. 14. §. 36.) legitur *peculiare edictum*, aliam explicationem habet quam ut h. l. substitui potuerit. Fr.

cognationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: iisque omnibus rebus iudiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones: ut e iudiciis omnis omnino suspicio inclinati ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. *Neminem*, ait Cicero pro Cluentio, *) *voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset.* Expediret etiam, in eos iudices, qui se corrumpi sivissent, gravissimas poenas constitui; ut fecisse Cambysen ait Herodotus, **) qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in lora dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit, ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicii memoria revocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror: unum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de aliis iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum iudicaturum: alterum, ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis iura cognoverint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi:

Μηδὲ δίκην δικάσῃς, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. ***)

Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum
altera aure occlusa accusatorem audiret, interrogatus, cur id fa- 151
ceret, dixit, se eam servare integram reo. Postremum illud
est, debere quidem iudicem plane medium esse: ideo enim *μεσί-
ται*, ut ait Aristoteles, †) vocantur: sed tamen, si in alterutram
partem inclinandum sit, ut Circe dicebat minus periculi esse, si
navis ad Scyllam potius paullum inclinaret, quam si ad Charybdim: ††) ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate quam in saevitia et acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres praetoris cuiusdam †††) severitas, cuius tribunal scopulum reorum vocabant: multo tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset; qui subscripturus sententiae capitis in quendam, *Utinam*, inquit, *nunquam didicissem litteras.* *) Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat.

---

*) cap. 43. pr. Fr.

**) V. 25. cf. Valer. Max. VI. 3. ext. 3. Fr.

***) Vol. XI. Bip. pag. 222. Vid. Gaisf. Poet. min. Graec. Vol. III. pag. 258. ed. Lips. Fr.

†) Eth. Nicom. V. 7. *καὶ ζητοῦσι δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους, ὡς ἐὰν τοῦ μέσου τύχωσι, τοῦ δικαίου τευξόμενοι. μέσον ἄρα τι τὸ δίκαιον, εἴπερ καὶ ὁ δικαστής.* cf. Polit. V. 6. *ἄρχοντι μεσιδίῳ.* De v. *μεσίτης* vid. Schleusner. Lex. N. T. Fr.

††) Homer. Od. XII. 108. sqq. Fr.

†††) L. Cassii. Vid. Valer. Max. III. 7. 9. Fr.

*) Seneca de Clem. II. 1. *Vellem nescire literas.* Sueton. Ner. cap. 10. *Quam vellem, inquit, nescire literas.* Fr.

Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: *Benignius interpretandae sunt leges, quo voluntas earum conservetur.* et: *Interpretatione molliendae sunt poenae potius quam exasperandae.* Non possum hoc loco praeterire dictum quoddam vetustissimi oratoris Antiphontis: *Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι ἀσέβημα.* *) Cuius sententiae similem quandam ex libris nostris suo loco proferemus. Dixi de auctoritate et officio iudicum, non quaecunque poteram, (neque enim id aut res postulabat aut tempus patiebatur,) sed ea tamen, quae dixi, neque aliena neque inutilia fuisse confido. Quid praestiterim, vos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quae iuris civilis propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi veniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim; neve sit ita difficilis creditor, ut in crastinum exspectare nolit: cum praesertim ipsi Iurisconsulti sub **) eo, quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri. DIXI.

---

*) *Περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνου* §. 91. Bekk. (pag. 140. Steph.) *καὶ μὴν εἰ δέοι ἁμαρτεῖν ἐπί τῳ, ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον ἂν ἢ τοῦ μὴ δικαίως ἀπολέσαι· τὸ μὲν γὰρ μόνον ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἕτερον καὶ ἀσέβημα.* Fr.

**) Immo *in*. Nam quod philologis usitatum est, *sub h. v.*, ubi ex Lexicis et aliis talibus libris aliquod verbum vel formulam dicendi proferunt, mihi quidem parum placet. Fr.

ORATIO XIX. 152

MANDATU. *) S. P. Q. R. HABITA. IN. AEDE SACRA. B. MARIAE. VIRGINIS

QUAE. EST. IN. CAPITOLIO

IN. REDITU. AD. URBEM

M. ANTONII. COLUMNAE

POST. TURCAS. NAVALI. PRAELIO. VICTOS

IDIB. DECEMB. ANNO

MDLXXI.

Si ulla post hominum memoriam parta victoria est, in qua et admirabilis se divini numinis potentia ostenderit, et quid fortium virorum virtus, quid singularis ductorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certe, quam superioribus diebus imperatores ac milites nostri ex immanissimo ac teterrimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec omnia patefacta sunt, ut nunquam maioribus aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse aut in posterum illustrari posse videantur. Quare et immortali ac praepotenti Deo, huius tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae, quantas maximas animus noster capit, agendae sunt; et fortissimis ac clarissimis viris, qui periculum a nobis omnibus vitae suae periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipsorum capita converterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam virtute superarunt, novi atque inusitati honores pro nova ipsorum atque inusitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri aut excogitari potest, quod non et
in**) aliis, qui egregiam in hoc bello reipub. Christianae operam 153
navarunt, et tuae inprimis, M. Antoni Columna, virtuti rebusque gestis, et ab aliis Christianis populis et praecipue a Populo Ro-

*) Utitur hac forma Cicero quoque pro Sulla §. 65. ubi cfr. adn. mea. Fr.
**) Muretus in marg. Aldinae expungit *in*. Recte.

mano debeatur? Cuius universi quod sit erga te studium, quae voluntas, neque tibi unquam aut dubium aut obscurum fuit; et tamen nuper apertissime cognoscere potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obviam tibi prodire cupere viderentur. Quacunque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant; omnes redundantem et foras erumpere gestientem laetitiam ore, oculis, manibus indicabant; omnium in te uno figebatur obtutus; omnes te, non ut unum ex principibus civitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam*) intuebantur. Caelum ipsum manifesto favit honori tuo: cum, quod aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente**) nitere coepit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit, honores, qui tibi haberentur, etiam caelestium iudicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequentia hominum compleverit, vides: qui omnes eo animo huc convenerunt, ut Christo Iesu victori et victoriarum datori, ut beatissimae virgini, ut ceteris caelitibus, quorum auxilio hanc victoriam sine ulla dubitatione acceptam ferre debemus, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te salvum ac sospitem in patriam reductum, rite ac pie, ut debent, gratias agant. Beatum te, M. Antoni, propter cuius et abeuntis periculum et redeuntis salutem templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pavor. Quamvis enim et duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, et ex toto propemodum orbe***) Christiano flos
154 ipse nobilitatis convenerat, et praecipua Italiae atque huius urbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur: tamen eo magis metuebantur varii bellorum et ancipites casus, quod, si quid aut propter vim tempestatum aut propter hostilium copiarum magnitudinem aut quo alio eventu gravius accidisset, nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra talem exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo, nostro sanguine cruenta, nostris spoliis onusta: qui et semper alias suopte ingenio feroces, et tum maxime propter recentes victorias spe atque animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso difflatum iri, ea vero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac revulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes in-

*) Frigidus lusus in nomine *Columnae*. (Similem lusum Ruhnkenius notavit supra pag. 115. Fr.) Nec Latina consuetudo eum, cuius consiliis respublica nititur, *columnam*, sed *columen reip.* vocat. D. R. — Habebit tamen Muretus quo excusetur locum Horatii Carm. I. 35. 14. ubi sunt certe qui *columnam* intelligant hominem, quo alii ut columna nituntur. Fr.

**) Cf. adn. pag. 130. R. Fr.

***) Cf. adn. pag. 117. R. Fr.

sulas, omnem oram| maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eas Deus alienatae a nobis propter peccata nostra voluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui a populo suo poenas repetere decrevisset. Sed o caeca hominum iudicia! o abstrusa et recondita Dei consilia! o bonitatem ac clementiam ipsius perpetuo praedicandam! Vere Dominus est, qui vulnerat et medetur; percutit, et manus eius sanabunt; qui mortificat et vivificat;*) qui dedūcit ad inferos et redūcit. Pro paterna sua misericordia, castīgans castigavit nos: sed morti non tradidit nos. Respexit ad lachrymas, ad ieiunia, ad eleemosynas,**) ad preces Ecclesiae suae: ad quae omnia Pius V. et nomine et re sanctissimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes et praecepto et exemplo suo incitabat. En senex sanctissime et veterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, iustitiae cultor, veteris disciplinae restitutor, cui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lachrymarum atque obsecrationum tuarum. Tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium; tua quotidiana sacrificia hanc nobis a Deo victoriam impetrarunt. Metis exsultans, quod lachrymans seminasti. Te novo Moyse manus in caelum tollente, novus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces 155
tuae, et hostilium gladiorum cuspidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus! Nos timidi vota faciebamus, ut hostium classis, cum adventare nostram, auditum esset, quam celerrime se ad suos reciperet: quo post tot editas strages timuisse tamen et exspectare ausa non esse nostrorum impetum videretur. Nam illud prope immodicum videbatur optare, ut et congrederentur et se barbari, nostrorum virtute cognita, in fugam darent. Quod si ad efficiendam aliquam imaginem speciemque victoriae, aliquot illorum naves depressae, aliquot captae, numerus aliquis captivorum liberatus esset: abunde omnes non exspectationi modo, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade, amplius quadraginta hostium millia caederentur; ut decem et eo amplius millia caperentur; ut centum nonaginta quinque illorum triremes aliaque complura navigiorum genera in nostrorum potestatem venirent; ut plus quindecim captivorum nostrorum millia li-

*) *Mortificat* et *vivificat*. Venia danda est Mureto, qui sensu Theologorum haec dixit: at monendi sunt latinitatis studiosi has voces esse deterioris aetatis. (Cf. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 623. 667. Fr.) Eodem pertinet pag. 216. R. *omnes gentes benedictum iri*, pro, *omnibus gentibus benedictum iri*. in quo barbarismo Muretus videtur noluisse ab usu Theologorum eius aetatis, quorum latinitas est quantum fieri potest vitiosa, recedere. Nam haec verba ipsius Mureti auribus minus blandita esse, nemo, credimus, est qui dubitet. Kirchhof. in praef. ad Muret. oratt. pag. XII. sq. Fr.

**) Cf. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 519. Fr.

berarentur: ut ex tanta illorum multitudine vix unus perfidus pirata, et unus item saevissimi praedonis Ariadeni filius fuga elaberentur, *) qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeque ab ipso exspectatum tantae cladis nuncium adferrent: quis unquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo vestra spes nostras: quaeque nos ne frustra optaremus verebamur, ut ea **) frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio et vestra singulari virtute perfectum est. Illud vero memorabile et animadvertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est, quod, qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluvie maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum vires maxime despicere soliti erant, ut etiam apud illum stolidum ac furentem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: ii potissimum, cum ad manus ventum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam videretur. O Nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisque nostris vestri memoriam reliquistis! Quis non eorum, qui praelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quae
156 illo die gesta sunt, annum unum de consequentis vitae suae spatio, si fieri posset, ademptum velit? ***) Solem ego ipsum, ita vivam, in tam pulcro spectaculo, ut Iosue olim adversus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset vincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere viderentur, ne prius advesperasceret, quam omnes hostes aut caesi aut capti aut fugati essent. Quaenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae tropaea vobis excitari poterunt, viri fortissimi, quae non dico paria esse meritis vestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui, cum ad Naupactêam victoriam ventum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se verbis exaequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exsultantem barbarorum audaciam compressistis; vos maria illis clausistis, nostris aperuistis; vos flammam atque ferrum, vos caedem, incendia, rapinas, libidinem a Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis; vos a templis sacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem depulistis; per vos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt; per vos vicina litora illorum, aut sauciorum aut morientium inconditis ululatibus personarunt; vobis

*) In prima huius orationis ed. (cf. Lazeri Diatr. de Vita et Script. Mur. pag. 552. R.) cuius mentionem fecit censor Ruhnkenianae ed. (Martyni-Laguna) in Ephemerid. literar. Ienens. A. 1791. n. 179. pag. 2., scriptum erat *elaberetur, qui — adferret.* Fr.

**) Pr. ed. *ea ut.* Bene. Fr.

***) Aptius erat *vellet.* Fr.

magistris didicit noster miles vincere, barbarus vinci; vobis Chri-
stianorum alii vitam debent, alii libertatem, omnes securitatem.
Durum, fateor, fuerat audire, tam multa oppida a nefariis la-
tronibus capta, tam multa incensa, tam multas regiones vastatas,
abducta in servitutem tam multa hominum millia: sed si Christi
potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes
illustrari quam post tot acceptas calamitates non poterat: prope
est,*) ut exclamem, tanti fuisse. Certe quidem ut verni tempo-
ris clementia et amoenitas minus hilararet animos nostros, nisi
eam hiemis rigor et asperitas antecessisset: ita minus omnes huius
victoriae iucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum
superiorum temporum tristitia et acerbitate compararemus. Neque
vero eos tantum, qui ex illo nobis omnibus salutari praelio, re
bene gesta, incolumes reverterunt, omnibus maximis honoribus
debemus afficere: sed eorum quoque memoriam grato animo am- 157
plissimisque laudibus prosequi, quos in illo conflictu**) fortiter
dimicantes non tam vis hostium perculit, quam ille ipse, pro quo
pugnabant, sibi pigneratus est***) Christus. Qui si, ut credibile
est, prius Christiano ritu expiati ac culpis omnibus soluti, tunc
vero in Deum tantum intuentes et in eo mente ac cogitatione defixi,
vitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo temporis puncto,
Angelorum legionibus stipati, triumphantes in caelum evolarunt.
O vos beatissimos, qui sanguinem vestrum pro eo fudistis, qui
prior ipse pro vobis suum sanguinem fuderat! qui mortem naturae
debitam pro vitae auctore potissimum reddidistis. Illi impii, quos
tum concidebatis, cum concidistis, et mortem oppetierunt cum
ignominia, et mortui poenas nunc ad inferos luunt: vos vero et
extremum spiritum victores cum gloria effudistis et mortali con-
ditione vitae in immortalitatem commutata, piorum estis aeternam
sedem et locum consecuti. Beata vita, quae tali morte conclusa
est! beata mors, quae tali vitae principium dedit! Sed ut ad te,
M. Antoni, mea iam revertatur oratio, neque Populus Romanus
ignorat, neque unquam ulla ignoratura est aut gens aut aetas,
huius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro virili parte†)
deberi. Tu iam inde a principio, cum a sanctissimo Pontifice
Pio Quincto huius saluberrimae Principum Christianorum con-
iunctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia
conficiendam plurimum laboris, operae, auctoritatis contulisti.
Tu cum classi Pontificiae summo cum imperio praefectus esses, in
Siciliam profectus, interea dum Ioannes Austrius, non mea tan-

*) Cf. adn. pag. 62. R. Fr.

**) In translatione, qualis h. l. est, *conflictionem* dicere praestat. Apud Cic. Part. Orator. §. 55. *inter se pugnantium rerum conflictio* — in nonnullis Codd. legitur *conflictatio*. Fr.

***) Cic. Philipp. XIV. 12. §. 32. *Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet.* ubi cf. Garaton. Fr.

†) Cf. adn. pag. 45. R. Fr.

tum, sed omni omnium praedicatione maior adolescens, cuius in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eodem perveniret, et milites et classiarios studiosissime exercuisti, et ut omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppeteret, perfecisti. Tu, quoties de summa re deliberatum est, eas sententias dixisti, quae summam prudentiam cum summa animi excelsitate coniunctam indicarent. Tu, cum offensiones quaedam intervenirent, quae rem in summum periculum adduxerant, iratorum animis sapientissime capto consilio et gravi atque accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascen-
158 tis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Pervēnit ac perlatus est usque huc tuarum immortalitate dignarum vocum sonus: *Optimis auspiciis geri quaecunque pro Christiana religione gererentur; barbaricam audaciam cedentibus instare, instantibus cedere; nostrorum et victoriae et morti immortalem gloriam propositam esse; illo duce atque auspice, cuius brachia in cruce pendentis**) *effigies, e summo regiae triremis eminens, nostros animaret,* **) *terreret hostes, de secundo praelii exitu nemini esse dubitandum.* Audivi, audivi ipse de fortissimo viro, cuius eximia virtus et saepe alias et in hoc bello vel maxime spectata est, quique tuorum in hac expeditione consiliorum ac laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi quamque honorificum testimonium tribuerit divinus adolescens Ioannes Austrius, postridie eius diei, quo debellatum est: cum aperte praedicaret, tuum in hac sancta belli societate conflanda praeter ceteros laborem ac studium; in deliberando prudentiam et altitudinem animi; in re gerenda fortitudinem et alacritatem exstitisse; te et committendi praelii consuasorem***) et comparandae victoriae adiutorem sibi praecipuum fuisse. Quae cum omnia magna et praeclara sint, multo tamen a te maiora et praeclariora Populus Romanus exspectat. Properant, M. Antoni, nostra omnium vota: quique animis praesentis gaudii magnitudinem capere vix possumus, rerum a te gestarum praestantia quasi quibusdam alis sublati, cogitatione et spe multo iam ulterius provolamus. Non satis est impulisse hostem: prosternendus et opprimendus est, antequam se novis opibus copiisque renovarit. †)

---

*) Non dubito quin scribendum sit *pandentis* vel *tendentis*. Fr.

**) *Animare aliquem* pro incitare, incendere, Gallicismum sapit. D. R. — Vid. Nolten. pag. 818. sq. Friedemann. — Macrob. Saturn. VII. 3. *Ut hortatu vestro Eustathius, quae de scommate paulo ante dixerit, animetur aperire.* ubi *animare* idem esse quod incitare, προθυμίαν ἐμβάλλειν, scribit Forcellinus in Lex. Macrobium sequantur qui volent; me quidem non habebunt comitem. Fr.

***) Legitur hoc voc. apud Cicer. pro Quintio 5. pr. quem solum locum noverat Forcellinus. *Consuadere* aliquoties dixit Plautus. Fr.

†) Cic. pro Mur. 15. §. 33. *ut se, rege Armeniorum adiuncto, novis opibus copiisque renovarit.* Fr.

Extorquenda sunt vobis ex illius belluae faucibus impioque domi-
natu ampla illa et opima regna, in quae, a Romano imperio dis-
tracta atque divulsa, nullo iure, iniustissimus possessor invasit.
Tendit vobis Iudaea supplices manus, et palmas, quarum fera-
cissima est, vestris victoriis triumphisque despondet: obtestatur-
que vos per eum, quem ex purissimae matris utero mirabiliter
exeuntem excepit, cuius vestigiis impressa, cuius admirandis
operibus nobilitata, cuius sparso pro nobis omnibus sanguine irri- 159
gata est, ne se diutius patiamini indigna Christi hostium servitute
oppressam teneri. Duce olim columna Iudaei ex dura ac diuturna
servitute extracti sunt. Utinam nostris quoque temporibus Iudaea
ipsa duce Columna ex multo duriori multoque diuturniori servitute
extrahatur! Proditum est litterarum monumentis, imperante Con-
stantio, Constantini magni filio, visam esse in caelo sub specie
crucis ingentem columnam coronatam, quae longe lateque collu-
cens, a monte olivarum usque ad eum montem, ubi Christus pro
nobis omnibus morte affectus est, pertineret. *) Declarandum est
tibi, M. Antoni, rebus ac factis, tam insigne prodigium ad te
et ad gentem tuam pertinere. An vero gentes quaedam antiquis
temporibus propter violata maiorum suorum sepulchra gravissima
bella susceperunt: nos Iesu Christi Domini ac Dei nostri sepul-
chrum, monumentum salutis nostrae, pignus resurrectionis**)
nostrae, ab immundis canibus***) tam diu teneri eisque ludibrio
esse patiemur? Ite potius optimis ominibus generosae ac fortes
animae: ite accensa divinae gloriae studio pectora: continuate
victorias: connectite triumphos: invidete posteris vestris gloriam
eius terrae, ex qua salus nostra prodiit, ab immanibus belluis
receptae ac recuperatae. Ubi melius sanguis spargi potest? ubi
melius vita deponi? ubi verior ac solidior gloria comparari? O
Christe, te appello. In tua manu bellum et pax; in tua manu
victoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira
nostris ardorem pugnandi: da eisdem vim facultatemque vincendi:
immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc
sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore
facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera
aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas; sed ut omnes, qui
tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant eius gloriae,
quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur. Et quando †)
urbem Romam imperii sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam
religionis firmamentum esse voluisti: da Pio Quincto Pontifici,

*) Pr. ed. *pertingeret*, quod ipsum legitur in ed. Thomas. Cf. Forcellin. Lex. in v. PERTINGO. FR.

**) *Resurgere* apud veteres scriptores non dici de iis, qui reviviscant vel in vitam redeant, vix est quod admoneam. *Resurrectionis* vocabulum ab Tertulliano factum est ad similitudinem Ciceroniani *consurrectio*. FR.

***) Apage! haud nos id decet convicium. FR.

†) Cf. adn. pag. 67. R. FR.

da Populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem et ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis victoriae aliquando nuncius adferatur. DIXI. *)

---

160 # O R A T I O XX.

HABITA ROMAE IN AEDE D. PETRI IN VATICANO V. ID. MAI. ANNO M D L X X I I.

IN FUNERE PII V. PONT. MAX.

[*qui obiit Kal. Mai. eiusd. anni.*]

Dicturus ex veteri consuetudine de Pii Quincti, sanctissimi et in omni virtutum genere summi Pontificis, laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoque consessu, Patres amplissimi, maximopere commoverer ac conturbarer animo, tum ob virium mearum imbecillitatem, tum ob brevitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarem aut ullam in quoquam vim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac persequi vellet. Sed cum et omnibus et vobis praecipue, qui propius **) illum cognovistis, notum ex-

---

*) Quanto concursu hominum hanc orationem (de qua Thomasius conferri iubet Thuan. lib. L. Hist. f. 1033.) habuerit Muretus ipse scribit Sacrato lib. I. epist. 22. et tum civitate Romana oratorem donatum esse, perspicuum faciunt quos Martyni-Laguna l. l. pag. 3. retulit versus *Ioannis Francisci Ferrarii civis Romani in M. Antonium Muretum civitate donatum:*

Hoste triumphato, spoliis Orientis onustus
    Dum repetis patrios, alte Columna, lares,
Pro populo meritas Superis Muretus agebat
    Grates, facundo maximus ore ruens.
Admirata viri divinum Roma leporem,
    Pro! fluit eloquio Tullius alter, ait,
Comprobat hic Marci re nomen; verba ego rursum
    Prisca bibo, priscos audio laeta sonos.
Nec mora, Romanis adscribit civibus illum,
    Et gremio gaudens confovet ipsa suo.
Hunc decorat titulis, ornantem ornatus †) ut ornet,
    Et Latium prisco floreat eloquio.

†) Virg. Aen. I. 650. Comparat MLaguna. Fr.

**) Cf. adn. pag. 127. R. Sed *propius aliquem cognovisse, nosse*, quis veterum scriptorum dixerit, fateor me nescire. Nec vero loquutionem hanc satis videtur commendare locus Mamertini Genethl. cap. 10. §. 5. *Ut vero propius propiusque coepti estis agnosci, omnes agri oppleti non hominibus modo ad visendum procurrentibus, sed etiam pecudum gregibus remota pascua et nemora linquentibus.* Quinctilian. V. 7. 7. et VI. 4. 8. *totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nosse causas.* Fr.

ploratumque sit, iis illum supra ceteros mortales virtutibus flo-
ruisse, quarum praestantiam, non dicam exaequare dicendo, sed
assequi cogitando difficile atque arduum sit: ipsa me animosiorem
atque alacriorem facit suscepti muneris difficultas, cogitantem,
quod mihi necessario eveniet, ut et multa memoratu dignissima
praetermittam, et ea ipsa, quae attingam, ieiunius multo atque
exilius quam pro ipsorum dignitate percurram, idem cuilibet quam-
libet exercitato et omnibus rebus ad dicendum instructo homini
eventurum fuisse. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in
aeternas illas beatorum sedes evectum et cum Deo coniunctum,
quae hoc tempore a nobis dicuntur quaeque fiunt, audire atque in-
tueri: eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem
tenerem, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, praesens ades-
set: ut et eo genere orationis utar, quo ipsum praecipue oblectari
solitum novimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed severo ac 161
solido; et ea sola in ipso commendem, quae ipse in rebus huma-
nis sola commendanda ducebat. Qui ethnicorum *) more vixerunt,
ethnicorum more laudentur: ego tam sancto tamque Christiano
Principi nullam laudem convenire arbitror nisi vere ac proprie
Christianam. Itaque in quibus exaggerandis et amplificandis ve-
teres plurimi **) erant, et a quibus fere huius generis orationum
principia ducebant, patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis
primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes
ac copias, ea nos, etiamsi vere ac copiose id facere possemus,
in talis tamen viri laudibus numeranda non ducemus. Quanti haec
sint, declaravit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, ob-
scurum et ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur,
elegit. Deus et Dei filius, faber et fabri filius haberi voluit; rex
omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret ca-
put. Imo vero ii demum gloriosi mihi praeter ceteros atque illu-
stres videntur, (etiamsi haec humanarum rationum momentis expen-
dere libeat,) qui Deo tantum freti ea, quae inter homines summa
habentur, sine ullis eiusmodi praesidiis, sua sibi virtute pepere-
runt. Pulcrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam de-
beas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab
aliis mutuatus esse dicaris. Sed his omissis, quae semper sapien-
tissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum
pulcerrimarum ac pretiosissimarum aperiens spectandumque pro-
ponens, evolvam et explicabo vera illa et divina bona, quae sem-

*) Hoc vocabulum pariter ac *gentilis* vel *paganus*, de hominibus sacrorum Christianorum expertibus et a vero Dei cultu alienis, apud scriptores ecclesiasticos saepe legitur: quae qui vitanda esse dicunt Latine scribentibus, nae illi nimis severi sunt et ineptis ambagibus magis delectari videntur quam prudente simplicitate. Fr.

**) *Hic multus est in hac re* optimi scriptores saepe dixerunt; sed num superlativum *plurimus* in hac formula eodem modo admiserint, equidem valde dubitem. Nullum mihi, quo defendam Muretum, huius generis exemplum in promptu est. Neque etiam placet eius verba sic explicare: in quibus amplificandis plurimi ex veteribus versabantur, occupati erant. Fr.

per illum bonis amabilem, improbis formidabilem,*) utrisque
admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis aetatis prin-
cipio, cum et divino lumine collustratus et domestica, ut credibile
est, institutione commonefactus, iis, qui in saeculo viverent,
difficilem esse in caelum viam iudicasset, impulsu Spiritus sancti
fugit e patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterque illud
arripuit, quod ad illam superiorem ac caelestem tendenti tutius
atque expeditius esse intelligebat. Fugit ut Loth; neque post
tergum respexit, cum sciret, eos, qui manu ad aratrum apposita
respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit ut Iacob;
162 et in ea demum terra conquievit, in qua vidit scalas, per quas
itur in caelum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Do-
minici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tanquam in opi-
mo ac fertili agro eodemque bene ac diligenter subacto et exculto,
viri et doctrinae magnitudine et vitae sanctitate praestantes, nun-
quam alii aliis succrescere, alii ex aliis continenter propagari ac
proseminari desierunt. In ea ita vixit, ut iuvenis senibus, tiro
veteranis, novitius exercitatis, tanquam exemplum continentiae,
tolerantiae, frugalitatis, obedientiae, omnis denique virtutis pro-
poneretur. Neque vero coepit quidem ita vivere, sed in eo non
perstitit; neque perstitit quidem, sed non longius progressus est;
neque progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus.**)
Imo vero totum vitae spatium ita transegit, ut, cum iam pridem
ad summam virtutis perfectionem pervenisse iudicaretur, ipse ta-
men quotidie se ipso melior ac perfectior cerneretur. Cum autem
alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tum singulare studium con-
servandae verae ac Catholicae religionis, et adversus eos, qui
illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium sem-
per eluxit: quibuscum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum
quidem temporis in vita ab eis vexandis et exagitandis conquievit.
In aliis erratis condonandis atque ignoscendis, quanquam et sui et
aliorum severissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem
praebebat: qui ab Ecclesia descivissent, nisi aut ipsos erroribus
aut ipsis orbem purgaret, vitam sibi acerbam atque insuavem esse
ducebat. Exedebat animum ipsius zelus***) Ecclesiae, neque
quisquam unquam verius idem, quod olim David,†) dicere po-

---

*) Nihil ageret, si quis poeticum hoc vitans vocabulum, Ciceronianum *formidolosum* substitueret. Ne *terribilem* quidem satis placeret. Fr.

**) Quis est quin haec legens meminerit nobilissimi loci Demosth. de Corona pag. Rsk. 288. §. 179. Bekk. *συνεπαινεσάντων δὲ πάντων καὶ οὐδενὸς εἰπόντος ἐναντίον οὐδὲν, οὐκ εἶπον μὲν ταῦτα, οὐκ ἔγραψα δὲ, οὐδ᾽ ἔγραψα μὲν, οὐκ ἐπρέσβευσα δὲ, οὐδ᾽ ἐπρέσβευσα μὲν, οὐκ ἔπεισα δὲ Θηβαίους· ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς διὰ πάντων ἄχρι τῆς τελευτῆς διεξῆλθον.* Quinctilian. IX. 3. 55. *Non enim dixi quidem, sed non scripsi; nec scripsi quidem, sed non obii legationem; nec obii quidem, sed non persuasi Thebanis.* Cfr. Aquila Rom. de figur. §. 40. pag. 215. ed. m. Fr.

***) „Latinitatis graecissantis est“ inquit Noltenius. De loco Plin. epist. I. 2. vid. Schaeferi adn. Fr.

†) Psalm. 138. vs. 20. sq. Fr.

tuit: *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos.* Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas vitae ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur, defugiendas putavit? quas non potius ultro ac cupide appetiit? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter servatus est? ut de eo dici possit, quod alicubi ait Cyprianus: *non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse.* *) Ob haec tanta ac tam praeclara in
Christianam remp. merita, primum creatus Episcopus Nepesinus, 163
deinde a Paulo IV. in vestrum, Patres amplissimi, collegium adscitus atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, praesertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentiae et acuminis ad videnda ea, quae vera et recta essent, quantum animi et libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil unquam ille in dicenda sententia aut metui aut gratiae dedit; nunquam ad cuiusquam voluntatem orationem suam accommodavit; nunquam quidquam veritate prius aut antiquius habuit. Itaque vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iusta impetranda necessarias esse neque ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex veteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: qui hunc dicemus, quem omnes, qui quid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis inesset, tanquam scopulum quendam refugiebant? Ut autem divino consilio, vestris suffragiis, in Pii Quarti locum suffectus est, tanta subito exstitit bonorum alacritas et exsultatio, tanta improborum fuga et trepidatio, ut neque illi quidquam sibi optatius potuisse contingere, neque hi uspiam**) se iam tuto posse consistere arbitrarentur. Cernere erat***) bonos hilares et erectos; tristes improbos et abiectos; illos gaudio triumphantes, hos de consciscendo sibi voluntario exsilio consilia inter se communicantes; illi gratulatum ad templa convolabant; hi adspectum hominum lucemque vitabant; illos sublatos in caelum, hos amandatos infra terram putares. Neque vero multis edictis aut programmatis opus fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pellendas. Ut sol exoriens nebulas disiicit, ut ventus aream purgat: ita nomen ipsum novi Pontificis dissipavit improbos, et urbem tetra illa impurorum hominum colluvione purgavit. Iam in ipso Pontificatu qualis fuerit, si quis subtilius requirere instituat, ita reperiet, multis

---

*) *Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt.* Sic Cyprianus in epist. 37. Fr.

**) Ut modo recte scripsit *neque illi quidquam*, ita male h. l. *neque hi uspiam.* Dicendum erat *usquam*, pro quo barbare loquentes haud raro ponunt *ullibi*: a quo voc. pariter atque ab formis *nullibi*, *nuspiam* prorsus abstinendum est. Fr.

***) Cf. adn. pag. 62. R. Fr.

saeculis nullum Pontificem fuisse, qui ad veteres illos, Sylve-
strum, Gregorium, Leonem eiusdemque generis alios, vivendi
ratione et consuetudine propius accesserit. Primum enim, si
privata et domestica spectemus, eandem in victu cultuque parci-
164 moniam retinuit, quibus a principio*) se, cum adhuc**) in
monasterio esset, assuefecerat. Eadem ieiunia erant, eaedem
preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus
abstinentia, eadem interioris vestitus asperitas: neque quisquam
unquam intemperans tanto studio voluptates corporis consectatus
est, quanto ille eas perpetuo repudiavit. Imo vero, quarum
Ecclesiae constitutionum propter senectutem aut propter imbecilli-
tatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, iis ut ipse
se solveret, quanquam et affecta aetate et corpore admodum im-
becillo, nunquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat;
si id non poterat, omnino tamen sacrosancto Missae sacrificio in-
tererat. Nunquam ex eius ore verbum unum prodiit, quod non
aut ad Dei laudem aut ad eorum, qui aderant, emendationem
pertineret. Sic, quanquam adhuc in terra positus, versabatur
in caelo: et cum hic nobiscum viveret, iam tamen civis erat
Sanctorum et domesticus Dei. Tota quoque***) eius familia ad
exemplum domini composita erat: cumque multis in locis familia-
res principum sumptuoso vestis genere, arrogantia et contemptu
ceterorum, licentia et dicendi et faciendi quidquid collibuit, di-
stingui ab aliis soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis
quam modestia singulari et praecipua quadam sanctimonia vitae a
vulgaribus discernerentur. Atque haec privatim. Publice autem
quot quantaque beneficia et in hanc urbem et in totam Christianam
remp. contulit? Revocavit veterem Ecclesiasticam disciplinam:
quae ita iam obsoleverat, vix ut eius imaginem in veterum scriptis
agnosceremus. Iudiciorum severitatem, quam iam improbissimus
quisque aut eludere aut perrumpere solebat, renovavit: cumque
acrioribus remediis egere hoc saeculum iudicaret, propositis etiam
acerbioribus suppliciis, hominum libidinem audaciamque frenavit.
In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis severum ac rigidum cul-
pare†) audeant, et ut molles aegroti de medicamentorum amaritie
conquerantur: facere id non possunt, quin eadem opera de sua
nequitia et levitate fateantur. Nam si adversus extraneos tantum
severitatem adhibuit, in se autem et in suos remissus atque in-
165 dulgens fuit, tum sane hos reprehensores audiamus; sin et domi
et foris, et in suos et in alienos sui se similem praebuit, neque
quenquam usque eo carum habuit, ut ad eius peccata connivendum
duxerit: fateamur, id quod res est, severitatem illam ab eximio

---

*) Melius est, quod Muretus in marg. Aldinae reponit, *cui a principio.*

**) Cf. adn. pag. 5. R. Fr.

***) Ne hic quidem satis placet huius vocabuli collocatio. Cf. adn. pag. 98. R. Fr.

†) Cf. adn. pag. 142. R. Fr.

quodam iustitiae studio profectam, his temporibus necessariam ac salutarem fuisse. Iam eum et ab omni avaritia ac sordibus longissime abfuisse, et liberalitate ac magnificentia excelluisse, et res ipsa loquitur et ii quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum eius gloriae favent, confitentur. Cui rei argumento est et innumerabilium privatorum inopia sublevata et infinita illa vis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis ac laborantibus sine ulla cunctatione subvenit. Illud vero immortale et omnium gentium omniumque saeculorum praedicatione celebrandum beneficium, quo universam Christianam rempub. affecit, inita et constituta cum Philippo, rege vere Catholico, et cum Venetis belli adversus Turcas gerendi societate, quis unquam satis pro dignitate laudaverit? Quam in societatem ut ceteros quoque principes Christianos perduceret, cum alia multa molitus est, tum anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo unice dilexit, sororis suae nepotem, Michaelem Cardinalem Alexandrinum, sibi sanguinis quidem coniunctione proximum, sed virtutis imitatione propiorem, in cuius adspectu ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suae praesidium collocarat; eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit, neque eius, quem tantopere amabat, vitam in apertum discrimen exponere veritus est, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam et ad Christianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres amplissimi, vos laudo. Magna enim vestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore vestro talem principem elegistis; aliorum vero, quod vos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares Principis nostri virtutes Deus Opt. Max. singulari felicitate cumulavit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcerrimisque victoriis, altera terrestri de iis, qui in Gallia
et a Christo et a rege defecerant; altera navali, cuius recens 166
adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed et haec et alia plurima, quae sciens prudensque, ne longior*) sim, praetereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt aeternitati; mihi autem breviter de ipsius exitu ac migratione ex hac vita dicendum est: ut intelligant omnes, vitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sunt, quae, cum ad extremum vitae ventum est, etiam spectatae virtutis viros de gradu deiicere interdum solent, doloris acerbitas et mortis metus. Et sunt tamen, qui, quam diu a se mortis periculum abesse confidunt, dolorem satis forti animo ferunt. **) Sunt etiam, qui, dum ne gravi et diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis

---

*) Quamquam in talibus plerumque ponitur positivus, non est tamen cur comparativum reiicias. Cf. Quinctilian. X. 1. §. 118. *in cura verborum nimius et compositione nonnunquam longior et translationibus parum modicus.* Fr.

**) Cf. adn. pag. 40. R. Fr.

aequo animo exspectant. Qui autem utrumque praestet, ut neque doloris acerbitate ac diuturnitate frangatur, neque adventantis atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quae laus si cui unquam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam vim doloris perpessus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, nunquam tamen ullam vocem parum se dignam emisit, sed illud in ore frequentissime habuit: *Domine, adde sane ad dolorem, dum addas et ad patientiam.* Mortem autem, sibi ab ipso morbi principio certam atque exploratam, ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut vultus aut animi perturbatione loqueretur, planeque ostenderet eam a se, ut Divus Paulus ait, in lucro poni. *) Ac ne cui dubium sit, praescivisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas atque illustres eius rei significationes dedit. Unam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie Parasceues, hoc est, vicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem et usitata verborum formula utentem, iussit insistere et ita verba concipere, ut in iis tantum fit, qui sanctissimum illud Sacramentum pro viatico accipiunt, ut paullo post ad aliam vitam commigraturi. Alteram, quod cum, ob quandam morbi levationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa praecipua urbis templa invisere voluit, eiusque itineris, quanquam viribus morbi gravitate et lon-
167 ginquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, velle se eorum reliquias postremum **) videre, quos se non multo post visurum esse speraret in caelo. Mortem autem illius et praecesserunt ***) multa prodigia, terrae fremitus, terrae motus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, et secuta est tanta populi consternatio, ut eius desiderium vix longo tempore mitigari posse videatur. Sed nos quidem alienissimo reipub. tempore, optimo et praestantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris ac vinculis corporis in lucem libertatemque productus, promissam piis omnibus possidet hereditatem: ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu et lamentationibus; sin ipsum, cultu et gratulationibus prosequenda sit. †) Vos vero, Patres amplissimi, quos iam unos moesta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctoritate ac suffragiis, secundum Deum, tranquillitas temporum et salus

*) Ep. ad Philipp. I. 21. Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. Fr.

**) Cic. III. de Orat. 2. §. 6. *post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur.* Cf. Rupert. ad Liv. XL. 42. 6. Ruhnken. ad Terent. Andr. II. 1. 22. Fr.

***) Non est hoc verbum Ciceronis (is enim dicit *antecedere*) neque tamen damnandum. Idem valet de seq. *consternatio.* Fr.

†) Haec legenti mihi in mentem venit Cicero, mortem Hortensii alienissimo reip. tempore exstincti deplorans in Bruto cap. 1. Fr.

reipub. pendet, consulite quam primum rebus afflictis, et ex vestro nobilissimo corpore ac collegio aliquem eiusmodi Ecclesiae rectorem deligite, qui et sedare possit moerorem ex huius morte conceptum, et voluntate, prudentia, usu rerum, auctoritate aptissimus sit ad perficienda pulcerrima ac praestantissima opera, quae praepropera huius morte imperfecta atque inchoata manserunt. DIXI.

DE VIA ET RATIONE AD ELOQUENTIAE LAUDEM PERVENIENDI.

O R A T I O XXI.

HABITA ROMAE NON. NOVEMB. ANNO

M D L X X I I.

[*Cum secundum Tusculanarum exponere inciperet.*]

Ius civile me non vulgari via, sed novâ quadam et ante me in his quidem scholis inusitatà ratione tradere ingressum et in opere institutoque pulcerrimo quartum iam annum, magnà auditorum fre- 168
quentià, magnà animi contentione versantem, vestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere aliudque munus suscipere coëgit auctoritas. Nam cum homo eruditissimus,*) qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, et adflicta valetudine et ipsa iam aetate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam impetrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur: mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati vestrae: neque mihi quidquam unquam a vobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam: quaeque mihi a vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi reip. literariae**) partem administrari ac procurari velitis: nostrum, parere et mandata vestra subsequi,***) neque unquam ita nobis placere aut tantum nobis tribuere, ut de vestro iudicio iudi-

---

*) Caesarius. Cf. lib. I. epist. 41. Fr.

**) Cf. adn. pag. 117. R. Fr.

***) *Subsequi al. voluntatem s. mandata* non nisi in Pandectarum libris legitur. Prope tamen accedit, quod habet Ovid. Her. IV. 40. *iudicium subsequi.* Matthiae. — Apud Plin. Paneg. 84. 5. in his: *Te enim imitari, te subsequi student* explicant *obedienter imitari.* Fr.

cemus. Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam et abiectam esse duco: et hanc, ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimavi: et, si aliter sentirem, fortassis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui in convivio, extremo loco iussus accumbere, convivatoris ingenium ac iudicium commendavit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. *) Non enim tantum, ut vulgo dicitur, magistratus virum ostendit et in luce hominum collocat; sed etiam saepe magistratum is, qui eum gerit, exornat. Epaminondam ferunt, cum a civibus suis telearchus creatus esset: erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus: non detrectasse, sed dixisse, ita gesturum, ut deinceps **) telearchia honoratior haberetur. ***) Atque ita effectum est. Tantum enim Epaminondae valuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus civitatis. Haec et talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed et de re ipsa et de me longe mihi alia opinio est. Quamvis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis
169 fuisse, studioseque in eam rem operam dedisse; †) etiam, si vultis, aliquando imposuisse populo, ††) et apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem venisse: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. †††) Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perveniri: deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, (neque autem multum neque tamen nihil omnino fore confido) auxilio sim: suscipiam ac subibo paullo maiore cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium divinae benignitatis aurà comitetur, utcunque posse vi-

---

*) Plutarch. Vol. VI. Rsk. pag. 564. sq. Fr.

**) Minus bene Muretus et alii recentiores scriptores saepe *deinceps* ponunt pro *postea*, *deinde*. *Deinceps* enim est *ordine*, *ex ordine*, neque vero de tempore dicitur. cf. Lindemann. ad Elog. Meermanni pag. 227. (Wopkens. Lect. Tull. pag. 255. Fr.) Uberius et docte de hac voce disputavit Bergmanus ad Vit. Ruhnk. pag. 438. sqq. defendere studet Wyttenbachium et Ruhnkenium adversus Lindemannum. Tutius tamen ponitur *postea*, *deinde*. Kraft. — Vid. Hand. Tursellin. II. pag. 235. Fr.

***) Narrat Plutarch. Vol. IX. pag. 232. Rsk. Fr.

†) Structura haud imitanda. Nam apud Cic. Tusc. I. 2. §. 7. non dubito quin recte editum sit: *in quam exercitationem ita nos studiose dedimus.* Cf. Muret. Tom. III. pag. 795. R. Fr.

††) I. e. decepisse populum; sic enim usurpatur haec loquutio. Itaque dubito num satis apta sit h. l. ubi Muret. de eo agit, qui ad populum valuerit dicendo. Fr.

†††) Veget. de re militari III. 9. *Nam pro tironibus accipiendi sunt, qui pugnare longo tempore desierunt.* Ceterum apud Muret. hoc quidem loco praestabat *cessarint*. Fr.

deor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis alios se collocupletaturum*) esse profiteatur, ridiculus sit; sin id tantum polliceatur, ostensurum se, quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim,**) quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me iis, qui eloquentiae studio tenentur, vias, quae ad illam ferant, ostendere et ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre: caussae, ut opinor, nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere atque arrogare dicat aut ea polliceri, quae praestare non possim. Nolite autem, auditores, existimare, me vulgare aliquid vobis et in medio positum polliceri, cum polliceor me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiae nomen accipite, ut vulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis vulgaria Rhetorum praecepta utcunque didicit et in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolii libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae voces, tum ipsa etiam structura et collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, denique num Philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto aliis Philosophiae 170
studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid? Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter studioseque versaverit? Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem et aliud agentem et qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magistri prodiderunt,***) ceteros denique Graecos et Latinos poëtas accurate pervolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poëta, non orator esse voluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses,†) in illis eloquentiae luminibus, Lysia, Hyperide,††) Andocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quam plurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem convertisti†††)

---

*) Non saepe hoc verbum apud veteres reperitur. Fr.

**) *Ausim* post coniunct. ut h. l. *si*, non memini me legere. Matthiae. — Cf. etiam supra adn. pag. 142. R. Fr.

***) Cf. Quinctilian. X. 1. 46. et 67. Fr.

†) *Abdicare al. a se* insolens plane est locutio. Fortasse Muretus scripsit *abiudicasses*. Matthiae. — Cf. pag. 190. R. Cic. de Orat. II. 24. §. 102. *Qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio, id totum abdico atque eiicio.* Fr.

††) Muretus de Hyperide perinde loquitur, ac si eius Orationes, quae dudum perierunt, adhuc superessent. D. R. — Vid. Ruhnk. Hist. Crit. Orator. Graec. pag. 69. (35. ed. m.) Fr.

†††) Huius loquutionis idoneum auctorem desidero. Fr.

tuum. Imo, inquit, quorundam ex istis vix ipsa nomina agnosco: alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui; cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut, quemadmodum numi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis tamque eruditis: sed cur, quaeso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse voluissem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero visus est. Quae ista, malum, Latina eloquentia est? aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam vocat, cum genera caussarum et nomina figurarum et vulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus et huiusmodi naenias didiceris, voculas ex Cicerone collectas coniungere et ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem
171 contexere, sedulo caventem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et psittacorum ista eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere neque quidquam unquam dicere quod sit vere ac proprie tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiam: qui nisi qui de civilibus negotiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant: seque propterea non Rhetoras aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, Sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine Politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles*) coarguit, ipse tamen docet, Rhetoricen quiddam esse ex Dialectica et ex Politica conflatum atque commistum: et opus Rhetorices esse ait, iis in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia videre, quae ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem praecipuis**) capitibus hoc contineri ait: si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur; si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod volumus efficiendum atque obtinendum accommodatos; si id, quod probare volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur. Ut autem Dialecticus, non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus ac molestus, sed verus ac germanus Dialecticus, duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo et indu-

---

*) Rhetor. I. 1. sq. Fr.

**) Cf. supra pag. 9. R. ubi si vera esset Ruhnkenii opinio, hic quoque *praecipue* requirerem. Fr.

ctione: sic ei compar ac geminus et in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, enthymēma, quod syllogismo, exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his et suam et aliorum dignitatem tuetur: neque sine magna copia enthymematum et exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a Philosophis, exemplorum a poëtis et historiarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia Philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores et ad tractandam rempub. pertinent, omnem historiam ve- 172
terem, omnes antiquos et Graecos et Latinos poëtas diligenter et accurate pervolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est et id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius: *) *nil sine magna Vita labore dedit mortalibus.* Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis, auditores, quantum vires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: vobis, ut ille ait comicus senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet laetitiam labos. **) Videbitis me quotidie caussâ vestrâ ***) efficientem quaecunque potero; conantem etiam ea quae non potero. Alite vos quoque studium meum attentione †) vestra: et dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere, ut utilitas vestra, quae et Gregorio Pontifici Maximo et amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, et nobis omnibus tantae curae est, a vobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte ††) nullo loco vobis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. †††) Contemnam vos, si vos litteras contemnetis; sin eas amabitis, et amabo ipse commoda vestra ex animo, et ut vos me vicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet. DIXI.

*) Sat. I. 9. 59. Fr.

**) Plaut. Merc. Prol. 71. sq. Fr.

***) Non insolens est haec verborum collocatio. Vid. Cic. de Amic. §. 57. *causa amicorum.* (sic Orell. qui tamen ibid. §. 26. *temporis causa* dedit.) Orat. §. 185. Cf. adn. m. ad Iul. Rufinian. de Schem. Dian. §. 1. pag. 269. Aliis tamen scriptoribus haec ratio magis placuit quam Ciceroni. Fr.

†) Vid. adn. pag. 320. R. Fr.

††) Si est *pro viribus*, minus recte. Vid. Ernest. Clav. Cic. v. Virilis. Matthiae. — Cf. supra adn. pag. 45. R. Fr.

†††) Cicero dixisset *dum vos aduler.* Nam etiam in orat. pro Pisone cap. 41. extr. ex Codd. dudum restitutum est *adulantem omnes.* Cf. Zumpt. Gramm. Lat. §. 389. Fr.

173 **PRO CAROLO IX. GALLIARUM REGE CHRISTIANISSIMO AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX.**

ORATIO XXII.

HABITA ROMAE X. KALEND. IANUAR. ANNO MDLXXII.

[*Post lanienam**) *Parisiensem.*]

Si pro cuius quisque propugnatione ac defensione plura pericula subiit, plus excepit acerbitatum, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est; eo plus gaudii ex iis, quae ad retinendam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum pervenire credendum est: dubitare non potes, beatissime Pater, quin Carolus Rex, te Pontifice creato, tanto ceteros reges eximia quadam percepti ex ea re gaudii magnitudine superaverit, quanto non huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac saeculorum reges gravi ac diuturna susceptorum pro Sedis apostolicae auctoritate laborum ac discriminum perpessione superavit. Quo tibi gratior esse debet ac iucundior gratulatio, quae tibi hodierno die fit eius Regis nomine, qui cum pro incredibili studio atque observantia erga te sua primus omnium hoc officio fungi cuperet, iis tamen difficultatibus, quae omnibus notae sunt, impeditus non prius tibi gratulari potuit, quam divino consilio contigit, ut possis tu quoque ei vicissim vere ac merito gratulari. Etsi autem, quae proxime in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur; neque locus neque regio in terris ulla est, quae non plena sit**) et laborum ac miseriarum, quas Galli superioribus annis pertulerunt, et virtutis ac felicitatis, qua nuper usus Carolus Rex maxima ex parte eos in veterem statum vindicavit: quia tamen neque Regis
174 nostri et nomine et re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse

*) Vid. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 599. ubi his verbis exprimitur: foeda ista strages Parisiensis, qua in Hugonottas saevitum est. Fr.

**) Virgil. Aen. I. 464.
Quae regio in terris nostri non plena laboris? Fr.

omnibus notam ac testatam esse vult, ulla ex re melius cognosci neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis aut delectationis inesse videatur: peto a te, beatissime Pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi collocarique patiaris. Quis igitur in Gallia rerum status fuerit, quo tempore Carolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam quae mali vis, iam tum Henrico regnante, in venis ac visceribus Galliae concepta ac conclusa latuerat; cuique optimus ille Rex, ob perpetuo *) deplorandum inopinatae mortis eventum, remedium adhibere, cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commovere coepisset, et ab eo quoque, intempestiva morte praerepto, compressa modo et cohibita, non etiam exstincta et sublata esset, ad extremum universa se, ingresso regnare Carolo, effudit. Ut autem aquae impetus saxorum lignorumve opposita diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea, quae obstabant, aut sublata aut perrupta et disiecta sunt, multo maior ac vehementior esse consuevit: ita illi hominum omnia turbare cupientium coetus, quos ad id tempus legum ac regum terror tanquam vinctos infrenatosque tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum et in summa impietate summam licentiam nacti, divina humanaque omnia caedibus et incendiis miscere coeperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriae prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inusitatae magnitudinis angues superne lapsos esse, qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita hoc novo Hercule, (qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdomuerit, meritissimo huius nominis honore affici potest,) regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium vis, qui et pestilenti afflatu suo omnia contaminare et teterrimum virus suum longe lateque spargentes, non ipsi modo regi adhuc puero et regnum et vitam adimere, sed et ex toto regno verum Dei cultum, quo uno aeternae vitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui divini quidem numinis metu iam pridem proiecto, legum autem et iudiciorum auctoritate tum maxime propter 175
infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam vastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt! Horret ac refugit animus ea memorare, **) quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contigerunt: profanata, eversa, incensa templa; aras sacerdotum caede maculatas; abstractas ex sedibus suis virgines Deo sacras; direptas urbes; campos manantes san-

---

*) Non damnanda est haec adverbii inter praepositionem et verbum collocatio. Cf. Zumpt. Gramm. Lat. §. 791. Fr.

**) Cic. Philipp. XIV. 3. §. 9. *Refugit animus, P. C., eaque dicere reformidat, quae* etc. Fr.

guine; fluviorum cursus humanis corporibus impeditos; ludentem excarnificandis hominibus saevitiam; feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici aut potius Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacrymis adspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesiae Dei praefuerunt, parens! tune illa es, quae susceptam a Christi et Apostolorum discipulis fidem nunquam postea deserueras? quae non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus haereticos aliosque hostes nominis Christiani tam saepe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam, gestis pro Christi fide bellis nobilitaveras? quae violatam ab aliis Sedis apostolicae dignitatem tam saepe restitueras? tam firmis praesidiis sepseras? tam multis ornamentis affeceras? quae urbem Romam ab imminenti direptionis et excidii periculo tam saepe liberaveras? Vere enim hoc, beatissime Pater, vere et sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus praecipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra ceteras gentes perpetuo floruisse: quod et Christianae religionis non conservandae tantum, sed etiam propagandae studiosissimi et ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatus eo dirigebantur, ut et a Deo et a Rege abductam Galliam earum, quas dixi, laudum utraque spoliarent: quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut eam a summorum Pontificum cultu et a Romanae ac Catholicae Ecclesiae communione divellerent. Hoc praecipue imbiberant, hoc spectabant: haec eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque vero dissimulanter ferebant, conquieturos se et, ut prius,
176 regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quin etiam, si se Rex ab hac sancta Sede dissociare vellet, promptam ei et facilem viam ad fines regni proferendos et ad finitimas provincias sub imperium suum subiungendas ostentabant. Sed magnus et a natura ipsa ad honestatem conformatus animus nec asperitatibus terreri nec ullà utilitatis specie a recto avocari potest. Rex fortissimus et maioribus suis dignissimus, qui *pietatis ac iustitiae* gloriam ita etiam puer adamasset, ut ipsis earum virtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit quam quidquam committendum, quo earum alterutra vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consiliis ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac vitiatas corporis sui partes, aliis omnibus frustra tentatis, urunt postremo aut secant, ne earum contagio ceteris obsit: cum iam in lenioribus remediis nulla spes esset, ad acriora descendere et vim quodam modo visceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei adversus suos suscipiendum ac gerendum fuit, et ruinà restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem

incendio conflagraret.*) Commissa multa praelia: multa caesa hominum millia: saepe fusi ac profligati hostes: Rex tamen clementissimus et suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere quam delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieverat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicarant. Pacata ac composita omnia videbantur; iamque spes erat, plerosque ex illis miseris agnituros errorem suum et ad Ecclesiae gremium suapte sponte redituros: cum illi patriae praedones ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant quasique sepelierant, quorum ipsi gladii assuefacti trucidandis insontibus assidue caedem sanguinemque sitiebant, parum se anteactae vitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda et recens memoria erat, novi sceleris accessione cumularent. Agebant illos praecipites et ad supplicium rapiebant Poenae eorum, quae tam multa adversus Deum et homines impie nefarieque commiserant: iis illi agitati et a mente consilioque deducti, veriti non sunt adversus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocia facinora non modo veniam consecuti 177
erant, sed etiam benigne et amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleri dictum ac constitutum erat, divinitus detecta atque patefacta, conversum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum**) capita id, quod ipsi in regem et in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem et in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua civilium bellorum formidine liberavit! Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: et flumen Sequanam maiores undas volvisse, quo citius illa impurorum hominum cadavera evolveret et exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam, regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conservasset, tum demum secura regnantem filium adspexit! O regis fratres ipsos quoque beatos! quorum alter cum, qua aetate ceteri vix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso praelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcerrimi facti praecipuam gloriam ad se potissimum voluit pertinere; alter quanquam aetate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad virtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum laetitiae et hilaritatis, quo tu, beatissime Pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali et divo Hludovico regi, cuius haec in ipso pervigilio evenerant, gratias acturus, indictas a te supplicationes

---

*) Cf. Sallust. Cat. 31. extr. Cic. pro Mur. 25. §. 51. et adn. Matth. Fr.

**) Cic. I. de Off. 12. §. 38. *Poeni foedifragi.* Schol. Cruq. ad Horat. Carm. IV. 8. 17. pag. 232. b. *Cicero in dialogis nominavit foedifragos Afros.* Cf. Moser. ad Cic. de Rep. pag. 513. Fr.

pedes obiisti! Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus tetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac praesignificabat dissectus draco, gentis tuae, beatissime Pater, nobilissimum ac pulcerrimum insigne: fore, ut immanis ille draco aut illa potius multorum capitum hydra, quae non paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum et opulentissimum regnum tam diu obsederat, te Pontifice dissecaretur. *) Nunc igitur contemplare, quaeso, animo novum illum Davidem, caesi
178 ac prostrati gigantis spoliis ac sanguine decorum; eumque hilari vultu ad genua tua provolutum, ita tecum loqui existimato: Ego, Pater sanctissime atque optime, cum maiores meos, maximos et potentissimos reges, accepissem omnes usque a Hlodoveo in sinceritate atque integritate religionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse; eosdemque praecipua quadam erga Sedem apostolicam observantia periculisque ac laboribus pro illius defensione aditis, et illud, quo nullum pulcrius est, Christianissimorum nomen et primarium inter reges Ecclesiae filios locum consecutos: statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius aut adaequare aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae iudicarer. Itaque et Pium Quinctum, dum inter homines fuit, sanctissime ac religiosissime colui; et, eo ad meliorem vitam vocato, cum primum audivi te in locum illius esse suffectum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi aut cogitari maximum potest. Multa enim iam pridem de tuis in omni genere praeclaris virtutibus audiveram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent: prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem et constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere aut labefactare potuisset: in colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus severitatem sine superbia; in administrandis negotiis et sine festinatione diligentiam et sine tarditate gravitatem. Movit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegii in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa et explorata opinione virtutis tuae neque sine singulari divinae providentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ovile Christi gentes et quae veram religionem nondum acceperunt, aggregentur; et quae ab ea desciverunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas et regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis iam et tibi et universo orbi, ut arbitror, approbavi: simulque tibi et apostolicae Sedi, quam debeo, obedientiam praesto atque exhibeo, et praestiturum atque

*) Quis non indignetur Muretum immanissimos furores et inaudita facinora perfidiae, audaciae, crudelitatis, tantis laudibus prosequentem? Fr.

exhibiturum in perpetuum spondeo. Neque dubito fore, ut a te vicissim quaecunque ad meam et regni mei dignitatem pertinebunt, 179
non tantum intacta et inviolata conserventur; sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipse, beatissime Pater, praesens dicere cuperet; quia id non poterat, per hunc illustrem virum Nicolaum Rambolleti Dominum, equitem ordinis regii, unum ex intimis consiliariis suis, custodiarum suarum praefectum, Caroli Cardinalis Rambolletii fratrem et natura et virtute germanum, significanda censuit. Quanquam enim facile intelligebat, haec eadem te ex praestanti viro parique dignitate praedito, Francisco Barone Feralio, oratore apud te suo, cogniturum; non tamen sibi visus est suam in te colendo pietatem satis declaraturus, nisi huius rei caussa propriam ad te legationem destinasset. DIXI.

DE UTILITATE IUCUNDITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM.

O R A T I O XXIII.

HABITA ROMAE XV. KAL. NOVEMBR. ANNO M D L X X I I I.

Cum mihi a summis viris, quorum auctoritate atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum et earum artium quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuvenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum viribus meis sollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum aut difficile impositum crederem. Nam ut Cyrenaeus poëta*) 180
facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot tantaque laudum argumenta sint: ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas vere ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris quam illis, de quibus id Xenophon**) dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate versaturum fuisse, si

*) Callimachus H. in Apoll. 31.
**) Cyrop. VII. 2. 13. Fr.

eas aut, quod nefas est, vituperare iussus essem aut earum dignitatem abiicere et extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem vituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: *) multo me magis verecundari par fuisset, **) in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem adversus eas artes, quarum omnes dignitate ac pulcritudine ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex***) factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit: sic et ipse mihi videbar facilem et expeditam provinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quae vobis omnibus in amoribus ac deliciis esse constaret. Sed interdum occurrebant alia, quae me commoverent nec quieto esse ac securo animo sinerent. Nam et in tam ubere ac copiosa materia †) necesse est unicuique audientium multa in mentem venire, quae commode dici queant; neque fieri potest, ut quidquid omnes cogitant, dicat unus; et ea est hominum natura, ut cum quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum videt: non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu quid ipse dicturus fuerit cogitat et alia prope omnia fastidiens, dum id unum dicatur, avide exspectat: quidquid dixeris, semper videberis omisisse praecipua, et omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quae si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta et vulgaria viderentur. Ut
181 melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis ac sterilibus in argumentis versantur: quorum, sive abundarunt, laudatur ingenium; sive defecerunt, materiae ieiunitas accusatur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiae adscribatur; quidquid omissum est, tibi. Ego vero quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod novitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque valde laborandum est, ut nova conquiram: non enim cantilenae sunt hae, quibus novitas, ut ait Telemachus, ††) conciliat gratiam, sed praecepta, quibus vetustas addit auctoritatem: et, si vera, utilia, apta ad id, quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna vestris

---

*) Platon. Phaedr. Vol. X. pag. 300. Bip. Fr.

**) Imo *fuit*. Matthiae.

***) Socrates. Vid. Platon. Menex. Vol. V. pag. 276. Bip. cf. Aristot. Rhetor. I. 9. pag. Bekk. 1357, 8. III. 14. pag. 1415, 30. Fr.

†) De differentia vocabb. *materies* et *materia* cf. adn. m. ad Quinctil. X. 1. 122. neque tamen ista ubique servatur. Cf. Kritz. ad Sallust. Iug. 18. §. 5. Fr.

††) Odyss. I. 351. sq. Fr.

auribus attulero, quibus ea cunque verbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, viri praestantes et cum aliis nominibus, tum praecipue harum, de quibus dicere ingredior, artium cultu et tractatione clarissimi: agite, studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc et tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem vestram, qui instinctu quodam afflatuque divino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, sive quis utilitatem sequatur,*) nihil fructuosius; sive oblectationem, nihil suavius ac iucundius; sive splendorem ac pulcritudinem, nihil illustrius aut ad struendam**) nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi, qui errore ducti plures esse Deos opinabantur, quem cuique eorum diem consecrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis iustior caussa est, quicunque iisdem honestissimarum artium studiis quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniversarius dies maiorum sapientia et auctoritate ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus easque celebrare, quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus, iccirco hunc sanctum atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut et in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas 182
quoque hominum generi dedit: et publice contestemur ac profiteamur, studia omnia laboresque nostros et Deo auctore atque auspice suscipi, et ad ipsius gloriam tanquam ad finem nobis omnibus praecipue propositum referri. Unde igitur, in tanta eorum, quae se ad dicendum offerunt, copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud gravissimos quosque gravissimum fuit, antiquitatis testimonio? quae, cum artes omnes bonae sint: nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur: has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit; easdemque artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a servis aut ab hominibus servili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret. Quin etiam cum Graeci earum cognitionem sua lingua tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse: maiores nostri hoc, ut pleraque, melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt; credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos et vulgus aliorum quam inter ceteros et pecudes interesse. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione et rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo

*) Cf. adn. pag. 15. R. Fr.

**) I. e. parandam. Cf. adn. Tom. II. pag. 523. R. Fr.

et inchoata; qui eas bene penitus*) combiberunt, perfecta in illis atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesiisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset? *Si nihil aliud, hoc certe*, inquit, *quod in theatro lapis in lapide non sedebit.* **) Idemque alteri, qui cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filii videretur, dixerat: *Ista pecunia servum mihi emere possum; Tu vero*, inquit iocans, *etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis.* **) Significavit videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut si forte inter homines, servorum, non ingenuorum loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti quatuor omnino esse viae videntur, quarum unam aliquam a principio aetatis capessere ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi
189 ingressi estis, longe multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignaviae dedunt, mollemque vitam ac voluptariam sequuntur, ii praesertim quibus amplum patrimonium est; partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam; alii, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem et militaris rei gloriam sibi proponunt; alii denique animum ad litteras et ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui torporem ac desidiam amplexi, vitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? qui, ut Phaeaces illi Homerici, ***)

Non pugnis durave exercent membra palaestra;
Sed mensam et citharae strepitum dulcesque choreas,
Stragulaque et molles curant post balnea lectos:

Margitae illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus durisve ligonibus arva
Vertere, non ulli vivebat idoneus arti.

Sic enim et hi neque domi neque militiae, neque privatim neque publice, neque sibi neque aliis utiles, ita vitae curriculum conficiunt, ut, veluti naves, nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si Diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum virtute est, unde otiosi laute splendideque vivamus. Quid maiores vestros nominatis? qui si vestri si-

---

*) Cf. adn. pag. 18. R. Fr.

**) Vid. Diog. Laert. II. 72. Fr.

***) Odyss. Θ. 246. sqq. Ex Homeri Margite hi versus laudantur:
τὸν δ' οὔτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν οὔτ' ἀροτῆρα
οὔτ' ἄλλως τι σοφόν· πάσης δ' ἡμάρτανε τέχνης.
Matthiae. — Vid. Aristot. Eth. Nicom. VI. 7. Fr.

miles fuissent, vos hodie in postremis iaceretis.*) Si, quales vos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur; sin alii, vos indigni, qui eos nominetis. At videte, quantopere a sapientissimi poëtae Hesiodi iudicio vestra ratio discrepet. Laborem ille et industriam nemini, languorem et ignaviam omnibus turpem esse confirmat.**) Praeclare Cicero,***) *Mihi quidem*, inquit, *qui nihil agit, esse omnino non videtur.* Nam et Physici docent, quae cuique rei caussa est ut sit, eandem ei esse caussam ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles et delicatos, neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusque id, quod a sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia foedius; otio ali vitia; otium, ut non gravissimus poëta gravissime tamen cecinit Catullus,†) non privatis modo hominibus, 184
sed et regibus et prius beatis urbibus exitii caussam fuisse. Cum igitur otiosa et ignava vita ne vita quidem habenda sit: videamus, num ad aliquam potius aliarum artium quam ad litteras animum adiicere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris aut nulla aut non magna communio est, ex iis quidem quae ita necessariae sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam et mercaturam; ex iis autem, quae ad ornamentum civitatis et ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas minimeque illiberales, picturam et statuariam. Nam quod boni unaquaeque civitas percipere ex suo et patrio solo potest, id agricultura educit atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem et statuariorum opera et voluptatis atque admirationis habent plurimum; et quae liberalium artium nota est, ingenii, non corporis viribus constant; et ad conservandam clarorum virorum memoriam ceterosque ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum quam ingenium colere, aut iacta in terram semina depactive surculi††) quam ingenia praeceptis Philosophiae consita ampliores aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est; vel si ampla, tot exposita periculis,†††) ut merito

*) Dubito, num hoc bene Latine dictum sit, quamquam apud Sall. Cat. 52. §. 11. scriptum sit: resp. *in extremo sita.* Kraft. — Non assentior. Neque enim necesse est intelligas de eo, quod nos dicimus *in den letzten Zügen liegen*, *animam agere*, ut Kraftius videtur intellexisse. Fr.

**) Opp. et D. vs. 311.

ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργείη δέ τ' ὄνειδος.

Cf. Xenoph. Mem. Socr. I. 2. 56. sq. Fr.

***) II. de N. D. cap. 16. extr. Fr.

†) Catull. LI. 15. Matthiae.

††) Ex Plin. N. H. sumptum est hoc loquendi genus. Kraft.

†††) Plin. H. N. XI. 19. 21. *Tot hostibus, tot casibus tam munificum animal expositum est.* Cf. adn. pag. 104. Fr.

ille olim Laco negaverit optabilem sibi videri fortunam, quae rudentibus apta esset;*) cuicuimodi autem sit,**) tota fere ad quaestum et ad lucrum refertur. At litterarum tractatio et dignitatis plenissima est et quietis; et eas opes consectatur, quae nec furem nec praedonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiae sunt, nec ullis denique casibus eripi possunt. Iam vero quae Apellis aut Protogenis tabulae cum Homeri pictura, quae Phidiae aut Praxitelis statuae cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum quam artis suae operibus consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborarant, et
185 solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, et eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes***) et clarorum virorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas subiiciunt oculis; et iisdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur; et tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix †) vetustas his unis non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies comparet ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas populus Atheniensis anno uno eoque non toto posuerat: ††) quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quae ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea et multis post ipsum saeculis viguerunt; et cum postea densa quaedam et opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta, incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate et magnifice de se, ut solet, Pindarus, †††) sed tamen vere. Statuarium esse se negat, qui mutas statuas dolet una defixas in basi: sed quos ipse cantibus suis celebret, eorum famam terra marique spargi ac disseminari. / Sed erunt fortasse, qui vitam militarem huic nostrae pacatae atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare aut conari, ut*) quidquam ex eorum gloria dete-

---

*) Cic. Tusc. V. 14. pr. ubi Davisius citat Plutarch. apophth. Lacon. pag. 234. Matthiae. — Plutarch. Rsk. Vol. VI. pag. 874. *Οὐ προσέχω εὐδαιμονίᾳ ἐκ σχοινίων ἀπηρτημένῃ.* Fr.

**) In talibus indicativus poni ab veteribus Latinis solet. Cf. adn. pag. 186. R. Fr.

***) Hoc voc. non tam de opere ipso, quod elaboratum et tanquam elucubratum est, usurpatur, quam de opera, quae in elucubrando ponitur. Vid. Manut. ad Cic. epist. ad Fam. IX. 2. Fr.

†) Cf. adn. pag. 56. R. Fr.

††) Vid. Plin. H. N. XXXIV. 6. 12. Fr.

†††) Nem. V. in. *Οὐκ ἀνδριαντοποιός εἰμ', ὥστ' ἐλινύσσοντά μ' ἐργάζεσθαι ἀγάλματ' ἐπ' αὐτᾶς βαθμίδος ἑσταότ', ἀλλ' ἐπὶ πάσας ὁλκάδος ἔν τ' ἀκάτῳ, γλυκεῖ' ἀοιδά, στεῖχ'* etc. Matthiae.

*) *Conari ut* vix usquam legitur. Scribendum erat *aut ex eorum gl. aliquid deterere conari*, vel potius om. *conari*. Matthiae. — Kirchhof. opinatur

ram, neque propositum est neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo: et hoc ipsum numero inter praecipua bona, quae ab artibus nostris in vitam hominum manant, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. *) Sed tamen si quis secum in animo reputet, quae vita sit eius hominis, qui modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat; et quae eius, qui ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio saepius quam sub tecto, sub pellibus saepius quam domi somnum capiat, vix dubium fore arbitror, utra melior et magis expetenda sit. Alterius aures tubarum et lituorum et cornuum clangore; alterius Musarum concentu et Apollinis fidibus adsidue personant. Illius oculi caede et sanguine et incendiis; huius admirabilium naturae operum ad- 186
spectu et contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flore hostili gladio transverberatur, aut mancos ac debiles artus et insignem cicatricibus vultum referens domum redit; hic ut animo, ita et corpore integer, vultum, nisi quantum rugae canique venerationis addiderunt, etiam nutrici agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa aut minus hominum generi fructuosa huius quam illius opera. Occupatur ille **) in finibus imperii proferendis; hic in finibus cupiditatum regendis ac coërcendis. Novit ille, quemadmodum urbes expugnentur; hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum iniuria aut repellatur aut reponatur; hic quemadmodum et accipiatur aequo animo et negligatur. Dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit: hic, quam multos a caede facienda, oratione sua revocaverit: ille, quam multos in servitutem abduxerit; hic, quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit. Illius usus nisi in bello nullus est; huius opera et in bello et in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent: iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit; nostrae vero tum demum florerent ac vigerent; tum demum eas optimus quisque summa corporis et animi contentione sequeretur. Neque vero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda videatur nullius empta lacrymis gloria, neque ullo nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo et cruore oblita et multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto praetereo: quod mihi non tam, ut copiam et varietatem consecter, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia praeditus reperietur, qui litteras ita laudare

sic scripsisse Muretum, ut duplicem infinitivum vitaret. Cf. adn. pag. 87. R. Ceterum *detrectare virtutem* est Livianum, Histor. 38. cap. 49. Fr.

*) Cic. pro Mil. §. 80. *prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur.* Fr.

**) Imitatus videtur Ciceron. or. pro Murena cap. 9. extr. Matthiae.

possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse
videatur? Omnia, quae homines in vita expetunt, cuiuscunque
tandem generis illa sint,*) nulla re certius aut facilius quam eru-
ditione ac litteris acquiri, conservari, amplificari queunt. Est
qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se et ad mo-
deratas opes sine ulla turpitudine pervenire cupiat? Quae ad id
187 conficiendum via aut honestior aut facilior est? Quam multos
ex tenui et exili patrimonio, aut iuris scientia aut medendi arte fre-
tos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas
divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato iam pro-
verbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas
frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere
ac decollare:**) in eo vanitatis illos ac mendacii facile res ipsa
coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio,***) qui cum a
propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio
poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant
omnia, nulli usui esset: *vultis*, inquit, *ostendam vobis, posse
hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem fieri,
et hanc esse, si quis velit, ad quaestum ac compendium vel ma-
xime compendiariam viam?* Cum illi se velle dixissent, homo,
qui ex astrorum scientia magnam eo anno olearum ubertatem prae-
videret fore, multo ante, exiguo pretio, cum contra licitaretur
nemo, omnia Chiorum ac Milesiorum praela ac trapeta conduxit:
quae cum postea suo tempore, quanti voluit, elocasset magnamque
ex eo vim pecuniae collegisset, ostendit, Philosophos non tam
rem facere non posse, quam maioribus ac praestantioribus cogita-
tionibus occupatos de ea facienda non laborare. Quid Leontinus
Gorgias? nonne Rhetorices professione et maximas sibi divitias
peperit et tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo†)
aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille,
qui eloquentiae quasi mercator atque opifex quidam habitus est,
Isocrates? non et summa gloria fuit et iis opibus, ut ter ad trierar-
chiam vocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendi-
dissime ac magnificentissime obierit?††) ad eam autem non fere
nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque
medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque
de iure consulebatur: et tamen quantam sibi opum vim homo ex-

---

*) Imo *sunt*. Vid. Heusinger. praef. ad Cic. de Off. pag. LV. Garaton. ad Milon. 1. Matthiae. — Cf. adn. pag. 184. R. Fr.

**) De hoc verbo cf. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 894. sq. Wesseling. Observatt. I. 20. pag. 63. sq. ed. meae. Fr.

***) Vid. Aristot. Polit. I. 11. Cic. de Div. I. 49. extr. Diog. Laert. I. 26. De Democrito narrat Plin. H. N. XVIII. 28. 68. Fr.

†) Sic Muretus loquitur ex sollemni apud antiquos in eiusmodi donariis formula. Vid. Hand. Tursellin. II. pag. 442. Qui nunc Latine scribunt, *ergo, gratia, causa* promiscue usurpant. De vv. *vivo ac vid.* cf. Matth. ad Cic. p. Sext. §. 59. De statua Gorgiae statuta vid. Cic. III. de Orat. 32. 129. Val. Max. lib. VIII. 15. ext. 2. (Plin. H. N. 33. cap. 4. §. 24.) Philostr. de vit. Sophist. I. 9. Fr.

††) Cf. Plutarch. Rsk. Vol. IX. pag. 329. 338. Isocr. *περὶ ἀντιδόσ.* Fr.

ternus et alienigena eloquentia et eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri; sed tamen, si vera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus*) hodie tota Italia Princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae opes Crassi opi- 188
bus duplo maiores fuerunt. Prope est ut pigeat, in hac parte tam diu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid adversus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam et artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus**) non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna et praeclara concupiverunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes et honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae, non iacent, neque iacuerunt unquam: et, si antea iacuissent, Gregorio XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum et omni doctrina instructissimus sit, et ad illos veteres atque usitatos nostros et litterarum patronos, Ioannem Moronum, sacrosancti Collegii Decanum, priscae maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet,***) cuius e vultu ipso atque oculis elucet gravitas humanitate condita; Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii et ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis Gratiarum manibus factum; et illa duo ornamenta saeculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis et eruditionis, Gulielmum Sirletum et Franciscum Alciatum; ad eos igitur, quorum iam pridem in fide ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemque optimo iure cordi suo †) carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, cumque florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere voluerit: qui tali argumento declararit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut egere aut iacere patiatur? Sed ut, unde digressus††) sum, redeam atque id, quod institui, absolvam: et ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatae sunt litterae, et multo magis colendae iis, qui opibus abundant,

---

*) Matthiae (quem sequitur Kraft.) scripsit *an ullus*, hac addita adnotatione: „Imo: *an nullus*. Vid. Duker. ad Flor. III. 12. Drakenborch. ad Liv. XXXVII. 54. Beier. Excurs. II. ad Cic. Lael. et mea in Exc. ad Cic. epistt. ed. 3. pag. 349.“ Vid. adn. infra pag. 341. R. Fr.

**) Sic Cicero *efferre fruges* dixit Brut. §. 16. ubi vid. Orell. Fr.

***) Imitatus videtur Cic. Sen. 17. §. 61. *Quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas.* Kraft.

†) Hoc minus bene scriptum est pro *animo suo*. Nam licet nonnunquam apud Comicos *cor* ponatur pro *animo* et apud Cic. pro *mente*, *prudentia*; tamen rectius abstinetur hac voce. cf. Nolten. pag. 1444. Cell. Antibarb. pag. 151. (ed. Ienens. 1752.) Guenther. Latinit. rest. pag. 141. (Ien. 1717.) Kraft.

††) Mallem scripsisset *degressus*. Vid. Ellendt. ad Cic. Brut. 21. §. 82. cf. Beier. ad II. de Off. 22. §. 77. Fr.

ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio est et eorum quibus clari et eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori aut illustriori ornamento condecorare et, ut Homeri verbo utar, coronare possunt nobilitatem a maiori-
189 bus acceptam; neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere seque in luce atque in oculis omnium collocatos, a contemptu*) atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo, et viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat et cuius in regnum successerat, praedicabat: et cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit, ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua haec verba sunt: *Nam qua re posthac ceteris praestabimus, si, quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia quam opibus et potentia ceteris anteire.* **) Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines***) litterae collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse et regum familiaritate usus est et ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschinis mater, etiam, si Demostheni†) credimus, vulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quaerere soleamus. Neque tamen haec praecipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris: sunt alia longe maiora longeque diviniora. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos††) excitant; luxuriantes quasique fruticantes cupiditates stringunt ac coërcent, easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis, duces et magistrae sunt ad virtutem; prosperis rebus ornamento sunt, solatio adversis; neque illis exsultare atque efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt; eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem

*) Cicero *contemptionem* dixit; sed *contemptus* probum et antiquum vocabulum esse docent Lexica et Nolten. Lex. Antibarb. pag. 878. Apud Quinctilianum non legitur *contemptio* nisi IV. 1. 14. ubi ex optimis Codd. *contemptus* restituendum est. Fr.

**) Vid. Plutarch. Alex. cap. 8. et 7. Fr.

***) Cf. supra pag. 103. R. Fr.

†) De corona pag. 270. §. 129. Fr.

††) Cic. Leg. I. 12. *igniculi a natura dati.* Kraft.

Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex Philosophiae studio, notissimo versu respondisse dicitur: 190

Choenix lupinûm et mentis a curis quies. *)

O magnum et excelso animo praeditum virum. Quod aliis regna et imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum et Philosophiae commercium, choenix lupinorum adferebat. Quod si tam multa tamque praeclara bona litteris ac disciplinis continentur; si ipsis nominibus ac vocabulis testata est vetustas, earum cognitionem et hominibus et liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse; si et ignava vita homine indigna est et nullo in studio melius quam in litteris industria collocari potest; si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optime litteris sternitur; si eisdem et animi tranquillitas et nominis aeternitas comparatur: quid statis, adolescentes, aut cur oblatam vobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque evolare patimini? cur non, aliis omnibus curis et cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, **) in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. ***) Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur: neque lata, ut ait Propertius, †) via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem et sudorem et vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus: qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit. ††) Ego autem, ut libere vobiscum agam, valde vereor, ne, cum plerisque vestrum alia omnia abunde sint, mollitia multi et laboris odio a studiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nausicaan e somno excitat, quam segnem et ignavam vocat, quod vestes magni pretii, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat, †††) easque illotas ac sordidas iacere patiatur; surgere igitur eam iubet, et ad eas abluendas cum prima luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum: *) iisdem merito multos e vobis aliquis quotidie obiurgaverit. Surge quamprimum miser, et ex animo torporem atque ignaviam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo multo qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasique rubigine

---

*) *Θέρμων τε χοῖνιξ καὶ τὸ μηδενὸς μέλειν.* Diog. L. VI. 86. MATTHIAE.

**) Cf. adn. pag. 170. R. FR.

***) *Οὐχ ἕδρας ἔργον οὐδ' ἀμβολᾶς.* Brunck. Anal. I. pag. 85. XIV. ed. Iacobs. MATTHIAE.

†) III. 1. 14. FR.

††) *τῶν πόνων*
Πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τἀγαθ' οἱ θεοί.
Vid. Ruhnken. ad Xenoph. Mem. Socr. II. 1. 20. FR.

†††) Rara loquutio. Terent. Heaut. II. 3. 116. *haec res neutiquam neglectui est mihi.* Cic. pro Flacco 27. *si quis despicatui ducitur.* Ovid. Epist. 21. vs. 234. dixit *neglectam habere* fidem. FR.

*) Cf. Hom. Od. VI. 25. sqq. KRAFT.

obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios et expositos doctrinarum fontes, quibus de mersans,
191 ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus et purgatum vitiorum maculis et multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? praesertim cum puerulus amplius*) non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum, multo magis quam unde illa dicit, et tibi paries gloriam et parentum pectus gaudio laetitiaque complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis ac remissis omnia difficilia, navis et industriis omnia pervia ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecunque hic acta dictaque sunt, grata et accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae vos hortatus sum, tam sequi velitis quam consequi potestis. DIXI.

ORATIO XXIV.

HABITA ROMAE ANNO

M D L X X I V.

IN FUNERE CAROLI IX. GALLORUM REGIS.

Hoc igitur unum restabat adflictis ac paene prostratis infelicis Galliae rebus, ut Carolus Rex, quo se illa recreabat ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore, acerbâ atque immaturâ morte raperetur? O fallaces hominum spes! o incerta vota! o lubrica et ancipitia humanae vitae curricula! Merito lacrymis oculi omnium madent; merito omnia planctibus gemitibusque circumsonant; merito undique querelae et lamentationes exaudiuntur. Tu ipse, beatissime Pater, cuius et in prosperis rebus spectata moderatio est et in adversis animi
192 magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasque lacrymas gravitas et constantia retinere ac frenare consueverat, eas nobilissimi omnium regni miseratio et paterna caritas elicit. Planeque aliis in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam gravi vulnere, tam dubiis ac formidolosis Christianae reipub. temporibus**) accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoveri. Qualem enim quantumque Regem et quanta non dicam indole, quod tamen

---

*) Cf. adn. pag. 22. R. De v. *madidum* vid. adn. pag. 255. R. Fr.

**) Cic. Verr. lib. V. 1. *dubiis formidolosisque temporibus*. Fr.

in homine adolescente satis esse videretur, sed quanta omnium regiarum virtutum copiâ praeditum amisimus? Quem cum divina providentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum quamque crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui nisi leve ac ludicrum solet, inusitatae cuiusdam et inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententias puerulus anteverterit, quaeque illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis et consilii maturitas divinum potius quiddam quam humanum videretur. Est certe, est aliqua vis originis ac sanguinis; quosque magnis ac nobilibus populis rectores destinavit praepotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque virtus non exspectat annos; sapientiaeque semina in eorum animis et comprehendunt facilius et tempestivius adolescunt. Iam quae laus in filiis praecipua est, reverentia adversus parentes et eorum praeceptis ac monitis obtemperatio,*) ea ille ita praestitit, ut nunquam omnino neque privatis neque publicis in rebus voluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit? Quid? in fratres quanta quamque se omni ex parte prodens caritas? Quod et semper alias cognitum est, et proxime cum ab Henrici Regis in Poloniam proficiscentis amplexu avelli non poterat, seque a vita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum et de ardentissimo studio, quod semper habuit, conservandae ac propagandae Catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aevum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenii et in his temporis angustiis coner? Cui enim ignotum est aut cui notius quam tibi, beatissime Pater, vobisque omnibus, Patres amplissimi, 193
quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus sit, quae pericula subierit, quibus damnis se regnumque suum sponte multaverit, dum quidvis satius esse ducit, quam ut quidquam in Gallia, se vivo, de Christianae religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnavit, totidem continenter pro fidei defensione pugnavit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendaciis suis nuper delapsae de caelo et sibi solis patefactae veritatis nomen obtendunt; qui, quod ad legem Dei cupiditates suas dirigere gravantur, legem Dei ad cupiditates suas detorquere conantur; quorum conspirationes sub Henrico II. initae, sub Francisco II. leviter patefactae, susceptis a Carolo regni habenis, aperte se ac propalam effundentes, florentissimum, dum per illos licuit, Galliae regnum omni scelere ac crudelitate lacerarunt; non tam id agebat, (quanquam id quoque,)

*) Notus est locus Ciceronis de Legg. I. 15. *iustitia est obtemperatio scriptis legibus institutisque populorum.* de qua verbalis substantivi structura vid. Heusinger. ad Vechner. Hellenolex. pag. 264. et Kritz. ad Sallust. Cat. 32. §. 1. Fr.

ut regiam auctoritatem convelleret, quam ut regnum ab Ecclesiae communione divelleret. At ille generosi seminis adolescens, qui amorem Dei et Ecclesiae cum ipso nutrīcis lacte suxisset totàque mente penitus combibisset, articulatim se prius concīdi ac comminui passus esset, quam a recta illa regula patriae et avītae religionis abduci. Itaque dum purgare regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae et in suam et aliorum perniciem contumacis adsidue renascentia capita amputare conatur: quatuordecim (tot enim regnavit) annos in perpetuis bellorum fluctibus et in perpetua regni ac vitae suae dimicatione transegit: ut, nisi pulcerrimum illud Christianissimi cognomen a maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse sibi posterisque suis sua virtute peperisset. Quin etiam, cum capitales quidam ac nefarii homines dicerent, facilem ei esse et expeditam viam non modo ad pacandum regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo vetustae religionis conservandae studio vellet: magno animo aversatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordēre dixit prae illá immortalitatis coronâ, quam sibi in caelo repositam esse confideret. Cumque eum exaggeranda hostium
194 multitudine ac viribus perterrefacere vellent: *Dominus*, inquit, *Dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui.* Prope supervacaneum videri potest, cum de tam Christiano principe verba faciam, quanta illius erga Sedem apostolicam observantia fuerit, dicere. Quo enim quisque Christum ipsum sanctius et religiosius colit, eo studiosius et magis ex animo Vicarios ipsius colat necesse est. Quo modo ille de Pio V. cuius memoria in benedictione*) est, et sentiebat et loquebatur? Quem sibi non hominem, sed Angelum quendam humana inter mortales specie versantem videri dicebat: cuius monitus tanquam caelestia quaedam oracula reverebatur. Nam de te, beatissime Pater, qui successor illius omnium votis expetitus, divino consilio delectus, tam subita tamque admirabili totius sacrosancti Collegii consensione declaratus es, quam magnifice in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem, si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos voluntatesque devinxerat, ut, quanquam ex eius aetate et temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius virtute fruituros, cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam vitae suae conferre ac contribuere et annis suis vitam illius prorogare.**) Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. Dum condocefacere

---

*) De hoc voc. ecclesiastico vid. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 437. 1320. Fr.

**) Rectius *propagare*, ut nunc editur apud Cicer. de Finib. V. 11. (§. 32.) *propagabat tamen vitam aucupio.* De confusione et discrimine horum verborum Critici saepe disputarunt, ut Graev. ad Cic. ad Div. V. 15. et Oudendorp. ad Sueton. Aug. 23. D. R. — Vid. Bremi ad Nepot. Hamilc. II. 5. Friedemann. — Cf. Ernest. Clav. Cic. in v. Prorogare. Fr.

nos vult Deus, terram nobis non pro domicilio, sed pro diversorio*) datam; hanc, quae vita dicitur, non tam vitam esse quam iter ad vitam; in caelo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu suo, et quae solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cum vexata tot calamitatibus Gallia paullum tolleret oculos, et Dei ac Regis sui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, vires adolescentis immortalitate digni et nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paullatim attrivit ac labefactavit, ut ad postremum inevitabilem 195
ei attulerit ex hac vita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebruit,**) qui tum plangor omnium, quae comploraliones, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus et humeros crebris ictibus verberabat; alii interire amores ac delicias Galliae, alii cadere columen religionis, alii Catholicorum praesidium deiici, alii alia, quae diversis diversa non diversus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus et aequissimo animo exitum divinae voluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem ceterosque propinquos ad se convocari iussisset: primum quidem Sacramenta, quibus morituri praemuniri et Deo conciliari solent, omnia et poposcit et magna cum animi summissione ac divinae maiestatis veneratione suscepit; deinde vero contestatus,***) eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae regem futurum, moriens complecti non posset; ceteroqui†) gaudere se, quod tantum successorem habiturus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata virtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur; interea obtestari atque obsecrare matrem, ut regni gubernacula susciperet, quàque prudentià regnum sibi tot annos conservasset, eâdem fratri suo conservaret; sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre; hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum revertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent; praecipue autem, ne quid unquam prius aut antiquius haberent conservatione Catholicae religionis; ex ea bona omnia fluere; ea neglecta collabi ac concidere omnia: *Sed iam valete*, inquit, *et mei memores este. Ego enim ad Deum vocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem*

---

*) Rectius erat *deversorio*. Fr.

**) Cf. adn. pag. 39. R. Fr.

***) Hoc verbum apud optimos scriptores non ponitur absolute de eo, qui aliquid affirmet; sed est i. q. testem aliquem facere vel (ut mox ipse ait) obtestari aliquem atque obsecrare. Fr.

†) De hoc vocab. idem fere dicendum videtur, quod supra pag. 76. R. de *alioqui* diximus. Vid. Hand. Tursell. II. pag. 44. et Orell. ad Cic. Orat. §. 83. pag. 59. ed. min. Fr.

experiar, vestris me omnium adiuvari precibus postulo. Haec fatus, deficiente iam et moribunda voce, tuum, Christe Iesu, nomen invocans, tuam, sanctissima Virgo, apud filium opem implorans, ad vos, ut confidimus, evolavit. Ac, si quidem ipsum spectamus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre caelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutavit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis
196 est; quod ita mortuus, divinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certavit,*) cursum consummavit, fidem servavit. Aut iam coronavit eum Deus, aut brevi, tuis, beatissime Pater, et totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus se. At illam tot regum matrem, toties iam custodem ac conservatricem regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, et in viro et in duobus filiis mortua, vitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum domina gentium Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferri visa est; quae iacet adhuc perculsa et attonita tanto vulnere, metuens ne illius atrocitate etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescant.**) Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice; etiam cum poenas exigis, misericors: quibus tam gravibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia provocavit? Quatuordecim iam anni sunt et eo amplius, cum***) illud potentissimum et memoria nostra florentissimum regnum perpetua bellorum civilium serie ita et ab alienis et a suis vexatur ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud Prophetam: *Residuum erucae comedit locusta: et residuum locustae comedit bruchus: et residuum bruchi comedit rubigo.* †) Atque ut magis intelligatur, id divina ultione ††) fieri, quoties inibi esse videtur, ut iam iamque componantur ac tranquillentur omnia, in ipso, ut ita dicam, portu frangitur navis. Properarat Henricus II. pacem cum Philippo Rege Catholico quibuslibet conditionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali nascentis semina elideret. In ipso eius rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatus est. Sub Francisco II. conspiratione detecta,

---

*) De hac dicendi ratione vid. adn. m. ad Xenoph. Hieron. II. 8. Vechner. Hellenolex. pag. 316. sqq. ed. Heus. Zumpt. Gramm. Lat. §. 384. Verbum *consummare* quod sequitur non est sane Ciceronianum, sed bonis tamen scriptoribus frequentissimum. Vid. adn. m. ad Quinctilian. X. 5. §. 14. Idem valeat de *coronandi* verbo. De sententia h. l. cf. II. ad Timoth. IV. 7. Fr.

**) Cicer. IV. ad Fam. 6. §. 2. *Nunc autem, hoc tam gravi vulnere, etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescunt.* Fr.

***) Cf. adn. pag. 105. R. Add. Cic. pro Cluent. §. 82. *Anni sunt octo, quum — versatur* etc. In talibus etiam *ut* ponitur: vid. Moser. ad Cic. de Rep. pag. 150. Sed qui ibid. pag. 618. ex Cic. Phil. VIII. 9. laudatur locus: *annus est, ut repulsam tulit:* is aliter constituendus est. Fr.

†) Ioel. I. 4. Fr.

††) Argenteae est aetatis hoc vocabulum. Fr.

spes obiecta erat, fore, ut paucorum supplicio ceterorum audacia
in perpetuum reprimeretur. Ante ipse mortuus est, quam de
sontibus comprehensis supplicium sumeretur. Nunc nuper*) eo
rem perduxerat Carolus IX. ut omnes instare finem malorum exi-
stimarent. Aliter Deo visum est: qui Henrico III. Galliae et
Poloniae Regi, quem tam multis tamque illustribus argumentis
sibi carissimum esse declaravit, hanc felicitatem, ut speramus,
reservare maluit. Neque dubium est, hoc ita eventurum, si 197
omnes nos a vitiis nostris aversi, quae Dei placandi certissima
ratio est, tota mente convertamur ad Deum, eumque adsidue ob-
secramus, ut compescat iram suam: et quando Carolum in sinum,
ut speramus, suum excepit, Henrici III. ductu, sub Grego-
rio XIII. raptores quidem lupos interfici, oves autem, quae aber-
rarunt, in ovile suum reduci velit. Ita eveniat, Domine Iesu, cui
laus omnis et gloria debetur in omnem aeternitatem.**) DIXI.

O R A T I O XXV.

AD

S. D. GREGORIUM XIII.

PONTIFIC. MAX. NOMINE HENRICI TERTII GALLIAE ET POLONIAE REGIS

HABITA ROMAE IN CONSISTORIO PUBLICO

LUDOVICO CASTANAEO RUPIPOZAEO EQUITE ORDINIS REGII VIRO ILLUSTRI

EIUSDEM REGIS NOMINE OBEDIENTIAM PRAESTANTE

XIII. CAL. QUINCT. ANNO

M D L X X V I.

Gratus quidem ac iucundus tibi esse debet, beatissime Pater, eorum omnium legatorum adventus, qui huc a Christianissimis

---

*) Terent. Eunuch. prol. vs. 9.

Idem Menandri Phasma nunc nuper dedit.

ubi Donatus: *Nuper*, inquit, *ex illis verbis est, quae veteres propter ambiguitatem cum adiectione proferebant. Nam nisi adderet nunc, hoc nuper olim, pridem et iam significasset.* De ambiguitate, quam dicit, cf. Zumpt. Gramm. Lat. §. 287. Fr.

**) Hanc formulam non damnandam iudicant Vorstius de Lat. mer. susp. cap. 5. et Nolten. Lex. Antibarb. pag. 1502. sq. iure iidem dubitantes, num

Principibus mittuntur: tum ut tibi summum in terris honorem gratulentur; tum multo magis, ut se Christo ac tibi, ut par est, obedire, manere in officio, perstare in fide, et vires et copias suas ad apostolicae Sedis defensionem semper promptas ac paratas et esse et fore profiteantur. Nam et ex illa ipsa divinitus tibi
198 delata dignitate maiorem a te capi iucunditatis fructum necesse est,
cum ea ceteros quoque laetari perspicis: neque tibi, qui communis Christianorum omnium Pater es, ulla ex re verius ac solidius gaudium obiici*) potest, quam cum filios dignitatis tuae studiosos, auctoritati tuae deditos, praeceptis ac monitis tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus saeculis ea Gallorum Regum in Pontificem max. asperrimis ac difficillimis temporibus promerita**) fuerunt, ut multis nominibus eorum et studium atque obsequium praecipua quadam caritate complectendum, et legati aequissimis animis audiendi, et dicta factaque omnia singulari quadam paternae voluntatis propensione in optimam partem accipienda videantur. Quoties enim in hoc amplissimo nobilissimoque consessu Reges Galliae nominantur, toties in omnium animis memoria renovatur et officiorum, quae illi longe plurima longeque maxima in hanc sanctam Sedem contulerunt, et honorum, quos ab ea vicissim eximios pro sua in eam eximia pietate retulerunt. Si quis autem rex unquam fuit, qui propter virtutis ac rerum gestarum magnitudinem exquisitissimis honoribus afficiendus esset: cum se iam nunc in ipso adolescentiae flore Henricus III. Galliae et Poloniae Rex praebuit, nihil ut de eo tam honorifice dici possit, quin id iam pridem virtus ipsius in omni genere spectata superarit. Quo te libentius accepturum esse confidimus eam fidem, venerationem, obedientiam, quam talis tantusque Rex hodierno die per clarissimum et omni laude cumulatissimum virum, Ludovicum Castanaeum Rupipozaeum, Equitem ordinis regii, Oratorem ad te suum, tibi, beatissime Pater, et Sedi apostolicae praestat. Cuius enim Regis nomen a summo Ecclesiae pastore et gubernatore audiri libentius debet quam eius, qui cum hereditario iure principem inter Christianos reges locum maiorum suorum virtute partum obtineat, ita per eorum vestigia graditur, ut quantum ab eis omnibus splendoris accepit, tantumdem ipse unus facile afferat universis? qui cum adhuc adolescentulus ac prope puer esset, ita
199 saepe, ita fortiter, ita feliciter adversus hostes Ecclesiae dimica-
vit, ut eorum astus***) consilio eluserit, temeritatem virtute

---

Latini in negationibus faciendis dixerint, *in aeternum (in omnem aeternitatem) hoc non fiet.* Fr.

*) *Gaudium obiici* dicitur, quod insperatum est, ut apud Terent. Heaut. I. 2. 12. *Ut hanc laetitiam necopinanti primus obiicerem.* Qui sensus ab hoc loco alienus est.

**) Utitur hoc substantivo Pseudo-Cicero in orat. post red. in Sen. cap. 1. et in orat. ad Quir. post red. cap. 4. §. 8.; verus Cicero et optimi quique scriptores *merita* dicunt. Fr.

***) Ab hoc substantivo abstinuit Cicero, apud quem quod legebatur III. de Off. 16. extr. *non placuisse maioribus nostris astus* — ex plerisque omnibus libris sic scriptum oportebat: *non pl. maior. nostr. astutos.* Cf. Beier. Fr.

domuerit, pertinaciam constantia fregerit. Quam saepe eo sibi per hostiles cuneos omnia ferro pervia faciente, ex hostium ipsorum tantae tamque praematurae virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt? Quam saepe cominus ab eis petitus, ita mirabiliter servatus est, ut Deus ipse sua manu ictus in eum directos depellere et telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur? At ille laudis et gloriae cupidus, vitae ac sanguinis prodigus, Dei memor, immemor sui, in victoria salutem, in virtute victoriam, in vita ob talem caussam in omne discrimen exponenda *) virtutem positam iudicabat. Itaque cum generosissimi adolescentis non iam praelia, sed victoriae ac triumphi numerarentur, iamque totum terrarum orbem tam inusitatae tamque inauditae virtutis fama peragrasset: fortissima ac bellicosissima Polonorum gens eum sibi regem concordibus suffragiis adoptavit. Quo ille nuntio abstractus ab ingentibus ac paene ad exitum perductis liberandae ac purgandae Galliae coeptis, in regnum virtuti suae ultro delatum proficiscens, quacunque iter fecit, omnes et principes et populos sui amore et admiratione complevit. Vix dum novi et a se expetiti regis suavitatem Polonia gustaverat, cum secuta Caroli IX. Regis acerba et perpetuis lacrymis prosequenda mors, res in Gallia componi coeptas, maioribus denuo procellis involvens, totius regni statum in ultimum discrimen adduxit. Celeriter igitur e Polonia periclitantis et regem suum implorantis patriae voce revocatus, cum easdem illas dissensiones, quae Galliae regnum prope subverterant, non modo non sedatas aut mitigatas, sed auctas etiam ac corroboratas offendisset; corruptos ac depravatos ob bellorum longitudinem mores; multorum animos, etiam ex iis, qui se Catholicos esse profitebantur, studio partium infectos; plena omnia licentiae, plena rapinarum, plena scelerum, plena hostium et externorum et domesticorum: eadem tamen, qua semper fuerat, animi praesentia ac magnitudine, tuo etiam, beatissime Pater, et consilio et auxilio fretus, bellum repetiit ac redintegravit: diuque viris equisque, **) ut dicitur, tentavit efficere, ut vi et armis perdomita contumacium et regni perturbatorum ***) superbia, pax et quies tandem aliquando fessae tot ca- 200
lamitatibus Galliae redderetur. Sed ut animadvertit, nihil ea ratione, quam tam diu tenuerat, profici ac potius et regno et religioni vehementer offici, quae iam multis in Galliae locis labasceret, †) a plerisque etiam penitus exularet; interea uri ac va-

*) Cf. adn. pag. 104. R. Fr.

**) Vid. Ferrar. et Garaton. adn. ad Cicer. Phil. VIII. 7. Ernest. Clav. Cic. in v. Equus. Fr.

***) Huius substantivi nullum auctorem habeo nisi quem laudat Forcellinus, Sulpicium Severum Hist. Sacr. II. 49. Simplex *turbator* saepius legitur, etiam apud Livium. Cf. Cic. pro Sext. §. 25. *duo reip. turbines*, et adn. Matth. Fr.

†) Poeticum verbum, de quo vid. Ruhnken. ad Terent. Eunuch. I. 2. 96. et Doederlin. Synonym. Lat. I. pag. 132. sq. Fr.

stari agros, oppida diripi, omnia itinera latronum ac praedatorum cohortibus obsideri, regni vires quotidianis caedibus ac stragibus enervari, opes immensis sumptibus exhauriri, innumerabilem vim teterrimorum facinorum in utroque exercitu quotidie perpetrari, extremam cladem ac perniciem imminere, nisi mature subveniretur: aliud sibi consilium necessario capiendum iudicavit. Optimus ac mitissimus Princeps, qui sanare vellet suos, non perdere, idem fecit quod prudentes medici solent: qui cum ustionibus, sectionibus, inedia, detractione sanguinis non morbum, sed aegrotum ipsum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt; et fomentis ac remediis mollioribus et victu paullo copiosiori*) indulgentes, malunt aegrotum cum aliqua parte morbi alere, quam utrumque simul e medio tollere. Maluit igitur et ipse in tanto tamque manifesto interitus periculo ei parti suorum, quae adhuc superesset, ignoscere, quam committere, ut brevi ne superessent quidem, quibus ignosceret. Cumque cogitaret, illum ipsum rerum omnium praepotentem Deum multa tolerare, quae non probet; ipse quoque in tantis angustiis multa, a quibus animo et voluntate longissime abhorret, interea tamen sibi toleranda esse statuit, dum aliquid melius eveniret. Certe enim, beatissime Pater, fretus ea spe, quam in Deo primum, deinde ex omnibus mortalibus in te potissimum collocavit, melius aliquando fore confidit. Multa oratione conficiuntur, quae ferro nunquam confici possunt. Saepe quos severitas frangere non potuerat, clementia inflexit. Equi adversus frenum contumaces interdum sessore habenas remittente consistunt. Multi qui terrore et malo domari non possunt, indulgentia et facilitate mitescunt. Pugnabitur adversus eos, qui a nobis dissident, precibus adsiduis et privatim et publice ad Deum fusis.**) Piorum et eruditorum concionatorum***) vox, praecipuum instrumentum Dei ad inserendam in animis hominum fidem, quae in plerisque Galliae partibus armis oppressa conticuerat, libere iam toto regno audietur.
201 Licebit impia et pestifera dogmata rationibus et argumentis confutare ac redarguere, vera ac salutaria confirmare et constituere. Catholicae religionis usus et exercitatio, quae multis ex locis indignissime sublata et expulsa erat, restituetur ac renovabitur. Dabitur a nostris opera, ut vitae ac morum suorum exemplo ad bonas partes alliciant et ad sanitatem perducant eos, quos armorum vis magis ac magis usque adhuc effrenavit. †) Rex ipse una cum

---

*) Thomas. ed. *copiosiore*. Fr.

**) Vid. adn. pag. 210. R. Fr.

***) „*Conrectorem* scholae, *verbi divini ministrum*, *concionatorem*, qui dicere verecundatur, propterea quod duo priora vocabula Romanis scriptoribus inaudita, postremum autem nomen contumeliosum fuerit tribuni plebis et concitoris reipublicae, is, ne gravius quid dicam, nimis superbus et fastidiosus est in iudicio ac delectu vocabulorum.“ Eichstadius in Deprecat. Latin. Academ. pag. 5. Cf. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 867. Fr.

†) Muretus haud dubie scripsit, *efferavit*.

fratre, forti ac strenuo ac Catholicae religionis studiosissimo principe, concordibus ac consociatis animis enixe omnia facient, quae ad errores ex animis suorum evellendos accommodata esse arbitrabuntur.*) Catharina Regum mater, summa prudentia et consilio praedita mulier et liberorum amans ultra consuetum matribus modum, cuius e sinu pax haec prodiit, cuius praecipue operâ et laboribus conflata et conciliata est, omne ingenium, quo plurimum valet, omnemque auctoritatem suam conferet ad filios in fraterna concordia perpetuo continendos et ad populos eiusdem religionis communione devinciendos. Rex quidem ipse, quod maximi momenti est, non tam nomine quam re et animo et tota vivendi ratione Christianissimus, vitam sibi potius eripi patietur quam fidem, neque unquam degenerabit a maiorum suorum nota testataque virtute: et quam tibi, beatissime Pater, ac Sedi apostolicae vere atque ex animo obedientiam praestat, eam se constantissime praestiturum usque ad extremum spiritum pollicetur. **DIXI.**

---

*) *Rex ipse una cum fratre — facient — arbitrabuntur.* Notissimus Livii locus est (XXI. 60.): *ipse dux cum aliquot principibus capiuntur*; et pleni sunt libri de hoc structurae genere disputantium philologorum. Vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 375. Hand. Tursellin. II. pag. 138. Similiter loquebantur Graeci. Suidas Tom. I. pag. 525. *Δέρας· τὸ χρυσόμαλλον δέρας, ὅπερ ὁ Ἰάσων διὰ τῆς Ποντικῆς θαλάσσης σὺν τοῖς Ἀργοναύταις εἰς τὴν Κολχίδα παραγενόμενοι ἔλαβον.* Fr.

ORATIO XXVI.

IN FUNERE PAULI FOXII ARCHIEPISCOPI TOLOSANI

REGIS GALLIARUM ORATORIS AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX. ET AD SEDEM APOSTOLICAM

HABITA ROMAE IN AEDE S. LUDOVICI IV. KAL. IUNII M D X X C I V.*)

Si ut opum ac potentiae, sic eruditionis ac sapientiae heredes a magnis ac praeclaris viris institui possent, is demum Paulo Foxio idoneus laudator reperiretur, quemcunque ipse sibi carum virtutum successorem esse voluisset. Nam nec in quo amplior et uberior omnium laudandarum artium**) seges effloruerit, nec in quo vis et copia dicendi maior quam in eo exstiterit, ex omni memoria nostra deligi quisquam potest. Quo mihi maius ac difficilius onus impositum esse video, in hoc ornatissimo consessu de laudibus ipsius verba faciendi: quod neque unquam subire ausus essem, nisi et mea me multis abhinc annis suscepta adversus eum observantia, ut id facerem, adduxisset, et eorum, quorum imperium detrectare***) non poteram, auctoritas coëgisset. Neque nunc ei me ferendo parem fore confiderem, nisi mihi, quod vix dictu credibile est, ipsa levamento ac solatio esset difficultas. Nam si quemquam alium de Paulo Foxio pro ipsius dignitate dicere posse existimassem, valde me puderet in eum locum conscendisse, unde nihil aliud viderer praestitisse, quam ut summi viri laudes inopiâ dicendi tererem. †) Nunc cum satis intelligam, quod mihi eventurum est, ut oratio mea longe multumque infra

---

*) Cf. Lazer. Diatr. de Vit. et Script. Muret. pag. 575. R. Fr.

**) Vid. adn. pag. 16. R. Fr.

***) Curt. X. 10. §. 4. *solus hic detrectabat imperium.* Sueton. Iul. 54. *quamquam nec imperata detrectarent et advenienti portas patefacerent.* Fr.

†) Amat Muretus hanc dicendi formulam, acceptam, ut videtur, ab Horatio Carm. I. 6. 10. sqq.

lyrae Musa potens vetat
Laudes egregii Caesaris et tuas
Culpa deterere ingeni. Fr.

ipsius dignitatem iaceat, idem cuilibet quamlibet copioso et exer-
citato homini eventurum fuisse, facile patior delectum potissimum
esse me, cuius praedicatione quasique praeconio admirabilium
ipsius in omni genere virtutum ad eos, quibus illae forte minus 203
notae fuissent, qualiscunque cognitio perveniret. Sed quoniam
et multa mihi ac praeclara dicenda et in unius semihorae curri-
culum omnia concludenda sunt,*) ad res ipsas veniam, neque
committam, ut ex tam brevi tempore pars a me ulla in rebus non
necessariis consumpta videatur. Primum igitur, si generis nobili-
tas quidquam ad commendationem pertinet, vere hoc affirmare
possumus, non multas gentes in universo terrarum orbe reperiri,
quae cum gente Foxia vel antiquitate vel rerum gestarum gloria
comparari queant. Quae cum ipsa per se nobilissima est, tum
hoc nobilior, quod cum potentissimis Regibus et imperatoribus
multiplici se iam pridem affinitate devinxit. Nam ut vetustiora
taceam, neque illa repetam, quae quingentos fere abhinc annos a
Comitibus Foxiis gesta, et nobilium scriptorum consignata monu-
mentis nulla unquam oblitterabit aetas; his certe centum proximis
annis tres ex gente Foxia nobiles ac potentes reginae exstiterunt.
Earum prima est Anna, Ioannis Foxii Candalae Comitis filia,
quae Ladislao, Bohemiae et Ungariae regi, in matrimonium collo-
cata, filiam ex eo sibi cognominem sustulit,**) uxorem postea
Imperatoris Ferdinandi, matrem Imperatoris Maximiliani, aviam
eius, qui nunc feliciter imperat, Rodolphi. Secundo loco nomi-
nabo Catharinam, Gastonis quinti filiam, reginam Navarrae, quae
id regnum, in quod Francisco Phoebo fratri suo successerat, do-
tale ad Ioannem Albretium detulit: quo ex matrimonio natus est
Henricus rex, avus Henrici, a quo hodieque***) idem regnum
hereditario iure obtinetur. Sed et illius invicti Gastonis, ducis
Nemorensis, qui dum vixit, terror hostium Gallici nominis fuit,
qui fulminis in morem hostiles turmas disiicere, qui quacunque
incedebat, victoriam in manibus gestare videbatur, qui semper
vincere assuetus, postremo ad Ravennam, dum pro Ludovico XII.
avunculo suo fortissime dimicat, etiam moriens vicit; eius igitur
Gastonis sororem, Germanam nomine, Ferdinandi, Castellae
regis, matrimonium tenuisse,†) notissimum est. Neque hoc loco
reticenda est Margarita Foxia, Gastonis quarti filia, quae Fran-
cisco duci Britanniae nupta Annam ex eo suscepit, Caroli octavi
primum, deinde etiam Ludovici duodecimi uxorem, ex qua nata
est Claudia, uxor Francisci primi, mater Henrici secundi, avia

---

*) Cic. pro Rabir. perduell. 2. §. 6. *quoniam diligentiae meae temporis angustiis obstitisti, meque — in semihorae curriculum coegisti.* Fr.

**) Haec loquutio, sicut altera *liberos suscipere*, de patre quam de matre est frequentior. Fr.

***) Cf. adn. pag. 109. R. Fr.

†) Cic. pro Cael. 14. §. 34. *non denique modo te Q. Metelli matrimonium tenuisse sciebas?* Paullum differt Sueton. Calig. 25. *Matrimonia contraxerit turpius, an dimiserit, an tenuerit, non est facile discernere.* Fr.

204 eius, qui hodie regnat, et ut speramus ac cupimus, diutissime ac felicissime regnabit, Henrici." Sed aut haec satis sunt ad ostendendam summam nobilitatem gentis Foxiae, aut non video, quid satis esse possit. Ex hac tam illustri gente natus est Paulus Foxius anno Christi MDXXIIX. patre Ioanne Carmanii Comite, matre Magdalena Caupenia, nobilissimus quidem utraque stirpe, sed ingentem virtute sua cumulum ad veterem suorum gloriam additurus. Natus autem est ea non oris modo ac vultus, sed totius corporis pulcritudine, ut ex ipso aspectu imago quaedam ingenitae virtutis atque honestatis emicaret. Vidi equidem illum et adolescens adolescentulum et vir virum et senex senem: mea enim quam illius biennio fere grandior*) erat aetas: neque quenquam unquam videre memini,**) in quem verius conveniret id, quod Graeci de Alcibiade praedicant, in omnibus aetatis partibus aeque gratam ac iucundam ipsius formam fuisse.†) Ingenium ad omnes honestas disciplinas docile et ad eas percipiendas ita factum, ut, quae discebat, non tam accipere a magistris quam ipse ex se parĕre et eorum reminisci quodammodo ac recordari, ex illa vetere Platonis sententia,††) videretur. Mores et iam tum in illa aetatis teneritate graves, severi, compositi, et humanitatis tamen ac facilitatis condimento temperati: ut eos, quibuscum una erat, et incredibili quadam iucunditate conciliaret sibi, et exemplo suo ab omni improbitate revocaret. Denique ut in herbescenti segetum viriditate certa prope spes futurae messis appāret, sic nemo tunc erat, qui non eum a puero, qualis postea fuit, talem facile auguraretur fore: iustum, integrum, continentem, abstinentem, amantem pacis ac concordiae, veracem, apertum, simplĭcem, ad omnium potius peccata quam ad sua conniventem. Litterarum studia ita puerulus adamavit, itaque in eo postea constanter perstitit, ut id unum a publicis negotiis diverticulum†††) perpetuo habuerit, ut quidquid ab eis dabatur otii, semper in litteris omne consumpserit. Graecis igitur et Latinis litteris Lutetiae diligenter excultus, ibidemque in Philosophiae studio magna cum cura exercitatus, Tolosam se ad percipiendam Iurisprudentiam contulit, quo in studio

*) Sic etiam Cicero *grandiorem aetatem* dixit Philipp. V. 17. §. 47. quod quomodo differat a *graviore aetate* Quinctil. XII. 10. 8. docet Doederlin. Synonym. Lat. III. pag. 224. Fr.

**) Quid intersit inter formulam *memini me videre* et alteram non minus usitatam *memini me vidisse*, satis mihi explicavisse videor in scriptione schol. *Kritische u. erklär. Bemerk. üb. Cic. R. f. d. Archias* (Lips. 1820.) pag. 33. sqq. Cf. Doederlin. Synonym. Lat. I. pag. 170. Sed si qui etiamnunc sunt, qui mirentur me in illa disputatione *imperfecti* infinitivum assumpsisse, cum Schaefero (annotatt. ad Demosth. Phil. III. pag. 122. 22.) respondeo: „His in rebus plus valeat ratio quam praescriptio Grammaticorum, cuius qui sunt iusto reverentiores, inextricabilibus enallagis praepediuntur." Ceterum quod h. l. Muretus omisit pronomen, id facile potest excusari. Vid. quos laudavi ad Rutil. Lup. pag. 112. (42. Ruhnk.) Fr.

†) Vid. Plutarch. Alcibiad. cap. 1. Fr.

††) Vid. Plat. Phaedr. cap. 18. (ed. Bip. pag. 165.) cf. Menon. cap. 15. Cic. Tusc. I. 24. Cat. mai. 21. extr. Fr.

†††) Rectius scribitur *deverticulum*, ut *deversorium* pag. 194. R. Fr.

tantos brevi tempore progressus fecit, ut adhuc adolescens publice de utroque iure magnâ cum omnium admiratione responderit, eosque honores consecutus, qui amplissimi, confecto studiorum curri- 205
culo, decerni solent, incredibili hominum concursu ius civile docuerit: cum ad eum inusitata quadam dicendi facultate, de obscuris dilucide, de confusis ac perturbatis ordinatim *) ac disposite, de dubiis enucleate disserentem etiam ii, qui diu magna cum laude docuerant, discendi caussa quotidie convenirent. Inde cum in aulam regiam venisset, ita statim Henrico secundo Regi, acri ac perspicaci ingeniorum existimatori, ita ceteris principibus viris carus atque acceptus fuit, vix ut quisquam unus uni carior foret quam unus hic universis. Ipse vero et officia obibat diligentissime, neque ullum diem abire patiebatur, quo non et Regem et ceteros principes salutaret, et cum eis sermonem insereret, **) et eos quo opus erat deduceret ac reduceret. Neque tamen, quod plerique omnes †) aulici faciunt, reliquum tempus otiose et inutiliter absumebat: sed repetitis de integro studiis, Platonis praecipue et Aristotelis et Xenophontis ac Plutarchi et ceterorum eiusdem notae libros, ad formandam vitam et ad rationem gubernandae reipublicae pertinentes, ita studiose pervolutabat, ut eos in succum ac sanguinem suum converteret, ††) omniaque eorum praecepta in numerato haberet, quibus non ad inanem loquacitatem, sed ad danda capiendaque de rebus maximis consilia tempestive uteretur. Historiae quoque multum operae ac studii dedit, gnarus, illustria praecepta nulla re magis quam exemplis illustribus confirmari. Itaque tum sacram, tum profanam, tum veterem, tum novam, tum

---

*) Usitatius hoc est adverbium quam quod supra pag. 38. R. notatur *ordinate*, quo tamen praeter auctorem libb. ad Herenn. usus est etiam Lactant. Div. Institutt. II. 5. §. 15. III. 17. §. 17. Cicero ipse utroque abstinuit. Fr.

**) Sic loquitur Curtius VIII. 12. 9. *sine interprete non poterat conseri sermo.* Ciceronis est *sermonem conferre cum aliquo.* Fr.

†) Huius loquutionis auctorem plerumque laudant Terentium in Andr. I. 1. 28. sic dicentem:

Quod plerique omnes faciunt adulescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adiungant.

sed ut omnes Graecum *πλείονες πάντες* (*πλείονες δὴ πάντες τοῦτο λέγουσιν ἄνθρωποι*, quae leguntur in quibusdam edd. Prisciani lib. XVIII. 26. §. 275.) comparant, ita alii aliter interpretantur. Ac multi quidem fere idem esse aiunt quod *plerique*, aut aliquid plus, *paene omnes*, *maior pars*, *maxima pars*, *die allermeisten*; sunt quibus figura videatur per emendationem augens, *plerique, immo omnes*, aut sic dici, ut *sex septem* et simil., ut *vel* partic. suppleri possit; (cfr. Scaligeri adn. in Plaut. Gronov. Epid. II. 1. 1.) nonnulli etiam nihil esse quam *omnes plerumque* credebant. Mihi maxime probatur Ramshornii (Gramm. Lat. §. 208. 1. a. pag. 1014. ed. 2.) explicatio: „*sehr viele und diese ohne Ausnahme, wie vulgo universi* Caes. C. III. 61. *ceteri omnes* Cic. Cat. II. 9. 19. Fam. I. 1. 1.“ Add. Hirt. de B. Afric. cap. 63. *omnibusque reliquis aliis.* Ceterum ante Terentium (cuius vide etiam Phorm. I. 3. 20. Heaut. IV. 7. 2. *pleraque omnia.*) hac dicendi forma usus erat Naevius, cuius Donatus ad Terent. locum supra laudatum protulit haec verba: *Plerique omnes subiguntur sub suum iudicium.* Eadem legitur apud Gell. N. A. I. 3. pr. 4. pr. (cf. ibid. VIII. 12. et adn. Gronov.) Cf. interpp. ad Caes. B. G. II. 30. et ad Corn. Nep. Eum. 12. pr. Fr.

††) Cf. adn. pag. 170. R. De verbis *in numerato haberet* (i. e. in promptu haberet) cf. Quinctilian. VI. 3. §. 111. Fr.

domesticam, tum externam ita pertractaverat, ut quacunque de re dicere ingressus esset, optimis et accommodatissimis exemplis ad confirmandum id, quod volebat, nunquam non abundaret. Quid de temporum ratione, quid de terrarum situ, quid de populorum institutis, ingeniis, moribus, foederibus, quid de quarundam gentium inter se aut naturali consensione aut odio vetere et ingenito loquar? quarum ille omnium rerum tantam notitiam habuit, ut id unum tota vita egisse videretur. His omnibus artibus instructus, cum iam ad obeundas legationes esset aptissimus, antequam tamen ullam earum susciperet, ex usu suo fore ratus est, si in amplissimo Senatu Parisiensi per tempus aliquod versaretur, ibique disceptandis quotidie maximi momenti negotiis, firmiora et solidiora
206 sapientiae fundamenta iaceret, seque illi praestantium virorum coetui quasi recoquendum *) et expoliendum daret. Qua ipsius voluntate cognita, confestim Rex Henricus eum in Consiliariorum numerum adlēgit: in quo hic ei etiam praecipuus honos habitus est, quod cum in eo senatu plura sint inter se distincta auditoria, quorum ad supremum non nisi gradatim pervenitur, Paulo Foxio ius inter primos adsidendi dicendaeque sententiae statim a principio tributum est. Ibi vero partam sibi antea iuris intelligentiam adsiduo tractandorum negotiorum usu ita perfecit ac perpoliit, ut brevi tempore principem inter Iurisconsultos locum obtinuerit, cum eos quidem, qui in libris consenuerant seque uni cognitioni dediderant, usu et exercitatione rerum forensium; eos autem, qui se magis ad usum forensem applicuerant, eruditionis copia et magnitudine; aut potius, si aperte id quod res est, extincta iam invidia, profiteri volumus, utrosque utraque laude superaret. Prima inde legatio in Scotiam fuit, sub id tempus, quo Maria Regina Scotiae, mortuo Francisco II. viro suo, in regnum suum reverterat. Ubi Foxius ea fundamenta iecit et tuendi regni et conservandae religionis, in quibus si postea pari fide ac consilio aedificatum esset, fortassis hodie neque Regina miserabiliter captiva teneretur neque status religionis laboraret. Illinc cum rediisset, anno MDLXI. legatus in Angliam missus est, ubi quadriennium integrum tanta fide ac diligentia, tanta dexteritate ac prudentia, tanta perspicacitate **) ac solertia in munere suo versatus est, ut magnis interea in Gallia motibus excitatis, nihil Angliae Regina struere, nihil moliri, nihil machinari potuerit ad conatus eorum, qui a Deo et a Rege rebellaverant, ***) adiuvandos, quod non ipse detexerit ac patefecerit Regique indicaverit, eique viam ac rationem ostenderit, qua perniciosa Iezabelae consilia mature praeveniret †) et occuparet. Foxii praecipue consilio occultisque

---

*) Mutuatus hoc Muretus a Quinctiliano videtur XII. 6. 7. ubi de M. Tullio sic scripsit: *seque — Apollonio Moloni, quem Romae quoque audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum dedit.* Fr.

**) Hoc substantivo utitur Cicero I. ad Att. ep. 18. §. 8. Fr.

***) Forte excidit verbum *deficientes.* Nam *rebellare ab aliquo* ne fando quidem auditum est. D. R. — Vid. Nolten. pag. 1713. Friedemann.

†) Hoc verbum Noltenius Lex. Antibarb. pag. 1117. *ἅπαξ λεγόμενον*

monitis inita est a Rege ratio extorquendi ex Anglorum manibus celeberrimi ac munitissimi portus Gratiarum, quo illi, sibi haereticorum opera tradito, Galliam ab ea parte obsessam tenebant. Foxii consilio repertum est, quomodo Rex eâ pactione, quam 207
Henricus secundus fecerat, de restituendo Anglis intra certum tempus Calitio solveretur: utque obsides eo nomine dati, dimidio eius pecuniae, qua Rex depaciscendi facultatem dederat, redimerentur. Illud vero commemoratione dignissimum, quod quam diu in Anglia fuit, nullum unquam diem intermisit, quin, quamlibet fremente Reginâ, sacrosanctum Missae sacrificium domi suae celebrari iusserit: ad quod clam avide*) conveniebat ac concurrebat magna et Anglorum et exterorum Catholicorum multitudo, quos ille fovebat, consolabatur, protegebat; quorum omnium arx, portus, praesidium, perfugium erat; a quibus non tantum mala multa imminentia depulit, sed effecit etiam, ut multa damna, quae eis data erant,**) restituerentur. Ob quae merita, ubi primum ex Anglia revertit, in sanctius atque interius Regis consilium adlectus est. Secuta legatio Veneta: in qua non tantum Regi cumulatissime satisfecit, sed etiam illis sapientissimis Patribus universaeque Venetae civitati iucundissimam virtutum suarum memoriam reliquit. Cuius legationis expleto tempore, cum in aulam rediisset, inter togatos Regis consiliarios et tranquillis et turbidis rebus unus semper e principibus fuit: cum et doctrina et usu rerum et prudentia excelleret, neque sibi quidquam praeter sincerum Dei cultum, dignitatem et utilitatem regiam, allevationem***) vexati tot acerbitatibus populi in dicenda sententia propositum haberet. Inde sub finem anni MDLXXIII. legatus de rebus gravissimis et ad summum Pontificem et ad plerosque Italiae Principes quae sibi mandata erant, illâ toties expertâ fide ac dexteritate transegit. Interea cum Gallici tumultus utcunque compositi viderentur, missus est a Rege ad Henricum Regem Navarrae, qui tunc in Aquitania erat, ut eum auctoritate ac praesentia sua in officio contineret. Quamquam autem vitari nullo modo potuit, quin anno post novae turbae concitarentur: tantum tamen Pauli Foxii virtute perfectum est, ut, cum quibuscunque aliis in locis haereticorum factio potentior erat, divini cultus ne vestigia quidem relinquerentur, everterentur templa, sacerdotes crudelissime contrucidarentur; Agini, quae urbs secundum Burdegalam Aqui-

---

ait esse apud Cicer. de Off. III. 7. pr. *nisi aliqui casus aut occupatio consilium eius praevenisset.* ubi tamen ex libris reponendum erat *peremisset*, i. e. irritum fecisset. cf. Matth. ad or. pro Sextio 22. pr. Fr.

*) De hac adverbiorum compositione cf. Sueton. Ner. 34. *abiecto clam iuxta pugione.* ibid. cap. 4. *ut necesse fuerit Augusto, clam frustra monitum edicto coërcere.* Fr.

**) *Damnum dare* est damnum, detrimentum inferre, afferre; pro quo nunc parum Latine dicunt *damnum facere:* id enim significat *damnum pati.* Vid. Ruhnken. ad Terent. Andr. I. 1. 116. Fr.

***) Suspectum esse hoc vocabulum ait Orellius in adn. ad Cicer. IX. ad Fam. ep. 1. sed magis etiam suspectum est, ne dicam barbarum, *alleviatio.* Tu fac utique *levationem* dicas, quo pag. sq. utitur Muret. Fr.

taniae principatum obtinet, et in toto eo tractu rebus divinis libere
208 opera daretur, starent sarta tecta templa, sacerdotes ab omni contumelia et iniuria tuti forent, sacrae ac Catholicae conciones nunquam intermitterentur: cum et publice et privatim Foxius Catholicis animos faceret, eosque ad bene sperandum excitaret, ita ut eorum protector,*) conservator, parens uno omnium consensu haberetur. Scripsit ea de re Clerus Aginensis ad virum summa dignitate praeditum, Carolum Rambolletum Cardinalem, petens ab eo, ut haec omnia summo Pontifici diligenter exponeret, eique omni asseveratione confirmaret, quicquid templorum, quicquid sacerdotum ceterorumque divino cultui mancipatorum**) hominum in ea provincia maneret, id omne, secundum Deum, unius Pauli Foxii virtuti auctoritatique deberi. Saepe igitur in magnum vitae discrimen adductus est, cum iniquo animo ferrent milites a templis depraedandis***) cupiditatem, a sacerdotibus mactandis crudelitatem suam unius hominis auctoritate prohiberi. Multa praeterea memoratu dignissima: sed mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Decernitur ei a Rege legatio ad summum Pontificem, ita tamen, ut prius quam in eam proficisceretur, una cum Catharina Regis matre Aquitaniam, Galliam Narbonensem, Provinciam, Allobroges obire, in singulis oppidis consistere ac conventus agere, resque perturbatas, quantum temporum ratio ferret, optime ac commodissime componere iuberetur. Quid ego nunc dicam, quam salutare iter illud fuerit, aut quantam afflictis rebus levationem attulerit? Catholica religio multis in locis, a quibus exulabat, restituta; bona sua et exercendorum munerum suorum facultas Ecclesiae ministris reddita; multorum animi, qui nutabant, confirmati; multa munita loca in Regis potestatem redacta; auditae populi querimoniae; adhibita remedia multis malis, quae superiorum temporum calamitate importata erant. Quarum omnium rerum laus Deo primum, deinde Pauli Foxii prudentiae magna ex parte tribuenda est. Regina Regis matre Lugdunum usque deducta, Romam iter cepit: ubi ita se moresque suos totamque anteactam vitam Pontifici probavit, ut ab eo decoratus sit Archiepiscopatu Tolosano, ad quem
209 ipse multis ante annis miro bonorum studio efflagitabatur. Neque dici potest in obeundo legati munere quantopere et Pontifici et Regi et omnibus summis pariter ac†) infimis gratus acceptusque fuerit, integritate vitae, summa vultus ac sermonis comitate, promptissimo ad opem ferendam animo, sive quis auxilio sive consilio indigeret. Quanquam autem nulla ei pars aetatis a magnis memorabilibusque rebus vacaverat, exigua tamen omnia videri po-

---

*) *Protector*, vox barbara. Vide Cellar. Cur. Post. pag. 202. D. R. — Vid. Nolten. pag. 691. Friedemann. — Barbara itidem vox est *protectio*. Fr.

**) Cf. Gernhard. ad Cic. de Senect. §. 38. et Heusinger. ad Philipp. II. 21 (pag. 353. Wernsdorf.) de vv. *mancipatus* et *emancipatus* disputantes. Fr.

***) Verbum hoc est parum aureolum. Fr.

†) Vid. supra adn. pag. 9. R. Fr.

terant, prout ea erant, quae agitabat animo, si quando in Galliam redire et Ecclesiam sibi creditam praesens gubernare potuisset. Imbiberat*) enim penitus in mandata sibi provincia ad Tridentini Concilii praescriptum omnia revocare et exigere, omnem munerum Ecclesiasticorum nundinationem foedasque illas, sed nimis usitatas eorum fiduciarias mancipationes funditus tollere, dissolutos ac diffluentes Ecclesiasticorum mores severis legibus coërcere ac constringere, Clericorum seminaria instituere, templa eversa erigere, ruinosa fulcire, reditus Ecclesiasticos iniustis possessoribus eripere, xenodochiorum ac collegiorum praecipuam curam suscipere, et perficere, ut eorum, qui illa fundassent**) atque instituissent, mens ac voluntas diligenter ac religiose observaretur, omnia denique summo studio facere, quae ad boni et inculpati praesulis***) officium pertinerent. Sed o spes hominum fragiles! o fallacia consilia! Haec eum cum maxime meditantem et ea una in cogitatione noctes diesque defixum morbus gravis et mortifer occupavit. Cuius primam impressionem expertus est adstans ad aram, cum solenni die, quanquam principium quoddam leviter commotae valetudinis sentiens, abstinere tamen a re divina facienda noluisset. Quem cum et medicorum cura et singulari victus temperantia depulisse iam videretur, haud ita multo post, cum ad hominis Galli de magna re sua periclitantis†) caussam adiuvandam, ut erat in omnes officiosissimus, iniquo et alieno tempore accurrisset, domum ut rediit lassus, denuo decubuit: nec alius ei postea morbi quam vitae finis fuit. Quo autem ille animo morbum saevientem, quo mortem certam iam et imminentem tulit? quot quantasque moribundus animi vere Christiani significationes dedit? Qua submissione animi peccata sua confessus, eorum sibi veniam a Deo et a Pontifice dari petiit?††) Qua veneratione sacrosanctum Christi corpus excepit? Quam placide ac patienter sacro oleo perunctus ac delibutus est? Quibus omnibus Sacra- 210
mentis armatus ac munitus, cum toto morbi tempore, non tantum quam diu sui compos erat, sed etiam cum propter vim morbi in capite grassantem aliquo mentis errore afficeretur, sic quoque tamen nihil aliud quam Christum, Christum Deum suum in ore perpetuo habuisset, ad eum, quem spirabat unum, quo fidebat uno, ut quidem speramus ac cupimus, evolavit. Hem, Paule Foxi,

*) Cf. adn. pag. 96. R. Fr.

**) Cf. adn. pag. 27. R. ubi quod dicit Aug. Matthiae hoc verb. esse simpliciter *condere*, non omnes probaverint. Cf. Burmann. ad Phaedr. III. 9. Grysar. Antibarb. pag. 202. Fr.

***) *Praesul* apud veteres de principe Saliorum proprie et eleganter dicebatur; cadente autem Latinitate de eo, qui alicui rei praeesset, de episcopo vel sacrorum antistite perperam usurpabant. Ceterum *inculpatus* ea, qua Muretus posuit, significatione aliquoties legitur apud Ovidium. Cf. Nolten. Lex. Antib. pag. 997. Fr.

†) Sueton. Tiber. 21. *ne de summa imperii sui populus Rom. periclitetur.* ubi Oudendorp. *de* praepositionem cum libb. quibusdam omittendum censebat, provocans ille ad Gronov. et Drak. ad Liv. lib. 38. cap. 25. 7. Fr.

††) Cf. adn. pag. 122. R. Fr.

quantam quamque iustam multis moerendi occasionem morte tua obtulisti! etsi tua quidem caussa nihil est quod lugeamus. Tu praeclare ac laudabiliter vitae cursum confecisti. Tu ita maximis honoribus perfunctus es, ut te semper homines maioribus dignum iudicarent. Tu ausam lacessere te invidiam virtute constantiaque superasti. Tu, quod ii, qui olim habiti sunt sapientissimi, in aliqua felicitatis parte posuerunt, in ipso senectutis limine ereptus, impendentia deterioris aetatis incommoda morte vitasti. Is, cuius tu iudicium maximi faciebas, Gregorius Pont. max. et vitam tuam summe probavit, et mortem non modo honorificentissimis verbis, sed etiam lacrymis prosecutus est. Omnium erga te ordinum caritatem satis haec ipsa principum virorum, quae ad cohonestandum funus tuum convenit, multitudo declarat. At Tolosae dolendum, quae similem tui pastorem nunquam fortassis habitura, prius te spoliata est, quam vigilantiae tuae fructum ullum percipere posset. Dolendum Regi, qui tam duris temporibus tanta fide, tanta prudentia praeditum consiliarium amiserit. Dolendum Ecclesiae, quae, labantibus in Gallia rebus suis, magnam auxilii spem in auctoritate tua collocarat. Sed omnibus in rebus divinae voluntati acquiescendum *) est. Nos, quod unum tibi praestare possumus, et colemus memoriam tui et te fusis ex animo precibus **) adiuvare conabimur, sperantes fore, ut ipsi vicissim tuis precibus adiuvemur. DIXI.

---

*) De huius verbi ratione bene exposuerunt Forcellini editores Schneebergenses. Fr.

**) *Fundere preces*, poëtis frequens, non reperitur apud prosae orationis scriptores.

M. ANTONII MURETI

ORATIONES

VOLUMEN ALTERUM

FRANCISCUS BENCIUS 213

SOCIETATIS IESU

SCIPIONI GONZAGAE

CARDINALI S. P. D.

Quod facturus fuerat M. Antonius Muretus in edendo posteriore
Volumine Orationum suarum, si adhuc viveret; quod post eius
obitum fratris filius, summa spe et animi et ingenii adolescens,)*
nisi immatura morte praereptus fuisset: id mihi viri optimi tibique
addictissimi, M. Antonius Lanfrancus et Ludovicus Rivaldus, ab
hoc instituti heredes ad pias caussas, ut facerem, et valde quidem
ex mea voluntate, persuaserunt. Tuae enim amplitudini destina-
tus liber exit in publicum, et velut posthuma proles te tutorem re-
quirit: hoc profecto iustius, quo viginti abhinc annis germanum
eius fratrem in tuum patrocinium accepisti; hoc confidentius, quo
a tua dignitate nunc ampliore maius sperare ornamentum et prae-
sidium meritissimo potest. Neque vero tam diu distulissemus ex-
spectatam a multis et expetitam editionem, nisi in conquirendis
orationibus, quae partim in Mureti adversariis erant dispersae, 214
partim ab amicis fuerunt exprimendae, (etsi non repertae omnes
et harum aliquot imperfectae,) multum fuisset elaborandum. Hoc
*dum efficimus, quadriennium effluxit.**) Et sequentur deinceps*
alia divini illius ingenii monumenta. Utinam autem, qualis tua
erit tutela commendati operis, talis mea esset commendantis facul-
tas! Ostenderem profecto, Mureti Orationes propter summam
verborum elegantiam et copiam rerum pulcerrimarum tibi, viro
eruditissimo politissimoque, proprie commendatas, et te propter
incredibilem magnitudinem animi, gravitatem, fidem, sapienter
delectum, qui earum commendationem susciperes, fuisse. Sed

---

*) Cic. Philipp. II. 18. §. 46. *adolescentem summa spe et animi et ingenii praeditum.* Fr.

**) Si hoc idem esse voluit quod *praeteriit*, (pro quo nunc perperam dicunt *elapsum*, *praeterlapsum est*,) non satis accurate scripsit. Aliud est enim *praeteriit tempus*, aliud *effluxit*. cf. 277. R. Fr.

Mureti eloquentia laudationem meam non desiderat, et laus tua ita vere accurateque est a praestantissimo oratore viroque sapientissimo in epistola ad prius Volumen expressa, ut ea adducti omnes, etiam qui te non viderunt, singulares virtutes tuas admirari ac suspicere cogantur. Quanquam mihi sunt et aliae caussae, tum communes multae cum meis sodalibus, quorum omnium eximia est erga te observantia, tum propriae aliquot meae. Tot enim extiterunt tuae erga me humanitatis argumenta tamque illustria, ut magnopere laetatus sim, extitisse tempus, quo intelligerent omnes et tu inprimis, Bencium, Mureti discipulum, hoc etiam a magistro didicisse, ut in Scipione Gonzaga Cardinale amando et colendo nemini concedat. Utriusque rei indicium erit novum hoc munus, quod tibi ut renovet memoriam mortui et declaret voluntatem superstitis, ipsum vero sub umbra tui praesidii nunquam intereat, offertur. Vale. E Collegio Romano.

M. ANTONII MURETI 215

O R A T I O I.

DE MYSTERIO ET FESTO CIRCUMCISIONIS DOMINICAE.

HABITA IN SACELLO PONTIFICIO KAL. IAN.

M D L X X X I V.

Quod felix faustumque sit tibi, beatissime Pater, vobis, Patres
amplissimi, nobisque omnibus et universae reipublicae Christianae,
exorientis anni primus hic nobis illuxit dies. Quo die optare ac
precari mutuo solebant veteres, ut sibi annare, perennare feliciter
liceret; *) seduloque operam dabant, ut dira et tristia et feralia
ne nominarent quidem, sed bona tantum verba dicerent; iurgiis
utique omnibus abstinerent; laeta inter se omnia et amica loque-
rentur. Quo nos aequius est, coniunctis et vocibus et animis tibi,
beatissime Pater, cuius vita tanto opere bonis omnibus optabilis
est, cuius salute magna ex parte tranquillitas orbis terrarum con-
tinetur, cuius ex hilaritate publica hilaritas pendet, non hunc modo,
sed secuturos etiam annos faustos ac felices precari, et omni ope
conari, ut **) ea tantum loquamur, quibus Christianas mentes hi- 216
larari par est: dira autem et tristia, id est ea, quae Deo displicere
novimus, neque loquamur neque cogitemus. Ac mihi quidem huius
anni principio plura etiam solito concurrere videntur, propter quae
nobis hic dies augustior et religionis ac sanctimoniae plenior esse
debeat. Idem primus anni dies est et dies Dominicus, id est pri-
mus omnium dierum; natalis caeli, terrae, Angelorum; natalis
ipsius temporis; quo die populus Israëliticus maris rubri transitu a
Pharaonis servitute liberatus, nostrae a servitute peccati per bapti-
smum liberationis typus fuit; quo die primum manna e caelo defluxit;
quo die verum manna natus est Christus; quo die in vitam effractis
mortis repagulis rediit; quo Spiritus sanctus caelo demissus bea-
tissimum illum coetum divina luce collustravit, inflammavit, corro-

*) Cf. Macrob. Saturnal. I. 12. Fr.
**) Cf. adn. pag. 87. R. Fr.

boravit. Agedum igitur, precati prius eundem illum Spiritum, ut mihi dicenti et vobis audientibus adesse dignetur, de mysterio Circumcisionis dominicae, quae nobis ex Euangelio paullo ante recitata est, pauca quidem, sed Deo dante animis profutura meditemur. Tribus autem capitibus mea concludetur oratio. Primum enim dicam de institutione circumcisionis: secundo, cur Christus voluerit circumcidi: postremo, quid nobis attulerit circumcisio Christi, et quem ex ea fructum capere debeamus. Omnes ritus externi, quos populo Hebraeo, quem prae ceteris diligebat, observandos Deus ipse praescripserat, eorum, quae adveniente Christo expleta sunt, figuram quandam ac praesignificationem continebant. Quoniam enim populus ille durae ac rigidae cervicis erat; neque facile capiebat, nisi ea, quae corporeis*) oculis videret quaeque contrectaret; iccirco ei Deus proponebat crassa quaedam et corporalia,**) ut eum facilius ad spiritualia intelligenda quasi manu duceret. Huius generis fuit et circumcisio: quam Abrahamo, foedus cum eo statuens et in ipsius semine omnes gentes benedictum iri***) pollicitus, in carne fieri imperavit Deus, ut illi iam tunc eminus ostenderet futuram, cum ille desideratus gentibus advenisset, perfectam animorum ac mentium circumcisionem. Cuius perfectionem ut symbolice exprimeret, octavum illi diem praestituit: quo numero in scripturis divinis absolutio ac perfectio significari solet. Lapideum etiam cultrum ad eam adhiberi voluit: ut ostenderet, perfectam
217 circumcisionem fore in lapide, in illo, inquam, lapide angulari, qui summis ima connectit, qui facit utraque unum; in illa petra, ad quam beati sunt qui allidunt parvulos suos; ex qua fluit mel, quo saturatur populus Dei; ex qua perpetuo erumpunt aquae salientes in vitam aeternam. Carnis igitur circumcisio, ut praeclare scribit Ambrosius,†) mysticum quoddam praeceptum fuit castimoniae et coërcendarum ac refrenandarum cupiditatum. Ideoque in ea corporis parte iussa est fieri, in qua praecipue libidinis impuritas effervescere videtur. Sed non est inusitatum, ex parte totum intelligi: ut cum caput pro homine dicimus; ut cum ex oculorum aut genarum pulcritudine totius corporis pulcritudinem intelligi volumus. Sic igitur et Deus unam modo corporis partem circumcidi iussit: cum tamen vellet, inania omnia et supervacanea et immoderata resecari. Et hoc est, quod Abrahamo imperavit, ut circumcideret non se modo et filium, sed et vernas et eos, quos pretio comparasset. Vernae sunt sensus nostri; vernae sunt facultates animi; vernae sunt affectiones quaedam omnibus nobis ingenitae: domi enim nasci videntur. Haec igitur omnia circumcidenda

---

*) Cf. adn. pag. 97. R. Fr.

**) Cf. adn. pag. 40. R. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 886. De seq. *spiritualia* cf. id. pag. 732. Fr.

***) Vid. adn. pag. 154. R. et Nolt. Lex. Antib. pag. 1319. sq. Omnino in hac oratione permulta leguntur, quae non sint exigenda ad verae Latinitatis rationem. Fr.

†) II. 11. de Abraham. Fr.

sunt. Circumcidit oculos suos, qui avertit eos, ne videant vanitatem. Circumcidit os suum, qui diligenter cavet, ne in eo inveniatur dolus. Circumcidit aures suas, qui sepit eas spinis, ne voces improborum audiant. Circumcidit ingenium suum, qui sapit ad sobrietatem refugitque ita scrutari maiestatem, ut opprimatur a gloria. Circumcidit memoriam suam, qui bona fide obliviscitur iniuriarum. Circumciderat pater Abraham naturalem erga liberos caritatem, cum filium sibi carissimum immolare, mandante Deo, parabat. Circumcidit amorem vitae, qui odit animam suam in hoc mundo, ut eam in futuro lucretur. Sed et pretio empta, id est, labore et studio parta, opes, honores, potentiam, eruditionis ac doctrinae copiam, talia omnia qui non circumciderit, eius anima morietur. Dixi breviter de institutione circumcisionis. Sequitur ut dicam, cur Christus circumcidi voluerit: quem constat et supra legem fuisse et circumcisione nihil eguisse. Aperi nobis, Christe, caussas eorum, quae caussa nostra*) pertulisti. Venerat Christus non ut everteret legem, sed ut impleret; factus erat sub lege, ut eos, qui sub lege erant, liberaret. Sua igitur voluntate subditus 218
legi,**) ea, quae legis erant, implere omnia voluit. Voluit etiam, ut qui omnia provideret ac prospiceret, iam tunc confutare errorem illorum, qui negaturi erant, corpus ipsius vere corpus fuisse. Certe enim circumcidi et sanguinem fundere nisi verum corpus non poterat. Cupidus igitur salutis nostrae purissimi illius sanguinis, quem pro nobis in cruce fusurus venerat, iam tunc tener puerulus guttas aliquot sparsit. Sic cum e mortuis surrexisset, palpandum se ac contrectandum Thomae dedit, ne cui unquam locum ullum relinqueret de corporis sui veritate dubitandi. Sed et nos exemplo suo obedientiam et submissionem animi docere voluit; ut cum eum, qui legibus omnibus superior erat, legi tamen paruisse videremus, tanto promptius ac libentius colla suavissimo ipsius iugo submitteremus. Sic ab Iohanne citra ullam necessitatem in aqua baptizari voluit, ut nos in aqua et Spiritu sancto baptizaremur; sic beatissimam Virginem, matrem suam, purificari, qua tamen nihil unquam purius fuit; sic agno paschali et azymis cum Apostolis vesci, ut nos ipso, qui verus agnus, verus panis azymus est, vesceremur. Explevit denique legitima omnia, ut nos explendorum illorum necessitate soluti ac liberati, quae vetustis patribus in figura obtigerant, eorum veritate frueremur. Quamvis igitur Petrus, quo facilius Iudaeos ad Christi fidem alliceret, circumcisionem toleravit ad tempus; quamvis Paulus, qui omnia factus est omnibus, ut omnes Christo lucrifaceret,***) eadem de caussa Timotheum circumcidisse legitur, quod lacte ali oportebat eos, qui solidi cibi nondum capaces erant: nos tamen

*) Cf. adn. pag. 172. R. Fr.

**) Magis Latine scripsisset, *subiectus legi*. Nam *subditus*, pro *parens*, melior aetas ignorat. Vide Scioppium Infam. Fam. pag. 118. et Cellar. Cur. Post. pag. 345. D. R. — Adde Nolten. pag. 736. Friedemann.

***) Tertullian. Praescr. 24. Fr.

hodie veritate patefacta ac definita, carnis quidem circumcisionem non tantum ut mortuam omittamus, sed ut mortiferam refugiamus, ne impletam a Christo legem negare et alibi quam in ipso spem salutis collocare videamur: sed pro illa vetere figura veram mentium et animorum circumcisionem amplectamur; omnem inanitatem, omnem fastum, omnem libidinem, omnia denique vitia a nobis cir-
219 cumcidamus, resecemus, amputemus. Vere de carnis circumcisione ab Apostolo dictum est: *si circumcidamini, Christus vobis non prodest quidquam.* *) Vere hoc quoque de circumcisione cordis dici potest: nisi circumcidamur, Christum nobis nihil profuturum. Christe Iesu, qui hodierno die caussa nostra circumcisus es, fac ut nos quoque tua caussa circumcidamur: evelle ex cordibus nostris omnes radices vitiorum: elide fibras omnes cupiditatum: extingue omnia nequitiae semina: perseca gladio verbi tui quicquid in nobis redundat: ure igne Spiritus sancti spinas illas, quae in nobis perpetuo succrescentes tui seminis profectum impediunt: ut expediti pondere inutilium sarcinarum, tua vestigia facilius et alacrius persequamur. Tu vero, beatissime Pater, quem merito alterum Abraham vocare possumus, pater multarum gentium, pater neophytorum, quos tam multos te Pontifice Christo renascentes videmus, pater Graecorum, qui reiectis erroribus gentis suae in spem reliquorum convertendorum tua liberalitate educantur, pater Germanorum, pater Britannorum, quibus miseris, pro fide Christi vexatis, patria pro carcere ac carnificina, Roma pro patria ac domicilio est, pater pupillorum, pater viduarum, pater omnium Christo haerere cupientium, qui nuper in ista viridi ac vegeta senectute, tot repente fusis purpureis floribus, ver media hyeme renovasti et ad coronam, qua sacrosanctum caput tuum cingitur, tot longe lateque lucentes gemmas addidisti: ingredere, ut facis, bonae spei plenus feliciter in hunc annum: multiplicenter dies tui: reflorescat caro tua: renovetur, ut aquilae, iuventus tua, ut cum una nobiscum tu novus Abraham tot annos, quot vetus ille vixit, exegeris, ab illo, qui hodie circumcisus est, Abrahami secundum carnem filio, in regnum promissionis, filiis ab aeterno praeparatum, eveharis. Amen, Amen, Domine Iesu, qui cum Patre et Spiritu sancto unus Deus vivis et regnas per innumerabiles myriadas saeculorum.

---

*) Epist. ad Gal. V. 2. ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. Fr.

O R A T I O II. 220

DE S. IOHANNE EUANGELISTA

HABITA IN SACELLO PONTIFICIO IV. *) KAL. IAN.

M D L X X X I I.

Tribus de caussis ab Ecclesia divinitus institutum arbitror, beatissime Pater, vosque, Patres amplissimi, ut, quo die cuiusque Sanctorum memoria recolitur, eodem die de vita ac laudibus ipsius aliquid publice disseratur: primum, ut eis honos debitus non pro ipsorum dignitate, sed pro virium nostrarum tenuitate tribuatur; deinde ut omnes nos ad persequenda, pro suo quisque modulo, eorum vestigia incitemur; postremo, ut cum eos et generis nostri amantissimos et apud Deum, cum quo regnant, gratiosissimos esse intelligamus, opem ipsorum ad conciliandam nobis Dei gratiam postulemus. Hodie igitur, cum mihi, licet immerenti minimeque ad tantum munus sustinendum idoneo, mandatum sit, ut in hoc maiestatis et venerationis plenissimo loco de illius, quem Christus eximie praeter ceteros amavit, S. Iohannis Apostoli et Euangelistae laudibus breviter disseram: tria illa, quae dixi, quantum in me erit, praestare conabor, sperans fore, ut, non propter me, (neque enim dignus sum, qui hic audiar,) sed propter eum, de quo dicturus sum, mea benigne ac placide excipiatur oratio. Quid igitur primum in hoc sanctissimo planeque divino viro laudabimus? quid primum proponemus, quod imitemur? Quid prius, quam quod Christo se vocanti ne tantulum quidem reluctatus, facilem se illi statim ac morigerum praebuit? Nulla ille adhuc eum admirabilia opera edentem viderat; non regio cultu atque apparatu nitentem, non ingenti satellitum turba stipatum videbat: neque tamen ita respondit: Quis tu es, qui tam pro imperio, ut te relictis omnibus sequar, iubes? **) Quam mihi spem, si id fecero, 221
vitae melioris ac nitidioris ostentas? Nihil tale; sed illo divinae vocis oraculo, tanquam penetrabili quodam iaculo, usque ad ipsam animae medullam transfixus ac transverberatus, desertis parentibus, abiecto omni instrumento artis, qua usque ad eum diem

*) Apud Thomas. legitur *VI.* quod nescio an verum sit. Fr.

**) Cf. adn. pag. 85. R. Fr.

victitarat, nulla interposita mora, totus ad Christum et corpore et animo transiit. Nimirum ut exsiccata materia ignem facile comprehendit: sic animus ille ab omni improba cupiditate purus ac siccus ad coniectam unicam ignis divini scintillam totus exarsit. Felix piscatio, felix iactus, felicia retia, quibus piscator ipsemet*) captus eum vicissim, a quo captus est, cepit. At nos miseri, in medio Ecclesiae gremio nati atque educati, tot testimoniis, tot miraculis, tot sacramentis confirmati, quam saepe vocanti nos Christo resistimus? quam saepe pulsanti cordis nostri fores aperire nolumus? quam saepe nos sub alas suas congregare cupientem refugimus? Iam vero cum se ad optimum magistrum optimus discipulus contulisset, ita se ad illius voluntatem conformare, ita sermones illius avide haurire, ita ex nutu illius pendere coepit, ut nunquam ab eius latere discederet; nihil sibi praeter eum dulce, nihil amabile, nihil expetendum duceret; omnem spem, omnem suavitatem, vitam denique ipsam in eo videndo atque audiendo positam crederet. Itaque tanta sibi eum caritate devinxit, ut ab eo, quem amor erga homines hominem fecerat, ipse tamen eximie ac singulariter prae ceteris omnibus sectatoribus ac discipulis amaretur. Cuius praecipui amoris caussam quamvis magni ac probati scriptores ad perpetuam et animi et corporis castimoniam referunt: ego tamen, ut hoc non nego, ita non dubito, etiam alia fuisse, quae tantam illi apud Christum gratiam conciliaverint. Omni ex parte amore dignissimus fuerit oportet, quem optimus iudex amore dignissimum iudicavit. Et quando in divinis litteris ne propria quidem plerumque singulorum nomina mysterio carent, vere hic ac merito Iohannes vocatus est: quo in nomine Hebraicae linguae periti divinae gratiae significationem inesse aiunt.**) Neque vero facile dixerim, utrum maius ac praestabilius sit, plus ceteris amare
222 Christum, an plus ceteris a Christo amari: quorum illud Petro, hoc Iohanni sacrarum litterarum auctoritate tribuitur. Novit hoc, qui novit omnia. Nobis certum exploratumque sit, et summe amari, qui summe amet, et summe amare, qui summe ametur. Et tamen ille coryphaeus Apostolorum et a Domino aliquoties acriter et severe obiurgatus legitur, et illum durissima***) illa ac pavoris plenissima nocte ter abnegavit: hic purissimus Domini amator neque unquam ab eo confitendo†) deterritus est, et eum usque ad ipsam crucem secutus esse perhibetur. Ter et amplius beata copula, quae Deum et hominem cum homine Dei simillimo indissolubili amoris nodo colligavit! Propter hanc igitur nullis humanis verbis enarrabilem caritatem, testis perpetuus adhibitus est a Domino illis omnibus operibus, quibus ipse divinitatem suam quam

---

*) Rectius *ipse*, quam *ipsemet*, dici, monet I. G. Bergerus Praef. ad Orat. Lectior. pag. 13. Est tamen apud Plautum Amphitr. prolog. 102. et Ciceron. Verr. III. 1. D. R. — Cf. supra pag. R. 135. 126. pr. 103. extr. Fr.

**) Vid. Schleusner. Lex. N. T. in v. Ἰωάννης. Fr.

***) Potius, *dirissima*.

†) Sic saepe loquuntur Christiani scriptores. Fr.

maxime patefacere quasique contestari *) volebat. Vidit eum non modo morbos fugantem, immundos spiritus eiicientem, caecos videre, surdos audire, mutos loqui iubentem, mortuos excitantem, ventis et fluctibus imperantem: quod alii quoque viderunt: sed cum Dominus admirabilem illam divinitatis suae gloriam quibusdam ex Apostolorum numero, mortali adhuc corpore conclusis, aliqua ex parte spectandam exhibere statuisset, eiusque rei caussa in montem Thabor conscendisset: ad hoc gloriosissimum spectaculum Iohannem cum aliis duobus adsumpsit. Ea quoque nocte, qua futurum erat, ut in manus inimicorum traderetur: cum, ut qui verus homo esset, cogitatione imminentium contumeliarum et appropinquantis saevissimae mortis angeretur, ob idque Patrem oraturus a multitudine secederet: eosdem sibi tres illos comites, quibuscum animi sui moerorem familiarius communicaret, abduxit. At haec quanquam magna sunt, ei tamen cum aliis communia sunt: quae subiungam, huius propria ac peculiaria. Cuius enim amoris videtur, quod in illa mysteriorum plenissima coena, quam Dominus cum suis, antequam morte sua mortem nostram deleret, exegit, qui in illo sacrosancto sinu recumberet, hic potissimum electus est? Tunc videlicet, illius beatissimi pectoris pressu, in quo pater omnes scientiae ac sapientiae thesauros condiderat, in morem eius aquilae, sub cuius figura eum tanto ante Ezechiel viderat, non usque ad 223
tertium modo caelum, ut Paulus, sed longe supra omnes caelestes orbes evectus et ipse caelum quodammodo effectus, ea non tantum didicit, sed vidit ac spectavit, quae cum postea exponeret, Theologi nomen proprie effecit suum. Inde illa fluxerunt, quae cum immortali voce intonaret, cur a Domino tonitrui **) filius vocatus esset, ostendit: *Vidimus, vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre.* et rursus: ***) *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus et manus nostrae contrectaverunt, de verbo vitae, testamur et annuntiamus vobis.* Neque non illud singulare, quod Dominus in cruce iam pendens, id quod carissimum habebat in terris, nitidissimum illud domicilium Spiritus sancti, illam omnis maculae expertem matrem suam Iohanni commendavit, eumque illi filium esse iussit. Beatissima Virgo, quid tibi tunc animi fuit, cum alterum tibi enatum filium audires? Certe unum pepereras, unigenam †) ut Dei, sic tuum. Sed veri amoris ea vis est, ut ex pluribus unum efficiat. Ita vere dicere poteras, hoc quoque filio accepto, unicum tamen tibi filium esse. Tu vero, beatissime Apostole, quantam tunc amoris praerogativam consecutus es? quantum tibi a Domino

---

*) Cf. adn. pag. 195. R. Fr.

**) Forma *tonitruus*, cuius *tonitrui* genitivus sit, laudatur ex Hieronymi ep. 61. ad Pammach. cap. 4. Fr.

***) Epist. I. 1. pr. Prior locus est in Euangel. I. 14. Fr.

†) Exstat haec vox apud Ciceronem quoque, cap. 4. de universo: *singularem Deus hunc mundum atque unigenam procreavit.* Alterum *unigenitus* Theologorum est. Fr.

supra ceteros coheredes praelegatum est? Quantam consolationem sensisti acerbissimi doloris, quem ex Domini morte capiebas, cum talem thesaurum apud te ab eo deponi, cum te ipsius voce in suum locum substitui videres? Iam minus miror, quod subvectus amoris alis ad sepulchrum ipsius ea celeritate properasti, ut etiam Petro praecurreris; quod, cum in vitam, superata morte, rediisset, stantem in littore primus agnoveris. Obversabatur ille tibi perpetuo ante oculos: neque poterat ulla res intervenire tanta, quae memoriam ipsius ex animo tuo oblitteraret. Longus sim, si cetera sigillatim persequi velim: ut ferta illa et opīma Asiae arva*) divini verbi semine obseverit; ut mortiferum poculum innocuus obduxerit; **) ut in ferventis olei dolium iniectus, illaeso corpore exierit: tamquam nefas ducente flamma, eos artūs violare, quos nulla unquam libidinis flamma violasset; ut relegatus in Pathmon, divinum illum libellum Apocalypseos conscripserit, quo quae postea contigerunt ita complexus est, ut non ea eventura vidisse, sed co-
224 rum, cum iam evenissent, historiam contexuisse videatur; ut rogatu fratrum ad retundendam Cherinthi, Ebionis, Marcionis rabiem Euangelium iam centum, ut S. Chrysostomus***) auctor est, natus annos litteris consignaverit; ut cum prae senectute ad plura verba non sufficeret, cygneam illam cantionem, *Filioli diligite inter vos*, saepe in Ecclesia iteraverit: cum hoc praecepto omnia diceret contineri; †) ut denique, cum Ephesi in summa tranquillitate usque ad centesimum et vicesimum aetatis annum adventum Domini exspectasset, ita ut Dominus fore praedixerat, excessu placidi soporis simillimo ad eum evolarit. O te, sanctissime Iohannes, supra quam a nobis aut dici aut cogitari potest, ††) beatum! qui virgineo nitore, apostolica dignitate, euangelistae gloria, martyrii, citra†††) violentam mortem, laurea, prophetico spiritu unus ex omni caelicolarum numero insignis, quae singula ceteros ornant, consecutus es universa. Tu, tu igitur, beatissime, suscipe caussam nostram: pone nos apud eum in gratia, apud quem tu semper in maxima gratia fuisti: commenda nos ei, quae tibi commendata est: ut ei, qui tibi illam commendavit, utriusque precibus commendemur. Tu, cui venenum nocere non potuit, effice, ne cuiquam nostrum haereticorum venena noceant: tu, quem oleum fervens non laesit, impetra nobis, ne unquam pravarum cupiditatum

---

*) Vetus poeta apud Cic. Orat. §. 163.
Frugifera et ferta arva Asia tenet. Fr.

**) Cic. Tusc. I. 40. §. 96. *quum venenum ut sitiens obduxisset.* Adiectivum *innocuus*, cui non nocetur, poetarum est. Fr.

***) Vid. Montfaucon ad Opp. Chrys. Tom. VIII. Spur. pag. 131. Fr.

†) Narrat Hieronymus Comment. lib. III. in Epist. ad Gal. cap. 6. Tom. IX. Opp. ed. Francof. pag. 158. Fr.

††) Similis orationis color est apud Quinctilian. X. 1. 101. *supra quam enarrari potest, eloquentem.* Cf. Sallust. Catil. V. 3. Fr.

†††) De hac huius vocis significatione apud argenteae scriptores aetatis frequentissima vid. Hand. Tursellin. II. pag. 83. 7. Fr.

fervore laedamur: procurato *) Christianis principibus illam, quam tu tantopere commendabas, pacem et animorum coniunctionem: inprimis autem Gregorio XIII. clementissimo Patri ac Domino nostro, obtine a Christo placidissimam et tuae simillimam senectutem: ut, cum Ecclesiae pacem fundaverit, cum oves, quae aberrarunt, in Christi ovile reduxerit, cum quod facere tam feliciter exorsus est, ut nomen Iesu omnium gentium linguis celebretur, effecerit; vigil, prudens, fidelis dispensator inventus, super omnia bona constituatur illius, qui cum Patre et Spiritu sancto unus Deus vivit et regnat ultra omnem aeternitatem. Amen.

CUM SENECAE LIBRUM DE PROVIDENTIA INTERPRETATURUS ESSET. 225

O R A T I O III.

HABITA ROMAE III. NON. IUN.

M D L X X V.

De Seneca nihil hoc loco constitui dicere: nam si vituperatores illius confutare vellem, necessario mihi ducenda essent praecipua argumenta e scriptis ipsius, ut ostenderem, eum et doctrinae copia et scribendi elegantia longe multumque omnibus obtrectatoribus suis praestitisse. Nunc cum apud eos disseram, quibus Senecae scripta nota non sunt; (quotus enim quisque vestrum ante hunc diem ea non dicam evolvit aut legit, sed inspexit aut attigit?) puto me commodius esse facturum, si prius hunc libellum, mole quidem ut videtis exiguum, sed et orationis ornamentis et argumenti gravitate ut sentietis eximium, vobis proposuero, ac deinde permisero, ut ex eo Senecam tanquam ex ungui, ut dicitur, leonem aestimantes, **) de ipsius sapientia et eloquentia arbitratu vestro iudicetis. Urbane Ulixes apud Euripidem in Cyclope, cum Sileno vinum venditurus esset, ita eum alloquitur:

Vin' tu prius gustare quid vini feram?

cui Silenus:

Ita convenit: nam gustus emptorem vocat. ***)

---

*) Non est ita frequens, qua in his utitur Muretus, verbi *procurare* structura. Fr.

**) Vid. Lucian. Hermotim. 54. unde discas originem tam noti et pervulgati proverbii. Cf. ibid. interpp. Fr.

***) Eurip. Cycl. 149.

Ὀδ. βούλει σε γεύσω πρῶτον ἄκρατον μέθυ;
Σειλ. δίκαιον· ἡ γὰρ γεῦμα τὴν ὠνὴν καλεῖ. Fr.

Ego quoque, cum vobis hunc scriptorem non quidem vendere, sed certe commendare, atque ut apud vos in pretio sit, efficere cupiam, debere videor eum vobis prius quasi gustandum dare. Hoc tantum
226 a vobis peto, ne quid huc praeiudicatae opinionis adferatis,*) neve permoveamini stultis ac temere iactis vocibus quorundam, qui quae non intelligunt, vituperant. Tribuite hoc mihi, ut me non quidem valde intelligentem et idoneum, sed tamen non multo deteriorem, quam isti sunt, harum rerum iudicem existimetis. Qui cum et, ex quo huic muneri praepositus sum, nihil antiquius habuerim, quam ut vos, quantum in me est, omni liberali doctrina excolam atque augeam; et multorum annorum laboribus ac vigiliis hoc consecutus sim, ut non in vulgus modo, sed apud ipsos principes civitatis non omnino malus eloquentiae existimator habear: non debeo videri aut tam iniquus, ut obstare profectui **) vestro, aut tam stultus, ut existimationi meae nocere de industria velim. Sed haec quidem hactenus. Iam enim quod huius libri argumentum sit explicare decrevi. Vos, quaeso, excitate atque expergefacite animos vestros, quaeque de rebus omnium maximis ac gravissimis dicere ingredior, ea ut penitus percipiatis, operam date. Veteres illi, quorum animi densissimis errorum tenebris involuti ea, quae nobis divinitus affulsit, aeternae veritatis luce caruerunt, cum verum Deum ignorarent, in varias sententias distrahebantur, et ut nullo firmo ac stabili fundamento subnixi et commenta opinionum sequentes, huc illuc, tanquam incertis acti tempestatibus, fluctuabant. Interdum itaque***) cum in caelum oculos sustulerant, et illam admirabilem innumerabilium stellarum sine ulla erratione decurrentium varietatem notaverant, facile intelligebant, praepotens aliquod numen esse oportere, immensum, infinitum, aeternum, quod illi tantae moli praesideret, a quo haec rerum universitas et a principio constituta esset, et eius consilio ac voluntate regeretur. Rursus autem cum eorum, quae infra lunae orbem sunt, inconstantiam ac mutabilitatem viderent, nihil in eis inesse certum, nihil perpetuum, nihil constans: eo prolabebantur impietatis, ut partim ex omnibus rebus divinam providentiam tollerent, partim supera quidem ac caelestia mente ac consilio regi, haec autem inferiora sine ullo rectore incertis fortunae casibus agitari existimarent. Sed cum et dierum ac noctium vicissitudinem, et quadripertitam anni temporum varietatem, et certa tum dierum tum

---

*) Cicero pro Cluent. 2. §. 6. *ne quid huc praeiudicati afferatis.* Idem *praeiudicatam opinionem* dicit, quae Quinctiliano est *opinio praesumpta*; nostri homines perperam vocant *praeiudicium* (quod Romanis aliud erat) vel etiam *praeconceptam opinionem.* Fr.

**) Non est profecto cur hoc voc. reiiciatur, quamvis Cicero *progressionem* vel *progressum* dixerit. Fr.

***) Sic non raro apud argenteae maxime aetatis scriptores *itaque* postponitur; neque tamen prorsus abstinuisse hac ratione videtur Cicero. Vid. Part. Orat. 7. §. 23. Quod ex Phil. VII. 3. §. 8. laudat Zumptius (Gram. Lat. §. 357.) *ego itaque pacis, ut ita dicam, alumnus* — non satis certum est. Certe non adsentitur Cod. antiquissimus, in quo scriptum est *igitur*. De ipso *igitur* cf. supra pag. 33. R. Fr.

noctium et incrementa et decessiones, et omnia humanis usibus servientia viderent, haerebant attoniti, ut qui perspicerent, tan- 227
tum et tam sapienter institutum ordinem nisi a Deo esse *) non posse. Conturbabantur tamen cum aliis argumentis, tum hoc praecipue, quod in rebus humanis multa viderent secus evenire, quam ipsi divinae sapientiae ac bonitati convenire existimarent. Etenim ita statuebant: si humanarum rerum procurationem haberet Deus, fore, ut bonis ac piis et iustitiae cultoribus bene esset, malis, impiis et iniustis male. Nunc autem contra videbant, optimos quosque plerumque premi paupertate, cum multi improbi divitiis abundarent; ignominiam, exilium, orbitatem, morbos, tormenta, cruciatus proprium quodammodo bonorum virorum patrimonium esse: cum interea multi omnibus flagitiis cooperti **) in summis deliciis viverent, et in omnibus negotiis suis secundissima fortuna uterentur. Ergo alii fortunam accusabant ut iniquam et iniustam, quae quasi dedita opera improbis mater, bonis noverca esset; alii ut caecam et temerariam, quae nunc bonos, nunc malos nullo discrimine aut extolleret aut deprimeret; idemque dicebant de Pluto, quem divitiarum Deum esse fingebant: et ut fit in erroribus, desultoria quadam levitate in contrarias sententias ferebantur. Nam ubi quid bonis bene evenerat, aut ubi improbus aliquis et diu divina patientia abusus poenas dederat, tum Deum et esse et humana curare clamabant. *Estis io superi,* ait Statius, ***) cum convaluisset a periculoso morbo vir eximiae probitatis Rutilius Gallicus. At contra, ubi quid contigerat contra quam aequum esse censerent, Deos aut nullos esse aut crudeles et iniustos esse dicebant:

Marmoreo Licinus tumulo iacet; at Cato parvo;
Pompeius nullo; credimus esse Deos? †)

Mortuus erat alicuius amicus, quem ipse diutius vivere cupiisset. Negabat Deos esse: id enim ab eorum iustitia alienum videri. Itaque in morte Tibulli Ovidius: ††)

Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare Deos.

Apud Senecam Iason, cum Medeam occisis filiis evolantem videret,

Testare, inquit, †††) *nullos esse, qua veheris, Deos.* 228

*) I. e. a Deo profectum, institutum. Cf. Hand. Tursellin. I. pag. 35. sqq. Fr.

**) Notum est, quod Sallustius Cat. 23. pr. de Q. Curio dixit: *flagitiis et facinoribus coopertus.* Fr.

***) Silv. I. 4. 1. Ceterum usitatius est *convalescere ex morbo.* Barbari dicunt *reconvalescere.* Fr.

†) Schol. Cruq. in Horat. epist. ad Pison. 301. *Qui* (tonsor Licinus) *dicitur factus senator a Caesare, quod odisset Pompeium; de quo hoc scriptum est epitaphium:*

Marmoreo tumulo Licinus iacet; at Cato nullo;
Pompeius parvo: quis putet esse Deos? Fr.

††) Amor. III. 9. 35. Fr.

†††) Med. vs. ult. Fr.

Neque ulla tam levis aut ridicula caussa erat, quae non ad suscipiendam impietatem satis idonea videretur. Reliquerat amicam amator. Nulli Dii erant. Propertius: *)

Et queritur nullos esse relicta Deos.

Cupidum et libidinosum adolescentem impudica muliercula fefellerat. Nutabat male de Diis fundata opinio. Ovidius: **)

Esse Deos credamne? fidem iurata fefellit:
Et manet in solito qui fuit ore decor.

Valde scilicet id Diis curandum fuit. Apud Virgilium, ***) amisso immatura morte filio,

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Ecce tibi alter: quia serpentes una cum pelle senium exuere dicuntur, Deos crudeles vocat, quod non idem beneficium formosis tribuerint:

Crudeles Divi, serpens novus exuit annos.
Formae non ullam fata dedere moram. †)

At illa quidem levia et a poëtis fortasse per iocum dicta; etsi tales ioci nullo modo ferendi videntur. Serio quidem loqui videtur apud Aristophanem ††) Chremylus, qui se, cum pius ac iustus esset, et male tamen rem gereret gravique paupertate premeretur, ac videret interea alios sacrilegos, calumniatores, improbos divitiis abundare, profectum esse dicit ad Apollinem, ut ex eo sciscitaretur, quae eius rei caussa esset: multoque magis ille in vetere tragoedia: †††)

Τολμῶ κατειπεῖν, μή ποτ' οὐκ εἰσὶ θεοί;
Κακοὶ γὰρ εὐτυχοῦντες ἐκπλήττουσί με.

Et eodem argumento delusi, ut ait Iuvenalis, *)

229 *Sunt, qui in fortunae iam casibus omnia ponant,*
Et mundum nullo credant rectore moveri,
Natura volvente vices et lucis et anni.

Gravissime autem dubitationem ea de re suam expressit optimus aevi sui **) poëta Claudianus: ***)

---

*) I. 6. 8. Fr.
**) Amor. III. 3. pr. Fr.
***) Eclog. V. 23. Fr.
†) Tibull. I. 4. 35. sq. Fr.
††) Plut. vs. 28. sqq. Fr.
†††) Eurip. fragm. dub. XL. Matthiae.
*) Sat. XIII. 86. sqq. Fr.
**) Cicero dixisset *aetatis suae*, *temporis sui*. Fr.
***) I. in Rufin. 1. sqq. Fr.

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent Superi terras, an nullus inesset
Rector, et incerto fluerent mortalia casu.
Nam cum dispositi quaesissem foedera mundi,
Praescriptosque mari fines annique meatus,
Et lucis noctisque vices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moveri
Sidera, qui fruges diverso tempore nasci,
Qui variam Phoeben alieno iusserit igne
Compleri solemque suo: porrexerit undis
Littora, tellurem medio libraverit axe.
Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Aspicerem, laetosque diu florere nocentes
Vexarique pios: rursus labefacta cadebat
Relligio; caussaeque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quae currere semina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna, non arte regi; quae numina sensu
Ambiguo vel nulla putat vel nescia veri.
Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum,
Absolvitque Deos.

Multo autem nervosius ac vehementius apud Ciceronem Cotta in tertio de natura Deorum,*) *Telamon*, inquit, *uno versu totum conficit, utrum* **) *Dii homines negligant:*

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest. Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant; sin id minus, bonis certe consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones fortissimos et optimos viros in Hispania Poenus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulum Cannae sustulerunt? cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed haec vetera et alia 230 *permulta: propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae Pontifex Maximus est Q. Scaevola trucidatus? cur etiam ante tot civitatis principes a Cinna interempti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum praestantissima dignitate virum mori potuit iubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenerit: nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimum Consul domi suae senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At dedit poenas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando poenas*

*) cap. 32. sqq. Fr.

**) Orell. *cur* dedit ex Codd. Idem in aliis nonnullis discrepat, quod mihi quidem hic satis est verbo significasse. Fr.

dare. et paullo infra: *Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum legimus: Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo Platonem legens. Videsne igitur, Deorum iudicio, si viderent res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret.* Piget plura recitare: est enim ipse Ciceronis liber in manibus. Seneca igitur cum et ab ea disciplina esset, quae omnia maxima minima divino consilio gubernari statuit, et ei, quem unice diligebat, Lucilio idem persuasisset: quia tamen scrupulus in Lucilii animo aliquis residebat ex eo, quod perspicere non poterat, cur Deus optimos quosque tot acerbitatibus vexari sineret, eius rei caussas ad eum misso hoc commentariolo tractandas explicandasque suscepit. Unde constat, veram illius inscriptionem non esse eam, quae vulgo recepta est, quam ego tamen, ne omnia novare dicerer, retinui, *De providentia;* sed, *Quare bonis viris multa mala accidant, cum sit providentia.* ut constat ex Lactantio in lib. de ira Dei: *) cuius verba huc pertinentia in eis notis, **) quas vestra caussa ad huius libri finem ***) addidi, reperietis. Quod sit huius libri argumentum, videtis: quod mihi quidem ita pulcrum et cognitu dignum videtur, ut iniuriam quodammodo vobis facturus videar, si tam male de vobis existimem, ut vos pluribus verbis ad
231 eius tractationem et cognitionem excitandos putem. Mihi credite: qui me attente audient, perficiam cum Deo volente, ut et gravissimam ac pulcerrimam quaestionem tractatam divinitus a Seneca et a me ipsum Senecam non negligenter tractatum esse fateantur. Operae pretium facturus videor, si antequam ad expendenda Senecae dicta veniam, exponam vobis, quid super ea ipsa quaestione, quae hoc libello continetur, homines eruditissimi iidemque sanctissimi senserint. Nam si ut vasa eum odorem, quo primum imbuta sunt, ita animi quas primas opiniones combiberunt, constantissime servant: diligenter nobis videndum est, ut in gravibus et seriis rebus statim a principio videamus quid verissimum sit, idque animo conceptum ac comprehensum perpetuo retineamus. Ioannes igitur Chrysostomus, qui singularem vitae sanctitatem admirabili quadam et doctrinae abundantia et dicendi facultate cumularet, cum dixisset, multis absurdum quodammodo videri, quod Deus pios viros, quosque ipse apertissimis signis sibi carissimos esse declarat, plerumque tamen omni genere acerbitatum agitari vexarique patiatur, undecim caussas affert, cur ita fieri expediat: quas singulas non modo exponere, sed etiam breviter illustrare ac confirmare de-

*) Div. Institutt. V. de Iustit. cap. 22. §. 11. Fr.

**) *Nota* non est probandum *explicationis* significatione. Veteribus, Plinio, Gellio, aliis, est signum, quod iis, quae probantur vel improbantur, adscribitur. Vid. Lex. Potetat Muretus *adnotationes* dicere. Cf. Grysar. Antibarb. pag. 212. Fr.

***) *Finis libri* non dicitur pro *libro extremo*, *libri extrema parte.* Fr.

crevi. *) Prima igitur est, ne, qui res magnas ac praeclaras gerunt, propterea inflentur ac superbiant, sed summittant animos, memores imbecillitatis suae. Confirmatur hoc testimonio Davidis et Pauli, quorum ille bono sibi fuisse ait, quod a Deo depressus castigatusque sit, seque ex eo magis illius iustitiam perspicere; hic autem, cum usque ad tertium caelum raptus esset eaque vidisset, quae vix homini in hac vita videre fas est, ne propterea sibi placeret neve insolesceret, additum sibi esse ait angelum Satanae, a quo quasi colaphis caederetur. **) Haec igitur prima caussa est. Altera, ne ceteri mortales in errorem trahantur et de praestantibus viris, non ut de hominibus, sed ut de Diis quibusdam existiment: a cuius erroris periculo liberantur, cum illos magnos et egregios viros multa perpeti vident, quae illos non Deos, sed homines esse declarant. Nam si qui multa bella gesserant, multas urbes expugnaverant, multa hominum millia occiderant, antiquitus in Deorum numerum stulta vulgi opinione referebantur: quid putatis eventurum fuisse iis, qui verbo, qui nutu, qui contactu, qui umbra sua fugabant morbos, claudis incessum, surdis 232
auditum, caecis usum oculorum restituebant, mortuos in vitam revocabant, nisi vulgus hominum eos ipsos, per quos tam multa admirabilia opera edebantur, esurire, sitire, algere, aegrotare, caedi, mutilari eiusdemque generis alia innumerabilia quotidie subire ac perferre vidisset? Sic quoque quamvis vociferarentur, nihil eorum sua virtute fieri, Christum esse, qui per doctrinae suae praecones ea perficeret, vix tamen impedire poterant, ne sibi divini honores haberentur. Ad Paulum quidem et ad Barnabam Lystrenses aliquando etiam tauros coronatos adduxerant, quos eis tamquam Diis immolare cupiebant, nisi id ipsi summa vi prohibuissent. Tertia caussa est, ut potestas Dei tanto magis elucescat, ***) qui per homines imbecilles, †) morbis obnoxios, egentes, carceribus et ergastulis clausos, vinculis et compedibus impeditos, catenis onustos ea faciat, quorum magnitudinem ceteri omnes obstupescant. Itaque Paulus ipse cum fessus malis quodam tempore petiisset a Deo, ut a se tantas illas et tam multas acerbitates amoveret, responsum hoc tulit: *Satis tibi sit, quod mihi carus acceptusque es. Quo enim tu infirmior es et pluribus difficultatibus conflictaris, eo magis perspicitur potestas mea.* ††) Quarta est, quod, si bonis viris omnia prospere succederent, si

---

*) Io. Chrysostomi opp. ex ed. Ducaei, Francof. 1698. fol. Tom. IV. pag. 159. sqq. Matthiae.

**) II. ad Corinth. cap. 12. 7. de Davide cf. Psalm. 119. vs. 71. Fr.

***) *Eluceo* Latinum est, non *elucesco*. Vide Interpretes ad Lactant. VII. 14. (§. 6. et Nolten. pag. 520. sq. Fr.) D. R. — Nec *obstupescere aliquid* usquam me legere memini. Matthiae. — Cf. adn. pag. 112. R. Fr.

†) Minus probatur haec forma quam Ciceroniana *imbecillus*. Vid. Ochsner. ad Cic. Eclog. pag. 199. ed. 3. Orell. ad Cic. Lael. cap. 13. Fr.

††) II. ad Corinth. cap. 12. 9. *Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.* Fr.

divitiis abundarent, si colerentur ac suspicerentur a ceteris, si nunquam aegrotarent, nunquam dolerent, nullum incommodum sentirent, fortassis existimaret vulgus, eos pietatem colere non suapte sponte, sed illa quasi mercede allectos et invitatos. Nunc cum eos non egestas, non ignominia, non cruciatus corporis, non tyrannorum saevitia, non mortis metus a Dei cultu et a vera pietate possit abducere, manifesto constat, honestatem ac virtutem et Deum inprimis ipsum ab eis propter se, non propter ullam mercedem amari. *Non gratis te colit Iob*, dicebat Deo perpetuus ille humani generis hostis;*) *tu enim eum cumulasti opibus, auxisti liberis, perpetua denique vitae prosperitate prosecutus es.* At Deus, *Tu vero*, inquit, *domos eius inflamma, messes combure, pecora interfice, liberos eneca, totum ipsius corpus arbitratu tuo lacera ac lania; nullus restet novis ulceribus locus; iaceat in ster-*
233 *quilinio, cui prius somnum capere licebat in purpura; ne sit quidem quo se abstergeat, sed testa manantem ex ulceribus saniem abradat: ut liquido constet, eum mei gratuitum, non mercenarium esse cultorem.* Eadem aequitate animi homo sanctissimus tulit adversa, qua et prospera exceperat. Quinta, ut homines tanto certius atque exploratius habeant, non omnia morte terminari, sed superesse aliam vitam, in qua et praemium tribuatur iustis, et ab improbis ac consceleratis poena exigatur.**) Nam si ne homines quidem usque eo iniusti reperiuntur, ut eos, quos caussa sua multa perpessos vident, sine praemio abire patiantur, quanto minus id de Deo aut cogitare aut suspicari possumus? Cum igitur multos plerumque videamus homines optimos et innocentissimos, quantum quidem hominis natura fert, in hac vita nunquam interquiescere ac respirare a molestiis, sed perpetua quadam calamitatum serie usque ad extremum spiritum premi: cogitemus necesse est, aut, quod natura ipsa abhorret ac refugit, Deum iniustum esse, aut post hanc vitam sua esse hominum generi praemia, pro suis cuique actionibus, divinitus constituta. *Si spes nostra*, ait Paulus,***) *iisdem quibus haec vita terminis ac finibus circumscripta teneretur, nihil nobis infelicius foret.* Sexta, ut nos quoque, si quando tale aliquid nobis eveniat, patienter feramus, neque despondeamus animum, aut statim propterea Deo invisos esse nos arbitremur: cum iis quoque, qui Deo carissimi et acceptissimi erant, aut eadem aut graviora contigisse videamus. Septima, ne ullus tergiversationi locus sit, si quis nos ad illorum praestantium virorum imitationem cohortetur, quasi eos non eiusdem, cuius et nos sumus, sed divinioris cuiusdam naturae fuisse causemur. Octava, ut sciamus, quibus rebus felicitatem metiri ac dirigere, quosque ex omni hominum numero feli-

---

*) Iob. I. 9. Fr.

**) Memorabilis sententia, quam nostra aetate Kantius uberius explicuit. Neque tamen a Kantio Chrysostomum lectum credo. Matthiae.

***) I. ad Corinth. XV. 19. Fr.

ces ac beatos, quos contra infelices ac miseros ducere debeamus. Non enim, qui multa possidet, beatus est: sed multo ille beatior, qui non tantum divitias non concupiscit, sed iis, quas habet, ultro se spoliat, ut copiis suis aliorum inopiam sublevet. Non qui innocens exulat, miser est: sed tanto felicior, si id aequo animo ferens operam det, ne ab illa aeterna ac caelesti patria exulare *) cogatur. Non qui firmo ac valenti corpore est, felix: sed ille, qui in corpore quamlibet infirmo perpetuam animi retinet firmitatem. Non cui multa dura et perpessu aspera eveniunt, miser: 234
sed is potius, qui prosperis successibus ebrius neque altius oculos mentis attollens, in caducis ac fallacibus huius vitae bonis acquiescit. Nona, ut magis illustretur eorum patientia ac fortitudo, qui se a calamitatibus vinci non sinunt. Neque enim a nobis cognoscerentur, nisi a Deo in huiusmodi certaminibus exercerentur. *Aurum*, ut dicturus est Seneca, **) *probat ignis, miseria fortes viros.* Decima, quoniam humanae naturae imbecillitas ne optimos quidem viros omnis peccati expertes esse patitur, neque quisquam aut est aut fuit, praeter paucissimos, quibus id singulari Dei beneficio tributum est, quin aliquando offenderet ac prolaberetur: ut hic potius quam alibi peccata expientur, ut, si qua macula ex illis prolapsionibus suscepta est, temporariis illis acerbitatibus quasi nitro quodam aut tomento eluatur ac deleatur. Nam cum iustitiae divinae consentaneum sit, neminem in caelum pervenire, qui ulla ex parte pollutus contaminatusque sit: expedit iis ipsis, qui Deo cari sunt, ita in hac vita purgari, ut cum e corporis vinculis excesserint, nulla alia purgatione egentes, sine ulla mora in caelum evolare expediti ac liberi possint. Undecima, ut, quo plura acerba patiuntur, quo plures difficultates superant, quo dimicant acrius, eo maioribus praemiis ornentur, eo plures coronas accipiant, eo maiorem in omni aeternitate gloriam consequantur. Haec igitur vir ille sanctissimus, non, ut ego nunc, arido et inculto dicendi genere, sed ornato, splendido, efficaci: aureo denique illo eloquentiae flumine, quod ei Chrysostomi nomen meritissimo comparavit. Ac vereor, ne quis interdum me, quod e talium scriptorum fontibus hauriam, quo disputationes meas irrigem, reprehendendum putet. Unde igitur, per Deum immortalem, potius repetam, quod honestius aut maiori cum fructu vel a me dicatur vel a vobis audiatur? An totos dies nunc in poëticis fabulis, nunc in Stoicorum aut Epicureorum stultissimis opinionibus perscrutandis ac pervestigandis conteremus, idque cum faciemus, tempus bene collocare putabimur: ad ea cognoscenda, quae ignorare sine pernicie non possumus, nullam partem temporis con-

---

*) Erunt fortasse qui hanc dicendi formam defendant Martialis versiculo (Spectac. IV. 5.)

Exsulat Ausonia profugus delator ab urbe.

quem sic explicant: delator fugitivus amandatur ab urbe. Mihi in Muretinis verbis non satis placet addita praepositio. Fr.

**) cap. 5. Fr.

feremus? At haec, inquiet aliquis, in Theologorum scholis aut concionibus tradi solent: a te alia quaedam requiruntur. Fateor equidem, ab eis haec omnia non tempestivius modo ac convenien-
235 tius, sed etiam melius copiosiusque tractari. Sed tamen utinam talibus praeceptis et templa et scholae, et porticus et ambulationes, et fora et compita omnia personarent! Mandatum est mihi, ut vobis iter ad eloquentiam commonstrare conarer. *) Numquid igitur vos eloquentiores effecturus sum, si hoc, quantulumcunque est, quod in dicendi facultate consecutum esse me nonnulli putant, in nugis et fabulis exercuero, quam si vos ad graves et serias res bonis et lectis verbis explicandas, quantum vires meae ferent, exemplo meo et incitare et assuefacere studuero? Mihi vero certum ac constitutum est, ea vobis perpetuo tradere, quibus vos non disertiores modo et in loquendo argutiores, sed etiam meliores ac sapientiores redditum iri arbitrabor. Eloquentiam esse ait Cicero, **) non inanem loquendi profluentiam, sed sapientiam copiose loquentem. Quod si est, qui nihil praeter verborum flosculos et pigmenta tradunt, minimam partem eloquentiae tradunt. Si quis est, qui et res cognitu dignas adferat et eas non vulgari neque sordido orationis genere efferat, is demum bonus et utilis dicendi magister habendus est. Vera autem sapientia aut illo, ex quo hodierna mea disputatio deprompta est, aut nullo prorsus genere scriptorum continetur. Sed longior fui, quam putabam. Qua igitur de re Chrysostomi disputationem audiistis, de eadem perendie, si Deus volet, disputantem Senecam audietis.

---

*) Cum non de futuro tempore sermo sit, sed de praesente, dicendum erat *coner*. Nam Muretus quum hoc dicit in eo est ut *conetur*. Recte igitur Muretus dixit pag. 220. R. *cum mihi — mandatum sit, ut — disseram*. Kirchhof. in praefat. ad Muret. oratt. pag. X. At non erat quod *conarer* improbaretur. Vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 514. Fr.

**) Partit. or. 23. §. 79. et 81. Fr.

CUM EXPLICARE INCIPERET LIBROS PLATONIS DE OPTIMO REIPUB. STATU.

[*Praefatio in I. Platonis de Rep. librum.*]

O R A T I O IV.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMB. M D L X X I I I.

Suscepi hoc anno duos utriusque linguae clarissimos et eloquentissimos scriptores interpretandos, Platonis quidem libros de iustitia sive de optimo reipub. statu, Ciceronis autem*) libros de finibus bonorum et malorum: sperans fore, ut Deus quidem huic 296
conatui meo arduo et difficili, sed honesto atque utili faveat; vos autem, qui quanta hic vestra utilitas agatur videtis, dignum iis auctoribus, qui vobis proponuntur, et rebus, quae ab eis tractantur, studium ad me audiendum adferatis. Ac mihi quidem nihil in eo temere fecisse videor, quod horum librorum explicationem coniungendam iudicarim. Agitur enim in utrisque de summo bono: in illis quidem de summo bono civitatis; in his autem de summo bono singulorum. Esse autem idem re ipsa et totius civitatis et uniuscuiusque civis bonum, et Plato et Aristoteles saepe docuerunt. Sed scio fore nonnullos, qui meum consilium vituperent, quod me in Latinis tantum scriptoribus versari, a Graecis prorsus abstinere cuperent. Erunt etiam, qui ab homine tradendis eloquentiae praeceptis praefecto ac praeposito orationem potius Ciceronis aliquam aut aliquem eorum librorum, qui ab eo de arte rhetorica scripti sunt, explicari debuisse contendant. Quibus utrisque breviter satisfaciam, ut et omnem eis, quantum in me quidem erit, errorem eripiam: et tamen caveam, ne haec ipsa ut apud nonnullos supervacanea, sic apud plerosque necessa-

*) Saepissime Muretus *quidem* — *autem* particulis sic utitur, ut plane respondeant Graecis *μέν* — *δέ*, in distinguendis duobus eiusdem periodi hominibus. Latinis scriptoribus illa usitatior ratio est, qua per has particulas duo sibi membra sic respondent, ut plerumque ceteris opponatur unus aliquis, cuius res vel sententia potior aut maior videatur. Vid. Handii Tursellin. I. pag. 580. sq. Fr.

ria purgatio nimium temporis nobis eripiat. Primum igitur istis Graecae linguae osoribus*) ita responsum volo, omnem elegantem doctrinam, omnem cognitionem dignam hominis ingenui studio, uno verbo, quicquid usquam est politiorum disciplinarum, nullis aliis quam Graecorum libris ac literis contineri. Itaque quod olim M. Catonem illum Censorium vaticinatum ferunt, cum adhuc Graecis litteris infensus esset, quas tamen, postea cognito errore, senex avidissime didicit,**) Graecos, simul atque litteras suas in urbem misissent, omnia perdituros:***) multo nos hodie et verius et certius atque exploratius praedicere possumus, si homines nostri paullo magis Graecas litteras negligere coeperint, omnibus bonis artibus certissimam pestem ac perniciem imminere. Hoc si isti aut videre per inscitiam et ignorationem harum rerum non queunt, aut agnoscere propter obstinatum quoddam et inveteratum in Graecos odium nolunt: persistant sane et obdurent in sententia sua: nobis ignoscant, si, quo in studio plurimum operae posuimus, ab eo non facile abducimur; sed et eius dignitatem conservare nitimur et quas ex eo utilitates percepisse nobis vide-
237 mur, eas cum aliis communicare conamur. Sed adversus hos et diximus alias plura, et quoties dabitur occasio, dicturi sumus. Hoc autem tempore nobis aequiores esse debent, quod ita nostram docendi rationem temperabimus, ut etiam iis, qui Graece nesciunt, multum tamen nos ad illam ipsam, quae in manibus est, qualiscunque est, Marsilii interpretationem commodius intelligendam auxilii allaturos esse speremus. Qui autem aliena esse haec eius personae, quam hoc tempore sustinemus, putant, primum hoc velim in memoriam revocent, quibus temporibus ars rhetorica doceri coepta est, eosdem habitos esse et politicos et dicendi magistros. In quo ut, qui tum se ~~eos~~ †) pro talibus venditabant, nimium sibi sumpsisse artique suae pro soccis, ut ita dicam, cothurnos induisse fateamur: ex eo tamen ipso intelligi licet,††) magnam aliquam inter eas facultates affinitatem ac similitudinem esse. Neque enim res plane disiunctae ac dissimiles iungi ac permutari inter se solent: neque quisquam est aut ita duro ore aut ita hebetibus oculis, ut earum unam pro altera aut aliis tentet obtrudere aut sibi ipse†††) patiatur obtrudi. Deinde Aristote-

---

*) Non damnem hoc substantivum, licet haud saepe apud veteres legatur. Fr.

**) Cf. Cic. de Senect. §. 3. et 26. Plutarch. Cat. maior. cap. 2. Fr.

***) Narrat Plutarch. Cat. maior. cap. 23. Cf. Plin. H. N. XXIX. 1. 7. ubi Cato ipse: *Quandocunque*, inquit, *ista gens suas litteras dabit, omnia corrumpet*. Fr.

†) *Eos* delendum videtur. D. R. — Mihi alieno loco positum fuisse et ante v. *nimium* reponendum videtur. Fr.

††) „Quamvis non inusitatus sit“ (inquit Kirchhofius in praefat. ad Muret. oratt. pag. X.) „infinitivus passivi pro infinitivo activi, monendi tamen sunt Latinitatis studiosi, activum hac in caussa esse multo usitatius. Exempla subministrant lexica.“ Vid. adn. pag. 70. R. Fr.

†††) Praestabat *ipsi*. Cf. adn. pag. 84. R. Fr.

les, qui, quae quasi sylva ac materies oratori proposita sit, unus
omnium et vidit optime et diligentissime persecutus est, rhetoricam
ex quadam dialectices et politices permistione quasique consitione
docet existere,*) ut, non dicam tueri munus suum, sed ne esse
quidem ac constare possit, nisi decerptas ac delibatas ex earum
utraque particulas corrogarit. Ut igitur veteres illi arrogantes,
qui cum pectendae modo et intorquendae et tamquam calamistris
inurendae orationis vias traderent, politicos se haberi volebant:
ita nos modesti, qui quod nobis deest, quoque carere non possu-
mus, a Philosophis mutuamur. Quid? non Hermagoras, cuius
auctoritatem secuti plurimi sunt, civiles quaestiones oratoris esse
materiam tradidit? A quo qui dissenserunt, non eo errasse illum
dixerunt, quod oratori nimium tribuisset, sed quod parum. Nonne
Aristoteles ipse diligenter cognoscendas esse oratori rerum publi-
carum formas praecipit?**) Quid vero apud Ciceronem frequen-
tius, quam sine Philosophia non posse effici eloquentem, omnem-
que ubertatem dicendi ac copiam a Philosophorum scriptis esse 238
oratori petendam? qui etiam se non ex rhetorum umbraculis, sed
ex Academiae spatiis oratorem extitisse profitetur.***) An un-
quam Pericles fulgurare, tonare, permiscere Graeciam †) dictus
esset, nisi Anaxagoram audiisset?††) Demosthenem autem,
quo nemo unquam in dicendo nervosior aut efficacior fuit, unde
hausisse illam vim, qua superat omnes, nisi ex Platonis schola
et sermonibus creditis? Sed est quoddam genus hominum, qui
cum se Ciceronis studiosissimos haberi velint, uni ex omnibus
Ciceronis auctoritatem ac iudicium maxime contemnere videntur.
Nam cum Cicero toties inculcet, ei qui ad eloquentiae gloriam
aspiret, pervolutandum esse omne scriptorum genus, ut multiplici
rerum cognitione quasi laetificata efflorescat ac redundet ora-
tio:†††) hi perinde ac si hoc aut non legerint aut satis putent
esse quod legerint, ad unius Ciceronis scripta tamquam ad Sire-
nios scopulos adhaerescunt, ea una manibus terunt, eorum non
voculas modo, sed syllabas prope omnes minuta quadam et anxia
curiositate ad calculos vocant, ab eis commovere oculos nefas
putant, praeter unum denique Ciceronem aut tres, si forte, aut
quatuor illorum temporum aequales aut certe illi aetati suppares,
aliorum omnium scriptorum contactum ipsum refugiunt, ne inqui-
nentur. Itaque ut Ixion in poëtarum fabulis nubem amplexatus di-
citur, cum sibi Iunonem amplexari videretur:*) ita isti pro vera

*) Rhet. I. 2. pag. Bekk. 1356, 25. Fr.

**) Rhet. I. 8. Fr.

***) Notissimo loco Orat. cap. 3. Fr.

†) Cf. Cic. Orat. cap. 9. §. 29. et adn. Beier. et Orell. in ed. min. pag. 24. Spald. ad Quinctil. II. 16. 19. Plin. I. ep. 20. §. 19. it. adn. pag. 244. R. Fr.

††) Cf. Cic. Orat. cap. 4. §. 15. De Demosthene cf. Brut. 31. §. 121. Fr.

†††) Cic. I. de Orat. cap. 6. *Etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio.* Fr.

*) Cf. infra pag. R. 255. Fr.

et solida et succi ac sanguinis plena eloquentia ariditatem quandam ac sterilitatem orationis, et ieiunam et fame ac macie enectam, et nullius rei nisi odii plenam in verbis ad Lydium illum Nizolii lapidem examinandis morositatem amplexantur. Ridicula capita! Cuius se admiratores praecipuos videri volunt, eius monita ac praecepta ad se pertinere non censent. Nos vero demus operam, ut simus, quod*) isti non sunt, vere ac serio Ciceroniani, et illi saluberrimo Ciceronis praecepto obtemperantes excutiamus ac perscrutemur omnes forulos bibliothecarum veterum; inprimisque amemus atque admiremur Platonem: quo ille laudando ac commendando expleri non potest; quem nec nimis valde nec nimis saepe laudari posse ait; quem omnium, quicunque unquam scripserunt locutive sunt, principem; quem cum Panaetio Philosophorum
239 Homerum, quem auctorem divinum, quem quasi Deum quendam Philosophorum vocat; cuius sapientiam et eloquentiam sic admirata est antiquitas, ut Iovem ipsum dicerent, si Graece loqueretur, sic loqui.**) Atque equidem constitueram hodie de Platone aliquid dicere: sed me copia ipsa deterruit. Vix enim potest quisque ullum paullo digniorem lectu scriptorem, eorum quidem, qui post Platonem vixerunt, in manus sumere, ut non in aliquid, quod de Platone ample ac magnifice dicatur, incurrat. Quare de ipso quidem in praesentia silentium erit: sed quando librum primum de Repub. explicare ingredior, attingam prius et exponam breviter nonnulla, quae Platonis interpretes quasique hypophetae in uniuscuiusque libri Platonici principio tractare consueverunt. Primum igitur dicam, quid in his libris propositum sit Platoni; quod Graeci σκοπὸν aut πρόθεσιν vocant: deinde quo in genere eos scripserit; quod illi εἶδος aut χαρακτῆρα dicunt: postremo eorum ὕλην sive materiam explicabo. Materiam autem voco, ne quis sit error, non id, quo de agitur: ea enim est, quam dixi πρόθεσιν: sed certam quandam totius disputationis, ut rhetores loquuntur, περίστασιν, quae loco, tempore, personis continetur. Quid igitur Platoni praecipue propositum sit in his dialogis, non eadem omnium sententia est.***) Sunt enim, qui de iustitia hic, non de republica, praecipue disputari contendant, quae vis eius quaeque natura sit, et ut ex eius cultu omnia bona et privatim et publice ad homines perveniant, contraque mala omnia ab iniustitiae fonte manent. Huius opinionis suae tria potissimum

---

*) I. e. qui, quales. Cicer. IX. ad Fam. 21. pr. *quid tibi ego in epistolis videor.* Plat. Phaedr. pag. 234. C. τί σοι φαίνεται ὁ λόγος. Alia vide apud Heindorf. ad Horat. Serm. I. 6. 55. et Schmid. ad eiusd. epist. I. 11. pr. Fr.

**) Cicer. Brut. 31. §. 121. *Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui.* Ceterum Kirchhof. in praefat. ad Muret. oratt. pag. XI. h. l. vel *si Graece loquatur, sic loqui*, vel *si Graece loqueretur, sic locuturum*, dicendum fuisse ait. At recte scripsit Muretus, et ipso quem proposui Ciceronis loco defenditur. Ceteri de Platone loci sunt de Legg. III. 1. Orat. 19. §. 62. I. Tusc. 32. §. 79. de opt. gen. or. 6. §. 17. de N. D. II. 12. pr. Mox dicere praestabat: *Vix enim potest quisquam.* Fr.

***) De hac controversia cf. Stallbaum. in Prolegg. ad Plat. libb. de Rep. Fr.

argumenta afferunt. Unum, quod principium totius disputationis, quae cum Cephalo posteaque cum Polemarcho et Thrasymacho instituitur, manifeste*) a iustitia ducitur: neque quidquam ab eis aliud quaeri videtur. Alterum, quod quicquid in his libris de Republica dicitur, accessio quaedam est et appendix disputationis de iustitia. Dum enim ex dubitationibus Glauconis et Adimanti expressior quaedam et evidentior iustitiae tractatio requireretur, eaque videretur semper aliquid obscuritatis habitura, quam diu in uno homine insisteretur; quo maiorem et latiorem campum haberet oratio, transiit Socrates ad explicandam formam totius civitatis, ut, cum docuisset toti civitati et necessariam et salutarem esse iustitiam, etiam in singulis eandem illius esse vim, facilius et apertius cerneretur. Qua in transitione comparationem adhibuit 240
elegantissimam, quae his verbis explicata est libro secundo: *Si quis*, inquit,**) *nobis proposuisset aliquid longo intervallo legendum, quod minutis litteris scriptum foret, neque nos valde acutis et perspicacibus essemus oculis, posteaque alicui nostrum veniret in mentem, idem alibi extare in grandiori tabula grandioribus litteris scriptum, nemo esset, quin lucro quodammodo apponeret, illam prius grandiorem tabulam inspicere, ut postea, quae in minore scripta essent, iisdem vestigiis facilius persequi posset.* Addit deinde, eandem esse et idem efficere iustitiam in tota civitate et in uno homine, sed vim illius in civitate, quae maior ampliorque sit, et facilius et clarius perspici posse. Quod si disputatio de repub. ad illustrandam iustitiae naturam quaesita est, constat, hanc quidem esse principem et προηγουμένην, illam de repub. adscitam et ἐμπίπτουσαν καὶ παρεμβεβλημένην. Postremo id e Socratis ipsius verbis apertissime colligi, qui quoties, ut fit, in disputando a iustitia evagatus est, ad eam rediens, ait se redire ad id, quod quaeritur et de quo instituta est disputatio: et ad ipsum libri decimi finem ita totum sermonem concludit, ut dicat, colendam esse iustitiam, ut et nobismet ipsis et Diis immortalibus amici simus. Haec igitur argumenta sunt eorum, qui de iustitia, non de repub. praecipuam quaestionem in his dialogis esse aiunt. Qua in sententia Marsilius fuit, qui quidem in huius libri argumento ita scripserit: *Atque, ut saepe in his libris, sed praecipue in secundo declarat, totam disputationem de iustitia a nobis inscribi mavult quam de republica.* Idem sentit et Chalcidius principio commentarii, quem scripsit in Timaeum. Sed et multorum ex veteribus eadem fuit opinio. Alii tamen, quorum non minor est auctoritas, praecipuam esse censent quaestionem de republica: idque his argumentis confirmant. Primum, quod inscriptio est *de repub.* Quod argumentum ut plus habeat ponderis,

---

*) Haec forma haud raro legebatur in Ciceronis aliorumque veterum scriptorum editionibus, ubi nunc ex melioribus Codd. scriptum est *manifesto*. Fr.

**) pag. 368. D. Fr.

ostendunt inscriptionem illam esse antiquissimam maximeque *γνησίαν*. Intelligendum est enim, non omnes inscriptiones librorum Platonis aut antiquas aut indubitatas*) esse. Nam et Platoni quaedam tribuuntur, quae Platonis non sunt, ut Axiochus sive
241 de morte, qui Xenophanis**) Platonici est, quod et Marsilius scivit; ut Alcibiades secundus, quem et Athenaeus***) ait putari Xenophontis, et stylus †) ipse id ostendere videtur; et Halcyon sive de mutatione formae olim legebatur inter opera Platonis, hodie inter dialogos Luciani; cum eorum neutrius sit, sed Leontis Academici; ††) et ii dialogi, qui sine ulla dubitatione †††) Platonis sunt, aliter ab aliis nominantur; ut Parmenides ab aliis *περὶ ἰδεῶν*, ab aliis *περὶ γυμνασίας*, ab aliis *περὶ τοῦ ὄντος*, ut testatur Proculus; ut Philebus, ab aliis de voluptate, ab aliis de summo bono; et qui hodie titulum habet *ἐραστῶν*, id est, amatorum, ab omnibus antiquis *ἀντεραστῶν*, id est, rivalium nomine citari solet; estque ea verior inscriptio. Qui ergo ab inscriptione argumentantur, aiunt verissimam et antiquissimam horum librorum inscriptionem esse *πολιτείαν*, id est *de repub.* non *de iustitia*. Nam et Aristoteles cum eorum epitomen quandam confecisset, ait *οὕτως ἐπιτετμῆσθαι τὴν Πλάτωνος πολιτείαν*· et in Convivio et in Politicis, quoties horum librorum mentio est, ita eos nominat. Theophrastus quoque in libris de Legibus eadem appellatione utitur. Sed et Plutarchus in quaestionibus Platonicis et Athenaeus et Origines, et ex Latinis Cicero, Macrobius, Lactantius, Chalcidius, omnes denique antiqui hos libros *de repub.* non *de iustitia* vocant. Iam vero Platonicarum inscriptionum tria genera sunt: *ἐκ προσώπων*, ut Parmenides, Protagoras, Gorgias, Hippias; *περιστατικαί*, ut Convivium; *πραγματικαί*, ut *Νόμων, Πολιτικός, Σοφιστής*. Hae postremae semper continent *τὸ προηγουμένως ζητούμενον*. Haec autem et vera est et *πραγματική*.

Reliqua desiderantur. *)

---

*) Cf. adn. pag. 144. R. Fr.

**) Imo, *Xenocratis*, cuius librum *περὶ θανάτου* laudat Diog. Laërt. IV. 12. ubi vide Menagium. D. R. — „Sed huius non esse“ inquit Bergmanus (ap. Friedem. l. l. pag. 527.) „nuper idoneis rationibus ostendit Dion. Wynperssius diss. de Xenocrate Chalcedonio P. II. C. V. §. 2. pag. 193. sq. Antea obiter monuerat Wyttenb. disp. Teyl. de Anim. Immort. sect. V. Opusc. T. II. pag. 599. sq.“ Alii tribuunt Aeschini. Fr.

***) XI. pag. 506. (Tom. IV. pag. 382. Schweigh.) Fr.

†) *Stilus* apud optimos scriptores de orationis forma scribendique genere non dicitur. Vid. adn. m. ad Quinctil. X. 3. 1. et Ernest. Lex. Technol. Lat. Rhetor. pag. 372. sqq. Fr.

††) Vide Fabricium Bibl. Gr. Vol. II. pag. 28.

†††) Vid. supra adn. pag. 73. R. Fr.

*) „Desiderantur hic“ inquit Thomasius „argumenta reliqua pro sententia eorum, qui quaestionem Platonis in his libris praecipuam esse de Rep. censent. Neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus. Caetera enim quae proposuerat, reiecit in sequens Prooemium, quod e Commentario eius in I. ac II. Platonis de Rep. librum transcribere placuit.“ Legitur illud Tom. III. pag. 517. ed. Ruhnk. De Thomasii sententia h. l. proposita vid. Lazeri Diatr. de Vita et Scr. Muret. pag. R. 558. sq. Fr.

CUM IN PLATONE EXPLICANDO PROGREDERETUR. 242

[*Praefatio in II. Platonis de Rep. librum.*]

ORATIO V.

HABITA ROMAE IV. KAL. MARTII

M D L X X I V.

Multa sapienter ab Euripide dicta sunt, quaeque praeclare sustineant famam illius oraculi, quo traditum est, eum in tribus, qui illa aetate sapientissimi essent, ipsius Dei voce numeratum: *) recteque iudicavit Q. Cicero, **) cum dixit, se singulos eius versus singula testimonia putare. Apud eum autem quodam loco mirari se dicit Hecuba, quod non, aliis omnibus studiis omissis, omnes homines ad studium eloquentiae incumbant: eam enim unam in rebus humanis quasi regnum quoddam obtinere. Est et alibi apud eundem poëtam, orationem ad res efficiendas non minus valere quam ferrum. Quae non splendidius aut magnificentius dici quam verius, et docet vetus historia et communis vita declarat. Quid enim notius est, quam in omni aetate extitisse semper aliquos, qui quasi quodam gubernaculo, ita lingua huc illuc mentes audientium flecterent, quietas concitarent, commotas ac concitatas tranquillarent ac mitigarent, perspicue veris fidem detraherent, incredibilibus probabilitatem conciliarent, veteres opiniones evellerent, novas inserereut, quid denique et quatenus ab aliis credi vellent, ipsi definirent quasique terminos pangerent? Neque vero huius tantae ac tam admirabilis potestatis suae ipsa sibi parum conscia eloquentia est: neque unquam eam obscure ac dissimulanter tulit, quae, ut e vetere comoedia cognoscimus, ab ipso prope

---

*) Schol. in Aristoph. Nub. 144.

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης,
Ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος.

Cf. Suid. in v. *Σοφός*. Fr.

**) Epist. ad Famil. XVI. 8. (Cuius rei testimonia putaverit, incertum est. Fortasse *σοφίας*. Fr.) Euripidis vero prior locus est Hecub. 814. sqq. alter Phoen. 519. sq. Matthiae.

ortus sui principio ausa sit profiteri, se vias tenere ac tradere, quibus caussa inferior dicendo superior fieri posset. *) Neque
243 vanam aut inanem illam gloriationem fuisse, gravissimis persaepe maximeque insignibus exemplis in omni civitate patefactum est. Cum igitur homines natura potentiae cupidi sint et tantum ad eam in eloquentia momenti sit: omnia omnes eius consequendae caussa facere, ut ait Euripides, consentaneum esset. At mihi tamen contra nonnunquam accuratius haec in animo reputanti mirum videri solet, non iam pridem omnes dicendi magistros, una cum illo suo praeclaro artificio, ex omnibus locis communi aliquo gentium ac populorum scito eiectos, expulsos, exterminatos fuisse. Neque enim adversus illos aut accusatore ullo aut teste opus est. Ipsi se indicant, ipsi se deferunt, ipsi quod occultandum potius videretur, id sine metu ac pudore prae se ferunt, id ostentant, eo se venditant, eo gloriantur. Nihil tam certum tamque exploratum esse, quod non in dubium vocari, nihil tam absurdum tamque perversum, quod non eloquentiae viribus obtineri ac persuaderi queat: voces sunt hominum istam facultatem non calumniari et in odium vocare, sed ornare et hominibus commendare cupientium. Hoc autem quid aliud est quam noctem ac caliginem rebus inducere, et quasi Circaeo quodam poculo ad eam dementiam homines adigere, ut certi ac firmi, in quo insistant, nihil habeant, sed modo huc, modo illuc incertis opinionum fluctibus agitati vagentur? Si pharmacopola aliquis oppida circumiens eiusmodi venenum venale circumferret, quod potu quidem iucundissimum esset, sed potum adimeret hominibus omne iudicium veri et falsi: omnes, ut opinor, ei advenienti portas clauderent, omnes eum a finibus suis abigerent; interdicerent etiam, ne quis ab eo eius veneni miscendi ac temperandi rationem didicisse vellet. At non dissimilem in eloquentia inesse vim, ipsi illius professores praedicant. An, si quis alienas fruges excantaverit, aut malis carminibus mentem alicui eripuerit, afficietur supplicio; idque aut docuisse aut didicisse capitale erit: qui mellitis verbis et ad fallendum compositis multitudinem infatuaverit, eique gravissimis in rebus illuserit, aliosque eandem fallendi ac circumscribendi artem docuerit, is non modo ante oculos omnium impune volabit, sed ultro ob eam ipsam caussam amplissima sibi decerni praemia postulabit? An, qui iudicem pecunia corruperit, exulabit: qui eloquentia,
244 laudabitur? At hoc eo etiam tetrius ac sceleratius est, quod pecunia corrumpi nisi improbus et impurus iudex non potest: eloquentia etiam optimorum virorum iudicia interdum depravantur. Itaque ut Pittacus graviorem poenam constituerat, si quis alienam uxorem blanditiis ad faciendum adulterium pellexisset, quam si ei vim attulisset, quod vi adhibita corpus tantum, blanditiis etiam animus corrumperetur: ita qui fictis verbis severitatem iudicum inflectunt, gravius puniendi essent, quam qui eos largitione cor-

*) Cf. adn. pag. 150. R. Fs.

rumpunt. Lacedaemonii quidem, quorum civitas optimis institutis temperata putabatur, nullum apud se huic praestigiatrici*) locum esse voluerunt, sed simplex quoddam et apertum et paucissimis contentum verbis adamarunt dicendi genus. Athenienses autem, apud quos ista et nata et alta atque educata**) et suo quasi mundo muliebri instructa et exornata Pandora est, quid non ab ea malorum ac calamitatum pertulerunt? Grata enim et accepti beneficii memor alumna non aliunde sibi potius quam a lare aut ut ipsi loquuntur, a Vesta incipiendum putavit: et altricibus suis Athenis egregia sane nutricia persolvit. Nam quibuscunque tempestatibus ac procellis Atheniensium vexata respub. est, earum longe maximam partem oratoribus suis acceptam ferre***) meritissimo potest. Quorum etiam unus, ut Enceladus, cui mons Aetna impositus est, quoties se commorit, totam Siciliam concutere dicitur, ita ipse, cum se dicendo incitaverat, universam permiscere ac perturbare Graeciam dicebatur. †) Et ea ipsa tamen in civitate ab Areopago eloquentia exulabat. Quod enim templum Iustitiae dicaverant, in id patere aditum iudiciorum corruptrici††) eloquentiae noluerunt. Nam quod a multis persaepe dictum est, non eloquentiae istam culpam esse, sed hominum ea secus, quam oportet, utentium; ipsius quidem hunc esse finem, ut innocentiae, non flagitio, ut aequitati, non iniustitiae, ut veritati, non ut mendacio patrocinetur: videamus, ne rebus ipsis haec oratio refellatur. Veritatis per se magna vis est, ita ut suis opibus pollens, suis copiis freta, suis praesidiis firma, aut nihil aut non admodum externa auxilia requirere videatur. Itaque idem ille, quem principio nominavi, Euripides veritatis simplicem esse ait orationem,†††) neque ullis medicamentis ac lenociniis indigere. Neque quisquam unquam se orator magnopere iactaverit, quod veram et iustam caussam obtinuerit; ne dignantur quidem 245
ad eas, quae huiusmodi sunt, accedere. Si quem depositum ac desperatum et manifestis criminibus oppressum et tacito omnium praeiudicio morti destinatum reum recipere*) potuerint: in eo sibi placent, se circumspiciunt, se iactant, caelum digito sibi videntur attingere: ut cum Cicero in Cluentiana caussa gloriatus

---

*) Plautinum hoc verbum est. Fr.

**) Cf. Cic. Brut. 10. pr. Fr.

***) Ciceroni usitatius est *acc. referre.* Matthiae. — Cf. adn. pag. 135. R. Fr.

†) Aristoph. Acharn. 530.

ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης οὑλύμπιος
ἤστραπτ᾽, ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα,

Cf. supra pag. R. 39. et 238. Fr.

††) Legitur hoc voc. apud Ciceronem quoque lib. I. ad Q. fratr. ep. 1. §. 19. Fr.

†††) Vid. adn. pag. 60. R. Fr.

*) Mirum, ni Muretus scripserit, *reum eripere:* quod a Cicerone exquisite dicitur pro *arte quadam liberare.* D. R. — Vid. Schuetz. Lex. Ciceron. in v. Eripere. Fr.

est, se tenebras iudicibus offudisse.*) Quanto verior esset
gloriandi caussa, si tenebras ab eorum animis discussisset, si
omnem errorem eripuisset, si id, de quo iudicaturi erant, in
clara, ut ita dicam, luce videndum collocasset? At hoc viri boni
erat, non oratoris boni. Immo vero, ait alius, ne orator quidem
esse potest, nisi qui vir bonus sit. Scio istud dici et ad aucto-
rem M. Catonem referri:**) sed me magis Aristoteles movet,
qui me Philosophus cum aliis rebus rapit,***) tum quod mirifice
veritatis amans videtur. Is igitur, bonus vir sit orator an minus,
negat quicquam ad artem pertinere: illud quidem esse in arte vel
praecipuum, ita fingere ac conformare orationem, ut te, quicun-
que sis, ii qui audient bonum virum esse et sibi amicum putent.†)
Egregiam vero et expetendam artem, quae eam iniustitiae partem
doceat, qua nulla capitalior est, quo modo consequi possis, ut
cum maxime fallas, tum maxime vir bonus esse videaris.††)
Quodsi maxime ad verum et ad falsum persuadendum utilis est elo-
quentia: tamen in tanto periculo et in tanta multitudine hominum
ea improbe utentium, non passim neque quibuslibet usus illius per-
mittendus esset; sed ut Cretenses armorum tractationem ingenuis
permittebant, servis denegabant, ita deligendi essent publice ex
omni multitudine certi tantum, qui eloquentiae praeceptis insti-
tuerentur. Quid enim est, quo ista praeclara facultas, cum semel
frontem perfricuit, progredi non audeat? Ornat exquisitissimis
laudibus res contemptissimas et abiectissimas, comam, calvitium,
culicem, muscam; nonnullas etiam aperte malas et hominum ge-
neri noxias, febrem, pestem, bellum, stultitiam; homines teterri-
mos, Phalarin, Busirin et eiusmodi alios. Quae etsi nonnullis
fortasse toleranda videri possint, ut ludicra neque alio pertinentia
quam ad exercitationem et ad ostentationem ingenii: tamen haud
scio an rectius ex civitate tollerentur. Certissima enim pestis
246 animorum est mendacium, cui assuefieri periculosum est: cum,
ut verissime cecinit Euenus,†††) consuetudo progressu temporis
tandem in naturam convertatur. Semper mihi placuit dictum Solo-
nis, qui, cum Thespin primum tragoediarum scriptorem ipsum
fabulas suas, ut tum mos erat, docentem spectasset, postea
quaesiisse ex eo dicitur, ecquid puderet, in tanta auditorum mul-

---

*) Cf. adn. pag. 150. R. Fr.

**) Vid. Quinctilian. XII. 1. pr. et Spald. ad eiusd. lib. II. 15. §. 1. Cf. infra pag. 254. R. Fr.

***) Imitatus esse videtur Ciceronem epist. famil. V. 12. *neque enim me solum commemoratio posteritatis ad spem aliquam immortalitatis rapit, sed etiam illa cupiditas.* ubi vid. quae annotavi. Equidem malim *capit.* Matthiae. — Kirchhof. praefert *rapit* tanquam fortius; neque ego adsentior Matthiae. Fr.

†) Rhet. I. 2. pag. 1356. Bekk. Cf. infra pag. 251. R. et Muret. Var. Lect. II. 1. Fr.

††) Mutuatus haec est a Cic. I. de Off. 13. extr. Fr.

†††) *Φημὶ πολυχρονίην μελέτην ἔμεναι, φίλε· καὶ δὴ*
ταύτην ἀνθρώποισι τελευτῶσαν φύσιν εἶναι.

Brunck. Gnom. pag. 191. ed. Lips. Matthiae. — Gaisf. Poet. Min. Gr. Vol. III. pag. 280. ed. Lips. Fr.

titudine tam multa mentiri? cumque ille respondisset, turpe non esse, talia ioco et agere et dicere: ibi tum prudentissimus senex baculo, quem ex Atheniensium consuetudine gestabat, terram percutiens, *Nae nos*, inquit, *si istos iocos hic laudare assuescemus, cito eosdem in contractibus et in iudiciis reperiemus.* *) Sed tamen, ne summo iure agamus, neve omnia nimis ad vivum resecare**) videamur, demus hanc veniam Sophistis, ut tanquam neurospastae aut ii, qui agilitate quadam et celeritate manuum levibus ac politis calculis huc illuc movendis spectantium oculos eludunt, quos Graeci psephopaectas vocant, ita ipsi quoque talibus argumentis inter pueros ludant: praesertim cum periculum non sit, ne quis, quod muscam a magistro laudari audierit, in captandis postea ac colligendis muscis nimis magnum studium ponat; aut quia febris pestisve multis laudibus ornata sit, talia bona non ipsi potius rhetori evenire optet quam sibi. Quid? cum ea sibi ad dicendum argumenta sumunt, quibus subruuntur fundamenta virtutum, amor honestatis excutitur, animi hominum pestiferis ac nefariis opinionibus imbuuntur, tamenne eos ferendos esse dicemus? Olim quidem, cum Atheniensibus ob Oropum vastatam Sicyonii, qui eis iudices a Senatu dati erant, mulctam quingentorum talentorum irrogassent, eaque iusto gravior videretur: misere Athenienses legatos in hanc urbem, per quos a Senatu peterent, uti aut eius poenae gratia sibi fieret aut certe aliquid ex ea diminueretur. ***) Eius legationis principes fuerunt Carneades Academicus, Critolaus Peripateticus et Diogenes Stoicus. †) Quibus, dum otiosi in urbe sententiam Senatus exspectant, lubido incessit, Graeco more epidixis facere et quotidie in coetu ac conventu hominum de variis quaestionibus disputare. Ibi tum Carneades, qui vi et copia dicendi antistare collegis puta-

*) Plutarch. Solon. 29. extr. De particulis *ibi tum* per pleonasmum, ut aiunt, coniunctis vid. Ruhnken. Dict. in Terent. Andr. I. 1. 79. Quod autem Horat. Tursellinus etiam Ciceronem non uno loco sic loquutum ait, primum vellem aliquot exempla protulisset: neque enim ita esse frequentia videntur: tum nescio an praestet sequi Manutium, qui ad Cic. or. pro Quintio cap. 4. pr. *Ibi tum vir optimus Sex. Naevius hominem multis verbis deterret, ne auctionetur* — adscripsit haec: „Ad rem spectat *ibi*, non ad locum: quasi dixerit, in eiusmodi re, cognito Quintii consilio: ut lib. III. in Verr. cap. 60. *Quid tu ibi tum? quid facis?* et pro Caecina cap. 10. *quum Aebutius Caecinae malum minaretur, ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret.*" Fr.

**) Perperam additum est *nimis*. Nam *ad vivum resecare* non est, quod vulgo opinantur, accurate et subtiliter persequi, *etwas genau nehmen*, sed *nimis* subtiliter persequi, *nimis* premere et urgere, ut recte explicat Schuetzius Lex. Cic. Tom. III. P. III. pag. 95. Nimium est enim, ad vivam carnem, ut aiunt, vel ad vivas usque partes, ut ait Plinius, circumcidere. Fr.

***) Frequentissima verborum *diminuere* et *deminuere* confusio est, in veterum etiam scriptorum codicibus. *Deminuitur* id, quod decrescit seu minus fit quam fuerat, ideo quod eius pars perit seu adimitur, sed tamen unum manet; *diminuitur* autem id, quod contunditur, confringitur et attenuatur aut dissipatur in minutiores partes: sicut bona, opes, vectigalia possunt *deminui* iis quid detrahendo, at *diminui* dilapidando, dissipando vel herciscundo. Vid. Oudendorp. ad Sueton. Caes. 5. pag. 12. Fr.

†) Cf. Cicer. II. de Orat. 37. §. 155. ad Att. XII. ep. 23. §. 2. Gell. NN. AA. VII. 14. Pausan. VII. 11. Plutarch. Cat. maior. cap. 22. Vid. etiam Kuehner de Cic. in Philos. mer. pag. 9. Fr.

batur, quodam die de iustitiae laudibus ornate ac luculenter dixisse perhibetur: cum quidem Ser. Galba et M. Cato ille Censorius ei
247 disputationi interessent. Sed ille idem Carneades, quaecunque tum de iustitia dixerat, ea postridie contraria disputatione subvertit;*) multoque plura collegit, quibus planum faceret, iustitiam meram esse stultitiam, oppidoque antiquos ac simplices esse illos, qui si modo impune iniusti esse possent, a facienda iniuria, propter inanem quandam umbram et opinionem iustitiae, temperarent. Sensit Senatus, ad eam disciplinam nimio plus docilem esse multitudinem, neque tanti esse audire doctores Graecos composite ac modulate verba fundentes, ut propterea ferendum esset, corrumpi civium ingenia et ad improbitatem ac nequitiam a fide et a virtute traduci. Conticescere igitur eos iussit et quam primum remisit in Graeciam:**) ne populus ille, cuius potentia et auctoritas apud exteras gentes non armis magis quam opinione iustitiae creverat, bene dicendi studio captus bene vivendi studium abiiceret. At si iure ob eam rem Carneades vituperatus est, quomodo defendetur Plato? Nam quae tum pro iustitia***) adversus iustitiam Carneades dixit, eorum semina multo ante et in Gorgia et in primis duobus de republica libris a Platone sparsa erant. Meministis, quam multa huius generis in superiore libro Thrasymachus dixerit, quibus multo plura multoque ad persuadendum efficaciora in eo, quem nunc explicare ingredimur, a Glaucone et ab Adimanto adferuntur. Num igitur et Plato vituperandus, qui mandanda illa et consignanda litteris duxerit; et male Cicero, qui tot annis post eadem in suos de Repub. libros transtulerit; et nos hodie parum prudentes, qui vestra, adolescentes, ingenia, quorum nobis cultura commissa est, in his potissimum disputationibus cognoscendis exerceamus? Immo vero et nulla in Platonem reprehensio cadit, et culpa vacat Cicero, et a nobis ex omni scriptorum numero nullus eligi poterat, in quo maiore fructu quam in Platone vestra elaboraret industria. Nam ut ceterorum, quae supra diximus, dissolutionem in aliud tempus reservemus et eam tantum partem pertexamus, cuius praecipue caussa hunc sermonem exorsi sumus; dispar quidem fortasse Carneadis caussa atque ratio fuerit: Plato certe nihil se, nihil Philosophia indignum suscepit; nihil quod non omni ex parte ei, quem vere ac merito

---

*) Vid. Quinctilian. XII. 1, 35. inprimis Lactant. lib. V. cap. 14. §. 3—6. et cap. 16. Fr.

**) Cf. Moser. ad Cic. de Rep. III. 5. pag. 348. sq. Kuehner. l. l. pag. 10. sq. Fr.

***) Imo, *iniustitia*. Nec aliter scripserat Muretus. D. R. — Mihi excusari posse *iustitia* videtur. Namque Carneades prima illa disputatione collegerat ea omnia, quae ab aliis (Platone, Aristotele, iustitiae patronis) *pro iustitia* dicebantur, ut posset illa, quae fundamentum stabile non haberent, sicut fecit, evertere; non quod vituperandam esse iustitiam sentiret et commendaret iniustitiam, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. Vide, quem Mur. sequitur, Lactant. l. l. et Epitom. cap. 55. Fr.

animorum Aesculapium*) nominavit antiquitas, conveniret. Non 248
enim has subdolas iustitiae criminandae rationes ipse commentus est, neque earum quasi sator ac parens fuit: sed eas, cum ab hominibus improbis proditae vagarentur ac spargerentur licentius, iamque per multorum animos quasi contagione quadam serperent, ne diffluerent**) ac manarent latius, praecidendas ipse atque amputandas putavit. Non poterat autem iustitia perfecte cumulateque defendi, neque profiteri, ***) quanto plus in ea non dignitatis modo, quod et adversarii fatebantur, sed utilitatis quoque, quam in iniustitia inesset, nisi omnia, quae pro iniustitia dici consueverant, accurate et exponerentur et refellerentur. Hoc igitur ita praestitit Plato, ut nihil in eius argumenti tractatione vafre, acute, callide, apte ad fallendum dici possit, quod ipse praetermiserit. Ac Thrasymachum quidem, ut Sophistam, induxit, serio et ex animi sui sententia pro iniustitia perorantem. Cuius inania argumenta et futiles ratiunculas cum libro primo, nullo prope negotio, ludibundus refutasset Socrates: illam quasi velitationem multo gravior pugna excipit cum Glaucone et Adimanto. Quos tamen, quia viri inprimis boni erant et iustitiae amantes, statim a principio profitentes ac contestantes facit, ea se dicturos, non quae sentirent ipsi, sed quae ab aliis dici solerent, quaeque reprehendi ac convinci cuperent. Cum igitur accuratissime et exquisitissime ab eis esset accusata quidem et abiecta iustitia, defensa autem et collaudata iniustitia, ut vix eorum orationi resisti posse videretur: Deum immortalem, quo robore, qua firmitate, qua copia argumentorum, quanto orationis impetu fregit ac dissipavit illas iniustitiae copias Socrates! Qui quidem eo rem perduxit, ut aperte demonstraverit, id quod etiam hodie nonnullis, Christiana religione imbutis, vix satis persuaderi potest, non tantum propter

---

*) Diog. Laert. III. §. 45. Ἔστι καὶ ἡμέτερον οὕτως ἔχον·

Καὶ πῶς εἰ μὴ Φοῖβος ἀν' Ἑλλάδα φῦσε Πλάτωνα,
ψυχὰς ἀνθρώπων γράμμασιν ἠκέσατο;
Καὶ γὰρ ὁ τοῦδε γεγὼς Ἀσκληπιός ἐστιν ἰητὴρ
σώματος, ὡς ψυχῆς ἀθανάτοιο Πλάτων.

καὶ ἄλλο, ὡς ἐτελεύτα·

Φοῖβος ἔφυσε βροτοῖς Ἀσκληπιὸν ἠδὲ Πλάτωνα,
τὸν μὲν ἵνα ψυχὴν, τὸν δ' ἵνα σῶμα σάοι. Fr.

**) Imo *fluerent*. Matthiae. — Mihi haec correctio non videtur necessaria. Nihil enim impedit, quominus Muretum *diffluerent* pro *diffunderentur* accepisse credas. Fr.

***) *Profiteri* passive dixit exemplo Ciceronis Agrar. II. 21. ubi sic est *fateri*. Sed ille locus vix sanus videtur Criticis. Vide Dukerum de Latin. IC. vet. pag. 359. et Ernest. Clav. Cic. v. Fateor. An Muretus scripsit, *patefieri*? Hoc quidem aptius est sententiae, quam alterum. D. R. — *Patefieri* recepit Matth. Apud Cic. l. l. §. 57. *hunc* (agrum) *excipere nominatim, qui publicus esse fateatur* — Orellius facillimum esse ait, *quem publicum esse fatentur* vel *fateantur*, ut edidit Weisk. Participium perfecti *professus* passive positum docet Heusinger. ad Vechner. Hellenol. pag. 108. Sed de participiis ut nemo dubitat (vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 632.) ita vereor ut quod h. l. est ab Mureto positum, multis probetur, etiamsi iuxta mecum probent, quae dixit Kritz. ad Sallust. Cat. 7. §. 3. Fr.

praemia, quae iustos et in hac vita comitantur et post mortem manent; neque propter poenas, quas iniusti nullo modo effugere ac vitare possunt: sed etiam si quis iustis omnem praemiorum spem, iniustis omnem et infamiae et supplicii metum detrahat, infinitis
249 tamen partibus praestare, in mendicitate, in exilio, in morbis, in tormentis ac cruciatibus, in infamia atque odio, in equuleo atque ignibus iustum esse, quam cum iniustitia vivere in summis opibus et omni earum rerum, propter quas vulgo homines a iustitia desciscunt, copia circumfluentem. O non loquendi tantum, sed et sentiendi, ex illis veteribus, quos Deus vera sui cognitione non afflaverat, unice magister, Plato,*) quae unquam par dignitati ac meritis erga omnem posteritatem tuis reperiri poterit oratio? Tu, quomodo animi nostri a vitiorum sordibus purgari possint, ostendisti; tu, quemadmodum hominibus adhuc in terra versantibus caelestem quodammodo vitam vivere liceat, aperuisti; tu divina cum humanis, quantum quidem humano ingenio id perfici potuit, copulasti; tu ea tradidisti, quae nos, nos, inquam, ipsi, qui a Deo per Filium adoptati et caelesti doctrina imbuti sumus, a te dici potuisse miramur. Sed Platonem laudare necesse non est: danda potius opera est, ut quae ille divinitus scripsit, cognoscamus ac consequamur. Quam ad rem si cui vobis usui meam esse posse operam creditis, dabo operam, quod in me erit, ne unquam vestra vos de me opinio prorsus fefellisse videatur.

INGRESSURUS EXPLANARE M. T. CICERONIS LIBROS DE OFFICIIS.

O R A T I O VI.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBRIS

M D L X X I V.

Decreveram hoc anno pulcerrimum consilium, quod anno superiore ceperam, persequi, et denuo Platonem cum Cicerone coniungere: tum ut adolescentes in studio Graecarum litterarum, quas maximo cum animi mei dolore evanescere et ad nihilum recidere, secumque omne elegantioris doctrinae genus trahere video, pro mea virili parte continerem: tum ut nobilissimus Philosophus,
250 cuius ante me in his scholis nunquam, ut opinor, audita vox erat, paullatim familiarior factus, uberrimis illis sapientiae et eloquen-

*) Similiter Cic. nomina propria interdum ponit in clausula, velut Orat. 3. §. 10. *ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister, Plato.* Cf. Goerenz. ad II. de Fin. 16. pag. 203. Fr.

tiae suae fontibus ingenia nostra copiosius et abundantius irrigaret. Aliter visum est iis, quorum nutu atque auctoritate nostra omnium studia diriguntur, qui sive mihi ad tractandam sive vobis ad percipiendam Platonicarum disputationum gravitatem non satis esse virium iudicarint, sive in eo aliud quippiam secuti sint, (non enim fas nobis esse arbitror, in eorum iudicia curiosius inquirere,) omnem a me huius anni operam in uno Cicerone consumi maluerunt. Parcamus libenter, ut par est, iis, quibus parere omnes debent: quodque ipsis placuit, id sine ulla retractatione melius esse credamus. Non enim, ne gravissimis quidem in rebus, tantum apud nos valere ulla probabilium rationum momenta debent, ut non multo plus illorum vel iussis vel consiliis vel auctoritate moveamur. Pervolutabimus igitur hoc anno aureos illos M. Tullii libros de Officiis. Qui cum tres sint, et totidem in partes annuum huius nostri muneris curriculum distingui soleat: dabimus operam, ut singulorum librorum explicatio cum illa tripartita temporis nostri distributione ac descriptione concurrat ac congruat. Nam qui dies nobis statis anni temporibus ad relaxandos animos et ad vires denuo colligendas concedi solent, iis ipse otium mihi sponte abiudicabo *) et rationes vestras commodis meis anteponens, domi quidem, sed ita ut neminem, qui audiendi ac discendi studio teneatur, excludam, quae hic temporis angustiis exclusus non potuero, illic commodius explicabo. Scitis idem me superioribus annis factitasse: et cum ad me magnus studiosorum numerus domum quotidie ventitaret ac confluerct, perfecisse, (praefiscini, ut loquebantur veteres, **) dixerim,) ut nulla pars anni utilius ab eis aut fructuosius poneretur quam ea, quae libera quotannis ac soluta otio transigi solet. Quod ego non iactandi mei caussa dico, (neque enim unquam tantum laboris subire ac suscipere potero, ut aut sanctissimi Pontificis Gregorii XIII. aut amplissimorum Cardinalium, qui iussu ipsius huic gymnasio praesunt, singularem in me benignitatem ac beneficentiam exaequem,) sed ut vos, si qua ratione possum, exacuam et exsuscitem ad suscipiendam aliquam curam ac cogitationem utilitatis vestrae: ne, cum mihi navandae vobis operae voluntas nunquam defuerit, vestra 251
vobis tarditas ac negligentia aditum ad veram laudem ac dignitatem interclusisse videatur. Ac quoniam scio esse nonnullos, qui mirentur, quos ipse mihi, cum vacationes dantur, voluntarios labores iniungere soleo, cur non hoc ipso potius publice nobis constituto ad docendum loco quam intra domesticos parietes obeam, eius quoque rei quae caussa sit, aperiam, ne consiliorum meorum pars ulla vobis ignota sit. Officii enim mei rationem omnibus

*) *Iam populus — non adimit ei libertatem, sed iudicat — eum, qui quum liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicasse.* Cic. pro Caecina 34. §. 99. Fr.

**) Vid. Muret. Var. Lect. IX. 3. Taubmann. ad Plaut. Asinar. II. 4. 84. Nolten. Lex. Antib. pag. 1110. Comparant German. *ohne Ruhm zu melden*; ac sunt etiam nunc, qui hac utentes formula mirum quantum sapere et Latine scribendi eximia quadam elegantia excellere sibi videantur. Fr.

quam notissimam esse cupio, ne quis cuipiam*) pateat ad calumniandum locus. Primum igitur, si dicam id facere me, ut aliqua pars laboris minuatur mihi, nemo me, ut opinor, merito reprehendat, quod vobis a me sponte tribuitur, si in eo etiam commodi mei rationem habendam esse aliquam putem: praesertim cum vobis ex eo nihil oriatur incommodi. Sed sunt alia graviora, quae me magis commoveant. Huc quoties venimus, pendendum nobis est ex aliquot abiectissimorum nebulonum libidine, qui sibi pro oblectamento habent, obstrependo, obturbando, exsibilando, laudabiles aliorum conatus, quoties collibuit, impedire. Domi ab illa fece ac colluvie nihil periculi est: ubi si quid tale tentare auderent, extruderentur, et, si redire postridie vellent, excluderentur. Hic vix unquam mihi horam integram docere permittitur: domi me saepe horas duas summo silentio, summa omnium voluntate auditum esse meministis. Illic si quis quid minus intellexit, licet rogare, licet colloqui, licet placide ac comiter, si quid sit, de quo dubitetur, exquirere. Hae me caussae adducunt, ut, quoties a publico munere cessatio est, libentius doceam domi. Neque dubito, quin hoc consilium meum omnes aequi et harum rerum intelligentes existimatores probent. De quo cum et aliquid dicendum fuerit et satis multa iam dixisse videar, transibo ad alia, quae proprie pertinent ad eos libros, quos vobis hoc anno Deo fretus explanare decrevi. Qui quidem multis nominibus magno apud nos in pretio esse debent. Primum quod Ciceronis sunt, hoc est, eius viri, qui perpetuo omnium aetatum consensu inter Romanos scriptores eloquentiae laude ita numeratur primus, ut ab eo nemo numeretur secundus.**) Deinde quod scripti a Cicerone iam sene, cum singularis ille vir natusque in posteritatis exemplum, et multo studio multisque vigiliis, et longo
252 usu ac tractatione rerum maximarum, et multis, quibus agitatus erat, casibus, immensam sibi quandam vim sapientiae ac prudentiae comparasset. Fuit enim hic prope ultimus illius praestantis ingenii fetus: ut postea magis intelligetur. Adde quod scribit ad filium, et ad filium Athenis agentem in convictu ac contubernio hominum doctissimorum: ut verisimillimum sit, et summam ab eo curam adhibitam in colligendis undique bonis et utilibus praeceptis, quae congereret in eos libros, ex quibus unicum et unice carum

---

*) Imo *cuiquam*. „Nam *quisquam*“ (inquit Heindorf. ad Cic. III. de N. D. 4. §. 11.) „cum idem sit quod *ullus*, nisi quod hoc adiectivi, illud substantivi vicem habet, requiri constat, ubicunque negatio vel directe expressa est vel implicite. Vide notata a nobis ad Horat. Serm. I. 4. 35.“ Cf. Matth. ad Cic. I. in Cat. §. 15. et Zumpt. Gramm. Lat. §. 129. *Quispiam* idem fere est quod *aliquis*. Vid. Grysar. libr. *Theorie des lat. Stils* pag. 108—111. Est etiam ubi *quisquam*, ut *ullus*, adiectivi vice fungatur, velut apud Quinctil. X. 2. 6. in loco supra relato pag. 99. R. Fr.

**) I. e. qui tantum uno tanquam gradu ab eius praestantia abesset, quum *proximus* longo intervallo proximus esse possit. Cicer. Brut. 47. in. *L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus.* et quae sequuntur. Vid. interpr. ad Virg. Aen. V. 320. Quintil. X. 1. 53. (ubi vid. adn. m. Fr.) Heusing. ad Cic. de Off. II. 3. 11. et quae ipse in progr. a. 1818. (*de locis nonnullis Horatii*) contra Buttmannum disputavi. Matthiae.

filium legem ac normam instituendae vitae petere vellet; neque quicquam praetermissum in limandis ac perpoliendis, quae ita scriberentur, ut in eam urbem, quae tum eruditionis ac sapientiae domicilium erat, acutissimorum hominum subitura iudicium, mitterentur. Constat etiam, ipsum sibi valde placuisse in confectione horum librorum, ut qui sibi unus optime conscius esset operae in eis scribendis collocatae. Nam et principio commendat eos, ut ad Latinae orationis ubertatem ac copiam profuturos; et ad finem, magnum a se munus habere filium dicit; et ad Atticum scribens, homini eruditissimo et cuius ipse saepe miniatulas ceras extimescebat, magnam huius operis exspectationem concitare non veretur. *Nos hic*, inquit,*) *φιλοσοφούμεθα·* **) *quid enim aliud? et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus προσφωνοῦμενque Ciceroni: qua de re enim potius pater filio? deinde alia. quid quaeris? extabit opera peregrinationis huius.* Ac ne quis ipsius, quasi Astydamantis***) cuiusdam, de se testimonium elevare conetur, sciat hos libros semper fuisse in prima commendatione apud sapientissimos quosque, ut et tererentur assidue manibus, et a plerisque etiam ad verbum ediscerentur. Inter quos minime contemnendum est iudicium Alexandri Severi, Imperatoris optimi et eruditissimi, de quo ita scribit Lampridius: †) *Post actus publicos, seu bellicos seu civiles, lectioni Graecae operam maiorem dabat, de repub. libros Platonis legens. Latina cum legeret, non alia magis legebat quam de officiis Ciceronis et de repub.* Ut mihi hoc quoque perbelle cecidisse videatur, quod cum anno superiori libros aliquot Platonis de repub. interpretati simus, eis nunc subiiciamus interpretationem librorum Ciceronis de officiis, quasi praestantissimi et sapientissimi Imperatoris vestigia persequamur.
Sed nihil est, quod magis invitare atque allicere nos debeat ad 253
accuratam horum librorum lectionem, quam res ipsae, de quibus in eis disputatur. Continent enim praecepta virtutis, docent, quomodo unusquisque in omni parte vitae gerere se debeat, quid a quoque postuletur, quid quemque deceat, quid patriae praestandum sit, quid parentibus, quid propinquis ceterisque amicis, quid universo hominum generi; ea denique, quorum studium

Aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque;
Aeque neglectum pueris senibusque nocebit. ††)

Socrates quidem, qui in his et talibus quaerendis studium omne consumerent, eos sapere unos praedicabat: qui, his neglectis,

---

*) ad Att. XV. 13. (§. 6.) *Miniatulae cerae (cerulae)* sunt ex iisdem epistolis XVI. 11. pr. Matthiae.

**) Orell. *φιλοσοφοῦμεν.* Fr.

***) Se ipsum arroganter laudantis. Tritum erat proverbium:

Σαυτὴν ἐπαινεῖς ὥσπερ Ἀστυδάμας, γύναι.

Vid. Menag. ad Diog. Laert. II. §. 43. Meinek. ad Philem. pag. 425. Muret Var. Lect. XVI. 10. pag. R. 389. Fr.

†) Alex. Sever. cap. 3. Fr.

††) Versus hi sunt Horatii lib. I. epist. 1. 25. sq. Fr.

de natura mundi, de rebus superis, de caussis ventorum, imbrium, fulgurum philosopharentur, desipere hallucinarique dicebat.*) Eo autem hi libri a cordatis, ut Ennii**) verbo utar, et intelligentibus pluris fieri debent, quod, cum ducti sint e Stoicorum disciplina, quorum fuit quidem severum inprimis et ut ita dicam, masculum philosophandi genus, sed pleraque tamen praecepta rigidiora et a communi hominum captu remotiora: ita se Cicero temperavit, ut ab illis, quae absurda aut erant aut videri poterant, abstinuerit omniaque ad civilis vitae institutionem apta et accommodata protulerit. Sed de caussis, cur hi libri nobis cari ac commendati esse debeant, abunde dictum puto. Nunc antequam progrediar longius, non erit alienum, breviter respondere quibusdam reprehensoribus, qui me non tantum absentem in circulis et conviviis vellicant, sed esse interdum etiam praesenti molesti solent. Aiunt enim, perperam facere me, qui cum iussus sim, quantum quidem vires meae ferunt, eloquentiae praecepta tradere, eiusmodi tamen fere libros interpreter, qui non tam bene dicendi quam bene vivendi praecepta continere videantur. Quam reprehensionem, si ambitioni meae servire vellem, nunquam equidem refellerem. Quid enim esse mihi gloriosius potest, quam si vobis, iuvenes, ea praecepta quotidie instillare***) dicar, quibus non tam oratio comptior quam vita melior fiat? O benevolos reprehensores et existimationi meae amicos! o reprehensionem cuilibet laudi anteponendam! Quis non eos a me ipso appositos atque
254 allegatos †) putet? Nam orichalcum pro auro aut vitrum pro gemma si quis vendiderit, merito, ut improbus, accusetur; aurum quidem pro orichalco aut gemmam pro vitro qui dederit, nemo se, ni fallor, ††) ab eo delusum ac deceptum conqueratur. Sed ne quis sit error, hoc sibi responsum habeant, iam inde ab heroicis temporibus coniunctam fuisse harum rerum professionem, idque vel illo cognosci Homeri loco, ubi Phoenix datum se Achilli a Peleo dicit, ut eum et ornate dicere et fortiter facere doceret:

Τοὔνεκά με προέηκε, διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆρ᾽ ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων. †††)

---

*) Vid. Xenoph. Mem. Socr. I. 1. 11. sqq. Fr.

**) Vid. adn. pag. 144. R. Fr.

***) Horat. I. epist. 8. vs. 16.

Praeceptum auriculis hoc instillare memento.

ubi vid. Schmid. Fr.

†) Hoc verbum in utramque partem dicitur, h. l. in malam. Vid. Gronov. Not. in Terentium pag. 15. ed. meae. Fr.

††) Longe usitatius esse *nisi fallor* quam *ni fallor* (Virg. Aen. V. 49. *Iamque dies, ni fallor, adest.*) iam veteres nostri Grammatici observaverunt. Sed ne ipsum quidem *nisi fallor* Ciceroni admodum frequens est. Quamquam legitur ad Att. XVI. ep. 6. §. 2. Saepe ille dicit *nisi me fallit*, sc. res (cf. Matth. ad or. pro Sext. §. 106. Beier. ad II. de Off. §. 25. extr.) it. *nisi quid me fallit*, *nisi me fallit animus*, *nisi me omnia fallunt*; Philipp. XII. 8. §. 21. *nisi me forte fallo.* Fr.

†††) Iliad. IX. 442. sq. Fr.

Et certe, sive vera est M. Catonis *) illius sapientis definitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum: qui, quomodo vir bonus fias, docet, potiorem ac praestantiorem partem artis oratoriae docet; sive Aristotelem*) sequi malumus, ut quamlibet bonum oratorem esse posse dicamus, etiam qui non sit vir bonus: facere tamen nullo modo possumus, quin eam partem Philosophiae, qua formantur mores, oratori futuro necessariam esse fateamur. Quomodo enim apte et copiose aut laudabit aut vituperabit, nisi qui virtutum vitiorumque naturam, ex quibus omnis vera laus et omnis vituperatio nascitur, diligenter cognitam ac pertractatam habuerit?**) Quomodo potens et efficax in suadendo aut dissuadendo futurus est, qui, quae secundo horum librorum de utili atque inutili traduntur, nunquam didicerit? Quid aget in iudiciis, qui iustitiae iniustitiaeque cognitionem e Philosophorum fontibus haurire neglexerit? An ego, si troporum ac schematum exempla traderem et quotidie illa ludimagistrorum dictata cantarem, de exordio, de divisione, de narratione, de confirmatione, de epilogo, de generibus caussarum, de statibus, ad quae puto iam multorum e vobis aures occalluisse, plus vobis ad eloquentiam prodessem, quam cum aut libros Platonis de republica aut Ciceronis philosophica interpretor? Vera et solida eloquentia non tantum in verbis posita est, sed in rebus. Praeclare autem Horatius: ***)

Scribendi recte sapere est et principium et fons. 255
Rem tibi Socraticae poterunt ostendere chartae:
Verbaque praevisam †) *rem non invita sequentur.*

Sed ut Ixion in fabulis pro Iunone nubem: ††) ita hodie magna pars hominum pro eloquentia amplectitur inanem loquacitatem. Atque hoc deterius eunt†††) res, quod qui omissis rebus verba curant, ne verba quidem satis curant, suntque in illo ipso suo puerili ac ludicro studio negligentes. Vos, si me auditis, utrumque curate, et date operam, ut olim oratio vestra et copia rerum madeat*) et bonis ac lectis verbis constructa sit. Ad utrumque vobis operam meam profiteor et, magis ut vos excitem, quam ut me extollam, iam nunc praedico ac praemoneo, nisi ad aliquam in hoc genere laudem perveniatis, daturum me operam, ut omnes homines intelligant, quidvis potius vobis quam, me vivo, hortatorem ac ducem ad eloquentiam defuisse.

*) Cf. adn. pag. 245. R. Fr.
**) Imo *habebit*. Matthiae.
***) A. P. 309. sqq. Fr.

†) Immo *provisam*, quod est in libris plurimis et optimis. Fr.

††) Cf. supra pag. 238. R. Fr.

†††) Sunt fortasse qui talia pro Germanismis habeant. At sic non alii modo scriptores boni loquuntur, verum etiam Cicero in epistolis, velut ad Att. XIV. 15. *Incipit res melius ire, quam putaram.* Vid. Vorst. de Lat. falso susp. pag. 140. sqq. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 1540. Fr.

*) Poëtica loquendi forma, non imitanda in prosa. D. R. — Cf. pag. 344. R. Idem valet de v. *madidum* pag. 191. R. Fr.

CUM ARISTOTELIS LIBROS DE ARTE RHETORICA INTERPRETARI INCIPERET.

O R A T I O VII.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. MARTII M D L X X V I.

Credo ego, auditores, vestrum plerosque mirari, *) eosque maxime, qui me diutissime audierunt, quod, cum huius anni principio orationes Ciceronis in Verrem explicare ingressus essem ostendissemque, non prius me destiturum, quam eas omnes absol-
256 vissem; nunc mutato praeter opinionem vestram consilio, Aristotelis libros de arte dicendi interpretandos susceperim. Nam duodecim totos annos, quibus in hac urbe publice docui, eam consuetudinem, quantum in me fuit, constantissime tenui, ut, cum alii ordinis mei homines fere tertio quoque mense novum aliquid susciperent: quod illa crebra commutatione facilius et allici et retineri iuvenum animos cernerent: ego contra ab eo, quem semel in manus suscepissem, **) libro non facile avelli me paterer, neque integrum modo annum, sed nonnunquam triennium aut quadriennium uno atque eodem in scriptore consumerem. Quod institutum meum etsi non deerant qui reprehenderent: illi tamen, quibus ego me probari cupio, semper probarunt. Nunc igitur quid caussae fuerit, ut ab eo desciverim, aperire constitui: tum ut ne quis id, tamquam temere factum, levitati atque inconstantiae adscribendum putet; tum ut omnes intelligant, quicquid huius ***)

---

*) Nemo haec legens non meminerit Ciceronis pro Rosc. Amer. §. 1. Cf. supra Vol. I. or. 4. pr. 7. pr. Omnino autem Muretus in variandis orationum exordiis aeque est elegans atque ipse M. Tullius. Contra nunc multi eorum, qui Latine scribunt, non aliter posse exordiri videntur nisi sic: *Non dubito fore plerosque;* aut sic: *Si verum est, quod nemo dubitat.* Fr.

**) Scripserat, ni fallor, *sumpsissem*. D. R. — Haec sane sollemnis formula est, *in manus sumere;* sed quemadmodum Suetonius in Domit. cap. 14. dixit *recipere in manum catenas,* sic Muretus a vulgari ratione desciscens mihi non displicet: et videtur *suscipiendi* verbum h. l. posuisse, ut librum non simpliciter significaret *legendum*, sed quem quasi foveret atque amplexaretur. Fr.

***) Sic non raro loquitur Terentius. Sed maxime huc pertinet locus Eun. I. 2. 122.

Et quidquid huius feci, causa virginis
Feci.

Cf. Cic. ad Att. XVI. 4. §. 3. *Itaque non video sciturum me, quid eius sit, ni statim aliquid literarum.* et infra pag. 319. R. Fr.

factum est, vestrae utilitatis caussa factum esse, neque alio quam ad studia vestra, quibuscunque rationibus possum, promovenda*) meos omnes conatus, omnes cogitationes, omnia consilia pertinere. Primum igitur viros graves et in hoc studiorum genere diligenter accurateque versatos, qui et ad me saepe domum ventitare et cum licet, auditorium hoc frequentare consueverunt, quoties recordarentur veterum illarum disputationum, quae a me de rebus gravissimis quotidie habebantur, et olim cum Aristotelis libros de moribus et proxime cum Platonis libros de republica interpretarer, indignantes atque aegre ferentes audiebam, eo redactum esse me, ut de quaestiunculis ad Grammaticos pertinentibus disserere cogerer et monere pueros, quid Latine, quid minus diceretur; quaerere, ex qua familia fuisset Verres, aut unde duxisset uxorem, aut ubi et quam diu exulasset; quis ille esset, quem legum laqueis irretitum versicoloribus tabellis iudicum severitati eripuisset Hortensius; quando ludi Romani, quando ludi Victoriae, quando plebeii committerentur; eiusdemque generis alia: quae fallere modo atque oblectare puerorum otium, non etiam cordatorum hominum studia tenere possent, quorum in orationibus Ciceronis aliisque eius notae scriptis exerceretur industria: a me graviora quaedam et minus vulgaria requiri: Cicero- 257
nis scripta magnam partem eiusmodi esse, ut eorum sententiam quilibet, qui modo neque pingui atque obtuso ingenio sit neque in litteris hospes et peregrinus, si non facile, at certe aliquo modo per se consequi queat; esse alios scriptores, qui sine aliquo itineris duce vix perlustrari a rudioribus possint:**) ad hos cupere se aditum sibi opera mea patefieri, ad hos facem sibi a me aliquam praeferri: quod laboris in eis intelligendis capere necesse haberent, eius sibi partem per me aliquam detrahi. In eo autem sermone saepe Aristotelis libros de Rhetorica nominabant, ostendebantque non obscure, nihil sibi accidere posse iucundius, quam si adducere me possent, ut eos publice interpretarer. Ego qui et iustae eorum petitioni***) obsequi cuperem, et ut verum fatear, voluntate mea eo inclinarem, quo me ipsi vocabant: nihil tamen prius decernendum statui, quam, ut veteres illi Apollinem, ita eum consulerem, qui mihi in rebus obscuris et incertis pro Apolline est, praestantissimum virum et summa eruditione, summa virtute, summa dignitate praeditum, Gulielmum Sirletum Cardinalem, commune decus ac praesidium omnium litterarum omniumque lit-

*) Immo *iuvanda, amplificanda*; quo sensu *promovere* non dicitur. Fr.

**) Non temere Muretus, quamvis imperfecti coniunctivi et antecedant et sequantur, praesentis coniunctivos *sit — queat — possint* h. l. videtur posuisse: de quibus idem valet, quod Zumptius Gramm. Lat. §. 514. extr. disseruit de Iustini (XXXI. 8.) verbis his: *Antiocho pacem petenti ad priores conditiones nihil additum, Africano praedicante, neque Romanis, si vicantur, animos minui, neque, si vincant, secundis rebus insolescere.* ubi tamen vir eruditissimus v. *praedicante* magis quam perf. *additum* debebat spectare. Haec enim loci ratio est: *nihil additum, quum praedicaret Afr.* vel: *nihil additum. Namque praedicabat Afr.* Fr.

***) Cf. adn. pag. 144. R. Fr.

teratorum. Ad quem cum venissem sententiamque ac voluntatem ipsius super hac re exquisiissem: homo omnium, quos unquam audivi, disertissimus et in dicendo copiosissimus ita vehementer hortari me coepit, ne ulterius differrem facere quod rogabar,

verbis, quae timido quoque possent addere mentem,

ait Horatius,*) ut non modo me, qui eodem, ut dixi, propendebam, sed quemlibet alium, vel eloquentia vel auctoritate sua, quo vellet, impulsurus fuisse videatur. Illius igitur auspiciis, quod felix faustumque sit, bonae spei plenus, ad hoc mihi arduum ac laboriosum, vobis, ut spero, utile ac fructuosum munus accingor.**) Et quoniam consilii mei rationem, tanto praesertim auctore subnixam, satis iam omnibus probatam esse confido, accedo ad ea, quae celeberrimi Aristotelis interpretes cuiusque libri principio accurate tractare ac persequi solent. Sunt autem illa numero septem. Primum enim videndum est, quid in his libris Aristotelis propositum sit,***) quod illi σκοπὸν vocant: tum
238 quae utilitas ex accurata eorum pervolutatione†) sperari queat: tertio, quae sit vis ac ratio inscriptionis: quarto, sitne verus hic ac germanus Aristotelis fetus: quinto, quo ordine inter ipsius opera legi debeat: sexto, in quot ac quae praecipua capita dividatur: postremo, ad quam philosophiae partem pertineat. De quibus singulis dum breviter disputo, peto, ut me attente audiatis. Propositum est igitur Aristotelis viam ac rationem tradere, qua, ubi perpetua ac continuata oratione utendum est, videamus omnia, quae accommodata sunt ad id, quod volumus, persuadendum atque obtinendum. Nam ut in topicis, quibus totam dialecticen††) complexus est, omnes vias tradidit, quibus in colloquiis et congressibus hominum possemus probabiliter aut opinionem nostram tueri aut alienam impugnare: ita in his libris nihil praetermittit eorum, quae usui esse possunt, cum quis perpetua oratione aliquid multitudini persuadere meditatur. Egregia res, Deus immortalis, egregia et digna, quam vos, quibus integer aevi sanguis,†††) quibus virent genua,*) omni studio ac contentione

---

*) Epist. II. 2. 36. Fr.

**) Cf. adn. pag. 142. R. Fr.

***) Melius supra pag. 239. R. *quid in his libris propositum sit Platoni.* et paullo post: *Quid igitur Platoni praecipue propositum sit.* Quodsi h. l. *propositum* tanquam substantivum (ut mox fecit) posuit, pro *quid* scribendum *quod*; sin id minus, pro genitivo *Aristotelis* dativo utendum erat. Nisi forte genitivum ab anteced. *libris* aptum esse voluit. Fr.

†) Huius substantivi praeter Muretum nullum auctorem habeo. Fr.

††) Antiquiores Latinorum scriptores atque ipsum Ciceronem magis Latina forma huius vocabuli et similium (*dialectica, rhetorica, musica, grammatica*) usos esse, semel dixisse satis est. Fr.

†††) Virgil. Aen. II. 638.

vos o, quibus integer aevi
Sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires. Fr.

*) Horat. Epod. XIII. 4.

dumque virent genua
Et decet, obducta solvatur fronte senectus. Fr.

sectemini. Quid enim aut gloriosius aut utilius aut denique optabilius, quam regnare quodammodo ac dominari in aliorum animis, flectere eos linguae gubernaculo quo velis, et quid probent, quid reiiciant, quasi pro imperio ac potestate praescribere? Neque vero est, quod vereamini, ne vobis fucus fiat,*) neu praeclara quaedam et eximia professi, nihil postea, quod aut exspectationi vestrae aut pollicitationibus nostris respondeat, proferamus. Aristoteles est, quem sequimur, non ostentator aliquis, non unus ex istis diobolaribus**) magistris, qui cum inepta quaedam et puerilia et ad scholasticas modo concertationes utilia tradiderunt, hanc Rhetoricam esse iactant; sed Philosophus gravissimus, veritatis amantissimus et cum aliis nominibus suspiciendus, tum hoc vel praecipue, quod semper plura praestat, quam pollicetur. Utinam modo vobis serio experiri libeat, an***) haec vera sint: utinam quam facile dictis nostris constabit fides, tam facile ac constanter a vobis industria sedulitasque praestetur. Non metuo, ne quis se delusum conqueratur. Atque equidem prope iam supervacaneum puto, plura verba facere de eo, quod secundo loco proposueram, hoc est, de utilitate, quae accuratam horum librorum tractationem consecutura videatur. Nam et res per se clara et perspicua est;
et cum alii, tum nos ipsi saepe multa de utilitate eloquentiae dixi- 259
mus; et Aristoteles ipse sub principium huius libri in eam sententiam dicturus est pauca quidem, ut Menelaus Homericus, †) sed quibus nemo acer et intelligens existimator plura requirere debeat. Transeamus igitur ad inscriptionem, quae haec est: *Aristotelis de arte Rhetorica libri tres.* In qua nihil fere aliud notandum videtur, quam non frustra in ea artis nomen expressum esse. Plato enim, ut suo loco videbimus, Rhetoricam artis nomine indignam esse dixerat, eamque usu tantum quodam et exercitatione rationis experti contineri, et ut ipsius verba ponamus, *τριβὴν μόνον τινὰ καὶ ἐμπειρίαν ἄλογον εἶναι* tradiderat. ††) Quam opinionem ut statim a principio amoliretur †††) Aristoteles, ne qui forte Platonis auctoritate commoti nullam esse artem dicendi putarent, in ipso librorum suorum vestibulo artis nomen adscripsit. Vix puto esse quemquam hodie usque adeo imperitum, ut hos libros esse eos autumet,*) quos de arte Rhetorica ad Theo-

---

*) Q. Cicero de petit. cons. 9. §. 35. *si eum, qui tibi promiserit, audieris fucum, ut dicitur, facere velle.* Vid. Gronov. Not. in Terent. pag. 34. ed. meae. Fr.

**) Accepit hoc a Plauto, apud quem scorta dicuntur *diobolaria*, quae duobus obolis conciliari possunt, Poen. I. 2. 58. ubi cf. Taubm. Fr.

***) Vid. adn. pag. 140. R. Fr.

†) Iliad. III. 214. sq. Fr.

††) Cf. Mur. Opp. Tom. III. pag. 738. R.

†††) *Opinionem amoliri* licet non dixerit Cicero, non est tamen cur reiiciatur. Fr.

*) Multi nunc hoc verbo perperam utuntur tanquam idem significante quod *opinari*, *censere*, quum non sit aliud quam *affirmare*, *dicere*, nostr. *behaupten.* Cf. Heindorf. ad Horat. I. Serm. 3. vs. 45. De verbis quae sequuntur, *quasi praeteriens*, cf. adn. pag. 123. R. Fr.

decten Aristoteles scripsit: sed tamen quia scio fuisse qui ita crederent, quasi praeteriens monebo, alios esse: etenim tertio horum librorum *) libri ad Theodecten citantur. Nunc dicamus de eo, quod quarto loco posuimus, et videamus ecquid certo constituere possimus, hos libros Aristotelis esse. *Πάσχομεν γάρ τι καὶ ὑπὸ τῆς τῶν προσώπων δόξης*, ait Simplicius. Ne quis autem hoc frustra quaeri existimet, sciat, veterem hunc errorem esse, ut claris scriptoribus multa tribuantur, quae ab eis scripta non sunt. Sic Homero ipsi, scriptorum nostrorum antiquissimo, non desunt qui hymnos **) sive, ut Thucydides vocat, ***) prooemia falso tribui adfirment: etsi mihi quidem Thucydides omnem dubitationem tollere videtur, qui ea ut Homerica agnoscit. Sic quaedam Moschi et Bionis Theocrito vulgus adscribit. Sic Ara eius putatur esse, cum ex Luciano constet, eam esse Dositheі: †) et Securis, quam Hephaestio Simmiae Thebano ††) tribuit. Sic Phaedonem Platonis sunt qui Panaetii Stoici esse contendant. †††) Sic eiusdem Alcibiades secundus ab aliis ad Xenophontem refertur. *) Sic denique multa scripta veterum, aliorum
260 sunt, aliorum putantur. Contigit hoc interdum propter similitudinem nominum: ut cum Demetrii Alexandrini libellus elegantissimus de elocutione Demetrio Phalereo **) tributus est. Sic olim multae fabulae tribuebantur Plauto, quae Plautii cuiusdam erant. ***) Sic Anaximenis Lampsaceni liber de Rhetorica ad Alexandrum vulgo inter Aristotelea numeratur. †) Sic quidam ex veteribus non ab eodem Homero scriptam esse dicebant Odysseam, a quo Ilias scripta esset. Interdum propter similitudinem inscriptionum: ut cum Ethica scripsisset Aristoteles, scripsisset et Nicomachus, erant olim qui Nicomachi Ethica ad Aristotelem referrent. Sed praeter ceteros Aristotelis scripta senserunt hoc malum: idque propter eam caussam, quam mox audietis. Aristoteles moriens Theophrastum ut scholae, ita bibliothecae suae successorem reliquit: Theophrastus et suam et eam, quae Aristotelis fuerat, Neleo Scepsio, qui utramque in patriam asportavit. Huius heredes, homines imperiti et idiotae, libros illos negligenter ha-

---

*) cap. 9. extr. pag. Bekk. 1410. b. Fr.

**) Vide Epistolam nostram Crit. I. pag. 6.

***) III. 104. Fr.

†) *Dosiadis* scribere voluit. Vide Lucianum Lexiph. pag. 350. et Fabric. Bibl. Gr. Vol. II. pag. 447.

††) Immo *Rhodio*. Vid. Hephaest. Enchirid. pag. 31. ed. Pauw. Fr.

†††) Non satis considerate hoc dixit Muretus. Vid. Wyttenbach. ad Phaed. pag. 118. sqq. ed. Lips. et Schoellii libr. *Gesch. d. griech. Litt.* Vol. I. pag. 495. Fr.

*) Cf. supra adn. pag. 241. R. Fr.

**) Cf. Muret. Var. Lect. I. 16. pr. Fr.

***) Vid. Gell. NN. AA. III. 3. Fr.

†) Cf. Spalding. ad Quinctil. III. 4. 9. Coraci Syracusano tribuit Garnier. Vid. *Mémoires de l'Institut royal de France, classe d'histoire et de littérature ancienne*. Vol. II. pag. 44. Fr.

buerunt, ita ut multis admodum locis humore corrupti et a tineis exesi sint. Accidit, ut reges Asiae, conficiendarum bibliothecarum studio incensi, libros veteres undique conquirerent, magnaque praemia proponerent, si quis ad se aliquid Platonis aut Aristotelis aut similium attulisset. Ibi improbi homines, pecuniae cupiditate adducti, multa adfinxerunt Aristoteli, de quibus Aristoteles nunquam ne per somnium quidem cogitarat. Hanc historiam narrat Strabo lib. XIII. de situ orbis, narrat Athenaeus, narrat Plutarchus in Sylla. *) *Ἐγράφη δὲ πολλὰ βιβλία κατ᾽ ἐκεῖνον μάλιστα τὸν χρόνον*, ait Simplicius, *ὅτε πολλοὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς βιβλιοθήκας σπουδάζοντες, πολλοῦ χρυσίου τὰ ἀπεξενωμένα τῶν βιβλίων ὠνοῦντο.* Quatuor igitur argumentis praecipue *τὰ γνήσια* deprehendi solent: similitudine elocutionis; convenientia sententiarum; si item liber ille, de quo quaeritur, citetur in aliis *γνησίοις* aut in eo citentur alii, quos constet esse *γνησίους*, et si eum ex antiquis ii, qui de huiusmodi rebus iudicare poterant, pro Aristoteleo habuerunt.

Reliqua desiderantur. **)

CUM PERGERET IN EORUNDEM ARISTOTELIS LIBR. DE ARTE RHETORICA INTERPRETATIONE. 261

O R A T I O VIII.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. NOV.

M D L X X V I.

Non detinebo vos inanibus verbis. Neque enim id aut mea multorum iam annorum consuetudo fert, aut utilitatis vestrae ratio postulat. Licuerit olim adolescentiori ***) captare ac persequi communes locos, et eorum unum aliquem quotannis deligere, in quo comendo ac poliendo primus hic consumeretur dies. Tunc fortassis aetatem floridam floridum orationis genus non dedecebat: studioseque omnia conquirentem, quibus aures irritarentur, nemo

---

*) Strab. pag. 608. sq. Athen. I. pag. 3. A. Plut. Sull. cap. 26. Fr.

**) „Quae hic desunt“ inquit Thomasius „ea vel ex initialium verborum inspectione certum est expleri per sequens Mureti Prooemium in Rhetor. Aristotelis librum I.“ Vid. Tom. III. pag. 735. R. et cf. Lazer. Diatr. de Vit. et Scr. Muret. pag. 559. R. Fr.

***) Sic Cicero ad Fam. IX. 8. pr. *adolescentiorem* dixit novam Academiam. Fr.

culpabat.*) Mea nunc oportet mecum una canescat oratio: et ut corporis tardior motus effectus est, sic et ipsa**) gravior facta, amplius sibi iuveniliter exultandum non putet. Non omnibus aetatibus eadem conveniunt: neque quicquid virginem decuerat, matronam decet. Etiam anni tempestatibus sua cuique ceterarum dissimilis pulcritudo est. Verno tempore gemmea pratorum nemorumque viriditas, et rivorum decurrentium allisa et impacta molliter ad pellucentes lapillos argenti similis aquula pascit oculos; mulcet undique aures avium cantus; ab arboribus in novum se florem induentibus***) odores suavissimi afflantur; ad voluptatem atque oblectationem omnia dirigi eamque spectare unam videntur. Talis adolescentiae facies est. At posteaquam et fruges et arborum fetus aestivo calore percoctos ac torrefactos tepore suo mitigavit et ad maturitatem perduxit autumnus, longe alius arvorum, alius arborum aspectus est. Flavae segetes, lividae vites,
262 onustae opibus suis arbores; non corollae iam aut serta texuntur, sed teritur area, fluunt praela; horrea cellaeque complentur; ad utilitatem, non amplius ad voluptatem, omnia referuntur. Hic, in quo ego nunc sum, quasi autumnus quidam aetatis est, quod senectutis limen ac vestibulum Graeci poëtae vocant. Quo tempore, ut in rei familiaris administratione attentiores esse ad lucrum homines, omissis inanibus, solent: ita me in hac litterarum tractatione, quod mihi unicum patrimonium est, iis omnibus, quae ad pompam tantum atque ostentationem faciunt, amputatis ac circumcisis, fructuosa modo consectari decet. Itaque hodie non faciam id, quod multi me fortasse facturum putabant, ut aliquod mihi argumentum sumam, in quo disertus ac copiosus videri studeam; sed ea oratione mea complectar, quae, si dabitis operam, ut bene penitus animo combibatis ac comprehendatis, non minimam vobis utilitatem allatura esse confido. Quando enim Aristotelis de arte Rhetorica libros una evolvere exorsi, propter eam, quae quotannis aestate fieri solet, exercitationum nostrarum intermissionem diu iam ab eo evagati quasique peregrinati sumus, ne quid ea res nobis incommodi afferat, neve obstet, quo minus quae reliqua sunt facile a vobis percipi possint: revocabo ac repetam usque a capite omnia, quae usque huc duce ac magistro Aristotele didicimus, eorumque summam quandam conficiam, ut, cum vobis in memoriam redegero si quid effluxit, omniaque sub uno aspectu posuero, commodius cetera pertexantur. Principio igitur meministis dicere me, quatuor fuisse, quae Aristoteli de Rhetorica scripturo obiici posse viderentur. Primum, non satis dignam esse, quam talis tantusque Philosophus sibi docendam atque illustrandam sumeret: quippe quam usque eo contempsisset atque abiecisset

*) Cf. adn. pag. 142. R. De *fortassis* particula itidem dictum est pag. 71. R. Fr.

**) De verborum *et ipsa* ratione vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 698. et Hand. Tursellin. II. pag. 506. sq. Fr.

***) Cf. adn. pag. 62. R. Fr.

Plato, ut in Gorgia eam cum arte coquorum comparasset, easque inter se proportione respondere dixisset. *) Merito autem magna iam tum erat Platonis auctoritas. Sed cum idem ille Rhetorices exagitator Plato**) dialecticam summis laudibus affecisset, summo artificio fecit Aristoteles, ut in ipso operis sui vestibulo Rhetoricam non cum arte coquorum, ut ille dixerat, sed cum ea, quam ipse laudibus in caelum tulerat, quam fastigium omnium disciplinarum vocaverat, dialectica ex aequo conferendam ac comparandam esse contenderet, idque veris ac solidis argumentis doceret. 263
Deinde quia idem Plato Rhetoricam ab artium numero excluserat eamque usum modo quendam et exercitationem esse, artis ac rationis expertem, dixerat: ***) obiicere aliquis Aristoteli poterat, frustra eum in ea re certis praeceptionibus alliganda ac devincienda laborare, quae usu tantum quodam sine ulla certa ratione contineretur. Quam reprehensionem ita summus Philosophus a se amoliebatur, ut doceret, quaecunque ab hominibus ita fierent, ut alii temere ac fortuito, alii exercitatione et diligentia adhibita idem efficerent: iis in omnibus caussam notari observarique posse, cur ita eveniret; caussae autem, cur quidque fiat, †) cognitionem ac comprehensionem, et omnium et Platonis ipsius confessione proprium quiddam artis esse; ex quibus effici, aut artem iam esse Rhetoricam, aut certe, si quis in eam curam incumberet, facile ad artis formam posse revocari. Nam quod tertium adferri poterat, sive illa ars esset sive minus, satis multos illius doctores ac magistros extitisse, ut caussa non esset, cur hic noster actum agere et quae ab aliis toties decantata ac repetita erant, denuo reponere atque iterare vellet: id ipse ita refutabat, ut diceret, alios ante se omnes aut particulam modo quandam artis attigisse, aut etiam iis se in rebus exercuisse, quae nihil ad artem pertinerent; nervos ac robur ipsius artis aut modice delibasse aut penitus omisisse; alios igitur eam doctores requirere, aliis magistris indigere; operam in ea pertractanda ac perpolienda suam minime otiosam ac supervacaneam fore. Quarta accusatio longe omnium gravissima erat, nisi refutata esset. Erant enim qui dicerent, Rhetoricen non modo utilem non esse, sed etiam perniciosam ac pestiferam: ut eam qui docerent, nedum ††) praemio afficiendi, sed e civitatibus eiiciendi atque exterminandi viderentur. Hanc infamiam arti suae conflaverant Sophistae, cum profiterentur, arrogantibus sane verbis et invidiae plenis, docere se, quomodo caussa inferior dicendo superior fieri posset, †††) Sed Aristoteles et multis argumentis eam utilissimam esse hominum generi docuit, et

---

*) Cf. adn. pag. 259. R. Ceterum hic quoque mallem scripsisset *compararet — diceret*. Cf. adn. pag. 106. et 97. R. Fr.

**) Cicer. Orat. §. 42. *Plato — exagitator omnium rhetorum.* Fr.

***) Cf. pag. 259. R. Fr.

†) Immo *fieret*. Fr.

††) *Nedum* raro in primo membro, sed sic plerumque ponitur, ut antecedente negatione, vel expressa vel tacita, vim negandi magis augeat. Fr.

†††) Cf. adn. pag. R. 242. extr. Fr.

quae mala vulgo ex ea manare putarentur, ea non arti ipsi adscribenda esse, sed eorum improbitati, qui re per se bona et salutari ad homines in fraudem inducendos abuterentur. His perpurgatis accessit ad ipsius artis tractationem: ac primo loco docuit, falsum
264 esse, quod Plato a Gorgia dici fecerat, quodque multi postea, quanquam merito ab Aristotele reiectum ac repudiatum, secuti sunt, Rhetoricam esse aut artem aut facultatem persuadendi. Ut enim medicina non est ars sanandi, sed ars videndi omnia, quae apta et accommodata sunt ad sanitatem*) aut conservandam aut recuperandam: ita Rhetorica non est ars persuadendi, sed ars videndi atque excogitandi omnia, quae in quaque re valent ad faciendam fidem. Certe enim cuiusque artis finis**) est id, quod ita unaquaeque ars spectat, ut non progrediatur ulterius; sed ubi id praestitit, suo se munere perfunctam putet. Ut ergo medicus non ita se demum muneri suo satisfecisse arbitratur, si aegrotum sanaverit; sed cumulate quidquid a se requiri potest praestitisse, si ex artis suae praeceptis ea omnia adhibuerit, quae ad sanandum pertinebant: ita orator, etiamsi non semper persuadeat, dum tamen nihil omittat eorum, quae artificiose cogitari possunt ad persuadendum, finem arti suae propositum consecutus est. Nam quod postea quidam clari inprimis ac nobiles dicendi magistri***) finem oratoris esse dixerunt, persuadere; munus autem, dicere apposite ad persuadendum: in quaestione satis per se ad explicandum facili distinctionem minime necessariam quaesierunt. In omnibus enim artibus idem prorsus est officium artificis et finis artis. Sed nihil prohibet eum ipsum artis finem ad alium finem ulteriorem referri, †) ut constare potest ex iis, quae disputari solent principio libri primi Ethicorum. Neque unquam finis ita statuendus est, ut illius consecutio atque adeptio non sit in potestate nostra. Et hoc sequebantur Stoici in multo graviori disputatione, cum dicerent, finem hominis esse, non quidem consequi ea, quae secundum naturam essent: id enim non semper ab homine posse praestari: sed omnia facere, quae ad illorum consecutionem pertinerent. Quod quidem ita mordicus defendebant, ut dicerent, finem periti iaculatoris esse, non tam collineare, id est, eum locum, quem peteret, hasta aut iaculo attingere, quam omnia facere ad collineandum. Qua in re etsi deridentur a Cicerone ac Plutarcho, ††) non tamen fortassis tam ridicula est eorum opinio, quam primo aspectu videri potest. Sed Aristoteles, ut ad institutum nos referamus, Rhetoricam definiebat facultatem videndi, quid

*) Hoc vocab. saepius usurpatur de animi quam de corporis bona valetudine. Fr.

**) Cf. adn. pag. 61. R. Fr.

***) Cicero I. de Inv. 5. §. 6. Quinctilian. II. 15. 3. sqq. ubi cf. Spalding. §. 5. Fr.

†) Hac verbi *prohibere* structura usus etiam Cicero est, III. de Off. 11. §. 47. I. ad Fam. 9. §. 7. Cf. Zumpt. Gramm. Lat. §. 544. et quae supra pag. 73. R. diximus. Fr.

††) Tom. X. pag. 418. Reisk. Cic. III. de Fin. 6. extr. V. 7. extr. Fr.

in quaque re aptum esset ad persuadendum. Quam definitionem a M. Fabio *) parum considerate reprehensam, a nobis accurate 265 ac diligenter defensam esse meministis. Vis autem persuadendi tribus omnino in rebus sita est: ut bene de nobis opinetur auditor; ut ita commoveatur ipsius animus, quomodo expedit ad id, quod volumus, obtinendum; et ut nos id, quod persuadere volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur. Hoc postremum, quod alii omnes prope intactum reliquerant, Aristoteli primum ac praecipuum et solum ex tribus artis proprium videtur. Itaque de eo primum dicere ingressus est. Eorum igitur, quibus demonstramus id, quod volumus, duo genera sunt: unum eorum, quae arte pariuntur; alterum eorum, quae extrinsecus adferuntur. Leges enim et testimonia et quaestiones et iusiurandum et pacta non orator ipse fabricatur, neque ex caussae visceribus**) eruit; sed extrinsecus allata, artificiose tamen tractat, eisque, prout commodum est, robur aut addit aut detrahit. Rursus eorum, quae ipse artificio suo gignit quasique producit, bipertita distinctio est. Ut enim dialecticus duobus instrumentis utitur ad probandum, syllogismo et inductione: ita orator duobus, quae illis ex altera parte respondent, enthymemate et exemplo. Enthymema, oratorius syllogismus est: exemplum, oratoria inductio. Cum autem orator in necessariis rebus perraro versetur, sed in iis plerumque, de quibus deliberamus quaeque etiam aliter se habere possunt: fit, ut exemplum quidem sit inductio, enthymema autem syllogismus eiusmodi de rebus, quae nulla necessitate devinctae, sola probabilitate nituntur. Cumque necessaria ex necessariis, verisimilia ex verisimilibus concludantur ac colligantur; omninoque similia sint ea, quae concluduntur, eorum ex quibus conclusa sunt: efficitur, ut enthymemata paucissima ex necessariis, pleraque omnia***) ex verisimilibus ducantur atque eruantur. Ducuntur autem enthymemata ex iis, quae εἰκότα Graeci vocant, nos fortasse *consentanea* vocare possumus, et ex signis. Εἰκότα sunt generales quaedam sententiae de iis, quae ad vitam hominum pertinent, verae quidem illae plerumque, neque tamen semper ac necessario verae. Cuius generis sunt, senes parcos esse ac severos; adolescentes propensos ad libidinem: ingeniosos esse Athenienses; hebetes atque obtusos Scythas. Signorum autem alia nihil necessario concludunt, sed tamen habent aliquam speciem pro- 266 babilitatis, ut illud Aeneae apud Virgilium: †)

Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnes.

Non enim, si fallax Sino fuit et idem Graecus, satis argumenti est, cur putemus Graecos omnes esse fallaces; aut si quis eum,

*) II. 15. §. 13. sqq. Fr.

**) Cf. Cic. II. de Orat. 78. §. 318. *Haec autem in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt.* Fr.

***) Vid. adn. pag. 205. R. Fr.

†) Aen. II. 65. Fr.

qui crebro anhelet, ex eo colligat febrim habere. . Non enim soli id faciunt, quos febris tenet. Alia rem necessario demonstrant, ut si quis neget virginem esse eam, cui lac ex uberibus fluat. Priora illa communi nomine signa dicuntur: haec Aristoteles τεκμήρια, Cicero proprias notas vocat. Exemplum autem est, cum ex uno pluribusve similibus aliud item simile colligitur: ut, si intemperantia ac libido Tarquiniis, si Dionysio iuniori regnum ademit, credibile est, huius quoque, qui illos imitatur, eundem exitum fore. Secuta inde est enthymematum divisio, quod alia oratoria essent, alia certae alicuius artis aut facultatis propria. Oratoria sunt, quae ducuntur aut ex locis communibus aut ex iis formis, quae a rhetoribus traduntur. Singularum artium propria, quae ducuntur ex propriis principiis huius aut illius artis. Loci communes sunt, ex quibus nihilo magis in hac quam in qualibet alia arte argumenta depromi possunt: qualis est locus a maiori et a minori. Formae sunt generales quaedam enunciationes ad certum tantum aliquod genus accommodatae; ut in physicis: principia rerum esse contraria; omnem motionem in tempore fieri; levia sursum tendere, gravia deorsum. Haec oratoris non sunt, ut neque dialectici; sed ut dialecticus locos quosdam communes habet, ex quibus ad omnem quaestionem argumenta depromit, alios proprios singulorum problematum, in quibus versatur, ut ad genus, ad accidens, (utamur enim sane hac voce, quando aliam aeque commodam reperire non possumus,) ad proprium, ad finitionem aut confirmandam aut infirmandam: sic et orator quosdam locos habet communes omnium generum rhetoricos, alios uniuscuiusque generis proprios. Illos Aristoteles generis nomine locos, hos formas vocat: ac saepius tamen etiam de formis ipsis loquens, locorum nomine utitur. Eas igitur formas, id est, locos uniuscu-
267 iusque generis proprios, priore loco explicaturus, necesse habuit prius, quae quotque rhetorices genera essent, exponere. Sunt autem tria, ostentativum, (ita enim melius quam, ut alii,*) demonstrativum,) deliberativum et iudiciale. Deliberativum suasione et dissuasione; iudiciale accusatione et defensione; ostentativum laude ac vituperatione continetur. Deliberatio de futuris; iudicium de praeteritis instituitur; laus et vituperatio propria praesentium est. Fines proprii deliberationis, utile aut noxium; iudicii, aequum aut iniquum; laudis et vituperationis, honestas et turpitudo. Tenenda igitur est oratori copia quaedam communium sententiarum semper prompta ac parata, ex quibus argumenta ducat ad ostendendum, aliquid esse utile aut inutile, aequum aut iniquum, honestum aut turpe. Hac sunt, quas formas vocamus. Communes autem trium generum sunt loci, quibus confirmamus, fieri aliquid aut potuisse aut posse, aut contra; factum esse, aut factum non esse; fore, aut non fore; magnum aut parvum esse; idque tum simpliciter, tum

*) In his fuit Cicero quoque, qui τὸ ἐπιδεικτικὸν diceret *demonstrativum*. Cf. Tom. III. pag. 753. R. Quinctilian. III. 4. 12. sqq. Fr.

comparate. Atque haec tum communiter tenenda sunt, tum proprie ad unumquodque rhetorices genus accommodanda. His expositis, genus deliberativum tractare ingressus est, ut omnium praestantissimum et in quo ceteri ante ipsum minus elaborassent. Primum igitur ostendit, quo in genere rerum versetur omnis deliberatio: deinde autem omnes deliberationes publicas (eas enim praecipue spectabat) ad quinque praecipua capita revocavit. Aut enim deliberari de ratione conficiendae pecuniae, quod praecipuum est instrumentum rerum gerendarum, quaeque nisi publice suppetat, manca et mutila est omnis deliberatio; aut de bello et pace; aut de custodia regionis; aut de iis, quae importanda quaeque exportanda sunt; aut de legibus ferendis. His quinque capitibus omnis fere publica deliberatio continetur. Docuit igitur, quae ad unumquodque eorum oratori videnda essent. Quoniam autem omnis deliberatio refertur ad felicitatem aut ad partem aliquam felicitatis: idcirco de ea deque eius partibus varie ac copiose disseruit. Deinde, quia deliberatio non de fine ipso est, sed de iis, per quae ad finem pervenitur, id est de bonis et utilibus: longe plurimos locos tradidit, ex quibus sumeremus argumenta, quibus aliquid aut bonum atque utile aut etiam alio melius atque utilius esse ostenderemus. Idem postea, ne longior sim,*) in ostentativo et 268
in iudiciali genere praestitit: omniaque subtilissime persecutus est, ex quibus aliquid aut honestum aut turpe, aut honestius aut turpius, aut aequum aut iniquum, aut aequius aut iniquius esse colligi posset. At quoniam in iudiciis non argumentis tantum utimur, sed etiam legibus, testimoniis, conventionibus, quaestionibus, iureiurando nitimur; eaque omnia interdum a nobis faciunt, interdum etiam caussae nostrae inimica sunt: idcirco in extrema parte huius libri, quae nunc explicanda nobis est, docet, quomodo iis, quae tormentis expressa sunt, quomodo iuriiurando vim ac robur aut addere aut adimere debeamus. Utilia praecepta et cognitu digna et oratorum iurisconsultorumque communia. Quae cum absoluta erunt, sumam mihi oratiunculam aliquam Ciceronis, in qua usum aliquem horum praeceptorum videre possimus. Interea, (paucorum enim dierum futurum negotium est,) absolvam inceptam a me vestra caussa, auditores, Latinam interpretationem secundi horum librorum, eamque divulgabo: ne quis vestrum Graeci sermonis ignoratione a cognoscendis Aristotelis praeceptis absterreatur. Ac vobis quidem, adolescentes, utcunque satisfecisse me, neque meam hanc disputationem vobis aut iniucundam aut inutilem fuisse confido. His autem magnis ac praestantibus

*) Cf. adn. pag. 166. R. Cassius in epist. Ciceroni scripta (lib. XV. ad Fam. 19.) §. 4. extr. *Ne longior sim, vale.* Cicero ad Q. fratr. I. 1. §. 45. *ipse in scribendo sum saepe longior.* (ibid. §. 37. *quum nimis longus esse nolim.*) Et quamquam Cicero usurpat *ne longum sit, ne longum fiat* (pro quo Horatius Serm. I. 3. 137. II. 1. 57. dixit *ne longum faciam*); idem tamen V. de Fin. 6. §. 16. dixit: *Nihil opus est exemplis hoc facere longius.* Ex his apparere arbitror, in talibus comparativum (qui sua significatione ponitur) temere improbari. Fr.

viris, qui praesentia sua locum hunc cohonestare dignati, nihil ex me, quod gravitate atque amplitudine sua dignum esset, audire potuerunt: quam tandem referendae gratiae rationem inibimus? Pareamus potius Aristotelis praecepto, qui hoc ipso in libro de iis, quae supra vires sunt, ne cogitationem quidem suscipiendam monet: et multo plus eis nos debere confessi, quam exsolvere ulla ratione possimus, hoc saltem eis referamus, ne eos a gravioribus negotiis, quae honoris nostri gratia omiserunt, avocatos diutius retineamus.

---

269 EXPLICATURUS LIBROS ARISTOTELIS DE REPUBLICA.

O R A T I O IX.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR.

M D L X X V I I.

In rebus humanis nihil esse mente ac ratione praestantius, nihil divinius, summo semper consensu sapientissimi homines iudicarunt. Quin etiam veterum nonnulli cum expressam in ea divinitatis imaginem cernerent, neque tantum ingenii acumine valerent, ut exemplar ipsum et id quod ex eo ductum quasique effictum esset, discernere ac diiudicare possent, mentes nostras ex divina mente delibatas ac decerptas *) ipsiusque rerum omnium opificis Dei particulas quasdam esse dixerunt. At illi quidem et de hominibus nimis elate ac superbe et de Deo parum pie religioseque senserunt: qui et homines Deo exaequare conarentur et non intelligerent, ista distractio et dilaceratio **) quantopere aliena esset a natura omnium longe simplicissima maximeque una; neque viderent, quantam in se impietatem susciperent, qui si stultitiam suam pertinaciter tueri vellent, necesse haberent fateri, partem aliquam Dei interdum et vitiorum maculis contaminari et apud inferos poenas luere ab ipsomet Deo improbitati et nequitiae constitutas. ***) Quae ut cogitare summae amentiae atque impietatis foret, ita illud sine ulla dubitatione verissimum est, admirabilem quandam esse humanae mentis praestantiam: neque in iis omnibus, quae infra lunam sunt, mente ac ratione superius quidquam posse reperiri. Ea genus humanum cetera animalia superat, eaque illis

---

*) Cf. Cic. de Senect. 21. §. 78. et adn. Gernhard. Fr.

**) Rarum hoc substantivum est; usitatius simplex *laceratio*. Fr.

***) Cf. Cic. I. de N. D. 11. §. 27. extr. Fr.

omnibus praeest, quamvis aliis rebus ab eorum plerisque supe-
retur. Vincit hominem celeritate cervus, taurus robore, utroque
leo, neque quisquam nostrum aut visu lynceas aequaverit aut talpas
auditu aut odoratu canes. Neque tamen haec obstant, quo minus
et has et alias animantes in potestatem nostram perducamus,
earumque vel carnibus vescamur vel corio tegamur, vel eis ad va- 270
ria ministeria utamur. Leones ipsos multi ad currum iunxerunt,
quidam etiam eis tanquam mulis clitellariis ad onera convehenda
usi esse dicuntur. Neque tantum armatas cornibus, dentibus,
ungulis feras e speluncis et latibulis suis extrahimus, sed maria
ipsa scrutamur, sed *) elatas pennis in sublime volucres conse-
quimur tamen et configimus, aut aliis artibus captas famulari **)
cogimus aut voluptati aut utilitatibus nostris. Tanta vis ac po-
testas mentis est: tantum in cetera omnia imperium rationi ac con-
silio a natura tributum est. Quin etiam ex omni hominum numero,
qui mente ac consilio ceteris antecelluerunt, ***) iis in omni ae-
tate rerum summa permissa est, iis habenae concreditae, iis tra-
dita gubernacula, ii supra ceteros quasi Deorum loco habiti; ii
semper imperium in alios multo robustiores ac potentiores, ne
ipsis quidem, dummodo ita esse crederent, repugnantibus, sed se
etiam ultro subiicientibus, exercuerunt. Lycurgum quidem, cum
ingrederetur templum Apollinis Delphici, sacerdos, quae ei
templo praeerat, versibus quibusdam affata esse traditur, quibus
ambigere se dicebat, Deumne illum an hominem appellaret, et eo
tamen inclinare ac propendere, ut Deum potius quam hominem esse
arbitraretur. †) Neque tamen aut ipse inter Lacedaemonios, aut
inter Athenienses Solon, aut inter Locrenses Zaleucus, aut eorum

---

*) Similiter *sed* particulam repetit Cicero II. de Fin. 14. §. 45. extr. *ut ad Archytam scripsit Plato: non sibi se soli natum meminerit, sed patriae, sed suis.* Plin. I. epist. 12. extr. *Proinde adhibe solatia mihi: non haec*, senex erat, infirmus erat: *haec enim novi; sed nova aliqua, sed magna, quae audierim nunquam, legerim nunquam.* Alia exempla vid. apud Drakenborch. ad Liv. III. 11. §. 2. ubi idem doctissimus interpres: „Locutionis hoc genus“ inquit „elegans est et probum, atque ab Livio et aliis non raro usurpatum.“ Quo minus audiendi sunt, qui hanc dicendi rationem solis poetis usitatam fuisse existimant; et recte scripsit Eichstadius: *Etiam vobis praemia sunt non corporis virium et agilitatis, sed ingenii, sed studiorum, sed progressuum in litteris factorum publice proposita.* Nec vero mihi non placet, quod apud Muret. supra pag. 125. R. legitur: *sed fratres suos, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes uno verbo — populos obtulit.* Quamquam enim nullum ex vetere scriptore exemplum proferre possum, ubi ter aut saepius repetita sit haec particula, non tamen alienum est huc referre Ciceronis locum ex Lael. §. 49. *Quid enim tam absurdum quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut aedificio, ut vestitu cultuque corporis.* it. de Rep. III. 25. *Sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia civibus sociisque praesunt, ut corporibus animus; domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, id est sapientia, eiusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras.* Cf. III. de N. D. 16. §. 40. Fr.

**) Hoc verbum apud Ciceronem non legitur nisi semel, III. de Rep. 25. ubi cf. Moser. Fr.

***) Haec perfecti forma veteribus aeque inusitata fuisse quam *praecellui* videtur; neque *excellui* apud alios scriptores reperitur nisi apud Grammaticos et Gellium XX. AA. XIV. 3. *in quibus illi duo omnium iudicio excelluerunt.* Fr.

†) Vid. Plutarch. in Lycurgo cap. 5. et inprimis Herodot. I. 65. Fr.

quisquam, qui civibus suis leges tulisse memorantur, viribus corporis inter suos excelluerunt, sed vi mentis ac consilii illam sibi tantam auctoritatem potentiamque pepererunt. Est hic admirabilis rerum ordo a praepotente Deo constitutus, ut quae praestantiora sunt, imperent, quae deteriora, serviant. Praestant autem animata inanimis, sentientia non sentientibus, mente praedita mente carentibus, et ex iis ipsis, quae mente praedita sunt, ut cuiusque mens perfectior est, ita in sui generis alia aeterna quadam et immutabili naturae ipsius lege dominatur. Uniuscuiusque autem rei perfectio est sua cuiusque virtus. Quare et quae virtus propria est mentis humanae, eadem illius perfectio atque absolutio est. Quam igitur humanae mentis virtutem esse dicemus, aut quam illius reperiendae rationem inibimus? Nempe si oculi virtutem quaereremus, constitueremus ante omnia, quodnam esset
271 proprium opus oculi, quod munus, quae functio: quo semel posito ac constituto, tum deinde, quae oculi affectio caussa esset, ut oculus optime suo munere fungeretur; eam affectionem virtutem esse oculi diceremus. Mentis opus est videre, cernere, intelligere, caussarum et eorum quae fiunt ex caussis, ordinem ac connexionem intueri. Sed eorum, quae mente cernuntur, tria genera sunt: unum eorum, quorum cognitione et intelligentia ita pascimur, ut in ea conquiescamus neque spectemus alio; alterum eorum, quae ad actionem; tertium eorum, quae ad molitionem alicuius operis effectionemque referuntur. Primi generis sunt, quae de primo rerum ortu ac principiis, de corporibus caelestibus, de causis imbrium, ventorum, grandinum eiusdemque generis aliis a philosophis disputantur. Ad actionem pertinent, quae de instituenda vita conformandisque moribus, de omni genere officii, de virtutibus denique ac vitiis disseruntur; ad operum autem effectionem, quae fabrorum, architectorum, fusorum, pictorum, statuariorum et talium opificum praeceptis continentur. Sed qui se homines sublimium et abditarum rerum tractationi dediderunt, omnemque vim ingenii ad earum pervestigationem contulerunt, eos admirantur quidem ceteri ut magnos et sapientes viros, neque tamen se propterea illis regendos gubernandosque permittunt. Neque quisquam ex omni memoria reperietur, ad quem cives sui, quod eximius geometra esset aut astrologus aut physicus, imperium detulisse dicuntur. Multoque minus artificibus habetur is honos, qui quamlibet in suo genere excellant, si tamen nihil aliud habeant, quod in censum deferant, in sordidissima civitatis parte numerantur. Ac saepe opera potius miramur quam artifices ipsos, ut Doryphorum quam Polycletum, Iovem Olympium quam Phidiam. Sciteque et sapienter Plutarchus, *Si quis*, inquit, *honeste ac liberaliter educatus adolescens aut tabulam aut signum egregii operis inspiciat, mirabitur ille quidem et commendabit operis elegantiam, sed nunquam tamen illius pictoris aut statuarii, cuius id opus esse dicitur, similem esse se optabit. At si aliquam Demosthenis orationem aut aliquem Platonis dialogum legat, mul-*

*toque magis, si Cimonis, Miltiadis, Themistoclis res gestas au-
diat, non tantum admirabitur talium operum pulcritudinem, sed
omnibus votis optabit, se eorum, qui illa scripserunt gesseruntve,* 272
quam simillimum esse. *) Quod si et aliqua mentis virtus est,
quae hominem efficit aptum ad imperandum, et ea laus neque iis,
quae in sublimium rerum tractatione ita defixae sunt, ut se nun-
quam ad haec inferiora demittant, neque iis, quae in opere fa-
ciendo occupatae, tribui potest: restat, ut prudentiae, quae actio-
nes hominum dirigit, rerum humanarum rectio ac procuratio de-
beatur. Recte igitur principes philosophorum, Plato et Aristote-
les, prudentiam imperantum propriam esse dixerunt. **) Sed pru-
dentiae tripertita vis est. Alia enim eius praecepta docet, quo-
modo quis vitam suam privatim instituere debeat; alia ad rationem
administrandae rei familiaris pertinet; alia ad regendas ac tempe-
randas civitates. Haec autem ad unum eundemque finem omnia
diriguntur, id est, ad felicitatem. Sed interdum agitur de feli
citate unius hominis; interdum quomodo id ipsum bonum toti fa-
miliae comparetur; interdum quomodo civitati. Semper autem
partes referuntur ad totum: neque aliam ob caussam bene esse
huic aut illi parti cupimus, quam ut bene sit etiam toti. Totum
enim parte aliqua carere potest: at toto sublato una interire par-
tes omnes necesse est. Ex quo fit, ut singulorum felicitas re-
feratur ad felicitatem totius familiae: familiarum ad felicitatem
totius civitatis. Quam enim rationem habet unus ex familia ad
familiam, eandem habet familia ad civitatem. Quanto igitur uni-
versae civitatis bonum unius aut civis aut familiae bono superius
est, tanto Politice, (ita enim eam Graeco quidem, sed quod iam
pridem ius togae impetravit, vocabulo nominant,) ceteris pru-
dentiae partibus antecellit. Ac libros quidem Ethicorum Aristote-
lis ad Nicomachum, quibus ea, quae ad singulos pertinent, eru-
ditissime et copiosissime explicata continentur, interpretari coepi
hac ipsa in schola quatuordecim abhinc annis: iuvatque me memo-
ria repetere tempus illud, cum tanti ad me concursus fierent, quanti
multis annis antea ad neminem facti erant; cum tanta quotidie mul-
titudo conflueret, ut eam locus ipse vix caperet: eaque non ado-
lescentium modo discendi cupidorum, (quorum nonnulli multo facti
meliores magistro, quae tunc ex me discebant, ipsi hodie alios
docent; nonnulli etiam ad magnas reipublicae partes admoti, quae
tunc audiebant, ea nunc re ac factis exsequuntur,) sed et senum 273
primae auctoritatis summaeque eruditionis, qui et praesentia sua
cohonestabant disputationes meas, et exemplo suo iuvenum ani-
mos ad honestarum artium studium excitabant. Neque haec glo-
riandi caussa dico; sed quod magno cum animi mei dolore vi-

---

*) Haec omnia ubi dixerit Plutarchus, mihi quidem ex eius operibus nullus locus in promptu est; verumtamen non dubito quin Muretus aliquanto liberius, quod non raro facit et facere alii quoque oratores solent, alienis usus h. l. reddiderit illa, quae apud Plutarchum in prooemio Periclis reperiuntur. Fr.

**) Cf. adn. pag. 345. R. Fr.

deam,*) quantopere conversa ac commutata sit rerum facies, cum
ita refrixerit ac relanguerit in hac quidem urbe impetus hominum
ad haec studia, ut, nisi Deus labentibus et ad interitum vergen-
tibus litteris opis aliquid attulerit, summa omnium bonarum artium
ignoratio brevi tempore consecutura videatur. Quid enim est,**)
cur quisquam meliora sperare, aut cur non etiam graviora metuere
debeat? Negligitur lingua Latina, quae patrum ac nostra etiam
memoria ita florebat, ut nusquam propemodum homines nisi Romae
bene Latine aut loqui aut scribere putarentur. Graeca, cuius
discendae caussa vir sempiterna laude dignissimus, Petrus Bem-
bus, cum adhuc adolescens esset, in Siciliam profectus est, quod
ibi meliores illius magistros esse audierat: cum multi illis tem-
poribus eadem de caussa usque in Graeciam proficiscerentur;
cuius in hac urbe conservandae aut potius conserendae gratia
Leo X. (cuius nomen apud omnes litterarum amantes in perpetua
veneratione esse debet,) ex ultima Graecia accersivit huc homi-
nes eruditissimos et lectam ingeniosorum adolescentum manum:
Graeca, inquam, lingua, omnis elegantiae magistra, omnium in-
genuarum ac liberalium artium parens, altrix, conservatrix, ita
iam iacet ac sordet, ut, qui eam docent, soli prope in scholis
relinquantur. Stulti adolescentes, Latinae linguae vix primis ele-
mentis utcunque perceptis, Graeca ne salutata quidem aut statim
valere iussa, ad iuris prudentiam aut ad medendi artem properant,
illic tantum gloriae, illic divitiarum certissimam spem propositam di-
ctitantes. Stultiores liberis patres ultro adiuvant praeproperam et
inconsultam filiorum cupiditatem, quasi verentes, ne quando penuria
sit in civitate hominum, qui aut lites aut morbos serant et aut aegro-
tos remediis aut formulis ac cantionibus patrimonia iugulent. Oppu-
gnantur interea litterae a non unius generis hostibus: quorum alii
aperto Marte eas insectantur; alii cuniculis, cum aliud agere se si-
mulent, earum extinctionem ac disperditionem moliuntur.***) Sed
omittam haec, quae nullius oratione satis dolenter deplorari
queunt: referamque me ad propositum, a quo me rei ad vos, ado-
274 lescentes, maxime pertinentis recordatio longius fortasse, quam
par erat, abduxit. Interpretatus sum, ut dixi, iam pridem libros

---

*) Coniunctivum cur hic definito modo praetulerit, exputare non possum. Fr.

**) Haec legenti mihi in mentem veniunt, quae abhinc annos fere duodecim de *enim* similiumque particularum collocatione disputavi in adn. ad Quinctilian. X. 1. §. 78. Cf. Ellendt. ad Brut. §. 181. Orell. ad Orat. §. 2. pag. 1. ed. min. ubi vir prudentissimus recte ait ,, inanem insumi operam in transponendas particulas *enim*, *autem*, *etiam* ac similes, item in eiiciendum et inserendum verbum substantivum, nisi ubi optimi quique Codd. mutationem vulgatae suadeant.“ Fr.

***) Cicer. or. agrar. I. cap. 1. pr. *Quae res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur.* Substantivum *disperditio* legitur apud eundem Philipp. III. 12. *quid hic victor non audebit, qui — cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum et ad disperditionem urbis venire conatus?* cuius tamen loci non satis certa scriptura est. Cod. Vatican. et Colon. Graevii dant *dispersionem*, quod ipsum voc. quum non magis Tullianum sit quam *dispersus* (nam IX. ad Att. ep. 9. §. 2. nunc legitur *discessu enim illor.*) neque idoneum sensum praebeat, Lambini coniectura *ad direptionem urbis* mihi quoque satis probatur. Fr.

Ethicorum: nunc autem libros Politicorum, qui cum illis continuati ac connexi sunt, quantum vires meae ferent, illustrare, vobisque ad eos intelligendos quasi facem praeferre decrevi. In eis summus Philosophus ea quidem, quae ad rationem rei domesticae pertinent, modice delibavit; quae autem ad rempub., uberrime ac copiosissime persecutus est. Summam totius operis breviter, ut soleo, exponere in animo erat: sed ut diei tempus est, si vos diutius detinere perrexero, obstrepetis. In crastinum igitur differam, iamque finem dicendi faciam, si prius quaedam, quae praetermittere non possum, quanta maxima potero brevitate perstrinxero. Deum hominesque testor, auditores, me omnia sedulo facere, neque labori ac vigiliis parcere, neque interdum ipsius valetudinis rationem habere, ut vestris utilitatibus serviam. Voculas hominum aut malevolorum aut quid dicant non satis intelligentium, qui meam docendi rationem calumniantur, vellentque me tempus consumere in quibusdam puerilibus ineptiis, quibus trivialium ludimagistrorum scholae assidue personant, facile contemno. *Τὸ γὰρ εὖ μετ᾽ ἐμοῦ*, ait nescio quis apud Aristophanem. *) Et habeo non subscriptores atque adstipulatores, sed auctores potius huius sententiae meae eos viros, quorum auctoritate tutus totum istud sermonum genus non extimesco. Propono vobis gravissimorum scriptorum libros utilissimos et aptissimos ad veram et solidam laudem eloquentiae comparandam. In eis tractandis et explicandis ita versor: nolo quidquam *φορτικώτερον* dicere: sed ita certe, ut de toto isto allatratorum**) genere dicere audeam:

*Μωμήσεταί τις θᾶσσον ἢ μιμήσεται.****)*

Qui libros Rhetoricorum ad Herennium aut aliquam Ciceronis orationem exponere et in generibus ac statibus caussarum et in figuris ac tropis indicandis *μειρακιεύεσθαι* possint, nunquam vobis defuturi sunt: qui ea praestare, quae nos aut praestamus aut praestare conamur, non semper adfuturi. Ego, ne quid, quod mearum partium sit, a me desiderari possit, operam dabo. Vos cogitate id, quod apud Hippocratem †) scriptum est: non satis esse ad morbos sanandos, si medicus recte ac diligenter munus suum obeat, nisi et ab aegroto ipso et ab eis, qui ei adsident, communi opera ac diligentia medici conatus adiuventur.

---

*) Acharn. 661. Br. Fr.

**) Qui ante Muretum hoc substantivo usus sit, equidem novi neminem. Habetur tamen *latrator*, apud Sidon. ep. I. 3. etiam *oblatrator*, *oblatratrix* apud Plaut. Mil. glor. III. 1. 86. De verbo ipso *allatrandi* bene exposuit Bentleius ad Horat. Serm. II. 1. 85. Fr.

***) Vid. Plutarch. de glor. Athen. pag. 346. (Rsk. Tom. VII. pag. 362.) et Harduin. ad Plin. H. N. lib. XXXV. 9. §. 36, 2. Fr.

†) Aphorism. 1. Tom. III. pag. 706. ed. Kuehn. *δεῖ δὲ οὐ μόνον ἑωυτὸν μαρέχειν τὰ δέοντα ποιεῦντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα καὶ τοὺς παρεόντας καὶ τὰ ἔξωθεν.* Fr.

275 INTERPRETATURUS C. SALLUSTIUM DE CATILINAE CONIURATIONE.

ORATIO X.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXVII.

Advenit tandem illud vobis quoque, ut opinor, auditores, sed mihi certe exoptatissimum tempus, quo diu iam intermissas exercitationes nostras et studia, haud facile dixerim honestatis an suavitatis pleniora, repetamus. Iuvat hanc mihi circumfusam, incensam ac flagrantem siti bonarum artium, cupidam verae ac solidae laudis et gloriae, ore ipso atque oculis omnia me summa sperare de alacritate et industria sua iubentem lectissimorum adolescentum coronam intueri; iuvat adspici; iuvat audiri; iuvat in talibus ingeniis excolendis quidquid ingravescens aetas virium reliquerit,*) collocare. An agricolae cum teneras arbores a se cultas ad iustam sese proceritatem paullatim attollentes vident, efferuntur gaudio; pastoris pectus, gregis sibi commissi laetitiam ac fecunditatem intuentis, tacita voluptate perfunditur; qui alumnos suos vigentes ac florentes adspiciunt, afficiuntur intimis sensibus et iuventutem illorum suam quodammodo iuventutem esse ducentes, excussa senectute recalescunt: ego, adolescentes optimi, e vestro in litteris profectu ac progressu non idem mihi usu venire fatear? Neque mihi sane dubium est, quin plerisque vestrum quadrimestre illud tempus, quod nobis quotannis, ex vetere instituto, solutum ac liberum conceditur, iusto longius visum sit: iis nimirum, quibus amor virtutis ac litterarum in visceribus ac medullis defixus insedit,**) quibus cor saucium est caelestis illius Cupidinis sagitta,

Quos tetigit iactu certus ad ossa Deus:

---

*) „Imo *reliquit*“ inquit Kirchhofius in praefat. ad Muret. oratt. pag. XI. „Nam *quidquid* per se coniunctivum non requirit, qui aliunde hic quidem pendere non potest. Indicativum modum ipse Muretus usurpavit pag. (R.) 21. et pag. 351.“ Fr.

**) Cicer. IV. Tusc. 10. §. 24. *quum autem hic ferror — inveteraverit et tamquam in venis medullisque insederit, tum exsistit* etc. Fr.

ut Umber poëta*) loquitur. Quam saepe eorum unumquemque 276
credibile est secum in animo Horatiana**) illa reputasse:

Ut nox longa, quibus mentitur amica, diesque
Longa videtur opus debentibus; ut piger annus
Pupillis, quos dura premit custodia matrum:
Sic mihi tarda fluunt ingrataque tempora, quae spem
Consiliumque morantur agendi gnaviter.

Macti este animo ac virtute, iuvenes, quibuscunque saepe in mentem ista venerunt; quibus iucunda industria est, odiosa cessatio; quibus labori quies est, labor quieti; qui tum denique vita ac spiritu frui vobis videmini, cum in litteris tempus omne consumitis; qui eo estis animorum ardore, ut in illa directa et ardua, ut ait Hesiodus,***) ad virtutem via nusquam strigare, nusquam interiungere, sed eam uno tempore †) ac spiritu totam, si fieri posset, exhaurire ac superare cuperetis. Hac via veteres illi, quos admiramur ac suspicimus, sapientiae proceres vulgo sese exemerunt; hac se supra ceteros mortales extulerunt; hac gradientes non modo floruerunt inter aequales suos, sed in omnem posteritatem nomen sibi ac decus immortale pepererunt. Cuius autem ignaviae fuerit, eos quidem, ut magnos quosdam ac praestantes viros, laudare ac depraedicare: ††) et tamen torpere ac marcescere otio malle, quam ut eorum similes evadamus, operam dare? Non est eiusdem animi industriam laudare et otium amplecti; non serio laudat, qui non et concupiscit; non ex animo admiratur, qui non et imitatur. At bene, quod ex isto numero multi non otiosi veterum laudatores, sed strenui potius imitatores, non tam ad praeclara studia cohortandi estis, quam exemplo vestro excitare ipsi alios ac cohortari potestis. Itaque pro certo habeo, totum id tempus, quo nobis huc per calores convenire non licuit, non tamen a vobis languori ac desidiae datum, sed, quatenus licuit, earum ipsarum artium, quarum amore flagratis, umbratili ac domestica exercitatione traductum. Sic agricolae, ubi tempestates malae sunt, cum opus fieri non potest, sub tecto tamen quod agant reperiunt, ac ne ipsos quidem festos dies sibi prorsus 277
inutiles effluere †††) patiuntur. Sic milites, ubi eos horrifer aqui-

*) Propertius II. 34. 60. Fr.

**) Epist. I. 1. 20. sqq. Fr.

***) Opp. et DD. 290. sqq. loco notissimo. Fr.

†) Scripsisse videtur *uno tenore*. Matthiae. — Hoc Livius plus semel usurpavit; cf. Rupert. ad lib. V. cap. 5. Cicero Orat. §. 21. dixit *uno tenore, ut aiunt*. De vv. *strigare* et *interiungere*, quae antecedunt, cf. Mur. Tom. III. pag. 42. et 64. R. Fr.

††) Compositum *depraedicare* inauditum Latinis est. Vide Cellar. Cur. Post. pag. 335. Erasmum primum hoc verbo usum esse, putat Moneta ad Menag. Tom. III. pag. 387. (ed. Amst.) D. R. — Vid. Wolf. Anal. Tom. I. pag. 490. Nolten. pag. 498. Friedemann.

†††) Recte h. l. positum est hoc verbum; et sic Cicero quoque usurpat. Nam illud tempus recte dicitur *effluxisse*, quod negligenti tibi et nihil agenti transiit atque *periit*. Cf. supra adn. pag. 214. R. Fr.

lonis stridor *) in hiberna compulsos bellicis muneribus avocavit, quotidie tamen aut cursu aut saltu aut ad palum exercentur, aut fictis inter se praeliorum imaginibus dimicant, aut gladios acuunt, aut arma poliunt, quae denique in bello usui futura sunt, ea omnia in pace meditantur. Quod ego ut mihi de vobis polliceri audeo, ita vobis de me plane confirmare possum. Neque enim mihi minus otiosa ulla pars anni fuit, quam quae ad quietem concessa videbatur. Libuit mihi istorum potentum consuetudinem imitari et tentare, num, quas illis aestatis tempore voluptates divitiarum suarum magnitudo praestat, easdem mihi in re curta ac tenui studia mea suppeditare possent. Igitur ut illi ea tempestate anni montosa et altiora loca et saltuum ac nemorum opacitatem consectantur: sic et ego Heliconios colles et avia Pieridum loca **) peragrans, aestum ambitionis avaritiaeque vitabam. Ut illi ad fontium aut fluminum capita strati, cantibus avicularum animum oblectant: sic et ego ad illos sacros et vulgo ignotos fontes, ex quibus omnis elegantia omnisque humanitas in vitam hominum fluxit, molliter compositus, ex illo ambrosio veterum poëtarum cantu incredibilem animi voluptatem hauriebam. Ut illi venatu aucupiove intenti praedas agunt, quibus mensam instructiorem faciant: sic et ego quibus mentem instruerem, e sapientissimorum hominum monumentis quotidie aucupabar. O studia nostra, auditores, non utilia tantum ac fructuosa, sed dulcia etiam ac delicata! Persarum reges, qui ut opibus ac divitiis affluebant, ita luxu ac deliciis diffluebant, voluptatis caussa ita dividebant annum, ut hyemem Babylone vel Susis, in Media aestatem agerent. Quidni studia nostra eandem nobis honeste luxuriandi facultatem ac copiam praebeant? *Ex meo propinquo rure*, ait Terentianus Laches, ***) *hoc capio commodi:*

Neque agri neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi satias coepit fieri, commuto locum.

Idem in studiis licet. Gravi et severa Philosophorum lectione defessus animus est? Poëticorum lusuum, involuta fabellis et con-
278 dita omnibus leporibus sapientiae praecepta continentium, amoe-
nitate recreetur. Solidius aliquod et succi plenius cibi genus requirit? Ex illo copiosissimo ac locupletissimo veterum Oratorum penore omnia non pascendis modo, sed etiam saginandis animis apta depromat. Ingurgitet se in historiam veterem; omnem superioris aevi memoriam mente ac cogitatione perlustret; indulgeat arbitratu suo illi voluptati, quae infinita et insatiabilis ex antiquitatis cognitione percipitur. Aliarum voluptatum habendus modus est, huic nimis indulgeri non potest. Atque equidem, auditores, quoniam humanus animus varietate capitur, omniumque prope rerum, ut ait Euripides, iucunda mutatio est, †) decrevi hoc anno

*) Mutuatus haec verba videtur a vetere poeta apud Cic. I. Tusc. 28. Fr.

**) E Lucretio I. 925. IV. 1. Matthiae. — De vv. *venatu aucupiove intenti*, quae mox ponuntur, cf. Kritz. ad Sallust. Cat. 2. §. 9. Fr.

***) Eunuch. V. 5. pr. Fr.

†) *Μεταβολὴ πάντων γλυκύ.* Eurip. Orest. 234. Musgr. Matthiae. —

aliquid vobis huius suavitatis impertiri,*) et intermissa paullisper philosophiae severitate, nobilissimi inter Latinos historiarum scriptoris lectione vos pascere. Quod consilium tum denique sine ulla dubitatione probabitis, cum, ex quo fonte manaverit, intelligetis. Superioribus diebus cum ad illud non amplissimi tantum ordinis, sed huius aetatis singulare lumen ac decus, Gulielmum Sirletum Cardinalem venissem, coepit ille me, ut solet, de studiis meis humanissime interrogare. Cui cum pauca pro tempore respondissem, procedente sermone, quaesiit etiam ex me, quid vobis hoc anno proponere atque explicare meditarer? Respondi, me in ipsius potestate et semper fuisse et semper fore; et hac quoque in re totum ex ipsius nutu atque auctoritate pendere; atque id demum mihi factu optimum atque utilissimum visum iri, quod ipso auctore et tanquam auspice gereretur. Tum ille, *Quando* inquit, *superioris anni curriculum in Aristotelis Politicis consumpsisti, non alienum fuerit hoc anno aliquid paullo levioris operae assumere. Nam neque omnes ii, quorum te commodis servire oportet, capaces sunt tam arduarum disputationum; et a plerisque impetrari non potest, ut Graecas litteras ament; et sunt, qui anni principio ad dimidiatos libros, tamquam ad delibatas ab aliis ac prope semesas epulas, non libenter accedant. Quare auctor tibi sum, ut aliquem historicum sumas: ac, si me audis, non alium potius quam Sallustium. Nam et egregie Latine loquitur, et gravis ac densus est et civilis sapientiae plenus, et quod tu quanti facias scio, Thucydideus: et, ut exiguus liber est, paucis illum mensibus totum explicare facile poteris. Ego vero*, inquam, *li-* 279
bentissime parebo auctoritati tuae neque unquam committam, ut quacunque de re sententiam tuam cognovero, de ea mihi amplius quaerendum ac dubitandum putem. Quod igitur faustum felixque sit, de summi in omni genere laudandarum artium**) viri et nostrum omnium amantissimi sententia, evolvemus et excutiemus una hoc anno, auditores, Sallustium, hoc est eum scriptorem, cui antiquitas historiae Romanae detulit principatum. Ad quem cognoscendum, si vos parem meae industriam ac diligentiam adferetis, magnam vim ex eius scriptis, cum Deo volente, et eloquentiae et sapientiae praeceptorum colligemus. Sed in primis pauca quaedam de historia in genere,†) pauca de Sallustio di-

---

Cf. Aristot. Rhet. I. 11. med. Bene Muretus omnium *prope* rerum iucundam mutationem esse dixit; neque enim semper vera est Euripidis sententia. Cf. Porson. ad Or. 228. Fr.

*) Activam huius verbi formam licet praetulisse credam Ciceronem, non est tamen cur reiiciatur deponens. Cf. quae scripsi in Commentar. in orat. pro Sulla pag. 29. et loco ex or. pro Arch. istic commemorato adde pro leg. Manil. §. 20. ubi itidem non pauci libri deponentis formae patrocinium praestant. Fr.

**) Cf. adn. pag. 202. R. Fr.

†) Saepissime in libris recentiorum legas *in genere*, *generaliter* et *specialis*, *in specie*, *specialiter*, *specialim*, quae omnia vitari possunt, ut veterum plerique et quos maxime imitandos censemus plerumque vitaverunt. Longum est singula persequi, et otium nobis fecit Grysarius, quem vide in Antibarb. pag. 299. accurate et perspicue de his disputantem. Fr.

cam, quae instituto nostro non inutiliter praefulciantur ac praemuniantur. Ac de historia quidem haec: primum quid sit historia; deinde quam pulcra, quam iucunda quamque utilis sit historiarum cognitio; tum quae sint historiae leges; postremo in historiarum lectione versantibus quae potissimum observanda sint, et quomodo in ea re a plerisque peccetur. Cornificius, seu quis alius est, qui scripsit libros Rhetoricorum ad Herennium,*) itemque Cicero ipse libro primo de Inventione**) ita historiam definiunt: *Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota.* In hac definitione, quot verba, totidem prope peccata sunt. Primum historia non est res gesta; sed rei gestae expositio ac narratio. Non enim ipsa coniuratio Catilinae aut bellum ipsum Iugurthinum historia est: neque hoc ipsi dicere voluerunt; sed id, quod sentiebant, non satis commode elocuti sunt. Itaque condonetur hoc negligentiae ipsorum: etsi nemo in rebus definiendis negligens esse debet. Sed quod addiderunt, historiam non esse nisi quae ab aetatis nostrae memoria remota sit, cuius quaeso amentiae est? Ergo si quis hodie de Romulo et Remo scribat, fatebimur, eum historiam scribere; si de bellis inter Karolum V. et Franciscum I. gestis, negabimus, quoniam haec nondum ab aetatis nostrae memoria remota sunt; aut certe dicemus, nondum historias esse, tunc demum fore, cum qui earum rerum meminerit, nemo amplius reperietur. Quo modo fiet, ut ipse quidem hodie historiam non scribat, qui autem abhinc centum annis***) scripta eius legent, historiam legant. Neque Thucydides hac ratione historiam scri-
280 pserit; neque Xenophon in libris anabaseos†) aut in libris rerum Graecarum; neque Sallustius, cum coniurationem Catilinae aut cum bellum Iugurthinum scriberet. Livius quoque quam diu vetusta persecutus est, historiam scripsisse dicetur; at postremis libris, quibus complexus erat res suis temporibus gestas, historiam videlicet desierat scribere. Sed nolo pluribus verbis exagitare tam fatuam definitionem: ne mentionem quidem illius ullam fecissem, nisi scirem, eam etiam hodie defensores habere. Longe aliter sentiebant quidam olim eruditi homines, quos Verrius Flaccus refert putasse, historiam proprie dici narrationem earum rerum, quibus gerendis is, qui eas narraret, interfuisset.††) Quos quamvis non sequor, (neque enim pauciora aut leviora in-

---

*) I. 8. Fr.

**) cap. 19. §. 27. Fr.

***) Immo *centum annis post* vel *post centum annos.* Nam haec ratio, quae *abhinc* ad futurum tempus referatur, ut non aliena sit ab huius indole adverbii, optimorum tamen scriptorum usui plane repugnat. Nisi forte magis idoneus quam veteres illi Latinitatis auctor est Symmachus, cuius in epist. 39. lib. IV. haec leguntur: *Quadrigarum curulium nobilitas praeparanda. Nec pretium proxima abhinc aestate mittemus, sed iam necessitatem praecurrat electio.* Vid. Hand. Tursellin. I. pag. 65. sq. Fr.

†) De dubia hac forma genit. vid. Conr. Leop. Schneider *Formenl. d. Lat. Spr.* pag. 286. Fr.

††) Gell. NN. AA. V. 18. Fr.

commoda hanc quam illam definitionem sequuntur,) tolerabiliorem tamen illorum errorem esse arbitror. Quomodo igitur historiam definiemus? Iniuste enim reprehendit aliena, qui meliora non profert. Historiae nomen, auditores, non tantum rerum gestarum, sed quarumlibet rerum narrationem expositionemque significat. Sic Aristoteles eos libros, quibus ingenia et naturas animalium persecutus est, vocavit historiam animalium; sic Theophrastus historiam stirpium; sic denique C. Plinius libros suos naturalis historiae inscripsit. Quibus libris caussae ac principia rerum exquiruntur aut alicuius disciplinae praecepta traduntur, numquam eos quisquam recte historiam vocaverit. At ubi narratur tantum aliquid atque exponitur, recte id scriptorum genus historiam nominaris. Itaque liber quidam, qui Galeno tribuitur, neque tamen ipsius est, quo veterum philosophorum unaquaque de re sententiae exponuntur tantum, non etiam expenduntur, recte inscribitur *φιλοσόφου ἱστορίας*. Eodemque nomine affici possent libri eiusdem argumenti, qui falso tribuuntur Plutarcho, *περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις*. At libros physicorum aut ethicorum aut eiusmodi alios si quis historiam vocaret, male et inscienter historiae nomine uteretur. Nam illud quoque intelligendum est, quod de toto aliquo genere universe scribitur, historiam non vocari, nisi particulatim*) ad singula veniatur. Atque haec cum ita sint, historiae tamen nomen in hac disputatione non tam late accipimus; sed vim illius angustioribus terminis concludentes, ita definiendam historiam putamus: *Historia est rerum publice gestarum diffusa et continuata narratio.* Neque quidquam interesse arbi- 281
tramur, ad hoc quidem ut historia sit, sintne res illae remotae ab aetatis nostrae memoria, an minus; et num is, qui eas scribit, eis interfuerit, an non interfuerit. Scripsit Herodotus de rebus a memoria aetatis suae remotis; et historiam scripsit: scripsit Thucydides de bello, cui ipse interfuerat; scripsit Xenophon de reditu Graecorum ex Asia, cui non interfuerat modo, sed et praefuerat; et uterque historiam scripsit. Si quis dicat, ad fidem et auctoritatem historiae conciliandam interesse, scribat quis ea, quae ipse viderit ac cognoverit, an quae ab aliis tradita acceperit, non negabo; si, ut vere ac proprie historia sit, horum utrumlibet requiri dixerit, pernegabo. Nunc singulas propositae definitionis partes minutatim consideremus. *Historia est narratio rerum gestarum.* Omnes igitur fabulae excluduntur. Neque enim continent res gestas, sed ad eius, qui scripsit, libidinem fictas. Itaque neque Luciani libros verarum, ut ipse ludens vocat, narrationum neque Aethiopica Heliodori aut Poemenica Longi aut eius generis scripta historias esse dicemus; non magis quam Heraclidae Abarin aut Aristonis Lyconem. Ne Xenophontis qui-

---

*) Deterioris notae adverbia sunt *particulariter* et *particulatim*, pro quibus qui in optimis numerantur *per partes*, *membratim*, *singillatim* dicere solent. Itaque mallem Muretus *membratim* posuisset. Fr.

dem libros *Κύρου παιδείας* pro historia acceperim: tum ob alias caussas, tum quia in eis non tam curae fuit sapientissimo ac disertissimo scriptori, ut res a Cyro gestas exponeret, quam ut nobis exemplar regis omni ex parte perfecti proponeret. Estne igitur omnis vera narratio historia? Minime; sed ea tantum, quae est *rerum publice gestarum.* Non enim oratorias narrationes, etiam si verae sint, historias vocabimus; neque illa Ciceronis: *) *Milo domum venit; calceos ac vestimenta mutavit; paullisper, ut fit, dum se uxor comparat, commoratus est:* aut similia ad historiam pertinere censebimus. Neque Philostratus, cum vitam Apollonii aut Sophistarum, neque Laërtius aut Hesychius, cum vitas philosophorum, neque Plutarchus, Suetonius, Aemilius Probus, Aelianus, Lampridius, Capitolinus, cum vitas Imperatorum aut aliorum virorum illustrium scriberent, historiam scripsisse iudicandi sunt. Aliud est enim vitas scribere, aliud historiam. Qui vitam alicuius scribit, qualis quisque domi fuerit, qualis in uxorem, qualis in liberos, in familiares, in hospites; quo victu ac cultu corporis usus sit, accurate ac diligenter exponit: qui histo-
282 riam, haec omnia aut praetermittit aut in accessionis loco, quasi aliud agens, strictim et modice attingit; ea tantum ex instituto persequitur, quae ad publicum pertinent. Hoc Plutarchus **) ipsemet docet, qui, etiam cum virorum illustrium vitas scribit, negat se historiam scribere. Verba ipsius proferam, ne quis dubitationi relinquatur locus: *Οὔτε γὰρ ἱστορίας γράφομεν, ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς ἢ κακίας, ἀλλὰ* ***) *πολλάκις καὶ ῥῆμα καὶ παιδιά τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησεν μᾶλλον ἢ μάχαι μυριόνεκροι καὶ παρατάξεις αἱ μέγισται καὶ πολιορκία πόλεων. Neque enim historias,* inquit, *scribimus, sed vitas, neque ut quaeque nobilissima actio est, ita maxime virtutem aut improbitatem cuiusque patefacit: immo vero saepe et verbum unum et iocus aliquis magis declaravit, qui cuiusque mores essent, quam pugnae, in quibus decem hominum millia ceciderunt, maximaque praelia et urbium obsidiones.* Videtis igitur, quae sit quasi seges ac materia historiae propria: bella, paces, induciae, foedera, seditiones, tumultus, leges, iudicia, commutationes rerumpublicarum et quae sunt eiusdem generis: qualia apud Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium, Dionysium Halicarnasseum, Sallustium, Livium, Diodorum Siculum, Cornelium Tacitum, Appianum, Ammianum Marcellinum, Dionem Cocceium et eiusmodi alios leguntur: quos vere ac merito possumus historiarum scriptores nominare. At

---

*) Or. pro Mil. cap. 10. §. 28. ubi tamen facile apparet vv. *ut fit* melius ante v. *comparat* collocari. Fr.

**) Alexand. cap. 1. Fr.

***) Apud Plutarch. legitur: *ἀλλὰ πρᾶγμα βραχὺ πολλάκις — ἐποίησε — πολιορκίαι πόλ.* Atque *ἐποίησεν* quidem, ut *πολιορκία*, est apud Xylandrum; sed *πρᾶγμα βραχὺ* ipse omisit Muretus. Fr.

tonderi diligenter ac radi aut velli etiam solitum Caesarem et semper cingi supra latum clavum, et Octavianum mense Decembri totos dies talis lusisse, et similia, eius sunt, qui vitam alicuius, non qui historiam scribat. Addidi in definitione historiae, eam esse non narrationem modo, sed *diffusam et continuatam narrationem*, id est, *διεξοδικὴν καὶ συνεχῆ*. diffusam quidem, quoniam qui summa capita rerum colligunt eaque nude ac simpliciter proponunt, ut Florus, Eutropius, Orosius, Sulpicius, non tam historias scribere dicendi sunt quam summaria quaedam aut ut vetustiores loquebantur, breviaria*) historiarum; continuatam autem, ut Valerium Maximum et alios eius exemplum secutos ab historicorum numero excluderem. Longe enim aliud est historiam scribere, aliud exempla similia ex historiis collecta sub uno, quod illi fecerunt, adspectu ponere.**) Probasse me vobis arbitror quod principio posueram, historiam esse rerum publice gestarum 283
diffusam et continuatam narrationem. Cetera, de quibus dicere institueram, (sunt autem haec: de legibus in historia servandis, de pulcritudine, suavitate, utilitate historiae, tum quid praecipue observare debeant, qui historias legunt,) ea igitur et de ipso Sallustio quaedam cognitu digna, ne et vobis molestiae et aliis impedimento sim, in crastinum differentur.

Non dubito, L. C. V. P. quin, quicunque te huc honoris mei caussa venisse vident, et humanitatem erga me tuam admirentur, et me tibi plurimum eo nomine debere arbitrentur. Ego autem ingenue fateor, nihilo me tibi propterea esse quam antea fueram devinctiorem. Cui enim omnia debeo, quid ei iam debere amplius possim? Quare ne illud quidem mihi curandum puto, ut tibi exquisito aliquo orationis genere gratias agam. Ita faciant, qui se accepta beneficia verbis exaequare posse confidunt. Mihi iam pridem adempta ac praecisa spes omnis est quidquam excogitandi, quod tuis erga me innumerabilibus meritis ulla ex parte respondeat.

---

*) Contra est atque dicit Muretus, cui exciderant, ut opinor, quae apud Senecam suum legerat epist. 39. *Vide ne plus profectura sit ratio ordinaria quam haec, quae nunc vulgo breviarium dicitur; olim, quum Latine loqueremur, summarium vocabatur.* Utroque voc. abstinuit Cicero, cui est *epitoma;* idem *compendium* usurpat, sed de lucro quaestuque. Fr.

**) Sic Q. Cicero de petit. cons. 1. *ut ea, quae in re dispersa et infinita viderentur esse, ratione et distributione sub uno aspectu ponerentur.* Fr.

CUM EXPLANATURUS ESSET AENEIDA VIRGILII.

ORATIO XI.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBRIS

M D L X X I X.

Ut in reliquis vitae partibus, sic in studiis et in ratione dicendi plerumque contingit, ut iuvenes quidem nitida et ad pompam atque ostentationem accommodata, senes autem utilia magis et fructuosa delectent. Itaque ego, qui olim florenti aetate omnes lepores festivitatesque dicendi, quantum quidem in me situm erat, summo studio aucupabar, et pectere ac comere cum cura orationem solebam, nunc ut aetate, ita consilio commutato, profutura potius
284 quam oblectatura consector: neque tam id operam do, *) ut ab iis, qui ad me audiendum conveniunt, disertus habear, quam ut ipsi aliqua re bona et digna cognitu domum redeant auctiores. Et hoc quoque tamen ipsum voluptati vobis esse confido. Neque enim vere novo segetis herbescentis viriditas quam adulta aestate flavescentis et falcem vocantis maturitas, neque arborum in primos sese flores induentium **) quam opibus suis laborantium et earum pondere incurvescentium magis nos aspectus oblectat. Nunc igitur Aeneidos Virgilianae interpretationem ingressurus, poëmatis non tantum inter omnia Latina sine ulla dubitatione praestantissimi, sed etiam Graeciae gloriam in magnum discrimen vocantis, omittam multa, quae apte ad plausus et clamores excitandos in hoc argumento dici posse facile intelligo, convertamque orationem meam ad quarundam rerum tractationem, quas spes est neque nimis communes ac contritas, neque alienas ab hoc instituto, neque cognitu inutiles iudicatum iri. Dicam enim de Poëtices ipsius natura pri-

---

*) Sic loquitur Terentius Andr. I. 1. 130. II. 1. 7. Fr.

**) Hac formula saepe utitur. Vid. pag. 261. et 62. R. Quod sequitur v. *incurrescere* veteris est poetae apud Cicer. de Orat. III. 38. §. 154. extr. ubi Orell. ex Nonio cum aliis dedit *incurriscere*; sed I. Tusc. 28. ubi plenus versus laudatur:

Rami bacarum ubertate incurvescere:

idem non Nonii modo scripturam, sed etiam aliorum librorum *incurvascere* iure contempsit. Fr.

mum et antiquitate, tum suavitate,*) et quid sit, quod eam tantopere suavem efficiat, quasque illa hominum generi utilitates et attulerit et perpetuo adferat; deinde quasdam Aristotelis de poësi ac poëtis sententias, quae propter ipsius auctoritatem in omnium fere iam animis insederunt, tentabo et ad disquisitionem vocabo; postremo cum et de Virgilio ipso et de hoc, quod nobis in manibus est, eius poëmate pauca quaedam ad ipsius dignitatem ac commendationem pertinentia protulero, mittam concionem, neque committam, ut nimia longitudine aut vobis molestiae sim, aut aliis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento.
Poëticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse quam incitationem quandam animi et furorem divinitus immissum, qualis est in vaticinantibus, iudicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia:**) *Sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare: poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu afflari.* Et apud eundem Antonius lib. II. de Oratore***) hoc ipsum a Democrito et a Platone in scriptis relictum esse dicit. Ac de Democrito quidem aliis credamus necesse est, cum ipsius scripta perierint: apud Platonem autem ita multis locis hoc dicitur, ut putidum sit, eos accuratius percensere. Sed et 285
poëtae ipsi hoc de se profitentur ac praedicant; quorum sunt illa:

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo.
Sedibus aetheriis spiritus ille venit. †)

multaque ad eundem modum; et Pindarus††) eo se Bacchylidi anteponit, quod ipse quidem natura valeat, Bacchylides arte subnixus temere multa profundat: itaque tantum interesse inter se et illum, quantum inter aquilam et corvos, gloriatur. Neque aut mons ille duplici vertice insignis aut fons, cuius haustu poëtas fieri aiunt, quidquam aliud indicant, quam eos non arte et industria, sed divino quodam spiritu et instinctu valere. Et certe praestantissimi poëtarum, Orpheus, Linus, Musaeus et ille omnium parens Homerus multis ante saeculis extiterunt, quam ulla praecepta poëtices tradita essent. Sed tamen si naturae tantum et ingenii, non artis et industriae poëtica est, quid est quod summus philosophus Aristoteles libros tres de arte poëtica scripsit? quod optimi poëtae Horatii libellus de eodem argumento scriptus manibus teritur? quod, ut ceterarum, ita huius quoque facultatis praecepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus? An illud verius est, ut in oratore, sic in poëta, qui oratori affinis

---

*) Praestabat *tum de suavitate*, quoniam *suavitas* poesis ab eius natura et antiquitate separatur. Vid. Beier. ad I. de Off. 14. pr. et ad Orat. §. 42. (in ed. min. Orell. pag. 25. cf. ibid. pag. 9.) Zumpt. Gramm. Lat. §. 745. Fr.

**) cap. 8. §. 18. ubi pro *afflari* nunc legitur *inflari*. Fr.

***) cap. 46. Fr.

†) Ovid. Fast. VI. 6. Fr.

††) Olymp. II. 157. sqq. Fr.

quodammodo et in dissimili genere simillimus est, et naturae atque ingenii praestantiam et artem praeterea quandam ac praeceptorum observationem requiri? Ita quidem certe sentit Horatius, *) cuius illa sunt:

> *Natura fieret laudabile carmen, an arte,*
> *Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,*
> *Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic*
> *Altera poscit opem res et coniurat amice.*

Fatendum tamen fortassis est, plus in poëta ingenium, plus in oratore industriam posse. Sed ut physici aiunt res e multis ac diversis elementis conflatas atque concretas ex eo nominari, quod in quaque dominetur: sic veteres illi, cum in poëtis illum animi ardorem plurimum posse quasique principatum obtinere; curam
286 autem et industriam subsequi eique quasi famulari **) viderent: quod praecipuum esset, id solum esse dixerunt. Nam quod summi poëtae fuerunt, antequam quisquam poëtices praecepta traderet, idem in oratoribus dici potest: si quidem, ut alios omittam, ille ipse, quo nemo post homines natos eloquentior fuit, Demosthenes, omnes eloquentiae numeros antea impleverat, quam ab Aristotele, qui primus ut dialecticen, ita et rhetoricen ad artis formam redegit, libri ad eam rem pertinentes conscriberentur. Sed et emendate loquebantur homines, antequam grammatici nascerentur: neque ex illorum praeceptis emendate loquendi facultas, sed ipsa potius praecepta ex observatione eorum, qui bene loquerentur, enata sunt; quomodo iurisconsulti dicunt, non ius e regulis, sed e iure regulas extitisse. Neque omnino quidquam est aliud ars quam imitatio quaedam naturae: neque ulla est ars, cuius non semina ac principia naturae debeantur. Sic igitur a me primum illud caput eorum, quae proposueram, explicatum sit, ut poëticam neque impetum quendam animi temere sine ullis legibus vagantis esse statuamus, neque rursus totam praeceptis adligatam et adstrictam teneri; sed et generoso quodam ingenio, tum ad concipiendas animo rerum imagines, tum ad ea, quae conceperit, grandibus verbis et minime vulgari dicendi genere efferenda egregie facto, et praeterea diligenti cura atque observatione praeceptorum quorundam contineri. Antiquitas ipsius vel e Ciceronis testimonio omnibus nota est, qui e doctis antiquissimum esse ait poëtarum genus. ***) Nos certe Homero, quem tamen multi poëtae antecesserant, nullum profanum scriptorem vetustiorem habemus. Et illi, qui primi dispersos homines congregasse et ex agresti ac ferina ad mitiorem et cultiorem vitam traduxisse perhibentur, non alii quam poëtae fuerunt: quos propterea Plato Deorum filios et sapientiae patres ac duces vocat. †) Qui cum et praeclaras sen-

---

*) A. P. 408. sqq. Fr.

**) Cf. supra adn. pag. 270. B. Fr.

***) Tusc. I. 1. §. 3. Fr.

†) II. de Rep. pag. 366. B. Lys. pag. 214. A. Fr.

tentias funderent, et certis numeris ac pedibus verba vincirent, ita ut neque ulterius quam par erat excurrerent neque citerius subsisterent,*) sed paria paribus reddentes, aequilibritatem**) in dicendo quandam efficerent, et oraculorum similia atque aenigmatum speciem praebentia multa loquerentur: admirata eos illa rudis antiquitas et divinum aliquid in eis latere rata est, et suavitate cantuum irretita ducendam se illis gubernandamque permisit. Mul- 287
cet autem animos et incredibili suavitate perfundit poësis, ut uno verbo dicam, propter admirabilitatem. *Delectat enim*, ait Cicero,***) *quicquid est admirabile.* Poëtae autem et mira quaedam narrant, et ea miro modo eloquuntur. Iam omnes homines natura cupidi sunt scientiae; et admiratio stimulus quidam est ad sapientiam ac scientiam: impellit enim ad quaerendam caussam, in cuius cognitione ac perceptione posita scientia est. Itaque Aristoteles, cuius haec ex fontibus libamus, et admiratione ductos esse homines ait ad philosophandum; et ut quisque sapientiae amantissimus sit, ita esse amantissimum fabularum. †) Delectant poëtae numero quoque ipso et sono, qui naturae nostrae ita consentaneus est, ut veterum quidam animum ipsum numerum esse atque harmoniam putaverint. ††) Delectant etiam, quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum: ita ut vel legentes poëmata vel audientes, interdum angamur ac premamur metu, interdum ad spem erigamur, nonnunquam exhilaremur, nonnunquam etiam iis, quae ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus et eruditissimus Aurelius Augustinus saepe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur. †††) Sed hoc in eo propter singularem ipsius bonitatem minus fortasse mirum videri potest. Vere enim hoc Graeci proverbio dicunt, bonos viros faciles esse ad lacrymandum. *) Quid quod feris quoque ac barbaris hominibus et caede ac sanguine gaudentibus poëmata tamen misericordiam interdum et lacrymas commovent? Alexandrum**) Pheraeorum tyrannum accepimus aspero supra modum et immiti atque efferato ingenio fuisse, ita ut homines alios vivos defoderet, alios aprorum ursorumque pellibus tectos canibus venatricibus

---

*) Seneca de ira I. 16. *et in totum inaequalis est: modo ultra quam oportet excurrit, modo citerius debito resistit.* Fr.

**) Hac voce Cicero I. de N. D. 39. reddidit ἰσονομίαν Epicuri. cf. ibid. cap. 19. Fr.

***) Partit. orat. cap. 6. Fr.

†) Vid. Metaphys. I. cap. 1. et 2. Fr.

††) Cf. Plutarch. Tom. X. Rsk. pag. 208. (1013.) Fr.

†††) Confess. I. 13. Ceterum Graecam genitivi formam *Didus* usitatiorem quam Latinam *Didonis* esse, pariter atque *echus*, *Sapphus*, perhibent Grammatici. Fr.

*) Ἀγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες.
At quisquis probus, is multum lacrymabilis est vir. Fr.

**) Ex Plutarcho in Pelopida pag. 293. (cap. 29.) Paullo aliter rem narrat Aelianus V. H. XIV. 49. ubi vide Perizonium.

laniandos obiiceret, idque sibi pro ludo atque oblectamento habe-
ret; quasdam etiam civitates amicas ac socias, immissis sine
caussa spiculatoribus,*) repente universas contrucidaret. Co-
ram hoc agebantur aliquando Euripidis Troades, qua in fabula
288 dolenter admodum deplorantur Troianorum calamitates. Homo
quamvis asper et indomitus, quemque nulla unquam res ad miseri-
cordiam flectere potuisset, sensit tamen se poëtices cantibus com-
moveri. Itaque statim se proripuit e theatro: indignum esse di-
cens, se, cui tot strages, tot urbium direptiones, tot civium
exquisita tormenta nunquam lacrymam unam exprimere potuissent,
Hecubae et Andromachae malis illacrymari. Quam vim poëtarum
Horatius merito cum funambulorum et magorum operibus com-
paravit.

Ille, inquit,**) *per extentum funem mihi posse videtur*
Ire poëta, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus, et modo me Thebis modo ponit Athenis.

Paullo aliter explicat Aristoteles caussam eius voluptatis, quam ex
poësi capimus: sed nihil prohibet aliter a pluribus eadem de re
et tamen vere ab omnibus disputari. Ait igitur Aristoteles,***)
natura comparatum esse, ut omnes homines imitatione gaudeant
et ex rebus imitando expressis, cuicuimodi tantum†) illae sint,
voluptatem percipiant; huic rei argumento esse puerulos, qui na-
tura duce imitari omnia gestiant; et hoc vel maxime differre ho-
mines a ceteris animantibus, quod homines natura maxime facti
sint ad imitandum. Addit, quae prima homines discunt, imi-
tando disci; neque quenquam esse quin rebus imitando expressis
gaudeat, etiam iis, quas veras nollet aspicere: non igitur mirum
esse, cum poësis imitatio sit, tantam ex ea ab omnibus percipi
voluptatem. Haec, ut a veritatis amantissimo philosopho tradita
sunt, quin etiam verissima sint, dubitari non potest. Sed mihi
tamen interdum non parvam dubitationem attulerunt. Ita enim
mecum cogitabam: quod oculo lux est, idem esse animo veritatem;
et quemadmodum luce oculum gaudere, abhorrere a tenebris, sic
animos nostros iis, quae vera sunt, gaudere, quae falsa sunt, ea
aspernari ac refugere. Et Euripides quidem iucundissimum esse
ait, scire; Aristoteles††) autem, discere. Quorum utrovis
posito, nihil verae ac liquidae voluptatis e rebus falsis percipi
potest. Falsa enim neque sciri neque disci queunt. Et tamen
289 falso gaudere homines, multis argumentis mihi videbar posse per-

*) Rectius, *speculatoribus*, ut viri docti ad Sueton. Calig. 44. docuerunt. D. R. — Cf. Oudendorp. ad eiusd. Claud. cap. 35. Fr.

**) Epist. II. 1. 210. sqq. Fr.

***) Poet. cap. 3. Rhet. I. 11. med. Fr.

†) Scripserat Muretus, nisi me omnia fallunt, *tandem*: et sic edidisse iam Thomasium video. Fr.

††) Rhet. I. 11. med. Poet. cap. 3. Fr.

vincere. *) Nam et poësi gaudent et pictura et omni denique imitatione. Omnis autem imitatio videri vult id, quod non est: itaque quodam genere mendacium est. Neque vero tantum libenter ea videmus expressa coloribus, quae vera delectant, ut nemorum pratorumque viriditatem, tellurem multiplici variorum florum tegmine opacatam, eximia pueros mulieresque forma; sed ea etiam, quae vera videre nollemus, mirabiliter nos picta delectant: Hercules liberos interficiens, discerpens Pentheum mater, rota volutus Ixion, iecur vulturi praebens Prometheus ceteraque de poëtarum mendaciis pictorum quasi propagata mendacia. Quid eluviones, incendia, ruinas, domorum urbiumque direptiones loquar? quae vera sani omnes refugiunt, picta summa cum voluptate intuentur. Ac **) admirari quidem solemus, si quos videamus nihilo maiorem e fictis quam e veris voluptatem percipere, eosque rudes esse atque impolitos iudicamus: cuiusmodi ille Laco fuit, qui ceteris tabulam quandam magni facientibus, in qua pictus erat praepingui rusticus corpore, ad umbram arboris stratus, magna cum significatione languoris ac desidiae, negavit eam sibi placere, quod talem hominem ne vivum quidem in aedibus habere vellet. Et Anacharsis, ***) qui invitatus ad audiendum quendam, qui mirifice lusciniae cantum imitabatur, aspernatus est, veras sibi luscinias saepe auditas esse dicens. At quis nostrum non talia omnia pluris faciat imitata †) quam vera? Quae autem vera vacca tantopere unquam celebrata est, quantopere vacca Myronis? ††) Numquid igitur hominem falso gaudere dicemus? Imo vero naturae hominum amica pene veritas est: neque aliud quidquam mendacio gratiam conciliat quam imitatio veritatis. Itaque cum ea dicuntur, quae nullam prorsus habeant veritatis similitudinem, aut suapte vi aut habita ratione eorum, apud quos dicuntur, nulla ex talibus mendaciis existere voluptas potest. At poëtarum figmenta †††) et ingeniose excogitata sunt, et accedunt plerumque ad aliquam similitudinem veri, et ita exponuntur, ut in ipsa eorum expositione mirificum quoddam ingenii acumen perpetuo eluceat. Itaque, quoniam verum ingeniose imitantur, oblectant. Sequitur, ut ostendam, quae commoda humano generi adferant poëtae, et 290
quas ad res utilis sit poëmatum lectio. Dico autem, quae duo ut doceret Achillem Phoenix, comitem se ei a patre datum esse profitetur, *) ad ea utraque poëtas utilissimos esse. Nam et bene

---

*) Similiter ap. Lucretium *pervincere dictis* (i. e. probare) V. 100. legitur. Cf. infra pag. 302. R. Fr.

**) Cf. adn. pag. 9. R. Fr.

***) Anacharsidi an veteres hoc dictum tribuerint, non vacat quaerere. Agesilao tribuit Plutarchus Apophthegm. pag. 191. B. D. R. — Rsk. Tom. VI. pag. 723. Cf. ibid. pag. 798. (212. F.) Ages. cap. 21. Lycurg. cap. 20. Fr.

†) Cicer. de Univ. cap. 3. *imitata et efficta simulacra.* Cf. Vechner. Hellenol. pag. 112. Heus. et supra pag. 248. R. Fr.

††) Vid. Sillig. Catalog. Artif. pag. 281. Fr.

†††) Cf. adn. pag. 19. R. Fr.

*) Cf. supra pag. R. 254. De v. *utraque* vid. adn. pag. R. 366. Fr.

loqui docent et ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius: *)

Os tenerum pueri balbumque poëta figurat:
Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
Asperitatis et invidiae corrector et irae.

Ac de eloquentia quidem, quin ad eam plurimum conferant, ne dubitari quidem potest. Omnis enim granditas orationis, omnis peregrina et ab vulgari abhorrens conformatio verborum, omnes figurae insigniores non ab alio scriptorum genere quam a poëtis petuntur. Numerose autem dicere, quo nullum maius elocutionis ornamentum est, nemo non poterit, nisi qui aures habeat in numeris poëticis diu multumque tritas et exercitatas. Illa maior et dubitationis plenior quaestio est, prosintne moribus poëtae, an eos inficiant ac depravent? Plato enim cum innumerabilibus locis summam laudem tribuisset poëtis ac praecipue Homero, in libris de republica multa ab eo peccata esse demonstrat, et civibus suis ab eo metuens, excludit eum ab illa, quam instituit, civitate. **) Quem imitatus Cicero in Tusculanis, ***) *Videsne*, inquit, *poëtae quid mali adferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros; ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam cum accesserunt etiam poëtae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos et optimum reip. statum exquireret.* Nos vero, si ut Sirenum, ita poëtarum cantus exitiosi sunt, obturemus adolescentium aures, neque ad eos ullum poëticae suavitatis gustum †) permanare patiamur. Sed si, adhibito iudicio, eorum lectio fructuosa est, caveamus, ne faciamus idem, quod Lycurgus rex Thraciae.

Cetera desiderantur. ††)

---

*) Epist. II. 1. 126. 128. sq. ubi pro *honestis* legitur *amicis*. Fr.

**) III. de Rep. pag. 398. A. (ubi cf. Stallbaum.) VIII. pag. 568. B. Cf. Sueton. Calig. 34. Fr.

***) II. 11. §. 27. Fr.

†) Cicero *gustatum* dicit; quod ex Vaticano. Colot. et aliis libris recte restitutum est etiam Philipp. II. §. 115. *Sed nimirum ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustatum non habent.* Vid. Doederlin. Synon. Lat. III. pag. 124. sqq. 2. 3. et 4. Fr.

††) Cf. Thomas. praefat. pag. XXVI. B. Fr.

AGGRESSURUS SATYRAM TERTIAM DECIMAM IUVENALIS.

ORATIO XII.

HABITA ROMAE ANNO MDLXXV.

Cum constituerim vobiscum una evolvere atque excutere librum Senecae de providentia, iudicavi omnibus nobis commodum fore, si is liber seorsum*) a ceteris Senecae operibus mea opera emendatus excuderetur. Ac sperabam id fore, antequam ad has mihi iucundissimas, vobis, ut merito sperare videor, non molestas exercitationes rediremus. Sed aliter cecidit. Interea igitur, dum ille pulcerrimus libellus a librariis describitur, delegi decimam tertiam Iuvenalis Satyram, in qua hoc triduum consumeremus. Et iucunda autem et utilis illius evolutio**) futura est. Continet enim multas graves et utiles sententias, optimis verbis et genere quodam dicendi salso, festivo, hilari et ut ita dicam, vivido, quod huic poëtae proprium ac perpetuum est, explicatas. Neque mihi quisquam illud obiecerit, multos esse ex Latinis Iuvenale meliores poëtas. Non contendo. Scio, multum interesse inter Iuvenalem et Virgilium.***) Sed qui solum Virgilium legerit, tanto praestare eum ceteris credere poterit, scire non poterit: ut ad certiorem ipsius Virgilii gloriam pertineat, etiam alios legi. Deinde non continuo sola cognoscenda, quae optima. Alioqui non tantum

---

*) Ciceroni usitatius est *separatim* quam *seorsum* (perperam nonnulli scribunt *seorsim*): quod si recte memini, semel apud eum legitur, in Oeconom. §. 10. Orell. Fr.

**) Similiter Cic. Fin. I. 7. *evolutio poetarum.* Kraft.

***) Quod in his praepositionem non repetiit, unice verum esse iudicaverint, qui sequuntur Bentleium (adn. ad Horat. Serm. I. 7. 11.) cuius tamen rationi multa exempla apparet repugnare. Vid. Heindorf. pag. 168. et Schmid. ad Hor. I. epist. 2. vs. 12. Quamquam mihi quidem non satis probatur praeceptum Zumptii, Gramm. Lat. §. 744. de hac praepositionis huius repetitione sic loquentis, tanquam si vel maxime eam amaret Cicero: apud quem iteratum *inter* vix videtur locum habere, nisi ubi plura vocabula interponuntur, velut in Lael. 25. §. 95. I. de Fin. 9. §. 30. cf. de Fato §. 19. Itaque bene factum, quod in Paradox. 1. extr. pariter atque in Tusc. IV. 14. §. 32. alterum *inter* iubentibus plerisque libris eiecit Orellius. Quod vero ibid. docet Zumptius de *cum* praepositione, Cicero non facile poterat aliter dixisse quam dixit: *mecum et cum Scipione.* Quamobrem aptius exemplum hoc erat: *cum desiderio et cum quadam similitudine amoris humani.* Lael. §. 81. cf. Verr. lib. III. §. 188. Fr.

e poëtis solus Virgilius, ex oratoribus solus Cicero, sed ipsius Virgilii unum aliquod poëma, Ciceronis una aliqua oratio legenda erit. Certe enim et aliquod Virgilii poëma et aliqua Ciceronis oratio principem locum tenet. At nemo unquam repertus est, qui aut Homerum praecipuum esse inter poëtas negaret, aut propterea Hesiodum, Theocritum, Apollonium Rhodium, alios etiam infe-
292 riores, e manibus hominum excutere conaretur. Nec quia Sophocles in Tragoedia excellit, idcirco Aeschylum Euripidemque contemnimus.

Non, si priores: ait Horatius: *) *Maeonius tenet*
Sedes Homerus, Pindaricae latent
Ceaeque et Alcaei minaces
Stesichorique graves Camoenae.

Suus est stellis honos, sua lux, etiam si a solis splendore et claritate vincuntur. At stulte facit, qui in potestate eligendi, praetermissis optimis, deteriora sectatur. Hoc ita demum in me valeret, si suaderem vobis, ut eos, quos optimos esse constat, praetermitteretis. Sed id neque feci adhuc neque facturus unquam sum, et multum puto interesse, hos quasi secundarum partium scriptores melioribus anteponat aliquis, an eis quoque studii aliquid tribuendum putet. Praeclare Cicero **) *ferreum* quidem *scriptorem* esse non diffitetur Atilium, sed scriptorem tamen, ut legendus sit: *Rudem enim*, inquit, *esse in nostris poëtis, aut inertissimae segnitiae est aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt.* Haec ille: et illis quidem temporibus,

cum neque Musarum scopulos quisquam superarat, ***)

et is, qui hoc scripsit Ennius, meliorum inopia principem locum tenebat. Quid igitur censemus dicturum fuisse Ciceronem, si ad eorum poëtarum, qui postea floruerunt, tempora vitam producere potuisset? Qui certe ut veteris illius Romani sermonis integritate inferiores fuerint (suae enim quisque aetatis quam atavorum suorum sermone uti malebat:) limatiores tamen et cultiores et multis poëticis virtutibus superiores fuerunt. Num igitur hos nitidos et politos comtempsisset, qui illos horridos et impexos †) studiose tamen ac diligenter evolverat? Sed ut in ceteris vitae partibus, ita in ratione studiorum varie a vulgo hominum peccari solet. Patrum et avorum nostrorum memoria, qui se eruditos perhiberi volebant, optimis quibusque scriptoribus tanquam pervulgatis et nihil abditum ac retrusum continentibus valere iussis, in aliis quibusdam obscurioribus minusque tritis suam omnem industriam collo-

---

*) Carm. IV. 9. 5. sqq. Fr.

**) I. de Fin. 2. 5. Fr.

***) Cic. Brut. §. 71. Fr.

†) Sic auctor dial. de caus. corrupt. eloq. cap. 20. *tristem et impexam antiquitatem* dixit de simplice illa et quasi incompta, quae apud antiquos erat, eloquentia. Fr.

cabant. Itaque eorum plerisque saepius in manibus erat Appuleius
aut Sidonius Apollinaris quam Cicero: Persium quam Horatium, 293
Lucanum aut Claudianum quam Virgilium libentius et maiore cum studio pervolutabant. Animadvertit hunc errorem insequens aetas, et Bembi, Sadoleti ac similium et exemplo et auctoritate commota, ad vetustiorum lectionem imitationemque revocata est. Sed secutum est aliud malum, exorta factione ineptorum hominum, qui praeter Ciceronem, Caesarem, Sallustium et, si forte, aliquot alios eidem aetati suppares, tum ex poëtis praeter Catullum, Lucretium, Virgilium, tres aut quatuor alios, clamare coeperunt, ceteros omnes barbaros esse, nesciisse Latine loqui, neque satis dignos esse, in quibus cognoscendis ullum studium poneretur. Inde extitit enectum quoddam et famelicum*) et, ut ego interdum vocare soleo, dilutum eloquentiae genus hominum existimantium, bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas, quod non ex Cicerone sumpseris, quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum, dummodo unum illud observes, ipsius te Ciceronis fraterculum fore. Similis fatuitas**) eorum quoque, qui poëtarum laudem affectabant, animos occupavit. Nam cum sibi indices quosdam confecissent earum vocum, quibus veteres aliquot poëtae usi essent, putarunt, se illis aequiparatum iri, dum sedulo caverent, ne quam vocem versibus suis immiscerent, quae non in illis, quos dixi, indicibus reperiretur. Ergo hoc exemplo suo utrique docuerunt, ex omnibus Ciceronianis vocibus stultissimas orationes, ex omnibus Virgilianis pessimos versus posse componi. Neque dici potest, quam haec hominum somnia***) sibi placeant, quam se circumspiciant, quam se impudenter iis, quos non intelligunt, anteponant. Statium, ait eorum quidam, aut Silium Italicum tu mihi aut Lucanum aut Senecam nominas? Ovidium etiam, cui praeter unum Virgilium Latinorum nemo par fuit, contemnere audent, seque ei anteponere non verentur. Unus etiam,†) ceteroqui homo eruditissimus, sed illo errore imbutus, Ovidii metamorphosin,††) divinum poëma et omnibus ingenii, omnibus eloquentiae luminibus omni ex parte collucens, in eum sermonem, quo vulgo nunc utimur, sibi convertendum curavit, ne, si eam Latine scriptam attin-
geret, sinceritatem Latini sermonis, quam ex aliis poëtis hause- 294

---

*) His verbis aliquoties de oratione usus est. Fr.

**) Legitur hoc subst. apud Cicer. II. de Inv. 32. §. 99. Fr.

***) Terent. Adelph. III. 3. 40.

Tu, quantus quantus, nil nisi sapientia es;
Ille somnium.

ubi Ruhnken. comparat Petron. cap. 38. *phantasia, non homo.* Fr.

†) Idem narrat Mureti discipulus, Herc. Ciofanus praef. ad Ovidii Metam. D. R. — Vid. Append. Ovid. in ed. Burm. Tom. IV. pag. 144. Fr.

††) Melius ponitur plur. *metamorphoses.* Kraft. — Cf. tamen Quinctil. IV. 1. 77. ubi de Spaldingii scriptura *metamorphosesi* pro vulg. *metamorphosi,* quod est etiam in duobus Parisinis Codd. et ut videtur, in Ambros. 1., iure dubitari potest. Fr.

rat, contaminaret. Sed hunc quidem excusare quoquo modo possumus: qui cum et doctrinae copia abundaret, et Latino sermone perite ac scienter uteretur, hac una in re nimis credulus fuit, aliorumque iudicio stare potius voluit quam suo. Isti non ferendi, qui ab omni eruditione imparati, quasi satis sit dixisse, *ego pulcra poëmata pango*,*) audent se cum eis componere, aut etiam eos prae se despicere, a quorum coquis aut mulionibus, si hodie viverent, scribendorum carminum laude facile vincerentur. Horum ego, simul atque Iuvenalem mihi in manibus esse resciverint, qui de me sermones futuri sint, non ignoro. *Iuvenalem interpretatur. Cur non potius Horatium? Sed et tertio abhinc anno***) *quasi alii poëtae deessent, Senecae Troadas delegit, quas interpretaretur.* Ego vero et in explicandis Senecae Troadibus ita tum me versatum esse confido, ut illius poëtae amorem multis incusserim: et in huius Satyrae explicatione spero me perfecturum, ut eiusdem poëtae alias quoque cognoscere cupiatis. Sed satis iam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum huius Satyrae: deinde ipsius poëtae verba recitabo, quaeque in eis explicatione egere videbuntur, ea diligenter et accurate interpretabor.

CUM ANNALES TACITI EXPLICANDOS SUSCEPISSET.

O R A T I O XIII.

HABITA ROMAE III. NON. NOV.

M D L X X X.

Neque pars ulla studiorum humanitatis aut amoenior***) est aut fructuosior quam historia: neque ullius gentis historia est, quae cum historia populi Rom. aut magnitudine aut pulcritudine aut omnis generis exemplorum copia et varietate contendat: neque ex ingenti scriptorum, qui res Romanas litterarum monumentis pro-
295 diderunt, numero quisquam est, quem merito quis C. Cornelio Tacito anteponat. Nam si nihil est hominis animo iucundius quam discere; et eorum, quae suapte vi ac natura iucunda sunt, tanto quidque iucundius, quanto laboris ac molestiae minus exhibet: dubitare de historiae suavitate nemo potest, cum scripti genus

---

*) Cf. Horat. de A. P. vs. 416. et 99. Fr.
**) Vid. adn. pag. 88. R. Fr
***) Cf. adn. pag. 131. R. Fr.

nullum sit, ex quo aut plura aut citius et minore animi contentione
discantur. Artium praecepta, dum traduntur, molesta sunt;
mathematica non plures pulcritudine invitant, quam difficultate
deterrent; illa ipsa princeps et regina artium philosophia nunquam
tam multos habuit studiosos sui, ut non plures obtrectatores ha-
buerit: una historia est, quae omnium studia alliciat, aures
teneat, animos mulceat; a qua si quis abhorrere se dicat, parum
absit,*) quin ipse se ne hominem quidem esse fateatur. Parvu-
los pueros, in quibus naturae vis maxime elucet verissimeque per-
spicitur, nulla re magis quam narratiunculis duci videmus: qui
etiam saepe, ut aliquem fabellas narrantem audiant, eas ipsas,
quibus cum maxime operam dant, lusiunculas**) deserunt. Isti
superbi ac divites, librorum et litterarum omnium osores, qui
sibi e stolido ac supino pulcerrimarum rerum contemptu gloriam
quaerunt, ut tamen sic quoque aliquod hominis simulacrum ac ve-
stigium retineant, ab historia non penitus abhorrent. Itaque
in illis ipsis quoque atriis, coenationibus, cubiculis, unde aliae
omnes litterae omnisque honestas exulat, in mensa tamen aliqua
aut in abaco interdum videas expositos una cum fritillo et turricula
ac tesseris ceteroque instrumento aleatorio etiam libros, aut histo-
riam aut aliquid historiae utcunque simile continentes. Ut enim
mustum bibunt, qui vini veteris acrimoniam atque austeritatem
non ferunt: sic pueri et viri puerorum similes, quia serio scriptae
historiae gravitatem severitatemque non capiunt, inanibus se fabu-
lis propter quandam illarum cum historia similitudinem oblectant.
Sed supervacaneum est de voluptate, quae ex historia percipitur,
pluribus dicere, cum id de suo quisque sensu iudicare facile pos-
sit. Utilitas autem quanta ex historiae tractatione capiatur, quis
non videt? Mitto iam, quod ille apud Platonem***) Aegyptius
sacerdos Soloni dixisse fertur, semper pueros esse, qui vetustatis
cognitione careant: illius quidem omnium humanarum rerum mo-
deratricis, prudentiae, unde maior vis quam ex historia colligi 296
potest? Non enim avium cantu aut volatu, non inspiciendis pecu-
dum fibris, non interpretandis hariolorum cantibus futura prae-
noscuntur. Quis cuiusque consilii aut incepti exitus esse soleat,
qui diligenter notaverit atque observaverit, is demum, quid ex
quo †) eventurum sit, optime ac certissime providebit. Quam-

---

*) Nemo Latinorum dixit *parum abest quin* pro *non multum abest quin.* Cf. adn. m. ad Quinctil. X. 1. §. 130. Fr.

**) Huius vocis nullum idoneum auctorem nisi Muretum ipsum laudare possum: (cf. pag. R. 300.) sed quod paulo ante posuit *narratiunculas*, legitur apud Quinctilianum I. 9. §. 6. Plin. epist. VI. 33. §. 8. De seq. *osores* vid. adn. pag. 236. R. Fr.

***) Tim. pag. 22. (Tom. IX. 290. Bip.) Fr.

†) Haec loquendi ratio, qua duae interrogationes in eadem enunciatione iungantur, dici vix potest quam frequens sit optimis scriptoribus. Liv. XXX. 42. *ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res.* Demosth. Lept. pag. 465. §. 33. *Συνίεθ᾽ ὃν τρόπον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὁ Σόλων τοὺς νόμους ὡς καλῶς κελεύει τιθέναι.* Multa exempla suppeditant Wopkens. ad Iustin. XXVIII. 2.

quam enim non certa quadam et immutabili serie res humanae volvuntur, magnaque earum varietas et inconstantia est, ut hoc ipsum, quemadmodum dicebat Agatho,*) verisimile sit, multa praeter id, quod verisimile est, evenire: plerumque tamen e similibus similia existunt; neque ulla certior regula est iudicandi, quo quaeque res evasura sit, quam inspicere, quem exitum similia in longinquitate temporis saepius ac frequentius habuerint. Quodsi aut temporis hominibus ad vivendum concessi brevitas aut ipsa vitae ratio pateretur, ut idem homo multa saecula, integra mente integrisque sensibus vixisset;**) multas provincias obiisset; ad intimas principum virorum de gravissimis rebus consultationes frequenter adhibitus esset; omnium sententias audiisset; rationum, quibus quisque niteretur, pondera ac momenta diligenter expendisset; observasset postea et notasset diligenter, quid ex quo consecutum esset: quis non incredibilem quandam in eo vigere vim consilii crederet? quis non eius sententiam de rebus gerendis in oraculi propemodum loco ac numero habendam fateretur? Atqui quod natura nobis denegat, praestat historia, ut, qui eam diu ac diligenter pervolutarunt, omnibus aetatibus vixisse, omnes regiones perlustrasse, omnibus publicis consiliis interfuisse, omnia, quae unquam contigerunt, praesentes spectasse atque annotasse videantur. Nam quod alicubi Aristoteles***) ait, maiorem quandam esse poëtices quam historiae cum philosophia coniunctionem, quod historia tantum, quid factum sit, exponat, poëtica, quid fieri debuerit: id quale aut quomodo accipiendum sit, alias fortasse videbimus. Illud certe et extra omnem controversiam est et ab eodem philosopho alibi †) traditur, in gravibus et seriis deliberationibus cum maximus exemplorum usus sit, e poëtis quidem petita exempla in vulgus interdum aliquid valere; at apud graves et cordatos viros multo maiorem vim ea, quae ex historiis ducta sunt, obtinere. Nam quod Horatius Homerum commen-
297 dans dicere ausus est, quid honestum, quid turpe, quid utile, quid inutile sit, melius eum ac plenius ††) quam philosophos docere: id ego de historia longe verius ac iustius dicere ausim. Etenim philosophi primas rerum caussas inquirunt, in praeceptis communibus latissimeque patentibus occupantur: singula non fere considerant. Omnis autem actio omnisque deliberatio sin-

---

3. Heindorf. ad Horat. Serm. II. 3. 201. Matth. ad Cic. IV. in Cat. 9. 19. Vid. Kritz. ad Sallust. Cat. 47. pr. Schaef. Apparat. in Dem. Tom. V. pag. 764. Quo magis miror etiamnunc reperiri, qui in talibus trepident. Fr.

*) Aristot. de Poet. 18. ἔστι δὲ τοῦτο εἰκός, ὥσπερ Ἀγάθων λέγει· εἰκὸς γὰρ γίνεσθαι πολλὰ καὶ παρὰ τὸ εἰκός. Fr.

**) Parum bene positum hoc est et quae sequuntur plusquamperfecta. Scribendum erat: *Quodsi — pateretur, ut — viveret* et sic deinceps; aut: *Quodsi — unquam (passa esset) permisisset, ut — viveret* etc. Fr.

***) Aristot. de Poet. cap. 9. Fr.

†) Rhet. II. 20. Fr.

††) Apud Horat. epist. I. 2. 4. legendum esse *planius*, ex iis manifestum est, quae ad eum locum adnotavit Schmidius. Fr.

gulis in rebus versatur: neque quisquam unquam, num bellum gerendum foret, sed num huic populo adversus illum hoc tempore gerendum foret, deliberavit. Ut igitur medicus, qui multis aegrotis adsederit, multos curavit, multis arteriam exploraverit, venam secuerit, medicamenta miscuerit, quid ex quoque accidere soleat, notaverit, saepe ad medendum utilior est eo, qui maiorem quidem rerum medicarum scientiam ex Hippocratis libris hauserit, sed illa cognitione contentus nunquam hominis aegroti lotium aspexerit: sic ad consultandum melior, qui multa eiusdem generis singularia in historiis adhibito iudicio notaverit, quam qui ex philosophorum scriptis communia quaedam vivendi praecepta cognoverit. Optandum quidem est, ut utrumque adsit: sed si alterutro carendum sit, malim experientem et exercitatum hominem sine ulla universa cognitione totius generis quam erudite et sublimiter*) de universo genere disputandi peritum, usus et exercitationis expertem. Hunc in schola libentius audias, illum utilius in consilium adhibeas. Sed de utilitate historiae et dicta sunt a me alias multa et dicentur: et cum quaecunque potuero dixero, semper tamen multa supererunt. Quanto autem populus Rom. ceteris gentibus imperii magnitudine praestitit, tanto historia populi Romani ceterarum gentium historiis antecellit. Nullius populi obscuriora et tenuiora principia; nullius admirabiliores progressus; nullius tanta maiestas, tanta in prosperis rebus moderatio, in adversis animi magnitudo; nusquam et virtutum et vitiorum omnis generis aut plura exempla aut illustriora. Quodsi nulla gens est usque eo immanis ac barbara, quae non in rebus gestis Romanorum cognoscendis plurimum operae ac studii collocet: quid nos facere oportet, qui Romae vivimus, qui e Romano caelo spiritum ducimus, qui post tot acceptas clades, tot calamitates, tot strages, a bacchantibus barbaris, ut a petulantibus servis viduae et effetae
iam dominae insultantibus, editas, tam multa tamen illius anti- 298
quae virtutis ac maiestatis monumenta quotidie intuemur? An cum tam multos ingeniosos et eruditos homines in remotissimis gentibus natos, tam longinqua itinera suscipere, tantos sumptus facere, tam multis se laboribus ac periculis exponere videamus, ut Romam videant; quod ita iudicant se melius ac perfectius historiam Romanam intellecturos, si ipsum urbis situm, ipsa moenia, ipsas veterum arcuum, tropaeorum, templorum quamvis laceras et disiectas reliquias, illos tot olim nobilitatos victoriis colles viderint: nos, quibus otiosis haec omnia in oculos assidue incurrunt, rerum Romanarum cognitionem negligemus? Quarum per se tanta pulcritudo est, ut etiam, si scripta essent horrido aliquo

*) Adverbium hoc esse aiunt Catonis et Columellae (cf. Nolten. pag. 1184.) idem ea, qua h. l. dicitur, significatione exstat apud Plin. IV. epist. 27. pr. *Poematia appellat. Multa tenuiter, multa sublimiter, multa venuste, multa tenere, multa dulciter, multa cum bile.* cf. Quinctil. IX. 4. 130. Ciceronis est *elate, sublate ampleque dicere.* Sed fuerit fortasse qui h. l. *subtiliter* potius quam *sublimiter* scribendum fuisse censeat. Fr.

et inculto orationis genere, suapte tamen vi hominum studia excitarent: nactae autem sunt eiusmodi scriptores, qui quamcunque sibi scribendi materiam sumpsissent, dignissimi tamen studio propter ipsum scribendi genus fuissent. Non enim potest quisquam dicere, in scriptores rerum Romanarum intuens, cur haec tanta ingenia se dignius aliquod scribendi argumentum non elegerunt? neque rursus illud, cur res tam clarae tamque illustres non in aliquos magnitudine sua dignos scriptores inciderunt? Ita rerum magnitudo praestantia ingenia evocavit: scriptorum praestantia rerum magnitudinem adaequavit. Quid enim, ut ceteros in praesens *) omittam, ipsos modo principes nominem, aut Sallustio gravius ac nervosius, aut Livio grandius et uberius, aut Tacito pressius, prudentius, limatius, omni ex parte perfectius fieri potest? Cuius annales quoniam hoc anno, quod Deus faustum ac felix esse velit, vobiscum una communi studio evolvere, viamque vobis ad eos facilius intelligendos, ut potero, praeire decrevi, pauca mihi quaedam de eo dicenda sunt, non ut eum laudem; nam cum ipse se satis tacitus laudet, **) ego quoque praestantiam ipsius tacitus admirari malo quam et infantiam meam prodere et laudes ipsius ingenii culpa deterere: ***) sed ut iis respondeam, qui et Tacitum tanti a me fieri et me tam diu, tanto studio, ut mihi eius publice interpretandi potestas fieret, postulasse mirantur. Hodiernam autem orationem meam illi ipsi, qui Tacito obtrectant,
299 breviorem reddiderunt. Nam si Tacitus mihi laudandus fuisset, necesse habuissem undique conquirere ac colligere, quaecunque veteres a perfecto historiae scriptore exigenda esse dixissent, ac prolatis exemplis ostendere, ea omnia Tacitum cumulatissime praestitisse: quod etsi verissime fieri poterat, propter ipsam tamen multitudinem et varietatem arduum ac difficile fuisset. Nunc Taciti quidem virtutes melius ac commodius in progressu operis singulas notabimus: hodie nisi temporis excludamur angustiis, pauca tantum quaedam refutabimus ac refellemus, quae in eum temere ab imperitis coniici solent. Inprimis autem illud positum sit, quae summa scribentium laus est, eam Tacito ab omnibus uno ore tribui: nullum unquam scriptorem prudentiorem ac consideratiorem fuisse; siccam ac sobriam esse illius orationem, adstrictam verbis, densam sententiis; nihil in ea notari posse diffluens, nihil inane, nihil redundans; singulis saepe verbis singulas sententias contineri. Magna laus et quae in quo sit, facile ei alias deesse patiaris. Nam ut in iis, quae possidentur, ea plurimi fiunt, quorum exigua moles est, pretium ingens, ut aurum, ut gemmae; ut in cibis ii maxime laudantur, qui minimum detrimentorum †)

---

*) *In praesens* et *in praesentia* quomodo differant, accurate, ut solet, docuit Doederlinus Synonym. Lat. I. pag. 141. sqq. Fr.

**) Puerilis lusus in nomine *Tacitus* ita placuit Mureto, ut eum sub orationis finem repeteret. D. R. — Cf. adn. pag. 153. R. Fr.

***) Vid. adn. pag. 202. R. Fr.

†) *Detrimentum* proprie dicitur, quod terendo et fricando aufertur, tolli-

habent, plurimum succi: ita maximi facienda oratio, quae paucissimis verbis plurimum sententiae amplectitur. Indicat enim, se in pectore, non in ore nasci. Haec praecipua orationis virtus, quae ex omnibus scriptoribus Latinis in Tacito praecipue cernitur, effecit, ut omnium aetatum sapientissimi quique, qui non inani verborum sono, sed bonitate et gravitate sententiarum ducerentur, praecipuo in honore Tacitum semper habuerint, eiusque assiduam et accuratam lectionem principibus viris omnium utilissimam iudicarint. Neque vero ut id ita esse doceam, illo praecipuo argumento nitar, quod M. Tacitus non Imperator tantum, sed prope singularis exempli Imperator, huius nostri imaginem in omnibus bibliothecis collocari, libros, ne perirent, quotannis decies describi et in archiis *) civicis asservari voluit: cum se etiam ab eo genus ducere gloriaretur. **) Vetera illa iam et obsoleta: et exemplorum, quae tantopere a temporibus nostris remota sunt, minus magna vis est ad permovendum. Paulus III. P. M. quo nullum sapientiorem senem nostra vidit aetas, Tacitum saepe relegendo contriverat, ***) neque ullum profanum scriptorem aeque 300
libenter legebat. Cosmus Medices, qui primus Magnus Etruriae Dux fuit, homo factus ad imperandum, qui eam, quae vulgo fortuna dicitur, in consilio et prudentia consistere docuit, Taciti libros in deliciis habebat, eorumque lectione avidissime fruebatur. Neque non hodie multi aut Principum aut eorum, qui de summis rebus a Principibus in consilium adhibentur, eundem studiosissime legunt et quasi pro magistro quodam prudentiae habent. Numquid igitur movebimur stultis quorundam vocibus, qui nisi quod ipsi didicerunt, nihil discendum putant: et quoniam a magistris suis nihil olim praeter bucolica Virgilii et paucas Ciceronis epistolas et orationem, si forte, aliquam audierunt, ab iis me discedere et vobis graviora proponere, iniquo animo ferunt? An quisquam vestrum est, qui eo consilio studia sequatur, ut in pulvere scholastico consenescat? Cur igitur ea potius consectemur, quae tantum in scholasticis concertatiunculis †) inter adolescentulos aut senes adolescentulis stultiores oblectamento, quam quae olim gravissimis in negotiis emolumento futura sint? Vos vero istos nugatores contemnite, praesertim cum illa leviora aut iam didiceritis, aut, qui ea usque ad taedium ††) inculcent, in omnibus vicis ac triviis obvios quamlibet multos; qui Tacitum interpretari aut possint aut velint, non multos sitis habituri. Nunc, quae in eo cul-

---

tur (*Abgang*), idque apte de cibis poni potest; nisi forte aptius et commodius esset scribere *retrimentum*, quod saepius hoc sensu legitur, ut apud Varr. *retrimenta cibi.* Kraft.

*) I. e. *tabulariis*, ut Romani veteres vocabant. Vid. Hottomann. et Passerat. ad Cic. or. pro Arch. poet. cap. 4. §. 8. Fr.

**) Narrat Vopiscus in Tacito cap. 10. Fr.

***) Cf. adn. pag. 38. R. Fr.

†) De hoc voc. idem valet, quod de *lusiuncula* pag. 295. R. diximus. Fr.

††) Cf. supra adn. pag. 119. R. *usque ad abundantiam.* Fr.

pari *) a nonnullis soleant, exponerem, eaque omnia, uti pollicitus eram, refutarem ac refellerem; sed video me longius progressum esse dicendo, quam a principio existimaram. Fefellit me Taciti amor: cuius laudes cum hodierno die tacitus praetermittere statuissem, auferri me postea passus sum, neque mihi potui, ne eas strictim et modice attingerem, temperare. Vereor autem, si longius orationem producere voluero, ne et vobis molestiae sim et iis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Quare quae supererant, in crastinum, si vobis quoque ita videtur, differam: neque metuam, ne quis me hodie iusto breviorem fuisse dicat. Nam et in his primis velitationibus nostris iustique cursus ac certaminis quasi prolusionibus brevitas culpari non solet, et verum est, quod ait Varro, portam itineri esse longissimam. **) Equos ipsos, ubi diu quieverunt, qui longum iter ingressuri sunt, fatigare primo itineris die non solent.
301 Si tot praestantibus viris, qui huc hodie convenerunt, ut dicendo placerem, consequi fortasse non potui: at certe, breviter dicendo minus ut molestus sim, consequar. Sed utinam, auditores, utinam et brevis hodie visus sim et quicunque me unquam audient, brevem semper fuisse me doleant. Quanto suavius est, abeuntes dicere, *cur hic tam cito desiit?* quam abire cupientes, *quando tandem hic desinet?* Nimio ***) satius est, quod cum fame relinquit, quam quod satietate distendit.

SEQUITUR IN EODEM ARGUMENTO

O R A T I O XIV.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR.

M D L X X X.

Qui me a Taciti interpretatione deterrere cupiebant, quinque praecipue, quae illi obiicerent, reperiebant. Primum quod illorum temporum historiam contexuisset, quibus vetus illa S. P. Q. R. maiestas et amplitudo conciderat, quibus illi paullo ante terra-

*) Cf. adn. pag. 164. R. Fr.

**) I. 2. §. 2. de R. R. ubi Schneiderus cum Gesnero sic explicat: In apparatu itineris saepe plus temporis consumi, dum ad portam venias, quam in ipso itinere. Fr.

***) Haud ita raro coniungi hoc voc. cum comparativis solet, *nimio maior, nimio plus.* Anton. apud Cic. X. ad Att. ep. 8. A. *quia te nimio plus diligo.* Nos: *mehr als zu sehr.* Quod sane est significantius, ut aiunt, quam *nimium.* Fr.

rum domini acerbissimo teterrimorum tyrannorum dominatu op-
pressi tenebantur. Non iam amplius Camillos, Curios, Fabricios,
Maximos, Laelios, Scipiones, aliaque virtutum, non hominum
nomina*) in historia repertum iri, sed degenerem et oblitum
virtutis avitae populum, sed senatum ad servilem adulationem pro-
iectum, sed proposita vitiis, quae quondam virtutibus defereban-
tur, praemia, sed**) unius impuri hominis libidinem extincta
legum auctoritate dominantem. Quodsi vere dictum esset a sum-
mis philosophis, Principum mores esse speculum civitatis, cete-
ramque multitudinem ad imperantium exempla componi: ***) quem
virtuti locum esse potuisse in ea urbe, in qua non homines, sed
monstra ex omni vitiorum fece ac colluvione concreta †) regna-
rent? Melius itaque consulturum esse me studiis vestris, quando
Romanam historiam tractare animus erat, ††) si eorum vobis tempo-
rum historiam proponerem, quibus populus R. foris adversus bar- 302
baras gentes, domi adversus vitia perpetuum bellum gerebat, ne-
que ceteros populos bellica magis virtute quam innocentia et in-
tegritate superabat. Abire in mores, †††) quae discuntur in scho-
lis: et ea fere quemque imitando exprimere, quibus legendis au-
diendisque puer assueverit. Neque deerant, quod equidem valde
miratus sum, qui non dubitarent mihi auctores esse, si res sub
imperatoribus gestas persequi vellem, ut Suetonium potius quam
Tacitum sumerem: quem ipsi et meliorem Tacito Latinitatis au-
ctorem et nitidiori ac floridiori genere orationis usum dicerent.
Erant etiam, qui, quod maximum in historico vitium est, fidem
quoque Taciti accusarent, quod multa mendacia historiis suis ad-
miscuisset. Neque tamen, quamquam saepe a me orati ut id fa-
cerent, mendacium ipsius proferre ullum poterant; duorum tantum
veterum scriptorum testimonio id pervincere nitebantur: quorum

---

*) Simile legitur apud Quinctil. X. 1. §. 112. de Cicerone: *apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur.* Cf. Isocrat. Paneg. cap. 13. extr. *καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας.* Fr.

**) De iteratione *sed* particulae vid. adn. pag. 270. R. Fr.

***) Cic. I. ad Fam. 9. §. 12. *Erant praeterea haec animadvertenda in civitate, quae sunt apud Platonem nostrum scripta divinitus: Quales in rep. principes essent, tales reliquos solere esse cives.* Fr.

†) Cic. pro Sextio §. 15. *ille nefarius, ex omnium scelerum colluvione natus.* in Pis. §. 21. *illud funestum animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate et flagitiorum impunitate concretum.* Cf. Philipp. III. §. 28. Fr.

††) Huius loquutionis auctorem laudare solent Sueton. in Caes. cap. 82. *Fuerat animus coniuratis corpus occisi in Tiberim trahere.* Idem dixit *tulerat animus* seq. Inf. in Oth. cap. 6. ubi cf. Oudendorp. Pertinet huc etiam Quinctiliani locus VI. 1. §. 19. *fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia, quaecunque inimicis animus fuerit* (scil. *facere,*) *perferenda.* cf. Spalding. Cicero dicere solet *in animo habeo, mihi in animo est,* sq. Inf. Ceterum rectius h. l. erat *consulturum fuisse.* Fr.

†††) Ovid. Heroid. XV. 83. *abeunt studia in mores.* Fr.

Vopiscus *) aliquando mentitum in historia Tacitum diceret; Tertullianus **) eum mendaciorum loquacissimum vocaret. Addebant tertio loco, impium ac nefarium esse scriptorem, qui Christianae religioni aperte infensus et inimicus fuisset. Asperum praeterea et insuavem ac spinosum et cum cuius difficultate ad eruendas sententias perpetuo luctandum foret. Postremo male Latine locutum: idque non vulgus modo dicere, sed ipsos etiam praecipuos Taciti amatores confiteri. Cuius igitur libri et corruptissimorum temporum historiam, eamque ipsam neque satis fideliter scriptam et melius ab alio traditam continerent, et auctoris sui manifestam impietatem proderent, et molesto atque odioso propter obscuritatem et parum Latino sermone constarent, caussam esse nullam, cur, tot potioribus omissis, in eo potissimum conficere huius anni curriculum vellem. Ad quae omnia respondere constitui, ne praeiudicata multorum opinio ***) cuiusquam vestrum aut animum avocet aut retardet industriam. Primum igitur considerandum est, respublicas hodie perquam paucas esse: nullam esse propemodum gentem, quae non ab unius nutu atque arbitrio pendeat, †) uni pareat, ab uno regatur. Ergo hac saltem in parte propius accedit ad similitudinem temporum nostrorum status ille rerum, qui sub imperatoribus quam qui imperante populo fuit. Quo autem quaeque historia rerum nostrarum similior est, eo plura sunt in
303 ea, quae discamus, quae ad usum conferamus, quae ad vitam moresque referamus. Quamquam autem Dei beneficio aetas nostra Tiberios, Caligulas, Nerones non habet: prodest tamen scire, quomodo etiam sub illis viri boni ac prudentes vixerint, quomodo et quatenus illorum vitia tulerint ac dissimulaverint; quomodo neque intempestiva libertate utentes vitam suam sine ulla publica utilitate in periculum obiecerint, neque tamen foeda ac probrosa laudantes placere sibi ullam turpitudinem ostenderint. Multa saepe sunt in Principibus, quae vir bonus laudare non potest, tegere et transmittere silentio potest. Ad ea connivere qui nesciunt, et sibi periculum creant et ipsos Principes plerumque deteriores faciunt. Multi enim, qui vitia sua latere credunt, sponte ea paullatim exuunt, ne detegantur: et dum se bonos haberi putant, boni fiunt. Iidem si turpitudinem suam palam esse videant, iam famae securi, ††) quae palam dici vident, palam quoque faciunt: †††) et

---

*) Aurelian. cap. 2. De v. *pervincere*, quo modo usus est Muretus, cf. adn. pag. 289. R. Fr.

**) Apolog. adv. gent. cap. 16. Fr.

***) Cf. adn. pag. 226. R. Fr.

†) Similiter Seneca epist. 33. dixit *ab exemplari pendere*. Lucan. V. 769. *nomne olim casu pendemus ab imo?* quod fortasse volebat tanquam minus usitatum notare, qui nuper in Ephemerid. litterar. Lips. optimam loquutionem *pendere ex aliqua re* parum circumspecte vituperavit. Verum quae in eiusmodi libris legas, saepe ab imperitis homunculis scripta sunt et Latine balbutientibus. Fr.

††) De hac structura vid. Zumpt. Gramm. Lat. §. 437. Fr.

†††) Si *etiam faciunt* dicere nolebat, in quo inesset accessionis vel amplificationis potius indicium; certe dicendum erat *faciunt quoque*. Fr.

famam dum bonam desperant, malam negligunt. Melius autem
feret minora et pauciora Principum vitia, qui quomodo olim viri
boni ac fortes plura et graviora pertulerint, cognoverit. Quodsi
quis sub Principibus corruptissimis viros singulari virtute praedi-
tos extitisse non putat, magno in errore versatur. Vixit sub Ti-
berio, ut ceteros taceam, Germanicus, cui ego omni genere lau-
dis ne ex illis quidem veteribus Romanis quemquam antepono.
Vixit sub Claudio Seneca, et Senecae quamquam fortasse par
nemo, similes tamen multi. Neronis aetas multos habuit, quo-
rum virtutem vix ipsius vitia aequarent. Omninoque ita est, ut
dicam. Ut palmam *) aiunt adversus onera, sic virtus adver-
sus vitium contumax surgit; et ut in Aetnae montis cacumine,
ubi maxime viret flamma, **) herbam quoque finitimam maxime
virere perhibent, ***) quasi ipsa secum contendente natura et no-
lente fecunditatem soli vicinorum ignium ardore superari: sic ple-
rumque ubi maxima vitia dominantur, maximae virtutes erumpunt,
quae cum illis certamen suscipiant, et, si superiores esse non
possint, non tamen hostibus suis triumphum sine dimicatione con-
cedant. Non igitur, si plerique Imperatores vitiosi fuerunt,
idcirco bonis et utilibus exemplis temporum, quibus illi rerum po-
titi sunt, historia caritura est, sed et ipsa improba exempla nos in-
terdum ad virtutem acuent; cautiores certe et consideratiores effi- 304
cient. Ex illa perpetua simulatione Tiberii, ex illo vultu ac ser-
mone alia omnia, quam quae cogitabat, prae se ferente disce-
mus caute cum Principibus agere, neque semper illorum vultui ac
blanditiis fidere. Discemus, quae Principes occulta esse volunt,
ea, etiamsi sciamus, nescire, neque altius, quam ipsi velint, in
eorum arcana penetrare. Iuvabit in Seiano videre, quam in lu-
brico sit eorum potentia, qui se malis artibus apud Principes om-
nia posse rentur: quamque saepe, ubi diu in alios contumeliose de-
bacchati sunt, et praecipites decidant ipsi et alios in idem exitium
trahant. Sic ipsa quoque improba exempla proderunt. Sed de
his satis. Istos autem satis mirari non possum, qui, ubi de Ta-
cito agitur, Suetonium †) nominare audent. Nihil equidem de-

---

*) De hac palmae arboris natura vide Plutarch. Sympos. lib. VIII. pag. 724. (Rsk. Tom. VIII. pag. 891.) Gell. NN. AA. III. 6. et quos ad eum locum laudat Gronov. Fr.

**) *Virens in Aetna flamma* legebatur apud Horat. Epod. XVII. 33. ubi nunc ex Codd. substitutum est *Furens*, de quo vid. Bentl. Quamquam facile h. l. excusantur Muretina. Fr.

***) Cf. Cluver. Sicil. Antiq. lib. I. cap. VIII. 1. D'Orvill. Sicul. P. I. cap. XIV. pag. 246. Fr.

†) Scio, quid Oratori liceat. Sed hoc iudicio nihil iniquius vidi. Suetonium defendit Checcotius in Praef. pag. 17. bene iudicans, Muretum in Hieronymi testimonio calumniari; inprimisque Bailius Lex. Hist. et Crit. v. *Suetone*. D. R. — Io. Checcotius in Praef. pag. XLVIII. ed. Ruhnk. Muretum non satis urbane habere Suetonium queritur. Verum; sed nescio an aliis, (de quo dubitem, Fr.) mihi certe Muretus verissime de Suetonio iudicare videtur. Quod autem idem Muretum accusari Suetonii libertatem ab Hieronymo velle dicit, falsum est; quod ad Suetonium laudandum dixit Hieron. id potius ad eum vituperandum valere ostendit Muretus. Matthiae.

trahendi studio dicam: longe enim id et ab ingenio et ab consuetudine abhorret mea; neque is scriptor est Tacitus, cui gloria ex aliorum vituperatione quaerenda sit: sed inter eum et Suetonium nimium quantum interest. In Suetonio nihil est, ex quo eius aut prudentiam aut eloquentiam aut eruditionem ullam eximiam agnoscas. In Tacito quid horum emineat, ideo difficile dictu est, quia eminent omnia. Suetonium certe nemo unquam veterum aut inter eruditos aut inter disertos nominavit. At Tacitus habitus est aetatis suae sine controversia eloquentissimus et, quae virtus Demostheni maximam inter Graecos gloriam peperit, quam illi *δεινότητα* appellant, eam ut propriam et peculiarem Tacito tribuunt omnes. Eloquentissimum quidem illum vocat Plinius, et illud eximium in eo fuisse ait, ut *σεμνῶς* diceret. *) At Suetonium S. Hieronymus **) laudat. Magnum testimonium, si laudat. Non enim sanctitate tantum Hieronymus, sed et eruditione et iudicio praestitit. Quomodo igitur laudat? Eadem libertate scripsisse eum ait Caesarum vitas, qua ipsi vixerunt. Non magna laus, si laus est; sed ego laudem esse non puto. Quid enim laudis habet, cum Caesares in summa licentia atque impudentia vixerint, orationis turpitudine ipsorum flagitia aequasse, quaeque illi perpetuis tenebris ope-
305 rienda patrarant, ea nudis et praetextatis ***) verbis in lucem et in aspectum hominum protulisse? Itaque nihil apud Suetonium frequentius legas quam exoletos et spintrias et cellarios †) et nubentem Neroni Sporum, Doryphoro Neronem; voces etiam, quas in illis flagitiis miserint, quasi haec scire posterorum interesset: quorum commemoratione non scriptorem modo, sed ipsas chartas erubescere oportebat: cum haec interim ita subtiliter ac particulatim ††) persequitur, ut docere voluisse videatur. In Tacito †††) nihil simile reperias. Talia aut praeterit aut ita significat, ut odisse et abhorrere videas, non, ut illum alterum, cupide in eis immorari. Inter Vopiscos igitur et Spartianos et Lampridios et eiusmodi vitarum scriptores Suetonius emineat, illa se iactet in aula; *) hoc ceteris melior, quod, aetatis beneficio, melius quam illi Latine loquitur: ad Taciti quidem gloriam aspirare aut se cum eo conferre si voluerit, omnium eruditorum convicio vapulabit. Equidem quod ad me attinet, Suetonii lectionem non

---

*) Epist. I. 1. §. 6. et 11. §. 17. Fr.

**) de Vir. Illustr. prolog. Fr.

***) I. e. turpibus et obscoenis. Vid. Baumgarten-Crusius ad Suet. Vespas. 22. et Ernest. ad Plin. IV. ep. 14. §. 4. Fr.

†) *Sellariam*, vel, ut Oudendorpio placet, *sellaria* commemorat Suetonius Tib. 43. non *cellarios*. D. R. — Inde dicti *sellarii*. Vid. Tacit. Ann. VI. 1. Matthiae.

††) Cf. adn. pag. 280. R. Fr.

†††) Quomodo hoc dicatur, ex iis intelligi potest, quae dixi in adn. ad Quinctil. X. 1. §. 15. Fr.

*) Virgil. Aen. I. 144.

illa se iactet in aula
Aeolus et clauso ventorum carcere regnet. Fr.

minus quam Catulli aut Martialis adolescentibus perniciosam,
etiam confirmatae aetatis viris periculosam puto. At mendax est
in historia Tacitus. Mitto quod, si hoc maxime constaret, eum
historicorum more aliquid interdum esse mentitum, non tamen id
valde nobis curandum esse arbitrarer. Non enim, quae ab eo
narrantur, eiusmodi sunt, ut piaculum sit, quidquam in eis, quod
verum non sit, pro vero credidisse. Sed tamen quis eum men-
dacii accusat? Vopiscus. Quid iste Vopiscus, quid hominis est?
Quidam Suetonii simius, longe tamen ab eo distans: qui cum se
aliquem videri vellet, affirmavit, neminem scriptorum, quantum
ad historiam pertineret, non aliquid esse mentitum: gloriatusque
est, multa se prodidisse, in quibus Livius, Sallustius, Cornelius
Tacitus, Trogus, manifestis testibus convincerentur. Magna huius,
quisquis est, Vopisci felicitas: nemo unquam tam curiose in
ipsius mendacia inquiret. Sed tamen quis hoc praestare ausit, iis,
quae hoc hominis somnium*) in tam luculentis scriptoribus re-
prehenderet, veriora esse ea, quae ipse cum suis testibus protu-
lisset? Quis autem unquam historiae scriptor hanc notam effugere
potuit? Non tantum apud Theopompum et apud Herodotum, hi- 306
storiae patrem, dicuntur esse innumerabiles fabulae: sed et ipse
Thucydides, qui ea scripsit, quibus interfuerat, mendacii a non-
nullis accusatur. *Thucydides quoque*, ait Iosephus libro primo
adversus Apionem,**) *ut multa mentitus, a nonnullis accusari so-
let: qui tamen accuratissimam rerum temporibus suis gestarum
scripsisse historiam videtur.* Aut igitur ne hoc Tacito noceat,
aut Thucydidi quoque et Livio et omnibus denique historiarum
scriptoribus noceat. At Tertullianus, non ut Vopiscus, aliqua
Tacitum mentitum esse dicit, sed eum mendaciorum loquacissimum
vocat. Hoc loco peto a vobis, ut me quam potestis, attentissime
audiatis. Eadem enim opera et ad id, quod ex Tertulliano adfer-
tur, respondebo, et id, quod Tacito gravissimum obiicitur, di-
luam: eum religioni nostrae inimicum atque infensum fuisse. Ea
in vetustissimis illis verae ac salutaris religionis nostrae prosemi-
natoribus***) ac propagatoribus pietas fuit, (quae utinam etiam
hodie in omnibus nobis esset!) nihil ut ferrent, nihil auribus ac-
ciperent, quod Christianum non esset; quae cum Christiana pie-
tate pugnarent, ea omnia respuerent, reiicerent, aversarentur,
exsecrarentur. Tertullianus igitur, qui quaedam apud Tacitum
legisset adversus Christum ipsum, Deum ac Dominum nostrum,
et adversus Christianos impie dicta, quasdam etiam fabulas, quae
tum de sanctissimo viro Moyse deque religione Iudaeorum †)
vulgo inter imperitos et veritatis ignaros circumferebantur, ad ea

*) Cf. adn. pag. 293. R. Fr.

**) cap. 3. extr. Fr.

***) *Proseminator* nusquam legitur apud antiquos. Matthiae. — *Proseminatores* de procreatoribus dixit Tertullian. ad Nationes lib. II. cap. 13. extr. Simplex *seminator* legitur apud Cicer. de N. D. II. 34. pr. III. 26. pr. Fr.

†) Tacit. Hist. V. 2 — 4. Matthiae.

respiciens, Tacitum mendaciorum loquacissimum vocavit: eademque res magnam Tacito apud multos conflavit infamiam. Sed nos si hoc tempore nihil legendum putamus, nisi quod cum Christiana religione consentiat, omittamus sane omnes illos veteres Graecos Latinosque scriptores. Exulet a Christianorum scholis Homerus, exulet Hesiodus, et uno verbo omnes antiqui poëtae. Nemo est enim ex illis, qui non Deorum infinitam quandam multitudinem inducat. Nemo Platonem attingat: eius enim studio depravatus est Origenes; et fortassis ex eodem fonte fluxere Manichaei. Nemo Aristotelem legat, qui quae de mundi aeternitate, quae de hominis animo disputat, eis nihil potest Christianae religioni magis esse contrarium. Repudientur Ciceronis cum plera-
307 que alia, tum libri praecipue de fato, de divinatione, de natura Deorum: manifesta enim impietatis et ἀθεότητος semina continent. At illi vixerunt antequam Christus nasceretur: ideoque eis facilius ignosci potest. Primum, si opus sit, docere possim, hanc excusationem non valde ad id quod agitur pertinere. Non enim si antiquiores fuerunt, idcirco minus pravas opiniones inserere in animis legentium possunt. Sed demus hoc aliquid esse. Tollatur igitur Suetonius: in Nerone enim de Christianis contumeliose et impie scripsit. *) Non legantur **) epistolae Plinii: ostendunt enim eum non tantum abhorruisse a religione nostra, sed etiam iudicia exercuisse adversus Christianos, et eorum nonnullos adhibitis tormentis ad eiurandam Christi militiam compulisse. ***) Deleatur gravissimus et utilissimus scriptor, Plutarchus: easdem enim, quas Tacitus, de Moyse et Iudaeis fabulas habet. †) Quintilianum rhetoribus adimamus; contumeliose ipse quoque de Moyse loquitur: ††) Iurisconsultis Ulpianum; librum integrum scripsit de poenis, quibus Christiani afficiendi forent: Philosophis Porphyrium, Simplicium, Averrhoem; quis non eorum se Christiani nominis hostem professus est? medicis Galenum, historiarum studiosis Ammianum Marcellinum, Eunapium, Zosimum; omnes hi alieno a Christianis animó fuerunt, idque scriptis suis testatum ac consignatum reliquerunt. Quodsi eos non tamen propterea reiicimus: quid in Tacitum iniquiores esse volumus? An quisquam nostrum ita infirmus est, ut periculum sit, ne in fide Christiana titubare incipiat, si Tacitum Christianum non fuisse cognoverit? Doleamus potius illius vicem, et grati adversus Deum simus, qui animos nostros maiori luce perfuderit. Restant duo ex iis, quae Tacito ab imperitis obiici solere dixi:

---

*) cap. 16. Fr.

**) „Rectius *Ne leg.*" inquit Matthiae. At non insolens est in talibus *non* ponere. Vid. quae dixi ad Rutil. Lupum II. §. 9. pag. 167. Fortius est *non* et maxime ad oppositionem significandam valet, ut hoc loco: *non legantur*, sed abiiciantur. Fr.

***) X. epist. 97. Fr.

†) Cf. IV. Sympos. quaest. 5. Fr.

††) III. 7. 21. Fr.

quod obscurus et asper in scribendo sit et quod male Latine loquatur. Equidem cum istos de obscuritate Taciti querentes audio, cogito, quam libenter homines culpam suam in alios conferant, quantoque facilius omnia alia accusent quam semet ipsos. Simul mihi venit in mentem senis cuiusdam, de quo urbane Seneca narrat, eum, cum aetatis vitio minus commode oculis uteretur, in quodcunque cubiculum ingressus esset, dicere solitum, illud parum luminosum esse: maiores fenestras fieri oportuisse. *) Habeo et ipse, utinamque diu habeam, amicum, hominem inprimis eruditum, ita senem, ut annos prope iam, quemadmodum ait Iuve- 308
nalis, **) dextra computet. Is cum surdaster ***) aetate factus sit, saepe mecum vero ac serio questus est, pravam consuetudinem inolescere: †) homines quotidie summissius, quam solebant, loqui. Idem hic quoque evenit. Qui ipsi tenebras in oculis circumferunt, obscuritatem Taciti accusant. At asper est, inquit alius: et Alciatus, amicum sibi hominem Iovium laudans, non est veritus vocare historias Taciti senticeta. Eiusdem plane iudicii fuit laudare Iovium et Tacitum vituperare. Nihil tam dissimile quam inter se hi duo. Non displicere non poterat Tacitus, cui tanto opere Iovius probaretur. Quomodo autem potuit homo tam teneris pedibus tam multa spatia per Taciti vepreta conficere? Nos vero huic molli ac delicato culcitam substernamus et pulvinos rosae ac violae plenos; eique a Deo precemur, ut quicquid calcaverit hic, rosa fiat. Videre mihi videor meretricem Terentianam in coena pitissantem et dicentem:

asperum,
Pater, hoc est; aliud lenius sodes vide. ††)

Ferat huc ocyus aliquis calicem mulsi, ut flere pupus hic desinat, et contractam ex Taciti asperitate molestiam levet. Offeramus ei

---

*) Epist. 50. Seneca de Harpaste, uxoris suae fatua, haec scripsit: *Haec fatua subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram: nescit esse se caecam; subinde paedagogum suum rogat, ut migret; ait domum nigram et tenebrosam esse.* quae quin h. l. spectaverit Muretus, propterea non dubito, quod in talibus referendis non ubique satis eum de singulis quae narrat sollicitum et curiosum deprehendi. Accedit quod in Scholiis ad Senecae locum supra positum eandem quae sequitur de amico narrationem repetiit. Vid. Tom. III. pag. 49. R. Fr.

**) Sat. X. 249. Matthiae.

***) Surdaster *a Latinis vocatur, qui male audit.* Sic bellissime paedagogus quidam, quem ipse de hac voce disputantem audivi. Idem quomodo explicanda censeat Ciceronis (Tusc. V. 40.) verba: *Erat surdaster M. Crassus; sed aliud molestius, quod male audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, iniuria:* id vero pervelim discere. Scilicet qui de libris aliorum Latine scriptis censuras fabricatur, quas in Ephemeridibus litterariis reponere et immortalitati commendare liceat, is etiamsi nullum Grammaticorum Latinorum volumen legerit, nullum cuiusquam veteris scriptoris libellum tractaverit, verus tamen est atque germanus Cicero. Ite nunc, Tullii, Iulii, Livii! erepta vobis ab hoc Flauro palma est. Fr.

†) Scripsit fortasse *invalescere.* Matthiae. — Et sic sane scriptum legitur in Scholiis ad Senecam: *pessimam consuetudinem invaluisse.* Ibidem pro *vero* est *vere.* Fr.

††) Heaut. III. 1. 50. Fr.

aliquid Iovii, qui se oblectet. Is enim mollis totus est, neque quicquam habet asperitatis illius, quae istum in Tacito offendit. Non fluit modo, sed et diffluit. Sic erant olim, qui Virgilii versus ut horridos rusticanosque culparent, magisque probarent illa molliora et lenius cadentia:

Berecynthius Attis,
Et raptum vitulo:

nostis cetera: *) recitare enim piget, et ut isti ad asperitatem pavent, sic ego ad ineptias nauseo. Infanti melimela; mihi autem misceatur crater ille *πικρίζων*. **) Sed istae fatuae de Tacito conquestiones assecutum esse eum, quod volebat, ostendunt. Imitandum enim sibi Thucydidem proposuerat, eiusque se in scribendo simillimum esse cupiebat. In Thucydide autem et obscuritas et asperitas notatur a Graecis, et utraque inter virtutes illius, non inter vitia numeratur. Quamquam enim nuda et perspicua
309 oratio delectat, interdum tamen in scribendo certi cuiusdam generis|laudatur obscuritas, quae orationem a vulgari loquendi consuetudine abducens, ex ipsa peregrinitate dignitatem ei maiestatemque conciliat et attentionem legentium continet. Hoc quasi velum est, quod profanis obtenditur. Sic templa sublustria ingredientes sacro quodam horrore perfundunt. Asperitas autem illa idem plane est, quod in vino amarities; ***) quae in quo est, id optime ferre vetustatem putatur. Eam Graeci ita esse in Thucydide perpetuam notarunt, ut, cum ille in piaculi Cylonii narratione aliquid ex ea de industria remisisset, leonem risisse †) dicant. Sequitur postrema reprehensio eorum, qui cum Tacito cetera concedant, male eum Latine locutum dolent: cuius calumniae Andreas Alciatus et Aemilius Ferretus, quorum tamen uterque multum operae ad illustrandum Tacitum contulerat, primi auctores fuerunt. Quodsi ipsi tam bene Latine scripsissent, quam sibi videbantur, nonnihil fortasse nos illorum commoveret auctoritas. Nunc cum uterque eorum nonnulla quidem ita scripserit, ut eadem Venus, eadem Suadela, quae in Bartoli labris sessitaverat, horum quoque labris insedisse videatur; ††) in quibus autem cultiores ac comptiores esse voluerunt, ostenderint tamen, ne quid gravius dicam, se aliarum rerum quam deliciarum Latini sermonis intelligentiores fuisse: quid est, cur quisquam eorum de re, in

---

*) Pers. Satir. I. 93. sqq. Fr.

**) Martial. VII. epigr. 25.

Infanti melimela dato fatuasque mariscas:
Nam mihi, quae novit pungere, Chia sapit. Fr.

***) Usitatior altera forma *amaritudo* est. Fr.

†) Scholiastes Thucydidis ad I. 126. *Τοῦ διηγήματος τοῦ κατὰ τὸν Κύλωνα τὴν σαφήνειάν τινες θαυμάσαντες εἶπον, ὅτι λέων ἐγέλασεν ἐνταῦθα.* Ex quo loco *Λέων*, tanquam vetus scriptor, in Indicem Auctorum, qui a Schol. laudantur, ridicule relatus est.

††) Cf. Quinctilian. X. 1. 82. et quae ad eum locum adscripsi. Fr.

qua non multum studii posuerant, iudicium magni faciat? Boni iurisconsulti fuerint: nihil enim impedio: Latinitatis certe non admodum idonei existimatores fuerunt.

οὐδ' ἄρα πως ἦν,
Ἐν πάντεσσ' ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.*)

Audacter, dicet aliquis, de talibus viris iudicas. Audacius ipsi de Tacito iudicarunt. Qui autem nos sumus, si omnes in unum conferamur, quicunque hac tempestate Latine loqui videmur, ut de scriptore sapientissimo, nato iis temporibus, quibus adhuc Romana lingua florebat, (plane enim floruit usque ad Hadrianum,) habito disertissimo aetatis suae, sequius iudicare audeamus? At aliter loquitur, quam aut Cicero aut Caesar. Credo: aliud enim dicendi genus adamarat. Ne Ciceronis quidem temporibus omnes, 310
qui diserti habebantur, Ciceroniani erant. Multa in Cicerone Brutus, multa Calvus, multa Pollio, quaedam etiam Atticus non probabant.**) At multis vocibus, multis loquendi generibus utitur, quibus vetustiores usi non erant. Primum quae hac in re culpa est? Non Cicero et multa novavit ipse et aliis, ut alia novarent, auctor fuit? Cuius est illud praeclare dictum? *Quod Catoni licuit, id cur non liceat Varroni?* Licet huc addas: *Quod et illis et aliis licuit, cur non licuerit Tacito?*

Ego: ait Horatius:***) *cur, acquirere pauca*
Si possum, invideor? cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit et nova rerum
Nomina protulerit.

Nobis hodie minor eius rei licentia est, qui Latinam linguam non aliunde quam e libris petere possumus. Illi solutiores ac liberiores, quorum etiam nutrices Latine loquebantur. Deinde quis hodie pro certo affirmare audeat, cum tanta veterum scriptorum facta iactura sit, ea, quae quibusdam apud Tacitum nova videntur, non apud veteres quoque in usu fuisse? Si quis hodie in Germania aut in Polonia natus, qui Italiam nunquam vidisset, nunquam hominem Italum loquentem audiisset, paucos tantum quosdam libros Etrusco sermone scriptos legisset eosque utcunque intellexisset, et omnium vocularum, quae in eis legerentur, indicem confecisset, deinde incideret in aliquem Florentiae natum et educatum, qui inter cives suos disertissimus haberetur, et cum notare vellet tanquam male loquentem, quod quaedam diceret, quae ipse in illis paucis libris et in illo suo praeclaro indice non haberet, quis nostrum in tali spectaculo risum tenere posset? Atqui nihilo minor nostra stultitia est, qui in tanta veterum scriptorum disperditione,†) tam

---

*) Iliad. XXIII. 670. sq. Fr.

**) Cf. dialog. de caus. corrupt. eloq. cap. 18. extr. Quinctilian. XII. 1. §. 22. et 10. §. 12. sqq. Cic. ad Att. XVI. 11. pr. Fr.

***) A. P. 55. sqq. Fr.

†) Cf. adn. pag. 273. R. Fr.

longo temporum intervallo, tanta Latini sermonis oblivione et ignoratione, optimae notae scriptores damnare non veremur: quorum coqui et muliones multo melius quam omnes nos Latine et intelligebant et loquebantur. Sed hunc sermonem nimis in longum duci *) video. Ego vobis hoc omni adseveratione confirmo, multa in Tacito nova istis videri, quae ex ultima antiquitate repetita sunt,
311 quaeque apud Catonem, Varronem, Sallustium, quaedam etiam apud Ciceronem ipsum leguntur; quaedam fortassis novata, sed ita ut elegantius non potuerint; quaedam parce ex Graeco fonte detorta, **) quibus oratio ipsius, tanquam modice asperso sale, suavissime condiatur. Et hoc quoque habet simile Thucydidis, in quo Graeci Critici quasdam voces antiquas, quasdam ab ipso cusas et novatas notant. Executus sum omnia, quae proposueram. Quodsi docui, et Tacitum in pulcerrimo argumento esse versatum, et frustra fidem illius in dubium vocari; neque debere nos absterreri ab eo legendo, quod iniquus Christianis fuerit; et puerile esse, quod quidam de obscuritate ipsius et asperitate conqueruntur; et desipere, qui eum male Latine locutum putant: quaeso obtestorque vos, ne oblatam vobis hoc tempore evolvendi praestantissimi scriptoris occasionem, frustra eam fortassis olim desideraturi, amittatis.

CUM PERVENISSET AD ANNALIUM LIBRUM TERTIUM.

ORATIO XV.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBRIS

M D L X X X I.

Quotannis mihi evenire consuevit, auditores, ut, cum post illam sollemnem quatuor mensium vacationem, quae nobis ob aestivos calores tribui solet, redeundum est ad munia, torpeat animus, titubet lingua: ut neque quid dicam, facile reperire possim; et, cum quid reperi, verba quibus id explicem, abdere quodammodo se ac refugere, non, ut prius, ultro se offerre et suapte sponte fluere ac decurrere videantur. Id si mihi evenit, qui et quadraginta propemodum annos ***) in hoc publico dicendi ac docendi

*) Sic Virgil. Ecl. IX. 56.

Causando nostros in longum ducis amores. Fr.

**) Horat. de A. P. 52. sq.

Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem, si
Graeco fonte cadent, parce detorta. Fr.

***) Cf. Lazer. Diatr. de Vit. et Script. Muret. pag. 575. R. Fr.

munere versatus sum, et id ipsum tempus, quod ad otiandum con- 312
ceditur, ita consumo, vere ut dicere liceat, nunquam me minus otiosum esse, quam cum maxime esse licet otioso: *) quid putatis evenire iis, qui ut alia omnia maiora habeant, usum quidem certe tantum in dicendo non habent? Neque me fugit, hac in re culpam videri aliquam posse etiam ingravescentis aetatis, quae, decrescente in dies naturali calore, spiritus quoque ipsos torpore quodam alligat, nec corpus modo, sed et ingenium segnius reddit: sed tamen, dum superioris vitae cursum relego, recordor, quod nunc seni contingit, idem fere, *iucundum cum aetas florida ver ageret*, **) contigisse. Satius igitur et magis ingenui animi fuerit, culpam nusquam alio derivare, sed, ut Graeci dicunt, *αἰτιᾶσθαι τὸ αἴτιον* et fateri, illud quicquid est incommodi ac difficultatis, non aliunde quam a nimis diuturna cessatione proficisci. Quid enim? nonne idem etiam adolescentibus evenit? Qui si aut pilae lusu aut armorum tractatione aut equitatione aut aliis, quibus aetas illa ducitur, unum aut alterum mensem abstinuerint; ea cum repetunt, primis illis diebus neque corpus eadem, qua prius, agilitate flectere ac movere possunt, et quibus magistros antea provocabant, ad ea rudes accedere eaque tum primum discere ac meditari videntur. Qui sermo ob eam caussam a me hoc tempore susceptus atque institutus est, adolescentes, vos ut commonefaciam, quantum adsiduitas prosit, quantum intermissio noceat. Illa vires aluntur ac gliscunt; hac carpuntur ac deteruntur: illa te quotidie paullatim proficere ac progredi sentias; hac non paullatim, sed magno impetu retro referri et in peius ruere animadvertas. Non enim eadem celeritate discimus, qua obliviscimur. Ut qui ex alto aliquo puteo aquam haurit, ubi magno molimine situlam prope ad os putei evexit, si paullum modo funem laxaverit, it situla et deorsum concitatissimo lapsu provolvitur: sic qui multis vigiliis multisque sudoribus aliquam sibi facultatem in hoc studiorum genere comparavit, si tantillum de solita contentione remiserit, pessum it quicquid partum erat, *longique perit labor irritus anni.* ***) Neque enim subsistere saltem licet, quod, ut in malis, tolerabilius foret: simul atque progredi desieris, regrediaris necesse est. Pecunia si otiosa iaceat, ut non crescat, certe non imminuitur, neque quidquam aliud domino perit, quam quod lucri fieret ea occupata. At in artium nostrarum studiis si quam tem- 313
poris partem languori ac desidiae dederis, non id modo perdis, quod interea discere potuisses, sed bona magnaque pars eorum, quae iam didiceras, evolat. Agricolae, ne continua satione emacient solum, tonsas, ut poëta †) loquitur, novales alternis cessare patiuntur: agrique, qui hoc modo interquieverunt, uberiores

*) Cf. Cic. de Off. III. 1. pr. Fr.

**) Versus est Catulli ex eleg. ad Manlium (68.) 16. Matthiae.

***) Ovid. Metamorph. I. 273. Fr.

†) Virg. Georg. II. 71. Fr.

ex se fruges efferre soliti sunt. Alia ingeniorum ratio: nihil ea magis laetificat quam avidus et inexpletus exactor; cessatione sterilescunt. Ergo ut in levioris operae studio proditum est, *) egregium artificem **) nunquam solitum praetermittere ullum diem, quin lineam duceret: sic eloquentiae laudem ambienti praecipit M. Fabius, ***) quotidie dicendum esse aliquid, et quidem audientibus doctis. Sed relanguit iam pridem hominum industria; restinctus est vetus ille ad honestas artes ardor animorum; nobiles illae exercitationes, quibus apud antiquos, laudabili aemulatione, iuvenes inter se de consequendo eruditionis ac sapientiae principatu contendebant, ita ex usu et consuetudine sublatae sunt, ut earum vix umbram ac vestigium retineamus. Ut igitur Virgilius ait, †) minora in dies produci hominum corpora, quam antiquis temporibus fuerint: quod et tanto ante Homerus ††) dixerat: ita videmus, eruditionem hominum quotidie decrescere; ut illi hodie ordines ducant, qui olim vix in gregariis militibus locum obtinere potuissent. Nam ut illos heroas †††) omittam, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Theophrastum, qui mihi videntur immensitate quadam ingenii omnem rerum naturam complexi, non tantum supra aequales suos extitisse, sed etiam posteris omnem consequendi sui spem sustulisse: quis post Plutarchum extitit, qui verae ac solidae eruditionis *) copia et varietate ita cum eo comparari queat, ut non longissimo intervallo abfuturus ab eo sit, quemcunque illi proximum esse volueris? **) Quem ille poëtam veterem, quem oratorem, quem historiae scriptorem non ita triverat, ut edidicisse videretur? Quam philosophiae partem non ita tractaverat, ut nemo postea tantum in una eminuerit, quantum ille in omnibus? Nam quod quidam nuper magni in vulgus nominis, sed non magni pretii medicus in quodam insulso ac ridiculo libro suo dicere ausus est, Plutarchum grammaticum modo, non etiam philosophum fuisse, usus est videlicet ea libertate, quae
314 insanis tribui solet, ut, cum quidlibet in quemlibet dixerint, nemo laboret. Ostendit cerebrum suum, si quod modo illi cerebrum erat, medico eguisse, cum illa scriberet. Sed ut abeam a Plutarcho, quem sua magnitudo extra telorum iactum posuit, ut, qui

---

*) Cf. Cicer. Brut. §. 3. pr. Fr.

**) Is fuit Apelles, de quo Plin. H. N. XXXV. cap. 10. n. 12. *Apelli*, inquit, *fuit perpetua consuetudo, nunquam tam occupatam diem agendi, ut non lineam ducendo exerceret artem: quod ab eo in proverbium venit.* Notum est proverbium: *Nulla dies sine linea.* notus versiculus:

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit. Fr.

***) Institutt. orator. X. 7. §. 24. De *ambiendi* verbo cf. adn. pag. 64. R. Fr.

†) Aen. XII. 900. Fr.

††) Iliad. V. 304. XII. 449. Fr.

†††) *Heroas* nominavit viros insignes: id quod Latinitas non permittit. Kirchhof. in praef. ad Muret. oratt. pag. XIII. At vide Cic. de Rep. III. 8. §. 12. ad Att. I. 17. §. 9. XIV. 6. pr. Cf. supra pag. R. 49. 44. Fr.

*) Vid. adn. pag. 13. R. Fr.

**) Cf. pag. 251. R. Fr.

eum allatrant, canum lunam allatrantium similes esse videantur: eum igitur ut omittam et paullatim ad tempora nostra propius accedam: quis post Claudium Galenum fuit, qui ad illius aut admirabilem in omni genere doctrinam aut singularem eloquentiam accesserit? Quis multis iam annis philosophus veterum Aristotelis hypophetarum, *) Alexandri, Ammonii, Themistii, Simplicii et talium, aut acumen ingenii aut doctrinae abundantiam aut orationis dignitatem adaequavit? Qui, cum de rebus in naturae obscuritate retrusis ac reconditis ita dissererent, ut se a vulgo quam longissime abducerent, tam multis quasi gemmis multiplicis ac variae eruditionis distinguebant atque illuminabant disputationes suas, ut etiam qui a severitate philosophiae abhorrebant, ipso tamen dicendi genere caperentur. Themistii quidem orationes dum lego, nullum ei sophistarum, qui hoc unum agebant, ut compte ac polite dicerent, antepono. At hodie plerique eorum, qui se pro philosophis venditant, cum ea docent, quae cum didiceris, duplo stultior sis quam prius: tum in dicendo ita sunt hispidi **) atque agrestes, ut eos illud quicquid est pinguium litterarum, in culina, non in schola didicisse arbitreris. Adhuc de Graecis loquor: et fuit sane laus haec mundioris ac nitidioris doctrinae perdiu Graecorum propria. Illic elegantiae sedes, litterarum domicilium, museum orbis, eruditionis emporium, Musarum ac Gratiarum omnium augustissimum quoddam sacrarium fuit usque eo, dum misera gens ultione, ***) ut opinor, divina, quia se ab Ecclesiae Romanae obedientia, id est, a Christi iugo subduxerat, ab impurissimo tyranno †) sub iugum teterrimae servitutis redacta est. Ex illo tempore siluerunt illae lusciniae, quae caelum ac terras cantu suo mulcebant; conticuit vocalis ille Sirenum chorus; illi nitidissimi fontes, qui totum hominum genus elegantiore doctrina 315
irrigabant, exaruerunt. Romani et serius attigerunt litteras et, si verum amamus, aliis rebus, melioribus forsitan et praestantioribus, (nihil enim impedio, sed certe aliis) occupati, minus operae ac studii ad philosophiam et ad totum hoc mansuetiorum artium genus contulerunt. Neque non tamen hi quoque ††) habuerunt suos, qui planum facerent, hominibus nostris ad Grae-

*) Utitur hac voce etiam supra pag. 239. R. Fr.

**) Gell. XX. AA. X. 3. *Sed si quis est tam agresti aure ac tam hispida, quem lux ista et amoenitas orationis verborumque modificatio parum delectat.* Cf. infra pag. R. 337. pr. Fr.

***) Cf. adn. pag. 196. R. Fr.

†) Forte *) Muretus scripsit, *importunissimo tyranno*, ut Cicero et Livius loquuntur. Vulgatum tamen explicari posse fateor. Ceterum hic locus habet turpem Pontificis Romani adulationem, etiam contra historiae fidem. Graecos enim, ante imperium suum eversum, in barbariem lapsos esse, quis est, qui nesciat?

††) Rectius *Neque tamen ne hi quidem.* Matthiae. — At Mureti sententia haec est: *Et tamen hi quoque* etc. *Neque non etiam hi* (vid. adn. m. ad

*) Immo *fortasse.* Mirum vero ne Ruhnkenios quidem a pravo huius vocab. usu abstinuisse. (Cf. Schaefer. ad Eurip. Orest. vs. 775. ed. Porson.) Vid. adn. pag. R. 206. 642. Tom. II. pag. 193. 334. Tom. III. pag. 259. 860. Fr.

ciam hac quoque in parte adaequandam non tam ingenium quam voluntatem defuisse. Et hac quidem, quam dico, eruditionis copia et varietate duo praecipue commendantur a veteribus, P. Nigidius Figulus et M. Terentius Varro: *) de quibus, quanti fuerint, eo minus iudicare possumus, quod alterius prope omnia, alterius plane omnia scripta perierunt. Tanta fuit in hominibus insequentis aevi socordia, tanta caecitas perversitasque iudicii, ut, cum multa studiose ac diligenter conservata sint, quae perire praestiterat, ea perierint, ex quibus plurimum utilitatis percipi poterat. Sed ex iis, qui supersunt, duos praecipue admirari soleo, philosophum Senecam et naturalis historiae scriptorem Plinium. Quorum ille, cum se Stoicorum sectae addixisset, non tamen ceteras philosophorum disciplinas neglexit, neque Zenone, Chrysippo, Cleanthe, Panaetio ceterisque suis contentus fuit: nec illos modo maiorum gentium, Democritum, Platonem, Aristotelem, Theophrastum, sed hos quoque minutos et ut cavillator aliquis vocaverit, patellarios **) philosophos, Epicurum, Metrodorum aliosque ex eadem popina et iisdem hortis ita versavit, ut quicquid boni ex eorum unoquoque aut ad obscurarum et involutarum rerum intelligentiam aut ad vitam moresque formandos exprimi poterat, id omne summa diligentia excerptum libris suis aptissime et elegantissime insperserit. Cumque Stoicorum, qui ante eum fuerant, arida, strigosa et impolita et quasi dumis ac vepribus obsita haberetur oratio, ipse contra in ea comenda, pectenda, polienda ita exquisitus et accuratus ***) fuit, ut nimius in eo cultus ac luxuries reprehenderetur. Neque ulla magis alia res Quintilianum, gravem alioqui et sapientem scriptorem, adduxisse videtur, ut de Seneca minus honorificum iudicium faceret, †) quam quod iniquo animo ferebat, immodico illius amore veteres oratores iuventuti
316 exeuti de manibus, ipsumque, quod ne Seneca quidem voluisset, plerisque iam prae eo sordere Ciceronem. Nam illud alterum hominis somnium, ††) sive Gellium †††) eum sive Agellium vocari

---

Aquil. Rom. pag. 204.) *tamen* etc. et poterat h. l. *neque non* pro *et* iure quodam suo ponere, quod novum verbum (*habuerunt*) antecedentibus adiungitur. Cf. Zumpt. Gramm. Lat. §. 331. Fr.

*) Cf. Gell. NN. AA. XIX. 14. IV. 9. pr. Quinctilian. X. 1. 95. (vid. Index Histor. pag. 306. sq. ed. m.) Lactant. Institutt. Div. I. 6. §. 7. Fr.

**) Hoc a Diis transtulit ad philosophos. Plaut. Cist. II. 1. 46.

Di me omnes magni minutique et patellarii
Faxint ne ego dem etc.

ubi cf. Taubmann. Fr.

***) Immo *ita elegans et diligens fuit*, vel potius, *ita exquisite et accurate versatus est.* Namque haec verba ut sane sunt usitatissima, ita de rebus, non de hominibus, qui aliquid exquisite faciant, usurpantur. In loco Ciceronis Brut. §. 104. *semper habuit exquisitos e Graecia magistros* — facile passivi agnoscas participium. Fr.

†) Institutt. Orator. X. 1. §. 125. sqq. Fr.

††) Cf. adn. pag. 305. R. Fr.

†††) Gellium (NN. AA. XII. 2. Fr.) defendit Cheocotius in Praef. pag. 16. (XLVIII. ed. Ruhnk.)

placet, qui voluit ipse quoque attollere se et nescio quid de Seneca loqui, nulla re magis quam contemptu ac silentio refutandum arbitror. Iniuriam facit Senecae, si quis pro eo tam infirmis obtrectatoribus respondendum putat. Illum vero promum condum rerum omnium scitu dignarum, *) illud receptaculum ingenuarum artium, illum eruditionis Oceanum, C. Plinium, quis unquam satis pro dignitate vel admirari vel celebrare poterit? Qui nullum unquam librum vidit, quem non legerit; nihil cognitu dignum legit, quod non excerpserit; nihil excerpsit, quod non in litteras retulerit. Itaque unum ipsius opus, quod de plurimis extat, naturalis historiae, instar ingentis bibliothecae videri potest. **) Sed quo admirabilior et praedicatione dignior illorum industria est, eo magis accusanda nostra omnium***) ignavia: qui tot adminiculis fulti, tanta librorum copia instructi, tot tamque illustribus exemplis ad imitandum propositis, torpemus tamen et in inerti atque inglorio consenescere otio malumus, quam per illorum vestigia gradientes, explere animos nostros illo suavissimo pastu cognitionis ac scientiae, et quanto homines ceteris animantibus antecellunt, tanto supra vulgus hominum eminere. Non amamus litteras, auditores, non amamus studia doctrinae; nihil altum, nihil arduum, nihil gloriosum cogitamus; quod si faceremus, iungeremus noctes diebus, noctibus dies, et discendi cupiditate incensi, omnes corporearum voluptatum illecebras, omnem laboris asperitatem prae doctrina contemneremus. An mercatores opum parandarum gratia tam multas, tam longinquas, tam periculosas peregrinationes suscipiunt; domum, uxorem, parentes, liberos relinquunt; ventis, fluctibus, piratis ac praedonibus vitam suam committunt; perpetuum prope sibi exilium indicunt: nos, si ita sapientiam amaremus, ut illi opes amant, ullum eius comparandae caussa laborem refugeremus? Venatores in nive pernoctant, famem, sitim, frigus, vigiliam ferunt, cum apris, cum ursis aliisque indomitae feritatis animalibus de vita saepenumero decernunt 317
ac dimicant: nos, si quanto illi ad praedam, tanto ad eruditionem ardore ferremur, ullam nobis, ne ad eam perveniremus, difficultatem obstare pateremur? Insanum ac libidinosum adolescentem, cum ad puellam, quam amabat, aliter pervenire non posset, singulis noctibus mare illud, quod Europam ab Asia dividit, natando transire solitum accepimus. †) Quod in eo stulta et inconsulta cupiditas potuit, ut, dum potiretur amoribus

---

*) *Scitu, cognitu dignum* probum est, quippe Livii auctoritate munitum; sed nunquam sic Cicero pro *cognitione dignus*, quamquam *res cognitu dignas* differre a *rebus cognitione dignis* contendat Goerenz. ad Cic. Fin. III. 11. 37. Matthiae.

**) Cognitu iucunda atque digna sunt, quae de avunculo suo scripsit Plinius minor III. epist. 5. Fr.

***) Cicero dicere solet *nostrum omnium ign.* Matthiae. — Cf. infra pag. 342. R. Fr.

†) Satis noti sunt Hero et Leander, de quibus nobile exstat carmen Musaei. Fr.

suis, nihil tanti putaret: cur idem in nobis amor virtutis ac scientiae, si eam vere et ex animo amaremus, non efficeret? Ita est profecto, ut dicam,*) auditores. Nihil amori difficile, nihil arduum, nihil impervium est. Neque illi poëtae frusta alas addiderunt. Volat, si quo aliter perveniri non potest. Sed amor sapientiae nullum vestrum ad ossa tetigit, nulli vestrum medullam animae facibus suis perussit. Quid, quaeso, est? quid iste sibi quorundam fremitus vult? Aequo animo accipietis istam contumeliam, iuvenes; an mendacii coarguere ac convincere me connitemini? Utinam velitis, carissima mihi capita! posse enim scio. Utinam vobis Deus istam mentem immittat, ut quasi coitione quadam ac conspiratione facta, mecum hoc anno contendere instituatis, plusne ego laboris et operae ad docendum, an vos studii et alacritatis ad discendum conferatis! O insuavem mihi et iniucundam pugnam, si vicero: acceptam et exoptatam, si victus discessero. Habituri autem sumus huius certaminis nostri agonothetam, Gregorium Pontificem modis omnibus maximum: qui, ut Achilles Homericus**) praemia et victoribus ponit et victis, ita ipse, pro suo erga honestas artes incredibili amore, et vobis, si vincetis, et mihi, si vincar, ampla praemia constituturus est. Quamquam ego quidem, dum vos victores videam, nullum mihi aliud posco: plus enim iam pridem sum illius inexhausta liberalitate, quam quantum promerebar, consecutus. Tu vero, Paule Foxi, vir et generis nobilitate et splendore vitae et dignitatis gradu et virtute atque doctrina illustrissime, suscipe patrocinium nostrum. Confirmato sanctissimo seni, et floridissimam hanc iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem***) vides, tum ipsius virtutis pulcritudine invitatam, tum tuo ac tui similium exemplo incitatam, flagrare studio earum artium, quarum ipse
318 praecipuus fautor est; et me, quamquam aetate iam ad senium inclinata†) et quietis aliquid, post confecta tam multa stipendia, postulante, moriturum potius quam commissurum, ut tam prolixae ipsius ac beneficae erga me voluntati per ignaviam et fugam laboris parum respondisse videar. Ite adolescentes: iam enim, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis: curate animos, et crastino die hac ipsa hora ad persequendos mecum Taciti annales laeti atque alacres convenite.

---

*) Imo, *ut dico.* D. R. — At quid impedit quominus haec ad seqq. potius referas? Cf. pag. 303. R. Fr.

**) Iliad. XXIII. 259. sqq. et 656. Fr.

***) Nota haec est dicendi formula de iis, qui cupide alterius dicta accipiunt nec voculam sibi perire patiuntur. Vid. Lex. Similiter Graeci. Chariton pag. 52. ed. Amstel. *ἀναρτήσας ἑαυτὸν τῆς ἀκροάσεως.* vid. Dorvill. pag. 342. sq. Fr.

†) Cf. princip. orationis seq. Fr.

CUM INTERPRETARI INCIPERET EPISTOLAS CICERONIS AD ATTICUM.

O R A T I O XVI.

HABITA ROMAE NON. NOVEMBR.

M D L X X X I I.

Ludere quibusdam fortassis et devexa iam in senium aetate caussam minuendi laboris quaerere videbor, qui usque antehac *) in gravissimis praestantissimorum scriptorum libris, eorum qui ad me ventitabant industriam exercere solitus, hoc anno Ciceronis epistolas ad Atticum mihi sumpserim interpretandas. Ita enim vulgo persuasum est, omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac ludicrum esse, magisque ad pueriles animos aliquo litterarum gustu **) imbuendos quam ad retinenda graviorum virorum studia accommodatum. De qua opinione, vera necne sit, ***) quaeremus postea. Nunc hoc dico: si maxime fatear, quaesiisse me rationem aliquam, qua sine ulla utilitatis publicae deminutione pars mihi laboris aliqua demeretur, qui tamen eo nomine me reprehendat, nimis eum agrestem atque inhumanum fore. Nam cum me populus Rom. hos prope iam viginti annos viderit ita perpetuo mandatum mihi munus obeuntem, nemo ut unquam, qui quidem 319
hanc provinciam sustineret, aut plures aut graviores scriptores, aut maiori omnium aetatum omniumque ordinum concursu interpretatus sit: quae invidia fuerit, natu iam grandiorem minusque in dies perferendis laboribus idoneum, mollioris ac remissioris operae aliquid sumere? Ut corporum, sic et animorum non eaedem exercitationes omnem aetatem decent. Cursus, lucta, iaculatio, discus, harpastum iuvenilibus viribus ac lacertis conveniunt; senibus apricatio, ambulatio, gestatio magis congruit. Veterani olim, quanquam sub signis haberentur, †) graviorum tamen laborum im-

*) Terent. Andr. II. 1. 3.
Ut animus in spe atque in timore usque antehac attentus fuit. Fr.

**) Cf. adn. pag. 290. R. Fr.

***) Sunt fortasse qui hoc non satis Ciceronianum credant. At sic de N. D. I. 14. §. 37. *dubitetque omnino, Deus animans necne sit.* Fr.

†) De coniunctivo post *quamquam* posito, etiam ubi non sit obliqua oratio, vid. adn. m. ad Quinctilian. X. 1. §. 21. ubi quod dixi cuiusque loci rationem,

munes erant. Roscius fabularum actor ita excellens, ut ex eo, quicunque artificio aliquo longe praestabat ceteris, in suo genere esse Roscius diceretur: *) hic ergo Roscius, cum ad senectutem pervenisset, incidisse numeros **) ac cantus, ipsasque remissiores fecisse dicitur tibias. Quod histrioni licuit, cur honestissimarum artium doctori non liceat? His et eiusdem generis aliis argumentis uterer, si, quod huius factum est, ***) mea caussa factum esse profiterer. Sed longe alia mihi mens fuit, †) cum hoc consilium cepi. Iudicavi, paucissimos libros posse reperiri, ad praestandum id, quod a me exigitur, quodque ego omni ope efficere molior, accommodatiores. Certe enim mandatum mihi publice est, ut vos, quantum in me situm est, ad eloquentiam informem. Recte autem et vere dicebat Caesar, delectum verborum esse originem eloquentiae. ††) Idemque multo ante eum Aristoteles †††) docuerat, qui, cum elocutionis praecepta Graece traderet, primam illius virtutem esse dixerat ἑλληνίζειν, id est Graece ita loqui, ut oratio nihil barbarum, nihil insolens, absonum, peregrinum habeat, sed et singularum vocum elegantia et earum structura ac collocatione natam esse se in media Graecia ostendat. Qui ergo Latina lingua eloquentes esse meditantur, iis hoc primum elaborandum est, ut Latine, pure et quam maxime ex veterum Romanorum usu ac consuetudine loquantur. Nolite autem putare, laudem il-
320 lam, quae quasi sanitate et integritate ac castimonia Latini sermonis continetur, aut parvam aut facile parabilem esse. Cum post restitutas a Medicea potissimum familia litteras infinita quaedam vis extiterit hominum in omni genere eruditorum; cumque et nostra et patrum memoria homines summis ingeniis praediti tam mul-

---

cur coniunctivus ponatur, docere. id pluribus exsequutus est Ellendt. ad Cicer. Brut. §. 115. Sed hunc coniunctivum in recta oratione apud Ciceronem soloecismi instar esse, nuper pronuntiavit Orell. ad Top. §. 34. cui quamvis non prorsus assentiar, non tamen cum Zumptio (Gramm. Lat. §. 574.) aliisque huc referam XIII. ad Fam. 68. *Quae quamquam ex multis pro tua claritate audiam, tamen libentissime ex tuis literis cognoscam.* In his enim non est cur *audiam* neges futuri indicativum esse. Fr.

*) Vid. Cic. de Orat. I. 28. §. 130. Fr.

**) Muretus imitatione sua probasse videtur Lambini coniecturam in Cicerone de Leg. I. 4. *Roscius familiaris tuus in senectute numeros in cantu ceciderat, ipsasque tardiores fecerat tibias.* ubi vulgo editur, *cecinerat.* Sed nihil certi. D. R. — *Ceciderat* edidit Goerenz. e Codd. a *cadere* illud derivans, quum sit a v. *caedere.* Hinc *caesim dicere* et *incisa.* Matthiae. — Idem monuit Osann. in Analect. Crit. pag. 26. Nisi forte Graeco modo Goer. dici voluit. G. Hermannus in diss. de cantico in Roman. fabb. (Lips. 1812.) pag. 12. correxerat *leniverat.* Probatum id G. A. B. Wolffio in diss. de act. et scen. ap. Plaut. et Terent. (Hal. 1824.) pag. 15. Vulgatam probabiliter defendit Reisigius ad Sophocl. Oedip. Colon. comm. crit. pag. 163. vicino adiectivo *tardiores* ad intelligendum retracto. Assentientem sibi habet Beierum in *Philol. Litter. Bl. d. allgem. Schulzeit.* Darmst. 1825. Nr. 4. pag. 32. qui exemplis a Reisigio allatis adiungit Cic. de Legg. I. 4. 15. Moserus ex uno cod. edidit *reciderat.* Friedemann. — Moseri *reciderat* coniectura est. vid. Orell. Lambinus suspicabatur *remiserat* scribendum esse. Fr.

***) Cf. adn. pag. 256. R. Fr.

†) Sallust. Cat. 52. *Longe mihi alia mens est.* Fr.

††) Vid. Cic. Brut. 72. §. 253. Fr.

†††) Rhetor. III. 5. pr. Fr.

tam in Latine loquendi studio operam posuerint, ut id prope unum operis habere viderentur: paucissimi tamen, quorum scripta, non dico sermonis vitiis careant, (nam hoc quidem illorum nemini contigit) sed aliquam saltem priscae illius et nativae Latinitatis imaginem contineant, extiterunt. Ut Graeci proverbio dicunt, multos esse, qui thyrsum ferant, sed paucos Bacchos: *) ita multorum falsa quadam Latini sermonis specie inducta et oblita oratio est, paucorum Latina. Duo in Italia summi viri duces ceteris ad hanc laudem capessendam et quasi antesignani fuerunt, Iacobus Sadoletus et Petrus Bembus: qui etiam propter eiusdem studii similitudinem Christophorum Longolium, Belgam, in deliciis prope atque in amoribus habuerunt. Non ita multo post magno in pretio fuerunt duo huius facultatis praecipui doctores, Patavii quidem Lazarus Bonamicus, in hac autem urbe Romulus Amasaeus: quorum in illo foecunditatem ingenii admirareris, diligentiam et accurationem **) requireres; in hoc nihil admodum, quod ad boni et ex omni parte perfecti doctoris commendationem pertineret, desiderares.***) Brevi igitur innumerabilis quaedam hominum multitudo per Italiam effloruit, qui illorum exemplo incitati, horum disciplina ac praeceptis exculti, ad hanc bene Latine loquendi ac scribendi laudem incredibili studio incumberent: cum et Venetiis Iovita Rapitius, et Patavii Benedictus Lampridius, et alii praestantes viri sitienti iuventuti fontes eloquentiae recluderent, et a principibus maximi honores iis, qui Latinam linguam egregie praeter ceteros callerent, †) proponerentur. Et tamen in tanto ardore animorum, tanta ingeniorum contentione atque aemulatione, tantis propositis praemiis, nemo adhuc extitit, cui simpliciter et sine 321
ulla exceptione ea laus tribui possit, ut bene Latine scripsisse dicatur. Proxime quidem veterum gloriam accesserunt ††) et ii, quos modo nominavi, et alii satis multi: neque immerito commendati sunt aut is, qui pauca quidem scripsit, sed in scribendo omnium politissimus maximeque limatus idemque ab omnibus ineptiis remotissimus fuit, Ioannes Casa, aut vir in scribendis epi-

---

*) *Πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε Βάκχοι.* Vide, quem Matth. laudat, Heindorf. ad Platon. Phaedon. pag. 61. Fr.

**) Malim, *curam*. Est quidem *accuratio* semel apud Ciceronem Brut. 67. Sed semel aut rarissime dictis abstinere, prudentius est, quod saepe accidit, ut talia, melioribus libris inspectis, vitiosa reperiantur. Idem intelligi volo de vocabulo *attentio* (cf. Mahn. in Epist. Socr. Philom. pag. 191. sq. Fiedem.) apud Cic. de Orat. II. 35. quo Muretus usus est saepius. D. R. — Cf. pag. 172. 34. 18. R. Fr.

***) Haud scio an rectius fuerit *admireris — requiras — desideres*. Matthiae. — Ego vero quid caussae sit, cur imperfecta reiiciantur, plane non video. Fr.

†) Memini fuisse, qui hanc dicendi rationem tanquam parum Ciceronianam repudiarent. At sic certe pro Balbo cap. 14. §. 32. *Ignosco tibi, si neque Poenorum iura calles; reliqueras enim civitatem tuam: neque nostras potuisti leges inspicere.* Hoc tamen, qui ea loquutione utantur, admonitos velim, *callere* non esse simpliciter, scire, intelligere; sed accuratam et longo usu partam scientiam significare. Fr.

††) Cf. adn. pag. 78. R. Fr.

stolis Latinis singulari lepore ac venustate praeditus, Paulus Manutius. Qui tamen quemadmodum illud consecuti sunt, ut haec laus vere ac merito propria Italiae haberetur, eique ceterae omnes nationes scribendi elegantia facile cederent: ita illud negari non potest, multos naevos multasque maculas, quod bona omnium venia dictum sit, illorum omnium scriptis aspersas esse, quae planum faciant, illos vidisse quidem quid optimum esset, et viam quae ad illud ferret, ingressos longe processisse; sed longe tamen ab eo, quo intendebant, substitisse. Neque hoc eo dico, ut de summorum virorum gloria quidquam propterea detraham: quos et admiror ipse et ad eorum persequenda vestigia cohortari vos volo: sed ut intelligatis, minime vulgarem esse eam laudem, quam tot ac tales viri, tantis laboribus tantoque studio, plenam tamen ac solidam consequi non potuerint. Nunc quod dicturus sum, nolim a quoquam durius accipi,*) sed ita potius, ut profectum ab optimo erga vos animo et a singulari quadam mea erga nomen Italicum voluntate. Qui enim in Italia diutius aliquando quam in Gallia, ubi natus sum, vixerim, et iam pridem in hac orbis terrarum nobilissima urbe sedes ac domicilium collocarim, facere neque possum neque debeo, quin et Italiam totam et praecipue urbem Romam pari ac patriam pietate ac studio colam. Doleo igitur et indignor, cum quae laus, nostrum ac patrum memoria, propria, ut dixi, Italorum fuit, ut soli ex omnibus Latina lingua perite ac scienter uterentur, eam nunc ita obsolevisse ac propemodum evanuisse video, vix ut iam tota Italia pauci quidam senes, qui eam utcunque sustineant, reperiantur. Interea exterae nationes et ut vulgo in Italia vocantur, barbarae hanc possessionem gloriae, tamquam a vobis pro derelicta habitam, occuparunt: iamque non obscure Latinae linguae usum et intelligentiam migrasse ad se re-
322 licta Italia gloriantur. Hanc vos tantam indignitatem feretis aequo animo, iuvenes, ac non potius omnes nervos ingenii contendetis, ut stolidam illam agrestium hominum vobis insultantium superbiam retundatis? Expergiscimini, expergiscimini, adolescentes, et, si quid in vobis Romani sanguinis, si quid avitae virtutis est, incumbite ad eam gloriam, quae vestri generis ac nominis propria est, ex alienarum gentium manibus extorquendam. Mihi credite, si semel penitus imbibatis id perficere,**) si socordia et ignavia valere iussis, naviter opus hoc urgere instituatis, si frenum, ut dicitur, mordeatis, brevi futurum est, non modo ut nuper amissa ornamenta recuperetis, sed etiam ea magnis ac luculentis accessionibus locupletetis. Ego quidem, quoniam ad pure et emendate loquendum, quod huius consilii atque incepti fundamentum est, nullius omnino libri lectionem utiliorem quam epistolarum ad Atticum iudico, quon-

---

*) Cicer. I. ad Att. 1. §. 4. *Durius accipere hoc mihi visus est, quam vellem et quam homines belli solent.* Fr.

**) Sic Cicero pro Quint. 6. extr. *si imbiberit perducere.* ubi interpretes duos Lucretii locos adscripserunt. Matthiae. — Cf. de hac usitatissima Mureto loquutione adn. pag. 96. B. Fr.

iam eas Latinae linguae studiosis pervolutandas, manibus atque oculis conterendas, ad verbum, si fieri possit, ediscendas censeo, idcirco earum interpretationem suscepi, nihil veritus eorum stultitiam, qui speciosa utilibus anteponentes, ita me, quasi quiddam huius loci auctoritate inferius susceperim, criminantur. At iidem me superioribus annis, cum Aristotelis libros de moribus, cum Platonis libros de republica, nuper etiam cum Tacitum interpretarer, ita calumniabantur, quasi omissis iis, quae iuventuti utilia forent, ea quaererem ac consectarer, in quibus ostentare me et venditare populo possem. Quid istis canibus facias? aut quomodo te aliter quam contemptu *) ab eorum latratibus vindices? Praeclare Aristoteles, cum idem ab aliis avarus, ab aliis prodigus haberetur, argumento id esse ait, eum liberalem esse. Ita isti, cum me nunc ut nimis sublimia petentem, nunc ut me iusto inferius demittentem culpare instituunt, ut mihi quidem tum demum medium secare **) videar, efficiunt. Magis me movent exempla eorum, qui memoria nostra primos ordines in litteris duxerunt: quorum ut quisque doctissimus habitus est, ita plurimum operae in his epistolis collocavit. Nunquam me pigebit eis in libris exerceri, in quibus duo ingentia decora Italiae, Petrus Victorius et Paulus Manutius, acutissimus Iurisconsultus Antonius Goveanus, Sebastianus Corradus, Leonardus Malaspina, lumen et ornamentum Galliae Hadrianus Turnebus aliique, quos enumerare longum 323
est, ***) ita desudarunt, ut praecipuam sibi materiem gloriae ex eis emendandis et illustrandis quaesiisse videantur. Quos si duces non sequerer, unum tamen opponerem, cuius auctoritas frangere, debilitare, obterere omnes contra sentientium rumusculos posset. Huius enim consilii mei non approbatorem modo et adstipulatorem, sed auctorem ac laudatorem habeo illum uberrimum disciplinarum omnium fontem, Gulielmum Sirletum Cardinalem, cuius auctoritati dum paream, nunquam magnopere, quid alii de me iudicaturi sint, laborabo. Sequitur nunc, ut iis obtrectatoribus respondeam, qui omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac prope nugatorium esse aiunt: quo, tamquam lacte, pueruli, non, ut solido cibo, etiam grandiores ali debeant. In quibus hoc primum est quod admirer: cum sermonis usum unum de praecipuis a Deo in hominem collatis muneribus esse fateantur, quomodo de scriptione epistolarum aliter sentire possint. Ut enim sermone inter praesentes, ita epistolis inter absentes animi sensa communicantur. Per epistolas mercatura exercetur, qua si careremus, innumerabilibus commodis

---

*) Cf. adn. pag. 189. R. Fr.

**) Idem esse Kraftio videtur quod *medium ferire* (i. e. rem ita componere, ut medium inter duo extrema teneas, ut explicat Schuetz. in Lex. Cicer.) apud Cic. de Fat. 17. τὸ μέσον τέμνειν. Quod vero *secare* dixit Muret. a poetis accepit, apud quos haud raro legitur *secare viam.* Fr.

***) De hac formula sollemni cf. adn. m. ad Quinctil. X. 1. 118. et adde, parum ex usu veterum Latinorum dici, *nimis longum est.* De imperfecti coniunctivo in talibus non temere improbando supra dictum est pag. 107. R. Fr.

careremus; per epistolas pater cum liberis, vir cum uxore, fratres ac propinqui inter se, tum quoque, cum multi inter eos montes multaque maria interiecta sunt, ita colloquuntur, ut una omnes domi esse videantur; per epistolas et indicuntur et geruntur bella, paces componuntur, inter remotissimas nationes constituuntur societates, foedera feriuntur; amicitia, quae condimentum vitae est, quo sublato vita quidvis potius quam vita fuerit, nullo magis adminiculo quam mutuis epistolis continetur. Itaque si epistolarum usus tolleretur, commercium quoque et naturalis illa hominum inter ipsos societas tolleretur. *) Sunt ista, dicet aliquis: sed tamen epistolis sua quisque negotia committit; graves et arduae disputationes et ad quas percipiendas doctore opus sit, epistolis mandari non solent. Hoc si quis de toto epistolarum genere dicere audeat, ablegabo eum ad Platonis, Isocratis, Senecae et talium epistolas, quaeramque, numquid illas quoque de rebus vulgaribus et cuilibet sine doctoris opera perspicuis scriptas putet? iubeo inspiciat illam, quae a Cicerone ad Q. Fratrem in Asiam missa est: **) qua vir non eloquentissimus tantum, sed etiam tractandae reip. peritissi-
324 mus, omnia complexus est, quae praestari debent ab iis, qui magnis provinciis summo cum imperio praesunt. Nam illo quidem argumento vix in tam levi caussa utendum puto, quod praecipua religionis nostrae mysteria a sanctissimis illis aeternae veritatis doctoribus, qui nobis ad aspiciendam viam, qua iretur in caelum, facem praetulerunt, epistolis inclusa sunt. Quisquamne ita impie temerarius est, ut, cum illorum procerum, Basilii, Nazianzeni, Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Augustini, Gregorii et similium epistolas si minus legerit, extare tamen audierit, totum epistolarum genus contemnere audeat? At in his Ciceronianis nihil simile; scriptae enim sunt de rebus fere domesticis ac familiaribus simplici et sponte fuso dicendi genere, ad hominem usu domestico et intima familiaritate coniunctum. Hoc si faterer, tamen eas dignas, quae diligenter et accurate legerentur, esse contenderem. Vere enim hoc sapientissimus scriptor Xenophon principio eius libelli, qui Convivium inscribitur, scriptum reliquit, magnorum virorum non seria tantum, sed et ioca cognoscere operae pretium esse: ***) quod ex his quoque utilissima ad vitam exempla capiantur. Narrat alicubi Horatius, †) Scipionem et Laelium interdum discinctos, dum olus decoqueretur, ludere et nugari: Cicero, ††) etiam legendis ad Lucrinum conchis et umbilicis animum relaxare solitos. Quis nostrum non quolibet pretio emat, ut interesse talibus ludis

---

*) *Quid est aliud, tollere e vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium?* Sic Cicero Philipp. II. cap. 4. ubi vid. Abram. Fr.

**) I. epist. 1. Fr.

***) *Ἔμοιγε δοκεῖ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔργα οὐ μόνον τὰ μετὰ σπουδῆς πραττόμενα ἀξιομνημόνευτα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ταῖς παιδιαῖς.* Cf. infra pag. 406. R. Fr.

†) Serm. II. 1. 71. sqq. Fr.

††) II. de Orat. cap. 6. §. 22. Fr.

queat, et eas fabellas audire, quibus tales viri inter se iocabantur? Praeclare Plutarchus in Alexandro,*) *Non*, inquit, *ut quaeque maxime illustris actio est, ita maxime ingenium hominis patefacit; imo vero interdum exiguum aliquod factum dictumve aut iocus aliquis magis detegit hominis mores quam urbium expugnationes et pugnae, in quibus multa hominum millia ceciderunt.* An, cum principes viri publicis se negotiis subduxerunt et exclusis admissionibus paucos quosdam deligunt, quibuscum libere ac familiariter iocentur, invidemus iis, qui admittuntur ad interiores illorum sermones, eosque beatos esse ac caelum digito contingere putamus: nos si ad Ciceronis et Attici arcana penetrare eosque nunc iocantes, nunc **) inter se qua publicis qua domesticis de rebus colloquentes audire liceat, parvi id esse ducemus? Sed longe aberrant a vero, si qui res tantum domesticas et familiares iocos his epistolis contineri putant. Hi- 325
storia illorum temporum, quibus imperium orbis terrarum immutatum est et vel eversa vel certe conversa ea respublica, quae ita bonis legibus atque institutis fundata erat, ut in perpetuum duratura videretur, non aliunde melius quam ex his libris percipi potest. Tum praeterea Ciceronis admirabilis prudentia et scientia reip. tractandae nusquam se magis quam in his epistolis prodit. Quod ne quis me temporis caussa confingere arbitretur, praestantis viri et illorum temporum aequalis, Cornelii Nepotis verba ipsa recitabo, quibus suum de illis iudicium posteritati contestatum ac consignatum reliquit. Qui in Attici vita cum inter Ciceronem et Atticum summam coniunctionem animorum fuisse dixisset, *Ei*, inquit, *rei sunt indicio, praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, aemulationibus in repub. perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat, et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc veniunt,* ***) *cecinit ut vates.* Haec Nepos, cuius non vanam esse praedicationem, res ipsa quotidie ostendit. Ad eas caussas, quas attuli, cur in his epistolis mecum pervolutandis cupide versari debeatis, accedit haec quoque, quam dubitavi equidem num adferre deberem, ne vincta mea, ut aiunt, caedere †) et de ea ipsa facultate, cuius opinio, falsa fortasse: neque enim impedio: sed opinio tamen ad

---

*) cap. 1. cf. supra pag. 282. R. Fr.

**) *Nunc* geminatum, ut h. l., saepe legitur apud Livium et alios probabiles scriptores, apud Ciceronem non item; sed *qua* — *qua* aliquoties reperitur in eius epistolis. Fr.

***) Kraftius dedit, *quae nunc usu veniunt.* Et sic apud Nepotem in Att. cap. 16. scriptum legitur. Fr.

†) Sumptum est hoc loquendi genus ex Hor. Ep. II. 1. 220. Kraft. — Cf. supra pag. 115. R. *messes suas urere.* Fr.

aliquam me provexit hominum famam, *) quippiam detrahere viderer. Sed vincat veritas, quae aliis omnibus rebus praeponderare **) debet, praesertim cum de commodis vestris agatur. Hodie, adolescentes, si verum amamus, omnis prope usus eloquentiae, praeterquam in scribendis epistolis, ita de medio sublatus est, ut nec vola nec vestigium appareat. ***) Dominabatur olim in iudiciis: regnabat in consultationibus: vincebat fere ea caussa, quae eloquentiorem patronum nacta erat.

326 *Sed haec prius fuere; nunc recondita:*
ut de phaselo ait Catullus: †)
Senet quiete.

Iudicia, Romae saltem, ita exercentur, ut in eis nullus plane locus eloquentiae sit. In deliberationibus de magnis et seriis rebus, quid quisque dicat, non quam ornate dicat, attenditur. Recte omnino: neque enim negari potest: sed tamen isto modo magna disertis hominibus subtracta materia est. Eloquentia, quasi aetatis beneficio immunitatem consecuta, iussa est oblectare se in his nostris scholasticis ac pulverulentis disputationibus, in sacris concionibus, quae ad populum habentur, et interdum in gratulationibus, quae fiunt ad principes aut in eorum funeribus exornandis. Ita ex illis tribus Aristoteleis dicendi generibus solum epidicticon, quod olim minimi pretii habebatur, in usu relictum est. Mansit tamen illud, ut qui bene, id est, tum diserte, tum prudenter et ad res, ad personas, ad tempora accommodate epistolam scribunt, facillime ad intimam principum familiaritatem perveniant et ad maximarum rerum tractationem adhibeantur, maximis plerumque honoribus augeantur. Hac facultate cum alii, tum Iacobus Sadoletus et Petrus Bembus viam sibi ad dignitatem summae proximam munierunt. Nolo de viventibus dicere, ne aut adulari videar aut aliter eos laudem, quam ipsi fortasse laudari se volunt. Vos, adolescentes, (vestra enim res agitur, et satis iam verborum factum est,) adiuvate attentione vestra industriam meam, et mihi hoc credite, integritatem Latinae linguae, cognitionem antiquitatis, prudentiam in rebus gerendis ex nullo Ciceronis libro posse a vobis melius aut facilius quam ex his epistolis comparari. Cuperem, Paule Foxi, vir non tantum in primis illustris, sed ad illustrandum hoc saeculum nate, novo quodam et minime vulgari modo tibi, quem nihil obsoletum, nihil vulgare delectat,

---

*) Cf. pag. R. 25. extr. Fr.

**) I. e. maioris ponderis et pretii esse quam aliae omnes res, iis *praevalere*, ut nunc loquuntur. Alibi Muretus haud raro passiva ratione utitur; velut Tom. II. R. pag. 161. *ut constituerent, qua tandem una* (ratione) *cunctae aliae praeponderarentur.* pag. 198. *sin praeponderabantur honestis turpia.* pag. 655. *cuius auctoritate facile huius grammatici opinio praeponderatur.* Et sic Cicero III. de Off. 4. §. 18. *Qui omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt praeponderari honestate.* Fr.

***) Varroniana est locutio; cf. Varr. ap. Non. n. 480. Kraft.

†) Carm. 4. extr. Fr.

gratias agere, quod talis tantusque vir, omissis negotiis quibus assidue distineris, honoris mei caussa hodie, multum deprecante me ne id faceres, huc tamen venire volueris. Sed cum animum in omnes partes versavi, nihil, quod te dignum sit, excogitare possum. Tacebo igitur, et hoc toto genere gratiarum actionis 327
supersedebo. Nisi forte hoc ipsum novum quoddam gratias agendi genus est, cum is, qui beneficium accepit, magnitudinem illius verbis a se coaequari non posse confitens, conticescit.

REPETITURUS LIBROS ARISTOTELIS DE MORIBUS.

O R A T I O XVII.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR.

M D L X X X I I I.

Primum quidem Deum immortalem veneror, auditores, ut, si hos viginti annos, quibus huic muneri praefui, pro singulari erga me populi Rom. caritate ac benevolentia proque maximis in me cum aliorum Pontificum tum praecipue Gregorii XIII. Principis immortalitate dignissimi beneficiis, eo semper animo fui, ut de utilitate vestra non minus saepe quam de mea cogitaverim, ut nunquam rationes meas vestris anteposuerim, ut semper eam docendi rationem tenere studuerim, non quae aut minus laboris aut plus ostentationis habitura, sed quae vobis plus verae ac solidae eruditionis paritura videretur: ita me, quod reliquum est aetatis, in eiusdem muneris procuratione placide ac tranquille exigere patiatur; deinde autem, ut vobis omnibus inspiret amorem erga honesta studia et cupiditatem ea in isto aetatis flore discendi, quae vobis aliquando tum privatim tum publice et utilitatis et dignitatis plurimum allatura sint. Quod cum peto, non tantum vestra, sed etiam mea caussa peto. Nam cum quietis ac tranquillitatis meae, cuius et semper natura amans fui et hac ingravescenti *) aetate quotidie magis indigeo, magna pars in eo posita sit, ut a vobis attente ac libenter audiar: non dubito, quin id facile impetraturus sim ab iis omnibus, qui ipsi prius a se, ut se ament neque unquam per ludibrium et pervicaciam animi et suis et alienis com-

---

*) Quoniam hoc est participium, *ingravescente* scribendum erat. Similia dicere poteram de similibus formis, quibus usus est Muretus; sed nolui. Itaque etiam *maiori*, *meliori*, huius generis alia tacitus praeterii. Fr.

modis obstare cupiant, impetrarint. Quam spem cum de vobis,
328 huius annui curriculi nostri principio, ut si unquam alias aut potius maiorem quam unquam alias, animo perceperim: obsecro obtestorque vos, auditores, ut vel mea caussa vel vestra, vel etiam tot virorum dignitate praestantium, quos hodierno die huc convenisse, et industriae meae iudices atque arbitros et modestiae vestrae testes ac spectatores futuros videtis, eam unius horae attentione ac silentio comprobetis. Etenim qui pulcerrimos et a me semper in prima commendatione habitos libros Aristotelis de moribus ad Nicomachum, quos vicesimo abhinc anno*) ex hoc ipso loco interpretari coepi, nunc denuo (quod Deo volente ac propitio fiat!) interpretari constituerim, cum sciam, hoc consilium meum non prius quam hesterno die plerisque vestrum notum esse potuisse, ideoque multos esse, qui non modo meditati ac parati, ut par est, huc venire, sed vix libros sibi prospicere**) potuerint: decrevi hodie, quae illorum librorum propria sunt, non attingere, sed universe ac communiter de tota studiorum nostrorum ratione disserere, et quaerere, verane an falsa sint ea, quae plerique putant de caussis, cur hodie neque tam docti neque tam diserti homines, quam olim fuerunt, reperiantur. Saepe enim interfui querelis eruditorum et ingeniosorum hominum, qui de temporum nostrorum infelicitate quererentur: quod cum et ingenia nihilo quam antiquitus deteriora sint, et aliis maioribus et magis arduo ac difficiliore in loco positis virtutibus aetas nostra facile vetustatis gloriam aequaverit; si quidem et rei militaris ductandorumque exercituum et reipub. in pace atque otio tractandae scientia satis multi memoria nostra, qui nulli veterum cederent, extiterunt: hac molliore, ut videtur, et parabiliore eloquentiae et eruditionis laude, nemo prorsus exoriatur, qui antiquitati controversiam facere audeat; sed praeclare secum actum esse ducant, si qui hoc tempore multo sudore multisque vigiliis hoc consecuti sunt, ut a veterum praestantia non longissime abesse videantur. Atque illud quidem facile conveniebat inter omnes, non eandem esse diligentiam in hominibus nostris, quae in veteribus illis, quos admiraremur, fuisset; merito abesse nos ab illorum gloria, quorum non imitaremur industriam; labore venalia esse praeclara omnia;***) inique facere qui industriorum praemia peterent otiosi; neque esse quod quisquam nostrum sibi blandiretur aut cuiusquam
329 e nostris studium et diligentiam cum illa veterum pertinaci et indomita discendi cupiditate contenderet. Illos incensos et inflammatos amore doctrinae, omnibus sibi aliis voluptatibus interdixisse, rei familiaris curam abiecisse, cibo, potu, somno saepissime†)

*) Cf. adn. pag. 88. R. Fr.

**) Proba haec structura est et notum illud Plinii I. epist. 14. *Petis, ut fratris tui filiae prospiciam maritum.* Cf. Liv. IV. 49. extr. Fr.

***) Cf. pag. 190. R. Fr.

†) In vulgaribus Edd. (etiam in Thomas. Fr.) de scioli correctione *sapientissime* legitur.

abstinuisse, omne sibi tempus perire ratos, quod non in studio poneretur, non modo valetudinis dispendio, sed ipsius vitae periculo bene emi putantes, quod tam ferventer*) adamassent. Nos quod somno, quod voluptatibus, quod avaritiae, quod ambitioni temporis superest, collocamus in literis: et cum quidvis potius agamus, miramur, impares esse nos iis, qui hoc unum agebant. Memoriae proditum est, cum populus Atheniensis decreto cavisset, ut capite lueret, si quis Megarensis pedem in Astu**) intulisset, Euclidem, qui indidem erat Socratemque ante id decretum audire coeperat, cum sermonibus illius carere nollet, quotidie, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutum et versicolore pallio amictum, capite atque ore velato, Megaris Athenas ad Socratem commeare et sub lucem eodem ornatu ad suos redire solitum.***) Tanti putabat studiosissimus adolescens, aliqua saltem noctis parte Socratem audire, ut ea de caussa et singulis noctibus amplius quadraginta millia passuum conficere et vitam suam in apertum discrimen exponere†) non vereretur. Mirum non est, tanto nos eis inferiores esse doctrina, quanto doctrinae amore inferiores sumus. Sed de neglectu††) bonarum artium et de illo quasi torpore ac veterno, qui iam pridem iuvenum nostrorum animos occupavit, et dixi saepe alias et dicturus sum; si forte dicendo eum excutere et aliquos eorum, qui me audient, excitare ad vigilantiam possim. Alteram caussam esse dicebant, quae profectus nostros impediret, quod multo durior ac difficilior esset nostra quam veterum conditio. Illi enim cum sermonem, quo in discendis tractandisque bonis artibus usuri essent, a nutricibus cum lacte bibebant, a populo condiscebant, neque aut Atheniensibus, ut Attice, aut Romanis, ut Romane loquerentur, sudandum, neque aut consulendi magistri aut libri pervolutandi erant; a poëtis, quorum lectione puerilis aetas oblectari et ad humanitatem informari solebat, et in quibus interpretandis nullum fere aliud Grammaticorum munus erat, quam ut fabulas explicarent et aliquas, si forte, peregrinas voces, quas illi glossas vo- 330
cabant, et interdum genera quaedam dicendi abstrusiora et a vulgari loquendi consuetudine remotiora indicarent: ab eis igitur, prout cuiusque ingenium aut voluntas ferebat, aut ad politicos sive rhetores deducebantur; aut imbuti prius mathematicis disciplinis, ad dialecticos et ad physicos sese applicabant: et verborum cura liberi ac soluti, ad res modo ipsas intelligendas ac pervidendas omnem industriam ac diligentiam conferebant. Qui eloquentiam adamarant, iis theatra, iis forum, iis curia pro schola;

---

*) Caelius apud Cic. VIII. ad Fam. 8. §. 2. *de damnatione ferventer loqui est coeptum.* Fr.

**) Sic interdum Latini simpliciter vocant Athenas; sed Cicero II. de Legg. §. 5. *in astu,* inquit, *quod appellatur.* Fr.

***) Vid. Gell. XX. Att. VI. 10. Fr.

†) Imo *coniicere* vel *aperto discrimini exponere.* Matthiae. — Vid. adn. pag. R. 104. et 184. Fr.

††) Cf. adn. pag. 133. R. Fr.

qui caussas diserte agebant, qui ad populum verba faciebant, qui sententiam de publicis negotiis dicebant, pro magistris erant; unum aliquem ex eis deligebant, quem colerent, quem sectarentur, cuius ad exemplum se conformarent, cuius consuetudine et disertiores fierent et sapientiores. Nos non unam, sed duas peregrinas linguas discere cogimur, neque peregrinas modo, sed iam pridem extinctas quodammodo ac sepultas. Nam si aliqua urbs aut aliqua gens esset, in qua vulgo homines Graece Latineve loquerentur, mitteremus eo pueros nostros, ut, cum a teneris unguiculis *) sermonis usum combibissent, grandiusculi de rebus modo ipsis cogitarent. Nunc nobis diutius luctandum ac sudandum est circa principia et in ipsis, ut ita dicam, carceribus, quam priscis illis, ut a carceribus ad metam pervenirent. Nobis, antequam Latine aut Graece balbutire possimus, multa cura, multis vigiliis, multis magistris opus est et iis plerumque magistris meliorum inopia utendum, qui ad id, quod se docere profitentur, aliis ipsi magistris indigerent. **) Ita quam illi facultatem ac copiam sine ullo labore a matribus et a nutricibus et a populo hauriebant: eius nos ut umbram aliquam consequamur, meliorem aetatis partem in eo consumere cogimur. Itaque gravis illa conquestio, qua nobilis olim poëta ***) usus est in deploranda bellorum civilium calamitate:

Heu quantum terrae potuit pelagique parari,
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae;

ad nostra quoque studia non inconcinne †) accommodari potest. Sic enim et nos dicamus licet: Heu quantum rerum ac sapientiae parari potuit eo labore, qui necessario nobis ad intelligentiam usumque linguarum capiendus fuit. Haec una ratio tantum apud
331 nonnullos potuit, ut publice persuadere conati sint, inutile esse totum illud studium, quod in Graecis ac Latinis litteris poneretur; sua cuique lingua philosophandum, ut et illi fecissent. Non enim Democritum, Platonem, Aristotelem aut Hebraeorum aut Aegyptiorum sermone in disputando aut in scribendo usos esse, sed eo, qui popularibus suis notus esset; neque Demosthenem Persica aut Macedonica, sed Attica lingua habitum eloquentem; meram insaniam esse, tantum operae ac temporis perdere, ut eum sermonem intelligamus, eoque utamur, quo uti homines multis

---

*) Cicer. I. ad Fam. 6. *Sed praesta te eum, qui mihi a teneris, ut Graeci dicunt, unguiculis es cognitus.* Graeci: ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν. Vid. Plutarch. de educ. puer. pag. 3. C. et adn. Wyttenbach. Quod sequitur *grandiusculi*, Terentianum est vocabulum, Andr. IV. 5. 19.

**) Kirchhof. in praefat. ad Muret. oratt. pag. XII. requirit *indigeant*; ego non item. Scilicet *indigerent*, si rem ex veritate aestimarent: quod tamen haud faciunt. Fr.

***) Lucanus Pharsal. I. 13. sq. Fr.

†) *Concinne* adverb. optimos auctores habet, *inconcinne* Appuleium. Gellius NN. Att. X. 17. *inconcinniter* dixit; item *concinniter* XVIII. 2. Fr.

abhinc saeculis desierunt.*) Ne Demosthenem quidem aut Ci-
ceronem curasse, illum, quomodo Cecropis aut Thesei, hunc,
quomodo Euandri aut Romuli temporibus cives sui locuti essent;
suae quemque non gentis modo, sed et aetatis sermone conten-
tum esse oportere. Addebant, id eo facilius factu esse homi-
nibus Italis, quod praeclara illa Graecorum Latinorumque monu-
menta iam pleraque omnia in eam linguam, qua vulgo utimur,
conversa essent: ut illo peregrinitatis quasi cortice ac putamine
detracto, nucleis vesci et ut osse confracto succum ac medullam
ipsam exsugere liceret. A qua opinione quoniam ita dissentio,
ut avocandis a Graecae ac Latinae linguae studio adolescentibus
ipsa fundamenta disciplinarum convelli ac labefactari putem, ne-
que ullam pestem praesentiorem aut ullum certius exitium omnibus
ingenuis artibus adferri posse arbitror, quam si linguae illae,
quae quasi sacraria quaedam earum sunt, negligantur: exponam
hoc loco breviter**) caussas iudicii mei, efficiamque, si potero,
ut linguas quidem illas omni studio dignissimas esse, sed multa
hoc tempore in earum tractatione peccari, liquido intelligatis.
Duae praecipue mihi quidem caussae esse videntur, adolescentes,
cur et Graecam et Latinam linguam amare et in earum utraque
praecipuum studium ponere debeamus. Una, quod Graece et
Latine, Graece quidem et plures et praestantiores, sed tamen La-
tine quoque sat multi, eiusmodi viri scripserunt, ut propter ad-
mirabilem quandam sapientiam, qua illi tanto supra ceteros mor-
tales floruerunt, ut aliarum gentium homines cum eis collati idio-
tae quidam et agrestes fuisse videantur, dignissimi sint, ad quos
intelligendos omnis ab omnibus elegantioris ingenii hominibus
opera conferatur. Nam si Platones, Xenophontes, Aristoteles, 332
Theophrastos: addo huc***) etiam Plutarchos, Galenos; sed
quo plures nomino, eo plures occurrunt digni qui nominentur: si
tales etiam viros Italia extulisset, qui cogitationes suas perscri-
psissent eo sermone, quo vulgo Italia utitur: non ego quidem pro-
pterea, ne sic quidem veteres illos sapientes patres ac duces ne-
gligendos dicerem; sed tamen aequiore animo ferrem, si quis
Graeco sermone accuratius discendo supersedere vellet. Nunc

---

*) Constructionis ratio postulat, *desiissent.* D. R. — Quamquam *desierunt* defendi potest, idque eo facilius, quod, si singula singulis quam accuratissime respondere volebat, itidem dicendum erat *intelligeremus* — *uteremur.* Similiter paullo post dixit, *qua vulgo utimur.* Fr.

**) Sic Muretus et quicunque Latine scribunt, saepissime dicunt pro *paucis*, et sic non raro ipse etiam M. Tullius; sed idem saepissime eadem significatione usurpavit *brevi*, quod ut non agnovit Lambinus, ita etiamnunc plerique ignorare videntur, ad solam illud temporis significationem perperam adstringentes. Fr.

***) *Huc addo, huc accedunt* et similia tum poni solent, ubi de *rebus* sermo est, quae accedant; contra ubi de *hominibus*, ut hoc loco, agitur, *his* pro *huc* usurpatur. Verumtamen habet Muretus, quo se defendat, locum Ciceronis Philipp. XIII. 2. §. 3. *addite Antonii collusores et sodales — Huc accedunt Alaudae ceterique veterani.* ubi Ern. *huc* vitiosum et delendum putabat, quem temere sequutus est Schuetzius. Vid. adn. m. ad Quinctil. X. 1. §. 106. et Spalding. ad VI. 1. §. 6. Fr.

cum domi nata et vernacula omnia tanto iaceant infra illorum dignitatem, quanto imae maximeque depressae convalles infra editissimorum caeloque, ut poëtae loquuntur,*) minantium montium cacumina: quis iste tam mollis ac delicatus, quis tam ab omni vera pulcritudine aversus est, qui laborem non maximum neque fortasse tantum, quantus vulgo putatur, ad illos maximos viros intelligendos capiendum neget? Quod et ipsum de vetere Latina lingua dictum accipi volo. Nam ita me ille amet omnium praepotens Deus, auditores, ut ego vobis de meo sensu libere atque ingenue loquar. Si ex Latinis scriptoribus neminem haberemus praeter Ciceronem, Virgilium, Senecam, Livium, Plinium, Tacitum; et constat multos esse alios, qui in idem album referri queant: sed si eos solos haberemus, iusta tamen mihi caussa videretur, cur ad eos intelligendos linguam Latinam avide disceremus. Nunc accedit alia longe gravissima, quae nos incendere utriusque studio debeat. Nam cum earum linguarum, quarum usus eruditis cum vulgo communis est, unaquaeque et certis et angustis limitibus circumscripta teneatur, harum, de quibus agimus, usus toto propemodum terrarum orbe diffusus est. Italice loquentem soli Itali intelligent; qui tantum Hispanice loquatur, inter Germanos pro muto habebitur; Germanus inter Italos nutu ac manibus pro lingua uti cogetur; qui Gallico sermone peritissime ac scientissime utatur, ubi e Gallia exierit, saepe ultro irridebitur; qui Graece Latineque sciat, is quocunque terrarum venerit, non intelligetur tantum, sed apud plerosque admirationi erit. Atque haec caussa vel maxima est, cur Graece aut Latine potius quam Italice aut Gallice scribere, quicunque id egregie praestare possunt, debeant. Nam qui scribunt, aut utilitatem publicam aut gloriam suam sequuntur. Si utilitatem publicam: certe multo pluribus proderunt, si ea lingua scribant, quae apud
333 omnes gentes, quibuscum modo aliquid nobis usus aut commercii est, intelligatur. Gloriam quoque suam longius latiusque diffundent, si ea scribant, quorum pulcritudo ab omnibus populis ac gentibus percipi queat. Ut igitur peregrinantibus optabile esset, reperire genus aliquod numorum, cuius eadem apud omnes aestimatio esset; multoque libentius uterentur iis quam illis, qui tertio aut quarto quoque die cum detrimento et cum molestia mutandi sunt, cum ibi tantum utiles sint, ubi imperat is Princeps, cuius in ditione**) cuduntur: ita nemo non videt, quanto commodius sit, uti ea lingua, quae in omni gente ac natione reperit aliquos, et quidem non ex fece vulgi, sed ex quaque honoratissimos quosque, a quibus sine interprete intelligatur, quam iis, quae simul atque pedem ex hac aut illa provincia extuleris, alios atque alios interpretes requirunt. Quomodo ex hac florentissima et nobilissima urbe in omnes terrarum partes, quomodo ex omnibus terra-

*) Cf. Virg. Aen. I. 166. Sil. Ital. IV. 2. Fr.

**) Cf. adn. pag. 11. R. Fr.

rum partibus in hanc urbem legationes mitterentur, si aliam lin-
guam, quam eam, cuius apud suos publicus usus est, nemo di-
dicisset? Quomodo in illo augusto ac sacrosancto Cardinalium
collegio de gravissimis rebus et quas saepe iis solis notas esse ex-
pedit, qui sententiae dicendae ius habent, deliberaretur, si quot
ex nationibus consessus ille constat, totidem interpretes adhibendi
forent? Qua in re maiorem Latinae quam Graecae linguae utilita-
tem esse fateor: intelligitur enim a pluribus. Itaque ad usum La-
tina potior est; ad doctrinae copiam Graeca. Argumenta, quibus
nituntur, qui contrariam sententiam tuentur, infirma prorsus et
imbecilla sunt. Aiunt, veteres illos, qui tanta in admiratione
sunt, sua quemque lingua philosophatos. Ego autem ita respon-
deo: si illis quoque temporibus lingua aliqua fuisset communis
omnium, qui ubicunque essent, eruditorum, ignota ceteris, quales
hoc tempore Graecam et Latinam esse constat: non est dubium,
quin ea potius cogitationes suas explicaturi fuerint *) quam ea,
quae vulgo quoque communis esset. Nam ut poëtae **) vulgus
sibi invisum esse profitentur: ita ipsi quoque ad mysteria philoso-
phiae turbam admittendam non putabant; ideoque obscurabant ea
de industria, alii numeris, alii allegoriis, alii tenebroso ***) quo-
dam dicendi genere, ut ostenderent, se sapientiae tantum studio-
sis scribere: quae caussa fuit Aristoteli, cur libros quosdam suos
et editos esse et non editos diceret. †) Aiunt, Graecam Latinam- 334
que linguam iam pridem mortuas esse. Ego vero eas nunc demum
non tantum vivere et vigere contendo, sed, si in tralatione per-
standum est, firma valetudine uti, postquam esse in potestate ple-
bis desierunt. Quam diu enim populari imperio regebantur, id
est, quam diu penes populum erat, ut ait Horatius, ††) *arbitrium
et ius et norma loquendi*, assidue agitabantur, fluctuabant, nihil
habebant certum, nihil stabile, unum saeculum eodem vultu durare
non poterant: nunc ex quo ad optimates, ut ita dicam, redactae
sunt, et certis a scriptoribus petuntur, certis regulis ac praece-
ptionibus continentur, multis iam saeculis fixae atque immutabiles
permanent. Si in vulgi potestate mansissent, hodie Ciceronem
non intelligeremus: quemadmodum ne Ciceronis quidem tempori-
bus intelligebantur ea, quae regnante Romulo aut Numa scripta
erant; immo vero ipsas XII tabularum leges pauci qui intellige-
rent reperiebantur. Et videmus, quae vulgari lingua abhinc
quadringentos annos scripta sunt, hodie non intelligi.

---

*) Proprie dicendum erat *fuissent*; sed vid. adn. pag. 17. R. Fr.

**) v. c. Horatius Carm. III. 1. pr. Fr.

***) Immo *tenebricoso*, quod est Ciceronianum et tralato sensu usurpari solet; *tenebrosus*, pro quo interdum legas etiam *tenebricus*, a poetis frequentatur, et proprie. Fr.

†) Arist. epist. in epp. Graecan. pag. 316. ed. Aurel. Allobr. cf. Plutarch. Alex. cap. 7. extr. Fr.

††) A. P. 72. Fr.

Ut sylvae foliis: ait Horatius: *) *pronos mutantur in annos,*
Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas,
Et iuvenum ritu florent modo nata vigentque.

Illae igitur linguae quotidie moriuntur, quotidie nascuntur, quae pendent ex libidine imperitae multitudinis: quas autem ex populi servitute eruditorum usus vindicavit, illae non vivunt tantum, sed immortalitatem quodammodo et immutabilitatem **) adeptae sunt. At quod temporis in linguis discendis consumitur, melius rebus ipsis cognoscendis impenderetur. Hoc argumentum ita demum aliquid valeret, si ab aliis scriptoribus verborum elegantia, ab aliis rerum cognitio peteretur. Nunc ita nobis a Deo consultum ac prospectum est, ut qui Graece Latineque politissime scripserunt, iidem etiam sapientissime scripserint: ut non ab aliis verba, ab aliis rerum cognitionem petere oporteat; sed utraque ex iisdem fontibus eodem tempore haurire liceat. At omnia aut e Graeco sermone in Latinum aut etiam ex utroque in eum, qui laniis quoque et salsamentariis notus est, conversa sunt; ita ut aut neutro illorum opus sit aut certe altero ***) tantum. Heu me miserum! Cur
335 non huius loci consuetudo fert, ut possim, quantum cuperem, arbitratu meo dicere? Quomodo ego istos acciperem, qui interpretibus fidunt? Sed quando id facere temporis angustiae prohibent, polliceor vobis, me, quae dabitur dicendi occasio, in hoc argumento versaturum esse †) et ostensurum, quam necesse sit, in crassissima rerum ignoratione perpetuo versari ††) eos, qui praesidio interpretum freti, Graecae ac Latinae linguae studia negligunt; †††) simulque indicaturum, quibus in rebus a plerisque in studiorum caussa peccetur; quaeque verae caussae sint, cur aetas nostra tantopere veteribus cedat. Vos, auditores, efficite, ne vobis prior illa caussa, quam dixi, torporis ac negligentiae noceat. Afferte huc amorem doctrinae; afferte diligentiam et attentionem: ego, ut quotidie vobis res attentione dignae affatim suppetant, providebo: idque eo magis, quod in his Ethicorum libris tantum usque a puero studii posui, ut, nisi aliquid exspectatione vestra dignum praestitero, recusare non debeam, quin huius loci amplitudine parum dignus habear. Vos vero, ornatissimi viri, ignoscite, si, quod a vobis tam benigne auditus sim, ne gratias quidem vobis agendas putem. Nam sive oratio mea vobis molesta fuit, eo

---

*) A. P. 60. sqq. Fr.

**) Utitur hoc subst. Cicero de Fat. 9. §. 17. Fr.

***) Ne credas hic *alterutro* necessarium fuisse, vid. adn. m. ad Quinctilian. X. 1. §. 26. extr. Et sic apud Ciceronem quoque *alter* nonnunquam est i. q. *alteruter*. Fr.

†) *Occasionem versare in argumento* vix usquam legitur. Matthiae. — Credo. Sed Mureto *quae dabitur dicendi occasio* idem fuit quod *quaecunque dabitur* (cf. Cic. ep. ad Fam. XI. 23. §. 2.) vel *si quae dabitur dic. occ.* Fr.

††) Cicer. I. de N. D. §. 2. *in summo errore necesse est homines atque in maximarum rerum ignoratione versari.* Fr.

†††) Cf. Muret. Var. Lect. XIII. 12. Fr.

molestior erit, quo eam longius protraxero; sive, quod magis cupio quam spero, iucunda, videor iam vobis gratiam aliqua ex parte retulisse.

DE VIA AC RATIONE TRADENDARUM DISCIPLINARUM.

O R A T I O XVIII.

Plerique eorum, qui quotannis ex hoc loco verba faciunt, laudare litteras et ingenuas artes, vosque, adolescentes optimi, ad eas toto pectore amandas ac colendas exhortari atque incitare consueverunt. Quorum ego neque consilium reprehendo, neque tamen omnia in eo posita esse censeo. Nam ut, si quis bonae valetudinis commoda exponat, eaque dicendo amplificet atque exaggeret, et ad eam omni studio conservandam homines cohortetur, 336
neque tamen admoneat, quo genere victus quibusque exercitationibus ea maxime comparari ac contineri debeat, non valde utilis videri possit illius oratio: ita parum prodest, aut laudare eas artes, quas certe nemo usque eo perfrictae frontis est ut vituperare audeat, aut ad eas cohortari eos, quos illarum studiis deditos esse constat, nisi indicetur etiam via, qua quis ad illas facillime ac certissime pervenire posse videatur. Ego igitur, quando*) mihi a te, Laurenti Blanchette, vir clarissime, munus hoc impositum est, non laudabo litteras: satis eas homines eruditissimi, collegae mei, ex hoc ipso loco his proximis annis ornate copioseque laudarunt; ne multum tum**) quidem temporis ponam in his nobilissimis adolescentibus ad eas cohortandis: et ipsi per se satis eas amant, neque oratione mea melius incitari possunt, quam si te, Blanchette, intueantur, de te cogitent, in te oculos animumque defigant, cui litterarum tractatio senilem in isto aetatis flore non modo gravitatem ac prudentiam, sed dignitatem quoque atque auctoritatem comparavit. Quaenam igitur orationis meae futura materia est? quibus de rebus dicens hanc ornatissimorum virorum atque hanc honestissimorum iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem video, demulcere et delinire conabor? Exponam breviter ac perspicue, a carceribus, ut dicitur, ad calcem,***) ei,

---

*) Cf. adn. pag. 67. R. Fr.

**) *Tum* temere repetitum ex voce praecedenti.

***) Cic. Lael. 27. §. 101. *maxime quidem optandum est, ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum eisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire.* Cf. adn. pag. 129. R. Fr.

qui semel imbiberit in litteris et in bonarum artium scientia excellere, *) quam studiorum viam ac rationem tenendam putem. Quod dum facio, quidam ex vobis decursum iam a se et confectum curriculum agnoscent, alii, quod iter ad veram gloriam ferat, me monstrante cognoscent. Attente ut me audiatis, ne orandos quidem esse vos puto. Frustra id postulem, nisi attentionem mihi res ipsa, de qua dicere ingredior, conciliaverit. Principio igitur positum sit, Graecae Latinaeque linguae cognitionem instrumentum esse ad parandam doctrinae copiam, hoc quidem tempore plane necessarium. Id qui negant, aut quid verum sit non vident, aut contendendi studio in oppugnando eo, quod verum est, ostentare ingenii acumen volunt. Quare puer is, quem informare ac describere ordimur, honesto loco natus, modicis opibus instructus, ea corporis firmitate, ut studiorum laborem perferre
337 possit, ingenio neque agresti et hispido, **) nec molli et effeminato, sed eleganti et ad honestatem propenso praeditus, sextum aetatis ingressus annum, Graecarum Latinarumque litterarum formas, nomina, potestatem per ludum iocumque condiscat, et ut id libentius faciat, non metu ac verberibus, sed praemiolis, ***) quibus aetas illa capi solet, identidem excitetur. Ubi annum in eo posuerit, ut et Graece et Latine satis facile atque expedite legat, iam septimo primis illis maximeque Grammaticorum utriusque linguae praeceptis imbuatur, nomina et verba flectere ac variare, et inter se sine vitio coniungere ac copulare discat. Huic uni rei annum septimum tribui velim. Octavo incipiat iam aliquid audire, aliquid legere, idque eiusmodi, ut et ad formandos mores non nihil conferat et voluptatem potius adferat, quam magnam ullam animi contentionem requirat. In hoc genere apud Graecos excellunt Aesopi fabulae et Phocylidis carmina: Latini talium scriptorum inopia laborant, nisi quis easdem illas fabulas ab optimo et eruditissimo viro, Gabriele Faerno, Latinis versibus elegantissime expressas, illi aetati proponendas putet, et addendum, si quod exiguum poëma puris verbis vitae praecepta continens reperiatur. Biennium consequens, id est nonum ac decimum annum, ita libentissime posuerim, ut puer matutinis quidem horis libros Xenophontis de institutione Cyri, quibus nihil purius aut suavius reperiri potest, pomeridianis autem Caesaris potissimum commentarios legat, qui mihi unus ex omnibus Latinis ad illam nitidissimam Xenophontis simplicitatem proxime videtur accedere. Undecimus annus comoediis detur, ita tamen, ut ex Terentio Plautoque, et multo magis ex Aristophane, quidquid inquinare pueriles animos potest, aut resecetur aut omittatur. Quod idem de

---

*) Vid. adn. pag. 322. R. Fr.

**) Cf. supra pag. 314. R. Fr.

***) Hoc deminutivo quis ante Muretum usus sit, fateor me ignorare. Facile id quidem vitari poterat. Horat. I. epist. 7. 17.

Non invisa feres pueris munuscula parvis. Fr.

omni scriptorum genere semel a me dictum accipi volo. Duodecimo Theocriti, Moschi, Bionis Idyllia cum Virgilii Bucolicis, Hesiodus cum Georgicis, cum Aeneide utrumque Homeri poëma copuletur. Neque hos libros totos a praeceptoribus exponi arbitror debere. Cum tantum cuiusque a praeceptore audierit, ut sine cortice, quod aiunt, nare*) possit, quod reliquum est suo ipse privato studio persequatur. Huic rei biennium suffecturum puto. Illud interea ad magistri curam et sollicitudinem pertinet, ut puer loquendo quidem quotidie, scribendo autem alternis sal- 338
tem diebus exerceatur. In ipso pubertatis ingressu primum exercebo eum in eis, quae Graeci vocant progymnasmata, id est, praeludia quasi quaedam**) et praecursiones ad eloquentiam, de quibus extat aureolus libellus Theonis Sophistae, qui, si quid ego auctoritate possem, quotannis exponeretur in scholis, et ad praecepta, quae illic traduntur, iuvenes perpetuo exercerentur. Sed et hoc genus exercitationis et omnis propemodum recta et antiqua instituendae iuventutis ratio non tantum intermissa iam pridem, sed oblivione obruta ac sepulta est: quae si revocaretur, paucis annis existerent homines vere copiosi et eloquentes; isti autem clamatores, qui nomen eloquentum gesticulatione pantomimica et volubilitate linguae et impudentia sibi pepererunt, ita iacerent, ut eos audire nemo posset. Ita igitur exercitatus adolescens totum se Ciceroni dedat, ingurgitetque se in illum uberrimum et abundantissimum eloquentiae fontem, retinens perpetuo illam, quam a principio instituimus, consuetudinem, ut Graeca cum Latinis, similia cum similibus conferat. Ciceronis epistolas cum leget, evolvat eodem studio Platonis, Isocratis, Demosthenis aliorumque Graecorum epistolas, quae in duo volumina congestae reperiuntur.***) Ad libros de rhetorica scriptos adiungat Aristotelis libros eiusdem argumenti, quaeque eadem de re Dionysius Halicarnasseus, Demetrius Alexandrinus, Hermogenes, Longinus aliique Graeci litteris prodiderunt. Ciceronis orationes cum Demosthenis, Aeschinis, Lysiae aliorumque veterum orationibus comparet; dialogos de philosophia cum dialogis Xenophontis et quibusdam Platonis. Interea oblectamentum sibi ex alio genere poëtarum petat, Pindarum cum Horatio; Euripidem, Sophoclem,

---

*) Horat. Serm. I. 4. 119. sq.

simul ac duraverit aetas
Membra animumque tuum, nabis sine cortice.

ubi vid. Heindorf. Fr.

**) Mallem scripsisset *praelusiones (prolusiones) quasi quaedam*, ut Plin. VI. epist. 13. extr. *Tu tamen aestima, quantum nos in ipsa pugna certaminis maneat, cuius quasi praelusio atque praecursio has contentiones excitavit.* Nam *praeludium* vel *proludium* insolens est vocabulum neque ab ullo scriptore usurpatum. Apud Cic. Philipp. XIV. 3. §. 8. aut *propudium illud et portentum L. Antonius* de Ferrarii coniect. legendum est, aut cum Cod. Ursini *prodigium illud* etc.; apud Gell. autem NN. AA. V. 10. recte legitur: *Sed maius mihi in ista victoria prolubium est.* ubi cfr. Lambecius. Hermogenis προγυμνάσματα *praeexercitamenta* dixit Priscianus, Vol. II. pag. 420. ed. Krehl. Fr.

***) *Epistolarum Graecarum Collectio.* Venetiis ap. Ald. 1499. 4. Fr.

Aeschylum cum Seneca; Apollonium cum Valerio Flacco; epigrammata Graeca cum Catullo et Martiale committat. Idem faciat in historicis, Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium cum Livio, Sallustio, Tacito conferens. Et quoniam neque historia nisi cognito orbis terrarum situ, neque hic sine aliqua *) mathematicarum artium cognitione percipi potest: his quoque utrisque temporis aliquid impertiat. Cum ad plenam, ut iuris auctores loquuntur, **) pubertatem, id est ad annos octodecim
339 pervenerit, graviora meditetur: ac primum quidem analytices et dialectices praecepta non ex barbarorum lacunis, sed ex Aristotele ipso et Graecis Aristotelis interpretibus hauriat, in eisque vere ac serio biennium exerceatur. Hoc modo praecultus ***) ac praeparatus adolescens, si totam aetatem exigere in otio litterario volet, abunde habet quod agat: nunquam deerit, quo pascat animum, etiamsi ei ad multa saecula vivendi spatium prorogetur. †) Sin aut ad medicinam aut ad iuris scientiam aut ad theologiam applicare ingenium cogitat: medicus quidem futurus in physicis; iurisconsultus in ethicis ac politicis; theologus in utrisque sese prius diligenter exerceat; hic tertius Hebraicas praeterea litteras discat; tum eorum quisque ad ea, quae dixi, studia accedat. Quocunque enim se, naturae suae ductum secutus, contulerit, dubitandum non est, quin, ut longissime, antequam annorum illum numerum expleat, quem Lycurgus ††) adamasse dicitur, quique solus post senarium intra centum perfectus est, talis in suo genere futurus sit, qualem in suo fuisse Roscium Cicero †††) praedicat, qualem apud inferos esse Tiresian ait Homericus Ulysses: *) quem solum sapere dicit, ceteros umbrarum in morem vagari. Exposui vobis, adolescentes, iter non ad inanem scientiae opinionem, sed ad veram et solidam eruditionem; arduum illud quidem et difficile; sed cogitate, nullo modo fieri posse, ut ad excelsa et sublimia per plana veniatur, et alioqui credite hoc mihi, summum in studiis laborem summa voluptate condiri. Quodsi quis ea, quae dixi, praestare omnia non potest, praestet certe quisque quod potest. Cum alia multa, quae saepe ex hoc loco audistis, ad amandas litteras incitare vos debent, tum mirifica plane ac singularis erga eas Gregorii XIII. optimi ac maximi Pon-

---

*) *Sine aliqua cognitione.* Nos: *ohne einige (ohne eine bedeutende) Kenntniss.* Contra *sine ulla cognitione*, pro quo nunc perperam dicunt *sine omni cognitione*, est *ohne alle (ohne irgend eine) Kenntniss.* Fr.

**) Modest. Digest. I. 7. 40. *utique plena pubertate, id est decem et octo annis, praecedere debet.* Fr.

***) Kraftius suspicatur Muretum scripsisse *percultus.* Non adsentior. Cic. orator. part. cap. 23. §. 80. *Sunt autem alii quidam animi habitus, ad virtutem quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus.* Fr.

†) Cf. adn. pag. 194. R. Quamquam h. l. *prorogetur* facile defendi potest. Fr.

††) De hoc loco disputat Checcotius Praefat. pag. 69. (pag. C. ed. Ruhnk. Fr.)

†††) Cic. de Orat. I. 28. cf. supra pag. 319. R. Fr.

*) Odyss. X. 493. sq. Fr.

tificis voluntas: qui non tantum pulcerrimos fontes aperuit, quibus urbem, prius aquae penuria laborantem, multo et ornatiorem et salubriorem et commodiorem reddidit, sed alios longe pulcriores et utiliores fontes disciplinarum reclusit. Quid enim aliud sunt tot illa Neophytorum, Graecorum, Germanorum, Britannorum aliarumque gentium ac nationum collegia, quam totidem aperti et expositi omnibus religionis et bonarum artium fontes, ab inexhausto pontificiae liberalitatis fonte manantes? Quid scholae no- 340
strae, quae quotidie tot eruditissimorum hominum vocibus personant, quibus ipse maiora, quam quisque*) ante eum Pontifex, praemia statuit, quid aliud quam incredibilem ipsius erga bonas artes amorem voluntatemque declarant? Quid tanta multitudo hominum, doctrina quam opibus instructiorum, quibus ipse subsidia vitae large prolixeque suppeditat? ut non verius Bononia studiorum mater quam is civis, quo ipsa maxime gloriatur, studiorum pater vocari queat. At tu, Laurenti Blanchette, vir clarissime, quando nos ipse in fide ac patrocinio tuo esse voluit, quantum apud eum potes, quod te plurimum posse scimus, tantum confer ad paternam ipsius erga nos voluntatem magis magisque in dies confirmandam. Multa iam ipsius benignitate consecuti sumus; ego quidem plura et maiora, quam ut ea me unquam promeriturum esse confidam: sed alia quaedam sunt, nec iniqua nec inusitata, quae, ut alibi conceduntur, si hic quoque concederentur, mirabiliter et professorum et studiosorum adolescentium animi ad omnia egregia accenderentur. Ea tibi, cum voles, expadituri sumus, et per te aliquid nos effecturos esse confidimus. Suscipe cogitationem te dignam; **) para tibi immortalitatem apud omnes litterarum amantes, et gratiam et gloriam; perfice, ut eae artes, quae in te tantum ornamentorum contulerunt, ipsae vicissim ornamentorum aliquid tibi se debere fateantur.

---

*) Scripsit, puto, *quisquam*. Matthiae.

**) Hic mihi nescio quomodo occurrit Balbus, Ciceronem obsecrans his verbis (VIII. ad Att. epist. 15. A.): *suscipe curam et cogitationem dignissimam tuae virtutis.* Fr.

341 AD ILLUSTRISSIMOS ET REVERENDISSIMOS *)
S. R. E. CARDINALES
IPSO DIE PASCHAE CUM SUBROGANDI PONTIFICIS CAUSSA CONCLAVE INGRESSURI ESSENT.

ORATIO XIX.

HABITA ROMAE ANNO

MDLXXXV. **)

Magnum vobis hoc tempore negotium impositum est, Patres amplissimi, et tantopere ad salutem et tranquillitatem universae Christianae reip. pertinens, ut haud sciam an ullum***) sit eorum omnium, quorum pro summa dignitate, quam in Ecclesia obtinetis, vestra procuratio est, quod singulari quadam et extraordinaria praepotentis Dei ope magis indigere videatur. Declarandum enim vobis ac decernendum quodammodo est, quis Ecclesiae in terris summo cum imperio praeesse ac praesidere; quis in puppi sedens clavum tenere et periculosissimae navigationis cursum regere ac moderari; quis pastores ipsos pascere debeat; cuius, ut supra vulgarem hominum conditionem elati, responsa pro oraculis, nutus pro ratione, iussa pro legibus futura sint. Quanquam igitur ea sapientia estis, vix ut quicquam vobis subiici possit, quod non ipsi animo prius conceptum meditatumque tenea-
342 tis: non iniquo tamen animo ferre debetis, vos ex veteri consuetudine, quid in eligendo Pontifice vobis sequendum sit, etiam ab infimis hominibus admoneri. Nam et nemo ita sapiens est, quin

---

*) Habeant sibi hunc superlativum (pariter atque *observandissimus*, *colendissimus*) Theologi; quem tamen si vitare in hac alloquutione voluisset Muret. fortasse verendum erat ne in odium offensionemque Cardinalium incurreret. Illi enim proprie sunt *reverendissimi* iidemque *illustrissimi*: de quo superlativo cf. Muret. Var. Lect. XV. 1. pag. R. 344. ubi Gellio et Varroni add. Nepot. in Pausan. 1. §. 2. Fr.

**) Cf. Lazer. Diatr. de Vita et Script. Muret. pag. 575. R. Fr.

***) Ex Latinitatis ratione scribendum: *an nullum*. Vide Heusinger. ad Nepot. Timol. 1. et Ernestum ad Cic. ad Div. IX. 9. de Senect. 14. Nec dubito, quin ita scripserit Muretus. Certe sic est supra pag. 187. (ubi cf. adn. Fr.) in Aldina, ubi vulgares Editiones habent, *an ullus*. Qui nunc Latine scribunt, dici vix potest, quoties ad hunc scopulum offendant.

audiendo sapientior fiat: et ea est Dei benignitas, ut saepe rudibus et imperitis ea dicenda suggerat, quae audita etiam sapientibus prosint. Dicturus igitur tanta de re, obtestor vos per eum, in cuius nomine*) huc convenistis, ut mihi exigui temporis attentionem ne denegetis. Atque ut hinc potissimum ordiar; ut arduum ac difficile Episcopi munus est, ita ardua quaedam in Episcopo et inventu difficilia requiruntur. *Oportet*, ait sanctus Paulus,**) *Episcopum talem esse, ut in eo nullus pateat reprehensioni locus.* Quod si in aliis Episcopis requiritur, quanto magis in eo, qui, quanto Episcopi sacerdotibus, tanto ipse ceteris Episcopis antecellit? Quando autem quisquam reperietur dignus, qui in illum honoris ac dignitatis gradum evehatur, si omnes, in quibus aliquid culpari poterit, repudientur? Sed hoc non ita rigide ac praefracte***) accipiendum, etiam vetusti Patres monent. Nostra enim omnium,†) qui vivimus, ex bono maloque permista natura est: et aut Angeli essemus, si nulla nos improbitatis macula contaminaret; aut et Deo et hominibus intolerabiles, si nulla vitiorum nostrorum sordes admista bonitas temperaret. Non igitur quaerendus, qui simpliciter omni virtutis genere excellat, nullo ne levissimo quidem vitio aspersus; quem ab omni nota ac reprehensione integritas vitae nullis unquam violata maculis vindicet: nunquam enim res ad exitum perduceretur: sed qui et praecipuis virtutibus inter aequales emineat, et vitiis ut non omnibus, at iis certe careat, quae in privatis hominibus singulas familias, in Principibus maxima plerumque imperia evertunt. Apud Xenophontem††) barbarus quidam adolescens, cum equum eximiae bonitatis, quem habebat, libenter se alicui spectatae virtutis viro donaturum esse dixisset, idque apud Cyrum professus esset: *Ego vero*, ait Cyrus, *ostendam tibi, quomodo, etiamsi clausis oculis ieceris, aberrare a tali viro non possis;* simulque eum glebam humo sublatam in confertissimum agmen amicorum, quos assidue circum se habebat, iacere iussit; et, *Quemcunque*, inquit, *ex eis contigeris, illi equum tuum dono dato, neque metus ullus sit, ne aberraveris: omnium eadem est virtus, eadem temperantia, eadem multis spectata documentis fortitudo.* Si de vobis, Patres 343
amplissimi, idem dici posset, ut e vestro nobilissimo honoratissi-

---

*) Omittenda certe erat praepositio; aliud est enim, quod legitur infra pag. 364. extr. et apud Cicer. Paradox. prooem. §. 5. *quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit.* Sed sequutus est Muretus sacrorum scriptorum consuetudinem, apud quos quae Dei iussu et auctoritate, beneficio, gratia et auxilio, unoque verbo, non sine divino numine fiunt, *in Dei nomine* (*ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ*, בְּשֵׁם) fieri dicuntur. Fr.

**) I. ad Timoth. III. 2. ad Tit. I. 7. Fr.

***) Exstat hoc adverb. apud Cicer. quoque III. de Off. 22. §. 88. Utrumque coniunxit Valer. Max. IX. 7. extr. *dissolutam disciplinam militarem praefractius et rigidius adstringere.* Quod vero usurpant *rigorose*, barbarum est; neque pluris faciendum *rigorosus* adiectivum, quamvis habeant medici, quibus *examen rigorosum superandum est.* Fr.

†) Cf. supra adn. pag. 316. R. Fr.

††) Cyrop. VIII. 3. 25. sqq. Fr.

moque consessu nec aetate nec usu atque experientia rerum nec auctoritate alius alio magis idoneus esset ad huius muneris gravitatem sustinendam, non magna deliberatione opus foret, neque ullam in partem, quis ei ex vobis praeficeretur, admodum interesset. Sin verius est, ut in stellis alia aliam nitore et claritate vincit, sic e vobis alium alio esse iis bonis et ornamentis, quae Pontifici conveniunt, instructiorem ac superiorem: et orandus summis precibus Deus, ut iudicia vestra dirigat, et vobis intendenda omni studio mentis acies, ut ex omni numero vestro eum potissime,*) qui aptissimus et publice utilissimus futurus videtur, deligatis. Ignoscite, quaeso, si quid paullo liberius dixero. Non enim ea nunc res agitur, ut auribus serviendum sit; dicenda quae urgent, quae tempus, quae rei magnitudo postulat. Omnis cogitatio cognationis, amicitiae, utilitatis privatae ab hac deliberatione procul abesse debet: ne, si quis ita eligitur, et ipse, dum erigitur, corruat et alios secum in idem exitium praecipites trahat. Si navigaturi de gubernatore navis eligendo consultarent, nemo reperiretur usque eo improvidus, ut eum, qui sibi aut amicissimus aut sanguine coniunctissimus, ac non eum potius, qui intelligentissimus, exercitatissimus esset, ei muneri praefici vellet; et desiperet, si quis, in communi naufragio, quaesticulum aliquem suum sibi salvum ac proprium fore putaret. Una navis, qua omnes vehimur, Ecclesia est: quae quantis hoc tempore procellis ac tempestatibus agitetur, nemo non videt. Et erit quisquam ita non imprudens modo, sed inhumanus et impius, qui in tantis periculis publicae saluti ac tranquillitati quidquam anteferendum putet? Exulent a vestris omnium animis talia omnia, Patres amplissimi: et aliis omnibus circumcisis atque amputatis, ea tantum in futuro Pontifice, quae bono Pontifici necessaria sunt, requirantur. Videntur autem quinque praecipua esse, quae in eo spectari oporteat: sanctitas morum, prudentia, doctrina, caritas, quae, ut verissime dixit Apostolus,**) perfectionis vinculum est, et auctoritas. De quibus singulis ubi, quam brevissime fieri poterit, dixero, finem dicendi faciam. Primum igitur requiritur sanctitas morum. Nam quo ore audebit aliena vitia reprehendere, qui ipse
344 propriis madeat?***) Quare si quem avarum, si ambitiosum, si crudelem ac sanguinarium, si libidini ac voluptati mancipatum†) vixisse constaret: eius ne habenda quidem ratio in his sacrosanctis comitiis esset. Avarus civitates exhauriret, nova quotidie populis onera imponeret, sacra ac profana omnia venalia haberet, omnem turpitudinem congerendae ac coacervandae pecuniae caussa susciperet, nihil amplum aut magnificum agitaret animo, non de

*) Frequentior est forma *potissimum*, quam Iuntina ed. praebet etiam in or. Cic. pro Mur. §. 4. ubi Orell. *potissime* edidit, in Codd. Oxon. et utraque Veneta legitur *potissimo*. Fr.

**) ad Coloss. III. 14. Fr.

***) Cf. adn. pag. 255. R. Fr.

†) Cf. adn. pag. 208. R. Fr.

gloria Dei aut utilitate publica, sed de arcis et saccis suis im-
plendis perpetuo cogitaret. Non est, Patres amplissimi, non
est eiusdem ingenii, pecuniae servire et hominibus imperare.
Duos impuros homines, Stratoclem et Dromoclidem aiunt olim
tractationem reipub. messim auream vocare solitos. *) Non est
credibile, quenquam ex vobis ita animatum esse; sed tamen pro-
cul absit a gubernaculis Ecclesiae, si quis Pontificatum messim
sibi ac suis fore auream putat. Ambitiosus omnia perturbaret,
nihil usquam quietum esse pateretur, bellis orbem terrarum con-
cuteret; dum suorum titulos, ditionem, dignitatem augeret, Se-
dis apostolicae dignitatem in quodlibet discrimen adduceret. Quid?
crudelem et recenti semper cruore gaudentem, ultionis cupidum,
ignoscendi nescium, cui pro virtute ira sit, pro consilio furor,
pro ratione impetus, quomodo blandissimo illi ac lenissimo Patris
nomini responsurum esse censetis? Quid? si quis se voluptatibus
vinciendum ac constringendum dedit earumque turpissimo famulatu
nexus et irretitus in earum coeno, tanquam sus, perpetuo voluta-
tur, quid ab eo boni sperari aut quid mali potius non metui potest?
Libere, vobis audientibus, de vitiis loquor. Nusquam enim
tutius est accusare vitia, quam cum ex eis qui audiunt nemo est,
qui ea quae dicuntur suspicari possit ad se pertinere. Si quis
igitur est, (quales plerosque omnes ex vestro amplissimo splen-
didissimoque collegio esse compertum est; sed tamen fieri nullo
modo potest, ut non et e vobis aliqui excellant,) qui tota vita
nullam significationem avaritiae dederit, qui sive in magnis opibus
natus sive e tenuibus ac modicis ad ampliores copiosioresque per-
ductus, omnem pecuniae fructum in sublevandis egentibus positum
duxerit; qui arcam suam nunquam turpiter afferentibus, honeste
petentibus semper apertam habuerit; qui ad gloriam suam nihil,
ad Dei gloriam omnia perpetuo retulerit; qui ex fuga atque absti- 315
nentia voluptatum maximam sibi voluptatem captaverit; qui veram
animi magnitudinem in ignoscendis, non in ulciscendis iniuriis
consistere iudicaverit: eius demum mores aptissimi sunt ad per-
sonam illius, qui et harum et omnium virtutum exemplar perfectis-
simum fuit, in terris sustinendam. Secundo loco dixi requiri
prudentiam, quam vere Aristoteles ait esse propriam virtutem im-
perantium. **) Eam aeterna illa veritas, Christus Dominus ac
Deus noster, cum morum integritate ac sinceritate coniunxit, his
verbis: *Estote simplices, sicut columbae, et prudentes, sicut ser-
pentes.* ***) Sed videndum est, ut quid prudentia sit, recte in-
telligamus, neque ita eam accipiamus, ut vulgus solet. Vulgus
enim eum prudentem vocat, qui multa simulare ac dissimulare no-
vit, multa mentiri; eos, quibuscum agit, commodi sui caussa
fallere ac circumvenire; et quod sibi proposuit, multas vias repe-

*) Plutarch. praecept. ger. reip. pag. 798. Tom. IX. Rsk. pag. 188. Fr.

**) Eth. VI. 5. Cf. supra pag. 272. R. Fr.

***) Euang. Matth. X. 16. Fr.

rire, quibus id quoquo modo adipiscatur. Illa vero prudentia non est, sed calliditas, versutia, malitia; aut si prudentia est, carnis prudentia est, quam se perditurum minatur Deus; quam mortem esse Paulus affirmat. *) Vera prudentia est, et cognoscere quid petendum fugiendumque sit; et quibus viis tum ipse eo pervenire, tum alios eodem perducere commodissime possit; nihil temere atque inconsiderate agere, sed unaquaque in re, quid rerum, personarum, locorum, temporum varietas postulet, diiudicare. Miserum, qui alium fallit, si se idcirco eo, quem fallit, prudentiorem putat. Fallit ipse se et induit multo perniciosiorem in laqueum, quam quo implicare alium parat. Quanto prudentior, qui neminem fallit? Deo enim similior est, qui neque fallere neque falli potest. Dixi praeterea in Pontifice requiri caritatem: quam Apostolus et martyrio et fidei montes transferenti anteponit; **) sine qua nihil Deo acceptum est: Deus enim ipse caritas est. Pontifex autem, cum communis pater et sit et vocetur, hoc ipso nomine admoneri debet, paterna se caritate erga omne hominum genus esse oportere. Addidi doctrinam et eruditionem: quam qui Pontifici necessariam non putant, magno in errore versantur. Iubetur Aaron in veteri lege gestare supra pectus suum doctrinam et veritatem; iubetur nunquam in sanctuarium ingredi sine sonitu: ***) quo significatur, voluntatem Dei ab eo debere
346 populis praedicari. *Labia sacerdotis*, ait Malachias, †) *custodiunt scientiam.* Paulus ad Timotheum, ††) Episcopum esse oportere ait aptum ad alios docendos. Haec, aiunt quidam, Pontifex etiam indoctus per alios obire poterit. Isto modo poterit etiam bonus lyricen esse, qui per alium canat; et bonus medicus, qui aegrotos per alium curet. Sed satis sit. Breviter enim de auctoritate dicendum, quam ultimo loco posui: quaeque ex iis, de quibus ante dictum est, efflorescit. Auctoritatem autem voco potentiam, apud principes et apud populos firma et diuturna virtutis et doctrinae opinione quaesitam. Ea Pontifici hoc praecipue tempore necessaria est, propter eas gentes, quae a fide et obedientia †††) sanctae Romanae Ecclesiae desciverunt, quae revocari ad sanitatem vix poterunt, nisi eius, qui praeerit, auctoritate moveantur. Agite igitur, Patres amplissimi, proponite vobis ante oculos communem nostrum omnium parentem Ecclesiam, ex vestro nutu pendentem, et quid a vobis statuatur, summa cum cura ac sollicitudine exspectantem. Illa vos Christo genuit, illa educavit, illa ad summo proximum *) honoris gradum provexit; nulla vobis

---

*) VIII. ad Rom. vs. 6. sqq. Fr.

**) I. ad Cor. XIII. 1. sq. Fr.

***) II. Mos. XXVIII. 30. 34. et sq. Fr.

†) II. 7. Fr.

††) I. ad Timoth. III. 2. Fr.

†††) Cf. adn. pag. 114. R. Fr.

*) Vitanda haec erat verborum collocatio dicendumque, *ad proximum summo* vel *ad honoris gradum summo prox.* ut supra pag. 326. R. *ad dignitatem summae proximam.* Fr.

maior cognatio quam cum Ecclesia; omnes omnium caritates una illa complexa est: quae nunc dilacerata, distracta, divulsa obsecrat vos, ut aliarum omnium rerum obliti, de sua tantum tranquillitate, qua vestra quoque continetur, cogitetis. Deus omnium bonorum auctor eam vobis omnibus mentem atque animum inspiret, ut non caeco et temerario et invitos etiam, ut interdum fit, ac quid agatur nescios, rapiente paucorum motu, sed certo maturoque iudicio, eiusmodi Pontificem concordibus suffragiis quam primum deligatis, qui dispersa colligat, lapsa erigat, depravata corrigat, infirma corroboret, turbulenta componat, efficiatque, ut neque Pii Quincti admirabilem illam sanctimoniam vitae et excelsitatem animi, aut Gregorii decimi tertii *) inexplebile propagandae religionis studium, et effusam atque incredibilem et omnibus saeculis depraedicandam **) in omnes gentes caritatem ac beneficentiam desideremus.

IN FUNERE HIPPOLYTI CARDINALIS ESTENSIS 347

III. NON. DECEMB. ANNO M D L X X I I. ***)

O R A T I O XX.

Quod acerbissimum maximeque luctuosum spectaculum nobis omnibus obiici poterat, Patres amplissimi vosque ceteri viri ornatissimi, id summi ac praepotentis Dei voluntate et inevitabili humanae conditionis necessitate nobis hodie in hoc templo constitutum videmus. Iacentem enim eum intuemur, qui nos omnes iacentes erigere, exanimem, qui exanimatis aliquo casu nobis animum addere solebat; vita carentem, qui nobis aliisque quam plurimis vitae subsidia benignissime ac liberalissime subministrabat. Merito igitur lacrymis omnium oculi madent; merito undique omnia suspiriis, gemitibus lamentationibusque circumsonant; merito non homines modo, sed ipsi huius aedis sacrae parietes omnia moeroris ac tristitiae insignia ostentant. †) Sed quoniam neque con-

---

*) *Decimus tertius*, *decimus et tertius* licet ferantur, longe tamen usitatius est *tertius decimus*, *quartus decimus* etc. Contra *tertius et decimus*, *quartus et decimus* etc. merito reiiciuntur. Fr.

**) Immo *praedicandam*. *Depraedicare*, quo nunc saepe utuntur, inauditum veteribus verbum esse, supra dictum est pag. 276. R. Fr.

***) Cf. Lazer. Diatr. de Vita et Scr. Muret. pag. R. 554. sq. Fr.

†) Colorem duxisse videtur a Cic. pro Marc. 3. *Parietes*, *mediusfidius*, *ut mihi videntur*, *huius curiae tibi gratias agere gestiunt*. Kraft. — Non credo. Tales in principum funeribus etiamnunc videre licet parietes. Fr.

questionibus nostris quidquam proficere iam possumus, et divinae providentiae decreta aequo animo ferre debemus: repetamus aliunde aliquam huius aegritudinis ac miseriae levationem; et Hippolyti Estensis, communis nostrum omnium parentis ac patroni, virtutibus ac laudibus grata commemoratione renovandis, dolorem ex ipsius morte conceptum, si possumus, leniamus. Misera quidem haec ipsa et acerba consolatio est; quanto enim magis eius, quod amissum est, excellentia perspicitur, tanto plus doloris ex illius amissione percipitur: sed neque animus ulla in cognitione *) conquiescere hoc tempore facilius potest; et rerum ab eo praeclare gestarum recordatio hoc saltem nobis solatium adferet, quod magis nos confirmabit in ea spe, quam merito omnes concepimus, ut eum
348 non tam nobis ablatum, quam a te, Deus optime maxime, ad meliorem vitam vocatum esse credamus. Atque utinam doloris magnitudo disertos ac copiosos faceret! non dubitanter me, patrone optime ac clementissime, dignam plurimis ac maximis tuis erga me beneficiis orationem habiturum esse profiterer. Nunc mihi misero omnia, praeter egregium celebrandi ac praedicandi tui studium, desunt; aegritudine obstupefactus est animus; oculi lacrymando defessi; vox ipsa pectore ac faucibus interclusis exitum reperire vix potest; si quid in me ingenii fuerat, si quam modicam dicendi facultatem exercitatio attulerat, quae tibi maiora veris pro amore erga me tuo videbantur, ea, moriente te, omnia conciderunt. Connitar tamen quantum potero, et omnem difficultatem pietate superare conabor. Sive enim aliquid effecero, gratus erga te, quoquo modo potui, fuisse dicar; sive etiam in medio cursu defecero, hoc ipsum mihi gloriae ducam, quod de tuis laudibus dicere cupientem obruerit atque oppresserit dolor. Nunc quaeso obtestorque vos, quicunque adestis, ut ad breve tempus intermittatis gemitus vestros, mihique ex innumerabili copia eorum, quae de illo dici possunt, pauca libanti, abductos tantisper et avocatos ab atrocitate tanti vulneris animos adhibeatis. **) Primum igitur, si splendorem et claritatem generis ad commendationem pertinere volumus, quod ita fere natura comparatum est, ut qua in familia multi praeclari virtuteque et rerum gestarum gloria insignes viri floruerunt, ex eadem qui sunt, eorum vestigia cupide persequantur: quae tota Italia gens Estensium Principum familiae vel illustrium virorum multitudine vel traditi a maioribus imperii magnitudine et antiquitate anteponi potest? Sed in hac parte non immorabor: nam plura dicere et in re tam nota supervacaneum est, et temporis angustiae prohibent, et qui suis ac propriis laudibus abundat, ei ornando aliena conquirere, alienum atque absurdum

---

*) Non dubito, quin Muretus scripserit, *cogitatione*. D. R. — Cf. infra pag. 824. R. Fr.

**) Cf. Cic. Harusp. 10. *Quare, ne plura de re minime loquar dubia, adhibete animos et mentes vestras.* Vulgo dicitur *animum attendere, intendere ad aliquid.* Kraft.

videtur. Quamlibet *) obscura et abiecta familia natus fuisset Hippolytus, eam ipse illustrare et ad summum dignitatis culmen extollere potuisset. Illustrissima autem et splendidissima natus cum esset, ita se gessit, ut non minus ipse lucis ac dignitatis maioribus suis attulisse quam ab eis accepisse videatur. Cum autem in eo iam tum puerulo mirifica quaedam et ad omnem virtutem et praecipue ad prudentiam indoles emineret: ita eum pater optimus 349
ac sapientissimus Princeps diligebat, ut nulla de re maioris momenti nisi adhibito filiolo deliberaret. Eo praesente legatos ad se missos audiebat: eo praesente legationes decernebat: interesse eum volebat, quoties de bello, de pace aliisque maximi momenti negotiis consilia caperentur. In illa igitur sapientiae schola atque officina educatus, brevi tempore tantam sibi cognitionem atque intelligentiam eorum, quae ad populos recte gubernandos pertinent, comparavit, ut adhuc adolescens exercitatissimos senes consilii maturitate superaret. Itaque cum in Galliam confirmata iam aetate profectus esset, apud Franciscum regem, non solum nomine, sed omnibus regiis virtutibus omnium nostrae memoriae regum facile primum, non tam propter gentis nobilitatem aut propter affinitatem, quam propter singularem quandam tractandarum rerum scientiam, tantum auctoritatis consecutus est, ut in illo amplissimo et opulentissimo regno secundum regem de Hippolyti potissimum Estensis consilio et sententia omnia gererentur. Neque vero minus apud Henricum secundum valuit, qui ministros omnes per universam Italiam suos, sive legatos sive exercituum praefectos, uno verbo, cuiuscunque generis essent, ex eiusdem nutu ac voluntate pendere, neque quidquam nisi eo consulto, quod quidem alicuius momenti esset, administrare voluit. Illam vero nobilissimam totique Christianae reipublicae salutarem legationem, qua in Gallia difficillimis ac periculosissimis temporibus functus est, quomodo aut silentio praetermittere aut de ea pro dignitate verba facere potero? Grassabatur per totam Galliam infinita quaedam facinorosorum hominum colluvies, qui capta occasione, propter teneram Karoli regis aetatem, impune sibi omnia licere arbitrati, capitales ac nefarias de religione opiniones publice in vulgus disseminabant. Iamque res eo progressa erat, ut non infimae tantum plebis animos suis illis venenis imbuissent, sed et ex ipsis Principibus non paucos eadem errorum foeditate contaminassent. Exponebantur propalam et omnium manibus terebantur Lutheri, Calvini et aliorum impiorum hominum scripta. Hieronymi vero et Augustini et Gregorii et Ambrosii saluberrimae lucubrationes **) ab omnibus propemodum et officinis et bibliothecis exulabant; in ipsa aula ac comitatu regio quotidie habebantur 350
haereticorum frequentissimae conciones: omnia execrandis illorum cantionibus perstrepebant: detestandis in Deum et in Di-

*) Aptius *etiamsi*. Cf. adn. pag. 90. R. Fr.
**) Cf. adn. pag. 185. R. Fr.

vos illarum pestium vocibus Catholicorum aures assidue verberabantur. In tam perturbato ac periculoso rerum omnium statu Pius quartus, Pontifex maximus, divino, ut credibile est, instinctu, nihil satius esse iudicavit, quam ut Hippolytus Cardinalis Ferrariensis primo quoque tempore legatus in Galliam mitteretur. Suscepit onus legationis Princeps maximo animo praeditus: neque deterritus est aut imbecillitate valetudinis aut longitudine itineris aut anni tempore, (erat enim ardentissima aestas, qua tempestate etiam qui firmissimi sunt, neque Romam venire neque Roma exire tutum putant,) aut periculis, quae sibi noctesque diesque*) et aperta vi et ex insidiis ab haereticis imminere intelligebat. In ea legatione alios ex haereticis auctoritate deterruit, alios, ostensa aliqua spe commodorum, eo, unde abierant, reduxit, multa dissimulavit, multa pertulit, multa palam et directo, multa latenter et artificiose molitus est, quae ad illius regni salutem pertinebant: neque prius destitit, quam, pulsis ex aula haereticis, revocatis autem iis, quorum et erga Deum et erga regem fides constiterat, bellum denique apertum haereticis indiceretur. Itaque ut in seminibus arborum caussa est,**) ita omnium, quae postea in Gallia pro religione fortiter ac feliciter gesta sunt, illa legatio caput ac principium fuit. Illud autem admirabile est, quod, cum alii gravissimi et prudentissimi homines toto, quod aiunt, caelo***) in illius negotii tractandi ratione ab eo dissentirent, ipse adversus aliorum omnium sententiam suo unius consilio usus, ipso rerum exitu docuit, multo se quam illos plura vidisse multoque prudentius cogitasse. Vellicabatur interea invidorum sermonibus ac rumusculis, qui modo patientiam illius ac lentitudinem reprehendebant, modo etiam quaedam ab eo, optimo animo et sapientissimo consilio facta, in deteriorem partem interpretabantur. Quos ille despiciens et operi proposito constanter instans, eorum maledicentiam†) ipso rerum exitu ita refutavit, ut verissime de eo dici illa possint:

351 *Unus homo nobis cunctando restituit rem:*
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.††)

Sed in hac temporis angustia†††) multa breviter attingenda sunt,

---

*) Cicero dixit *noctes et dies* I. de Orat. §. 260. *dies noctesque* pro Rosc. Amer. §. 6. ad Att. VII. 9. extr. (cf. pro Planc. §. 99.) *noctes atque dies* I. de Fin. §. 51. ubi tamen in plerisque Codd. et bonis edd. legitur *noctesque diesque.* Nec eorum quae memoravi dissimile est *diem noctem* II. de Div. §. 59. Fr.

**) Cf. Cicer. Philipp. II. §. 55. Fr.

***) Macrob. Saturn. III. 12. *toto, ut aiunt, caelo errasse Virgilium.* (quod Terent. Eun. II. 2. 14. dixit *tota errare via.*) Cf. Erasm. Adag. Chil. I. Cent. I. 49. Fr.

†) Gellianum vocabulum; cf. adn. pag. 75. R. Fr.

††) Vid. Cic. Cat. mai. cap. 4. de Off. I. 24. ad quos locos cf. Orell. qui ipse ex Codd. dedit: *Non enim rumores ponebat — Ergo postque magisque.* Fr.

†††) Longe usitatior huius nominis est pluralis, quo hic utique utendum

quae singula integros libros desiderarent. Atque haec quidem,
quae hactenus *) dixi, ad declarandam ipsius prudentiam perti-
nent. Quid? ceterae virtutes, quales in eo et quam singulares
fuerunt? Quis unquam illo in tota ratione vivendi splendidior ac
magnificentior fuit? Quae in Gallia, quae in Italia, et quam
sumptuosa aedificia exstruxit? Quam multa ingeniose et solerter
excogitata ab antiquis, sed postea per posterorum ignaviam obli-
vione obruta quasique sepulta revocavit? quam multos egregios
artifices ad nova excogitanda propositis praemiis excitavit? quis
unquam Princeps, quis Principis alicuius legatus, quis denique
magnus clarusque vir apud eum diversatus **) est, quin sibi non
a splendido Cardinali, sed a praepotenti aliquo rege exceptus vi-
deretur? Et interea in pauperes et egentes homines quam liberalis
ac munificus fuerit, scitis ipsi cives Tiburtes, qui, ut illa per-
petua et quotidiana taceantur, meministis, eum quotannis, cum
morbi, ut fit, aestate in vulgus grassarentur, quotidie mittere
solitum, qui omnes aegrotantium domos circumirent, neque eorum,
quae aut ad valetudinem recuperandam aut ad alendam interea fa-
miliam necessaria essent, quidquam eis deesse paterentur. Me-
minimus et ipsi, ut se hac quoque in parte legatus in Gallia ges-
serit, cum quicquid pecuniae ex legatione provenerat, numum ex
eo nullum attigit, sed totum in pauperes erogandum distribuen-
dumque mandavit. ***) Eruditos autem et excultos litteris homines
nemo unquam amavit ardentius, nemo plures domi habuit, nemo
largius aut prolixius fovit. Horum disputationibus epulas suas
condiebat, in eis audiendis quicquid a gravioribus curis dabatur
otii, studiosissime collocabat. Iam et in eos et in omnes dome-
sticos ac familiares suos tanta erat facilitate ac comitate, ut com-
munis videretur omnium parens. Cum eis familiarissime collo-
quebatur, urbanissime iocabatur; peccantes paterna potius caritate
quam herili potestate atque imperio corrigebat. Nullius autem
rei aeque facile obliviscebatur atque iniuriarum. Scimus quicun- 352
que cum eo paullo familiarius viximus, multos, a quibus ipse
pro summis beneficiis summas iniurias retulerat, cum eos sine
ulla molestia arbitratu suo posset ulcisci, novis postea beneficiis
auctos ab eo et cumulatos fuisse. Pietatis autem et religionis in
Deum et plurima toto reliquo vitae tempore et certissima ac lucu-
lentissima testimonia morti proximus dedit. Qui cum sibi ex hac
vita migrandum esse sentiret, nihil territus, sacerdotem accersi
iussit, cui peccata sua ita confessus, ut eorum vere se atque ex

---

erat; sed quod nonnulli perhibent singularem non esse nisi eorum, qui extrema aetate argentea scripserint, falsum esse ostendit locus Cicer. II. de N. D. 7. extr. Fr.

*) Immo *adhuc*. Nam *hactenus* apud meliores est usque ad hunc terminum, *bis zu diesem Punkte, in so weit*. Cf. Ruhnk. Tom. IV. pag. 593. Fr.

**) Scribendum *deversatus*. Cf. pag. 204. R. Fr.

***) Gramm. ratio *attigerit* et *mandarerit* postulare videtur Kirchhofio in praefat. ad Muret. oratt. pag. XII. De quo dubitari potest. Cf. infra pag. R. 358. pr. Fr.

animo poenitere, omnemque spem sibi in divina bonitate ac misericordia constitutam esse ostenderet, interiectis aliquot horis sacrosanctum Domini nostri Iesu Christi corpus religiosissime accepit. Inde cum testamentum, nisi quantum certorum hominum invidia impediit, benevolentiae ac caritatis erga omnes suos plenissimum condidisset; posteaque, viribus magis ac magis deficientibus, sacro oleo, adhibitis ex ritu Christiano precibus, inunctus esset: languida et moribunda voce ex Davidicorum psalmorum versibus, qui interea recitabantur, cum plura non posset, extrema saltem quaeque verba pronuncians, cum incredibili eorum omnium, qui aderant, dolore extremum Deo spiritum reddidit. O me infelicem! quanto mihi res secus cecidit, quam a principio cogitaram! Brevis enim haec virtutum ipsius commemoratio, quam mihi levationi fore speraveram, ea mihi pectus effodit,*) ea vulnus adegit altius, ea dolorem dolore cumulavit. Quid aliud agere possumus, quicunque tali patrono orbati ac destituti sumus, quam ut lugeamus, ut modis omnibus testemur dolorem nostrum, ut quod vitae reliquum est in moerore ac lacrymis transigamus? Immo vero aliud et possumus et debemus. Quamvis enim qui tam pie tamque Christiane et vixerit et diem suum obierit,**) eum caelo iam receptum esse sperandum est: quia tamen rari admodum ita puri egrediuntur ex corporis vinculis, ut non eis poenarum aliquid post mortem luendum supersit; earumque tum aliis piis actionibus, tum praecipue fusis ex animo precibus et tempus contrahi et ardor mitigari potest: facere omnes omnia debemus, ut ei modis omnibus opitulemur. Agite igitur quicunque Hippolytum Cardinalem Ferrariensem et vivum amastis et mortuum amatis,
353 coniungite mecum preces vestras et sublatis in caelum manibus ac mentibus liberationem ipsius ex loco purgandis post mortem animis destinato, si forte ibi adhuc detinetur, a Deo optimo maximo efflagitate. Nullius enim mortuo auxilium desit, cuius vivi nulli unquam auxilium defuit. Christe Iesu, humani generis conditor et assertor,***) qui nos alios pro aliis orare voluisti, qui tuorum preces nunquam irritas fore pollicitus es, respice hanc multitudinem afflictam ac dolore confectam, et per illa vulnera,

---

*) Sumpsit hoc dicendi genus sine dubio ex Cic. pro Marc. 4. ubi olim scriptum erat: *omnium Marcellorum meum pectus memoria effodit*; (quod explicant: comedit, percussit, laceravit. Fr.) in recentioribus exemplaribus legitur *offudit*, nescio an magis commode. Kraft. — Neutrum probat Wolf. quem vide. Fr.

**) Sic sane Servius apud Cic. IV. ad Fam. 12. §. 2. *paullo ante lucem Marcellum diem suum obisse.* (pro quo Iustin. Hist. XIX. 1. *diem fungitur.*) Sed idem Servius ibid. dixit etiam *se ipsum interficere*, quod pariter atque *occidere se*, *necare se*, (quae apud Aurel. Victor. et Lactant. reperiuntur) nemo ex melioribus scriptoribus dixit, nedum Cicero scripserit: qui quidem ut *se interimere*, (I. de Off. 31. §. 112. II. de Fin. 20. §. 66.) *sese morte multare*, (II. de Rep. 25. §. 46.) *necem sibi consciscere*, (II. de N. D. 3. §. 8.) *mortem sibi consciscere* etc. usurpavit, sic *mortem obire* dicere maluit. Sed de hoc et aliis talibus plura dicere non vacat. Fr.

***) Similiter Suet. Galb. 9. *Humano generi assertorem se accommodare.* Antiquiores scriptores vocabulum *assertor* non habent. Kraft.

quae pro nobis pertulisti, per illum sanguinem, quem pro nobis in ara crucis effudisti, per illam mortem ignominiae plenam, quam pro nobis sponte subiisti, tribue hoc nostris omnium*) concordibus votis, ut famulum tuum Hippolytum Cardinalem Ferrariensem a poenis, si quibus adhuc obnoxius est, liberatum, eum in locum quam primum perducas, ubi aeternis tecum gaudiis perfruatur. Ite domum**), cives Tiburtes, nunciate liberis vestris, nunquam neque ipsos neque ipsorum liberos cuiusquam maioris aut omni ex parte praestantioris Cardinalis exequias esse visuros.

IN FUNERE IOANNIS EPISCOPII MILITIAE MELITENSIS MAGNI MAGISTRI.

ORATIO XXI.

HABITA ROMAE.

Praeclare a vobis et ex dignitate vestri ordinis factum est, nobilissimi et fortissimi milites, quod optimo principi, Ioanni Episcopio, Magno sodalitatis vestrae Magistro, funus quibuscunque potuistis rebus ornatissimum amplissimumque duxistis, quodque et pietatis in eum vestrae et doloris, quem vobis mors ipsius obiecit, plurimas maximeque luculentas significationes dedistis. Quamquam enim ille et ea tum manu tum consilio gesserat, et ad eos
honores virtute pervenerat, ut abunde ad gloriam vixisse vide- 354
retur; et eo progressus erat aetatis, ut a vita tamquam ex arbore non per vim evulsus, sed suo tempore ipsa maturitate collapsus esse videatur: quorum tamen vita quo diuturnior, eo publice utilior visa est, eorum mors nunquam non acerba et immatura videri potest. Sed quando parens ac procreator rerum omnium Deus universum hominum genus eadem mortalitatis lege devinxit; ostensaque, si per ipsius praecepta gradiamur, certa spe melioris vitae, commorandi nobis hic diversorium,***) non habitandi dedit: grates †) ei potius agere debetis, quod talem vobis Ducem ac

---

*) Cf. adn. pag. 342. R. Fr.

**) Imitatur dictum Metelli Macedonici in Scipionis Aemiliani funere, quod est apud Plinium H. N. VII. 44. *Ite, filii, celebrate exsequias. Nunquam civis maioris funus videbitis.*

***) Cf. pag. R. 194. Fr.

†) *Grates agere*, poetis et historiarum scriptoribus frequentissimum, apud Ciceronem semel legitur, Somn. Scip. 1. *Grates tibi ago summe Sol, vobisque reliqui coelites.* qui ipse locus docet, hanc formulam in grandi et sollemni oratione locum habere, et in gratiis Deo agendis esse aptissimum. Sed qui nunc Latine loquuntur, saepe ea tanquam elegantissima quadam utuntur in rebus levissimis. Fr.

Rectorem dederit, quodque vos illius virtute ac bonitate tam diu frui voluerit, quam iniquiore animo ferre, quod eum, quanquam viridi et cruda senectute,*) consumptis tamen corporis viribus, tot laboribus periculisque iactatum, ex hoc inquieto ac turbulento salo in illum, ut quidem spes est, placidissimum portum perpetuae quietis ac tranquillitatis eduxerit. Nemo eo animo navigat, ut semper naviget; nemo militare discit, ut numquam militare desinat; nemo ea mente laborem suscipit, ut alios ex aliis labores perpetuo excipiat: sed et qui navigat, portum; et qui militat, victoriam; et qui laborat, quietem atque otium spectat: quo qui pervenere, gratulari eis amici, non dolere illorum vicem solent. Vita haec iactationis ac periculi plena navigatio est: militia omni aerumnarum ac laborum genere exercita; inexhausta molestiarum undique succrescentium seges: quam ut quisque optime novit, ita minimi facit; quam is demum tutissime possidet, qui de ea, cum Deus voluerit, ponenda saepissime cogitat; quae neque stultis unquam longa est neque sapientibus brevis. Non ut in ea diu maneamus, sed ut ex ea feliciter exeamus, optandum est. Nunquam viveremus, si hic perpetuo viveremus. Et tamen non tantum venia tribuenda est illis lacrymis, quas obitus maiorum virtute praestantium ex illorum, qui cum eis coniuncte amanterque vixerunt,**) oculis elicit, sed etiam laudanda ac depraedicanda eorum pietas, qui quacunque ratione possunt, funera ipsorum ornare et cohonestare conantur. Nam et se, quibus artibus illi floruerunt, earundem studio flagrare declarant, et ceterorum animos ad cupiditatem eiusdem gloriae inflammant. Quae cum a vobis abunde et cumulate Ioanni Episcopio praestita sint, nondum tamen vestrae in eum
355 pietati satisfactum esse duxistis, nisi existeret aliquis, qui hodierno die publice verborum aliquid faceret: ne quid omnino, quod ad exornandam ac celebrandam ipsius memoriam***) a vobis praetermissum diceretur. Id munus quoniam a me potissimum obiri volueritis,†) parebo voluntati vestrae, et summa tantum capita strictim ac modice attingam, laudes ipsius brevi ac perspicua oratione complectar. Primum igitur ex sodalitatis vestrae legibus atque institutis certissimum ac firmissimum argumentum capere posse videor, quo eum et antiquo ac nobili ortum genere, et eximia quadam minimeque vulgari virtute praeditum fuisse confirmem. Nam cum legibus vestris cautum sit, ne quis in ordinem

---

*) Virg. Aen. VI. 304. *cruda Deo viridisque senectus.* Gr. ὠμὸν γῆρας. Fr.

**) Sic Cic. Lael. 1. §. 2. *quocum coniunctissime et amantissime vixerat.* Fr.

***) Non puto Muretum *quod ad* cum Caelio (Cap. Cic. ad Fam. VIII. 1. §. 4.) dixisse pro *quod attinet ad*; sed videtur potius hic excidisse aliquod verbum, velut *faceret*, quod quum antecederet, facili errore ab librariis omitti poterat. Quodsi credas bis positum fuisse *faceret*, ne illud quidem inepte coniicias, ipsum Muretum omissionis auctorem fuisse: qui quum non satis h. l. probaret idem verbum tam brevi intervallo iteratum, alterum *faceret* deleverit, non substituto, quod oscitantibus accidere solet, alio; cuiusmodi fuisse suspicor *pertineret*. Nam *quod* nolim deleri. Fr.

†) Hic quidem nihil plane erat, post *quoniam* cur coniunctivum poneret. Sed scriptum fuisse opinor *quum — volueritis*, quod praebet Thomas. ed. Fr.

vestrum admittatur, quin prius eum et aeque ab atavis et paterna et materna stirpe nobilem esse liquido constiterit: quis est, qui, cuius in pectore aut in humero candidam illam crucem, velamentum atque insigne ordinis Hierosolymitani, videat, quemque suffragii ius habere in comitiis vestris sciat, de illius nobilitate dubitare amplius possit? Eodemque modo de virtute argumentari licet. Nam cum in mandandis honoribus in eoque praesertim deligendo, qui vobis summo cum imperio praesit, nullius rei, praeterquam cognitae spectataeque virtutis, rationem habere soleatis: dubitari de Magni Magistri virtute non potest, quin eadem opera de vestra in ferendis suffragiis fide ac religione dubitetur. Sed haec quidem quanquam magna sunt, huic tamen cum multis aliis communia sunt. Illa propria, quod septemdecim annos natus, (quae ipsa aetas Romanis olim moribus ad auspicandam militiam constituta erat,) cum immanissimus hostis Rhodum ita obsessam teneret, vix ut illius servandae spes iam amplius ulla superesset: generosus adolescens, cui virtus et pietas tenerum pectus acribus stimulis perpetuo foderent, relicta patria, relictis suis iter ingressus est eo animo, ut, cum Rhodum venisset, aut opis aliquid pro virili parte afferret obsessis aut cum eis adversus barbaros dimicans iuvenili sanguine Christo, humanae salutis auctori, litaret. Quo in itinere Messanam advectus, cum conscensa triremi adversis usus tempestatibus cursum tenere nequiisset, venit interea in Siciliam, amissa Rhodo, vir aeterna memoria dignissimus, Liladamus, vestrae sodalitatis illo tempore Magister: qui adolescentuli virtutem efferentem se et foras emicantem admiratus, adactum sacramento et cruce candida ornatum, ritu vestro inauguravit, posteaque cum Romam, cum in Galliam, cum in Hispa- 356
niam, cum in Melitam proficisceretur, numquam a latere suo discedere passus est. Quid virtutis, quid constantiae, quid militaris disciplinae ex assiduo ac diuturno talis viri contubernio avidissimum per se omnis honestatis iuvenem hausisse credendum est? Mortuo Liladamo, alumnus illius disciplinae, Episcopius totos sexaginta annos ita in coetu vestro versatus est, nulla ut interea adversus hostes Christiani nominis expeditio suscepta sit, cui ipse non interfuerit; in qua egregiam operam reipublicae non navaverit; in qua non ita se gesserit, ut semper inter paucos singularis ipsius virtus emineret. Testatur illius virtutem Peloponnesus; testatur Africa: quae illum, altera in Methones, Conones, Naupacti; altera in Tunetis et Turris Regiae expugnatione et in illo calamitoso Cirtensi praelio spargentem in hostes funera*) nec illorum nec suo sanguini parcentem viderunt. Sed et postea, cum in Gallia esset et Melitam obsideri audiisset, tanta celeritate, ut evolasse eum, non iter fecisse diceres, per mediam hostium classem cum aliquot militibus, quibus ipse praeerat, in insulam magno cum periculo, sed maiori etiam hostium admi-

*) Poetica haec est dicendi ratio. Fr.

ratione penetravit. Multa properanti praetermittenda sunt, quae vel singula, nisi copia obstaret, satis amplam ad dicendum materiam suppeditare possent. Dandis igitur assiduis industriae virtutisque documentis, et multis maximi momenti publicis muneribus fortiter, prudenter, feliciter obeundis, ita sibi conciliavit omnium animos, ut, qui maximus honos suffragiis vestris deferri potest, anno post salutem hominibus restitutam MDLXXII. pridie Kalend. Februarii sine ullo ambitu absens communi consensu delectus sit, qui summam potestatem in universam sodalitatem obtineret. Quo ex tempore patentiorem campum exercendae virtutis suae nactus, ita implevit omnes boni principis numeros, ut vestram in eligendo sapientiam ipsius in regendo sapientia comprobarit. Nam ut a cultu divini Numinis principium ducam, quod fundamentum omnis virtutis est, numquam ille ullum diem abire passus est, quo non rei divinae interesset, quo non ipse manibus suis cibum tredecim egenis hominibus porrigeret ac ministraret. Templum etiam pecunia sua amplissimum et ornatissimum exstruxit, sacerdotibusque, qui rem divinam quotidie in eo templo facerent, mille ducentos aureos
357 numos annuos adtribuit, ibidemque in monumento pulcerrimo eorum, qui ante se in eodem magistratu fuerant, corpora condidit ac collocavit. Et pietas igitur ipsius et magnificentia cum ex eis, quae dixi, tum e multis eiusdem generis aliis percipi potest. Quid ego nunc comitatem, affabilitatem, humanitatem praedicem? quae tanta erat, ut neminem aut aspectu aut colloquio suo arceret, omnium postulata libenter cognosceret, nihil iusta petentibus denegaret. Si quid negare cogebatur, ea tamen utebatur lenitate sermonis, ut eos quoque, quibus negabat, aequos a se placatosque dimitteret. Liberalitatem autem ipsius multis et privatim et publice salutarem fuisse constat: nam et suis opibus multorum inopiam sublevavit, et viduarum ac pupillorum quasi communis parens fuit, et multas virgines multasque mulieres honesto loco natas, quae propter paupertatem conditionem reperire non poterant, dote de suo data collocavit. Quin etiam cum intelligeret, a multis inhonestis mulieribus filias ali, quas, cum adolevissent, in eandem turpitudinem sibi constituerent: occurrendum manifesto periculo ratus, puellas tota insula conquiri ac comprehendi iussit, et in exstructum a se eius rei caussa coenobium*) includi, ut illic sancte ac pudice educatae, suo tempore aut perpetuam virginitatem Deo voverent, aut nuptum, si ita mallent, traderentur. Quid iam Xenodochia, Nosocomia, Orphanotrophia ab illo vel instituta vel reditibus aucta commemorem? Vox me citius aut dies quam materia deficiat, si singula persequi vellem.**) In anno-

---

*) Ita fit nonnunquam, ut *coenobium* pro *monasterio* (i. e. de aedificio ipso et loco, in quo vivunt coenobitae) dicatur. Proprie communitatem vitae atque victus in monasterio significabat. Fr.

**) *velim* dicendum erat. Kirchhof. — Cic. Verr. lib. II. cap. 21. §. 52. *Nam me dies, vox, latera deficiant, si hoc nunc vociferari velim, quam miserum indignumque sit* etc. pro Rosc. Am. cap. 32. pr. *Haec tu, Eruci, tot*

nae vero difficultate saepe magnam vim pecuniae egentibus tra-
didit, saepe cum magnam frumenti copiam e remotis locis com-
portandam curasset, eodem illud pretio distribuit, quo ibi, unde
adductum erat, vendebatur. Iniuriam vero neque facere ipse
neque eos, qui facerent, perpeti poterat. Iudex insontibus opta-
bilis; iis, qui vel per errorem vel metu aliquo ac calore animi de-
liquissent, placabilis; in eos, qui certa et obstinata malitia ac
pravitate peccassent, plane inexorabilis. Qua severitate simul-
que aliis quibusdam, quae silentio involvere*) satius duco, (ne-
que enim ita eum laudare institui, ut cuiusquam errata detegam,)
cum in se nonnullorum odia concitasset, effectum est, ut propter
quasdam suspiciones, exacta iam aetate, Romam a summo Pon-
tifice vocaretur. Sed ut exoriente sole nebulas dissipari et evane-
scere videmus: sic ipso adventante omnes illae nubeculae suspicio- 358
num evanuerunt. In urbem igitur ingressus est eo concursu om-
nium ordinum, ea pompa et celebritate, cum ipse etiam Pontifex
eum quam honorificentissime excipi iussit, ut non ad dicendam
caussam venire, sed iam tum pulcerrimum de obtrectatoribus suis
triumphum agere videretur. Divertit**) ad illud decus et orna-
mentum amplissimi ordinis, Aloysium Cardinalem Estensem, qui,
ut sanguine regio editus, ita animo plane regio praeditus, eo
cultu atque apparatu, dignitatis ac venerationis plenissimum senem
apud se habuit, ut admiratio etiam eos caperet, qui, quae in
aliis admirabilia videntur, ea Cardinali Estensi usitata et quoti-
diana esse noverunt. Itaque interdum auditus est optimus senex,
cum iocans (ut secura innocentia est) diceret, magnam se gratiam
debere obtrectatoribus suis: illorum enim opera sibi eos honores
Romae habitos, quos ipse nunquam optare ausus esset; plus
multo eos sibi profuisse odio, quam obsequio prodesse potuissent.
Ergo cum eum tota civitas in sinu atque oculis ferret; cum qua-
cunque incesserat, quasi exemplum quoddam antiquae virtutis ac
probitatis spectaculo esset; cum eum Pontifex libenter audiret,
libenter videret, eximia quadam caritate complecteretur: dolore
lateris correptus et intra paucos dies absumptus est, tam placide
ac leniter, tanta cum testificatione pietatis Christianae, ut magnam
spem omnibus fecerit, non tam illam mortem quam migrationem
ex mortalitate ad immortalitatem fuisse. Quem enim paullo ante
iis, a quibus graviter laesus erat, agnito errore veniam petenti-
bus, tam facile ignovisse meminimus; eius quoque peccatis facile
a divina bonitate ignotum esse confidimus. Quodsi quid, ut hu-
mana fragilitas fert, in ipso vitae exitu expiandum adhuc eluen-
dumque superfuit: certo speramus, fore, ut tam multis Ecclesiae
precibus, tam multis eleemosynis, tam multis oblationibus***) et

et tanta si nactus esses in reo, quamdiu diceres! quo te modo iactares! tempus, hercule, te citius quam oratio deficeret. Vid. adn. pag. 104. R. Fr.

*) Cf. adn. pag. 126. R. Fr.

**) Malim *devertit*. Cf. adn. pag. 351. R. Fr.

***) Hac voce qui utuntur, optimis scriptoribus non solent adnumerari. Fr.

tempus poenae contrahatur et ardor mitigetur. *) Nunc vos, milites fortissimi, qui et vivum tantopere amastis et ereptum tam multis honoribus prosecuti estis, unum etiam quiddam illius nomini ac memoriae tribuite, idque non me, sed ipsum vivum adhuc et spirantem a vobis petere existimate. Fuit antiquitus apud multos consuetudo, quae quisque vivus maxime amaverat, ea cum illo mortuo aut cremandi aut sepeliendi. **) Vos contra facite.
359 Quae magnus hic non sodalitatis modo vestrae, sed virtutis et officii magister carissima, dum vixit, habuit, ea ut perpetuo conservetis, operam date. A quibus autem illum toto animo abhorruisse scitis, eorum reliquias omnes eodem, quo ille tegitur, tumulo condite, eorum fibras elidite, semina exstinguite. Amavit ille cum alia honesta omnia, tum concordiam inprimis et animorum consensionem: intestina autem odia et discordias ac dissensiones semper capitales reipub. pestes iudicavit. Agite igitur, viri fortissimi, flores ex omni Christiana nobilitate delecti, columina virtutis, terrores Turcarum, firmamenta ac propugnacula Christianorum, deponite omne studium contentionis, delete omnem memoriam offensionum, consentientibus ac conspirantibus animis ad defensionem Christianae religionis incumbite; omnem iram, omne odium, omnem ulciscendi cupiditatem in hostes illius effundite, quae tam multis hodie tamque saevis tempestatibus agitata, in vestra virtute, si concordes sitis, non minimum sibi esse praesidium putat. Sepelite cum illo mortuo ea, quae ut in perpetuum sepelirentur, sepeliri iam pridem ipse voluisset. Dissensionibus enim maxima imperia labefactantur ac corruunt: mutuae caritatis vinculo etiam quae per se parum firma sunt, continentur. ***)

---

*) Similiter supra loquitur pag. 352. R. Fr.

**) Cf. Kirchmann. de Fun. Rom. III. 5. Fr.

***) Nam concordia parvae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur. Sallust. Iug. 10. Fr.

M. ANTONII MURETI

OPUSCULA VARIA*)

TUM SOLUTA TUM LIGATA ORATIONE

PARTIM OLIM QUIDEM TYPIS EDITA AT POSTEA LONGAE OBLIVIONI TRADITA PARTIM VERO NONDUM PUBLICI IURIS FACTA

QUAE OMNIA NUNC PRIMUM SEQUENTI ORDINE PRODEUNT EX BIBLIOTHECA

CL. VIRI

ANTONII FRIDERICI SEGHETII

VENETI

ET E SCHEDIS IPSIUS MURETI MANU EXARATIS APUD EUMDEM EXSTANTIBUS

---

*) Haec Opuscula recepimus ex Editione Mureti Operum Patavina, quam a. 1740. in 8. curavit vir eruditissimus, Ioannes Checcotius. D. R. — Ex his quae ligata oratione scripta erant, iis infra in Carminibus Muretinis locum suum assignavit Ruhnkenius, quem sequuti sumus. Fr.

M. ANTONII MURETI 363

ORATIONUM TRIUM

DE STUDIIS LITTERARUM

VENETIIS HABITARUM ORATIO II.*)

AB OMNIBUS EIUSDEM OPERUM COLLECTORIBUS **) (NESCIMUS QUO FATO) OMISSA; QUAE CUM ALIIS DUABUS EDITA FUIT VENETIIS AN. 1555. APUD MANUTIOS, IN QUARTA, UT AIUNT, FOLII PARTE;

QUIBUS AUCTOR SEQUENTEM PRAEMISIT EPISTOLAM QUAE PARITER INTER EIUS EPISTOLAS ADHUC DESIDERATA EST:

M. ANTONIUS MURETUS

HIERONYMO FERRO

PATRICIO VENETO PATAVINI GYMNASII III VIRO
VIRO CLARISSIMO S. D.

Diu multumque dubitavi, Hieronyme, vir clarissime, deberemne, cum has qualescunque Orationes divulgare in animo haberem, tibi eas potissimum inscribere. Nam cum mihi proponerem ante oculos summam personae tuae dignitatem, vix videbar satis modeste facturus, si rem tantulam in tuo tanti viri nomine apparere vellem. 364
Rursum cogitanti noctes et dies ***) *de plurimis tuis erga me maximisque beneficiis, quidam interdum obiiciebatur metus, ne forte, non tu quidem, qui meum animum bene, ut opinor, perspectum habes, sed ceteri parum me gratum iudicarent, si diutius distulissem, aliquam grati erga te animi significationem dare. Nam*

---

*) Haec Oratio pertinet ad Historiam rerum Mureti; quippe unde discimus, eum Venetiis paene periclitatum esse peregrinitatis; verumtamen abiisse victorem. Checcot.

**) Haec vox non legitur apud idoneum auctorem. Sed de Latinitate Checcotii disputent alii; neque enim puto esse meum, de ea quid sentiam, exponere. Fr.

***) Cf. adn. pag. 350. R. Fr.

si exspectare vellem, dum aliquid excuderem, quod vel dignitati tuae responderet, vel beneficiorum, quae a te accepi, magnitudinem adaequaret; vota mihi plane facienda erant, ut usque ad illud tempus vitam producere liceret. Est autem iniquum, eo nihil reddere, quia plurimum debeas. Simul patabam, tibi non iniucundam fore memoriam illius temporis, quo tua mihi singularis humanitas summo et auxilio et ornamento fuit. Nam cum et novitati a nonnullis et peregrinitati invideretur meae; tu unus exstitisti, qui caussam meam acerrime susciperes, qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere dignissimis, studiosissime commendares; qui auctoritatis tuae pondere plurimorum animos ad me amandum et aliquo in numero habendum commoveres. Haec me adduxerunt, ut satius ducerem, hoc pusillum testimonium dare observantiae erga te meae, quam in aliquam parum memoris animi suspicionem longiore silentio incurrere. Habeo autem in manibus cum alia quaedam, tum Ioannis Grammatici Commentarios in libros priorum analyticorum Aristotelis, quos ab aliis miserrime ac foedissime depravatos emendare, et in Latinum sermonem convertere molior. Ii, ubi absoluti erunt, in tuo ipsi quoque nomine,) si tu patieris, edentur. Vale. Venetiis, ad**) IX. Kalend. Novembr. MDLV.*

---

*) Cf. adn. pag. 342. R. Et sic modo dixerat: *si rem tantulam in tuo — nomine apparere vellem.* Fr.

**) Immo *a. d.* pro quo in libris veteribus saepe *ad* scripserunt librarii. Vid. Hand. Tursellin. I. pag. 881. Fr.

M. ANTONII MURETI 365

O R A T I O II.

DE STUDIIS LITTERARUM.

Tanta est collati a vobis in me beneficii magnitudo, Patres amplissimi, ut mihi pro eo, sicuti par est, vobis gratias agere cupienti non mediocris obiiciatur metus, ne, cum omnes ingenii mei vires ad gratam illius commemorationem contulero, mea tamen oratio longe multumque a rei ad dicendum propositae dignitate abfuisse videatur. Etenim quid a me amplius, quid praeclarius, quid honorificentius vel sperari, vel dicam, etiam optari poterat, quam ut talium virorum iudicio ad excolenda disciplinis liberalibus huius nobilissimae iuventutis ingenia idoneus iudicarer? An vero fortissimos olim viros accepimus in Olympicis certaminibus tanto studio, tanta laborum tolerantia, tanto denique vitae ipsius periculo solam vocem praeconis et coronae testimonium petere solitos esse; earumque rerum adeptione ita esse gavisos, ut eorum nonnulli prae nimia laetitia in mediis gratulantium amplexibus exspirasse dicantur: *) ego in florentissima omnium, quae sub caelo sunt, civitate, nobilissimorum hominum iudicia de me honorificentissima consecutus, aut mediocriter mihi gaudendum aut gaudium ea ex re meum tegendum ullo modo ac dissimulandum putem?
Nam illi quidem, ut votorum compotes fierent, roboris modo aut 366
velocitatis laudem consequebantur, quarum utrarumque **) gloria

---

*) Vid. Plin. N. A. VII, 32. et 53. Gell. NN. AA. III. 15. Ceterum parum bene dixit *prae nimia laetitia exspirasse.* In talibus enim omittitur praepositio: quam recte omiserunt Plin. et Gell. l. l. *Prae* enim causam sane significat et in comparatione virium sive momenti dicitur, quo quid plus valet altero, ita ut quod altero prius et superius sit, causa rei vel facti exsistat; sed apud optimos tamen scriptores in designanda ea potissimum causa usurpari solet, qua quid impediatur; ideoque verbo plerumque adiuncta reperitur negativa particula. Et bene ait nescio quis: *prae weis't auf die Objekte hin, durch deren Heftigkeit oder Menge überwältigt Einer eine bezweckte Handlung nicht ausüben kann.* Itaque quod legitur apud Cicer. I. Tusc. 42. extr. *Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis* — idem est ac si dictum esset: *iaculorum multitudo impediet quominus videatis solem.* Multa huius generis exempla protulerunt Horat. Tursellin. de Partic. pag. 594. ed. 5. Drakenb. ad Liv. VI. 40. pr. Sed nusquam me legisse memini: *prae fame perire, prae gaudio, prae dolore mori.* Fr.

**) Hoc loco quum non opponantur sibi duo pluralia, neque de duobus rerum generibus agatur, quorum ad utrumque plures pertineant, singulari potius utendum erat. Sed non raro etiam optimi scriptores pronominalis huius

clarissimos saepenumero viros a servis et gladiatoribus superari videmus: mihi vos, Patres amplissimi, eorum, quae vel praecipua vel sola etiam in hominibus bona sunt, probitatis atque doctrinae testimonium praebuistis. Quae sive in me talia sunt, qualia vos opinamini, faciendum est mihi, ut haec vestra de me in dies duplicetur opinio: *) sive, quod magis arbitror, eximia vos naturae vestrae bonitas, ut multo plus mihi quam pro meo merito tribueretis, adduxit; omnibus et corporis et animi nervis eniti debeo, ut, quam exspectationem in animis civium vestri de me iudicii auctoritas excitavit, eius aliquam partem labore, diligentia, assiduitate sustineam, rebusque ipsis eorum vanitatem coarguam, qui superioribus mensibus, quasi vestrae, si Diis placet, prudentiae diffidentes, ne munus hoc peregrinis hominibus committeretis, e superiore loco vos admonebant. Quibus ego ita responsum volo, non ubi quisque natus fuerit, sed quibus artibus studium suum dederit, quantumque in iis effecerit, in huiusmodi rebus considerari oportere. Praeclare enim hoc philosophi disputant, universum hunc terrarum orbem quasi civitatem esse quandam, esseque omnes inter se homines civili quadam societate copulatos. Quae qui tenent, ii et quoquo gentium venerint, nusquam sibi peregrini videntur, et ipsi contra neminem, qui homo sit, pro peregrino habendum putant. Neque vero haec a me ita disputantur, quod me patriae poeniteat. Non enim ex Scythia quapiam natus sum, Cives ornatissimi, quae tamen ipsa quoque suum protulit Anacharsin; non ex Thracia, cuius ex asperis et saxosis locis Orpheus tamen enatus est: non ex immani aliqua et inhospitali Barbaria; sed ex ea provincia, quae cum antiquitus eloquentiae studiis vel maxime floruit, tum hoc tempore, ut uni Italiae facile cedit, ita ceteris omnibus facile excellit. Et vero quanto semper homines Galli eloquentiae studio flagraverint, vel ex eo intelligi potest, quod, antequam demissa caelitus**) sapientia impiis falsorum numinum cultibus animos hominum liberasset, tota Gallia Mercurium, eloquentiae praesidem Deum, praecipua observantia coluisse perhibetur.***) Quin etiam Herculem non eodem, quo ceterae gentes, ornatu nostri colebant, sed innumerabilem
367 quandam hominum vim ab eo faciebant trahi catena quadam aurea, quae e lingua ipsius ad aures circumfusae multitudinis pertine-

---

adiectivi pluralem posuerunt, ubi de duobus simpliciter loquerentur. Exempla enumerare longum est. Sed quod Zumptius Gramm. Lat. §. 141. negat hoc unquam fecisse Ciceronem, non satis memor fuit duorum locorum, quorum vellem in libro suo rationem habuisset, pro Ligar. 12. §. 36. in Verr. lib. IV. 14. §. 32. de quo loco recte iudicavit Grysarius in lib. *Theorie des lat. Stils* pag. 133. et 139. Fr.

*) Cicero fil. in epist. ad Tironem (quae est lib. XVI. ad Fam, 21.) §. 2. *Gratos tibi optatosque esse, qui de me rumores afferuntur, non dubito — praestaboque et enitar, ut in dies magis magisque haec nascens de me duplicetur opinio.* Fr.

**) Hac voce utuntur Appuleius, Lactantius atque alii eiusdem aetatis scriptores; *divinitus* dicebant veteres. Fr.

***) Caes. VI. de B. G. cap. 17. Cf. Checcot. praefat. pag. R. XLV. Fr.

ret: *) cum illud videlicet indicarent, nullam esse rem ad ducendos, quo velis, hominum animos dicendi copia potentiorem. Iam quid illud memorem, quod a Strabone **) proditum novimus, veteres illos Romanos magnam adolescentum suorum partem Massiliam, quod oppidum in Gallia est, solitos mittere, ut ibi cum morum sanctitatem imbiberent, tum honestis artibus instituerentur? Sed et Lugduni annua eloquentiae certamina celebrari solita poëtae tradunt, ***) et iidem peculiari quodam epitheto *facundam* Galliam nominarunt. †) Quid in his immoror? Marcus ipse Tullius, eloquentiae Romanae parens ac Deus, qui unus effecit, ut cum Roma urbium omnium maxima esset, Romae tamen Roma ipsa maius esse aliquid diceretur; ille, inquam, M. Tullius, cuius admirabilem dicendi vim ac copiam nemo satis pro dignitate ne admirari quidem potest, a Gallo se homine Plotio ††) eloquentiae praecepta didicisse profitetur. Idemque Plotius primus omnium Romae ludum aperuissse traditur. Quis porro unquam vel fando audivit, †††) ullam fuisse bene institutam civitatem, in qua peregrini ab erudiendis adolescentibus repellerentur? Quis Quinctilianum ex Hispania oriundum fuisse nescit? at is et per viginti annos Romanam iuventutem publice docuit et, homo Hispanus, consularia Romae ornamenta sortitus est. *) Ac ne quis forte nostris hominibus istam summi honoris viam minus patuisse quam Hispanis putet, eumdem est honorem Burdigalensis Ausonius **) Gratiani principis a se eruditi beneficio consecutus. O Atheniensium civitas, humanitatis parens, bonarum omnium artium procreatrix, ***) quantum tu a peregrinorum hominum odio abfuisti! tu Apollodoro Cyziceno, tu Heraclidi Clazomenio, tu aliis peregrinis quam plurimis reipublicae summam saepenumero credidisti. Et quisquam reperietur, qui, cum Romanorum, cum Atheniensium gens omnes, in quibus esset aliqua virtus, nun-

---

*) Vid. Lucian. Hercul. 3. Vol. VII. pag. 301. Lehm. Fr.

**) IV. pag. 180. Fr.

***) Sine dubio cogitavit de Iuvenale, cuius est versus ille (Sat. I. 44.):

Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

de qua ara vid. Dion. Cass. LIV. 32. et adn. 289. in ed. Sturz. Vol. VI. pag. 236. it. Rupert. ad Iuven. I. 1. Vol. II. pag. 25. Oudendorp. ad Sueton. Calig. 20. „Galliae" (inquit Spalding. ad Quinctil. X. 3. 13.) „quantum floruerint eloquentia, Lugdunensis illa *academia* et *ara* argumento sunt." Fr.

†) Iuvenal. Sat. XV. 111.

Gallia causidicos docuit facunda Britannos. Fr.

††) Non fuit Plotius Ciceronis magister. Muretus nimis festinanter inspexit Ciceronis hac de re locum apud Sueton. de Rhetor. 2. ut bene demonstravit Checcotius in Praef. pag. 19. (ed. Ruhnk. pag. L. Fr.)

†††) Hac formula dici vix potest quanto opere delectentur qui hodie Latine scribunt, itemque altera, *ne fando quidem auditum est:* qua eadem utitur Cicero pro Quinctio 22. §. 71. de N. D. I. 29. §. 82. Fr.

*) Cf. Spalding. praefat. ad Quinctilian. pag. XXXII. sqq. Fr.

**) Cuius exstat *gratiarum actio pro consulatu.* Fr.

***) Hoc substantivo utitur Cicero quoque. I. de Orat. 3. pr. ubi philosophiam *omnium laudatarum artium procreatricem quandam et quasi parentem* vocat. Fr.

quam non humanissime complexa sit; Venetorum rempublicam,
368 quae et hac et ceteris laudibus omnes superiorum temporum respublicas una superaverit, sui nunc dissimilem in ornandis litteris esse oportere arbitretur? Praeclare ille apud optimum poëtam fortissimus imperator: *)

Hostem qui feriet, mihi erit Carthaginiensis,
Quisquis erit.

Praeclare vos quoque, Patres amplissimi, cum ego pro virium modulo specimen ingenii mei, iubentibus vobis, dedissem, visusque essem adhibita diligentia navare aliquid **) posse; quod peregrinus essem, nihilo me minus iccirco humanitate vestra complectendum iudicastis. Quin etiam ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluistis, ubi homines ita divino cultui addictos, ut cum summa integritate et sanctimonia vitae summam rerum maximarum cognitionem scientiamque coniunxerint, quotidianos industriae meae testes habiturus essem. Utinam igitur, Patres amplissimi vosque ceteri Cives ornatissimi, utinam mihi parem aut voluntati erga vos meae aut beneficiis erga me vestris facultatem natura tribuisset! Efficerem profecto, ut omnes faterentur, nullum unquam beneficium post hominum memoriam melius collocatum fuisse. Nunc illud tantum vobis polliceri habeo, effecturum me, ut a me neque diligentia neque assiduitas; curaturum, ut ne cetera quidem, quae ad hoc munus obeundum necessaria sunt, magnopere desiderentur. Vestrum est, adolescentes nobilissimi, etiam atque etiam prospicere, ne, cum quae ad animos vestros omni elegantis doctrinae cognitione complendos pertinent, vobis affatim suppetant omnia, tantas opportunitates neglexisse vobisque ipsimet defuisse videamini. Cogitate, nihil vobis claritatem patriae, nihil splendorem generis, nihil opum ac copiarum affluentiam prodesse posse, nisi ad haec omnia studium virtutis et ingenuarum artium tractatio accesserit. Nati estis in ea civitate, quae una toto orbe terrarum inexhaustum quoddam illustrium virorum seminarium existimatur: a qua cum unusquisque vestrum tantum ornamenti ac splendoris acceperit; aequum est, ut ad eam omnes vicissim, pro sua quisque parte, exornandam studia omnia cogitationesque vestras dirigatis. Plato, quod Athenis natus esset, gratias Diis immortalibus agere solebat: ***) vos quod Venetiis nati sitis, est quod vobis non mediocriter gratulemini. Effecit Plato, ut Atheniensis civitas, quod eum edidisset, merito vicissim Diis immortalibus gratias agere posset:
369 vobis quoque faciendum est, ut haec praeclarissima civitas sibi aliquando, quod vos in lucem protulerit, gratuletur. Qui e vobis

*) Hannibal apud Ennium Annal. VIII. vs. 41. Vid. Cic. pro Balbo 22. extr. Fr.

**) Cf. adn. pag. 83. R. Fr.

***) Vid. Plutarch. Mar. cap. 46. pr.

nobili loco orti sunt, caveant, ne plus accepisse splendoris a maioribus, quam ipsi posteris reliquisse videantur: quibus non ita clari parentes contigerunt, cogitent, nullum esse tam obscurum genus, quod non virtutis splendore illustrari queat. Praeclare Plato,*) *Καλός*, inquit, *θησαυρὸς αἱ τῶν πατέρων ἀρεταί, κάλλιον δὲ ἀντιθῆναι δύνασθαι τὸν τοῦ Σθένεος λόγον·*

Ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι.

Pulcer omnino thesaurus est parentum virtus; sed multo pulcrius est, illud Sthenei usurpare posse:

Nostra quidem virtus longe anteferenda paternae est.

Hoc igitur assidue volutent animo, quibus datum est, ut ad summam gloriam recto itinere tendentibus assidue liceat pedem in maiorum suorum vestigiis ponere. Ceteri cum alios multos sibi proponant, tum vel inprimis Themistoclem, cui nihil generis obscuritas obfuit, quominus Atheniensium civitati summo ornamento fuisse diceretur. Itaque cum ei quidam maiorum imaginibus tumens parentum ignobilitatem obiiceret, *At meorum*, inquit, *nobilitas a me initium capiet, tuorum in te desinet.* **) Haec igitur cum animis vestris cogitantes, arripite alacribus animis oblatam vobis discendi occasionem. Ego quidem hoc, adstante hac clarissimorum hominum frequentia, in hoc augusto et consecrato ad Numen colendum loco, sancte polliceor, nihil me omnino (quantum quidem in me erit) praetermissurum, quo vestra studia ullo modo adiuvari posse videantur. DIXI.

SEQUENS FRAGMENTUM***) 870

O R A T I O N I S

NIHIL EST ALIUD QUAM INITIUM LAUDATIONIS CARDINALIS ZENI QUI SIBI QUOTANNIS A SENATU VENETO IN AEDE S. MARCI VOLUIT PARENTARI.

Zena gens, Patres amplissimi, ex omni antiquitate viris omni virtutum genere praestantissimis floruit. Hoc veteres historiae lo-

---

*) Immo *Claud. Galenus*. Vid. Checcotii praefat. pag. LVIII. Ruhnk. Fr.

**) Hic quoque Muretum fefellisse memoria videtur. Certe Plutarchus Apophth. pag. 187. B. et Ulpianus in Enarrat. orat. Demosth. Midian. Tom. V. pag. 164. B. ed. Wolf. tribuunt *Iphicrati*. Cf. Wyttenbach. ad Plut. l. l. Tom. II. pag. 362. ed. Lips. et Muretum ipsum Var. Lect. VIII. 22. Fr.

***) Quod exstat Venetiis apud Cl. Seghetium manu ipsius Mureti exaratum cum hac a tergo inscriptione: *Al Magnifico M. Antonio Zeno ec.* Checcot.

quuntur, hoc sparsa toto terrarum orbe fama depraedicat,*) hoc rerum ab ipsis et bello et pace gestarum magnitudo declarat. Nam quae unquam futura est tanta vis vetustatis, quae Rainerii Zeni memoriam ex animis hominum deleat? qui trecentis et eo amplius abhinc annis, cum Iadra, quam merito posse videor huius imperii Carthaginem nominare, quintum iam a vobis defecisset, propter eximiam fortitudinem, pari rei militaris scientia et singulari erga patriam caritate coniunctam, imperator electus, non prius eam terra marique oppugnare destitit, quam eam denuo in vestram potestatem redegisset. Itaque haud ita multo post in locum Marini Mauroceni demortui concordibus omnium suffragiis, ad principem huius reipublicae locum evectus est. Quo in honore ita se gessit, ut facile ostenderet, se in una virtute omnem spem laudis collocasse. Etenim Ligures, qui ruptis foederibus ingentem adversus nos exercitum comparaverant, viriliter aggressus, admirabili celeritate superavit: captisque septuaginta triremibus ipsaque praetoria navi, Fliscum, Ligusticae classis praefectum, in triumphum Venetias duxit. Cuius tam praeclarae victoriae ut insigne aliquod in Zena domo ad omnem posteritatis memoriam figeretur, Raine-
371 rius dux, repudiato veteri gentilitio stemmate, et albas lineas duas totidemque caeruleas, quas e militari vexillo detraxerat, posteris suis stemmatis loco in perpetuum habendas dedit. Andream vero Zenum, Procuratorem, quis unquam tam multis laudibus ornaverit, ut non multo minus, quam ipsius dignitas ferat, eum commendasse videatur? Qui, cum Ligures multo maiori, quam unquam antea, conatu bellum redintegrassent, iamque triremibus quadraginta et navibus decem instructis vehementem populo Veneto incussissent metum, adversus eos aequo navium numero profectus, tantam invicti animi fortitudinem adhibuit, ut brevi tempore captis quinque et viginti hostium navibus, ceteris partim depressis, partim disiectis, in patriam victor cum duobus millibus et sexcentis praeterea captivis redierit. Sed quis mihi ignoscendum putet, si, dum Zenae gentis praecipua ornamenta percenseo, Petrum Zenum, civem optimum, senatorem praestantissimum, imperatorem fortissimum silentio involvam?**) Tu, tu, Petre Zene, (nihil enim prohibet, te tamquam vivum alloqui, cuius et animus in caelo et fama in terris semper victura est,) tu primus docuisti homines nostros, quam praeclarum esset, Christianae religionis limites extendere, hostes illius ex iis, quas tyrannide oppressas tenerent, regionibus pellere, barbarorum plus quam ferinam immanitatem comprimere, superbiam deprimere, audaciam retundere. Tu Morbassanum, Turcarum tyrannum ea tempestate potentissimum, maximo animo insectatus, temeritatem consilio, copiam virtute, impiam superstitionem vera et minime fucata in Deum pietate superasti. Itaque cum magnam Aetoliae, magnam Ioniae

*) Cf. pag. 346. R. Fr.

**) Cf. adn. pag. 126. R. Fr.

partem non tam huius reipublicae quam Christi Servatoris nostri imperio adiecisses, Smyrna, oppido munitissimo, sed adversus virtutem tuam non satis munito, omnes barbaros eiecisses, in patriam primus opima ex eis spolia retulisti. Sed quid ago? quis tandem orationi meae modus reperietur, si de omnibus, qui in gente nostra omni genere virtutum excelluerunt, singillatim dicere instituam? Quorum si vel ipsa nomina, nihil aliud, enumerando persequi velim, temporis me id angustia *) facere prohibitura est. Faciam igitur quod pictores solent; qui multitudinem aliquam hominum in tabula depicturi, cum aliquot corpora integra expresserunt, reliquorum vertices ipsos, quasi pone latentium, leviter informare satis sibi esse ducentes, cetera in cogitatione spectatorum 372
relinquunt. **) Ego quoque cum iam Zenorum aliquot res gestas, ut potui, breviter expresserim, alios nunc aliquot acervatim proponam: de ceteris, quorum ipsa me multitudo deterret, vobis cogitandum relinquam. Itaque Carolum Petri filium virtute et rebus gestis patri parem; Catharinum, illum Turcarum hostem acerrimum eumdemque hominem eloquentissimum, aliosque innumerabiles, qui et mihi, et ut puto, omnibus vobis veniunt in mentem, praetermittens, ad eum delabar, cuius gratia huc omnes hodie convenistis.

Il resto, credo poter mandarvi domane. in questo mezzo imparate questo, e conservatemi nella vostra grazia.

Di V. M.

Di Padova a' 3. di Maggio

MARC' ANTONIO MURETO.

M. ANTONII MURETI

EPISTOLAE TRES

HERCULE PERQUAM ELEGANTES QUARUM I. ET II. EX AUTOGRAPHIS APUD CL. SEGHETIUM VENETIIS EXSTANTIBUS NUNC PRIMUM PRODEUNT.

MURETUS

ANTONIO ZENO S. D.

O mi Zeno, quam te, quam fratrem tuum, unaque Natanaelum nostrum fallit opinio, si meam hic vitam iucundam esse creditis! Mihine iucunda vita sit misero, quem alterum iam et vicesimum

*) Cf. adn. pag. 351. R. FR.

**) Cic. divin. in Caecil. §. 16. *hoc non modo in oratione mea non pono,*

diem febris quotidie divexat saevissima? Ego vero et Tityo et Prometheo et ceteris, quos apud poëtas esse scis, bene ac beate esse dixerim, si mihi est bene. Nam ut scias, quae ad meas
873 miserias nuper facta sit accessio, scito, medicos, qui prope pro certo dixerant, me vicesimo die liberum fore, nunc mutato sermone ita loqui, me a. d. Eid. Septemb. febre cariturum: et quidem interea vetant quicquam legi, quod vel minimam animi contentionem desideret. Nam absque hoc esset, *) Zene mi, ne sit Deus promtior et paratior ad restituendam mihi salutem, quo iureiurando nullum a me hoc tempore concipi sanctius potest, quam ego promtus ac paratus essem ad obsequendum desiderio tuo. Nunc cum tibi satisfacere sine insigni valetudinis meae laesione non possim, puto, te non gravate mihi veniam daturum. Orationem tuam ad te remitto. Ego si, bona Salute, hoc morbo liberer, veniam istuc et vobiscum ero mensem unum, virium reficiendarum caussa. Si tempori venero, biduo aut triduo efficiam quod petis. Sed, quod oblitus eram dicere, epistola tua perbella mihi ac perelegans visa est. Quodsi oratio in eodem genere scripta est, nae tu, Zene, neque mea neque cuiusquam opera indiges. Ama me et vale. Fratri tuo et Natanaelo S. Haec scripsi partim in medio ardore febris, partim cum ille iam nonnihil se remisisset; insciis medicis et, si scirent, graviter obiurgaturis. Sed plus apud me amor tui, quam illorum προστάγματα, valere debet. Ferrariae postrid. Id. Sext. MDLIX.

Il male m' ha dato tanto tempo, ch' io ho letto la vostra Orazione. e per Dio ch' ella m'e piaciuta grandemente. Ho mutato alquante paroline, come vedrete. Se non fosse stata la malattia, io l'avrei polita piu diligentemente. Ma recitatela pur cosi: e mostratela pure al Clarissimo Navagero, che voi non potete riportarne se non lode grandissima. In effetto voi siete un bravo ingegno, e, se seguiterete la strada incominciata, vi farete un gran valentuomo. Amatemi, e state sano.

874

M U R E T U S

A N T O N I O Z E N O S U O.

Scio, hoc tritum et pervulgatum esse epistolarum principium, ut omnes qui ab iis quos amant, litteras acceperunt, ad eas cum respondent, inde potissimum exordiantur, ut eas sibi gratas et iu-

---

sed ne in opinione quidem cuiusquam relinquo, me omnibus patronis esse praepositum. ibid. §. 26. *malo in aliorum spe relinquere, quam in oratione mea ponere.* Fr.

*) Formula *absque eo esset (absque te esset)* solis Comicis usitata est et ex vulgari sermone desumpta; sed quae ferri possit in epistola ad hominem familiarem scripta. Quod vero *absque* nunc saepe usurpant pro *sine*, ferri non potest. Vid. Hand. Tursellin. I. pag. 67. sqq. et Orell. ad Cic. I. ad Att. 19. pr. Fr.

cundas fuisse confirment. Sed hoc mihi, Zene, velim credas, me nunc, non quia ab omnibus ita dici soleat, eo id dicere: immo re vera tantam mihi iis, quas a te modo accepi, litteris obiectam esse laetitiam, ut ea me respondere cupientem nulla potius ex re principium ducere patiatur. Nam cum ipsa per se earum sententia mihi gratissima fuit: (totae enim prope in eo consumebantur, ut ostenderent, memoriam mei a te et a fratre tuo pie ac diligenter coli:) tum earum sermo ita mihi tersus atque elegans visus est, ut iam tibi vel meo periculo polliceri audeam, te, si quo coepisti, gradu perrexeris, brevi tempore quibusdam, quos tu nunc admiraris, non multo inferiorem futurum. Erit autem mihi gloriosum, te, alumnum disciplinae meae, florere laudibus et omnium praedicatione talem haberi, qualem ego fore, tanto ante non praeviderim modo, sed etiam multis saepe praedixerim. Quare, mi Zene, perge, obsecro te, et puta, tibi iam non cum aequalibus tuis, quorum nonnulli magno meo dolore abiecisse hastas videntur, sed tecum esse certandum: neque, cum usque eo progressus sis, tibi amplius integrum esse aut insistere aut regredi: praesertim cum in civitate vestra ea proposita sint eloquentiae praemia, quae vel ignavissimos excitare posse videantur. Plura in hanc sententiam scriberem, si opus esse arbitrarer, et si esset otium. Nunc et tu hortatore nihil indiges, et litterae tuae eo tempore mihi redditae sunt, quo ita occupatus eram, ut vix haec ipsa exarare *) potuerim. Nos enim cras Tibur profecturi sumus atque illic totam aestatem futuri: quod hac anni tempestate locus ille alsus **) inprimis et salubris atque amoenus habeatur. Itaque mihi componendae sunt sarcinulae, bibliotheca potissimum; qua si mihi carendum esset, nulla esset loci amoenitas tanta, quae animum meum hilarare posset. Vale, Zene 375
mi, et me ama. Fratri tuo et ceteris nostris salutem, inprimis Georgio Contareno. Romae prid. Id. Quinct. MDLX.

Scipio de Montibus Carmina variorum Poëtarum collegit, in laudem feminae nobilissimae Iohannae Castriotae Caraffae, quae Carmina lingua partim Latina, Italica partim, atque etiam Hispanica, diversis quidem et temporibus, a Doctis Viris conscripta sunt; ceterum edita iunctim *in Vico Equensi*, apud Iose-

*) Bene hoc verbo utitur h. l. de iis, quae properantem se scripsisse significet. Nam *exarare* apud meliores scriptores non dicitur nisi de subita et extemporali scriptione. Contra nostri homines perperam usurpant, ubi de iis loquuntur, quae vel maxime sint meditata. Cf. Grysar. Antibarb. pag. 285. Fr.

**) Hoc participium vel adiectivum ponere debebant, qui nuper Forcellini Lex. ediderunt: cuius nominis quin comparativus sit *alsius* in locis Ciceronis (IV. ad Att. 8. pr. Antio *nihil quietius, nihil alsius, nihil amoenius*. III. ad Q. fratr. 1. §. 5. *Iam ἀποδυτηρίῳ nihil alsius, nihil muscosius.*) quos Forcellinus cum adiectivo *Alsius, a, um*, composuerat, dubitari nullo modo potest. De discrimine verborum *alsus* et *algidus* recte statuit Doederlinus in Synon. Lat. Part. III. pag. 91. Fr.

phum Cacchium, anno 1583. in quarto, ut nunc loquimur. Is ergo Scipio de Montibus cum averet, eorum, qui tum florebant, eruditorum monumentis ornare suum opus, non destitit etiam a Mureto petere, uti aliquid in laudem eius mulieris pangeret. Cui Muretus, aliquanto post, hac Epistola respondit, quae in memorata Carminum Collectione legitur:

M. ANTONIUS MURETUS
SCIPIONI MONTIO
VIRO ILLUSTRI S. D.

Iam pridem ad litteras tuas respondissem, nisi me tenuisset quidam pudor in ipso quasi amicitiae limine quidquam negandi tibi. Et tamen id quod tu petebas eiusmodi erat, ut a me commode praestari non posse, illi quoque ipsi intelligerent, qui mecum tuo nomine agebant. Nam neque bonus poëta umquam fui; et in eiusmodi argumento versari, quale a te mihi proponebatur, neque canitiei iam meae neque ei vitae instituto, quod multis abhinc annis amplexatus sum, satis consentaneum arbitrabar. Itaque cum tibi neque negare vellem neque obsequi possem, quasi salebris impedita quibusdam haerebat oratio. Nunc cum intelligam, et tibi probatam esse excusationem meam, et te tamen sic quoque cupere a me aliquid litterarum, non deero hac in parte officio meo; et quoniam aliud nunc quidem scribendi argumentum nullum est, pe-
376 tam a te, ut ignoscas mihi, quod morem gerere tibi tantopere cupienti non potuerim; et ut aliis rebus, cum tibi commodum erit, experiaris voluntatem erga te meam. Mihi crede, quidquid tibi a me praestari potuerit, si quid modo potuerit, *) uno posthac verbulo **) consequeris. Vale. Romae Cal. Aprilis 1584.

Huiusmodi Epistolam aegre tulit Scipio de Montibus. Itaque cum eam edi curasset, operis iam supra memorati pag. 215. tum in Auctorum Indice meminisse voluit repulsae, quam passus fuerat a Mureto, his verbis:

Marco Antonio Mureto *è assai dotto, e scrive molto Latinamente, siccome i molti suoi scritti ne fanno fede: ma la scusa ch' egli si fa con D. Scipione, ch' egli non scrive in questo libro, per esser Prete, e vecchio, è molto vana; perche molti Prelati carichi di molti anni, e di molto senno, e di vita santissima, hanno scritto in verso le cose loro, e sono venuti volentieri a celebrare questa gran Donna, siccome si vede in questo libro.*

---

*) Vid. Ruhnken. praefat. pag. IX. Fr.

**) Non usitatum Latinis *verbulum*. Fr.

ADDENDA

Pag. 111. *in principio praefationis ad Scip. Gonzagam*, si mihi quum ea typis describebatur licuisset, illud quoque memorandum putassem, eandem esse, sed satis vitiose, repetitam in hoc libro: *Trium disertissimorum virorum praefationes* etc. pag. 54. sqq. de quo quod scire necesse est, dixi in adn. pag. 377. ed. Ruhnk.

— 123. adn. 1. Cf. Cic. Tusc. II. 4. §. 12. *Videre licet alios* (philosophos) *tanta levitate et iactatione, iis ut fuerit non didicisse melius.* Muret. Epist. I. 66.

— 124. adn. 1. Cf. Cicer. Tusc. II. 19. §. 44. *Bene plane magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus.* ubi cave sequaris Ernestium.

— 140. adn. 3. Cicero fragm. orat. pro Q. Gallio 1. (Opp. ed. Orell. Vol. IV. P. II. pag. 454.) *Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem* (*vero* dat Quinctilian. VIII. 3. 66.) *exeuntes.* Cf. Top. §. 62. et adn. Orell. pag. 412. minor. ed.

— 151. adn. 1. Simile est quod legitur apud Lucian. dial. mortuor. IV. §. 4. οἱ δὲ πλεῖστοι αὐτῶν διὰ χρήματα ἥκουσιν ἐπιβουλεύοντες ἀλλήλοις, ὡς ἐοίκασι. de quo loco nullus editor sollicitus fuit praeter Voigtlaenderum, virum doctissimum et modestissimum, cuius vide Indicem in v. εἴκειν. Eademque dicendi forma non dubito quin restituenda sit declamatori in or. pro Marcello cap. 3. extr. *Parietes mediusfidius, ut mihi videntur, huius curiae tibi gratias agere gestiunt.* ut ex duobus Codd. dederat Ernest. pro vulg. *ut mihi videtur*, quod ipsum tamen praebet etiam Cod. Ms. satis bonus, quem ipse ad manum habeo.

— 178. vs. 36. *ut se prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis — haberi et praedicari velint.* Sic rectissime Muretus, qui hoc voluit: *ut se qui prodigi sunt pro liberalibus — praedicari velint.* Quodsi scribas *ut se prodigos pro liberalibus, avaros — timidos — praedicari velint:* sententia plane pervertitur.

— 189. vs. 6. *dictum est id esse mentem.* De hac structura cf. Zumpt. Gramm. Lat. in adn. ad §. 607.

— 200. adn. 2. Cf. tamen, quae ad Sallust. Iug. 1. §. 2. scripsit Kritzius: cuius viri ut magni facio iudicium et in me amicitiam, sic laetor eum mox emissurum esse egregios in Iugurtham quoque commentarios suos.

— 217. adn. 1. Idem Themistoclis dictum refert Plutarchus in vita Themistoclis cap. 29. in Mor. pag. 328. F. 602. A. (Rsk. Vol. VII. pag. 301. et VIII. pag. 374.) sed his potius verbis: ἀπωλόμεθ' ἄν, εἰ μὴ ἀπωλόμεθα. Vid. etiam Wyttenbach. Animadv. in Plutarch. Tom. II. ed. Lips. pag. 357. sq.

Pag. 241. in adn. 3. post v. *Ciceronianum* haec omissa sunt: Neque tamen ipse dubitavi apud Cicer. Philipp. II. (quae oratio nuper a me recognita est et separatim edita) cap. 19. extr. ex Vaticano Cod. cum Faërno ac Wernsdorf. (ed. maior.) sic scribere: *suam enim quisque domum tum obtinebant*; quod idem probabat Garaton. quem vide.

— 265. in adn. 1. laudare volebam locum Ciceronis in Bruto §. 45. *Nec enim in constituentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec in impeditis* etc. quo docerem, eiusmodi non indignum exemplum fuisse, cuius Zumptius mentionem faceret. Neque enim omnes facile tirones talia legentes perspiciunt qua ratione ponantur. Ceterum similis verborum collocatio est in Muret. Epist. I. 18. et 33. pr. Fr.

— 275. vs. 33. *qui esse deberent.* Magis Latinum et ex usu optimorum scriptorum erat *qui esse debent.*

— 289. in adn. laudari debebat locus Thucydidis III. 109. *κρύφα δὲ Δημοσθένης μετὰ τῶν ξυστρατηγῶν Ἀκαρνάνων σπένδονται Μαντινεῦσι καὶ Μενεδαίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἄρχουσι τῶν Πελοποννησίων καὶ ὅσοι αὐτῶν ἦσαν ἀξιολογώτατοι, ἀποχωρεῖν κατὰ τάχος, βουλόμενος ψιλῶσαι τοὺς Ἀμπρακιώτας.* ubi ex Bekkeri libris solus Parisinus e. praebet *σπένδεται*, de quo reponendo iam Aemilius Portus cogitabat. Locum Ciceronis Philipp. XII. 11. extr. *Sulla cum Scipione inter Cales et Teanum, quum alter nobilitatis florem, alter belli socios adhibuisset, de auctoritate senatus, de suffragiis populi et de iure civitatis, leges inter se conditionesque contulerunt* — quominus Liviano plane similem iudices, quae interponuntur verba *quum alter — adhibuisset* etc. impedire mihi videntur.

— 340. adn. 3. comparare volebam hunc quoque locum Ciceronis (in Verr. lib. V. cap. 25. extr.): *quid eius sit, vos coniectura quoque assequi debetis.*

— 430. adn. 2. Cic. III. de Orat. 3. §. 9. *esse coactum, ut vita se ipse privaret.*

— 432. adn. 3. vs. 1. sic scribere volebam: cum Caelio (*ap.* Cic. ad Fam. VIII. 1. §. 4.) *vel cum ipso M. Tullio* (*III. ad Q. fratr. ep.* 1. *cap.* 3. *pr.*) h. l. dixisse etc.

VOLUMINE I. CONTINENTUR

I. CAROLI HENRICI FROTSCHERI PROOEMIUM PAG. V—XVI.

II. DAVIDIS RUHNKENII PRAEFATIO ET AD EAM ADNOTATIONES FROTSCHERI PAG. XVII—XXXIV.
(TOM. IV. ED. RUHNKEN. PAG. I—XIX.)

III. PETRI LAZERI DIATRIBA DE VITA ET SCRIPTIS M. ANTONII MURETI PAG. 1—40.
(TOM. IV. ED. R. PAG. 517—581.)

IV. IACOBI THOMASII PRAEFATIO PAG. 41—62.
(TOM. I. ED. R. PAG. I—XXXVI.)

V. IOANNIS CHECCOTII PRAEFATIO PAG. 63—103.
(TOM. I. ED. R. PAG. XXXVII—CV.)

VI. VITA M. ANTONII MURETI EX SCRIPTIS EIUS ET FUNEBRI ORATIONE FRANC. BENCII AB ANDR. SCHOTTO COLLECTA PAG. 104—108.
(TOM. I. ED. R. PAG. CVI—CXII.)

VII. M. ANTONII MURETI
ORATIONUM VOL. I. PAG. 109—298.
(TOM. I. ED. R. PAG. 1—210.)

VIII. ORATIONUM VOL. II. PAG. 299—436.
(TOM. I. ED. R. PAG. 211—359.)

IX. OPUSCULA VARIA PAG. 437—450.
(TOM. I. ED. R. PAG. 361—376.)

X. ADDENDA PAG. 451. 452.

TYPIS DESCRIPSIT CAR. PHIL. MELZER LIPS. TYPOGR.